พิมพ์ครั้งที่ ๙

วิมุตติมรรค

พระอุปติสสเถระ รจนา

พระพรหมบัณฑิต (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) และคณะ
แปลจากฉบับภาษาอังกฤษ
ของพระเอฮารา พระโสมเถระ
และพระเขมินทเถระ

วิมุตติมรรค

วิมุตติมรรค

พระราชวรมุนี และคณะ

เลขมาตรฐานสากลประจำหนังสือ ๙๗๔-๕๗๕-๔๒๑-๘

พิมพ์ครั้งแรก กุมภาพันธ์ ๒๕๓๙ จำนวน ๒,๐๐๐ เล่ม
พิมพ์ครั้งที่ ๒ (แก้ไขเพิ่มเติม) มิถุนายน ๒๕๓๙ (บริษัท เคล็ดไทย จำกัด) จำนวน ๒,๐๐๐ เล่ม
พิมพ์ครั้งที่ ๓ มีนาคม ๒๕๔๐ จำนวน ๒,๐๐๐ เล่ม
พิมพ์ครั้งที่ ๔ พฤษภาคม ๒๕๔๐ จำนวน ๑,๐๐๐ เล่ม
พิมพ์ครั้งที่ ๕ พฤษภาคม ๒๕๔๑ จำนวน ๒,๐๐๐ เล่ม

สำนักพิมพ์สยาม บริษัทเคล็ดไทย จำกัด
๑๑๓-๑๑๕ ถ. เฟื่องนคร เขตพระนคร
กรุงเทพฯ ๑๐๒๐๐ โทร. ๒๒๕๕๕๓๖-๔๐ โทรสาร ๒๒๒๕๑๘๘

ผู้จัดการสำนักพิมพ์ **วินัย ชาติอนันต์**
บรรณาธิการดำเนินงาน **เชน นคร**
แบบปก **ทองทิพย์ สุทธภรณ์**

ข้อมูลทางบรรณานุกรมหอสมุดแห่งชาติ
วิมุตติมรรค.
วิมุตติมรรค. - - กรุงเทพฯ : สยาม, ๒๕๔๑
๔๒๗ หน้า
๑. พระอภิธรรม. I. พระราชวรมุนี II. ชื่อเรื่อง.
๒๙๔.๓๑๒

จัดจำหน่ายโดย **สายส่งศึกษิต บริษัทเคล็ดไทย จำกัด**
๑๑๓-๑๑๕ ถ. เฟื่องนคร เขตพระนคร
กรุงเทพฯ ๑๐๒๐๐ โทร. ๒๒๕๕๕๓๖-๔๐ โทรสาร ๒๒๒๕๑๘๘

ราคา ๔๕๐ บาท

วิมุตติมรฺรค

พระอุปติสสเถระ รจนา

พระราชวรมุนี (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) และคณะ

แปลจากฉบับภาษาอังกฤษ

ของพระเอฮารา พระโสมเถระและพระเขมินทเถระ

คำนำสำนักพิมพ์

เมื่อ*วิมุตติมรรค* ฉบับภาษาอังกฤษ*The Path of Freedom* แรกตีพิมพ์ออกมาในปี ๒๕๐๔ นั้น พระนักปฏิบัติชาวอังกฤษมีท่านปัญญาวัฑโฒเป็นต้นพากันตื่นเต้นด้วยเห็นว่าเป็นคู่มือปฏิบัติธรรมที่แท้จริงยิ่งกว่า*วิสุทธิมรรค* ซึ่งเน้นไปในทางปริยัติยิ่งกว่าปฏิบัติ ต่อมาข้าพเจ้าได้ถามความเห็นท่านอาจารย์พุทธทาส ซึ่งก็ยืนยันว่า วิมุตติมรรคสำคัญยิ่งกว่าวิสุทธิมรรค ข้าพเจ้าพยายามหาทางให้มีการแปลปกรณ์นี้เป็นภาษาไทย ไปได้มาสำนวนหนึ่งจากวัดทองธรรมชาติ แต่ท่านแปลตอนต้นไว้อย่างสั้นๆ นับว่าขาดหายข้างท้ายไปอย่างน่าเสียดาย ให้คนไปถามหาท่านผู้แปล ก็ไม่ได้ตัว

ครั้นมาได้อ่านฉบับแปลที่ **พระเมธีธรรมาภรณ์(ประยูร ธมฺมจิตฺโต)และคณาจารย์ของมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**ร่วมมือร่วมใจกันทำ ก็ให้เกิดความปีติปราโมทย์ที่เปรียญของเราสามารถถ่ายทอดพระคัมภีร์ที่สำคัญออกเป็นภาคไทยได้อย่างไพเราะและอย่างระมัดระวังทางด้านภาษา โดยท่านเหล่านั้นล้วนผ่านงานด้าน*วิสุทธิมรรค* มาแล้วด้วยกันทั้งสิ้น จึงนับได้ว่างานแปลชิ้นนี้ไม่ด้อยในทางสำนวนโวหารไปกว่า*วิสุทธิมรรค* นับเป็นการถ่ายทอดออกสู่ภาษาสยามอย่างปราศจากกลิ่นนมเนย ควรแก่การอนุโมทนาสาธุการ

นับได้ว่าคัมภีร์นี้เป็นอุปการอันยิ่งใหญ่ สำหรับผู้ที่ต้องการฝึกฝนทางด้านปฏิบัติศึกษาเพื่อเข้าถึงปฏิเวธ โดยมีพระปริยัติธรรมเป็นเนื้อหาอยู่ในวิมุตติมรรคนี้ด้วยอย่างเหมาะสม

แม้ฉบับภาษาไทยจะไม่ได้แปลคำนำจากฉบับภาษาอังกฤษที่ให้ความเป็นมาทางประวัติศาสตร์ ก็เห็นว่าไม่จำเป็นสำหรับผู้ที่มุ่งทางปฏิบัติธรรม สำหรับผู้ที่ต้องการความรู้ทางด้านพงศาวดารอาจหาฉบับภาษาอังกฤษอ่านเอาได้ (ดู*The Path of Purification* Tr. by Bhikkhu Nanamoli)

เปรียญของเราเรียน*วิสุทธิมรรค* ของท่านพระพุทธโฆษากันมานานแล้ว และที่จบหลักสูตรสูงสุดถึงประโยค ๙ แล้วถ้าไม่สึกหาลาเพศไป ก็มักเป็นพระราชาคณะผู้ใหญ่กันไปเรื่อยๆ โดยมักไม่ค่อยมีท่านที่มุ่งไปในทางวิปัสสนาธุระ ถ้าผู้ที่ใฝ่ใจในทางความรู้พระพุทธศาสนาจะหันมาอ่าน*วิมุตติมรรค* ของท่านอุปติสสะแล้วนำแนวทางของท่านมาประพฤติปฏิบัติ เราคงไปพ้นพระปริยัติศึกษาสู่พระปฏิบัติศึกษา เพื่อเข้าหาทางสู่พระปฏิเวธได้บ้างกระมัง

อนึ่ง คณะเปรียญที่แปล*วิมุตติมรรค* เป็นไทยคราวนี้ควรได้รับความยกย่องไม่แพ้พระ

เถระชาวลังกาที่แปลจากภาษาอังกฤษเป็นภาษาสิงหฬ โดยเชื่อว่ายังไม่มีฉบับภาษาพม่า ลาว หรือเขมร แต่ถ้าพระคณาจารย์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยจะร่วมใจกันแปลกลับจากฉบับไทยหรืออังกฤษเป็นภาษาบาลี เพื่ออุทิศถวายท่านเจ้าคุณพระธรรมปิฎก **(ประยุทธ์ ปยุตฺโต)** เนื่องในโอกาสที่ท่านมีชนมายุครบ ๕ รอบในเร็วๆนี้ ก็เชื่อว่าจะเป็นอภินันทนาการในทางธรรมที่สำคัญ อันศิษย์ร่วมสำนักร่วมกันจัดทำถวายท่านที่เคยเป็นผู้บริหารมหาวิทยาลัยแห่งนั้น และเป็นผู้สอนสั่งที่นั่น รวมทั้งยังเป็นประทีปของมหาวิทยาลัยสงฆ์แห่งนั้น ตลอดทั่วทั้งสังฆมณฑลอีกด้วย ถ้าผลงานทางภาษาบาลีออกมาอย่างดีเด่น ก็จะเป็นเครื่องหมายในทางคุณความรู้ของมหาวิทยาลัยสงฆ์ไทยอย่างควรแก่การภาคภูมิใจยิ่งดังฉบับภาษาไทยที่ถ่ายทอดออกถวายท่านเจ้าคุณพระธรรมวิสุทธาจารย์(มงคล วีโรจโน)แห่งวัดประยุรวงศาวาสนั้น นับได้ว่าเป็นนิมิตหมายในทางภูมิปัญญามาขั้นหนึ่งแล้วนั่นเอง

สำนักพิมพ์เคล็ดไทย รู้สึกเป็นเกียรติที่ได้มีโอกาสตีพิมพ์วิมุตติมรรค ฉบับภาษาไทยให้ได้จำหน่ายในวงกว้าง สำหรับสาธุชนคนไทยหวังว่าจะเอื้ออำนวยประโยชน์ในทางธรรมอย่างสมควรแก่การปฏิบัติธรรมต่อๆ กันออกไป

ส. ศิวรักษ์

เมษายน ๒๕๓๘

คำปรารภในการพิมพ์ครั้งที่ ๒

หนังสือวิมุตติมรรค ฉบับแปลนี้ได้รับการจัดพิมพ์เผยแพร่ครั้งแรกในงานฉลองสมณศักดิ์และฉลองชนมายุ ๘๔ ปีของพระเดชพระคุณพระธรรมวิสุทธาจารย์ (มงคล วิโรจโน) เจ้าอาวาสวัดประยุรวงศาวาสวรวิหารเมื่อวันที่ ๑๙ กุมภาพันธ์ ๒๕๓๘ คณะผู้แปลประกอบด้วย**คณาจารย์ของมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์** ดังมีรายนามต่อไปนี้

๑. พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) ป.ธ.๙, พธ.บ., M.A., M.Phil., Ph.D.

๒. พระครูปลัดสุวัฒนพรหมคุณ (ณรงค์ จิตฺตโสภโณ) ป.ธ. ๘, พธ.บ., M.A., Ph.D.

๓. พระมหาสมชัย กุสลจิตฺโต ป.ธ. ๙, พธ.บ., M.A., Ph.D.

๔. พระมหาสมจินต์ สมฺมาปญฺโญ ป.ธ. ๙, พธ.ม., M.A., Ph.D.

๕. พระมหาวิเชาว์ ปญฺญาวชิโร ป.ธ. ๕, พธ.บ., M.Ed., Ph.D.

๖. พระมหาเติม ผคฺโณ ป.ธ. ๖, M.A.

๗. ดร. บัว พลรัมย์ ป.ธ. ๔, พธ.บ., M.A., Ph.D.

๘. ดร. วีรชาติ นิ่มอนงค์ ป.ธ. ๖, พธ.บ., M.A., Ph.D.

๙. ดร. สุทธิพงษ์ ศรีวิชัย ป.ธ. ๓, พธ.บ., M.Ed., Ph.D.

๑๐. ร.ท. บรรจบ บรรณรุจิ ป.ธ. ๙, พธ.บ., อม.

๑๑. อาจารย์วัชระ งามจิตรเจริญ ป.ธ. ๙, พธ.บ., M.A.

เหตุที่ข้าพเจ้าเลือกแปลคัมภีร์วิมุตติมรรคนี้เพราะเห็นว่าเป็นหนังสือที่ทรงคุณค่าควรแก่การเผยแพร่เป็นอย่างยิ่ง พระอุปติสสเถระได้รจนาไว้เป็นภาษาบาลี ต้นฉบับภาษาบาลีสูญหายไป ยังเหลือแต่ต้นฉบับภาษาจีนที่**พระติปิฎกสังฆปาละแห่งฟูนาน**แปลถ่ายทอดไว้ในศตวรรษที่ ๖ แห่งคริสต์ศักราช ต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๗๙ **พระเอฮารา**(N.R.M. Ehara) เจ้าอาวาสวัดนิกายนิจิเรนในญี่ปุ่นร่วมกับ**พระโสมเถระ**(V.E.P. Pulle)และ**พระเขมินทเถระ**(G.S. Prelis)แปลวิมุตติมรรคจากภาษาจีนสู่ภาษาอังกฤษ และจัดพิมพ์เผยแพร่ในรูปเล่มหนังสือเป็นครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๔

ท่านที่อ่านหนังสือวิมุตติมรรคนี้แล้วจะพบว่ามีสาระน่าสนใจไม่แพ้หนังสือสำคัญอย่างเช่น *มิลินทปัญหา* หรือ*วิสุทธิมรรค* แต่คนไทยไม่มีโอกาสได้อ่านวิมุตติมรรค เพราะถึงแม้หนังสือนี้จะได้รับการแปลถ่ายทอดเป็นภาษาอังกฤษ วิมุตติมรรคภาคภาษาอังกฤษก็ไม่ใคร่เป็นที่แพร่หลายนักทั้งนี้คงเป็นด้วยเหตุว่าฉบับแปลภาษาอังกฤษไม่ดีนักเพราะยังอยู่ในขั้นของการแปล

ยกร่างดังที่พระเขมินทเถระเรียกว่า"แปลแบบคำต่อคำ(word for word)"เป็นส่วนมาก ผู้แปลคนสำคัญคือพระโสมเถระต้องการขัดเกลาสำนวนภาษาอังกฤษให้สละสลวยก่อนจัดพิมพ์เผยแพร่ แม้เวลาล่วงไปนานถึง ๒๖ ปี ก็ยังไม่มีการขัดเกลาสำนวนของฉบับร่างแต่อย่างใด และเมื่อท่านมรณภาพใน พ.ศ. ๒๕๐๔ ผู้ร่วมแปลอีกท่านหนึ่งคือพระเขมินทเถระได้รวบรวมข้อความภาษาบาลีจากพระไตรปิฎกและคัมภีร์บาลีอื่นๆ มาทำเป็นเชิงอรรถของฉบับร่างและจัดพิมพ์วิมุตติมรรคออกเผยแพร่ ปรากฏว่า เชิงอรรถนี้มีส่วนช่วยให้ผู้อ่านที่คุ้นกับภาษาบาลีพอมีโอกาสเข้าใจความหมายของข้อความที่ไม่ชัดเจนบางตอนของฉบับภาษาอังกฤษ

ในการแปลสู่ภาคภาษาไทยฉบับพิมพ์ครั้งแรกนั้นข้าพเจ้าได้มอบต้นฉบับภาษาอังกฤษให้ผู้แปลแต่ละท่านไปแปลเป็นภาษาไทยกันท่านละบทสองบท โดยที่ข้าพเจ้าเองรับแปลสองบท เมื่อข้าพเจ้าได้รับต้นร่างฉบับแปลจากแต่ละท่านแล้วก็ทำหน้าที่บรรณาธิการตรวจสอบเนื้อหากับต้นฉบับภาษาอังกฤษ เทียบเคียงกับวิสุทธิมรรคและคัมภีร์บาลีอื่นๆ รวมทั้งปรับปรุงถ้อยคำสำนวนภาษาไทยให้กลมกลืนเป็นแบบเดียวกัน `ข้าพเจ้าพบว่าต้นร่างฉบับแปลของแต่ละท่านใช้สำนวนและศัพท์ธรรมแตกต่างกัน การปรับสำนวนและศัพท์ธรรมให้เป็นแบบเดียวกันทั้งเล่มจึงเป็นภาระหนักที่ใช้เวลามากสำหรับข้าพเจ้า นอกจากนั้น คณะผู้แปลได้ทำเชิงอรรถระบุชื่อคัมภีร์บาลีฉบับอักษรไทยคู่กับฉบับอักษรโรมัน ในการอ้างอิงพระไตรปิฎกเราได้ใช้พระไตรปิฎกภาษาบาลีฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

หนังสือวิมุตติมรรคในการพิมพ์ครั้งที่ ๒ นี้เป็นฉบับแก้ไขเพิ่มเติม เพราะหลังจากพิมพ์เผยแพร่ครั้งที่ ๑ ไปแล้ว ข้าพเจ้าได้พบข้อบกพร่องที่ควรแก้ไขหลายประการ ประกอบกับมีข้อแนะนำอันเป็นประโยชน์จากท่านผู้รู้ที่กรุณาแจ้งให้ทราบ โดยเฉพาะอย่างยิ่งจาก**พลตรี นายแพทย์ ชาญ สุวรรณวิภัช** ผู้แปลหนังสือเรื่อ *The Heart of Buddhist Meditation (หัวใจกรรมฐาน)* ข้าพเจ้าจึงแก้ไขปรับปรุงสำนวนแปลของเนื้อหาบางตอนตามคำแนะนำเหล่านั้น พร้อมกับปรับปรุงหลักฐานอ้างอิงในเชิงอรรถและเพิ่มคำศัพท์ในดรรชนี

ขออนุโมทนาขอบคุณทุกท่านที่กล่าวนามมาและขออนุโมทนาเป็นพิเศษแด่**สำนักพิมพ์ศยาม บริษัทแคล็คไทย จำกัด**ที่ดำเนินการจัดพิมพ์หนังสือนี้ออกเผยแพร่สู่สาธารณชน

พระเมธีธรรมาภรณ์(ประยูร ธมฺมจิตฺโต)

ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดประยุรวงศาวาสวรวิหาร

รองอธิการบดีฝ่ายวิชาการ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

บทนำภาคภาษาไทย

หนังสือวิมุตติมรรคเป็นวรรณคดีบาลีประเภทประกรณ์พิเศษที่อธิบายไตรสิกขาคือศีล สมาธิและปัญญาอันเป็นวิมุตติมรรค(ทางแห่งความหลุดพ้น) หนังสือนี้เป็นคู่มือสำหรับศึกษาและปฏิบัติธรรมซึ่งแต่งก่อนหนังสือที่มีชื่อคล้ายกันคือคัมภีร์วิสุทธิมรรคของพระพุทธโฆสาจารย์

พระเถระผู้รจนาวิมุตติมรรคมีชื่อว่าพระอุปติสสเถระ ประวัติความเป็นมาของท่านไม่มีหลักฐานยืนยันชัดเจน ศาสตราจารย์นาไกสันนิษฐานว่า ผู้รจนาวิมุตติมรรคคือ พระอรหันต์อุปติสสะชาวลังกาผู้ชำนาญพระวินัยและมีชื่อปรากฏอยู่ในคัมภีร์ปริวารของพระวินัยปิฎก* ท่านมีผลงานแพร่หลายในรัชกาลของพระเจ้าวสภะผู้ครองราชย์ในลังกา ระหว่าง พ.ศ. ๖๐๙-๖๕๓

ท่านภิกขุญาณโมลีได้กล่าวไว้ในบทนำแห่งหนังสือวิสุทธิมรรคที่ท่านแปลเป็นภาษาอังกฤษว่ายังไม่มีหลักฐานเพียงพอที่จะสนับสนุนมติที่ว่า พระอุปติสสเถระผู้รจนาคัมภีร์วิมุตติมรรคเป็นรูปเดียวกับพระอรหันต์อุปติสสะผู้ชำนาญพระวินัย แต่มีเหตุผลน่าเชื่อถือว่าวิมุตติมรรคแต่งก่อนวิสุทธิมรรคและน่าจะแต่งขึ้นในประเทศอินเดีย* ศาสตราจารย์พาปัทกล่าวไว้คล้ายกันว่าพระอุปติสสเถระเป็นชาวอินเดีย และรจนาวิมุตติมรรคในประเทศอินเดีย*

อย่างไรก็ตาม ขณะนี้ยังไม่มีเอกสารหลักฐานเพียงพอที่จะตัดสินให้เป็นข้อยุติว่า พระเถระผู้รจนาวิมุตติมรรคเป็นชาวลังกาหรือชาวอินเดีย ข้อที่นักปราชญ์ทั้งหลายเห็นพ้องต้องกันก็คือว่า พระอุปติสสเถระได้รจนาวิมุตติมรรคก่อนที่พระพุทธโฆสาจารย์จะได้รจนาวิสุทธิมรรค และพระพุทธโฆสาจารย์ได้ศึกษาวิมุตติมรรคก่อนจะรจนาวิสุทธิมรรค

เป็นที่น่าสังเกตว่า แม้พระพุทธโฆสาจารย์จะได้อ้างทัศนะของผู้แต่งวิมุตติมรรคหลายครั้งแต่ก็ไม่เคยกล่าวถึงหนังสือนี้โดยตรงในวิสุทธิมรรค ท่านเพียงแต่อ้างว่าเป็นมติของ *อาจารย์บางพวก* เช่นเมื่อบรรยายเรื่องต้นเหตุแห่งจริยา พระพุทธโฆสาจารย์กล่าวว่า "*อาจารย์บางพวก* กล่าวว่า จริยา ๓ ข้างต้นนั้นมีอาจิณกรรมในภพก่อนเป็นต้นเหตุ และมีธาตุและโทษเป็นต้นเหตุ (ตตฺร ปุริมา ตาว ติสฺโส จริยา ปุพฺพาจิณฺณนิทานา ธาตุโทสนิทานา จาติ เอกจฺเจ วทนฺติ)"*

พระธรรมปาละผู้รจนา*ปรมัตถมัญชูสาวิสุทธิมัคคมหาฎีกา*อธิบายคำว่า*อาจารย์บางพวก*ที่พระพุทธโฆสาจารย์อ้างถึงข้างต้นนั้น ได้แก่พระอุปติสสเถระผู้เสนอทัศนะเช่นนี้ไว้ในคัมภีร์

วิมุตติมรรค (เอกจฺเจติ อุปติสฺสตฺเถรํ สนฺธายาห. เตน หิ วิมุตฺติมคฺเค ตถา วุตฺตํ)[๕]

พระพุทธโฆสาจารย์กล่าวไว้ในวิสุทธิมรรคตอนหนึ่งว่า โดยทั่วไปมีจริยา ๖ ประการ แต่*อาจารย์บางพวก* กล่าวว่ามีจริยา ๑๔ ประการ (เกจิ ปน ราคาทีนํ สํสคฺคสนฺนิปาตวเสน อปราปิ จตสฺโส ตถา สทฺธาทีนนฺติ อิมาหิ อฏฺฐหิ สทฺธึ จุทฺทส อิจฺฉนฺติ)[๖] ผู้อ่านจริยาปริจเฉท หน้า ๕๕ ของวิมุตติมรรคนี้จะพบว่า พระอุปติสสเถระกล่าวถึงจริยา ๑๔ ประการไว้ค่อนข้างละเอียดชัดเจน ดังนั้น คำว่า *อาจารย์บางพวก* ที่พระพุทธโฆสาจารย์หมายถึงก็คือพระอุปติสสเถระผู้รจนาวิมุตติมรรค

หากจะตั้งปัญหาถามว่า เหตุใดในการแต่งวิสุทธิมรรค พระพุทธโฆสาจารย์จึงไม่เอ่ยถึงหนังสือวิมุตติมรรคเลย? เหตุผลที่น่าจะเป็นไปได้มากก็คือว่า พระพุทธโฆสาจารย์แต่งวิสุทธิมรรคเพราะถูกพระเถระแห่งมหาวิหารทดสอบความรู้ก่อนที่จะอนุญาตให้แปลอรรถกถาจากภาษาสิงหลเป็นภาษาบาลี ในเวลานั้นสำนักมหาวิหารนั้นเป็นคู่แข่งของสำนักอภัยคิรีวิหาร[๗] ซึ่งอธิบายธรรมบางข้อต่างกัน และมีหลักฐานบางประการแสดงว่าสำนักอภัยคิรีวิหารยอมรับมติบางประการที่ปรากฏในวิมุตติมรรค จนกระทั่งพระเถระแห่งมหาวิหารเข้าใจว่าวิมุตติมรรคเป็นคัมภีร์สำคัญของฝ่ายอภัยคิรีวิหาร ตัวอย่างประการหนึ่งในเรื่องนี้ก็คือวิสุทธิมรรคถือว่าอุปาทายรูปมี ๒๔ ประการ ขณะที่วิมุตติมรรคถือว่า อุปาทายรูปมี ๒๖ ประการ เพราะวิมุตติมรรคเพิ่มชาติรูปและมิทธรูปเข้ามา (ดูหน้า ๒๑๗) เกี่ยวกับเรื่องนี้ พระพุทธโฆสาจารย์กล่าวว่า *ตามมติของอาจารย์บางพวกมีมิทธรูป (เอกจฺจานํ มเตน มิทฺธรูป)*[๘] และพระพุทธโฆสาจารย์ได้ปฏิเสธมตินี้ พระธรรมปาละได้อธิบายเรื่องการปฏิเสธมิทธรูปไว้ในวิสุทธิมัคคมหาฎีกา และให้ข้อสังเกตเพิ่มเติมว่า คำว่า *อาจารย์บางพวก* หมายถึงพวกอภัยคิรีวิหาร (เอกจฺจานนฺติ อภยคิริวาสีนํ)[๙]

เนื่องจากพระพุทธโฆสาจารย์แต่งวิสุทธิมรรคในฐานะผู้เสนอผลงานทางวิชาการ เพื่อการยอมรับของพระเถระสำนักมหาวิหาร จึงเป็นไปได้ว่าท่านจงใจหลีกเลี่ยงการอ้างอิงคัมภีร์วิมุตติมรรคซึ่งถูกเข้าใจว่าเป็นคัมภีร์หลักของฝ่ายอภัยคิรีวิหาร ทั้งนี้ก็เพื่อความสบายใจของพระเถระสำนักมหาวิหารนั่นเอง ที่เป็นเช่นนั้นไม่ได้หมายความว่า การอธิบายธรรมในวิมุตติมรรคจะแตกต่างจากการอธิบายธรรมของฝ่ายเถรวาท เพราะเมื่อว่าถึงการอธิบายธรรมโดยทั่วไปแล้ว วิมุตติมรรคได้เสนอทัศนะอันแตกต่างวิสุทธิมรรคในรายละเอียดปลีกย่อยไม่กี่ประเด็น ดังที่ภิกขุญาณโมลีกล่าวว่า การที่วิมุตติมรรคมีทัศนะอันเป็นที่ยอมรับของฝ่ายอภัยคิรีวิหารนี้ไม่ได้หมายความว่าวิมุตติมรรคมีความเกี่ยวข้องใกล้ชิดกับสำนักนี้ ทั้งวิมุตติมรรคและสำนักอภัยคิรีวิหารอาจจะอ้างคัมภีร์จากที่มาเดียวกันจึงมีทัศนะพ้องกันและทัศนะที่วิมุตติมรรคยอมรับก็ไม่ใช่ประเด็นสำคัญถึงขนาดทำให้แตกแยกนิกายออกไปจากเถรวาท คัมภีร์วิมุตติมรรค

ไม่ได้เสนอแนวคำสอนที่เป็นของมหายานแต่อย่างใด การตีความธรรมของคัมภีร์นี้ยังคงอยู่ในกรอบของหินยานหรือเถรวาทนั่นเอง[๒๐]

ผู้ศึกษาคัมภีร์วิมุตติมรรคจะพบว่าการอธิบายธรรมในวิมุตติมรรคยังคงเป็นแบบเถรวาทที่อาศัยแหล่งอ้างอิงจากพระไตรปิฎกและอรรถกถา เชิงอรรถที่นำมาอ้างอิงท้ายเล่มนี้เป็นเอกสารหลักฐานที่ยืนยันว่าผู้รจนาวิมุตติมรรคได้ประมวลความรู้จากพระไตรปิฎกอรรถกถาและคัมภีร์บาลีอื่น ๆ มาอธิบายไตรสิกขาอย่างเป็นระบบด้วยวิธีการเขียนแบบถามตอบที่สั้นกระชับตรงประเด็น นับว่าเป็นวิธีการประพันธ์ที่ต่างจากวิสุทธิมรรคอย่างเห็นได้ชัด การที่คัมภีร์วิมุตติมรรคและวิสุทธิมรรคจะอธิบายเรื่องไตรสิกขาเหมือนกันมิได้หมายความว่าคัมภีร์ใดคัมภีร์หนึ่งจะไม่สำคัญหรือไม่จำเป็น การศึกษาคัมภีร์ทั้งสองจะเสริมซึ่งกันและกัน กล่าวคือวิมุตติมรรคจะช่วยให้ผู้อ่านจับประเด็นหลักและได้ความคิดรวบยอดเกี่ยวกับข้อธรรมนั้น ๆ อย่างรวดเร็ว ในขณะที่วิสุทธิมรรคจะให้คำอธิบายข้อธรรมอย่างละเอียด พร้อมทั้งเสนอกรณีตัวอย่างประกอบเป็นบุคลาธิษฐาน

ต่อไปนี้เป็นประเด็นเปรียบเทียบบางประการระหว่างวิมุตติมรรคกับวิสุทธิมรรค

๑. วิมุตติมรรคอ้างพระบาลีต่อไปนี้เป็นบทตั้งสำหรับขยายความ

สีลํ สมาธิ ปญฺญา จ   วิมุตฺติ จ อนุตฺตรา
อนุพุทฺธา อิเม ธมฺมา   โคตเมน ยสสฺสินา

พระโคตมผู้มียศได้ตรัสรู้ธรรมเหล่านี้ คือ ศีล สมาธิ ปัญญา และวิมุตติอันยอดเยี่ยม[๒๑]

วิสุทธิมรรคอ้างพระบาลีต่อไปนี้เป็นบทตั้ง

สีเล ปติฏฺฐาย นโร สปญฺโญ   จิตฺตํ ปญฺญญฺจ ภาวยํ
อาตาปี นิปโก ภิกฺขุ   โส อิมํ วิชฏเย ชฏํ

ภิกษุผู้ฉลาด มีความเพียร มีปัญญาบริหารตน ดำรงอยู่ในศีล อบรมจิตและปัญญา พึงถางชัฏนี้ได้[๒๒]

๒. วิมุตติมรรคแบ่งเนื้อหาออกเป็น ๑๒ บท ส่วนวิสุทธิมรรคแบ่งออกเป็น ๒๓ บท แม้จำนวนบทจะมากน้อยกว่ากัน แต่คัมภีร์ทั้งสองก็อธิบายธรรมไปตามลำดับเหมือนกัน ดังจะเห็นได้จากการเปรียบเทียบเนื้อหาของแต่ละบทต่อไปนี้

วิมุตติมรรคบทที่ ๑-๒ (นิทานกถา ศีลปริจเฉท) ตรงกับวิสุทธิมรรคบทที่ ๑ (ปัญหาพยากรณ์วัณณนา ศีลนิเทศ)

วิมุตติมรรคบทที่ ๓ (ธุดงคปริจเฉท) ตรงกับวิสุทธิมรรคบทที่ ๒ (ธุดงคนิเทศ)

วิมุตติมรรคบทที่ ๔-๗ (สมาธิปริจเฉท กัลยาณมิตรปริจเฉท จริยาปริจเฉท กัมมัฏฐานารัมมณปริจเฉท) ตรงกับวิสุทธิมรรคบทที่ ๓ (กัมมัฏฐานัคคหณนิเทศ)

วิมุตติมรรคบทที่ ๘ (กัมมัฏฐานปริจเฉท) ตรงกับวิสุทธิมรรคบทที่ ๔-๑๑ (ปฐวีกสิณนิเทศ เสสกสิณนิเทศ อสุภกัมมัฏฐานนิเศ ฉอนุสสตินิเทศ อนุสสติกัมมัฏฐานนิเทศ พรหมวิหารนิเทศ อารุปปนิเทศ สมาธินิเทศ)

วิมุตติมรรคบทที่ ๙ (อภิญญาปริจเฉท) ตรงกับวิสุทธิมรรคบทที่ ๑๒-๑๓ (อิทธิวิธนิเทศ อภิญญานิเทศ)

วิมุตติมรรคบทที่ ๑๐-๑๑ (ปัญญาปริจเฉท อุบายปริจเฉท) ตรงกับวิสุทธิมรรคบทที่ ๑๔-๑๗ (ขันธนิเทศ อายตนธาตุนิเทศ อินทรียสัจจนิเทศ ปัญญาภูมินิเทศ)

วิมุตติมรรคบทที่ ๑๒ (สัจจญาณปริจเฉท) ตรงกับวิสุทธิมรรคบทที่ ๑๘-๒๓ (ทิฏฐิวิสุทธินิเทศ กังขาวิตรณวิสุทธินิเทศ มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธินิเทศ ปฏิปทาญาณ-ทัสสนวิสุทธินิเทศ ญาณทัสสนวิสุทธินิเทศ ปัญญาภาวนานิสังสนิเทศ)

เป็นที่น่าเสียดายว่าวิมุตติมรรคฉบับภาษาบาลีได้สูญหายไป ยังเหลือแต่ต้นฉบับภาษาจีนที่ท่านพระติปิฎกสังฆปาละแห่งฟูนานได้แปลเป็นภาษาจีนไว้เมื่อศตวรรษที่ ๖ แห่งคริสต์ศักราช ต่อมาพระเอฮารา(N.R.M. Ehara) เจ้าอาวาสวัดนิกายนิจิเรนในญี่ปุ่นร่วมกับพระโสมเถระ(V.E.P. Pelle)และพระเขมินทเถระ(G.S. Prelis)แปลจากภาษาจีนเป็นภาษาอังกฤษ ใช้ชื่อหนังสือ ว่า The Path of Freedom และพิมพ์เผยแพร่เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๔

ในการแปลวิมุตติมรรคฉบับภาษาอังกฤษเป็นภาษาไทยครั้งนี้ คณะผู้แปลประสงค์จะรักษารสวรรณคดีบาลีอันเป็นภาษาเดิมที่พระอุปติสสเถระรจนาไว้ ดังนั้น การแปลจึงยังคงใช้ศัพท์ธรรมภาษาบาลีจำนวนมาก ทั้งนี้ก็ด้วยความหวังว่า สักวันหนึ่งอาจมีการแปลวิมุตติมรรคกลับสู่ภาษาบาลีดังเดิม และนั่นจะช่วยให้วิมุตติมรรคกลับมาแพร่หลายในโลกพระพุทธศาสนาอีกครั้งหนึ่ง เช่นเดียวกับคัมภีร์มิลินทปัญหาซึ่งแต่เดิมแต่งเป็นภาษาสันสกฤตและสูญหายไป ชาวพุทธทั่วโลกยังมีโอกาสศึกษามิลินทปัญหาทุกวันนี้ก็โดยอาศัยฉบับภาษาบาลีที่มีผู้แปลถ่ายทอดมาจากฉบับภาษาสันสกฤตนั่นเอง

พระราชวรมุนี (ประยูร ธมฺมจิตฺโต)

สารบัญ

บทที่ ๑
นิทานกถา

ปณามพจน์

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส

ขอนอบน้อมแด่พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นผู้เป็นพระอรหันต์ตรัสรู้โดยชอบด้วยพระองค์เอง

อุทเทศคาถา

สีลํ สมาธิ ปญฺญา จ วิมุตฺติ จ อนุตฺตรา
อนุพุทฺธา อิเม ธมฺมา โคตเมน ยสสฺสินา*

พระโคดมผู้มียศได้ตรัสรู้ธรรมเหล่านี้ คือ
ศีล สมาธิ ปัญญา และวิมุตติอันยอดเยี่ยม

บุคคลผู้ปรารถนาจะพ้นจากทุกข์และอุปาทานทั้งปวง มีจิตอันประเสริฐที่สุด ปรารถนาจะขจัดเหตุแห่งชาติชราและมรณะ เสวยสุขและวิมุตติ เพื่อเข้าถึงความดับคือพระนิพพานที่ยังไม่บรรลุและนำหมู่ชนเหล่าอื่นที่ยังอยู่อีกฝั่งหนึ่งให้ถึงความสมบูรณ์ ควรรู้ชำนาญในพระสูตร พระวินัยและพระอภิธรรมนี้คือวิมุตติมรรค(ทางแห่งความหลุดพ้น)

บัดนี้ ข้าพเจ้าจักพรรณนาวิมุตติมรรคนั้น ขอจงตั้งใจสดับ

ถาม : อะไรคือศีล ?

ตอบ : คำว่า 'ศีล' ได้แก่ความสังวร
'สมาธิ' ได้แก่ความที่จิตไม่ฟุ้งซ่าน
'ปัญญา' ได้แก่ความรอบรู้
'วิมุตติ' ได้แก่ความหลุดพ้นจากพันธนาการ

'อันยอดเยี่ยม' ได้แก่ปราศจากอาสวะ

'ตรัสรู้' ได้แก่ตรัสรู้ด้วยปัญญา

'ธรรมเหล่านี้' ได้แก่ธรรมอันประเสริฐ ๔ ประการ

'โคตม' ได้แก่พระโคตร

'ผู้มียศ' ได้แก่ผู้มีโชค พระองค์ได้รับยศยิ่งใหญ่ไร้พรมแดนเพราะเหตุที่มีคุณธรรมอันประเสริฐคือศีล สมาธิ ปัญญาและวิมุตติ

วิมุตติมรรคพรรณนา

ถาม : วิมุตติมรรคหมายความว่าอะไร ?

ตอบ : วิมุตติหมายถึงวิมุตติ ๕ ประการคือ วิกขัมภนวิมุตติ(หลุดพ้นด้วยการข่มไว้) ตทังควิมุตติ(หลุดพ้นด้วยองค์นั้นๆ) สมุจเฉทวิมุตติ(หลุดพ้นด้วยการตัดขาด) ปฏิปัสสัทธิวิมุตติ(หลุดพ้นด้วยความสงบ) และนิสสรณวิมุตติ(หลุดพ้นด้วยการสลัดออกไป)

ถาม : วิกขัมภนวิมุตติเป็นไฉน ?

ตอบ : **วิกขัมภนวิมุตติ** คือการหลุดพ้นโดยการข่มกิเลสไว้ด้วยสมาธิในปฐมฌาน นี้เรียกว่า วิกขัมภนวิมุตติ

ตทังควิมุตติ คือการหลุดพ้นจากทิฏฐิบางประการด้วยการปฏิบัติฌิพเพธภาคิยสมาธิ(สมาธิส่วนชำแรกกิเลส)นี้เรียกว่าตทังควิมุตติ

สมุจเฉทวิมุตติ คือการทำลายสังโยชน์ได้ด้วยการปฏิบัติโลกุตตรมรรค นี้เรียกว่าสมุจเฉทวิมุตติ

ปฏิปัสสัทธิวิมุตติ (พึงเข้าใจว่า) เป็นเหมือนความสุขใจของบุคคลผู้ได้รับผลของการปฏิบัติ นี้เรียกว่าปฏิปัสสัทธิวิมุตติ

นิสสรณวิมุตติ คือการหลุดพ้นด้วยการดับโดยไม่มีเบญจขันธ์เหลือ นี้เรียกว่านิสสรณวิมุตติ

วิมุตติมรรคนี้เป็นไปเพื่อความหลุดพ้น ทางปฏิบัติที่ประเสริฐสายนี้เรียกว่าวิมุตติมรรคประกอบด้วยศีล สมาธิ และปัญญา

บัดนี้ ข้าพเจ้าจักแสดงวิมุตติมรรคนั้น

ถาม : เพราะเหตุใดจึงได้สอนวิมุตติมรรค?

ตอบ : มีคนดีที่เหมือนคนตาบอดผู้เที่ยวไปในโลกกว้างโดยปราศจากผู้นำทาง ทั้ง ๆ ที่เขาปรารถนาความหลุดพ้นแต่เขาไม่เคยได้ยินการสอนเรื่องความหลุดพ้น เพราะเขาไม่ได้รับรู้เรื่องความหลุดพ้นและเพราะรับรู้มาผิดๆ เพราะเหตุนี้เขาถูกครอบงำห่อหุ้มมากไปด้วยความทุกข์

เขาจึงไม่ได้รับความหลุดพ้น แม้เขาปรารถนาจะได้รับความหลุดพ้น แต่เขายังไม่มีหนทางสู่ความหลุดพ้น หนทางเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการบรรลุความหลุดพ้น พระพุทธเจ้าตรัสว่า *“ยังมีสัตว์โลกที่มีธุลีคือกิเลสเพียงเล็กน้อยในปัญญาจักษุ พวกเขาจะเสื่อมไปเพราะไม่ได้ฟังธรรม”* * พระพุทธเจ้ายังตรัสอีกว่า *“ภิกษุทั้งหลาย มีปัจจัยสองประการที่ทำให้เกิดสัมมาทิฏฐิ ปัจจัยสองประการเป็นไฉน คือ ปรโตโฆสะ(ฟังจากผู้อื่น) และโยนิโสมนสิการ(พิจารณาโดยแยบคาย)”*” เพราะฉะนั้นข้าพเจ้าจึงแสดงวิมุตติมรรค

ข้าพเจ้าแสดงความหลุดพ้นแก่บุคคลผู้ไม่ยอมรับความหลุดพ้นเพื่อสร้างความรู้สึกปล่อยวางให้เขา ข้อนี้เปรียบเหมือนคนที่จะเดินทางไกลได้คนนำทางที่ดี

อานิสงส์ของการยอมรับมรรค

ถ้าบุคคลยอมรับวิมุตติมรรคนี้ เขาย่อมจะบำเพ็ญขันธ์ ๓ ให้บริบูรณ์ ขันธ์ ๓ คืออะไรบ้าง? คือ ศีลขันธ์ สมาธิขันธ์ ปัญญาขันธ์

ศีลขันธ์คืออะไร ? คือสัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะเป็นต้น หรือคือกองแห่งศีลชนิดต่างๆ

สมาธิขันธ์คืออะไร ? คือสัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิเป็นต้น หรือคือกองแห่งสมาธิชนิดต่างๆ

ปัญญาขันธ์คืออะไร ? คือ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะเป็นต้น หรือคือกองแห่งปัญญาชนิดต่าง ๆ

ขันธ์ ๓ ย่อมบริบูรณ์อย่างนี้

ไตรสิกขา

บุคคลผู้ยอมรับวิมุตติมรรคควรชำนาญในไตรสิกขา คือ อธิศีลสิกขา อธิจิตสิกขา และอธิปัญญาสิกขา

(ดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า) ศีลได้แก่อธิศีลสิกขา สมาธิได้แก่อธิจิตสิกขา ปัญญาได้แก่อธิปัญญาสิกขา

และ(ดังที่ท่านกล่าวไว้อีกว่า) ศีลที่เป็นศีลสิกขาก็มีและที่เป็นอธิศีลสิกขาก็มี สมาธิที่เป็นจิตสิกขาก็มีและที่เป็นอธิจิตสิกขาก็มี ปัญญาที่เป็นปัญญาสิกขาก็มีและที่เป็นอธิปัญญาสิกขาก็มี

ถาม : ศีลสิกขาคืออะไร ?

ตอบ : นิจศีลสำหรับคนทั่วไปเรียกว่าศีลสิกขา นิพเพธภาคิยศีล(ศีลชำแรกกิเลส)

เรียกว่าอธิศีลสิกขา

อีกอย่างหนึ่งศีลของปุถุชนเรียกว่าศีลสิกขา ศีลของพระอริยะเรียกว่าอธิศีลสิกขา

ถาม : จิตสิกขาคืออะไร ?

ตอบ : คือสมาธิอันเป็นกามาวจร

ถาม : อธิจิตสิกขาคืออะไร ?

ตอบ : คือสมาธิอันเป็นรูปาวจรและอรูปาวจร นี้เรียกว่าอธิจิตสิกขา

อีกอย่างหนึ่ง ปกติสมาธิของคนทั่วไปจัดเป็นจิตสิกขา นิพเพธภาคิยสมาธิและมัคคสมาธิ เรียกว่า อธิจิตสิกขา

ถาม : ปัญญาสิกขาคืออะไร ?

ตอบ : โลกิยปัญญาเรียกว่าปัญญาสิกขา

ญาณหยั่งรู้อริยสัจ ๔ โพธิปักขิยธรรมญาณและมรรคญาณ เหล่านี้เรียกว่าอธิปัญญาสิกขา

พระพุทธเจ้าทรงแสดงอธิศีลสิกขาแก่คนระดับต่ำ แสดงอธิจิตสิกขาแก่คนระดับกลางและแสดงอธิปัญญาสิกขาแก่คนระดับสูง

ความหมายของสิกขา

ถาม : สิกขาหมายความว่าอะไร ?

ตอบ : การศึกษาเรื่องที่ควรศึกษา การศึกษาอันยอดเยี่ยม และการศึกษาเพื่อความเป็นพระอเสขะ(ผู้ไม่ต้องศึกษา) การได้รับการศึกษาทั้งสามประการนี้เรียกว่าการยอมรับวิมุตติมรรค

วิสุทธิ ๓

เพราะอาศัยสิกขาสามเหล่านี้บุคคลบรรลุวิสุทธิ (๓ ประการ) คือศีลวิสุทธิ จิตวิสุทธิ และทิฏฐิวิสุทธิ เพราะเหตุนั้นศีลจัดเป็นศีลวิสุทธิ สมาธิจัดเป็นจิตวิสุทธิ และปัญญาจัดเป็นทิฏฐิวิสุทธิ

ศีลชำระความเศร้าหมองอันเกิดจากการล่วงละเมิดศีล(นี้เรียกว่าศีลวิสุทธิ) สมาธิชำระความเศร้าหมองที่กลุ้มรุมจิต นี้เรียกว่าจิตวิสุทธิ ปัญญาชำระความเศร้าหมองที่เกิดจากอวิชชา นี้เรียกว่าทิฏฐิวิสุทธิ

อีกอย่างหนึ่ง ศีลขจัดวีติกกมกิเลส สมาธิขจัดปริยุฏฐานกิเลส ปัญญาขจัดอนุสัย

กิเลส[๔] โดยอาศัยวิสุทธิทั้งสามนี้ บุคคลชื่อว่ายอมรับวิมุตติมรรค

ความดีงาม ๓ ระดับ

อีกนัยหนึ่ง บุคคลยอมรับวิมุตติมรรคเพราะเหตุแห่งกัลยาณะ(ความดีงาม) ๓ ประการ คือ อาทิกัลยาณะ(ความดีงามในเบื้องต้น) มัชเฌกัลยาณะ(ความดีงามในท่ามกลาง)และปริโยสานกัลยาณะ(ความดีงามในที่สุด)

ศีลเป็นความดีงามเบื้องต้น สมาธิเป็นความดีงามในท่ามกลาง ปัญญาเป็นความดีงามในที่สุด

เพราะเหตุใดศีลจึงจัดเป็นความดีงามในเบื้องต้น ? บุคคลผู้มีความเพียร(รักษาศีล)ย่อมไม่วิปปฏิสาร(เดือดร้อนใจ) เพราะไม่วิปปฏิสาร เขาจึงเกิดปราโมทย์ เพราะมีปราโทย์ เขาจึงเกิดปีติ เพราะมีปีติ เขาจึงเกิดกายปัสสัทธิ เพราะมีกายปัสสัทธิ เขาจึงมีสุข เพราะมีสุข จิตของเขาจึงเบาสบาย นี้เรียกว่าความดีงามในเบื้องต้น

สมาธิเป็นความดีงามในท่ามกลาง เพราะอาศัยสมาธิบุคคลจึงรู้เห็นสิ่งต่าง ๆ ตามความเป็นจริง ดังนั้นสมาธิจึงชื่อว่าความดีงามในท่ามกลาง

ปัญญาเป็นความดีงามในที่สุด นั่นคือเมื่อบุคคลได้รู้เห็นสิ่งต่าง ๆ ตามความเป็นจริง เขาย่อมเบื่อหน่าย เมื่อเบื่อหน่าย เขาย่อมคลายกำหนัด เมื่อคลายกำหนัด เขาย่อมหลุดพ้น เมื่อหลุดพ้นแล้ว เขาย่อมมีญาณว่าหลุดพ้น[๕]

เพราะเหตุนั้น บุคคลชื่อว่าบำเพ็ญมรรคที่มีความดีงาม ๓ ประการ

ความสุข ๓ ประการ

ภายหลังจากยอมรับวิมุตติมรรค บุคคลย่อมได้รับความสุข ๓ ประการคือ ความสุขเพราะไม่มีวิปปฏิสาร ๑ ความสุขจากความสงบ ๑ และความสุขของพระอริยะ ๑ บุคคลได้ความสุขเพราะอวิปปฏิสารด้วยศีล ได้ความสุขจากความสงบด้วยสมาธิ และได้ความสุขของพระอริยะด้วยปัญญา บุคคลย่อมได้ความสุข ๓ ประการอย่างนี้

ความสมบูรณ์แห่งมัชฌิมาปฏิปทา

หลังจากยอมรับวิมุตติมรรค บุคคลย่อมบรรลุความสมบูรณ์แห่งมัชฌิมาปฏิปทา ไม่ข้องแวะที่สุดโต่งทั้งสองด้าน เพราะมีศีลเขาย่อมละกามสุขัลลิกานุโยคและได้ความปราโมทย์อันเกิดจากอวิปปฏิสาร เพราะมีสมาธิเขาย่อมละอัตตกิลมถานุโยค เมื่อจิตสงบ เขาได้ปีติและสุขมากยิ่งขึ้น เพราะมีปัญญาเขารู้แจ้งอริยสัจ ๔ ดำเนินตามมัชฌิมาปฏิปทาและเสวยสุขของพระ

๕

อริยะที่พึงปรารถนา บุคคลนั้นชื่อว่าละที่สุดโต่งทั้งสองและบรรลุความสมบูรณ์แห่งมัชฌิมาปฏิปทาด้วยประการฉะนี้

หลังจากยอมรับวิมุตติมรรค เพราะอาศัยศีลบุคคลจึงข้ามพ้นอบาย เพราะอาศัยสมาธิเขาข้ามพ้นกามภพ เพราะอาศัยปัญญาเขาข้ามพ้นภพทั้งปวง ถ้าบุคคลรักษาศีลให้บริบูรณ์แต่บำเพ็ญสมาธิและปัญญาได้เล็กน้อย เขาจะเป็นพระโสดาบัน[๖] และพระสกทาคามี[๗] ถ้าเขาบำเพ็ญศีลและสมาธิให้บริบูรณ์แต่เจริญปัญญาเพียงเล็กน้อย เขาจะเป็นพระอนาคามี[๘] ถ้าเขาบำเพ็ญทั้งศีลสมาธิและปัญญาให้บริบูรณ์เขาจะบรรลุความหลุดพ้นสูงสุดของพระอรหันต์

๖

บทที่ ๒
ศีลปริจเฉท

ถาม : ศีลคืออะไร?

อะไรเป็นลักษณะ เป็นรส (กิจ) เป็นปัจจุปัฏฐาน (อาการปรากฏ) และเป็นปทัฏฐาน(เหตุใกล้)ของศีล?

ศีลมีอานิสงส์อย่างไร?

ศีลมีความหมายว่าอะไร?

อะไรคือความแตกต่างระหว่างศีลและวัตร?

ศีลมีกี่ประเภท?

อะไรทำให้ศีลเกิด?

ศีลขั้นต้น ขั้นกลางและขั้นสูงเป็นไฉน?

มีธรรมอะไรบ้างเป็นอุปสรรคในการพัฒนาศีล?

เหตุของศีลมีเท่าไร?

ศีลมีกี่หมวด?

อะไรทำให้ศีลบริสุทธิ์?

บุคคลสำรวมอยู่ในศีลเพราะเหตุเท่าไร?

นิยามความหมายของศีล

ตอบ : ศีลคืออะไร? คือเจตนาศีล เวรมณีศีล และอวีติกกมศีล

เจตนาศีลคืออะไร? คือการตั้งเจตนาว่า "เราจะไม่ทำความชั่ว เพราะถ้าทำความชั่วเราจะต้องได้รับวิบากที่เป็นทุกข์"

เวรมณีศีลคืออะไร? คือการละเว้นโอกาสแห่งการทำความชั่ว

อวีติกกมศีลคืออะไร? (ในกรณีนี้) ผู้รักษาศีลไม่ละเมิดศีลทั้งทางกายและทางวาจา

อีกนัยหนึ่ง คำว่า 'เวรมณี 'หมายถึงการเว้นขาด กุศลธรรมทั้งปวงจัดเป็นศีล ดังที่ท่านกล่าวไว้ในพระอภิธรรมว่า"

การละกามฉันทะด้วยเนกขัมมะ(เป็นศีล) ศีลนี้สามารถขจัดความชั่วจึงเป็นเจตนาศีล สังวรศีล เวรมณีศีล การละพยาบาทด้วยอพยาบาท(คือเมตตา) ละถีนมิทธะด้วยอาโลกสัญญา ละอุทธัจจะและกุกกุจจะด้วยความไม่ฟุ้งซ่าน(อวิกเขปะ) ละวิจิกิจฉาด้วยธัมมววัฏฐาน(ความปลงใจในธรรม) ละอวิชชาด้วยญาณ ละอรติด้วยปราโมทย์

ละนิวรณ์ ๕ ด้วยปฐมฌาน ละวิตกวิจารด้วยทุติยฌาน ละปีติด้วยตติยฌาน ละสุขด้วยจตุตถฌาน ละรูปสัญญาปฏิฆสัญญาและนานัตตสัญญาด้วยอากาสานัญจายตนสมาบัติ ละอากาสานัญจายตนสัญญาด้วยวิญญาณัญจายตนสมาบัติ ละวิญญาณัญจายตนสัญญาด้วยอากิญจัญญายตนสมาบัติ ละอากิญจัญญายตนสัญญาด้วยเนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติ

ละนิจจสัญญาด้วยอนิจจานุปัสสนา ละสุขสัญญาด้วยทุกขานุปัสสนา ละอัตตสัญญาด้วยอนัตตานุปัสสนา ละสุภสัญญาด้วยอสุภานุปัสสนา ละนันทิด้วยนิพพิทานุปัสสนา ละราคะด้วยวิราคานุปัสสนา ละสมุทัยด้วยนิโรธานุปัสสนา ละฆนสัญญา(ความหมายรู้ว่าเป็นก้อน)ด้วยขยานุปัสสนา(ดูสังขารด้านดับ) ละอายูหนะ(ความประมวลเอาไว้)ด้วยวยานุปัสสนา(ดูสังขารด้านเสื่อม) ละธุวสัญญา (ความหมายรู้ว่ายั่งยืน)ด้วยวิปริณามานุปัสสนา(ดูสังขารด้านแปรปรวน) ละนิมิตด้วยอนิมิตตานุปัสสนา ละปณิธิ(กิเลสอันเป็นที่ตั้ง)ด้วยอัปปณิหิตานุปัสสนา ละอภินิเวส(ความปักใจยึดมั่น) ด้วยสุญญตานุปัสสนา(ดูความว่าง) ละสาราทานาภินิเวส(ความปักใจยึดมั่นในสาระ)ด้วยอธิปัญญาธัมมวิปัสสนา ละสัมโมหาภินิเวส(ความปักใจยึดมั่นด้วยอำนาจความงมงาย)ด้วยยถาภูตญาณทัสสนะ(การรู้เห็นตามความเป็นจริง) ละอาลยาภินิเวส(ความปักใจยึดมั่นด้วยอำนาจอาลัย)ด้วยอาทีนวานุปัสสนา(ดูโทษ) ละอัปปฏิสังขา (การไม่พิจารณา) ด้วยปฏิสังขานุปัสสนา ละสังโยคาภินิเวส(ความปักใจยึดมั่นด้วยอำนาจสังโยค) ด้วยวิวัฏฏานุปัสสนา

ละกิเลสอันมีที่ตั้งร่วมกันกับทิฏฐิด้วยโสดาปัตติมรรค ละกิเลสอย่างหยาบด้วยสกทาคามิมรรค ละกิเลสอย่างละเอียดด้วยอนาคามิมรรค ละกิเลสทั้งสิ้นด้วยอรหัตมรรค แต่ละอย่างดังพรรณนามานี้เรียกว่า อวีติกกมศีล เจตนาศีล สังวรศีลและเวรมณีศีล

เหล่านี้เรียกว่าศีล

ลักษณะของศีล

อะไรเป็นลักษณะของศีล ? คือการละความเสื่อมคุณค่าด้วยความมีคุณค่า

ความด้อยคุณค่าคืออะไร ? คือการละเมิดศีลซึ่งมี ๓ ประการ คือ การละเมิดปาฏิโมกขสังวรศีล การละเมิดปัจจยสันนิสสิตศีล และการละเมิดอินทรียสังวรศีล

การละเมิดปาฏิโมกขสังวรศีลคืออะไร ? คือความเสื่อมศรัทธาในพระตถาคตเนื่องจาก

อหิริกะ (ไม่ละอายใจ) และอโนตตัปปะ(ไม่เกรงกลัวบาป)

การละเมิดปัจจยสันนิสสิตศีลคืออะไร? เมื่อชีวิตของบุคคลมุ่งปรนเปรอร่างกาย เขาสูญเสียความสันโดษ(ความพอใจในปัจจัยตามมีตามได้)

การละเมิดอินทรียสังวรศีลคืออะไร? คือการละเลยโยนิโสมนสิการเพราะไม่สำรวมอินทรีย์ทั้งหก

การละเมิดศีลทั้งสามอย่างนี้สร้างความเสื่อมคุณค่า นี้เรียกว่าลักษณะของศีล

รส ปัจจุปัฏฐานและปทัฏฐานของศีล

อะไรเป็นรส(กิจ) ปัจจุปัฏฐาน(อาการปรากฏ) และปทัฏฐาน(เหตุใกล้)ของศีล ? ปีติเป็นรส อวิปปฏิสาร(ความไม่เดือดร้อนใจ)เป็นปัจจุปัฏฐาน กุศลกรรมทางไตรทวารเป็นปทัฏฐาน อนึ่ง โสมนัสเป็นรส อวิปปฏิสารเป็นปัจจุปัฏฐาน และการสำรวมอินทรีย์ทั้งปวงเป็นปทัฏฐาน

อานิสงส์ของศีล

ศีลมีอานิสงส์อย่างไร? ศีลมีอวิปปฏิสารเป็นอานิสงส์ สมดังพุทธพจน์ที่ตรัสกับพระอานนท์ว่า "ศีลที่เป็นกุศลมีอวิปปฏิสารเป็นประโยชน์และเป็นอานิสงส์" [๓]

อนึ่ง ศีลเรียกว่าปีติ ศีลเป็นวรรณะสูงสุด เป็นอริยทรัพย์ ศีลเป็นภูมิของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย เป็นการอาบน้ำโดยไม่ต้องมีน้ำ[๔] เป็นการอบด้วยเครื่องหอม[๕] เป็นเงาที่ติดตามตน เป็นเครื่องประดับศีรษะที่คนต้องสวม เป็นวรรณะที่ศักดิ์สิทธิ์ เป็นการฝึกอันยอดเยี่ยม เป็นวิถีแห่งพรหมจรรย์ ถ้าบุคคลรักษาศีล เพราะเหตุที่มีศีลนั้นเขาจะเป็นผู้องอาจ นำเกียรติมาสู่มิตรสหายและเป็นที่รักของคนดีทั้งหลาย ศีลเป็นอาภรณ์อันประเสริฐ[๖] เป็นกฎคุมความประพฤติทั้งปวง เป็นที่ตั้งแห่งบุญ เป็นเนื้อนาบุญของทานบริจาค เป็นพื้นที่เพาะปลูกความเป็นสหายของพระอริยะ

(ผู้มีศีล)จะเป็นผู้คงที่ในความดีทั้งปวง เขาจะเป็นผู้ทำอธิษฐานอันบริสุทธิ์ให้สำเร็จ เขาจะตายอย่างมีสติ[๗] เมื่อได้รับวิกขัมภนวิมุตติ เขาจะประสบความสุข อานิสงส์ของศีลมีมากมายอย่างนี้

ความหมายของศีล

ศีลมีความหมายว่าอะไร ? ศีลหมายถึงเย็น ดีเลิศ การกระทำ ปกติและสภาพปกติตามธรรมชาติของทุกข์และสุข อนึ่ง ศีลหมายถึงศีรษะ ความเย็นและสันติ[๘]

ถาม : เพราะเหตุไรจึงกล่าวว่าศีลเป็นศีรษะ?

ตอบ : ถ้าบุคคลไม่มีศีรษะเขาก็ไม่สามารถปัดธุลีคือกิเลสออกไปจากอินทรีย์ของเขาได้

เมื่อเป็นดังนั้นเขาก็เหมือนคนตาย เพราะฉะนั้นศีลของภิกษุก็คือศีรษะ เมื่อศีรษะ(ศีล)ขาด ภิกษุก็สูญสิ้นคุณความดีทุกอย่าง นั่นเรียกว่าความตายในศาสนาของพระพุทธเจ้า นี้คือศีลหมายถึงศีรษะ

ถาม : เพราะเหตุไรจึงกล่าวว่าศีลเป็นความเย็น ?

ตอบ : ไม้จันทน์ที่มีความเย็นมากที่สุดช่วยทุเลาความร้อนของพิษไข้ในร่างกายลงได้ฉันใดศีลก็ฉันนั้นคือช่วยทุเลาไข้ใจที่เกิดจากความสะดุ้งกลัวหลังจากศีลขาดและก่อให้เกิดปราโมทย์ นี่คือศีลหมายถึงความเย็น

ถาม : เพราะเหตุไรจึงกล่าวว่าศีลหมายถึงสันติ ?

ตอบ : ถ้าบุคคลมีศีล เขาจะเป็นผู้มีความประพฤติสงบเรียบร้อย เขาไม่สร้างความหวาดกลัวให้เกิดขึ้น นี่คือศีลหมายถึงสันติ

ศีลและวัตร

อะไรคือความแตกต่างระหว่างศีลและวัตร ?

ข้อปฏิบัติ ความเพียร การอธิษฐาน ธุดงค์ เหล่านี้จัดเป็นวัตร ไม่ใช่ศีล ศีลก็เรียกว่าวัตรเหมือนกัน ศีลเรียกว่าความมีคุณค่า เวทนาก็เรียกว่าวัตรเช่นเดียวกัน

ศีล ๓ ประเภท

ศีลมีกี่ประเภท ?

ศีลมี ๓ ประเภท คือ กุศลศีล อกุศลศีล และอัพยากตศีล[๑๐]

กุศลศีลคืออะไร ?

คือกุศลกรรมทางกายวาจาและสัมมาอาชีวะเพราะปราศจากวิบัติจึงเกิดวิบากที่ดีตามมา

อกุศลศีลคืออะไร ?

คืออกุศลกรรมทางกายทางวาจาและมิจฉาอาชีวะ เพราะมีวิบัติจึงไม่เกิดวิบากที่ดีตามมา

อัพยากตศีลคืออะไร ?

คือกายกรรมและวจีกรรมที่ปราศจากอาสวะ และอาชีวะอันไร้ที่ติที่ไม่มีทั้งวิบัติและวิบากที่ดี

อะไรทำให้ศีลเกิด

อะไรทำให้ศีลเกิด ?

ศีลที่เกิดในกุศลจิตเป็นกุศลศีล ศีลที่เกิดในอกุศลจิตเป็นอกุศลศีล ศีลที่เกิดในอัพยากตจิตเป็นอัพยากตศีล

๑๐ www.watprayoon.com

เหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงแสดงการก้าวล่วงรูปสัญญาไว้โดยประสงค์ที่จะชี้แจงการก้าวล่วงอารมณ์ที่เป็นรูปทั้งหมด เพราะว่า รูปารมณ์ทั้งหมดของฌาน อิงอาศัยสัญญา

ถาม : ถ้าข้อนั้นไม่เกิดขึ้น (คือถ้าบุคคลนั้นไม่ก้าวล่วงรูปสัญญา) ปฏิฆสัญญา และนานัตตสัญญา จะมีหรือไม่ ?

ตอบ : ในรูปฌาน ยังมีปฏิฆสัญญาและนานัตตสัญญาอยู่ เพราะว่า สัญญาเหล่านี้ถูกกำจัด (ในภายหลัง)

ถาม : เพราะเหตุไร บุคคลนั้นจึงไม่ดำเนินต่อไปในฌานนั้นเล่า ?

ตอบ : เขาไม่ชอบใจรูป เพราะเหตุนั้น เขาจึงไม่กำจัด (สัญญาเหล่านี้) ในฌานนั้น สมดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า เนื่องจากไม่กำจัดสัญญาเหล่านี้ (ปฏิฆสัญญา) ในฌานนั้น (รูปฌาน) เสียงจึงเป็นเสี้ยนหนามต่อบุคคลผู้เข้าปฐมฌาน"[*] เธอผู้ไม่ชอบใจรูปอย่างนั้น จึงดำเนินต่อไปและทำลายสัญญาเหล่านี้ในฌานนี้ เพราะเหตุนั้น เธอชื่อว่าบรรลุถึงความไม่กระเพื่อมแห่งอรูปสมาบัติและความสงบอันเกิดจากความหลุดพ้น อาฬารดาบส กาลามะและอุทกดาบส รามบุตร เมื่อได้เข้าอรูปสมาบัติ (อรูปฌาน) จึงไม่เห็นและไม่ได้ยินเกวียน ๕๐๐ เล่มที่ผ่านไปมา"[*] เพราะเหตุนั้น อรูปสมาบัตินี้ ท่านจึงกล่าวไว้ว่า "เป็นเหมือนการทำลายอายตนะ (ประสาทสัมผัส) " และการก้าวล่วงรูปสัญญาทั้งหมด ท่านกล่าวว่า "เป็นการทำลายรูปธรรมและปฏิฆสัญญา" ข้อว่า "**เพราะไม่ใส่ใจซึ่งนานัตตสัญญา**" หมายถึงการทำลายอารมณ์ทั้งหลายอนึ่ง การก้าวล่วงรูปสัญญาทั้งหมด ท่านกล่าวว่า "เป็นการบรรลุอรูปฌาน" ความดับไปแห่งปฏิฆสัญญา ท่านกล่าวว่า "เป็นการทำลายปัจจัยภายนอกที่รบกวนฌานนั้น (อรูปฌาน) และเป็นการทำความขุ่นมัวให้บริสุทธิ์ ข้อว่า"เพราะไม่ใส่ใจซึ่งนานัตตสัญญา"ท่านกล่าวว่าเป็นการทำลายซึ่งปัจจัยภายในที่รบกวนฌานนั้น และเป็นการชำระความสงบอันเกิดจากความหลุดพ้น

ถาม : ในคำว่า "อากาสานัญจายตนะ" อะไรคืออากาศ ?

ตอบ : เขตแดน(อายตนะ)ของอากาศ อากาสธาตุ คือ ช่องว่าง สิ่งที่ไม่ถูกสัมผัสโดยธาตุ ๔ นี้เรียกว่า ช่องว่าง เมื่อบุรุษทำจิตให้สงบโดยน้อมนึกถึงอากาศไม่มีที่สุด ท่านกล่าวว่า เธอคิดอยู่ว่า "อากาศไม่มีที่สุด" อากาศไม่มีที่สุดหมายถึงการเข้าไปสู่ช่องว่างที่ปราศจากที่สุด จิตและเจตสิกที่เข้าไปสู่ช่องว่าง ท่านเรียกว่า "เขตแดนของอากาศ" อะไร คือเขตแดนของอากาศ ? ความปราศจากขอบเขต เป็นลักษณะของอากาศ ลักษณะที่ปราศจากขอบเขตนี้ คือเขตแดนของอากาศ ข้อนี้ท่านกล่าวว่า "เป็นความหมายของอากาศ" การอยู่ในสวรรค์ ท่านเรียกว่า "สวรรค์" ฉันใด (การอยู่ใน)อากาสานัญจายตนฌาน ท่านก็เรียกว่า "อากาสานัญจายตนะ" ฉันนั้น ข้อว่า "เข้าถึงและอยู่ในอากาสานัญจายตนะ" หมายความว่าโยคีบรรลุอากาสานัญจายตนฌาน ข้ามพ้นรูปารมณ์ทั้งหมด ทำองค์ ๓ ความดี ๓ และลักษณะ

ความสำเร็จสมปรารถนา

ทุกะนัยที่ ๓

ศีล ๒ อย่างยังมีอยู่อีกหมวดหนึ่งคือ โลกิยศีลและโลกุตรศีล

อะไรเป็นโลกุตรศีล?

ศีลที่รักษาได้สมบูรณ์พร้อมด้วยผลแห่งอริยมรรคเป็นโลกุตรศีล ศีลที่เหลือเป็นโลกิยศีล การปฏิบัติโลกิยศีลทำให้ได้ภพอันวิเศษ ส่วนการปฏิบัติโลกุตรศีลทำให้ได้การหลุดพ้นจากภพ

ทุกะนัยที่ ๔

ศีล ๒ อย่างยังมีอยู่อีกหมวดหนึ่งคือ ปมาณศีล(ศีลที่ประมาณได้) และอัปปมาณศีล(ศีลที่ประมาณไม่ได้) ศีลที่ไม่ครบถ้วนบริบูรณ์เรียกว่าปมาณศีล ศีลที่ครบถ้วนบริบูรณ์เรียกว่า อัปปมาณศีล (นี่ว่า)ตามที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้

ทุกะนัยที่ ๕

ศีล๒อย่างยังมีอยู่อีกหมวดหนึ่งคือปริยันตศีล(ศีลมีที่สุด)และอปริยันตศีล(ศีลไม่มีที่สุด)**

ปริยันตศีลคืออะไร ?

ถ้าบุคคลสมาทานศีลแต่ล่วงละเมิดเพราะเห็นแก่ประโยชน์ในทางโลก เกียรติยศชื่อเสียง ญาติสนิทมิตรสหาย อวัยวะร่างกาย และชีวิต เมื่อเป็นดังนั้นเขาก็ทำให้สิ่งเหล่านั้นเป็นที่สุดแห่งศีล

อปริยันตศีลคืออะไร ?

ภิกษุสมาทานศีลเพื่อที่จะรักษาไว้โดยชอบและไม่เคยแม้แต่จะคิดล่วงละเมิดศีลเพราะเห็นแก่ประโยชน์ในทางโลก เกียรติยศชื่อเสียง ญาติสนิทมิตรสหาย อวัยวะร่างกาย และชีวิต เมื่อเป็นดังนี้เขาจะละเมิดศีลได้อย่างไร นี่เรียกว่าอปริยันตศีล

ทุกะนัยที่ ๖

ศีล ๒ อย่างยังมีอยู่อีกหมวดหนึ่งคือ นิสสิตศีล(ศีลที่มีสิ่งอาศัย) และอนิสสิตศีล(ศีลที่ไม่มีสิ่งอาศัย)

ศีลที่เกี่ยวข้องกับภพอาศัยตัณหา ศีลที่เกี่ยวข้องกับสีลัพพตปรามาสอาศัยทิฏฐิ ศีลที่เกี่ยวข้องกับการยกตนข่มท่านและติเตียนผู้อื่นอาศัยมานะ เหล่านี้เป็นนิสสิตศีล ส่วนศีลที่มุ่งเพื่อวิมุตติเป็นอนิสสิตศีล นิสสิตศีลไม่ใช่ศีลสำหรับบัณฑิต ส่วนอนิสสิตศีลเป็นศีลสำหรับบัณฑิต

ทุกะนัยที่ ๗

ศีล ๒ อย่างยังมีอยู่อีกหมวดหนึ่งคือ อาทิพรหมจริยกศีล(ศีลเบื้องต้นของพรหมจรรย์)

และอภิสมาจาริกศีล(ศีลที่ส่งเสริมการปฏิบัติ)

อาทิพรหมจริยศีลคืออะไร? ศีลที่ประกอบด้วยสัมมาวาจาสัมมากัมมันตะและสัมมาอาชีวะเป็นอาทิพรหมจริยศีล ศีลสิกขาที่เหลือเป็นอภิสมาจาริกศีล

ทุกะนัยที่ ๘

ศีล ๒ อย่างยังมีอยู่อีกหมวดหนึ่งคือ ศีลที่เกี่ยวกับจิตและศีลที่ไม่เกี่ยวกับจิต

ศีลที่เกี่ยวกับจิตคืออะไร ? คืออาทิพรหมจริยศีล (ศีลเบื้องต้นของพรหมจรรย์)

ศีลที่ไม่เกี่ยวกับจิตคืออะไร ?คืออภิสมาจาริกศีล(ศีลที่ส่งเสริมการปฏิบัติ)

ในการรักษาอาทิพรหมจริยศีล พระสาวกสามารถปฏิบัติเคร่งครัดจริงจัง ในส่วนอภิสมาจาริกศีลบุคคลยังทำผิดได้ เพราะพระพุทธเจ้าไม่ได้ทรงบัญญัติ(อภิสมาจาริกศีล)ไว้ ศีลนี้จึงอาจเป็นอุปสรรคต่อการบรรลุธรรม (เพราะฉะนั้น บุคคลจึงทำผิดได้)

ทุกะนัยที่ ๙

ศีล ๒ อย่างยังมีอยู่อีกหมวดหนึ่งคือ ศีลที่ไม่อาจส่วงละเมิด และศีลที่ปราศจากด่างพร้อย

ศีลที่ไม่อาจล่วงละเมิดคืออะไร ? คือศีลของพระสาวก

ศีลที่ปราศจากด่างพร้อยคืออะไร?คือศีลของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าและพระปัจเจกพุทธเจ้า

ทุกะนัยที่ ๑๐

ศีล ๒ อย่างยังมีอีกหมวดหนึ่งคือ กาลปริยันตศีล(ศีลที่มีเวลาจำกัด)และอาปาณโกฏิกศีล(ศีลที่รักษาตลอดชีวิต)

ศีลที่รักษาชั่วเวลาสั้นและไม่เกี่ยวอับชีวิตเรียกว่ากาลปริยันตศีล ส่วนศีลที่บุคคลรักษาตั้งแต่เข้าหาครูอาจารย์และสมาทานศีลจนกระทั่งสิ้นชีวิตเรียกว่าอาปาณโกฏิกศีล กาลปริยันตศีลมีกำหนดช่วงเวลาให้ผล ส่วนอาปาณโกฏิกศีลไม่มีกำหนดช่วงเวลาให้ผล

ติกะ(ศีล ๓ ประเภท)นัยที่ ๑

หมวดศีล ๓ อย่างคืออะไร ? ศีลที่ข่มกิเลสได้และไม่มีการละเมิด(สมาทานวิรัติ) ศีลที่ยังมีกิเลสกลุ้มรุมแต่ก็ไม่มีการละเมิด(สัมปัตตวิรัติ) และศีลที่กำจัดกิเลสได้และไม่มีการละเมิด(สมุจเฉทวิรัติ)

ศีลที่ข่มกิเลสได้และไม่มีการละเมิดคืออะไร ? แม้ความรู้สึกที่เกิดกับผู้ปฏิบัติจะเป็นสิ่งที่ไม่เคยประสบมาก่อนและเป็นความรู้สึกที่ไม่เอื้อต่อการปฏิบัติ ถึงกระนั้นจิตของเขาก็ไม่คิดที่จะละเมิดศีล นี้เรียกว่าศีลที่ข่มกิเลสได้และไม่มีการละเมิด

ศีลที่ยังมีกิเลสกลุ้มรุมแต่ก็ไม่มีการละเมิดคืออะไร ? ทั้งที่เขามีความรู้สึก(ตามอำนาจกิเลส) เขาก็ไม่ละเมิดศีลไปตามความรู้สึกนั้น นี้เรียกว่าศีลที่ยังมีกิเลสกลุ้มรุมแต่ก็ไม่มีการละเมิด

ศีลที่กำจัดกิเลสได้และไม่มีการละเมิดคืออะไร ? อริยบุคคลกำจัดเหตุแห่งความชั่วทั้งหลายด้วยอริยมรรค นี้ เรียกว่าศีลที่กำจัดกิเลสได้และไม่มีการละเมิด

ติกะนัยที่ ๒

ศีล ๓ อย่างยังมีอยู่อีกหมวดหนึ่งคือ ปรามัฏฐศีล(ศีลที่กิเลสจับ) อปรามัฏฐศีล(ศีลที่ไม่ถูกกิเลสจับ) และปฏิปัสสัทธศีล(ศีลอันระงับแล้ว)

ปรามัฏฐศีลคืออะไร ? บุคคลยึดมั่นปรากฏการณ์ของสิ่งปรุงแต่งที่ตนเห็นเป็นครั้งแรก นี้เรียกว่าปรามัฏฐศีล

ศีลของปุถุชนซึ่งเป็นทางเข้าสู่มรรค นี้เรียกว่า อปรามัฏฐศีล

ปฏิปัสสัทธศีลคืออะไร ? คือศีลของพระอรหันต์

ติกะนัยที่ ๓

ศีล ๓ ประการยังมีอยู่อีกหมวดหนึ่งคือศีลโลกาธิปไตย ศีลอัตตาธิปไตย ศีลธรรมาธิปไตย

ศีลโลกาธิปไตยคืออะไร? บุคคลกลัวภัยจึงงดเว้นการทำความชั่วโดยคล้อยตามมติของชาวโลก นี้เรียกว่าศีลโลกาธิปไตย

ศีลอัตตาธิปไตยคืออะไร? บุคคลกลัวภัยจึงงดเว้นการทำความชั่วเพื่อปกป้องชีวิตของตน นี้เรียกว่าศีลอัตตาธิปไตย

ศีลธรรมาธิปไตยคืออะไร? บุคคลเคารพธรรมจึงงดเว้นอกุศลกรรมเพราะยึดสัจธรรมเป็นหลัก นี้เรียกว่าศีลธรรมาธิปไตย

ติกะนัยที่ ๔

ศีล ๓ ประการยังมีอยู่อีกหมวดหนึ่งคือ ศีลที่สัมพันธ์กับความปรารถนารุนแรง ศีลที่สัมพันธ์กับความปรารถนาสิ่งที่ดี ศีลที่ไม่สัมพันธ์กับความปรารถนา

ศีลที่สัมพันธ์กับความปรารถนารุนแรงคืออะไร? บุคคลสมาทานศีลขณะทำให้ผู้อื่นเดือดร้อน นี้เรียกว่าศีลที่สัมพันธ์กับความปรารถนารุนแรง

ศีลที่สัมพันธ์กับความปรารถนาสิ่งที่ดีคืออะไร? บุคคลสมาทานศีลเพื่อให้ได้รับความสุขในชาตินี้และเพื่อวิมุตติสุขในชาติหน้า นี้เรียกว่าศีลที่สัมพันธ์กับความปรารถนาสิ่งที่ดี

ศีลที่ไม่สัมพันธ์กับความปรารถนาคืออะไร? บุคคลสมาทานศีลไม่ทำให้ผู้อื่นเดือดร้อน

ทั้งยังทำประโยชน์แก่ผู้อื่น นี้เรียกว่าศีลที่ไม่สัมพันธ์กับความปรารถนา

ติกะนัยที่ ๕

ศีล ๓ ประการยังมีอยู่อีกหมวดหนึ่งคือ วิสุทธศีล อวิสุทธศีล เวมติกศีล[illegible]

วิสุทธศีลคืออะไร ? วิสุทธศีลสำเร็จได้ด้วยเหตุสองประการ คือ ด้วยการไม่ล่วงละเมิด และด้วยการทำคืน(เช่นปลงอาบัติ)หลังจากที่ล่วงละเมิด นี้เรียกว่าวิสุทธศีล

อวิสุทธศีลสำเร็จได้ด้วยเหตุสองประการ คือ ประการแรกเป็นการเจตนาล่วงละเมิด และประการที่สองเป็นการไม่ทำคืนหลังจากล่วงละเมิด นี้เรียกว่าอวิสุทธศีล

เวมติกศีลคืออะไร ? เวมติกศีลสำเร็จได้ด้วยเหตุสามประการคือ ความไม่ชัดเจนของวัตถุ อาบัติและอัชฌาจาร นี้เรียกเวมติกศีล

ถ้าศีลของโยคีไม่บริสุทธิ์ เขาทำคืนแล้วก็จะมีความสุขเพราะศีลบริสุทธิ์ ถ้าเขามีความสงสัยก็ค้นให้พบข้อบกพร่องและจะได้ความสงบ

ติกะนัยที่ ๖

ศีล ๓ ประการยังมีอยู่อีกหมวดหนึ่งคือ เสขศีล อเสขศีล เนวเสขานาเสขศีล[illegible]

เสขศีลคืออะไร ? คือศีลของพระเสขะ(ผู้ยังต้องศึกษา) ๗ จำพวก

อเสขศีลคืออะไร ? ศีลของพระอรหันต์

เนวเสขานาเสขศีลคืออะไร ? คือศีลของปุถุชน

ติกะนัยที่ ๗

ศีล ๓ ประการยังมีอยู่อีกหมวดหนึ่ง คือ ภยศีล ปริหาหศีล โมหศีล

ภยศีลคืออะไร ? บุคคลบางคนไม่ทำชั่วเพราะมีความกลัว นี้เรียกว่าภยศีล

ปริหาหศีลคืออะไร? บุคคลบางคนนึกถึงมิตรสนิทที่แยกจากกันไปเกิดความกระวนกระวายใจและด้วยเหตุนี้เขาจึงไม่ทำความชั่ว นี้เรียกว่าปริหาหศีล

โมหศีลคืออะไร ? บุคคลบางคนรักษาศีลเคร่งแบบโคหรือสุนัข นี้เรียกว่าโมหศีล

ถ้าบุคคลบางคนรักษาโมหศีลสมบูรณ์ เขาจะ(เกิด)เป็นโคหรือสุนัข ถ้ารักษาไม่สมบูรณ์ เขาจะตกนรก[illegible]

ติกะนัยที่ ๘

ศีล ๓ ประการยังมีอยู่อีกหมวดหนึ่ง คือ หีนศีล มัชฌิมศีล ปณีตศีล[illegible]

หีนศีลคืออะไร? ผู้ที่ถูกราคะจัดครอบงำและมีตัณหาไม่น้อย นี้เรียกว่าหีนศีล

มัชฌิมศีลคืออะไร? ผู้ที่ถูกราคะละเอียดครอบงำและมีตัณหาน้อย นี้เรียกว่ามัชฌิมศีล

ปณีตศีลคืออะไร ? บุคคลบางคนไม่ถูกราคะครอบงำและมีตัณหาน้อยนี้เรียกว่าปณีตศีล

เพราะรักษาหีนศีลสมบูรณ์ เขาจะเกิดเป็นมนุษย์ เพราะรักษามัชฌิมศีลสมบูรณ์ เขาจะเกิดเป็นเทวดา เพราะรักษาปณีตศีลสมบูรณ์ เขาจะเข้าถึงวิมุตติ

จตุกกะ(ศีล ๔ ประเภท)นัยที่ ๑

หมวดศีล ๔ ประการคือ หานภาคิยศีล(ศีลตั้งอยู่ในฝ่ายแห่งความเสื่อม) ฐิติภาคิยศีล(ศีลตั้งอยู่ในฝ่ายทรงตัว) วิเสสภาคิยศีล(ศีลตั้งอยู่ในฝ่ายวิเศษขึ้น) นิพเพธภาคิยศีล(ศีลตั้งอยู่ในฝ่ายชำแรกกิเลส)[๒๓]

หานภาคิยศีลคืออะไร ? บุคคลบางคนไม่ขจัดเครื่องปิดกั้นการบรรลุอริยมรรค ขาดความเพียร และเจตนาล่วงละเมิดศีลแล้วปกปิดไว้ นี้เรียกว่าหานภาคิยศีล

ฐิติภาคิยศีลคืออะไร ? บุคคลบางคนรักษาศีลและไม่เผลอสติ แต่เขา(พอใจแค่ศีล)ไม่เร้าใจให้เกิดนิพพิทา นี้เรียกว่าฐิติภาคิยศีล

บุคคลบางคนรักษาศีลและเจริญสมาธิไม่เผลอสติ แต่เขา(พอใจแค่นั้น)ไม่เร้าใจให้เกิดนิพพิทา นี้เรียกว่าวิเสสภาคิยศีล

บุคคลบางคนรักษาศีลและเจริญสมาธิไม่เผลอสติ เขาเร้าใจให้เกิดนิพพิทา นี้เรียกว่านิพเพธภาคิยศีล

จตุกกะนัยที่ ๒

ศีล ๔ ประการยังมีอยู่อีกหมวดหนึ่งคือ *ภิกขุศีล*(ศีลของภิกษุ) *ภิกขุนีศีล*(ศีลของภิกษุณี) อนุปสัมบันศีล(ศีลของอนุปสัมบัน) คหัฏฐศีล(ศีลของคฤหัสถ์)[๒๔]

ภิกขุศีลคืออะไร ? คือปาฏิโมกขสังวร นี้คือภิกขุศีล

ภิกขุนีศีลคืออะไร ? คือปาฏิโมขสังวร นี้คือภิกขุนีศีล

ศีลสิบสำหรับสามเณรและสามเณรีและศีลหกสำหรับสิกขมานา[๒๕] นี้คืออนุปสัมบันศีล

ศีลห้าและศีลแปดสำหรับอุบาสกและอุบาสิกา นี้คือคหัฏฐศีล

จตุกกะนัยที่ ๓

ศีล ๔ ประการยังมีอยู่อีกหมวดหนึ่งคือ ปกติศีล อาจารศีล ธัมมตาศีล[๒๖] และปุพพเหตุกศีล

ปกติศีลคืออะไร ? ศีลของชนชาวอุตรกุรุทวีปนี้คือปกติศีล

อาจารศีลคืออะไร ? ความประพฤติที่สอดคล้องกับกฎระเบียบของวงศ์ตระกูล วรรณะ ประเทศ ความเชื่อถือ เป็นต้นนี้คืออาจารศีล

ธัมมตาศีลคืออะไร ? ศีล(ของมารดาของพระโพธิสัตว์) เมื่อพระโพธิสัตว์ถือปฏิสนธิใน

ครรภ์ของมารดา นี้คืออัมมตาศีล

ปุพพเหตุกศีลคืออะไร ? ศีลของพระโพธิสัตว์และของพระมหากัสสปเถระนี้เรียกว่าปุพพเหตุกศีล

จตุกกะนัยที่ ๔

ศีล ๔ ประการยังมีอยู่อีกหมวดหนึ่ง คือ กุศลศีล สมุฏฐานศีล นิโรธศีล นิโรธปฏิปทาศีล

กุศลศีลคืออะไร ? ศีล ๒ ประการคือกุศลศีลและอกุศลศีล นี้(รวม)เรียกว่ากุศลศีล[illegible]

สมุฏฐานศีลคืออะไร ? ใจที่ดีงามย่อมเป็นเหตุให้เกิดกุศลศีล ส่วนใจที่ทรามย่อมเป็นเหตุให้เกิดอกุศลศีล

นิโรธศีลคืออะไร ? บุคคลละอกุศลศีลเพราะได้กุศลศีล ละกุศลศีลเพราะได้วิสุทธิ[illegible]

นิโรธปฏิปทาศีลคืออะไร ? นั่นคือสัมมัปปธาน ๔ นี้เรียกว่านิโรธปฏิปทาศีล[illegible] ให้เข้าใจสัมมัปปธาน ๔ อย่างนี้คือ สัมมัปปธานเรียกว่าวายามะและยังไม่ใช่การรักษาศีล มันได้ชื่อว่าสัมมาวายามะ

จตุกกะนัยที่ ๕

ศีล ๔ ประการยังมีอยู่อีกหมวดหนึ่ง คือ ปาฏิโมกขสังวรศีล อาชีวปาริสุทธิศีล อินทรียสังวรศีล ปัจจัยสันนิสิตศีล

ปาฏิโมกขสังวรศีลเป็นไฉน ?

"ภิกษุในศาสนานี้สำรวมด้วยปาฏิโมกขสังวรอยู่ ถึงพร้อมด้วยอาจาระและโคจร มีปกติกลัวความผิดแม้เล็กน้อย สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย"[illegible]

คำว่า "ในศาสนานี้" หมายถึงในศาสนาของพระศาสดา

คำว่า "ภิกษุ" หมายถึงกัลยาณปุถุชน ทั้งยังหมายถึงพระเสขะและพระอเสขะผู้ไม่กำเริบ

คำว่า "ปาฏิโมกขสังวร" หมายถึงศีล การปรากฏ การเริ่มต้น กิจกรรม การป้องกัน การสังวร การลอกคราบและการไม่ผูกมัด นี้เป็นทางเข้าสู่พระธรรมวินัย ด้วยวิธีนี้ชื่อว่าสมาทานพระสัทธรรม นี้คือความหมายของปาฏิโมกข์ การไม่ล่วงละเมิดด้วยกายกรรมและวจีกรรมชื่อ "สังวร" คำว่า "สังวร" หมายถึงเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยปาฏิโมกขสังวร

คำว่า "อยู่" หมายถึงดูแลอิริยาบถทั้งสี่

ในคำว่า "ถึงพร้อมด้วยอาจาระและโคจร" นี้มีทั้งอาจาระและอนาจาระ

อนาจาระเป็นไฉน ?

ภิกษุบางรูปในศาสนานี้ให้ไม้ไผ่บ้าง ดอกไม้บ้าง ใบไม้ ผลไม้หรือไม้สีฟันและเครื่องหอมสำหรับใช้อาบน้ำ ประจบสอพลอ สรรเสริญหรือว่าร้ายคนอื่น พินอบพิเทา ไปที่โน่นที่นี่

หรือเดินทางไกลฝ่าฝืนวินัยเพื่อเชิญคนให้มาร่วมการประชุม หรือกระทำการอื่นใดที่พระพุทธเจ้าทรงห้ามและดำรงชีพด้วยมิจฉาอาชีวะเช่นนี้เรียกว่า อนาจาระ

อนึ่ง อนาจาระมีสองชนิดคือ อนาจาระทางกายและอนาจาระวาจา

อนาจาระทางกายเป็นไฉน ?

ภิกษบางรูปมีความหยิ่งในใจเข้าไปในท่ามกลางสงฆ์ ผ่านเฉียดพระเถระ เบียดท่านเหล่านั้นโดยไม่ยำเกรง เดินนำหน้าท่าน ยืนอย่างยโส หรือนั่งในที่นั่งสูงก่อนท่าน นั่งหันหลังให้ท่าน หรือนั่งสง่าผ่าเผย นั่งแสดงอาการเหยียดหยามท่าน หรือตบไหล่พระเถระ พูดกับท่านอย่างไม่ยำเกรง ขณะที่พระเถระไม่สวมรองเท้า ตนกลับสวมรองเท้า เมื่อพระมีอายุมากหรือพระเถระเดินที่ต่ำ ตนเดินที่กว้างสูง ดูหมิ่นทำความเดือดร้อน(ให้ผู้อื่น)ด้วยวิธีต่าง ๆ ไม่ยอมให้ของประณีตแก่ภิกษุที่อ่อนพรรษากว่า ให้ของที่มีค่าต่ำแก่พระเถระ ก่อไฟในห้องสรงน้ำ และเปิดปิดประตูหน้าต่างโดยไม่ขออนุญาต หรือเมื่อไปที่ท่าน้ำลงน้ำก่อน(พระเถระ) บิดและกลับตัวหรือส่วนของร่างกายแบบคนเถื่อน เมื่อไปบ้านผู้อื่นก็ผลุนผลันเข้าไปทางประตูหน้าบ้านหรือหลังบ้าน นั่งหรือลุกอย่างขาดมารยาท หรือเข้าไปในที่ที่เขากั้นม่านไว้และพูดตลกคะนองกับสตรีและเด็กสาวทั้งยังลูบที่คอของพวกเขา ความประพฤติเสื่อมเสียเช่นนี้เรียกว่าอนาจาระทางกาย”

อนาจาระทางวาจาเป็นไฉน ?

ภิกษุบางรูปไม่มีความเคารพอยู่ในใจ ยังมิได้ขอโอกาสพระเถระ แสดงธรรมหรือสวดปาฏิโมกข์ หรือพูดกับผู้อื่นก็ตบไหล่เขา หรือเข้าไปในบ้านของคนอื่นและถามผู้หญิงตรง ๆว่า “แน่ะแม่ผู้มีชื่ออย่างนี้ ผู้มีโคตรอย่างนี้ มีอะไรฉันหรือไม่ ถ้ามีจงให้อาตมา อาตมาต้องการอาหาร” คำพูดเช่นนี้เป็นอนาจาระทางวาจา

อาจาระเป็นไฉน ?

อาจาระตรงข้ามกับอนาจาระ ภิกษุมีความเคารพอยู่ในใจเป็นผู้ว่าง่ายมีหิริโอตตัปปะและเพียบพร้อมด้วยอิริยาบถ สำรวมอินทรีย์ รู้จักประมาณในโภชนะ ไม่นอนในยามต้นและยามสุดท้ายของราตรี มีปัญญาและสันโดษ ไม่คลุกคลีด้วยหมู่คณะ ปรารภความเพียรและมากไปด้วยความเคารพยำเกรงเพื่อนสหธัมมิกของตน นี้เรียกว่าอาจาระ

คำว่า “โคจร” หมายรวมทั้งโคจรและอโคจร

อโคจรเป็นไฉน ?

ภิกษุบางรูปไปยังสำนักของหญิงแพศยา หญิงม่าย สาวเทื้อ บัณเฑาะก์ ภิกษุณี โรงสุรา คลุกคลีกับพระราชา มหาอำมาตย์ เดียรถีย์ ภิกษุอลัชชีและคนเช่นนั้นผู้ไม่มีศรัทธาผู้ไม่ได้ทำประโยชน์ให้แก่ชนสี่วรรณะและผู้ที่พวกเขา (ชนสี่วรรณะ) ไม่ชอบ นี้เรียกว่าอโคจร”

พระพุทธเจ้าตรัสว่า *"ภิกษุต่วงละเมิดสิกขาบทที่ห้ามอโคจรอันไม่บริสุทธิ์ 'อโคจรอันไม่บริสุทธิ์' คืออะไร ? คือการเที่ยวไปยังสำนักของหญิงแพศยา"* ส่วนโคจรนั้นชัดเจนอยู่แล้ว

อนึ่ง โคจร มี ๓ ประเภทคือ อุปนิสัยโคจร อารักขโคจร อุปนิพันธโคจร

อุปนิสัยโคจรเป็นไฉน ?

กัลยาณมิตรที่ถึงพร้อมด้วยคุณสมบัติ(อันเป็นกถาวัตถุ) ๑๐ ประการ เพราะอาศัยคุณสมบัติเหล่านี้บุคคลย่อมได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟังมาก่อน ทำสิ่งที่ได้ฟังมาแล้วให้แจ่มแจ้ง ทำลายความสงสัยเสียได้ ทำความเห็นให้ถูกต้อง ทำจิตใจให้ผ่องใส และศึกษาธรรมวินัยด้วยดี มีศรัทธามั่นคงลึกซึ้ง ย่อมเจริญด้วยศีล สุตะ จาคะและปัญญา นี้เรียกว่า อุปนิสัยโคจร

อารักขโคจรเป็นไฉน ?

เมื่อภิกษุบางรูปเข้าไปในบ้านของผู้อื่นหรือละแวกบ้าน ทอดสายตาลงดูในระยะชั่วแอก ท่าทางสง่า สงบสำรวม เป็นที่น่าเคารพของประชาชน ไม่มองดูยานพาหนะที่เทียมด้วยช้างหรือม้า ไม่มองดูชายหญิงที่กำลังสนุกร่าเริง ไม่มองดูเฉลียงของพระราชวังหรือร้านริมถนน ไม่แหงนหรือก้มดูในทิศทั้งสี่ นี้เรียกว่า อารักขโคจร

อุปนิพันธโคจรเป็นไฉน ?

สมดังที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า*"ภิกษุอยู่ภายในเขตบ้านและที่อยู่ของเธอ"* นี้เรียกว่า อุปนิพันธโคจร เหล่านี้แหละเรียกว่าโคจร โคจรเพียบพร้อมอย่างนี้ เพราะเหตุนั้นจึงได้กล่าวว่า *"ถึงพร้อมด้วยโคจร"*

ข้อว่า *"กลัวความผิดแม้เล็กน้อย"* หมายถึงกลัวความผิดเล็กน้อยที่กระทำในขณะศึกษา นี้เรียกว่ากลัวความผิดแม้เล็กน้อย

อนึ่ง ท่านแสดงไว้อีกนัยหนึ่งว่า บุคคลยังอกุศลจิตให้เกิดขึ้น นี้เรียกว่าความผิดเล็กน้อย เมื่อเห็นและกลัววิบากแห่งความผิดเล็กน้อยนั้น เขาจึงปรารถนาที่จะอยู่ให้ห่างไกลจากความผิดเล็กน้อย นี้เรียกว่าเห็นภัยในความผิดเล็กน้อย

ในข้อว่า *"สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย"* คำว่า"สิกขาบท"คืออะไร ? คือ สิกขาบท ๗ (สัตตาปัตติกขันธ์คือ ปาราชิก สังฆาทิเสส ถุลลัจจัย ปาจิตตีย์ ปาฏิเทสนียะ ทุกกฏ ทุพภาสิต) คำว่า"สมาทานศึกษา"หมายความว่า ปฏิบัติตามทั้งหมด(ดังที่ได้กล่าวไว้ข้างต้น) นี้เรียกว่า*"สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย"* (ทั้งหมด)นี้เรียกว่า ปาฏิโมกขสังวรศีล

ถาม : อาชีวปาริสุทธิศีลเป็นไฉน?

ตอบ : คือการไม่ประกอบมิจฉาอาชีวะ

มิจฉาอาชีวะเป็นไฉน?

คือกุหนา(ล่อลวง) ลปนา(ป้อยอ) เนมิตติกตา(บอกใบ้) นิปเปสิกตา(บีบบังคับ)

นิชิคิงสนตา(หาลาภด้วยลาภ)

กุหนา(ล่อลวง)เป็นไฉน ?

มีวิธีการล่อลวงอยู่ ๓ วิธี คือ

(๑) ภิกษุวางแผน(ทำเป็น)อยากได้ปัจจัยสี่ที่เลวและแตกต่าง(จากปัจจัยสี่อันประณีตที่มีผู้ถวาย) ภิกษุบางรูปแก้ความประพฤติของตนชั่วครั้งคราว โฆษณาตัวเองอย่างกว้างขวาง หรือมีความปรารถนาลามก อยากได้ทรัพย์สินจึงหยิบยื่นจีวรและอาหารที่ประณีต(ให้ผู้อื่น) และรับแต่สิ่งที่เลวสำหรับตน หรือแสร้งทำเป็นว่าไม่ต้องการอะไร หรือรับปัจจัยสี่โดยแสร้งทำเป็นว่ารับเพราะกรุณาผู้อื่น นี้เรียกว่าล่อลวงโดยแสร้งปฏิเสธปัจจัย

(๒) ภิกษุบางรูปมีความปรารถนาลามกและละโมบทรัพย์สินแสร้งทำท่าทีมีสง่าและกล่าวว่า"อาตมาได้ฌาน" และสาธยายพระสูตรด้วยความหวังที่จะได้รับไทยธรรม นี้เรียกว่าล่อลวงด้วยอิริยาบถ

(๓) ภิกษุบางรูปเป็นคนละโมบและปากกล้าจึงประกาศให้ผู้อื่นทราบว่า "อาตมาบรรลุอริยสัจและอยู่แบบวิเวก อาตมาปฏิบัติกรรมฐาน คำสอนของอาตมาสุขุมลุ่มลึก อาตมาได้อุตริมนุสธรรม" เพราะต้องการผลตอบแทนจึงได้ยกย่องตนเองอย่างนั้น นี้เรียกว่าล่อลวงด้วยการพูดเลียบเคียง

ลปนา(ป้อยอ)หมายถึงผู้ไม่จริงใจ ประจบสอพลอตลกคะนอง วางท่า โดยหวังผลตอบแทน สร้างความบันเทิงเพราะหวังชักนำประโยชน์มาเพื่อตน นี้เรียกว่าลปนา

เนมิตติกตา(บอกใบ้)เป็นไฉน ?

ภิกษุแสดงธรรมแก่คหบดีที่ตนหวังการอุปถัมภ์จากเขา อยากได้ผลประโยชน์แต่ไม่พยายามที่จะชนะใจตนเอง นี้เรียกว่าเนมิตติกตา

นิปเปสิกตา(บีบบังคับ)หมายความว่า บุคคลประสงค์จะได้รับผลประโยชน์โดยทำให้ประชาชนกลัวตน เพราะทำร้ายพวกเขาหรือสร้างความแตกแยกในหมู่พวกเขา หรือข่มขู่ว่าจะทำอันตราย

นิชิคิงสนตา(หาลาภด้วยลาภ)เป็นไฉน ?

เขาให้เพียงเล็กน้อยและหวังได้รับตอบแทนมาก

มิจฉาอาชีวะประกอบด้วยการทำความชั่วทั้งหลายเหล่านี้

ยังมี(การแสดงเรื่อง)มิจฉาอาชีวะอีกอย่างหนึ่ง คือ การให้ไม้ไผ่หรือดอกไม้ใบไม้ และผลไม้หรือไม้ชำระฟันและเครื่องหอมสำหรับอาบน้ำ หรือทำนายทายทักแก้ฝันหรือพยากรณ์โชคชะตาทำนายภาษานก พยากรณ์ลักษณะท่าทางของการเดินว่าเป็นมงคลหรืออัปมงคล บูชาไฟด้วยดอกไม้ การทำให้การค้ารุ่งเรือง การนำกองทัพหรือจำหน่ายศัสตราวุธ สิ่งเหล่านี้และ

๒๐www.watprayoon.com

การกระทำอื่น ๆ ท่านองนี้จัดว่าเป็นมิจฉาอาชีวะ การไม่กระทำสิ่งเหล่านี้เรียกว่า"อาชีวปาริสุทธิศีล"

ถาม : อินทรียสังวรศีลเป็นไฉน ?

ตอบ : เมื่อเห็นรูป ฟังเสียง ดมกลิ่น ลิ้มรส หรือถูกต้องสัมผัส บุคคลกำหนดไม่ให้ลักษณะที่เป็นกิเลสเกิดขึ้นและไม่ละเมิดศีล[๔๙] นี้เรียกว่าอินทริยสังวรศีล อินทริยสังวรศีลนี้อันบุคคลให้บริบูรณ์ โดยอาศัยกิจกรรม ๙ ประการ คือ[๕๐]

ตัดนิมิตชั่วร้ายที่เกิดทางอินทรีย์ ไม่เผลอสติ ไม่ปล่อยให้อกุศลเจตสิกเกิดติดต่อกันเรื่อยไป(เป็นเหมือนกับ)บุคคลที่รักษาศีรษะของเขาที่ไฟกำลังไหม้อยู่[๕๑] สำรวมอินทรีย์เท่ากับพระนันทเถระ[๕๒] เอาชนะอกุศลเจตสิก ได้ฌานจิตโดยง่าย หลีกเว้นจากผู้ที่ไม่สำรวมอินทรีย์และคบหาผู้สำรวมอินทรีย์

ถาม : ปัจจัยสันนิสสิตศีลเป็นไฉน ?

ตอบ : บุคคลพิจารณาอาหารบิณฑบาตโดยแยบคายด้วยวิธี ๘ ประการ ดังต่อไปนี้

บริโภคอาหารมิใช่เพื่อเล่น มิใช่เพื่อมัวเมา มิใช่เพื่อให้ผิวพรรณสวยงาม มิใช่เพื่อให้อ้วนพี บริโภคอาหารเพียงเพื่อดำรงรักษากายนี้ เพื่อระงับความหิว เพื่ออนุเคราะห์พรหมจรรย์ โดยอุบายนี้ จักกำจัดเวทนาเก่าเสียได้และจักไม่ให้เวทนาใหม่เกิดขึ้น บริโภค(อาหาร)ด้วยความพอใจแต่ของเล็กน้อย บริโภค(อาหาร)โดยปราศจากโทษและอยู่ด้วยความผาสุก[๕๓]

ถาม : บริโภคอาหารไม่ใช่เพื่อเล่นเพื่อมัวเมาเป็นไฉน ?

ตอบ : "เราบริโภคอาหารอย่างละโมบ เราแข็งแรง เราชอบกีฬาที่ดุเดือด เล่นรุนแรงแข่งขันกับผู้อื่นและวิ่ง" เหล่านี้หมายถึง "เล่น"

คำว่า"**มัวเมา**" หมายความว่าหลงตัวเองและไม่พอใจเปรียบได้กับคนที่มีความโกรธแล้วทุบตีคนอื่น

ข้อว่า"**มิใช่เพื่อให้ผิวพรรณสวยงาม**" (คือไม่เหมือน)คนที่ปรารถนาจะให้ผู้อื่นรัก ตรงที่มีร่างกายแขนขาเอิบอิ่มหน้าตาดีและไม่รู้จักพอใจเพราะเต็มไปด้วยความต้องการ

ข้อว่า"**บริโภคอาหารเพียงเพื่อดำรงรักษากายนี้**" คือต้องการรักษากายให้เป็นไปโดยสงบเหมือนดุมล้อรถต้องการน้ำมันหล่อลื่น

ข้อว่า"**บริโภคอาหารเพื่อระงับความหิว**" คือมีปกติบริโภคอาหารเล็กน้อยเหมือนคนใช้ยาแก้โรคผิวหนัง

ข้อว่า"**บริโภคอาหารเพื่ออนุเคราะห์พรหมจรรย์**"คือปรารถนาที่จะบรรลุอริยมรรค โดยอาศัยประโยชน์จากการลดอาหารให้น้อยลงกว่าธรรมดา บริโภคด้วยความรู้สึกเหมือนกับคนที่กินเนื้อบุตรของตน [๕๔]

ข้อว่า"**จักกำจัดเวทนาเก่าเสียได้และจักไม่ให้เวทนาใหม่เกิดขึ้น**" คือบริโภคไม่มาก ไม่

น้อยเกินไปเหมือนคนดื่มยา

ข้อว่า"**บริโภค(อาหาร)ด้วยความพอใจแต่ของเล็กน้อย**" คือรักษากายให้ปลอดภัย โดยบริโภคแต่น้อย ปฏิบัติต่อกายดนดุจพยาบาล(ปฏิบัติต่อคนไข้)

คำว่า"**โดยปราศจากโทษ**" หมายความว่าทำกายให้ผาสุกด้วยการบริโภคแต่น้อย ด้วยวิธีนี้จึงทำให้กายปราศจากโทษและพ้นจากการติเตียนของบัณฑิต เพราะเหตุนั้นจึงชื่อว่า "บริโภค(อาหาร)โดยปราศจากโทษและอยู่ด้วยความผาสุก"

ถ้าได้อาหารพอเหมาะ บุคคลจะไม่รู้สึกเหนื่อยและจะไม่นอนในยามต้นยามกลางและยามสุดท้ายของราตรี ด้วยวิธีนี้เธอย่อมได้รับความสงบ ดังนั้นชื่อว่า"**บุคคลพิจารณาอาหารบิณฑบาตโดยนยบคายด้วยวิธี ๘ ประการ**" บุคคลควรพิจารณาอย่างนี้

อนึ่ง วิธี ๘ ประการนี้ย่อลงเป็นการพิจารณา ๔ ประการคือ พิจารณาสิ่งที่ควรลดละ พิจารณาความจริง พิจารณาความสันโดษ พิจารณารับแต่น้อย

ถาม : พิจารณาสิ่งที่ควรลดละเป็นไฉน ?

ตอบ : สภาพที่ไม่ติดกับการเล่น ไม่สนใจความมัวเมา ไม่สนใจผิวพรรณสวยงาม เหล่านี้เรียกว่าพิจารณาสิ่งที่ควรลดละ

"บริโภคอาหารเพียงเพื่อดำรงรักษากายนี้ เพื่อระงับความหิว เพื่ออนุเคราะห์พรหมจรรย์" เหล่านี้ เรียกว่าพิจารณาความจริง

"จักกำจัดเวทนาเก่าเสียได้และจักไม่ให้เวทนาใหม่เกิดขึ้น"นี้เรียกว่าพิจารณาความสันโดษ

"บริโภคด้วยความพอใจแต่ของเล็กน้อย บริโภคโดยปราศจากโทษและอยู่ด้วยความผาสุก" นี้เรียกว่าพิจารณารับแต่น้อย

การพิจารณา ๔ อย่างเป็นดังนี้

การพิจารณา ๔ อย่างยังย่อลงเป็น ๓ อย่างคือ พิจารณาลดละ พิจารณาความพอดี พิจารณาความสมบูรณ์

บุคคลบรรเทาความยึดติดในกาม โดยการพิจารณาลดละคือ ระงับความหิวกระหาย กำจัดเวทนาเก่าและจักไม่ให้เวทนาใหม่เกิดขึ้น และด้วยการพิจารณาดังนี้ เธอก็ระงับการกระทำที่ทำให้ร่างกายเหนื่อยยาก การพิจารณาอย่างอื่นควรจะปฏิบัติโดยพิจารณาความพอดีและพิจารณาความสมบูรณ์

และเมื่อพิจารณาการใช้จีวรพึงเข้าใจว่า จีวรนั้นใช้สำหรับป้องกันลม ความเย็นความร้อน ยุง เหลือบและมด และเพื่อปกปิดอวัยวะส่วนที่ไม่ควรให้เห็นจะทำให้เกิดความละอาย ดังนี้ เป็นการปฏิบัติโดยพิจารณาความสมบูรณ์ [๒๒]

อนึ่ง บุคคลพิจารณาคิลานเภสัช(ยาสำหรับความเจ็บไข้)

๒๒

ถ้าเป็นดังนั้น ควรพิจารณาเมื่อไร ?

ในเรื่องการบริโภคอาหารและยา บุคคลควรพิจารณาขณะที่บริโภค ในเรื่องจีวรและเสนาสนะ ควรพิจารณาในขณะใช้สอย ควรคิดทุกวันและทุกชั่วโมงดังนี้ว่า "ชีวิตของเราอาศัยผู้อื่น เราควรพิจารณาอย่างนี้เสมอ" "บุคคลควรพิจารณาทุกสิ่งทุกอย่างโดยนัยนี้

โบราณาจารย์กล่าวไว้ว่า การบริโภค มีอยู่ ๔ อย่างคือ

ไถยบริโภค (บริโภคแบบขโมย)

อิณบริโภค (บริโภคแบบเป็นหนี้)

ทายัชชบริโภค (บริโภคแบบทายาท)

สามีบริโภค (บริโภคแบบเจ้าของ)

บริโภคแบบขโมยคืออะไร ? คือการบริโภค(ปัจจัย ๔)ของผู้ละเมิดสิกขาบท

บริโภคแบบเป็นหนี้คืออะไร ? คือการบริโภค(ปัจจัย ๔)ของผู้ขาดหิริโอตตัปปะและประกอบมิจฉาอาชีวะ

บริโภคแบบทายาทคืออะไร ? คือการบริโภค(ปัจจัย ๔) ของผู้มีความเพียร

บริโภคแบบเจ้าของคืออะไร ? คือการบริโภค(ปัจจัย ๔)ของพระอรหันต์

อนึ่ง การบริโภคยังมีอีกสองอย่าง กล่าวคือบริโภคแบบสะอาดและบริโภคแบบไม่สะอาด

บริโภคแบบไม่สะอาดคืออะไร ? (บริโภคปัจจัย ๔)ของบุคคลผู้มีหิริและโอตตัปปะ แต่ไม่สามารถพิจารณาโดยแยบคาย

(บริโภคปัจจัย ๔)โดยบุคคลผู้มีหิริและโอตตัปปะ สามารถพิจารณาโดยแยบคาย มีปัญญา สำรวมตนและประกอบด้วยนิพพิทานี้เรียกว่าสะอาด บุคคลควรฝึกฝนอบรมตนในเรื่องความสะอาดนี้ไว้เสมอ ควรเข้าใจเรื่องปัจจัย ๔ อย่างนั้น นี้เรียกว่าปัจจยสันนิสสิตศีล

สรุปจตุกกะนัยที่ ๕

ปาฏิโมกขสังวรศีลพึงรักษาด้วยศรัทธาแรงกล้า อาชีวปาริสุทธิศีลพึงรักษาด้วยวิริยะแรงกล้า อินทรียสังวรศีลพึงรักษาด้วยสติแรงกล้า และปัจจยสันนิสสิตศีลพึงรักษาด้วยปัญญาแรงกล้า

เพราะเหตุไรอาชีวปาริสุทธิศีลจึงรวมอยู่กับปาฏิโมกขสังวรศีล ?

เพราะว่าโดยเหตุที่ได้หลีกออกจากโลกิยวิสัยเนื่องด้วยไม่ยึดมั่นถือมั่น บุคคลสงบสำรวมกายกรรมและวจีกรรม ศีล ๒ ประเภทนี้เป็นอินทรียสังวรศีล เพราะเหตุไร? ถ้าบุคคลรักษาใจได้ดี เขาย่อมรักษากายกรรมและวจีกรรมได้ ปัจจยสันนิสสิตศีลก็คืออินทรียสังวรศีล เพราะเหตุไร ? บุคคลรู้จักขันธ์และสิ่งที่เนื่องด้วยขันธ์เกิดนิพพิทาและมีสติและสมาธิอยู่ ดังที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนว่า *"ภิกษุพึงเข้าใจกวฬิงการาหารและเบญจกามคุณ"*

ปาฏิโมกขสังวรศีลและอาชีวปาริสุทธิศีลจัดเข้าในศีลขันธ์ อินทรียสังวรศีลจัดเข้าในสมาธิขันธ์ และปัจจยสันนิสสิตศีลจัดเข้าในปัญญาขันธ์

อะไรทำให้ศีลบริสุทธิ์

อะไรทำให้ศีลบริสุทธิ์? ถ้าภิกษุผู้ที่ได้รับคำสอนเกี่ยวกับฌานธรรมและรู้อยู่ในเรื่องอาบัติ ๗ อย่างเห็นว่า(ตน)ต้องอาบัติปาราชิกย่อมพ้นจากความเป็นภิกษุและอยู่ด้วยศีลไม่สมบูรณ์ ถ้าเขาอยู่ด้วยศีลที่สมบูรณ์ เขาจะบรรลุสัจธรรม นี้เป็นคำสอนของโบราณาจารย์

ถ้าภิกษุเห็นว่าตนต้องอาบัติสังฆาทิเสส เธอจะต้องเปิดเผยอาบัติอย่างครบถ้วน ถ้าเห็นว่าตนต้องอาบัติอย่างอื่น เธอจะต้องปลงอาบัติ

ถ้าภิกษุเห็นว่าตนประกอบมิจฉาอาชีวะ เธอปลงอาบัติที่ต้องนั้น หลังจากนั้นตั้งใจว่า "เราจะไม่ทำเช่นนี้อีก" เห็นดังนี้เธอจึงตั้งใจ

เมื่อละเมิดอินทรียสังวรศีลหรือปัจจยสันนิสสิตศีล เธอพึงกล่าวว่า"เราจะไม่ทำเช่นนี้อีก" ถ้าเธอตั้งใจเช่นนี้ เธอจะเป็นผู้ที่มีการสำรวมที่เลิศในอนาคต

เมื่อภิกษุบำเพ็ญศีลบริสุทธิ์ เธอย่อมกระทำกายกรรมและวจีกรรมที่ควรทำ เธอพิจารณาการกระทำของตน ทำดีเว้นชั่ว พิจารณาได้อย่างนี้เธอย่อมอยู่ด้วยศีลบริสุทธิ์ทั้งกลางวันและกลางคืน เมื่อทำเช่นนี้เธอสามารถชำระศีลของตนให้บริสุทธิ์

ลักษณะของศีลวิสุทธิเป็นไฉน ?

บุคคลสามารถควบคุมกิเลส กำจัดถีนะ(ความท้อถอย)และได้สมาธิ นี้เรียกว่าลักษณะของศีลวิสุทธิ

เหตุที่ทำให้บุคคลสำรวมในศีล

บุคคลสำรวมอยู่ในศีลเพราะเหตุเท่าไร ?

บุคคลสำรวมอยู่ในศีลเพราะเหตุ ๒ ประการ คือ (๑) พิจารณาโทษของการละเมิดศีล (๒) พิจารณาอานิสงส์ของศีล

การพิจารณาโทษ เป็นไฉน ?

ถ้าบุคคลละเมิดศีล เธอทำบาปและเตรียมทุคติไว้(สำหรับตัวเอง) กลัวบริษัท ๔ "และระแวงสงสัยว่าบัณฑิตจะติเตียน ผู้มีศีลไม่คบเขา ไม่มีใครสอนการฝึกสมาธิให้ ทวยเทพทั้งหลายเหยียดหยามเธอ ทุกคนเกลียดชังดูหมิ่นเธอ เมื่อได้ยินคนสรรเสริญผู้มีศีล เธอรู้สึกเศร้าใจและไม่เชื่อ(ความดีของผู้มีศีล) เธอเป็นผู้มักโกรธเมื่ออยู่ร่วมกับบริษัท ๔ เหล่านั้น เธอชังและรังเกียจกัลยาณมิตร เธอเป็นปฏิปักษ์กับผู้มีศีลและเข้าข้างพวกปาปมิตร

อนึ่งเธอไม่มีความอดทนในการปฏิบัติสมาธิขั้นสูง ถ้าเธอประดับร่างกายเธอก็ดูน่าเกลียด

คนทั้งหลายพากันรังเกียจเธอเหมือนอุจจาระและปัสสาวะ (เธอไม่ทนทาน)เหมือนห้างร้านที่ไม่จีรังยั่งยืน (เธอหมดราคา)เหมือนกับโคลนตมที่ไม่มีราคาในปัจจุบันและอนาคต เธอมีความกังวลและใจท้อถอยเสมอ ละอายและเสียใจในความชั่วที่ได้กระทำไป จิตใจไม่สงบเหมือนผู้ร้ายถูกจำคุก เธอไม่มีหวังในพระสัทธรรมเหมือนคนจัณฑาลไม่มีหวังในราชสมบัติ[illegible] แม้เธอจะเชี่ยวชาญธรรมแต่ก็หามีใครให้เกียรติไม่ดุจไฟที่ใช้มูลวัวเป็นเชื้อเพลิง(ไม่มีใครให้เกียรติ) เธอไม่สามารถแสวงหาที่อยู่อาศัยที่ดีได้ในชาตินี้และภายหลังจากตายเธอก็จะไปสู่ทุคติ

ถ้าบุคคลปรารถนาจะเลิกละความชั่วและประกอบความดีด้วยศีล เธอพึงพิจารณาว่าจิตใจของผู้ละเมิดศีลจะพลุ่งพล่านและท้อถอยผู้มีศีลใช้ความพากเพียรอย่างจริงจังเพิ่มพูนศรัทธาย่อมเป็นผู้ที่มีความเพียรถึงพร้อมด้วยศรัทธา

บุคคลควรรักษาศีลของตนอย่างสุดความสามารถเหมือนมดระวังไข่ เหมือนจามรีรักหางของมัน เหมือนคนที่รักษาลูกโทนหรือดวงตาข้างเดียวของเขา[illegible] เหมือนประดาน้ำรักษาตนเหมือนคนจนรักษาทรัพย์สมบัติของเขาและเหมือนชาวประมงรักษาเรือของตน เธอควรเทิดทูนรักษาศีลที่ได้สมาทานให้เคร่งครัดยิ่งกว่าสิ่งเหล่านั้น ถ้าเธอสังเกตอย่างนี้ จิตใจของเธอจะได้รับการรักษา เธอจะดำรงอยู่ในความสงบของสมาธิและศีลของเธอจะได้รับความคุ้มครอง

บทที่ ๓
ธุดงคปริจเฉท

ถาม : บัดนี้ ถ้าโยคี(ผู้ปฏิบัติ)มีศีลบริสุทธิ์ดีแล้ว ปรารถนาจะทำกุศลอันยอดเยี่ยมให้ถึงพร้อม และปรารถนาที่จะได้อานิสงส์แห่งธุดงค์ เธอควรพิจารณาดังนี้ว่า เพราะเหตุไร บุคคลจึงควรได้รับอานิสงส์หลายอย่างแห่งธุดงค์ทั้งหลาย (แตกต่างกันออกไป)?

ตอบ : เพราะโยคีมีอัธยาศัย(อธิมุตติ)แตกต่างกัน ธุดงค์เหล่านี้ย่อมเป็นไปเพื่อความมักน้อย เพื่อพ้นจากความลังเลสงสัย เพื่อกำจัดตัณหา เพื่อปรารภความเพียร เพื่อประโยชน์แก่การใช้สอยเพียงเล็กน้อยและไม่รับปัจจัยที่เขาเจาะจงผู้อื่น เพื่อความสงัด เพื่อละความยึดมั่นถือมั่น และเพื่อรักษาศีลธรรม อานิสงส์แห่งธุดงค์เหล่านี้ เป็นปัจจัยแก่การได้สมาธิ ข้อปฏิบัติเหล่านี้ จัดเป็นแบบแผนประเพณีของพระอริยเจ้าทั้งหลาย* เหล่านี้เป็นหลักการที่ยอดเยี่ยม

ธุดงค์ ๑๓

ถาม : ธุดงค์เป็นไฉน?

ตอบ : ธุดงค์มี ๑๓ ข้อ*

ธุดงค์ที่เกี่ยวเนื่องด้วยจีวร มี ๒ ข้อคือ

๑. ปังสุกูลิกังคะ (ถือผ้าบังสุกุลเป็นปกติ)

๒. เตจีวริกังคะ (ถือผ้า ๓ ผืนเป็นปกติ)

ธุดงค์ที่เกี่ยวเนื่องด้วยบิณฑบาต มี ๕ ข้อ คือ

๓. ปิณฑปาติกังคะ (ถือการเที่ยวบิณฑบาตเป็นปกติ)

๔. สปทานจาริกังคะ (ถือการเที่ยวบิณฑบาตตามลำดับบ้านเป็นปกติ)

๕. เอกาสนิกังคะ (ถือการฉันอาหาร ณ อาสนะเดียวเป็นปกติ)

๖. ปัตตปิณฑิกังคะ (ถือการฉันในบาตรเป็นปกติ)

๗. ขลุปัจฉาภัตติกังคะ (ถือการห้ามภัตที่ถวายภายหลังเป็นปกติ)

ธุดงค์ที่เกี่ยวเนื่องด้วยที่อยู่อาศัย มี ๕ ข้อ คือ

๘. อารัญญิกังคะ (ถือการอยู่ป่าเป็นปกติ)

๙. รุกขมูลิกังคะ (ถือการอยู่โคนไม้เป็นปกติ)

๑๐. อัพโภกาสิกังคะ (ถือการอยู่กลางแจ้งเป็นปกติ)

๑๑. โสสานิกังคะ (ถือการอยู่ในป่าช้าเป็นปกติ)

๑๒. ยถาสันถติกังคะ (ถือการอยู่ในที่อาศัยตามที่ได้เป็นปกติ)

ธุดงค์ที่เกี่ยวเนื่องด้วยการนั่งอย่างเคร่งครัด มี ๑ ข้อ คือ

๑๓. เนสัชชิกังคะ (ถือการนั่งอย่างเดียวเป็นปกติ)

อธิบายธุดงค์ ๑๓ โดยสังเขป

ถาม : อะไรคือลักษณะแห่งปังสุกูลิกังคะ?

ตอบ : ปังสุกูลิกังคะมีเจตนาที่จะถือปฏิบัติ(สมาทานเจตนา)เป็นลักษณะ นี้คือลักษณะของปังสุกูลิกังคะ ลักษณะของธุดงค์อื่นๆ ก็มีนัยเดียวกัน

ถาม : อะไรคือความหมายแห่งการสมาทานปังสุกูลิกังคะ?

ตอบ : คือการไม่รับผ้าที่คฤหบดีถวาย

ถาม : อะไรคือความหมายของการสมาทานเตจีวริกังคะ?

ตอบ : คือการไม่ใช้อติเรกจีวร

ถาม : อะไรคือความหมายของการสมาทานบิณฑปาติกังคะ?

ตอบ : คือการไม่รับนิมนต์ไปฉันตามหมู่บ้าน

ถาม : อะไรคือความหมายของการสมาทานสปาทานจาริกังคะ?

ตอบ : คือเว้นการเลือกรับอาหารบิณฑบาตข้ามบ้าน

ถาม : อะไรคือความหมายของการสมาทานเอกาสนิกังคะ?

ตอบ : การฉันอาหารครั้งเดียวต่อหนึ่งวัน

ถาม : อะไรคือความหมายของการสมาทานปัตตปิณฑิกังคะ?

ตอบ : คือการฉันในบาตรพอประมาณ ไม่ละโมบในการฉันอาหาร

ถาม : อะไรคือความหมายของการสมาทานขลุปัจฉาภัตติกังคะ?

ตอบ : คือการเว้นฉันอาหารหลังจากที่ฉันเสร็จแล้ว

ถาม : อะไรคือความหมายของการสมาทานอารัญญิกังคะ?

ตอบ : คือการงดเว้นการอยู่ในหมู่บ้าน

ถาม : อะไรคือความหมายของการสมาทานรุกขมูลิกังคะ?

ตอบ : คือการงดเว้นการอยู่ในบ้าน

ถาม : อะไรคือความหมายของการสมาทานอัพโภกาสิกังคะ?

ตอบ : คือการงดเว้นการอยู่ในที่มุงที่บัง

ถาม : อะไรคือความหมายของการสมาทานโสสานิกังคะ?

ตอบ : คือการงดเว้นการอยู่ในที่อื่น ที่สุขสบาย

ถาม : อะไรคือความหมายของการสมาทานยถาสันถติกังคะ?

ตอบ : คือการงดเว้นความปรารถนาสถานที่สะดวกสบาย

ถาม : อะไรคือความหมายของการสมาทานเนสัชชิกังคะ?

ตอบ : คือการงดเว้นเตียงนอนทั้งหลาย

อธิบายธุดงค์ ๑๓ โดยพิสดาร

๑. ปังสุกุลิกังคะ

ถาม : โยคีสมาทานปังสุกุลิกังคธุดงค์อย่างไร?

ตอบ : โยคีเห็นโทษของจีวรที่คฤหบดีถวายและเห็นอานิสงส์ของผ้าบังสุกุลแล้วจึงเปล่งวาจาสมาทานว่า "เราห้ามคฤหบดีจีวร และสมาทานปังสุกุลิกังคะ"

ถาม : อะไรคืออานิสงส์แห่งการสมาทานปังสุกุลิกังคะ?

ตอบ : บังสุกุลจีวรทั้งหลายมีประโยชน์เหมือนกับจีวรที่คฤหบดีถวาย และเป็นการเพียงพอ โยคีไม่ต้องพึ่งพิงคนอื่น ไม่ต้องพะวงเรื่องสูญหาย และไม่ยึดติด โจรทั้งหลายก็ไม่ปรารถนา ผ้าบังสุกุลนั้นอำนวยประโยชน์แก่โยคีได้ตามประสงค์ ในการแสวงหา โยคีก็ไม่ลำบาก และการสมาทานปังสุกุลิกังคะนี้จะเป็นแบบอย่างแก่สาธุชน เหมาะสมแก่เหล่าชนผู้ไม่มีความสงสัย และเป็นกัลยาณชน เธอมีชีวิตอยู่เป็นสุขในชาตินี้ เป็นที่รักของคนทั่วไป และเป็นแบบอย่างให้คนทั้งหลายปฏิบัติถูกต้อง เหล่านี้คืออานิสงส์แห่งการสมาทานปังสุกุลิกังคะที่พระพุทธเจ้าทรงสรรเสริญ[*]

ถาม : ผ้าบังสุกุลมีกี่ชนิด? ใครเป็นผู้สมาทาน?[*] ผู้สมาทานขาดจากธุดงค์อย่างไร?

ตอบ : ผ้าบังสุกุลมี ๒ ชนิด คือ ผ้าบังสุกุลที่ไม่มีเจ้าของ ๑ ผ้าบังสุกุลที่ประชาชนทิ้งไว้ ๑

ผ้าที่โยคีเก็บจากป่าช้า จากกองหยากเยื่อ จากท้องถนนหรือข้างถนน นำมาตัด ย้อมเย็บเข้าด้วยกันจนสำเร็จสมบูรณ์แล้วใช้สอย เรียกว่าผ้าบังสุกุลที่ไม่มีเจ้าของ เศษผ้าขาด ถูกวัวควายกัดเป็นชิ้นเล็กชิ้นน้อย ถูกหนูแทะ หรือถูกไฟไหม้ และเขาโยนทิ้งไป ผ้าห่อซากศพและผ้าของฤาษีที่เขาโยนทิ้งไว้ เรียกว่าผ้าบังสุกุลที่ประชาชนทิ้งไว้

ถาม : อะไรคือการสมาทานปังสุกูลิกังคะ?

ตอบ : เมื่อภิกษุปฏิเสธจีวรที่คฤหบดีถวาย นี้เรียกว่าการสมาทานปังสุกูลิกังคะ

ถาม : ภิกษุขาดจากการสมาทานปังสุกูลิกังคะอย่างไร?

ตอบ : เมื่อภิกษุรับจีวรของคฤหบดี นี้เรียกว่าขาดจากการสมาทาน

๒. เตจีวริกังคะ

ถาม : โยคีสมาทานเตจีวริกังคธุดงค์อย่างไร?

ตอบ : เธอสละผ้าที่เป็นอติเรกจีวรทันที เมื่อโยคีเห็นโทษของการใช้อติเรกจีวร และอานิสงส์ของการทรงผ้าไตรจีวรจึงเปล่งวาจาสมาทานว่า "เราปฏิเสธอติเรกจีวร แต่บัดนี้เป็นต้นไป และขอสมาทานเตจีวริกังคะ"

ถาม : อะไรคืออานิสงส์แห่งการสมาทานเตจีวริกังคะ ?

ตอบ : ธุดงค์นี้เป็นข้อปฏิบัติของสัตบุรุษ ภิกษุสละการสะสมสิ่งของเกินความจำเป็น มีความกังวลน้อยและเป็นผู้ถ่อมตน นกมีแต่ปีก ๒ ข้าง ไม่อาลัยสิ่งที่ทิ้งไว้ข้างหลัง บินเที่ยวไปด้วยความสบายใจฉันใด โยคีผู้สมาทานเตจีวริกังคะก็ฉันนั้น ชื่อว่าได้ดำเนินตามสัตบุรุษ ข้อปฏิบัตินี้ไม่มีข้อน่าสงสัย

ถาม : อะไรคือเตจีวริกังคะ? อะไรคือการสมาทาน? โยคีขาดจากการสมาทานอย่างไร?

ตอบ : ผ้าสังฆาฏิ ผ้าอุตราสงค์ (จีวร) ผ้าอันตรวาสก (สบง) เหล่านี้เรียกว่าเตจีวริกังคะ

ถาม : อะไรคือการสมาทานเตจีวริกังคะ?

ตอบ : เมื่อภิกษุไม่ทรงอติเรกจีวร นี้เรียกว่าการสมาทานเตจีวริกังคะ เมื่อภิกษุรับจีวรผืนที่ ๔ นี้เรียกว่าขาดจากการสมาทาน

๓. ปิณฑปาติกังคะ

ถาม : ภิกษุสมาทานปิณฑปาติกังคธุดงค์อย่างไร?

ตอบ : ถ้าภิกษุรับนิมนต์ ชื่อว่าทำให้วัตรของตนขาดตอนลง และย่อมอยู่ไม่สำราญ ภิกษุเมื่อเห็นโทษและอานิสงส์ของการเที่ยวบิณฑบาตเป็นปกติ จึงเปล่งวาจาสมาทานว่า "เราปฏิเสธกิจนิมนต์แต่บัดนี้เป็นต้นไป และสมาทานการเที่ยวบิณฑบาตเป็นปกติ"

ถาม : อะไรคืออานิสงส์แห่งการสมาทานปิณฑปาติกังคะ?

ตอบ : โยคีเป็นผู้เที่ยวไปอย่างอิสระ หรือพักอยู่ตามที่เธอปรารถนา ไม่ยุ่งยากในเรื่องการเตรียมอาหาร ทำลายความกระด้างและความถือตัว ไม่ละโมบในอาหารที่ประณีต ย่อมให้โอกาสภิกษุอื่นได้ประโยชน์และไม่ยึดติดอยู่กับปัจจัยที่ได้มาโยคีชื่อว่าได้ปฏิบัติตามสัตบุรุษ ข้อปฏิบัตินี้ไม่มีข้อน่าสงสัย

ถาม : กิจนิมนต์มีกี่ชนิด? อะไรคือการสมาทาน? โยคีขาดจากการสมาทานอย่างไร?

ตอบ : กิจนิมนต์ (เพื่อภัตตาหาร) มี ๓ ชนิด คือ

๑. กิจนิมนต์ทั่วไป
๒. กิจนิมนต์ไปเพื่อเยี่ยมเยียน
๓. กิจนิมนต์ที่มีอยู่เป็นประจำ

การไม่รับกิจนิมนต์ ๓ อย่าง จัดเป็นการสมาทานปิณฑปาติกังคะ ถ้าภิกษุรับกิจนิมนต์ ๓ อย่างเหล่านี้ เธอย่อมขาดจากการสมาทานปิณฑปาติกังคะ[๕]

๔. สปทานจาริกังคะ

ถาม : ภิกษุสมาทานสปทานจาริกังคธุดงค์อย่างไร?

ตอบ : เมื่อภิกษุสมาทานได้อาหารรสอร่อยจากบ้านหลังหนึ่ง ด้วยการสมาทานธุดงค์ข้อถือบิณฑบาตตามลำดับบ้าน ท่านจะไม่เดินบิณฑบาตทางทิศนั้นอีกเลย ถ้าท่านไปบิณฑบาตทางบ้านนั้นอีก ก็จะเป็นการบิณฑบาตตามปกติ ถ้ามีสถานที่บิณฑบาตที่น่าสงสัย ท่านก็เว้นที่นั้นเสีย ภิกษุมองเห็นโทษของการไปบิณฑบาตที่บ้านนั้นอีกแล้วมองเห็นอานิสงส์ของการถือธุดงค์ข้อถือการบิณฑบาตสลับลำดับบ้านเป็นปกติ จึงเปล่งวาจาสมาทานว่า "เราปฏิเสธการเที่ยวบิณฑบาตสลับลำดับบ้านเสียแต่วันนี้เป็นต้นไป และขอสมาทานธุดงค์ข้อถือบิณฑบาตตามลำดับบ้านเป็นปกติ"

ถาม : อะไรคืออานิสงส์แห่งการสมาทานสปทานจาริกังคะ?

ตอบ : โยคีคิดถึงการทำประโยชน์ให้แก่สรรพสัตว์เท่า ๆ กันทำลายโทษอันเกิดจากความเอร็ดอร่อยเสีย ไม่ยินดีกับการนิมนต์ ไม่พอใจกับคำอ้อนวอนและไม่คิดเยี่ยมเยียนทายก โยคีก็เช่นกันชื่อว่าได้ดำเนินตามสัตบุรุษ การสมาทานนี้ไม่มีข้อสงสัย

ถาม : อะไรคือสปทานจาริกังคะ? อะไรคือการสมาทาน? โยคี(ภิกษุ) ขาดจากการสมาทานอย่างไร?

ตอบ : เมื่อภิกษุเข้าไปสู่หมู่บ้านเพื่อรับบิณฑบาต เธอเดินบิณฑบาตไปตามลำดับตั้งแต่บ้านหลังแรกไป นี้เรียกว่า สปทานจาริกังคะ

ถาม : โยคีขาดจากการสมาทานอย่างไร?

ตอบ : การบิณฑบาตข้ามลำดับบ้าน นี้ชื่อว่าขาดจากการสมาทาน

๕. เอกาสนิกังคะ

ถาม : ภิกษุสมาทานเอกาสนิกังคธุดงค์อย่างไร?

ตอบ : การฉันอาหารในที่สองแห่งก็ดี การฉันบ่อยๆ ก็ดี การรับอาหารบ่อยๆ ก็ดี การล้างบาตรบ่อยๆ ก็ดี พฤติกรรมที่ตรงกันข้ามกับสิ่งที่กล่าวมานี้ นี้เรียกว่า"เอกาสนิกังคะ" นี้เป็นข้อปฏิบัติของสัตบุรุษ การสมาทานนี้ไม่มีข้อสงสัย โยคีมองเห็นโทษแห่งการฉันในที่สองแห่งเป็นต้น และอานิสงส์แห่งการสมาทานเอกาสนิกังคะ (การฉัน ณ อาสนะเดียว) จึงเปล่งวาจาสมาทานว่า"เรางดการฉันอาหารในสถานที่สองแห่งตั้งแต่วันนี้ไป และขอสมาทานการฉัน ณ อาสนะเดียวเป็นปกติ"

ถาม : อะไรคืออานิสงส์แห่งการสมาทานเอกาสนิกังคะ?

ตอบ : โยคีย่อมฉันแต่พอดี ไม่มากไม่น้อยเกินไป ไม่ละโมบในอาหารที่เขาถวายซึ่งไม่สมควร ไม่ลำบากเพราะความเจ็บป่วยหลายอย่าง ไม่ลำบากเกี่ยวกับการดำรงชีพ และมีความสุข นี้เป็นข้อปฏิบัติของสัตบุรุษ การสมาทานนี้ไม่มีข้อสงสัย

ถาม : อะไรคือการสมาทานเอกาสนิกังคะ? อะไรคือข้อกำหนด? โยคีขาดจากการสมาทานอย่างไร?

ตอบ : มีข้อกำหนดอยู่ ๓ อย่าง คือ ข้อกำหนดด้วยอาสนะ(อาสนปริยันติโก=ผู้มีอาสนะเป็นที่สุด) ๑ ข้อกำหนดด้วยน้ำ(อุทกปริยันติโก=ผู้มีน้ำเป็นที่สุด) ๑ ข้อกำหนดด้วยอาหาร(โภชนปริยันติโก=ผู้มีอาหารเป็นที่สุด) ๑

ถาม : อะไรคือข้อกำหนดด้วยอาสนะ?

ตอบ : หลังจากฉันเสร็จ(ลุกขึ้น)แล้ว เธอไม่สามารถนั่งลงอีกได้

หลังจากที่ภิกษุ(โยคี)นำน้ำมาและล้างบาตรแล้ว เธอจะฉันอีกไม่ได้ นี้เรียกว่า"ข้อกำหนดด้วยน้ำ"

ถาม : อะไรคือข้อกำหนดด้วยอาหาร?

ตอบ : หลังจากที่ภิกษุคิดว่า"อาหารคำนี้เป็นคำสุดท้าย" เธอไม่ควรดื่มหรือฉันอะไรอีก นี้เรียกว่า "ข้อกำหนดด้วยอาหาร" ถ้าภิกษุนั่งลง ๒ ครั้ง ยกเว้นการนั่งเพื่อฉันยาน้ำและยาอื่นๆเช่นนั้น เธอขาดจากการสมาทานเอกาสนิกังคะ ข้อนี้ พระพุทธเจ้าไม่ทรงสรรเสริญ นี้เรียกว่า "ข้อกำหนดด้วยอาหาร"

๖. ปัตตปิณฑิกังคะ

ถาม : ภิกษุสมาทานปัตตปิณฑิกังคธุดงค์อย่างไร?

ตอบ : ถ้าภิกษุดื่มและฉันมากเกินไป มักจะถูกความง่วงครอบงำ ยิ่งเพิ่มความต้องการอาหารมากขึ้นตลอดเวลา และไม่รู้จักจำกัดความอยากในอาหาร ภิกษุมองเห็นโทษเหล่านี้

และเห็นอานิสงส์แห่งการสมาทานปัตตปิณฑิกังคะ จึงเปล่งวาจาสมาทานว่า"เราเว้นการฉันอาหารด้วยความละโมบตั้งแต่วันนี้ไป และขอสมาทานการฉันในบาตรเป็นปกติ"

ถาม : อะไรคืออานิสงส์แห่งการสมาทานปัตตปิณฑิกังคะ?

ตอบ : ภิกษุนั้นกำหนดประมาณอาหารของตน ไม่ฉันอาหารเพราะเห็นแก่ปากท้อง เธอทราบว่า การฉันมากเกินไปทำให้เกิดความเหน็ดเหนื่อย ดังนั้น เธอจึงไม่ต้องการอาหารมาก เป็นเหตุให้โรคภัยหมดไป และลดความอึดอัดเสียได้ นี้เป็นปฏิปทาของสัตบุรุษ การสมาทานนี้ปราศจากข้อสงสัย

ถาม : อะไรคือการสมาทานปัตตปิณฑิกังคะ?ภิกษุ(โยคี)ขาดจากการสมาทานอย่างไร?

ตอบ : เมื่อภิกษุรับเครื่องดื่มและอาหาร เธอพิจารณาความต้องการของตน ไม่รับมากเกินไป และเธอรู้ปริมาณที่พอเหมาะแก่ตน ไม่รับมากเกินขีดจำกัด นี้คือการสมาทาน ถ้าเธอไม่ปฏิบัติอย่างนี้ ชื่อว่าขาดจากการสมาทาน

๗. ขลุปัจฉาภัตติกังคะ

ถาม : ภิกษุ(โยคี)สมาทานขลุปัจฉาภัตติกังคธุดงค์อย่างไร?

ตอบ : ภิกษุนั้นละความหวังและงดอาหารที่ถวายเพิ่มเติม เธอมองเห็นโทษแห่งความคาดหวัง และเห็นอานิสงส์แห่งการสมาทานขลุปัจฉาภัตติกังคะ จึงเปล่งวาจาดังนี้ว่า "เรางดอาหารที่ถวายเพิ่มเติมตั้งแต่วันนี้ไป และสมาทานการไม่ฉันภัตที่ถวายหลังจากฉันเสร็จแล้ว"

ถาม : อะไรคืออานิสงส์แห่งการสมาทานขลุปัจฉาภัตติกังคะ?

ตอบ : ภิกษุละความละโมบ และได้รับความสุขอันเกิดจากการสำรวมตน เธอปกป้องร่างกาย เว้นการรับอาหารล่วงหน้า ไม่หิว ไม่ขอสิ่งใดๆจากผู้อื่น ไม่ตกอยู่ในอำนาจความปรารถนา นี้เป็นปฏิปทาของสัตบุรุษ การสมาทานนี้ไม่มีข้อสงสัย

ถาม : การห้ามอาหารที่ถวายภายหลังฉันเสร็จแล้ว มีกี่ชนิด? อะไรคือการสมาทาน? โยคีขาดจากการสมาทานอย่างไร?

ตอบ : การห้ามอาหารที่ถวายภายหลังฉันเสร็จแล้ว มี ๒ ชนิด คือห้ามแบบไม่มีขีดจำกัด และห้ามรับ

ถาม : อะไรคือการห้ามแบบไม่มีขีดจำกัด?

ตอบ : ถ้าภิกษุรับอาหารเพิ่มเติม ความผิดของเธอก็เท่ากันกับความผิดของภิกษุที่รับอาหารที่เขาถวายเจาะจงภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง เธอไม่ควรฉันอีก

ถาม : อะไรคือข้อกำหนดโดยการห้ามรับ?

ตอบ : ภิกษุไม่ควรรับ(อาหาร)หลังจากที่เธอฉัน ๒๑ คำแล้ว ถ้าเธอสมาทาน

ขลุปัจฉาภัตติกังคะนี้ เธอควรเว้นอาหารที่ถวายเพิ่มเติม ถ้าเธอรับอาหารเพิ่มเติม ชื่อว่าขาดจากการสมาทานขลุปัจฉาภัตติกังคะ

๘. อารัญญิกังคะ

ถาม : *ภิกษุสมาทานอารัญญิกังคะธุดงค์อย่างไร?*

ตอบ : ถ้าหมู่บ้านพลุกพล่าน จิตของภิกษุนั้นย่อมถูกกามารมณ์ ๕ กลุ้มรุม และชุ่มโชกด้วยกามตัณหา เมื่อเธอพำนักอยู่ในสถานที่พลุกพล่านย่อมถูกรบกวนโดยผู้คนที่ผ่านมาผ่านไป ภิกษุนั้นมองเห็นโทษแห่งการอยู่ในที่พลุกพล่าน และเห็นอานิสงส์แห่งการสมาทานอารัญญิกังคะ จึงเปล่งวาจาสมาทานว่า"เราเว้นการอยู่ในเสนาสนะในละแวกบ้านตั้งแต่วันนี้ไป ขอสมาทานการอยู่ป่าเป็นปกติ"

ถาม : อะไรคืออานิสงส์แห่งอารัญญิกังคะ?

ตอบ : เมื่อในหมู่บ้านพลุกพล่าน จิตของภิกษุนั้นจะไม่ถูกกามารมณ์ ๕ กลุ้มรุมและปราศจากความยึดมั่นถือมั่นก็จริง แต่ถ้าเธออยู่ในที่พลุกพล่านเช่นนั้น เธอย่อมถูกรบกวนโดยคนเป็นจำนวนมากที่ผ่านไปมา เธอรู้ประโยชน์ยอดเยี่ยมแห่งถ้อยคำ ๑๐ ชนิดที่เทวดาและมนุษย์สรรเสริญ ไม่ปรารถนาโลกียวิสัย แต่ปรารถนาที่จะได้รับความสงบ อยู่ในความสงัด พูดน้อย และบำเพ็ญกัมมัฏฐานตามสมควรแก่อัธยาศัยของตน นี้เป็นข้อปฏิบัติของสัตบุรุษ การสมาทานนี้ไม่มีข้อสงสัย

ถาม : อะไรคือระยะห่างอย่างน้อยที่สุดระหว่างป่ากับบ้าน? อะไรคือการสมาทาน? โยคีขาดจากการสมาทานอย่างไร?

ตอบ : โยคีนั้นอยู่นอกหมู่บ้าน เว้นระยะห่างจากกำแพงพอประมาณ และเว้นห่างจากชานเมืองพอสมควร กำหนดระยะทางห่าง(จากบ้าน)แห่งอารัญญิกังคะอย่างน้อย ๕๐๐ ชั่วธนู* หนึ่งชั่วธนูเท่ากับ ๔ ศอกของคนที่มีขนาดปานกลาง การเว้นจากการอยู่ในหมู่บ้าน เรียกว่า"อารัญญิกังคะ" ถ้าภิกษุอยู่ในหมู่บ้าน เธอย่อมขาดจากการสมาทานอารัญญิกังคธุดงค์

๙. รุกขมูลิกังคะ

ถาม : *ภิกษุสมาทานรุกขมูลิกังคธุดงค์อย่างไร?*

ตอบ : *ภิกษุ*ย่อมเว้นเสนาสนะที่มุงที่บัง เธอไม่ต้องดูแลสัตว์เลี้ยง ไม่ต้องสร้างหรือต้องการเสนาสนะที่มุงที่บังภิกษุไม่จำเป็นต้องแสวงหาอาหารหรือต้องการเสนาสนะที่มุงที่บังต่อไป ภิกษุไม่จำเป็นต้องแสวงหาอาคารที่มุงที่บัง ภิกษุ (โยคี) มองเห็นโทษของการพำนักอยู่ในอาคารที่มุงที่บังและอานิสงส์แห่งการรักษาธุดงค์อยู่โคนต้นไม้เป็นวัตรจึงเปล่งวาจาสมาทานว่า "เรางดอาคารที่มุงที่บังตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป ขอสมาทานธุดงค์ข้อถือการอยู่ตามโคนไม้เป็นปกติ"

อะไรคืออานิสงส์แห่งการสมาทานรุกขมูลิกังคะ? ภิกษุอาศัยสถานที่เช่นนั้น เธอย่อมไม่สัมพันธ์กับชาวโลกนัก มีความสำราญเพราะเป็นอิสระจากการงานทุกอย่าง เธอชื่อว่า อยู่ร่วมกับเทพ ย่อมตัดความเดือดร้อนในเรื่องที่อยู่อาศัยได้ และปราศจากความยึดมั่นถือมั่น นี้เป็นข้อวัตรของสัตบุรุษ การสมาทานข้อนี้ไม่มีข้อสงสัย

ถาม : ภิกษุควรอาศัยอยู่ใต้ต้นไม้ชนิดใด? ควรเว้นต้นไม้ชนิดใด? การสมาทานคืออะไร และภิกษุขาดจากการสมาทานอย่างไร?

ตอบ : สถานที่ที่เงาต้นไม้แผ่ปกคลุมถึงในเวลากลางวัน และมีใบไม้ร่วงหล่นลงเสมอแม้ไม่มีลมพัด คือโคนต้นไม้ที่ภิกษุควรอยู่อาศัย เธองดเว้นต้นไม้แก่ผุพัง เป็นโพรงข้างในและต้นไม้ที่ปีศาจร้ายสิงอยู่ งดเว้นที่มีหลังคามุงบัง นี้คือการสมาทานรุกขมูลิกังคะ ถ้าภิกษุไปอาศัยอยู่ในที่มีหลังคามุงบัง เธอชื่อว่าขาดจากการสมาทานรุกขมูลิกังคะ

๑๐. อัพโภกาสิกังคะ

ถาม : โยคีสมาทานอัพโภกาสิกังคธุดงค์อย่างไร?

ตอบ : ภิกษุไม่มีความประสงค์จะอยู่ในสถานที่มุงที่บัง ใต้ต้นไม้และในสถานที่อยู่ของปศุสัตว์และคลังเก็บสิ่งของ เธอเห็นโทษของการอยู่ในสถานที่เหล่านั้นและอานิสงส์ของการอยู่กลางแจ้ง จึงสมาทานว่าดังนี้ "เรางดเว้นสถานที่ไม่สบายเหล่านั้นแต่บัดนี้เป็นต้นไป และสมาทานธุดงค์ข้ออยู่กลางแจ้งเป็นปกติ"

อะไรคืออานิสงส์แห่งการสมาทานอัพโภกาสิกังคะ? ภิกษุไม่ต้องไปสู่สถานที่ไม่สบายเหล่านั้น และจำกัดความประมาทและง่วงเหงาได้ เธอไปสู่สถานที่ที่ตนปรารถนา เหมือนกวางป่าไม่ยึดติดสถานที่อยู่อาศัย" นี้เป็นวัตรของสัตบุรุษ การสมาทานนี้ไม่มีข้อสงสัย

การสมาทานนั้นคืออย่างไร? ธุดงค์แตกทำลายอย่างไร? โยคีเว้นเสนาสนะที่มุงบังและร่มไม้เสีย นี้จัดเป็นการสมาทานธุดงค์ข้อ "อยู่กลางแจ้งเป็นปกติ" ถ้าโยคีเข้าไปอาศัยอยู่ในเสนาสนะที่มุงและบังและอยู่ใต้ต้นไม้ ชื่อว่าทำลายธุดงค์ข้อถือการอยู่กลางแจ้งเป็นปกติ

๑๑. โสสานิกังคะ

ถาม : โยคีสมาทานโสสานิกังคธุดงค์อย่างไร ?

ตอบ : ภิกษุผู้พำนักอยู่ในเสนาสนะอื่นๆ มักอยู่ด้วยความประมาท และไม่เกรงกลัวต่อการทำผิด โยคีเห็นโทษเหล่านี้และอานิสงส์ในการอยู่ท่ามกลางป่าช้าจึงเปล่งวาจาสมาทานว่าดังนี้ "เราเว้นเสนาสนะอื่นๆ แต่วันนี้เป็นต้นไป และสมาทานธุดงค์ข้อถือการอยู่กลางป่าช้าเป็นปกติ" นี้คือการสมาทาน

ถาม : อะไรคืออานิสงส์ของการสมาทานโสสานิกังคะ?

ตอบ : ภิกษุย่อมได้ความระลึกถึงความตาย (มรณสติ) เห็นอสุภนิมิตทั้งหลาย ได้ความเคารพในอมนุษย์ ไม่เปิดช่องให้ความประมาทเกิดขึ้น ชนะกิเลสของตนได้ และเป็นผู้คลายความยึดถือ ไม่กลัวสิ่งที่คนทั่วไปสะดุ้งกลัว เธอเพ่งความว่างของร่างกาย (สุญญตา) และสามารถกำจัดนิจจสัญญา นี้เป็นวัตรของสัตบุรุษ การสมาทานธุดงค์ข้อนี้จึงไม่มีข้อสงสัย

ถาม : อะไรคืออานิสงส์ของโสสานิกังคะ? โยคีควรอยู่สถานที่เช่นใด? อะไรคือการสมาทาน? โยคีขาดจากการสมาทานอย่างไร?

ตอบ : ถ้าในป่าช้าส่วนมากมีแต่เสียงร้องไห้คร่ำครวญ มีควันและไฟอยู่ตลอดเวลา โยคีควรพิจารณามุมที่สงบแล้วไปพำนักอยู่ที่นั่น ถ้าภิกษุอยู่ท่ามกลางป่าช้า เธอไม่ควรจะสร้างกระท่อมหรือทำเตียงนอนที่สบาย เธอควรนั่งผินหลังให้ลม ไม่ควรนั่งหันหน้าให้ลม ไม่ควรนอนหลับสนิท ไม่ควรฉันปลา ไม่ควรดื่มนมสด นมส้ม หรือฉันงาหรือเนื้อสัตว์ ไม่ควรอาศัยอยู่ในโรงเรือนหรือใช้กระโจม เมื่อภิกษุนำเสื่อและจีวรออกจากวัดแล้วไปพำนักอยู่กลางป่าช้า เธอโยนบริขารทั้งหมดไว้ไกลๆ เมื่ออรุณขึ้นจึงถือเสื่อและ(ห่ม)จีวรกลับวัด และงดเสนาสนะที่อาศัยอื่นๆ ทั้งหมด ถ้าเธอไปพำนักอยู่ในสถานที่อื่น ๆ ภิกษุชื่อว่าขาดจากการสมาทานธุดงค์ข้อถือการอยู่กลางป่าช้าเป็นปกติ

๑๒. ยถาสันถติกังคะ

ถาม : ภิกษุสมาทานยถาสันถติกังคธุดงค์อย่างไร ?

ตอบ : ภิกษุย่อมไม่ปรารถนาที่ที่ผู้อื่นโลภอยากได้ เธอย่อมไม่เดือดร้อนเลย เมื่อถูกภิกษุอื่น ๆ บอกให้เธอสละเสนาสนะนี้เสีย ภิกษุเห็นโทษเหล่านี้คือความโลภในเสนาสนะเป็นต้นและอานิสงส์ของการสมาทานการถือเสนาสนะตามที่ได้ จึงเปล่งวาจาสมาทานว่า "เราละความโลภในเสนาสนะและสมาทานธุดงค์ข้อถือเสนาสนะตามที่ได้เป็นปกติ" นี้คือการสมาทาน

ถาม : อะไรคืออานิสงส์แห่งยถาสันถติกังคะ?

ตอบ : ภิกษุย่อมพอใจด้วยเสนาสนะใด ๆ ตามที่ได้ ปรารถนาความสงัด ละทิ้งความสะดวกสบายต่างๆ เป็นผู้อันบัณฑิตสรรเสริญ ย่อมอยู่ด้วยกรุณาจิต นี้เป็นวัตรของสัตบุรุษ การสมาทานข้อนี้ไม่มีต้องสงสัย

ถาม : อะไรคือการสมาทาน? ภิกษุขาดจากการสมาทานอย่างไร?

ตอบ : การกำจัดความปรารถนาเกี่ยวกับที่อยู่อาศัย เรียกว่า เกี่ยวด้วยเสนาสนะตามที่ได้ ถ้าภิกษุไปพำนักอยู่ในเสนาสนะที่สบาย นี้เรียกว่าขาดจากการสมาทาน

๑๓. เนสัชชิกังคะ

ถาม : โยคีสมาทานเนสัชชิกังคธุดงค์อย่างไร?

ตอบ : เธอเห็นโทษของการนอนหลับและความเกียจคร้านในที่อยู่อาศัย และเห็นประโยชน์ในการ "นั่งเป็นปกติไม่เอนกายนอนลง" จึงสมาทานดังนี้ว่า "เราเว้นการนอนหลับและเอนกายนอนลงตั้งแต่วันนี้และถือธุดงค์ นั่งเป็นปกติ ไม่เอนกายนอนลง"

ถาม : อะไรคืออานิสงส์แห่งเนสัชชิกังคะ?

ตอบ : เธอหลีกละจากที่ซึ่งความเกียจคร้านเกิดขึ้น เธอปลดเปลื้องความขัดเคืองที่ร่างกายของเธอก่อให้เกิดขึ้นมา และเป็นอิสระจากความเพลิดเพลินซึ่งทำให้อวัยวะแห่งผัสสะเกิดความต่ำทราม เธอบรรเทาความง่วงที่ครอบงำ เธอสงบเงียบและเหมาะที่จะเจริญสมาธิที่เลิศ ปวงกัลยาณชนถืออย่างนี้ การสมาทานนี้ปราศจากข้อสงสัย

ถาม : อะไรคือการสมาทาน? โยคีขาดจากการสมาทานอย่างไร?

ตอบ : การอยู่โดยไม่นอนหลับ และไม่เอนกาย ถ้าเธอเอนกายลงนอน ชื่อว่าขาดจากการสมาทาน

ข้อผ่อนปรนในการสมาทานธุดงค์

ถาม : อะไรที่ไม่ใช่ผ้าบังสุกุล ?

ตอบ : จีวรผ้าเปลือกไม้ ผ้าฝ้ายแพร ผ้าขนสัตว์ และอื่น ๆ ที่ชาวบ้านถวาย ถ้าเธอรับสิ่งเหล่านี้เพื่อความเหมาะสม ย่อมไม่ขาดจากการสมาทาน

ถาม : อะไรไม่ใช่ไตรจีวร?

ตอบ : อติเรกจีวรที่เก็บไว้เกิน ๑๐ วัน จีวรกฐินและอติเรกจีวรทั้งหลายอื่นใช้เป็นผ้าคลุมเตียงนอนปูนอน (ปจจตฺถรณ) ผ้าเช็ดตัวเป็นต้น (คณฺฑุปฏิจฺฉาทิ) ผ้าเช็ดปาก (มุขปุญฺฉน) ผ้าอาบน้ำฝน (วสฺสิกสาฏิก) ไม่ควรเก็บไว้ ถ้าเป็นของถวายที่ไม่มีตำหนิ ถ้าเธอใช้สิ่งเหล่านี้เพื่อความเหมาะสมไม่ขาดจากการสมาทานเตจีวริกังคะ

ถาม : อะไรคือคำสอนว่าด้วยข้อผ่อนปรนในการสมาทานปิณฑปาติกังคะ ?

ตอบ : การฉันอาหารที่ถวายสงฆ์ (สงฺฆภตฺต) อาหารประจำ (นิจฺจภตฺต) อาหารมีสลาก (สลากภตฺต) อาหารถวายเป็นรายปักษ์ (ปกฺขิกภตฺต) อาหารถวายในวันอุโบสถ (อุโปสถภตฺต) อาหารที่ถวายเป็นคณะ (คณภตฺต) และอาหารที่ถวายเป็นอนุสรณ์แก่อาราม (วิหารภตฺต)เพื่อความเหมาะสม ไม่เป็นการขาดการสมาทานปิณฑปาติกังคะ ถ้าเธอเห็นโทษ ควรปฏิเสธอาหารที่มีลักษณะอย่างนี้

ถาม : อะไรคือคำสอนว่าด้วยข้อผ่อนปรนในการสมาทานสปทานจาริกังคะ?

ตอบ : ถ้าเธอเห็นช้างหรือม้าต่อสู้กันที่ถนนหรือที่ประตูรั้วจึงหลีกหนี หรือเมื่อเห็นคนจัณฑาลเธอจึงปิดบาตร หรือตามหลังอุปัชฌาย์อาจารย์หรือภิกษุอาคันตุกะ เธอจึงกระทำ

ผิดเพื่อให้เหมาะกับเหตุการณ์ เธอไม่ขาดจากการถือสปทานจาริกังคะ

ถาม : อะไรคือคำสอนว่าด้วยข้อผ่อนปรนในการสมาทานเอกาสนิกังคะ ?

ตอบ : ถ้าขณะฉันตามเวลา เธอเห็น ช้าง ม้า วัว ควาย หรืองู หรือถ้าฝนตก หรือถ้าเธอเห็นอุปัชฌาย์หรืออาจารย์หรือภิกษุอาคันตุกะแล้วยืนขึ้นเพื่อความเหมาะสม และฉันต่อในภายหลังเธอไม่ขาดจากการถือเอกาสนิกังคะ

ในปัจฉาภัตติกังคะและขลุปัจฉาภัตติกังคะ ไม่มีคำสอนว่าด้วยข้อผ่อนปรน

ถาม : อะไรคือคำสอนว่าด้วยข้อผ่อนปรนในการสมาทานอารัญญิกังคะ?

ตอบ : ถ้าเธอเข้าในหมู่บ้านเพื่อให้ศีลประชาชน ปลงอาบัติ ฟังธรรม อุโบสถกรรม ปวารณากรรม ความเจ็บไข้ พยาบาลคนไข้ สอบถามข้อข้องใจในปัญหาธรรมเป็นต้น ไม่ขาดจากการถืออารัญญิกังคะ

ถาม : อะไรคือคำสอนว่าด้วยข้อผ่อนปรนในการสมาทานรุกขมูลิกังคะ ?

ตอบ : ถ้าฝนตก เธอเข้าอยู่ใต้ที่มุงบังแล้วกลับออกมาเมื่ออากาศแจ่มใส อย่างนี้ไม่ขาดข้อผ่อนปรนในอัพโภกาสิกังคะ โสสานิกังคะ และยถาสันถติกังคะก็มีนัยเดียวกันนี้

ในการสมาทานเนสัชชิกังคธุดงค์ ไม่มีคำสอนว่าด้วยข้อผ่อนปรน แต่ก็มีระเบียบอนุโลมตามเหตุการณ์เพื่อหยอดยาเข้าในจมูก ด้วยวิธีการอย่างนี้ โยคีชื่อว่าไม่ขาดจากการสมาทานเนสัชชิกังคะ

ปกิณณกกถา

อีกอย่างหนึ่ง โดยอาศัยธุดงค์ ๑๓ ข้อนี้ โยคีชื่อว่าทำธุดงค์ ๘ ข้อให้บริบูรณ์ ในอภิธรรมท่านแสดงธุดงค์ไว้ ๘ ข้อนี้ คือ ปัตตปิณฑิกังคะและเอกาสนิกังคะ รวมลงในขลุปัจฉาภัตติกังคะ ส่วนรุกขมูลิกังคะ อัพโภกาสิกังคะ และโสสานิกังคะ รวมลงในอารัญญิกังคะ เพราะว่าถ้าโยคีนั้นรวบรวมอุปกรณ์สำหรับสร้างบ้าน หรือถ้าเธอประสงค์จะทำงานที่มีค่าตอบแทน เลี้ยงสัตว์ หรือยึดมั่นอยู่ในอารัญญิกังคะ จิตของเธอย่อมไม่ผ่อนคลาย เมื่อคิดได้อย่างนี้เธอย่อมสงบกายใต้ต้นไม้ ท่ามกลางป่าช้า หรือที่กลางแจ้ง ธุดงค์ ๘ ข้อ เป็นอันโยคีนั้นทำให้บริบูรณ์แล้ว ด้วยประการฉะนี้

โดยอาศัยธุดงค์ ๘ ข้อนี้ โยคีชื่อว่าทำธุดงค์ ๓ ข้อให้บริบูรณ์แล้ว คือ (๑)อารัญญิกังคะ (๒)บังสุกูลิกังคะ (๓)ปิณฑปาติกังคะ ถ้าธุดงค์ ๓ ข้อนี้บริบูรณ์ ธุดงค์ทั้งหมดก็เป็นอันสมบูรณ์ด้วย เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงตรัสกะพระอานนท์ ดังนี้ว่า *"เธอควรสมาทานอารัญญิกังคะ บังสุกูลิกังคะ และปิณฑปาติกังคะ เธอไม่ควรบำรุงร่างกายและชีวิต(มากเกินไป) เธอไม่ควรใส่ใจกามารมณ์"*[๗๐]

ถาม : ใครได้ชื่อว่าเป็นผู้สมาทานธุดงค์ทั้งหลาย? มีคำสอนเกี่ยวกับธุดงค์กี่ชนิด? ในบุคคล ๓ พวก คนไหนสมาทานธุดงค์? ฤดูสำหรับการสมาทานธุดงค์ มีอยู่เท่าไร? ใครเป็นผู้สมาทานธุดงค์และสอนธุดงค์?

ตอบ : ธุดงค์ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้มีอยู่ ๑๓ ข้อ ธุดงค์เหล่านั้นเป็นศีลของพระพุทธเจ้า เหล่านี้ชื่อว่าธุดงค์ กุศลธรรม อกุศลธรรม และอัพยกตธรรม ไม่ควรแสดงไว้ในที่นี้ เพราะว่า บุคคลผู้ประกอบด้วยอกุศล เป็นผู้เพียบพร้อมด้วยราคะ เธอกำจัดราคะไม่ได้ ดำรงชีวิตอยู่ด้วยความชั่วร้าย เห็นแก่ประโยชน์ เพราะเหตุนั้น อกุศลธรรมจึงไม่ใช่ธุดงค์

ถาม : คำสอนเกี่ยวกับธุดงค์มีอยู่อย่างไร?

ตอบ : คำสอนเกี่ยวกับธุดงค์ มีอยู่ ๒ ประการคือ อโลภะ และอโมหะ พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า *"ถ้าภิกษุสมาทานธุดงค์ข้อปังสุกูลิกังคะ เป็นผู้สันโดษ มีความปรารถนาน้อย เป็นผู้สงบ ย่อมพ้นจากความสงสัย น้อมไปในความหลุดพ้น ลำดับนั้นเธอได้ชื่อว่าผู้สมาทานปังสุกูลิกังคะ"* [๔] ธุดงค์ข้ออื่นๆ เป็นธรรมที่ปราศจากความละโมบ และปราศจากโมหะ เพราะความไม่ละโมบ ภิกษุจึงกำจัดอวิชชาได้ในฐานะทั้ง ๑๓ อีกประการหนึ่ง เพราะความไม่ละโมบที่พระพุทธเจ้าทรงทำให้เกิดขึ้นในจิตของโยคีนั้น ความเบื่อหน่าย(นิพพิทา)ความปราศจากความสงสัย เธอย่อมกำจัดมลทินคือราคะและบาปธรรมได้ เพราะความหลุดพ้นจากโมหะเธอย่อมกำจัดความเหนื่ดเหนื่อยแห่งร่างกาย และบาปธรรม เหล่านี้เป็นคำสอน ๒ ประการที่ว่าด้วยธุดงค์ คือ ความไม่ละโมบ และความหลุดพ้นจากโมหะ

ถาม : ในบุคคล ๓ พวก คนไหนชื่อว่าสมาทานธุดงค์? บุคคลผู้มีโลภะ(ละโมบ) และมีโมหะ(ความหลง) ชื่อว่าสมาทานธุดงค์ บุคคลผู้มีโทสะไม่สามารถทำความไม่ประมาทให้สำเร็จเพราะความยึดมั่น ถ้าเธอเป็นผู้ประมาท เธอย่อมครอบงำโลภะ โมหะก็คือความสงสัยเพราะธุดงค์ทั้งหลายนั่นแหละ ภิกษุจึงสามารถทำความไม่ประมาทบริบูรณ์ ถ้าเธอไม่ประมาทเธอย่อมเอาชนะโมหะได้เหมือนกัน นั่นคือเหตุผลที่ว่า เพราะเหตุไร บุคคลผู้มีโลภะและโมหะชื่อว่าสมาทานธุดงค์

บุคคลผู้ประมาทย่อมอยู่เป็นทุกข์และทำกรรมชั่ว บุคคลผู้ประมาทไม่ควรสมาทานธุดงค์ เพราะถ้าเธอสมาทาน ย่อมเป็นการเพิ่มความทุกข์ให้ตัวเอง เปรียบเหมือนบุคคลผู้มีโรคเสมหะยิ่งทำให้อาการของโรคเลวร้ายยิ่งขึ้น เพราะการดื่มของร้อน

มีระเบียบปฏิบัติอยู่อีกอย่างหนึ่ง บุคคลผู้ประมาทควรอยู่ในที่สงัดหรือใต้ต้นไม้ เพราะเหตุไร เธอจึงควรอยู่ในที่สงัด? เพราะในที่สงัดหรือใต้ต้นไม้นั้น ไม่มีปัญหาที่ยุ่งยาก

ฤดูสำหรับสมาทาน(ถือปฏิบัติ)ธุดงค์มีอยู่เท่าไร? เวลา ๘ เดือนเป็นช่วงสำหรับสมาทานธุดงค์ ๓ ข้อ คือ รุกขมูลิกังคะ อัพโภกาสิกังคะ และโสสานิกังคะ พระพุทธเจ้าทรง

๓๘

อนุญาตให้อยู่ในที่มุงบังได้ในฤดูฝน

ถาม : ใครคือผู้สมาทานและเป็นครูสอนธุดงค์?

ตอบ : บุคคลผู้ทั้งสมาทานและเป็นครูสอนธุดงค์ก็มี ผู้สมาทานแต่ไม่ได้เป็นครูสอนธุดงค์ก็มีผู้ไม่สมาทานเป็นแต่เพียงครูสอนธุดงค์ก็มีและผู้ทั้งไม่สมาทานและไม่เป็นครูสอนธุดงค์ก็มี

ถาม : ใครคือผู้ทั้งสมาทานและเป็นครูสอนธุดงค์?

ตอบ : อริยบุคคลผู้ทำการสมาทานธุดงค์ให้สำเร็จบริบูรณ์

ถาม : ใครคือผู้สมาทานแต่ไม่ได้เป็นครูสอนธุดงค์?

ตอบ : อริยบุคคลผู้ไม่ได้ทำการสมาทานธุดงค์ให้บริบูรณ์

ถาม : ใครคือผู้ไม่สมาทานแต่เป็นเพียงครูสอนธุดงค์?

ตอบ : เสขบุคคลหรือปุถุชนผู้ไม่ได้ทำการสมาทานธุดงค์ให้บริบูรณ์

ถาม : ใครคือผู้ที่ไม่ได้สมาทานและไม่ได้เป็นครูสอนธุดงค์?

ตอบ : เสขบุคคลหรือปุถุชนผู้ทำการสมาทานธุดงค์ให้บริบูรณ์

ถาม : อะไรคือลักษณะ รส ปัจจุปัฏฐานของธุดงค์?

ตอบ : ความปรารถนาน้อย เป็นลักษณะของธุดงค์ ความสันโดษเป็นรส ความไม่สงสัยเป็นปัจจุปัฏฐานของธุดงค์

อีกประการหนึ่ง ความไม่ยึดมั่นเป็นลักษณะ ความรู้จักประมาณเป็นรส ความไม่เสื่อมถอยเป็นปัจจุปัฏฐาน

ถาม : อะไรเป็นขั้นต้น ท่ามกลาง และที่สุดแห่งธุดงค์?

ตอบ : การสมาทานเป็นขั้นต้น การปฏิบัติเป็นขั้นกลาง ความบันเทิงเป็นขั้นสุดท้าย

บทที่ ๔
สมาธิปริจเฉท

ถาม : บัดนี้ เมื่อได้บำเพ็ญธุดงค์และบรรลุถึงฐานะอันยอดเยี่ยมแล้ว โยคีผู้สำรวมอยู่ในปาริสุทธิศีลควรทำอะไร?

ตอบ : เธอควรบำเพ็ญสมาธิ

ถาม : อะไรคือสมาธิ? อะไรเป็นลักษณะ รส(กิจ) ปัจจุปัฏฐาน และปทัฏฐานของสมาธิ? ใครบำเพ็ญสมาธิ? อะไร คือความแตกต่างระหว่างฌาน วิโมกข์ สมาธิ และอนุปุพพวิหาร? ธรรมที่เป็นเหตุที่เกิดสมาธิ มีจำนวนเท่าไร? ธรรมที่เป็นอุปสรรคต่อความก้าวหน้าในสมาธิ มีจำนวนเท่าไร? สมาธิมีอานิสงส์เท่าไร? อะไรคือปัจจัยเกื้อหนุนแก่สมาธิ?สมาธิมีกี่ประเภท? อะไรคือการทำสมาธิให้ปรากฏ?

ความหมายของสมาธิ

ตอบ : สมาธิหมายความว่า โยคีมีจิตบริสุทธิ์ นากบั่นมั่นคง ประกอบด้วยธรรมที่มีความสงบเป็นอานิสงส์ และเป็นผู้ไม่ฟุ้งซ่าน นี้เรียกว่า สมาธิ

อีกอย่างหนึ่ง สมาธินั้นหมายถึงความไม่ยอมให้จิตของตนลู่ไปตามแรงพายุคือราคะ เปรียบได้กับเปลวแห่งประทีปที่สว่างจ้าอยู่ด้านหลังพระราชวัง

ในพระอภิธรรม ท่านกล่าวไว้ดังนี้ว่า "สิ่งที่ทำให้จิตดำรงมั่น ดำรงอยู่ด้วยดี ตั้งดิ่งแน่วแน่ ไม่ซัดส่ายไป ไม่ฟุ้งซ่าน ไม่ถูกรบกวน สงบ ไม่ถูกอารมณ์ยึดไว้ ทำให้สมรรถนะและพลังแห่งสมาธิเข้มแข็งขึ้น เรียกว่า สมาธิ"

ลักษณะเป็นต้นแห่งสมาธิ

ถาม : อะไร เป็นลักษณะ รส ปัจจุปัฏฐาน และปทัฏฐานแห่งสมาธิ ?

ตอบ : ความตั้งมั่นแห่งจิตเป็นลักษณะแห่งสมาธิ การครอบงำความโกรธได้เป็นรส ความสงบนิ่งแห่งจิตเป็นปัจจุปัฏฐาน ความไม่ประกอบด้วยกิเลสและจิตที่บรรลุความหลุดพ้นเป็นสมาธิ www.watprayoon.com

วาตา อโธคมา วาตา กุจฺฉิสยา วาตา โกฏฺฐาสยา วาตา องฺคมงฺคานุสาริโน วาตา อสฺสาโส ปสฺสาโส. www.watprayoon.com

๒๒๐ ม.มู.อฏฺ.๑/๑๐๗/๒๗๖-๒๗๗(Cp.Ps.I,260-261)ตสฺเสวํ อภิกฺกมโต เอเกกปาทุทฺธรเณ ปฐวีธาตุ อาโปธาตูติ เทฺว ธาตุโย โอมตฺตา โหนฺติ มนฺทา, อิตรา เทฺว อธิมตฺตา โหนฺติ พลวติโย. ตถา อติหรณวีติหรเณสุ. โวสฺสชฺชเน เตโชธาตุวาโยธาตุโย โอมตฺตา โหนฺติ มนฺทา, อิตรา เทฺว อธิมตฺตา พลวติโย. ตถา สนฺนิกฺเขปนสนฺนิรุมฺภเนสุ. ตตฺถ อุทฺธรเณ ปวตฺตา รูปารูปธมฺมา อติหรณํ น ปาปุณนฺติ. ตถา อติหรเณ ปวตฺตา วีติหรณํ, วีติหรเณ ปวตฺตา โวสฺสชฺชนํ, โวสฺสชฺชเน ปวตฺตา สนฺนิกฺเขปนํ, สนฺนิกฺเขปเน ปวตฺตา สนฺนิรุมฺภนํ น ปาปุณนฺติ. ตตฺถ ตตฺเถว ปพฺพปพฺพํ สนฺธิสนฺธึ โอธิโอธึ หุตฺวา ตตฺตกปาเล ปกฺขิตฺตติลา วิย ตฏตฏายนฺตา ภิชฺชนฺติ.

๒๒๑ องฺ.ปญฺจก.๒๒/๔๑/๓๒๗(Cp.A.III,340-341) อถโข อายสฺมา สารีปุตฺโต... อญฺญตรสฺมึ ปเทเส มหนฺตํ ทารุกฺขนฺธํ ทิสฺวา ภิกฺขู อามนฺเตสิ:- ปสฺสถ โน ตุมฺเห อาวุโส อมุํ มหนฺตํ ทารุกฺขนฺธนฺติ ? เอวํ อาวุโสติ. www.watprayoon.com

อากงฺขมาโน อาวุโส ภิกฺขุ อิทฺธิมา เจโตวสิปฺปตฺโต อมุํ ทารุกฺขนฺธํ ปฐวีเตฺวว อธิมุจฺเจยฺย. ตํ กิสฺส เหตุ ? อตฺถิ อาวุโส อมุสฺมึ ทารุกฺขนฺเธ ปฐวีธาตุ, ยํ นิสฺสาย ภิกฺขุ อิทฺธิมา ฯเปฯ ปฐวีเตฺวว อธิมุจฺเจยฺย. อากงฺขมาโน อาวุโส ภิกฺขุ อิทฺธิมา เจโตวสิปฺปตฺโต อมุํ ทารุกฺขนฺธํ อาโปเตฺวว อธิมุจฺเจยฺย ฯเปฯ เตโชเตฺวว อธิมุจฺเจยฺย ฯเปฯ วาโยเตฺวว อธิมุจฺเจยฺย...

๒๒๒ ขุ.สุ.๒๕/๑๙๕-๑๙๖/๓๗๑(a. Sn.193-194) www.watprayoon.com

จรํ วา ยทิ วา ติฏฺฐํ, นิสินฺโน อุท วา สยํ,
สมฺมิญฺเชติ ปสาเรติ; เอสา กายสฺส อิญฺชนา
อฏฺฐีนหารุสํยุตฺโต ตจมํสาวเลปโน
ฉวิยา กาโย ปฏิจฺฉนฺโน ยถาภูตํ น ทิสฺสติ.

ม.มู.อฏฺ.๑/๑๐๗/๒๖๗ (b.Ps.I,252)

"นาวา มาลุตเวเคน ชิยาเวเคน เตชนํ
ยถา ยาติ ตถา กาโย ยาติ วาตาหโต อยํ.
ยนฺตสุตฺตเวเสเนว จิตฺตสุตฺตวเสนิทํ
ปยุตฺตํ กายยนฺตมฺปิ ยาติ ฐาติ นิสีทติ.
โก นาม เอตฺถ โส สตฺโต โย วินา เหตุปจฺจเย
อตฺตโน อานุภาเวน ติฏฺเฐ วา ยทิ วา วเชติ

ม.มู.อฏฺ.๑/๑๐๗/๒๗๑ (c.Ps.I,265; Sv.I,197) อพฺภนฺตเร อตฺตา นาม โกจิ สมฺมิญฺเชนฺโต วา ปสาเรนฺโต วา นตฺถิ. วุตฺตปฺปการจิตฺตกิริยวาโยธาตุวิปฺผาเรน ปน สุตฺตากฑฺฒนวเสน ทารุยนฺตสฺส หตฺถปาทลาฬนํ วิย สมฺมิญฺชนปสารณํ โหตีติ เอวํ ปชานนํ ปเนตฺถ

เป็นผู้ตั้งมั่นอยู่ด้วยดี เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า "เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้ว่า ทุกสิ่งทุกอย่างขึ้นอยู่กับจิต" พวกเธอจงรู้อย่างนี้"

คำว่า "ได้โลกิยอภิญญา" หมายความว่า โยคีเมื่อได้สมาธิแล้ว พัฒนาปัญญินทรีย์ คือ อิทธิวิธี(แสดงฤทธิ์ได้) ทิพโสต(หูทิพย์) เจโตปริยญาณ(กำหนดรู้ใจผู้อื่นได้) ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ(ระลึกชาติได้) ทิพจักขุ(ตาทิพย์) เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า "บุคคลผู้มีจิตประกอบด้วยสมาธิ ย่อมสามารถแปลงร่างของตนได้ตามปรารถนา เธอแสดงฤทธิ์ได้ในรูปแบบต่าง ๆ ด้วยประการดังกล่าวมานี้"

คำว่า "บรรลุมรรคผล" หมายความว่า โยคีผู้มีจิตตั้งมั่น แม้ยังไม่บรรลุชั้นแห่งอเสขะ(ผู้ไม่ต้องศึกษา-พระอรหันต์) ก็จะไม่ตกต่ำแน่นอน(อวินิปาติกะ) เธอย่อมได้รับผลอันเป็นสุขเพราะอาศัยสมาธิ บรรลุรูปฌาน อรูปฌาน และชั้นมรรคผล พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ว่า "*เหล่าชนผู้บำเพ็ญปฐมฌานแม้เพียงเล็กน้อย ก็สามารถเข้าถึงความเป็นสหายแห่งพรหมได้ ผู้ได้บรรลุรูปฌานและอรูปฌานทั้งหมดนั้น ย่อมบังเกิดในรูปโลกและอรูปโลก*"" สมาธิสามารถทำให้เกิดขึ้นอานิสงส์ ๔ ประการ ดังกล่าวมานี้

ธรรมที่เป็นอุปสรรคต่อสมาธิ

ถาม : ธรรมที่เป็นอุปสรรคต่อความก้าวหน้าในสมาธิ มีจำนวนเท่าไร ?

ตอบ : มีจำนวน ๘ อย่าง คือ ราคะ โทสะ โกสัชชะ(ความเกียจคร้าน)ถีนมิทธะ(ความง่วงเหงาเซื่องซึม) อุทธัจจกุกกุจจะ(ความฟุ้งซ่านรำคาญ) วิจิกิจฉา(ความลังเลสงสัย) โมหะ นิรปีติ(ความไม่มีปีติ) นิรสุข(ความไม่มีสุข) และอกุศลธรรมอื่น ๆ ทั้งหลาย ล้วนเป็นอุปสรรคต่อความก้าวหน้าในสมาธิ

ธรรมที่เป็นเหตุให้เกิดสมาธิ

ถาม : ธรรมที่เป็นเหตุให้เกิดสมาธิ มีจำนวนเท่าไร?

ตอบ : ธรรมที่เป็นเหตุให้เกิดสมาธิ มี ๘ อย่าง คือ เนกขัมมะ(ความหลีกออกจากกาม) อโทสะ(ความไม่โกรธ) ทิตติ(ความสุกสว่าง) อวิกเขปะ(ความไม่ฟุ้งซ่าน) กุศลธรรมทั้งหมด วิจารปโมทะ(ความบันเทิง) และธรรมที่ให้สัจญาณเกิดขึ้น ธรรมเหล่านี้เป็นเหตุแห่งสมาธิ

ธรรมที่เป็นปัจจัยเกื้อหนุนสมาธิ

ถาม : ธรรมที่เป็นปัจจัยเกื้อหนุนสมาธิ มีจำนวนเท่าไร ?

ตอบ : ธรรมที่เป็นปัจจัยเกื้อหนุนสมาธิ มี ๗ อย่าง คือ ศีล อภิรติ(ความยินดียิ่ง)

อินทรียสังวร(สำรวมตา หูเป็นต้น) โภชนมัตตัญญุตา(รู้จักประมาณในโภชนะ) ไม่เห็นแก่นอนทั้งในปฐมยาม มัชฌิมยาม และปัจฉิมยาม ความเป็นผู้ประกอบด้วยปัญญา และที่อยู่ที่อาศัยอันเงียบสงัด

ทุกะ (สมาธิ ๒ ประเภท)

ถาม : สมาธิ มีกี่ประเภท ?

ตอบ : สมาธิ มีอยู่ ๒ ประเภท คือ โลกิยสมาธิ ๑ โลกุตรสมาธิ ๑ การได้เฉพาะซึ่งอริยผล เรียกว่า "โลกุตรสมาธิ" สมาธิอื่น ๆ เรียกว่า "โลกิยสมาธิ" โลกิยสมาธิยังประกอบด้วยความต่ำทราม เกี่ยวเนื่องด้วยสังโยชน์(กิเลสร้อยรัด) โยคะ (กิเลสกระทำให้ติดอยู่ในโลก) เป็นโอฆะ(ห้วงกิเลส) พันธนะ(เครื่องผูก) นิวรณ์(เครื่องกั้น) เป็นธรรมอันทราม เป็นทุทิฏฐิ (ความเห็นทราม) เป็นอุปาทาน เป็นกิเลสอาสวะ ธรรมดังที่กล่าวมานั้น เป็นคุณสมบัติแห่งโลกิยสมาธิ ธรรมที่ตรงกันข้ามจากนี้ เป็นคุณสมบัติแห่งโลกุตรสมาธิ

อีกอย่างหนึ่ง สมาธิมีอยู่ ๒ ประเภท คือ มิจฉาสมาธิ และสัมมาสมาธิ

ถาม : อะไร คือมิจฉาสมาธิ?

ตอบ : เอกัคคตาแห่งจิตที่เป็นอกุศล เรียกว่า "มิจฉาสมาธิ" เอกัคคตาแห่งจิตที่เป็นกุศล เรียกว่า "สัมมาสมาธิ" มิจฉาสมาธิควรละ สัมมาสมาธิควรบำเพ็ญ

อีกอย่างหนึ่ง สมาธิมีอยู่ ๒ ประเภท คือ อุปจารสมาธิและอัปปนาสมาธิ สมาธิใกล้จะแน่วแน่ นี้เรียกว่าอุปจารสมาธิ การกำจัดนิวรณ์ นี้เรียกว่าอัปปนาสมาธิ

ติกะ (สมาธิ ๓ ประเภท)

อนึ่ง สมาธิมีอยู่ ๓ ประเภท คือ สมาธิที่ยังมีวิตกและวิจาร ๑ สมาธิที่ไม่มีวิตก มีแต่วิจาร ๑ สมาธิที่ไม่มีทั้งวิตกและวิจาร ๑"

ถาม : อะไร คือสมาธิที่ยังมีวิตกและวิจารเป็นต้น ?

ตอบ : ปฐมฌานที่ยังมีวิตกและวิจาร(เรียกว่า สมาธิที่ยังมีวิตกและวิจาร) ในทุติยฌานไม่มีวิตก มีแต่วิจาร(เรียกว่า สมาธิที่ไม่มีวิตก มีแต่วิจาร) ในฌานอื่น ๆ ที่เหลือ ไม่มีทั้งวิตกและวิจาร(เรียกว่า สมาธิที่ไม่มีทั้งวิตกและวิจาร)

อนึ่ง สมาธิมีอยู่ ๓ ประเภท คือ สมาธิที่โยคีทำให้เกิดขึ้นพร้อมด้วยปีติ ๑ สมาธิที่โยคีทำให้เกิดขึ้นพร้อมด้วยสุข ๑ สมาธิที่โยคีทำให้เกิดขึ้นพร้อมด้วยอุเบกขา ๑ ปฐมฌานและทุติยฌานจัดเป็นสมาธิที่โยคีทำให้เกิดขึ้นพร้อมด้วยปีติ ตติยฌานจัดเป็นสมาธิที่โยคีทำให้เกิดขึ้นพร้อมด้วยสุข จตุตถฌานจัดเป็นสมาธิที่โยคีทำให้เกิดขึ้นพร้อมด้วยอุเบกขา

อนึ่ง สมาธิมีอยู่ ๓ ประเภท คือ กุศลสมาธิ ๑ กุศลวิปากสมาธิ ๑ สังสมาธิ ๑

ถาม : อะไร คือกุศลสมาธิ ?

ตอบ : สมาธิอันนับเนื่องในรูปฌานและอรูปฌานที่ปฏิบัติโดยเสขบุคคล ผู้ดำเนินตามอริยมรรคและปุถุชน เรียกว่า "กุศลสมาธิ" สมาธิของเสขบุคคลผู้ดำรงมั่นอยู่ในอริยผล(ในรูปภูมิและอรูปภูมิ) และสมาธิของปุถุชนผู้กลับมาเกิดอีกในรูปภพและอรูปภพเรียกว่า "กุศลวิบากสมาธิ" สมาธิในรูปภูมิและอรูปภูมิ ที่ปฏิบัติโดยท่านอเสขะ เรียกว่า "สังสมาธิ"

จตุกกะ (สมาธิ ๔ ประเภท)

จตุกกะนัยที่ ๑ คือ สมาธิในกามภูมิ ๑ สมาธิในรูปภูมิ ๑ สมาธิในอรูปภูมิ ๑ สมาธิที่ไม่นับเนื่องในสมาธิเหล่านั้น ๑

การสละทิ้งนิวรณ์แต่ละอย่างในนิวรณ์ ๕ โดยธรรมที่เป็นข้าศึกกัน และการรักษาไว้ซึ่งธรรมอันเป็นข้าศึกของนิวรณ์ เรียกว่า "สมาธิในกามภูมิ" ฌาน ๔ เรียกว่า "สมาธิในรูปภูมิ" ฌานในอรูปภูมิ ๔ และกุศลวิบาก เรียกว่า "สมาธิในอรูปภูมิ" สมาธิที่นับเนื่องในมรรค ๔ และผล ๔ เรียกว่า "สมาธิที่ไม่นับเนื่องในสมาธิเหล่านั้น"

อนึ่งในสมาธิ มีปฏิปทา(การปฏิบัติ)๔อย่างคือทุกขาปฏิปทา ทันธาภิญญา(ปฏิบัติลำบากทั้งรู้ได้ช้า) ๑ ทุกขาปฏิปทา ขิปปาภิญญา(ปฏิบัติลำบาก แต่รู้ได้เร็ว) ๑ สุขาปฏิปทา ขิปปาภิญญา(ปฏิบัติสบาย ทั้งรู้ได้เร็ว) ๑ สุขาปฏิปทา ทันธาภิญญา(ปฏิบัติสะดวก แต่รู้ได้ช้า)๑ ในปฏิปทา ๔ ข้อนี้ บุคคลผู้มีปฏิปทาข้อที่ ๑ มีราคะแรงกล้า ผู้มีปฏิปทาข้อที่ ๒ มีราคะเบาบาง ผู้มีปฏิปทาข้อที่ ๓ มีอินทรีย์แก่กล้า และผู้มีปฏิปทาข้อที่ ๔ มีอินทรีย์อ่อนกำลัง

บุคคลผู้มีราคะแรงกล้าแต่มีอินทรีย์อ่อนกำลัง การปฏิบัติย่อมเป็นไปด้วยความลำบาก เธอได้สมาธิพร้อมด้วยความรู้แจ้งช้า

บุคคคลผู้มีราคะแรงกล้าและอินทรีย์แก่กล้า การปฏิบัติย่อมเป็นไปด้วยความลำบาก แม้กระนั้น เธอก็ได้สมาธิพร้อมด้วยความรู้แจ้งเร็ว

บุคคลผู้มีราคะเบาบางและมีอินทรีย์อ่อนกำลัง การปฏิบัติย่อมเป็นไปด้วยความสะดวก แม้กระนั้น เธอก็ได้สมาธิพร้อมด้วยความรู้แจ้งช้า

บุคคลผู้มีราคะเบาบางและมีอินทรีย์แก่กล้า การปฏิบัติย่อมเป็นไปด้วยความสะดวก เธอได้สมาธิพร้อมด้วยความรู้แจ้งเร็ว

เพราะความแรงกล้าแห่งราคะ บุคคลผู้มีราคะแรงกล้าจึงเอาชนะราคะได้ด้วยความยากลำบาก เพราะเหตุนั้น การปฏิบัติของเขาจึงเป็นไปด้วยความลำบาก

เพราะความอ่อนกำลังแห่งอินทรีย์ บุคคลผู้มีอินทรีย์อ่อนกำลังจึงต้องปฏิบัติกัมมัฏฐาน

ด้วยความอุตสาหะเป็นเวลานาน และกระตุ้นพุทธิปัญญาที่เฉื่อยชาอยู่ให้ตื่นขึ้น เพราะเหตุนั้นเธอจึงชื่อว่าผู้มีอินทรีย์อ่อนกำลัง

ปฏิปทาอื่น ๆ ก็พึงทราบโดยนัยนี้เช่นเดียวกัน

จตุกกะนัยที่ ๒ คือ ปริตตสมาธิ ปริตตารัมมณะ(สมาธินิดหน่อย มีอารมณ์นิดหน่อย) ๑ ปริตตสมาธิ อัปปมาณารัมมณะ(สมาธินิดหน่อย มีอารมณ์ประมาณไม่ได้) ๑ อัปปมาณสมาธิ ปริตตารัมมณะ(สมาธิประมาณไม่ได้ มีอารมณ์นิดหน่อย) ๑ อัปปมาณสมาธิ อัปปมาณารัมมณะ(สมาธิประมาณไม่ได้ มีอารมณ์ประมาณไม่ได้) ๑ ™.

ถาม : อะไร คือปริตตสมาธิ ปริตตารัมมณะ(สมาธินิดหน่อย มีอารมณ์นิดหน่อย) ?

ตอบ : สมาธิที่ไม่สามารถดำรงมั่นอยู่กับจิตและอารมณ์ที่อ่อนได้ เหล่านี้เรียกว่า ปริตตสมาธิ ปริตตารัมมณะ

ถาม : อะไร คือปริตตสมาธิ อัปปมาณารัมมณะ(สมาธินิดหน่อย มีอารมณ์ประมาณไม่ได้)?

ตอบ : สมาธิที่ไม่สามารถดำรงมั่นอยู่กับจิตและอารมณ์แรงได้ เหล่านี้เรียกว่า ปริตตสมาธิ อัปปมาณารัมมณะ

ถาม : อะไร คืออัปปมาณสมาธิ ปริตตารัมมณะ(สมาธิประมาณไม่ได้ มีอารมณ์นิดหน่อย)?

ตอบ : สมาธิที่สามารถดำรงมั่นอยู่กับจิตและอารมณ์ที่อ่อนได้ เหล่านี้เรียกว่า อัปปมาณสมาธิ ปริตตารัมมณะ

ถาม : อะไร คืออัปปมาณสมาธิ อัปปมาณารัมมณะ(สมาธิประมาณไม่ได้ มีอารมณ์ประมาณไม่ได้) ?

ตอบ : สมาธิที่สามารถดำรงมั่นอยู่กับจิตและอารมณ์ที่แรงได้ เหล่านี้เรียกว่า อัปปมาณสมาธิ อัปปมาณารัมมณะ

จตุกกะนัยที่ ๓ คือ ฉันทสมาธิ ๑ วิริยสมาธิ ๑ จิตตสมาธิ ๑ วิมังสาสมาธิ ๑

"ฉันทสมาธิ" คือ สมาธิที่บรรลุได้โดยอาศัยฉันทะ"วิริยสมาธิ"คือ สมาธิที่บรรลุได้โดยอาศัยวิริยะ "จิตตสมาธิ"คือสมาธิที่บรรลุได้โดยอาศัยจิต "วิมังสาสมาธิ"คือสมาธิที่บรรลุได้โดยอาศัยวิมังสา

จตุกกะนัยที่ ๔ คือ สมาธิที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงบรรลุ แต่สาวกไม่ได้บรรลุ ๑ สมาธิที่สาวกบรรลุ แต่พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ได้บรรลุ ๑ สมาธิที่ทั้งพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงบรรลุและสาวกก็บรรลุ ๑ สมาธิที่ทั้งพระผู้มีพระภาคเจ้าและสาวกต่างก็ไม่ได้บรรลุ ๑

มหากรุณาสมาธิ(มหากรุณาสมาบัติ) และยมกปาฏิหาริยสมาธิ เป็นสมาธิที่พระผู้มี

พระภาคเจ้าทรงบรรลุ ไม่ใช่สมาธิที่สาวกบรรลุ เสขิยผลสมาธิเป็นสมาธิที่สาวกบรรลุ ไม่ใช่สมาธิที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงบรรลุ อนุปุพพวิหารสมาธิ ๙ อย่าง และอเสขิยผลสมาธิ เป็นสมาธิที่ทั้งพระผู้มีพระภาคเจ้าและสาวกต่างก็บรรลุ อสัญญาสมาธิ(อสัญญาสมาบัติ) เป็นสมาธิที่ทั้งพระผู้มีพระภาคเจ้าและสาวกต่างก็ไม่ได้บรรลุ

จตุกกะนัยที่ ๕ คือ สมาธิที่เป็นเหตุแห่งความเกิด ไม่ได้เป็นเหตุแห่งความดับ ๑ สมาธิที่เป็นเหตุแห่งความดับ ไม่ได้เป็นเหตุแห่งความเกิด ๑ สมาธิที่เป็นทั้งเหตุแห่งความเกิดและความดับ ๑ สมาธิที่ไม่ได้เป็นทั้งเหตุแห่งความเกิดและความดับ ๑

ถาม : อะไร คือสมาธิที่เป็นเหตุแห่งความเกิด ไม่ได้เป็นเหตุแห่งความดับ ?

ตอบ : กามาวจรกุศลสมาธิ และกามาวจรอกุศลสมาธิเป็นเหตุแห่งความเกิด ไม่ได้เป็นเหตุแห่งความดับ จตุรารียมัคคสมาธิ(สมาธิในมรรค ๔) เป็นเหตุแห่งความดับ ไม่ได้เป็นเหตุแห่งความเกิด รูปาวจรและอรูปาวจรกุศลสมาธิของเสขบุคคลและสาธารณชน เป็นเหตุทั้งแห่งความเกิดและความดับ อริยผลสมาธิและอารัมมณสมาธิ ไม่ได้เป็นทั้งเหตุแห่งความเกิดและความดับ

จตุกกะนัยที่ ๖ คือ ปฐมฌาน ทุติยฌาน ตติยฌาน และจตุตถฌาน

ความหลุดพ้นจากนิวรณ์ ๕ ความบริบูรณ์แห่งวิตก วิจาร ปีติ สุข จิตเตกัคคตา(ความที่จิตมีอารมณ์เป็นหนึ่ง) เรียกว่า ปฐมฌาน

ความพ้นไปจากวิตก วิจาร และความบริบูรณ์แห่งองค์ประกอบ ๓ อย่างที่เหลือ(คือ ปีติ สุข จิตเตกัคคตา) เรียกว่า ทุติยฌาน

ความพ้นไปจากปีติ และความบริบูรณ์แห่งองค์ประกอบ ๒ อย่างที่เหลือ(คือ สุข จิตเตกัคคตา) เรียกว่า ตติยฌาน

ความพ้นไปจากสุข และความบริบูรณ์แห่งอุเบกขาและจิตเตกัคคตา เรียกว่า จตุตถฌาน

ปัญจกะ (สมาธิ ๕ ประเภท)

ปัญจกะนัยที่ ๑ คือ ปฐมฌาน ทุติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน และปัญจมฌาน การแบ่งสมาธิออกเป็น ๕ ประเภทนี้ แบ่งโดยอาศัยองค์ประกอบแห่งฌาน ๕ อย่างเป็นพื้นฐานคือ วิตก วิจาร ปีติ สุข จิตเตกัคคตา

ความปราศจากนิวรณ์ ๕ และความบริบูรณ์แห่งองค์ประกอบ ๕ (คือ วิตก วิจาร ปีติ สุข จิตเตกัคคตา) เรียกว่า ปฐมฌาน

ความปราศจากวิตก และความบริบูรณ์แห่งองค์ประกอบ ๔ อย่างที่เหลือ(คือ วิจาร ปีติ สุข จิตเตกัคคตา) เรียกว่า ทุติยฌาน

ความปราศจากวิตก วิจาร และความบริบูรณ์แห่งองค์ประกอบ ๓ อย่างที่เหลือ(คือ ปีติ สุข จิตเตกัคคตา) เรียกว่า ตติยฌาน

ความปราศจากวิตก วิจาร ปีติ และความบริบูรณ์แห่งองค์ประกอบ ๒ อย่างที่เหลือ (คือ สุข จิตเตกัคคตา) เรียกว่า จตุตถฌาน

ความปราศจากวิตก วิจาร ปีติ สุข และความบริบูรณ์แห่งองค์ประกอบ ๒ อย่าง (คือ อุเบกขา และจิตเตกัคคตา) เรียกว่า ปัญจมฌาน

ฌาน ๔ และฌาน ๕

ถาม : เพราะเหตุไร ท่านจึงแสดงไว้ทั้งฌาน ๔ และฌาน ๕ ?

ตอบ : เพราะว่า ผลของการปฏิบัติขึ้นอยู่กับบุคคล ๒ ประเภท คือ ในทุติยฌานมีการแบ่งออกเป็น ๒ กลุ่ม คือ กลุ่มที่มีทั้งวิตกและวิจาร ๑ กลุ่มที่ไม่มีวิตก มีแต่วิจาร ๑

ถาม : โยคีก้าว(ส่งจิต)จากปฐมฌานขึ้นสู่ทุติยฌานได้อย่างไร ?

ตอบ : โยคีนั้นพิจารณาเห็นความหยาบแห่งวิตกและวิจาร และรู้ความไม่เกื้อกูล(หรือโทษ)แห่งวิตกและวิจารแล้ว ลำดับนั้น เธอจึงก้าวขึ้นสู่ทุติยฌานที่ไม่มีวิตกและวิจาร นี้คือวิธีการดำเนินไปในฌาน ๔

ยังมีบุคคลอีกกลุ่มหนึ่ง เธอสามารถก้าวจากปฐมฌานขึ้นสู่ทุติยฌานโดยอิสระ บุคคลนั้นพิจารณาเห็นความหยาบแห่งวิตก และรู้ความไม่เกื้อกูลแห่งวิตก เล็งเห็นสภาพแห่งความเป็นอิสระจากวิตก ครั้นได้วิจารนิดหน่อยแล้ว เธอก้าวขึ้นสู่ทุติยฌาน นี้คือวิธีการดำเนินไปในฌาน ๕ เพราะเหตุนั้น ท่านจึงแสดงฌานไว้ ๕ อย่าง

ปัญจกะนัยที่ ๒ คือ สมาธิที่สมบูรณ์ด้วยองค์ ๕ คือ ปีติ สุข สติ โอภาส(ความสว่างไสว) และสมาหิตจิตสัญญา(ความสำคัญหมายจิตที่ดำรงมั่น) คำว่า "ปีติ" ในที่นี้ คือปีติในปฐมฌานและทุติยฌานนั่นเอง คำว่า "สุข" คือ สุขในตติยฌาน คำว่า "สติ" หมายถึง เจโตปริยญาณ(กำหนดรู้ความคิดของผู้อื่นได้) คำว่า "โอภาส" หมายถึง ทิพจักขุญาณ ความกำหนดรู้กระแสจิตที่ดำเนินไปอย่างมั่นคง เรียกว่า สมาหิตจิตสัญญา

ปัญจกะนัยที่ ๓ คือ สัมมาสมาธิที่เกี่ยวเนื่องด้วยอภิญญา ๕ สมาธิ ๕ อย่างเหล่านี้เป็นผลแห่งปัจจุบันสุขและอนาคตสุข เกิดขึ้นเพราะปัญญาพิจารณาร่างกาย(กายานุปัสสนา) (ต่อไปนี้ เป็นคุณสมบัติเฉพาะของสมาธินี้)

(๑) สมาธินี้ เป็นสมาธิที่ท่านพระอริยเจ้าทั้งหลายปฏิบัติ และปราศจากราคะ

(๒) สมาธินี้ เป็นธรรมที่บัณฑิตปฏิบัติ

(๓) นี้เป็นสุขยอดเยี่ยมที่เกิดจากความสงัด และเป็นการบรรลุความสงบ แม้สมาธินี้

จะให้สำเร็จผลอันสูงสุด แต่ก็ยังเอาชนะความเกิดและความตายไม่ได้

(๔) สมาธิเป็นธรรมที่ก่อให้เกิดความสุขและสงบมากที่สุด เป็นธรรมที่ประกอบด้วยความสงบ(ปัสสัทธิ) แต่ก็ยังเอาชนะความคิดว่าเป็นตัวตน(อัตตทิฏฐิ)ที่เป็นเหตุแห่งความเกิดและความตายไม่ได้

(๕) สมาธินี้ดำเนินไปพร้อมกับสติและเป็นเหตุแห่งสติ สมาธิและสติเหล่านี้เกิดขึ้นเพราะปัญญาพิจารณาร่างกาย(กายานุปัสสนา)

อารมณ์แห่งฌาน ทั้งที่เป็นปัจจัยเกื้อหนุน ทั้งที่เป็นปริตตารมณ์ มัชฌิมารมณ์ และมหัคคตารมณ์ เป็นอันพรรณนาแล้ว โดยนัยดังกล่าวมาแล้ว สมาธิแบ่งออกเป็นหลายประเภทเพราะเหตุดังที่กล่าวมานั้น

ยิ่งไปกว่านั้น บัณฑิตพึงทราบว่า สมาธิทั้งหมดอาจแบ่งออกเป็น ๔ กลุ่ม**

บทที่ ๕

กัลยาณมิตรปริจเฉท

ถาม : โยคีทำสมาธิให้เกิดขึ้นได้อย่างไร?

ตอบ : ถ้าบุคคลปรารถนาจะทำสมาธิให้เกิดขึ้น ประการแรกทีเดียว เธอต้องเข้าหาผู้มีคุณธรรมสูง เพราะเหตุไร? ถ้าในครั้งแรกโยคีปรารถนาจะเจริญสมาธิอันยอดเยี่ยม แต่เธอไม่มีกัลยาณมิตร เธอจะขาดความมุ่งมั่น พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในพระสูตรว่า *"เมฆิยภิกษุเป็นผู้มีส่วนแห่งความเสื่อม"** เปรียบเหมือนบุคคลผู้เดินทางไกลตามลำพัง ไม่มีผู้นำทาง เมื่อเธอเดินทางสัญจรตามลำพัง ก็เสมือนช้างที่ไม่มีขอสับ ถ้าโยคีผู้ปฏิบัติได้สดับตรับฟังคำแนะนำและตักเตือนจากกัลยาณมิตร เธอย่อมสามารถรอดพ้นจากความยุ่งยากนานัปการและปฏิบัติให้ถูกวิธีได้ ถ้าเธอมีความเพียรอย่างไม่ท้อถอยและฝึกฝนตนเองอย่างเคร่งครัด เธอย่อมสามารถบรรลุสมาธิอันยอดเยี่ยม

คุณสมบัติของกัลยาณมิตร

กัลยาณมิตรผู้เปรียบเหมือนกับคหบดีมั่งคั่งผู้เป็นใหญ่กว่าพ่อค้าทั้งหลายและเป็นที่เคารพนับถือของคนทั่วไป เหมือนคนใจดีมีความกรุณา เหมือนบิดามารดาผู้เป็นที่รักยิ่ง ย่อมทำให้โยคีมุ่งมั่น เหมือนการล่ามโซ่ทำให้ช้างมุ่งงาน

กัลยาณมิตรที่บุคคลอาศัยแล้วทำกุศลกรรมเปรียบได้กับควาญช้างฝึกช้างให้เดินถอยหลังและเดินไปข้างหน้า และเหมือนกับถนนหนทางที่ดี ซึ่งบุคคลสามารถที่จะเทียมวัวเข้ากับแอกขับเกวียนไปได้ เหมือนกับนายแพทย์สามารถรักษาโรคและขจัดความเจ็บปวดออกเสียได้ เหมือนสายฝนตกลงมาจากสวรรค์ทำให้ทุกสิ่งทุกอย่างชุ่มชื้นได้ เหมือนมารดาทะนุถนอมบุตร เหมือนบิดาแนะนำบุตรของตน เหมือนบิดามารดาผู้ปกป้องบุตรของตนจากอันตราย เหมือนครูผู้พร่ำสอนศิษย์ของตน เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงทรงแสดงแก่พระอานนท์ว่า *"ความมีกัลยาณมิตรเป็นทั้งหมดของพรหมจรรย์"** ดังนั้นบุคคลแสวงหาผู้ทรงคุณธรรมสูงและถือเขาเป็นกัลยาณมิตร

กัลยาณมิตรผู้ทรงคุณธรรมสูงหมายความว่าอะไร? การได้เฉพาะซึ่งผลอันน่าปรารถนา คือความหมายของคุณธรรมสูง ความเข้าใจวินัยปิฎก สุตตันตปิฎก และอภิธรรมปิฎก เรียกว่า การได้เฉพาะซึ่งผลอันน่าปรารถนา

บุคคลนั้นเข้าใจกฎแห่งกรรม และถึงพร้อมด้วยวิชาการทางโลก เขารู้อริยสัจ ๔

บุคคล ๒ ประเภทนี้เป็นผู้มีบุญบารมี โยคีควรคบหาบุคคลเหล่านี้ ถ้าหาพวกเขาไม่พบควรถือว่าผู้มีคุณสมบัติ ๗ ประการเป็นกัลยาณมิตร ควรคบหาบุคคลเช่นนี้

คุณสมบัติ ๗ ประการเป็นไฉน? *ปิยะ (น่ารัก) ครุ (น่าเคารพ) ภาวนียะ (น่านับถือ) วัตตา(สามารถให้คำปรึกษาที่ดี) วจนักขมะ(อดทนต่อถ้อยคำ)คัมภีรัญจะ กถัง กัตตา(สามารถแถลงเรื่องลึกล้ำ) โน จัฏฐาเน นิโยชเย(ไม่แนะนำในทางที่ผิด)"*

ความเป็นผู้น่ารักเป็นไฉน ? บุคคลผู้มีข้อปฏิบัติ ๒ อย่างเป็นเครื่องชี้นำ ย่อมแนะนำดีกว่า คืออยู่รวมกันอย่างมีความสุข มีความเข้าใจกันและไม่ว่าร้ายซึ่งกันและกัน

ความเป็นผู้น่าเคารพหมายความว่า บุคคลที่สงบเย็นเพราะสำรวมในศีล มีสติเป็นเครื่องป้องกัน ไม่มีความต้องการเกินไปและไม่พูดมาก อย่างนี้เรียกว่า เป็นผู้น่าเคารพ

ความเป็นผู้น่านับถือหมายความว่า เป็นบุคคลพหูสูตและรู้คุณค่าของการเจริญสมาธิ นี้เรียกว่า เป็นผู้น่านับถือ www.watprayoon.com

ความสามารถให้คำปรึกษาที่ดีหมายความว่า บุคคลพิจารณาดังนี้ "ขอให้วาจาของเราน่ารักน่าเคารพน่านับถือและมีผลมากทำให้ผู้อื่นให้ได้รับประโยชน์และการเชิดชูความจริง" เพราะฉะนั้นบุคคลเว้นเสียจากสิ่งที่ไม่ควรกระทำ บุคคลพิจารณาจนถึงที่สุดและไม่ถอดไม่สละความคิดอย่างนี้ นี้เรียกว่า ความสามารถให้คำปรึกษาที่ดี

ความอดทนต่อถ้อยคำหมายความว่าเป็นเหมือนพระอริยเจ้า มีความเข้าใจดี ไม่ลังเลใจในการพูดและไม่ประจบประแจง นี้เรียกว่าความอดทนต่อถ้อยคำ

ความสามารถแถลงเรื่องลึกล้ำหมายความว่า บุคคลนั้นเข้าใจดีซึ่งอรรถและธรรม...นี้เรียกว่า ความสามารถแถลงเรื่องลึกล้ำ

การไม่แนะนำในทางที่ผิดหมายความว่า เขาเข้าใจเรื่องฐานะของกรรมได้ดี นี้เรียกว่า การไม่แนะนำในทางที่ผิด

คุณสมบัติ ๗ ประการเป็นอย่างนี้ นี้คือคุณสมบัติของกัลยาณมิตรที่โยคีควรแสวงหา

การแสวงหากัลยาณมิตร

ถาม : บุคคลแสวงหากัลยาณมิตรได้อย่างไร ?

ตอบ : ถ้าในสถานที่เช่นนั้น มีผู้ที่รู้แจ้งอริยผล และเป็นอาจารย์สอนกัมมัฏฐาน ควรไปหาอาจารย์นั้นแม้เธอจะไม่รู้จักท่าน เธอควรไปหาอาจารย์ท่านนั้น ถ้าเพื่อนนักศึกษาด้วยกันรู้จัก เธอควรไปรับใช้อาจารย์ท่านนั้น

ในเวลาที่เหมาะสมด้วยวิธีที่สมควร (เธอควรไปหาเพื่อนนักศึกษานั้น) และไม่ต้องบอกความประสงค์ของเธอ เธอทำความเคารพทักทายเพื่อนตามประเพณีนิยมแล้วหารือว่าเธอควรจะปฏิบัติอย่างไร ดังนี้ว่า"ในประเทศไหน และในสถานที่ไหน จึงจะเป็นที่ปลอดภัยสำหรับภิกษุอยู่อาศัย ที่ใดจึงจะเหมาะสมสำหรับภิกษุในการเจริญสมาธิ ? อาจารย์ผู้อยู่ที่นั่นชื่ออะไร? ท่านได้รับความยกย่องนับถือจากคนทั่วไปเพราะท่านปฏิบัติอะไรและมีคุณงามความดีอะไร?" เธอควรจะสอบถามอย่างนี้

เพื่อนนักศึกษาด้วยกันจะตอบดังนี้ว่า "ในประเทศเช่นนั้น ๆ ในวัดเช่นนั้น ๆ ในสถานที่เช่นนั้น ๆ เป็นสถานที่เจริญสมาธิ ตั้งอยู่เป็นสัดส่วนสำหรับพระสงฆ์ มีอาจารย์กัมมัฏฐานท่านนั้นเป็นที่เคารพยกย่องของทุกคน" **www.watprayoon.com**

เมื่อได้รับการบอกเล่าแล้ว เธอควรคิดเรื่องนี้ทำใจให้สบาย และเดินทางไปที่นั้นเพื่อปรนนิบัติอาจารย์และฝึกฝนตนภายใต้ความดูแลของท่าน

เมื่อเธอครองจีวรเรียบร้อยแล้วก็เข้าไปขอโอกาสพระอุปัชฌาย์ว่า "ท่านผู้เจริญ กระผมขอกราบเรียนให้ทราบว่า กระผมประสงค์จะไปปรนนิบัติอาจารย์กัมมัฏฐานท่านนั้น"

พระอุปัชฌาย์ได้ฟังเช่นนั้นก็กล่าวตอบว่า "สาธุ ผมดีใจด้วย การกระทำของเธอควรแก่การยกย่อง การกระทำอย่างนี้เรียกว่าการอยู่ร่วมกับกัลยาณมิตร เป็นการกระทำของคนดี เป็นการฝึกที่คล้อยสัจธรรม การศึกษาสัจธรรมมีคุณค่าที่ยิ่งใหญ่ แต่การอยู่ร่วมกับกัลยาณมิตรยิ่งใหญ่กว่านั้น เธอจงไปหาท่านเถอะ หลังจากที่เธอไปที่นั้นแล้วจงอย่าประมาท"

หน้าที่ของผู้เริ่มศึกษา

ถ้าเธอเป็นคนดี เธอก็ศึกษาอย่างจริงจัง ยกย่อง(อาจารย์)ด้วยความจริงใจ ไม่ใช่ชั่วคราวแต่เสมอไป ถ้าเธอใช้วาจาสุภาพ และคอยสำรวมกายและวาจา เธออาจจะเข้าใจและทำให้การฝึกปฏิบัติได้ผล

เธอต้องอาศัยอาจารย์ในทุกสิ่งทุกอย่าง ไม่ดูหมิ่นและเป็นผู้ที่ว่าง่าย ดุจเจ้าสาวที่แต่งงานใหม่ ๆ อ่อนน้อมต่อแม่ผัว ถ้าเธอเห็นว่าภิกษุรูปอื่นขาดแคลนจีวรหรือยารักษาโรค เธอพึงจัดหาสิ่งที่ขาดแคลนนั้นถวายตามสมควร

เมื่อไปที่นั้นแล้ว เธอจะได้รับการแนะนำ(ด้วย)คำชี้แจง เกี่ยวกับข้อห้ามและมารยาทตามพระวินัย เธอควรจะห่มจีวรให้เรียบร้อย กราบลงแทบเท้าของอาจารย์แล้วเดินเวียนขวา

เพื่อคารวะ ๓ รอบ

ณ ริมน้ำซึ่งอาจจะอยู่ข้างถนนหรือนอกหมู่บ้าน เธอไปในที่แห่งใดแห่งหนึ่ง วางบาตร จีวร รองเท้า ขัน และที่รองนั่งสำหรับปฏิบัติกัมมัฏฐานไว้ในที่สูง เธอไม่ใช้น้ำที่ใกล้เคียงและอาบน้ำเงียบๆ ภายหลังที่เขาได้อาบน้ำแล้ว ครองจีวรให้เรียบร้อย สะพายบาตร พาดจีวร และที่รองนั่งสำหรับปฏิบัติกัมมัฏฐานบนบ่าขวาของเธอ ม้วนผ้าสังฆาฏิหรือพาดบ่าไว้

ขณะกำลังเดินเข้าวัดนั้น เธอลดร่มลงเดินเวียนขวาแสดงคารวะต่อพระสถูปเจดีย์ ถ้าเธอเห็นภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง เธอไปถามเขาว่า "มีโยคีอยู่ที่นี่ไหม ? มีผู้ถือธุดงค์ผ้าบังสุกุลอยู่ที่นี่ไหม? มีผู้ถือธุดงค์บิณฑบาตเป็นวัตรบ้างไหม ? มีอาจารย์วินัยธรอยู่ที่นี่บ้างไหม ? ท่านอยู่ที่ไหน? ทางไหนที่จะไปที่อยู่ของท่าน ? ถ้ามีอาจารย์อยู่ที่นี่ ผมต้องการพบท่าน ถ้าไม่มีบุคคลเช่นนั้น แต่มีผู้ช่วยอาจารย์วินัยธร ผมต้องการพบท่าน ถ้าไม่มีอาจารย์วินัยธรอยู่ที่นั้น ใครเป็นพระสังฆเถระที่นี่ ผมต้องการพบท่านด้วย"**www.watprayoon.com**

ถ้าภิกษุรูปนั้นเป็นผู้อาวุโสหรือพระเถระ เธอไม่ควรส่งบาตรและจีวรให้ท่าน แต่ถ้าท่านเป็นพระผู้น้อยก็ควรส่งให้ ถ้าไม่มีใครอยู่ที่นั้น ควรวางบาตรและจีวรของตนลงบนพื้น เมื่อเธอพบพระเถระผู้ใหญ่ เธอก็ควรกราบแทบเท้าของท่านแล้วนั่งในที่ควรส่วนข้างหนึ่ง

ภิกษุผู้อาศัยอยู่ที่นั้นจะจัดที่นั่งและน้ำให้ บอกที่ชำระล้าง ให้บริการ ให้คำแนะนำ รับเป็นภาระเรื่องบาตรจีวรให้ และบอกสถานที่สำหรับทำภัตกิจ

ตามระเบียบของพระภิกษุอาคันตุกะ เธอควรไปดูรอบ ๆ เขตบริเวณของวัดก่อนพระอาทิตย์ตกดิน

ถ้าเธอพบอาจารย์วินัยธร เธอควรพูดกับท่านและถามท่านถึงข้อบกพร่องเกี่ยวกับสิ่งที่เธอสงสัยและสิ่งที่เธอยังไม่ได้กระทำ หรือถ้าเธอพบอาจารย์อภิธรรม เธอควรถามเกี่ยวกับวิธีทำให้เกิดปัญญา และเกี่ยวกับเรื่องขันธ์ อายตนะ ธาตุ และกรรม ถ้าเธอพบผู้ที่ถือธุดงค์เธอควรถามเกี่ยวกับอานิสงส์ของธุดงค์ที่สัมพันธ์กับปัญญา ถ้าเธออยู่ที่นั่น เธอควรไปหลายแห่งๆ และทุกวันเพื่อไต่ถาม ถ้าเธอปรารถนาที่จะหลีกไป เธอควรเก็บที่นอนและบาตรของตนเองกราบพระเถระเรียนให้ท่านทราบแล้วจึงไป สิ่งเหล่านี้เป็นระเบียบสำหรับพระอาคันตุกะ

โยคีจะพักอาศัยในวัดอย่างไร ? เมื่ออาจารย์กัมมัฏฐานมาถึง เธอควรถือบาตรและจีวรของท่าน แม้ว่าท่านจะมีพรรษาอ่อนกว่า ตามระเบียบของอาจารย์สอนกัมมัฏฐาน เธอควรปฏิบัติสิ่งที่ควรปฏิบัติและไม่ปฏิบัติสิ่งที่ไม่ควรปฏิบัติ ไม่ละทิ้งข้อปฏิบัติ(ทั้งสิ่งที่ควรและไม่ควรปฏิบัติ) นี้เป็นข้อปฏิบัติที่ควรใส่ใจในเบื้องต้น เธอควรปฏิบัติดังว่ามานี้

ถ้าโยคีปรารถนาจะให้ผู้อื่นเรียนธรรมในเบื้องต้น เธอตรวจสอบที่อยู่อาศัย เก็บบาตรและจีวร หลังจากที่เวลาผ่านไปแล้วพอสมควร เธอเข้าไปหาอาจารย์กัมมัฏฐานในโอกาสที่เหมาะสม

แสดงความเคารพและนั่งนิ่งสงบครู่หนึ่ง

ถ้าอาจารย์กัมมัฏฐานถามโยคีนั้น เธอแจ้งความประสงค์ของเธอ ถ้าอาจารย์กัมมัฏฐานไม่ถาม โยคีไม่พึงพูด หลังจากนั้น เธอควรถามการใช้ไม้ชำระฟันและน้ำสำหรับอาบ และควรใช้สิ่งต่าง ๆ ตามสมควร

เมื่อถึงเวลาออกบิณฑบาต เธอควรขออนุญาตอาจารย์และปฏิบัติไปตามปกติ

เมื่อถึงเวลาฉันอาหาร เธอควรล้างเท้าอาจารย์จัดที่นั่งให้ท่าน ให้บาตรแก่ท่าน แล้วเรียนถามท่านว่าท่านต้องการอะไรจากบาตรของเธอบ้าง ส่วนที่เหลือเมื่อเธอฉันเรียบร้อยอะไรที่ยังเหลือก็ส่งไปให้พระผู้น้อย เธอทำเช่นนั้นชื่อว่าหลีกเลี่ยงการทะเลาะวิวาท

หลังจากฉันอาหารอิ่มแล้ว เธอควรล้างบาตรของอาจารย์ แล้วเก็บไว้ ณ ที่สมควร ในเวลาที่เหมาะสม เธอก็เข้าไปหาอาจารย์คารวะอาจารย์อย่างนอบน้อม และนั่งเงียบสักพักหนึ่ง ถ้าอาจารย์ถาม เธอควรแจ้งความประสงค์ของเธอ ถ้าอาจารย์ไม่ถาม เธอควรแสดงความเคารพแล้วกล่าวว่า"กระผมขอโอกาสพูดสิ่งที่ผมต้องการจะพูดในเบื้องต้น ถ้ากระผมได้รับอนุญาตกระผมจะขอเรียนถามสิ่งที่ต้องการจะถาม" ถ้าอาจารย์อนุญาต เธอพูดได้ทุกอย่าง ถ้าอาจารย์ไม่ถาม เธอควรแสดงความเคารพต่อท่าน

เมื่อได้โอกาสเหมาะ เธอเรียนให้อาจารย์ทราบเกี่ยวกับเหตุผลของการมาที่นั้นของเธอดังนี้ว่า "ท่านอาจารย์ครับ โปรดฟังกระผมด้วย" ถ้าอาจารย์ฟัง เธอควรแจ้งความต้องการของเธอทั้งหมด อาจารย์จะกล่าวว่า "สาธุ ผมจะแนะนำพร่ำสอนเธอตามปกติ เธอควรใส่ใจให้ดี" เพราะฉะนั้นพระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสเป็นคาถาดังนี้ว่า [๔]

เธอไปหาในเวลาที่ถูกต้องและเหมาะสม
ด้วยจิตอ่อนน้อมปราศจากมานะ
พบท่านผู้ทรงจำธรรมที่ศักดิ์สิทธิ์
เหมือนต้นไม้ที่ไม่อู้ตามลม
ท่านปฏิบัติธรรมอยู่ด้วยหัวใจเป็นสุข
เสวยปีติและสันติของสัจจะ
ท่านอยู่ด้วยธรรมอย่างนี้จึงรู้ธรรม
และอธิบายเพื่อให้ผู้อื่นรู้แจ้ง
ธรรมอันลุ่มลึกตามความเป็นจริง
ท่านไม่เคยกล่าวลบหลู่ธรรม
ไม่ล้อเล่น ไม่ประจบ ไม่ข่มขู่

ได้กำจัดพยาบาทและความเกียจคร้าน
ไม่อยู่ด้วยความโกรธ ปฏิฆะ โลภหรือมานะ
ไร้อวิชชา ตัณหา อุปาทาน
ท่านปฏิบัติธรรม มีชัยชนะและละได้อย่างนี้
ไม่หะนงตนว่าดำรงชีวิตถูกต้อง
วาจาของท่านจริงใจและมีความจริงเสมอ
ท่านศึกษาเล่าเรียนเพื่อกันมิจฉาทิฏฐิ
บุคคลผู้หมกมุ่น ประมาท ขาดความตั้งใจ
ไม่เหมาะที่จะรู้สัจจะ
และไม่เจริญด้วยแสงสว่างแห่งปัญญา
ถ้ามีบุคคลผู้แตกฉานในธรรม
ได้รับสักการะจากเทวดาและมนุษย์
มีเกียรติคุณเจิดจ้าเพิ่มศรัทธาของท่าน
เป็นพหูสูตสามารถรักษาธรรม
ผู้ฟังข่าวดีด้วยมุทิตา
สั่งสมบุญกุศลมหาศาล
ดำเนินตามสัจจะและปฏิบัติดี
ผู้ทำปัญญาเลิศให้เกิดมีขึ้น
และตนเองก็ได้ปัญญาอันยอดเยี่ยม
ถ้ามีอาจารย์เช่นนี้ เธอควรตั้งใจปฏิบัติธรรมกับท่าน
ด้วยความกระตือรือร้นไม่เสื่อมคลาย

บทที่ ๖
จริยาปริจเฉท

ประเภทของจริยา

บัดนี้เมื่ออาจารย์ผู้ที่เธออาศัยอยู่ด้วยได้สังเกตจริยาของเธอมาเป็นเวลาหลายเดือนแล้ว และได้กำหนดอารมณ์กัมมัฏฐานที่เหมาะสำหรับใช้อบรมสั่งสอน

ในที่นี้ คำว่า"จริยา" หมายถึงจริยา ๑๔ ประการ คือ ราคจริยา โทสจริยา โมหจริยา สัทธาจริยา พุทธิจริยา วิตกจริยา ราคโทสจริยา ราคโมหจริยา โทสโมหจริยา ราคโทสโมหจริยา สัทธาพุทธิจริยา สัทธาวิตกจริยา พุทธิวิตกจริยา สัทธาพุทธิวิตกจริยา

อนึ่ง จริยาอย่างอื่นยังมีอยู่ เช่น ตัณหาจริยา ทิฏฐิจริยา มานจริยา

ในที่นี้ กรณีโลภะและจริตที่เหลือมีความหมายไม่แตกต่างจากข้างบนนี้

บุคคล ๑๔ ประเภท

บุคคลมี ๑๔ ประเภทตรงกันกับ ๑๔ จริยา ดังนี้

๑. ราคจริต
๒. โทสจริต
๓. โมหจริต
๔. สัทธาจริต
๕. พุทธิจริต
๖. วิตกจริต
๗. ราคโทสจริต
๘. ราคโมหจริต
๙. โทสโมหจริต
๑๐. ราคโทสโมหจริต

๑๑. สัทธาพุทธิจริต

๑๒. สัทธาวิตกจริต

๑๓. พุทธิวิตกจริต

๑๔. สัทธาพุทธิวิตกจริต

ราคจริต ราคโมหจริต และราคโทสโมหจริต เรียกว่า ราคจริต

บุคคลเป็นผู้มีราคะเป็นเจ้าเรือนและเพิ่มพูนไปด้วยราคะนี้เรียกว่าราคจริต ส่วนจริตอื่นก็แยกแยะออกไปโดยวิธีเดียวกัน

จริต ๑๔ ย่อลงเป็น ๗

บุคคล ๑๔ ประเภทอาจย่อลงเป็น ๗ ประเภทดังนี้

ราคจริตกับสัทธาจริตรวมกันเป็นหนึ่ง

โทสจริตกับพุทธิจริตรวมกันเป็นหนึ่ง

โมหจริตกับวิตกจริตรวมกันเป็นหนึ่ง

ราคโทสจริตกับสัทธาพุทธิจริตรวมกันเป็นหนึ่ง

ราคโมหจริตกับสัทธาวิตกจริตรวมกันเป็นหนึ่ง

โทสโมหจริตกับพุทธิวิตกจริตรวมกันเป็นหนึ่ง

ราคโทสโมหจริตและสัทธาพุทธิวิตกจริตรวมกันเป็นหนึ่ง*

ถาม : เพราะเหตุไรราคจริตจึงรวมกับสัทธาจริต ?

ตอบ : สำหรับบุคคลราคจริต เมื่อเขาทำกุศล ย่อมมีศรัทธากล้า เพราะคุณสมบัตินี้โน้มเอียงไปข้างราคะ

อนึ่ง ราคะและศรัทธาคล้ายคลึงกันเพราะลักษณะ ๓ ประการ คือ ความยึดมั่น การใฝ่หาความดี และความไม่ผลักไส

ในที่นี้ ราคะหมายถึงประสงค์สิ่งสนองตัณหา ศรัทธาหมายถึงประสงค์สิ่งที่ดี ราคะหมายถึงแสวงหาวัตถุกาม ศรัทธาหมายถึงแสวงหาสิ่งที่ดีทางศีลธรรม ราคะมีลักษณะไม่สละสิ่งที่เลว ศรัทธามีลักษณะไม่สละสิ่งที่ดี ดังนั้น ราคจริตจึงรวมกับสัทธาจริต

ถาม : เพราะเหตุไรโทสจริตจึงรวมกับพุทธิจริต ?

ตอบ : สำหรับบุคคลโทสจริต เมื่อเขาทำกุศล ย่อมมีพุทธิ(ปัญญา)กล้า เพราะคุณสมบัตินี้โน้มเอียงไปข้างโทสะ

อนึ่ง โทสะและพุทธิคล้ายคลึงกันเพราะลักษณะ ๓ ประการ คือ ความไม่ยึดมั่น การใฝ่

หาความผิดพลาด และการผลักไส

บุคคลโทสจริตไม่ยึดติดสิ่งที่ดีเช่นเดียวกับบุคคลพุทธิจริตไม่ยึดติดสิ่งที่เลว บุคคลโทสจริตมักหาจุดผิดพลาดเหมือนกับบุคคลพุทธิจริตที่มักหาโทษของความประพฤติผิด บุคคลโทสจริตผลักไสผู้อื่นเหมือนกับบุคคลพุทธิจริตที่ผลักไสความยอมตาม ดังนั้น โทสจริตจึงรวมกับพุทธิจริตเพราะคล้ายคลึงกัน

ถาม : เพราะเหตุไรโมหจริตจึงรวมกับวิตกจริต?

ตอบ : สำหรับบุคคลโมหจริตผู้พยายามจะทำกุศลย่อมมีวิตกเพิ่มมากขึ้นเพราะคุณสมบัตินี้โน้มเอียงไปข้างโมหะและเพราะปราศจากศรัทธาและปัญญา

อนึ่งโมหะและวิตกคล้ายคลึงกันเพราะลักษณะ ๒ ประการ คือ ความไม่มั่นคงและความเคลื่อนไหว โมหะไม่สงบเพราะถูกรบกวนเหมือนกับวิตกไม่สงบเพราะคิดฟุ้งซ่านไปหลายทิศทาง โมหะเคลื่อนไหวไม่รู้ทางไปเหมือนวิตกเคลื่อนไหวเพราะไม่เอาจริงเอาจัง ดังนั้นโมหจริตจึงรวมกับวิตกจริต เพราะคล้ายคลึงกัน

จริตอื่นๆ ควรจะเทียบเคียงให้เห็นได้ในทำนองเดียวกันนี้ ดังนั้น จริตเหล่านั้นได้ย่อลงเหลือ ๗ บุคคล

วิธีการฝึก

ในบุคคล ๗ ประเภทนั้น ประเภทไหนฝึกได้เร็ว ประเภทไหนฝึกได้ช้า ?

ราคจริตฝึกได้เร็วเพราะแนะนำได้ง่าย มีศรัทธากล้า และไม่ค่อยมีโมหะและวิตก

โทสจริตฝึกได้เร็วเพราะแนะนำได้ง่าย มีปัญญากล้าและไม่ค่อยมีโมหะและวิตก

โมหจริตฝึกได้ช้าเพราะแนะนำได้ยากเนื่องจากมีโมหะและวิตกและไม่ค่อยมีศรัทธาและปัญญา

ราคโทสจริตฝึกได้เร็วเพราะแนะนำได้ง่าย มีศรัทธาและปัญญากล้า และไม่ค่อยมีโมหะและวิตก

ราคโมหจริตฝึกได้ช้า เพราะแนะนำได้ยาก ไม่มีศรัทธาและเพราะมีโมหะและวิตกกล้า

โทสโมหจริตฝึกได้ช้า เพราะแนะนำได้ยากไม่มีปัญญาและเพราะมีโมหะและวิตกกล้า

ผู้มีจริตเสมอกัน (ราคโทสโมหจริตหรือสัทธาพุทธิวิตกจริต) ฝึกได้ช้าเพราะแนะนำได้ยาก ไม่มีปัญญา และเพราะมีโมหะและวิตกกล้า

จริต ๗ ย่อลงเป็น ๓

บัดนี้ บุคคล ๓ ประเภท เหล่านี้ อาจย่อลงเป็น ๓ ตามอกุศลมูล คือ ราคจริต โทสจริต

และโมหจริต

สาเหตุของจริยา

ถาม : อะไรเป็นสาเหตุของจริยา ๓ ประเภทเหล่านี้ ? ทำอย่างไรจึงจะรู้ว่าคนนี้เป็นราคจริต คนนั้นเป็นโทสจริตและอีกคนเป็นโมหจริต?* จะแยกแยะคนเหล่านั้นโดยการนุ่งห่ม อาหาร ที่นอน ที่พักและอิริยาบถได้อย่างไร ?

ตอบ : กรรมที่ทำในอดีต ธาตุทั้งหลายและโทษเป็นสาเหตุของจริยา

กรรมที่ทำในอดีตเป็นสาเหตุของจริยาได้อย่างไร ?

บุคคลผู้ที่ได้สะสมกุศลกรรมไว้ในอดีตชาติ เพราะอุบายวิธีที่น่ารักน่าชอบใจจึงกลายเป็นราคจริต และผู้ที่จุติจากวิมานลงมาปฏิสนธิในโลกก็เช่นเดียวกัน

บุคคลผู้(ในอดีตชาติ)ได้สั่งสมกรรมอันเป็นเวร ด้วยการฆ่า ทรมานและจับกุมคุมขัง กลายเป็นโทสจริต และผู้ที่จุติมาจากนรกหรือกำเนิดงูมาปฏิสนธิในโลกนี้ก็เช่นเดียวกัน

บุคคลผู้(ในอดีตชาติ)มากด้วยการดื่มน้ำเมา และเว้นจาก(การศึกษาและสนทนาธรรม) จึงกลายเป็นโมหจริต และผู้ที่จุติมาจากกำเนิดดิรัจฉานมาปฏิสนธิในโลกนี้ก็เช่นเดียวกัน ดังนั้น กรรมที่ทำในอดีตจึงเป็นสาเหตุของจริยา*

ธาตุเป็นสาเหตุของจริยา

ธาตุเป็นสาเหตุของจริยาอย่างไร ? เพราะธาตุดินและธาตุน้ำเพิ่มสูง บุคคลจึงเป็นโมหจริต เพราะธาตุลมและธาตุไฟสูง บุคคลจึงเป็นโทสจริต เพราะธาตุทั้งหมดเสมอกัน บุคคลจึงเป็นราคจริต ธาตุเป็นสาเหตุของจริยาดังนี้

โทษในร่างกายเป็นสาเหตุของจริยา

โทษเป็นสาเหตุของจริยาได้อย่างไร ? ผู้มีเสมหะมากกว่าปกติเป็นราคจริต ผู้มีน้ำดีมากกว่าปกติ เป็นผู้มีโทสจริต และผู้มีลมมากกว่าปกติจะเป็นโมหจริต

มีคำกล่าวอีกนัยหนึ่งว่า บุคคลผู้มีเสมหะมากกว่าปกติเป็นโมหจริต และผู้มีลมมากกว่าปกติเป็นราคจริต โทษเป็นสาเหตุของจริยาดังนี้ *

ทำอย่างไรจึงจะรู้ว่าบุคคลนี้เป็นราคจริต บุคคลนั้นเป็นโทสจริต และอีกบุคคลหนึ่งเป็นโมหจริต ?

ลักษณะ ๗ ประการของจริยา

บุคคลผู้เป็นจริตนั้นจริตนี้ เราอาจทราบได้โดยลักษณะจริยา ๗ ประการ กล่าวคือโดยลักษณะการมองดูรูป กิเลส ลักษณะการเดิน ลักษณะการนุ่งห่ม ลักษณะการบริโภค การงาน และลักษณะการนอนหลับ*

บุคคลนั้นเราอาจทราบได้โดยลักษณะการมองดูรูปอย่างไร ?

บุคคลราคจริตมองดูรูปเสมือนหนึ่งเขาไม่เคยเห็นมาก่อน เขามองไม่เห็นข้อเสียของรูปนั้นและไม่ได้พิจารณาสิ่งเหล่านั้น เขาไม่ได้พิจารณาคุณความดีแม้เพียงเล็กน้อยของรูปนั้น เขาไม่สามารถเป็นอิสระจากความต้องการในรูปารมณ์นั้นได้ แม้หลังจากพิจารณาแล้วเขาก็ยังไม่สามารถที่จะเป็นตัวของตัวเองได้ เขามีกิริยาท่าทางไปแนวทางเดียวกัน พึงทราบว่าบุคคลนั้นเป็นราคจริตด้วยอาการอย่างนี้

บุคคลโทสจริต มองดูรูปไม่นานราวกับว่าเหนื่อยหน่าย เมื่อเขารู้สึกหงุดหงิด เขาจะก่อการทะเลาะวิวาทกับผู้อื่นบ่อยๆ แม้สิ่งใดดีๆ เขาก็ไม่ชอบใจ เขาปัดทิ้งหมดไม่ว่าอะไร วิถีชีวิตของเขาถูกกำหนดโดยโทษ เขามีท่าทีต่ออารมณ์ของทวารอื่น ๆ ในทำนองเดียวกัน พึงทราบว่าบุคคลนั้นเป็นโทสจริตด้วยอาการอย่างนี้ www.watprayoon.com

บุคคลโมหจริตมองดูรูปดังนี้ คือในเรื่องของคุณและโทษของสิ่งใด ๆ ก็ตามเขาจะเชื่อคนอื่นใครเห็นว่าอะไรมีค่าหรือน่าชม เขาก็ว่าตามเพราะเขาไม่รู้อะไร เขามีท่าทีต่ออารมณ์ของทวารอื่นๆ ในทำนองเดียวกัน ดังนั้น พึงทราบว่าบุคคลนั้นเป็นโมหจริต ชื่อว่าทราบได้โดยลักษณะการมองดูรูป

ถาม : พึงทราบจริยาโดยกิเลสทั้งหลายอย่างไร ?

ตอบ : กิเลสของบุคคลราคจริตมี ๕ ประการ คือริษยา มานะ มายา สาไถย มักมาก

กิเลสของบุคคลมีโทสจริตมี ๕ ประการ คือ โกรธ พยาบาท มักขะ ตระหนี่ อุปนาหะ

กิเลสของบุคคลโมหจริตมี ๕ ประการคือ ถีนมิทธะ อุทธัจจกุกกุจจะ วิจิกิจฉา โมหะ

พึงทราบจริยาโดยกิเลสทั้งหลายอย่างนี้

ถาม : พึงทราบโดยลักษณะการเดินอย่างไร ?

ตอบ : อาการที่ก้าวเดินตามธรรมชาติของมนุษย์ผู้มีราคจริต ๕ ประการ ได้แก่ ยกเท้าเดินเร็ว ก้าวสม่ำเสมอ วางเท้าสม่ำเสมอ วางลงไม่ราบเต็มพื้นเท้า ยกเท้าก้าวเดินสง่างาม บุคคลราคจริตพึงทราบโดยลักษณะการเดินอย่างนี้

อาการที่ก้าวไปตามธรรมดา ๕ ประการของบุคคลโทสจริตเป็นดังนี้ คือ เขากระตุกเท้ายกขึ้นและเวลาที่เหยียบลงผลุนผลัน เท้าของเขาเฉียดกัน วางเท้าคล้ายกับจะขุดดิน บุคคลโทสจริตพึงทราบโดยลักษณะการเดินอย่างนี้

อาการที่ก้าวตามธรรมชาติของบุคคลโมหจริตเป็นดังนี้ คือ เขายกเท้าของเขาปัดไปปัดมา และเวลาเหยียบลงก็เช่นเดียวกัน ทำให้เท้ากระทบกัน บุคคลโมหจริตพึงทราบโดยการเดินอย่างนี้

ถาม : พึงทราบโดยลักษณะการนุ่งห่มอย่างไร ?

ตอบ : การครองจีวรของผู้มีราคจริตเป็นดังนี้ เธอไม่ครองจีวรเก่าหรือขาด ครองจีวรช้า จีวรไม่ห้อยรุ่มร่าม เป็นปริมณฑล ครองจีวรน่าดู น่าชมหลายประการ

ลักษณะการครองจีวรตามธรรมชาติของผู้มีโทสจริตเป็นดังนี้ คือ เธอครองจีวรรวดเร็ว จีวรสูงเกินควร ไม่เป็นปริมณฑล ครองจีวรไม่น่าดูไม่น่าชมหลายประการ

ลักษณะการครองจีวรธรรมดาของผู้มีโมหจริตเป็นดังนี้ คือ เธอครองจีวรช้า ไม่เป็นปริมณฑล ไม่น่าดูน่าชมหลายประการ พึงทราบโดยลักษณะการนุ่งห่มอย่างนี้

ถาม : พึงทราบโดยลักษณะการบริโภคอย่างไร ?

ตอบ : บุคคลราคจริตพอใจอาหารมีรสกลมกล่อมประณีตและหวาน

บุคคลโทสจริตพอใจอาหารมีรสเปรี้ยว

บุคคลโมหจริตพอใจอาหารไม่แน่นอน

อนึ่ง ขณะบริโภค บุคคลราคจริตต้องการอาหารพอสมควร อาหารตะล่อมเรียบร้อยพอเหมาะ เป็นคำ และค่อย ๆบริโภคด้วยความพอใจในรส แม้รสจะไม่อร่อยนักเธอก็รู้สึกพอใจมาก

ขณะที่บุคคลโทสจริตบริโภค เธอไม่ตะล่อมให้เป็นคำเรียบร้อย บริโภคคำโต ถ้าอาหารมีรสไม่สู้อร่อย เธอไม่พอใจ

ขณะที่บุคคลโมหจริตบริโภค เธอไม่จัดให้เป็นคำเรียบร้อยและบริโภคคำเล็ก ปากของเธอมีอาหารเปรอะเปื้อน อาหารเข้าปากบ้าง ตกลงในภาชนะบ้าง การบริโภคของเธอไม่สำรวม พึงทราบโดยลักษณะการบริโภคอย่างนี้

ถาม : พึงทราบโดยการงานอย่างไร?

ตอบ : บุคคลราคจริตจับไม้กวาดพอดีและกวาดอย่างไม่เร่งรีบไม่ทำให้ทรายกระจัดกระจาย เธอกวาดได้เรียบร้อย

บุคคลโทสจริต คว้าไม้กวาดได้อย่างเร่งรีบและกวาดอย่างเร็ว จากทางหนึ่งไปอีกทางหนึ่ง ทำให้ทรายกระจัดกระจายไปทั้งสองทาง และให้เกิดเสียงอันน่ารำคาญเธอกวาดได้สะอาด แต่ไม่สม่ำเสมอ

บุคคลโมหจริตจับไม้กวาดเชื่องช้า แม้ที่เธอกวาดแล้ว บางส่วนก็ยังไม่เรียบร้อยและไม่สม่ำเสมอ

บุคคลผู้ที่ซักย้อมเย็บ และทำอะไรทุกอย่างสม่ำเสมอ โดยไม่คิดฟุ้งซ่าน เป็นราคจริต

บุคคลโทสจริตทำสิ่งทั้งหลายไม่สม่ำเสมอแต่ไม่ได้ปล่อยให้ใจลอย

บุคคลโมหจริตมีจิตใจวุ่นวาย เธอทำหลายอย่าง แต่ไม่สำเร็จ

พึงทราบโดยการงานอย่างนี้

ถาม : พึงทราบโดยลักษณะการนอนหลับอย่างไร ?

ตอบ : บุคคลราคจริต จัดเตรียมที่นอนของเธอไม่รีบด่วน และทำเรียบร้อย เธอค่อยๆ เอนกายนอนลงและงอแขนขาเข้า เมื่อถูกปลุกให้ลุกขึ้นในเวลากลางคืนเธอลุกขึ้นทันทีทันใด และตอบแบบไม่เต็มใจ

บุคคลโทสจริตรีบร้อนและนอนลง ณ สถานที่ที่เธอได้พบแล้ว เกิดอาการหน้านิ่วคิ้วขมวดเวลาหลับ เมื่อถูกปลุกให้ตื่นลุกขึ้นในเวลากลางคืน เธอได้ลุกขึ้นทันทีและตอบอย่างไม่พอใจ

บุคคลโมหจริตไม่ได้เตรียมที่นอนของเธอให้เป็นที่เรียบร้อย เวลาหลับแขนขาอ้าถ่างออกเหลือแต่ตัวที่มีการปกคลุม เมื่อถูกเรียกปลุกให้ลุกขึ้นในเวลากลางคืน เธอบ่นพึมพำและใช้เวลานานจึงค่อยตอบ

พึงทราบโดยลักษณะการนอนหลับอย่างนี้

การครองจีวร บิณฑบาต นั่ง นอนหลับ และที่พัก

ถาม : ภิกษุควรครองจีวร บิณฑบาต นั่ง นอนหลับและหาที่พักด้วยอาการและความคิดอย่างไร ?

ตอบ : คนราคจริตควรครองจีวรปอน ๆ เป็นปริมณฑล ไม่ควรใช้จีวรสีสดใส เธอควรครองจีวรอย่างนั้น

คนโทสจริตควรครองจีวรด้วยความระมัดระวังในรายละเอียด มีความสะอาด และใช้สีที่สดใส เธอควรครองจีวรให้เป็นปริมณฑล เธอควรครองจีวรอย่างนั้น

คนโมหจริตควรพอใจตามมีตามได้

คนราคจริตควรบิณฑบาตด้วยอาการสุภาพเรียบร้อย ไม่ควรมุ่งให้ได้อาหารที่สะอาดมีรสอร่อย รับบิณฑบาตนิดหน่อย

คนโทสจริตอาจมุ่งให้ได้อาหารประณีต บริสุทธิ์ รสชาติกลมกล่อม และรับบิณฑบาตมากเท่าที่ต้องการ

คนโมหจริตควรพอใจตามมีตามได้

คนราคจริตควรนอนและนั่งใต้ต้นไม้ริมน้ำที่ราบเรียบ ในที่มีต้นไม้ปกคลุมสงบสงัดหรือในวิหารที่ยังไม่แล้วเสร็จหรือที่ซึ่งไม่มีเตียง เธอควรนอนและนั่งอย่างนั้น

คนโทสจริตควรนอนและนั่งภายใต้ร่มไม้ริมแม่น้ำ ที่ราบเรียบหรือวิหารที่สร้างเสร็จ

หรือที่ซึ่งมีเตียงและผ้าปูนอน

คนโมหจริตควรอยู่ใกล้ชิดกับครูอาจารย์จะได้อาศัยท่านเป็นที่พึ่ง

ที่พักของคนราคจริตควรเป็นที่ที่มีเครื่องดื่มและอาหารสามัญง่ายๆ เมื่อเธอเข้าไปบิณฑบาตตามหมู่บ้าน เธอควรหันหน้าสู่แสงตะวัน มุ่งไปยังสถานที่เลวที่สุด เธอควรไปยังสถานที่เช่นนั้น

ที่พักของคนโทสจริตควรมีอาหารและเครื่องดื่มบริบูรณ์ เมื่อเธอเข้าไปบิณฑบาตตามหมู่บ้าน ไม่ควรหันหน้าสู่แสงตะวัน และควรไปยังที่ที่ผู้มีศรัทธาจำนวนมาก เธอควรไปยังสถานที่เช่นนั้น

คนโมหจริตควรรับสิ่งที่ตนได้

คนราคจริตควรใช้อิริยาบถยืนหรือเดินไปมา

คนโทสจริตควรใช้อิริยาบถนั่งหรือนอน

คนโมหจริตควรใช้อิริยาบถเดิน

ปกิณณกกถา

ในที่นี้มีคำสอนเบ็ดเตล็ด คือ คนราคจริตเกิดศรัทธาเพราะอารมณ์ที่น่ารัก คนโทสจริตเกิดศรัทธาเพราะประสบอารมณ์ที่ไม่ชอบใจ คนโมหจริตเกิด(ศรัทธา) เพราะไม่สอบสวน

คนราคจริตเหมือนกับคนรับใช้ คนโทสจริตเหมือนนาย คนโมหจริตเหมือนพิษร้าย

คนราคจริตถูกกระทบโดยโทษเล็กน้อย เธอไม่ได้ละกิเลส

คนโทสจริตถูกกระทบโดยโทษอย่างมาก และไม่ยอมให้ตัวเองมีมลทินเพราะกิเลส

คนโมหจริตถูกกระทบโดยโทษอย่างมาก เธอไม่ได้ละกิเลส

คนราคจริตชอบกามคุณ

คนโทสจริตชอบการทะเลาะวิวาท

คนโมหจริตชอบเผลอสติ

บทที่ ๗

กัมมัฏฐานารัมมณปริจเฉท

บัดนี้ อาจารย์เมื่อสังเกตจริยาของโยคีผู้เป็นนิสิตของตนแล้ว สอนอารมณ์กัมมัฏฐาน ๓๘ ประการและสอนอารมณ์กัมมัฏฐานที่สัมปยุต ๒ อย่างแก่โยคี

ถาม : กัมมัฏฐาน ๓๘ ประการคืออะไรบ้าง?

ตอบ : คือ กสิณ ๑๐ ได้แก่ ปฐวีกสิณ อาโปกสิณ เตโชกสิณ วาโยกสิณ นีลกสิณ ปีตกสิณ โลหิตกสิณ โอทาตกสิณ อากาสกสิณ วิญญาณกสิณ*

อสุภสัญญา ๑๐ ได้แก่ อุทธุมาตกสัญญา วินีลกสัญญา วิปุพพกสัญญา วิกขิตตกสัญญา วิกขายิตกสัญญา หตวิกขิตตกสัญญา วิจฉิททกสัญญา โลหิตกสัญญา ปุฬุวกสัญญา อัฏฐิกสัญญา*

อนุสสติ ๑๐ ได้แก่ พุทธานุสสติ ธัมมานุสสติ สังฆานุสสติ สีลานุสสติ จาคานุสสติ เทวตานุสสติ มรณสติ กายคตาสติ อานาปานสติ อุปสมานุสสติ

อัปปมัญญา ๔ ได้แก่ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา*

จตุธาตุววัฏฐาน ๑

อาหาเรปฏิกูลสัญญา ๑

อากิญจัญญายตนะ ๑

เนวสัญญานาสัญญายตนะ ๑

วิธีการกำหนดคุณลักษณะ

กัมมัฏฐาน ๓๘ มีนัยดังที่กล่าวมานี้ ลักษณะพิเศษแห่งกัมมัฏฐาน ๓๘ นั้น บัณฑิตอาจกำหนดรู้ได้โดยวิธีการเหล่านี้ คือ (๑) โดยฌาน (๒) โดยการก้าวล่วง (๓) โดยการขยาย (๔) โดยปัจจัย (๕) โดยอารมณ์ (๖) โดยข้อพิเศษ (๗) โดยภูมิ (๘) โดยการกำหนด (๙) โดยบุคคล

(๑) โดยฌาน

ถาม : ลักษณะพิเศษบัณฑิตพึงกำหนดรู้โดยฌานอย่างไร ?

ตอบ : คือ กัมมัฏฐาน ๑๐ ย่อมให้สำเร็จอุปจารสมาธิ กัมมัฏฐาน ๑๑ ย่อมให้สำเร็จปฐมฌาน กัมมัฏฐาน ๓ ย่อมให้สำเร็จฌาน ๓

อนึ่ง กัมมัฏฐาน ๑ ย่อมให้สำเร็จฌาน ๔ กัมมัฏฐาน ๙ ให้สำเร็จฌาน ๔ และฌาน ๕ กัมมัฏฐาน ๔ ให้สำเร็จอรูปฌาน ๔

ถาม : กัมมัฏฐาน ๑๐ ย่อมให้สำเร็จอุปจารสมาธิเป็นไฉน ?

ตอบ : เว้นอานาปานสติ และกายคตาสติเสีย อนุสสติ ๘ ที่เหลือ จตุธาตุวัฏฐาน ๑ อาหาเรปฏิกูลสัญญา ๑ รวมเป็น ๑๐ เป็นอารมณ์ของอุปจารสมาธิ

ถาม : กัมมัฏฐาน ๑๑ ให้สำเร็จปฐมฌานเป็นไฉน ?

ตอบ : อสุภสัญญา ๑๐ และกายคตาสติ ๑ ให้สำเร็จปฐมฌาน

ถาม : กัมมัฏฐาน ๓ ให้สำเร็จฌาน ๓ เป็นไฉน ?

ตอบ : เมตตา กรุณา มุทิตา ให้สำเร็จฌาน ๓

ถาม : กัมมัฏฐานชนิดไหนทำให้เกิดฌาน ๔ ?

ตอบ : อุเบกขา

ถาม : กัมมัฏฐาน ๙ ให้สำเร็จฌาน ๔ และฌาน ๕ เป็นไฉน ?

ตอบ : เว้นอากาสกสิณ และวิญญาณกสิณ กสิณ ๘ ที่เหลือ และอานาปานสติ

ถาม : กัมมัฏฐาน ๔ ให้สำเร็จฌาน ๔ เป็นไฉน ?

ตอบ : อากาสกสิณ วิญญาณกสิณ อากิญจัญญายตนะ เนวสัญญานาสัญญายตนะ ลักษณะพิเศษพึงกำหนดรู้โดยฌานอย่างนี้

(๒) โดยการก้าวล่วง

ถาม : ลักษณะพิเศษ บัณฑิตพึงกำหนดรู้โดยการก้าวล่วงอย่างไร ?

ตอบ : อรูปกัมมัฏฐานก้าวล่วงรูป เว้นอรูปกสิณเสีย กสิณ ๘ ที่เหลือและกัมมัฏฐาน ๓๐ ไม่ก้าวล่วงรูป

กัมมัฏฐาน ๓ คือ อรูปกสิณ ๒ และอากิญจัญญายตนะ ๑ ก้าวล่วงอารมณ์

กัมมัฏฐาน ๓๕ อื่น ๆ ไม่ก้าวล่วงอารมณ์

อนึ่ง กัมมัฏฐาน๑ คือเนวสัญญานาสัญญายตนะก้าวล่วงสัญญาและเวทนา กัมมัฏฐาน ๓๗ ที่เหลืออื่น ๆ ไม่ก้าวล่วงสัญญาและเวทนา

ลักษณะพิเศษพึงกำหนดรู้โดยการก้าวล่วงอย่างนี้

(๓) โดยการขยาย

ถาม : ลักษณะพิเศษ บัณฑิตพึงกำหนดรู้โดยการขยายอย่างไร ?

ตอบ : กัมมัฏฐาน ๑๔ คือ กสิณ ๑๐ และอัปปมัญญา ๔ ควรขยาย อารมณ์

กัมมัฏฐาน ๒๔ ที่เหลือ ไม่ควรขยาย

ลักษณะพิเศษพึงกำหนดรู้โดยการขยายอย่างนี้

(๔) โดยปัจจัย

ถาม : ลักษณะพิเศษ บัณฑิตพึงกำหนดรู้โดยปัจจัย อย่างไร ?

ตอบ : กัมมัฏฐาน ๙ คือยกเว้นอรูปกสิณ กสิณ ๘ ที่เหลือ และปริจฉินนากาสกสิณ เป็นปัจจัยแห่งอภิญญา กัมมัฏฐานที่เหลือไม่เป็นเหตุแห่งอภิญญา กัมมัฏฐาน ๓๗ ยกเว้นเนวสัญญานาสัญญายตนะเป็นปัจจัยแห่งวิปัสสนา

อนึ่ง กัมมัฏฐาน ๑ คือเนวสัญญานาสัญญายตนะไม่เป็นเหตุแห่งวิปัสสนา

ลักษณะพิเศษพึงกำหนดรู้โดยปัจจัยอย่างนี้

(๕) โดยอารมณ์

ถาม : ลักษณะพิเศษ บัณฑิตพึงกำหนดรู้โดยอารมณ์ อย่างไร ?

ตอบ : กัมมัฏฐาน ๒๑ มีนิมิตเป็นอารมณ์ กัมมัฏฐาน ๑๒ มีสภาวธรรมเป็นอารมณ์

ถาม : กัมมัฏฐาน ๒๑ มีนิมิตเป็นอารมณ์ เป็นไฉน ?

ตอบ : เว้นวิญญาณกสิณ กสิณที่เหลือ ๙ อสุภสัญญา ๑๐ อานาปานสติ ๑ และกายคตาสติ ๑ รวมเป็น ๒๑ มีนิมิตเป็นอารมณ์

ถาม : กัมมัฏฐาน ๑๒ มีสภาวธรรมเป็นอารมณ์ เป็นไฉน ?

ตอบ : วิญญาณกสิณ เนวสัญญานาสัญญายตนะ อารมณ์ ๑๐ ของอุปจารสมาธิ มีสภาวธรรมเป็นอารมณ์

ถาม : กัมมัฏฐาน ๕ ไม่มีทั้งนิมิตและสภาวธรรมเป็นอารมณ์ เป็นไฉน ?

ตอบ : คืออัปปมัญญา ๔ และอากิญจัญญายตนะ

อนึ่ง กัมมัฏฐาน ๖ มีอารมณ์ที่เจริญภายใน ชื่อว่าอัชฌัตติการมณ์(อารมณ์ภายใน)

กัมมัฏฐาน ๒ มีอารมณ์ที่เจริญภายใน แต่เป็นพหิทธารมณ์(อารมณ์ภายนอก)

กัมมัฏฐาน ๑ มีอารมณ์ที่เจริญภายนอก แต่เป็นอัชฌัตติการมณ์

กัมมัฏฐาน ๒๑ มีอารมณ์ที่เจริญภายนอก ชื่อว่าพหิทธารมณ์

กัมมัฏฐาน ๔ มีอารมณ์ที่เจริญภายใน ชื่อว่าอัชฌัตติการมณ์ มีอารมณ์ภายนอกที่เตรียมไว้ดีแล้ว

กัมมัฏฐาน ๔ เตรียมอารมณ์ภายใน เตรียมอารมณ์ภายนอกที่เจริญไว้ดีแล้วชื่อว่าพหิทธารมณ์

กัมมัฏฐาน ๖ เตรียมอารมณ์ที่เจริญไว้ดีแล้วภายใน เตรียมอารมณ์ภายนอกที่เจริญไว้ดีแล้วภายนอก เตรียมอารมณ์ภายใน ชื่อว่ามีอารมณ์ภายนอกที่เตรียมไว้ดีแล้ว

กัมมัฏฐาน ๑ มีอารมณ์ทั้งภายในและภายนอกที่เจริญไว้ดีแล้ว ชื่อว่าอัชฌัตติการมณ์

กัมมัฏฐาน ๑ เจริญอารมณ์ภายใน มีอารมณ์ภายในที่พรรณนาไม่ได้ มีพหิทธารมณ์

กัมมัฏฐาน ๒ เจริญอารมณ์ภายใน ชื่อว่ามีอัชฌัตติการมณ์ คือ วิญญาณกสิณ และเนวสัญญานาสัญญายตนะ

อนึ่ง กัมมัฏฐาน ๒ มีอารมณ์ที่เจริญไว้ดีแล้วภายใน ชื่อว่ามีพหิทธารมณ์ คือ อานาปานสติและกายคตาสติ

กัมมัฏฐาน ๑ มีอารมณ์ที่เจริญไว้ดีแล้วภายนอก ชื่อว่ามีอัชฌัตติการมณ์ คือ มรณสติ

กัมมัฏฐาน ๒๑ มีอารมณ์ที่เจริญไว้ดีแล้วภายนอก ชื่อว่ามีพหิทธารมณ์ คือ อสุภสัญญา๑๐ อัปปมัญญา ๔ วัณณกสิณ ๔ ปริจฉินนากาสกสิณ ๑ พุทธานุสสติ ๑ สังฆานุสสติ ๑

กัมมัฏฐาน ๔ มีอารมณ์ที่เจริญไว้ดีแล้วภายใน ชื่อว่ามีอัชฌัตติการมณ์เตรียมอารมณ์ไว้แล้ว ชื่อว่ามีอารมณ์ภายนอกที่เตรียมไว้ดีแล้ว คือ สีลานุสสติ จาคานุสสติ จตุธาตุววัฏฐาน ๑ และ อาหาเรปฏิกูลสัญญา ๑

กัมมัฏฐาน ๔ เตรียมอารมณ์ที่เจริญไว้ดีแล้วภายใน เตรียมอารมณ์ที่เจริญไว้ดีแล้วภายนอกชื่อว่ามีอารมณ์ภายนอกที่เตรียมไว้ดีแล้ว คือ วัณณกสิณ ๔

กัมมัฏฐาน ๒ เตรียมอารมณ์ที่เจริญไว้ดีแล้วภายใน เตรียมอารมณ์ที่เจริญไว้ดีแล้วภายนอกชื่อว่ามีอารมณ์ภายในเตรียมไว้ดีแล้ว มีอารมณ์ภายนอกเตรียมไว้ดีแล้ว คือธัมมานุสสติ อุปสมานุสสติ

กัมมัฏฐาน ๑ มีอารมณ์ที่เตรียมไว้ดีทั้งภายในและภายนอก ชื่อว่ามีอัชฌัตติการมณ์ คือ เทวตานุสสติ

กัมมัฏฐาน ๑ เจริญอารมณ์ภายใน มีอารมณ์ภายใน มีอารมณ์ภายนอก มีอารมณ์เป็นอายตนะ คือ อากิญจัญญายตนะ

กัมมัฏฐาน ๒ นับเนื่องในอดีต คือ วิญญาณกสิณ และเนวสัญญานาสัญญายตนะ

กัมมัฏฐาน ๑ นับเนื่องในอนาคต คือ อุปสมานุสสติ

กัมมัฏฐาน ๑ นับเนื่องในปัจจุบัน คือ เทวตานุสสติ

กัมมัฏฐาน ๖ เตรียมอารมณ์ที่เป็นอดีต เตรียมอารมณ์ที่เป็นอนาคต คือ พุทธานุสสติ สังฆานุสสติ สีลานุสสติ จาคานุสสติ จตุธาตุววัฏฐาน อาหาเรปฏิกูลสัญญา

กัมมัฏฐาน ๒๖ เตรียมอารมณ์ที่เป็นอดีต เตรียมอารมณ์ที่เป็นปัจจุบัน เตรียมอารมณ์ที่บอกลักษณะไม่ได้ว่าเป็นอดีตหรืออนาคต คือ กสิณ ๙ อสุภสัญญา ๑๐ อัปปมัญญา ๔ อานาปานสติ กายคตาสติ อากิญจัญญายตนะ

กัมมัฏฐาน ๔ คือ เตโชกสิณ วาโยกสิณ ปุพฺวกสัญญา อานาปานสติ มีอารมณ์ไม่มั่นคง มีความเคลื่อนไหวพอปานกลาง แต่ปฏิภาคนิมิตมั่นคง กรรมฐาน ๓๔ อย่างอื่น ๆ ทั้งหมดมีอารมณ์มั่นคง

ลักษณะพิเศษพึงกำหนดรู้โดยอารมณ์อย่างนี้

(๖) โดยข้อพิเศษ

ถาม : ลักษณะพิเศษ บัณฑิตพึงกำหนดรู้โดยข้อพิเศษ อย่างไร ?

ตอบ : กสิณ ๘ และอรูปฌาน ๔ ชื่อว่ากัมมัฏฐานพิเศษ กสิณ ๘ ชื่อว่าอารมณ์ที่พิเศษในสมาธิเพราะมีอารมณ์ที่แท้จริง และเพราะในฌานที่ ๔ บุคคลบรรลุภูมิพิเศษ อรูปฌาน ๔ จึงเป็นกัมมัฏฐานพิเศษ

อสุภสัญญา ๑๐ อาหาเรปฏิกูลสัญญา เรียกว่า สัญญาพิเศษ เพราะสี รูป อากาศ ทิศ คุณพิเศษ การรวมเข้าด้วยกัน การเกาะกลุ่มกัน และเพราะอปริสุทธิสัญญาเป็นอารมณ์

อนุสติ ๑๐ ชื่อว่า อนุสสติพิเศษ เพราะความละเอียดและความตั้งมั่น

อัปปมัญญา ๓ ชื่อว่าเป็นกัมมัฏฐานพิเศษ เพราะไม่มีกัมมัฏฐานอื่นยิ่งกว่า

จตุธาตุววัฏฐาน ชื่อว่า เป็นความพิเศษแห่งปัญญา เพราะเกี่ยวเนื่องด้วยความว่าง

ลักษณะพิเศษพึงกำหนดรู้โดยข้อพิเศษอย่างนี้

(๗) โดยภูมิ

ถาม : ลักษณะพิเศษ บัณฑิตพึงกำหนดรู้โดยภูมิ อย่างไร ?

ตอบ : กัมมัฏฐาน ๑๒ คือ อสุภสัญญา ๑๐ กายคตาสติ และอาหาเรปฏิกูลสัญญา ไม่เกิดขึ้นในเทวโลกชั้นสูง

อนึ่ง กัมมัฏฐาน ๑๓ ไม่เกิดขึ้นในรูปภพ กล่าวคือ อสุภสัญญา ๑๐ กายคตาสติ อาหาเรปฏิกูลสัญญา และอานาปานสติ

ไม่มีกัมมัฏฐานใดเกิดขึ้นในอรูปภพ ยกเว้นอรูปกัมมัฏฐาน

ลักษณะพิเศษเหล่านี้ บัณฑิตพึงกำหนดรู้โดยภูมิอย่างนี้

(๘) โดยการกำหนด

ถาม : ลักษณะพิเศษ บัณฑิตพึงกำหนดรู้โดยการกำหนดอย่างไร ?

ตอบ : กัมมัฏฐาน ๑๗ กำหนดนิมิตได้โดยการเห็น คือ เว้นวาโยกสิณ และอรูปกสิณเสียกสิณที่เหลือ ๗ อย่าง และอสุภสัญญา ๑๐

อนึ่ง กัมมัฏฐาน ๑ กำหนดนิมิตได้โดยการกระทบถูกคือ อานาปานสติ

กัมมัฏฐาน ๑ กำหนดนิมิตได้โดยการเห็นและการกระทบถูก คือ วาโยกสิณ

กัมมัฏฐาน ๑๙ ที่เหลือ กำหนดนิมิตได้โดยการฟัง

อนึ่ง กัมมัฏฐาน ๕ คือ อรูปกัมมัฏฐาน ๔ และอุเบกขา โยคีใหม่ไม่ควรปฏิบัติ เธอควรปฏิบัติกัมมัฏฐานที่เหลือ

ลักษณะพิเศษ บัณฑิตพึงกำหนดรู้โดยการกำหนดอย่างนี้

(๙) โดยบุคคล

ถาม : ลักษณะพิเศษ บัณฑิตพึงกำหนดรู้โดยบุคคลอย่างไร ?

ตอบ : บุคคลราคจริต ไม่ควรปฏิบัติอัปปมัญญา ๔ เพราะนิมิตของอัปปมัญญาเป็นสิ่งที่งดงาม

ถาม : เพราะเหตุไร ?

ตอบ : เพราะว่าบุคคลราคจริตไม่เหมาะที่จะพิจารณานิมิตอันงดงาม การที่บุคคลราคจริตปฏิบัติอัปปมัญญา ๔ เปรียบได้กับบุคคลผู้เป็นไข้หวัด(มีเสมหะ) เมื่อบริโภคอาหารชั้นดีจะเป็นอันตรายแก่ตัวเขา

บุคคลโทสจริตไม่ควรปฏิบัติอสุภสัญญา ๑๐ เพราะจะทำให้ปฏิฆสัญญาเกิดขึ้น คนโทสจริตนั้นไม่เหมาะที่จะพิจารณาอสุภสัญญาและเปรียบได้กับคนที่เป็นโรคดีซ่าน เมื่อดื่มและบริโภคของร้อน จะเกิดอันตรายแก่เขา

บุคคลโมหจริตผู้ที่ยังไม่ได้สั่งสมอบรมปัญญา(ด้วยการศึกษา) ไม่ควรปฏิบัติกัมมัฏฐานใดๆ เพราะเธอไม่มีความรอบรู้ ความเพียรของเธอย่อมไร้ผล เปรียบเหมือนคนขี่ช้างโดยไม่มีตะขออยู่ในมือ

บุคคลราคจริตควรปฏิบัติอสุภสัญญา ๑๐ และกายคตาสติ เพราะกัมมัฏฐานเหล่านี้ ทำให้เอาชนะราคะได้

บุคคลโทสจริตควรปฏิบัติอัปปมัญญา ๔ เพราะกัมมัฏฐานเหล่านี้ทำให้เอาชนะโทสะได้หรือควรปฏิบัติวัณณกสิณ เพราะจิตของเธอน้อมไปในกัมมัฏฐานนั้น

บุคคลสัทธาจริต ควรปฏิบัติอนุสสติ ๖ เริ่มด้วยพุทธานุสสติ เมื่อปฏิบัติอย่างนั้น ศรัทธาของเธอย่อมมั่นคง

บุคคลพุทธิจริต ควรปฏิบัติจตุธาตุววัฏฐาน อาหาเรปฏิกูลสัญญา มรณสติ และอุปสมานุสสติเพราะเธอเป็นคนละเอียดล้ำลึก

อนึ่ง บุคคลพุทธิจริต ไม่ถูกห้ามปฏิบัติกัมมัฏฐานใด ๆ เลย

บุคคลวิตกจริต ควรปฏิบัติอานาปานสติ เพราะกัมมัฏฐานนั้นกำจัดความฟุ้งซ่านได้ *

บุคคลโมหจริต ควรทำการสืบสวนค้นคว้าเกี่ยวกับธรรม ควรฟังธรรมเทศนาตามกาลอันสมควร ด้วยความเคารพเอื้อเฟื้อ ควรยกย่องธรรม เธอควรอยู่กับอาจารย์ สั่งสมปัญญาและปฏิบัติกัมมัฏฐานสักอย่างหนึ่งในบรรดากัมมัฏฐาน ๓๘ ที่เธอชอบใจ มรณสติและจตุววัฏฐาน

เหมาะแก่เธอเป็นพิเศษ

อนึ่ง อาจารย์บางท่านกล่าวว่า *"เมื่อใคร่ครวญกัมมัฏฐาน เราเห็นลักษณะพิเศษของกัมมัฏฐาน บุคคล ๖ จำพวก สามารถสรุปลงเป็น ๓ จำพวกได้โดยการพิจารณา"*

ถาม : ถ้าอย่างนั้น จะไม่มีความยุ่งยากในการเริ่มต้นปฏิบัติหรือ ?

ตอบ : บุคคลราคจริต ๒ จำพวก คือ ผู้มีอินทรีย์อ่อนและอินทรีย์แก่กล้า บุคคลราคจริตที่มีอินทรีย์อ่อน ควรปฏิบัติอสุภสัญญาเพื่อเอาชนะราคะ เธอควรปฏิบัติและเอาชนะราคะอย่างนี้ ส่วนบุคคลที่มีอินทรีย์แก่กล้า ในเบื้องต้น ควรทำให้ศรัทธาเพิ่มพูน เธอควรปฏิบัติอนุสสติ ควรปฏิบัติและเอาชนะราคะอย่างนี้

บุคคลโทสจริต ๒ จำพวก คือ ผู้มีอินทรีย์อ่อนและอินทรีย์แก่กล้า บุคคลโทสจริตที่มีอินทรีย์อ่อน ควรปฏิบัติอัปปมัญญา ๔ ด้วยการปฏิบัติอย่างนี้ เธอย่อมสามารถเอาชนะโทสะได้ ผู้มีอินทรีย์แก่กล้า ผู้ถึงพร้อมด้วยปัญญา ควรปฏิบัติอายตนะพิเศษ(อรูปกัมมัฏฐาน) เธอควรปฏิบัติและขับไล่โทสะอย่างนี้

บุคคลโมหจริต ๒ จำพวก คือ ผู้ไม่มีอินทรีย์และผู้มีอินทรีย์อ่อน บุคคลผู้ไม่มีอินทรีย์ไม่ควรปฏิบัติกรรมฐานใด ๆ ส่วนผู้มีอินทรีย์อ่อน ควรปฏิบัติอานาปานสติเพื่อขับไล่ความคิดฟุ้งซ่าน

บุคคลทั้ง ๖ จำพวกนี้ สามารถสรุปลงเป็น ๓ จำพวก เพราะเหตุนั้น จึงไม่มีความยุ่งยากเลย โดยนัยดังกล่าวมานี้ กสิณและอานาปานสติสามารถเจริญให้สูงขึ้นไปจนถึงอากาสกสิณ กิจกรรมทั้งหมด(การบำเพ็ญเพียร) สามารถทำให้บริบูรณ์ได้โดยไม่ยากเลย ถ้าบุคคลประกอบด้วยบุญญาบารมี เขาย่อมไม่มีความลำบากในการทำกัมมัฏฐานที่ยอดเยี่ยมทั้งหมดให้สมบูรณ์

บทที่ ๘
กัมมัฏฐานปริจเฉท

ตอนที่ ๑ กสิณ ๑๐

ถาม : อะไรคือปฐวีกสิณ ?
อะไรคือปัจจุปัฏฐาน (การปรากฏออกมา)ของปฐวีกสิณ ?
อะไรเป็นลักษณะของปฐวีกสิณ ?
อะไรเป็นรส(กิจ)ของปฐวีกสิณ ?
อะไร เป็นปทัฏฐาน(เหตุใกล้)ของปฐวีกสิณ ?
อะไรเป็นอานิสงส์ของปฐวีกสิณ ?
อะไรคือความหมายของปฐวีกสิณ ?
ปฐวี(ดิน)มีกี่ชนิด ?
อะไรเป็นปฐวีนิมิต ?
มณฑลกสิณ (ดวงกสิณ) สร้างอย่างไร ?
อะไรคือวิธีเจริญกัมมัฏฐานโดยเพ่งปฐวีกสิณ ?

ปฐวีกสิณ ปัจจุปัฏฐาน ลักษณะ รสและปทัฏฐาน

ตอบ : ความคิดที่สร้างขึ้นโดยอาศัยปฐวีนิมิตเป็นอารมณ์นี้เรียกว่า"ปฐวีกสิณ"
ความสงบนิ่งแห่งจิตนี้เรียกว่า "ปัจจุปัฏฐาน"
ความปีติยินดีที่เชื่อมติดอยู่กับปฐวีนิมิตเป็นลักษณะของปฐวีกสิณ
ความไม่ทอดทิ้งเป็นรสของปฐวีกสิณ
ความคิดที่ไม่แตกซ่านออกไปเป็นปทัฏฐานของปฐวีกสิณ

อานิสงส์

อะไรคืออานิสงส์ของปฐวีกสิณ ?* ปฐวีกสิณมีอานิสงส์ ๑๒ ประการ คือ

(๑) นิมิตย่อมเกิดขึ้นโดยง่าย เพราะอาศัยการเจริญกัมมัฏฐานที่มีปฐวีกสิณเป็นอารมณ์

(๒-๓) การทำงานของจิตย่อมไม่ถูกขัดขวางในทุกเวลา และทุกการกระทำ

(๔) ทำให้มีฤทธิ์

(๕) เดินไปบนน้ำได้เหมือนกับเดินไปบนแผ่นดิน

(๖) เหาะไปในอากาศได้

(๗) แสดงฤทธิ์ต่าง ๆ ได้

(๘) ระลึกชาติได้

(๙) มีทูทิพย์

(๑๐) ได้โลกิยอภิญญา

(๑๑) ทำให้อยู่เป็นสุข

(๑๒) อยู่ใกล้ประตูแห่งอมตะ

การสร้างกสิณ

ถาม : อะไรคือความหมายของคำว่า "กสิณ" ?

ตอบ : ความแผ่ขยายไปทั่วนี้เรียกว่ากสิณ ดังที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ในพระคาถานี้ว่า*

"เมื่อบุคคลระลึกถึงพระพุทธคุณ

ปีติภายในย่อมแผ่ซ่านไปทั่วร่างกาย

เมื่อบุคคลคิดขยายปฐวีกสิณ

กสิณนั้นก็แผ่ขยายไปทั่วชมพูทวีป

จิตที่มีปฐวีกสิณเป็นอารมณ์

เป็นเหมือนร่างกายที่เอิบอาบไปด้วยความสุข"

เพราะเหตุนั้น การเจริญกัมมัฏฐานจึงเป็นเหตุให้ดวงกสิณนี้ปรากฏอยู่ในทุกสถานที่

ประเภทของดิน

ถาม : ดินมีอยู่กี่ประเภท? ดินประเภทไหนที่บุคคลควรถือเอาเป็นนิมิตปฏิบัติกัมมัฏฐาน ?

ตอบ : ดินมีอยู่ ๒ ประเภท* คือ ดินตามธรรมชาติ ๑ ดินที่จัดเตรียมไว้ ๑ ความแข็งเป็นคุณสมบัติของดินที่อยู่ตามธรรมชาติ นี้เรียกว่า ดินตามธรรมชาติ สิ่งที่ทำด้วยดินที่บุคคลนั้นขุดมาเองหรือบุคคลอื่นขุดมา เรียกว่า ดินที่จัดเตรียมไว้ ดินมี ๔ สี คือขาว ดำ แดง และสีอรุณ ในที่นี้ โยคีไม่ควรแต่งเติมอะไรเข้าไปในดินตามธรรมชาติ ควรกันสีขาว สีดำ และสีแดงออกไปเสีย เพราะเหตุไร? เพราะว่า เมื่อโยคีนั้นเจริญกัมมัฏฐานโดยเพ่งดินที่ประกอบด้วยสีเหล่านี้ เธอย่อมไม่ได้ปฏิภาคนิมิต โดยการเพ่งพิจารณาสีขาว ดำ หรือ แดง เธอชื่อว่าบำเพ็ญวรรณกสิณ เพราะเหตุไร? เพราะว่า ถ้าโยคีเจริญกัมมัฏฐานยึดดินตามธรรมชาติหรือดินที่จัดเตรียมไว้เป็นนิมิต เธอจะได้ปฏิภาคนิมิต ถ้าดินมีสีอรุณ เธอควรยึดเอานิมิตนั้น

ดินที่ไม่ได้จัดเตรียมไว้

ถาม : นิมิตคือดินที่ไม่ได้จัดเตรียมไว้ คืออะไร?

ตอบ : ภาคพื้นที่ปราศจากต้นไม้ ปราศจากรากของต้นไม้ หรือปราศจากหญ้า อยู่ในระยะที่มองเห็นได้ และช่วยกระตุ้นให้เกิดความคิดที่เรียกว่า "ปฐวีสัญญา" นี้เรียกว่า ดินที่ไม่ได้จัดเตรียมไว้

โยคีผู้ปฏิบัติได้ปฏิภาคนิมิตโดยวิธีการที่ยากหรือง่ายและอยู่โดยไม่เสื่อมจากนิมิตนั้น. ในกัมมัฏฐานขั้นต้น ผู้เริ่มปฏิบัติ ควรถือเอาดินที่จัดเตรียมไว้แล้ว สร้างมณฑลขึ้น ไม่ควรเจริญกัมมัฏฐานโดยยึดเอาดินที่ไม่ได้จัดเตรียมไว้เป็นนิมิต

การสร้างมณฑลกสิณ

ถาม : มณฑลกสิณ สร้างขึ้นมาได้อย่างไร ?

ตอบ : ถ้าโยคีปรารถนาที่จะสร้างวงกสิณที่พื้นดิน ในเบื้องต้น ให้เธอเลือกเอาสถานที่สงบภายในวัด ในถ้ำ ใต้ต้นไม้ ที่ที่ไม่มีใครจับจอง ที่มุงบังซึ่งไม่มีแสงแดด หรือที่บนถนนซึ่งไม่มีคนใช้ ในทุกสถานที่ดังที่กล่าวมานั้น โยคีต้องปัดกวาดพื้นที่ให้สะอาด ปรับพื้นที่ให้เรียบ นั่งอยู่ห่าง(จากดวงกสิณ)ประมาณหนึ่งชั่วแอก จัดเตรียมภาคพื้นพร้อมดินสีอรุณ เพื่อทำนิมิตให้เกิดขึ้น โยคีตักดินขึ้นมาประมาณหนึ่งถ้วย ผสมดินเข้ากับน้ำ เอาหญ้า รากไม้ และสิ่งสกปรกออกจากดินนั้น ให้เธอเอามุมผ้าขนสิ่งสกปรกใด ๆ ที่อาจหลงเหลืออยู่ในที่ที่เธอกวาดนั้น ให้เธอมุงบังสถานที่นั่งและขจัดแสงที่จะรบกวนออกไป และสร้างที่นั่งบำเพ็ญกัมมัฏฐาน ให้เธอทำวงกลมตามกฎ คือ ไม่ใกล้เกินไปและไม่ไกลเกินไป ทำวงกลมนั้นให้ราบเรียบโดยไม่มีสิ่งอันเป็นเครื่องหมาย หลังจากนั้น เอาดินเหนียวที่ไม่เจือด้วยสีใด ๆ หรือที่ไม่เจือด้วยสีพิเศษใส่ลงไป ควรจะเอาอะไรคลุมดินและระวังรักษาไว้จนกว่ามันจะแห้ง เมื่อดินนั้นแห้งแล้ว ควรแต่งเติม

บริเวณขอบด้วยสีอีกสีหนึ่ง วงกลมนั้นอาจมีขนาดเท่าทะนานดวงข้าว กลองโลหะ และอาจเป็นลักษณะกลมก็ได้ เป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าก็ได้ เป็นรูปสามเหลี่ยมก็ได้ หรือเป็นรูปสี่เหลี่ยมจตุรัสก็ได้ ดวงกสิณ พึงเข้าใจดังที่กล่าวมาแล้วนั้น

ตามที่ท่านบุรพาจารย์ได้สอนกันมา ดวงกสิณที่มีลักษณะเป็นวงกลมดีที่สุด ดวงกสิณ (มณฑล) อาจสร้างลงบนผ้า บนกระดาน หรือบนกำแพงก็ได้ แต่สร้างบนพื้นดินนั้นแหละ ดีที่สุด นี้เป็นคำสอนของท่านบุรพาจารย์ทั้งหลาย

วิธีบำเพ็ญกัมมัฏฐานมีปฐวีกสิณเป็นอารมณ์

ถาม : โยคีควรเจริญกัมมัฏฐานโดยเพ่งปฐวีกสิณ อย่างไร?

ตอบ : โยคีผู้ปรารถนาที่จะเจริญกัมมัฏฐานโดยเพ่งปฐวีกสิณ ในเบื้องต้น ควรพิจารณาโทษของกาม และพิจารณาอานิสงส์ของการหลีกออกจากกาม

อธิบายโทษของกามโดยข้อเปรียบเทียบ ๒๐ อย่าง

ถาม : โยคีควรพิจารณาโทษของกาม อย่างไร ?

ตอบ : เพราะว่า กามทั้งหลายมีคุณน่ายินดีน้อย มีทุกข์มาก กามเหล่านั้นประกอบด้วยโทษเหล่านี้ คือ[๑]

(๑) กามเปรียบเหมือนกระดูก เพราะก่อให้เกิดความยินดีน้อย

(๒) กามเปรียบเหมือนชิ้นเนื้อ เพราะมันถูกติดตามโดยทุกข์มากมาย

(๓) กามเปรียบเหมือนคบเพลิงที่ลุกไหม้ซึ่งบุคคลถือเดินฝ่าลมไป เพราะมันเผาไหม้

(๔) กามเปรียบเหมือนกับหลุมถ่านเพลิงที่กำลังคุโชน เพราะความยิ่งใหญ่และความเล็ก

(๕) กามเปรียบเหมือนความฝัน เพราะมันเลือนหายไปอย่างรวดเร็ว

(๖) กามเปรียบเหมือนสิ่งของที่ยืมมา เพราะบุคคลไม่สามารถชื่นชมมันได้นาน

(๗) กามเปรียบเหมือนกับต้นไม้ผล เพราะมันถูกคนทั่วไปตัดโค่นอยู่เสมอ

(๘) กามเปรียบเหมือนดาบ เพราะมันตัด (เป็นชิ้นเล็กชิ้นน้อย)

(๙) กามเปรียบเหมือนเข็มหมุดที่แหลมคม เพราะมันเสียดแทง

(๑๐) กามเปรียบเหมือนหัวงูมีพิษ เพราะมันเป็นของน่ากลัว[๒]

(๑๑) กามเปรียบเหมือนกลุ่มด้ายที่ถูกลมพัดกระจายออกไป เพราะมันไม่ถูกจัดขวางโดยธรรมชาติ

(๑๒) กามเปรียบเหมือนภาพมายา เพราะมันทำให้คนโง่หลงงมงาย

(๑๓) กามเปรียบเหมือนความมืด เพราะมันทำให้มืดบอด

(๑๔) กามเปรียบเหมือนเครื่องกีดขวาง เพราะมันขัดขวางหนทางแห่งความดี

(๑๕) กามเปรียบเหมือนการหลงทาง เพราะมันทำให้สูญเสียสัมมาสติ

(๑๖) กามเปรียบเหมือนความสุกงอม เพราะมันต้องผุพังไปเป็นธรรมดา

(๑๗) กามเปรียบเหมือนโซ่ เพราะมันผูกคนหนึ่งติดกับอีกคนหนึ่ง

(๑๘) กามเปรียบเหมือนมหาโจร เพราะมันขโมยคุณค่าของสิ่งที่ดีไป

(๑๙) กามเปรียบเหมือนรังของโทสะ เพราะมันทำให้เกิดการทะเลาะวิวาท

(๒๐) กามเปรียบเหมือนพาหนะที่เต็มไปด้วยทุกข์ เพราะมันทำให้เกิดความคับแค้นที่ประมาณมิได้

เมื่อพิจารณาเห็นโทษของกามแล้ว โยคีควรพิจารณาดูอานิสงส์ (ประโยชน์) ของการหลีกออกจากกาม (เนกขัมมะ) ด้วยประการดังต่อไปนี้

เนกขัมมะและอานิสงส์ของเนกขัมมะ

เนกขัมมะคือ ข้อปฏิบัติดี เช่นปฐมฌาน นับตั้งแต่เวลาที่โยคีนั้นหลีกออกจากโลกเหล่านี้ชื่อว่า เนกขัมมะ

ถาม : อะไรคืออานิสงส์ของเนกขัมมะ ?

ตอบ : การกำจัดนิวรณ์ การอยู่ด้วยวิมุตติ ความยินดีในความสงัด การอยู่เป็นสุขและมีสติ และความสามารถอดทนต่อทุกข์ การทำกุศลให้พร้อมมูล และการบรรลุขั้นต้นซึ่งผลอันใหญ่ยิ่ง การได้รับประโยชน์ทั้ง ๒ ฝ่าย โดยอาศัยการให้ทาน* นี้(เนกขัมมะ)คือปัญญาอันสูงส่งเป็นความดีสูงสุดในบรรดาภพทั้งหลาย เรียกว่าอยู่เหนือโลกทั้ง ๓

อนึ่ง สิ่งที่เรียกว่า เนกขัมมะก็คือ การหลีกออกไปจากกาม นี้คือวิเวก ความสงัด ความเป็นอิสระจากนิวรณ์ เครื่องกีดกั้น ทั้งหมด เป็นความสุข เป็นความสิ้นไปแห่งกิเลส เป็นอนุตตรมรรค เป็นการล้างสิ่งสกปรกออกไปจากจิตใจ เพราะการปฏิบัตินี้ บุญซึ่งว่าอันบุคคลสั่งสมแล้ว บุคคลชื่อว่าบรรลุความสงบภายใน

กามเป็นสิ่งเลวทราม เนกขัมมะเป็นสิ่งประเสริฐ กามถือเป็นมลทิน เป็นตัวทำให้เศร้าหมอง เนกขัมมะไม่ใช่สิ่งอันเป็นมลทินที่ทำให้เศร้าหมอง กามเป็นสิ่งต่ำทราม เนกขัมมะเป็นสิ่งสูงสุด กามเชื่อมติดอยู่กับโทสะ เนกขัมมะไม่เชื่อมติดอยู่กับโทสะ กามไม่ใช่สิ่งที่เอื้ออำนวยผล เนกขัมมะเป็นสิ่งที่เอื้ออำนวยผล กามผูกติดอยู่กับความกลัว เนกขัมมะผูกติดอยู่กับความไม่กลัว

วิธีการปฏิบัติปฐวีกสิณ

โยคีพิจารณาดูโทษของกามและอานิสงส์ของเนกขัมมะด้วยประการดังกล่าวมานี้แล้วได้รับความสุขเพราะเนกขัมมะ โยคีปลูกศรัทธาและปสาทะและเจริญกัมมัฏฐานยึดกสิณที่จัดเตรียมไว้หรือไม่ได้จัดเตรียมไว้เป็นอารมณ์ เธอฉันอาหารแต่พอประมาณ รักษากฎที่เนื่องด้วยบาตรและจีวร ไม่ประมาททั้งทางร่างกายและจิตใจ และรับถวายสิ่งของแต่เพียงเล็กน้อย

เมื่อบริโภคโภชนะแต่พอประมาณแล้ว โยคีนั้น ล้างมือและเท้า นั่งเจริญกัมมัฏฐาน "พิจารณาพุทธคุณ ธรรมคุณ และสังฆคุณ เพราะทำกรรมดีและมีอนุสสติเหล่านี้ เธอจึงมีความสุขและคิดว่า "บัดนี้ เป็นเวลาอันสมควรแล้วสำหรับที่จะได้บรรลุจุดหมายสูงสุด ถ้าเราไม่หลีกออกจากกาม อาจจะต้องใช้เวลาอีกนานกว่าจะบรรลุความสงบแห่งจิต เพราะเหตุนั้น เราควรบำเพ็ญเพียรโดยไม่ย่อหย่อน" เธอถืออาสนะสำหรับนั่งเจริญกัมมัฏฐานไปสู่สถานที่ไม่ไกลและไม่ใกล้ดวงกสิณนักคือ ประมาณ ๑ ชั่วแอก จากดวงกสิณ นั่งขัดสมาธิ หันหน้าไปทางดวงกสิณ ตั้งกายตรง และปลุกใจให้ตื่นจากภวังค์แล้วหลับตา .

ต่อจากนั้น โยคีนั้นสามารถขจัดสิ่งที่รบกวนร่างกายและจิตใจได้ทั้งหมด รวบรวมความคิดและตั้งใจมั่น ต่อจากนั้น เธอลืมตาขึ้นเพียงเล็กน้อย เพ่งดวงกสิณ

วิธีการ ๓ อย่างเพื่อให้ได้นิมิต

โยคีควรบำเพ็ญกัมมัฏฐานโดยเพ่งดวงกสิณ และได้นิมิตด้วยวิธีการ ๓ อย่าง คือ ด้วยการเพ่งดูแต่พอดี ด้วยความฉลาด โกศล และด้วยขจัดความฟุ้งซ่าน

ถาม : โยคีได้นิมิตด้วยการเพ่งดูแต่พอดี อย่างไร ?

ตอบ : เมื่อโยคีเพ่งที่ดวงกสิณอยู่นั้น เธอไม่พึงลืมตามากเกินไปหรือไม่พึงหลับตามากเกินไป เธอควรเพ่งดูดวงกสิณไม่มากหรือน้อยเกินไปอย่างนั้น ถ้าเธอลืมตามากเกินไปย่อมรู้สึกเมื่อยตาเธอไม่สามารถรู้ลักษณะที่แท้จริงของดวงกสิณนั้นได้และปฏิภาคนิมิตจะไม่เกิดขึ้น ถ้าเธอเพ่งดวงกสิณโดยหลับตาสนิท เธอจะมองไม่เห็นนิมิตเพราะมีแต่ความมืดและทำให้หมดความสนใจ เพราะเหตุนั้น โยคีไม่ควรลืมตาหรือหลับตามากเกินไป โยคีนั้นควรอยู่ด้วยความไม่ประมาทเพ่งดูดวงกสิณนั้น ดังนั้นโยคีผู้ต้องการบรรลุความตั้งมั่นแห่งจิต พึงเพ่งดูดวงกสิณดังกล่าวมานั้น บุคคลผู้มองดูใบหน้าของตนเองในกระจกเงาย่อมเห็นใบหน้าของตนเพราะกระจกเงานั้น คือ เพราะว่าใบหน้านั้นได้รับการสะท้อนให้เห็นโดยกระจกเงา ฉันใด โยคีก็ฉันนั้นเหมือนกัน เมื่อเพ่งดูดวงกสิณ ย่อมมองเห็นสมาธินิมิตซึ่งเกิดขึ้น เพราะอาศัยดวงกสิณ ดังนั้นเธอจึงควรถือเอานิมิตด้วยการเพ่งดูแต่พอดี โยคีนั้นจึงควรกำหนดนิมิตด้วยการเพ่งดูแต่พอดีด้วยประการดังกล่าวมานี้

ถาม : โยคี กำหนดนิมิตด้วยความฉลาด อย่างไร ?

ตอบ : โยคีพึงปรับดวงกสิณ โดยวิธีการ ๔ ประการ คือ

ประการที่ ๑ การขจัดความขาดพร่องภายในดวงกสิณ

ประการที่ ๒ การเพ่งดูดวงกสิณให้ทั่วถึง

ประการที่ ๓ การเติมนิมิตส่วนที่ขาดหายให้เต็มถ้านิมิตปรากฏเพียงเสี้ยวหนึ่งหรือครึ่งหนึ่งของวงกสิณ

ประการที่ ๔ ในขณะนั้นถ้าใจของโยคีนั้นยังฟุ้งซ่านและประมาท เธอควรพากเพียรต่อไปเหมือนนายช่างหม้อ ทำงานอยู่กับวงล้อสำหรับกลึงฉะนั้น″ และเมื่อใจของเธอบรรลุความแน่วแน่ เธอควรเพ่งดวงกสิณ และปล่อยให้กสิณแผ่ขยายในใจโดยปราศจากข้อเสียหาย พิจารณาความสงบ บัณฑิตพึงทราบความฉลาดด้วยประการฉะนี้

ถาม : โยคี ได้นิมิตด้วยการขจัดความฟุ้งซ่าน อย่างไร?

ตอบ : ความฟุ้งซ่านมีอยู่ ๔ ประเภท คือ.ประเภทที่ ๑ ความเพียรที่เร่งด่วนเกินไป ประเภทที่ ๒ ความเพียรที่ย่อย่อนเกินไป ประเภทที่ ๓ ความบันเทิง ประเภทที่ ๔ ความท้อถอยเหนื่อยล้า

ถาม : อะไรคือความเพียรที่เร่งด่วนเกินไป?

ตอบ : คือการปฏิบัติที่เร่งรีบ โยคีเป็นผู้ขาดความอดทน นั่งเจริญกัมมัฏฐานในตอนเช้า หยุดในตอนเย็นเพราะความเหนื่อยล้าของร่างกาย นี้เรียกว่าการกระทำเร่งด่วน

ถาม : อะไรคือความเพียรที่ย่อหย่อนเกินไป?

ตอบ : คือการเถลไถลออกนอกทางแห่งกัมมัฏฐาน แม้โยคีจะเพ่งดูดวงกสิณ แต่เธอก็ไม่ได้เอาจิตจดที่ดวงกสิณนั้นโดยเคารพ เธอผุดลุกผุดนั่ง และนอนมาก

เมื่อโยคีพากเพียรมากเกินไป ร่างกายของเธอย่อมเมื่อยล้า และจิตใจก็เหนื่อยล้า หรือจิตใจล่องลอยไป และสูญเสียสภาวะเพราะความคิดฟุ้งซ่าน เมื่อโยคีนั้นพากเพียรมากเกินไป ร่างกายและจิตใจของเธอจะเกิดความเกียจคร้านเฉื่อยชา และความหลับย่อมครอบงำเธอ″

ปโมทะ (ความบันเทิง) ถ้าจิตของโยคีเลื่อนลอยและล่องลอยไปกับความคิดไร้สาระ เธอย่อมไม่พอใจกับการปฏิบัติกัมมัฏฐาน ในเบื้องต้น ถ้าเธอไม่ยินดีในความคิดไร้สาระ จิตของเธอก็จะเกิดความบันเทิงด้วยอำนาจความพอใจ อีกอย่างหนึ่ง ถ้าเธอทำกรรมเป็นอันมากด้วยความมุ่งหวังสุขและปีติ จิตนั้นย่อมบันเทิง

เขทะ (ความเหนื่อยล้า) โยคีประสบความล้มเหลวเนื่องจากความขัดเคือง และเพราะเหตุนั้นจึงไม่สบายใจ และเธอไม่ชอบใจการปฏิบัติกัมมัฏฐาน ถ้าเธอไม่ชอบใจวิธีการปฏิบัติ

กัมมัฏฐานตั้งแต่แรกเริ่ม เธอย่อมไม่พอใจกิจกรรมนั้น เพราะความไม่พอใจนั้น จิตของเธอย่อมประสบความเหนื่อยล้า อนึ่ง จิตของโยคีย่อมอ่อนล้าต่อวิตกและวิจาร ละทิ้งลักษณะเด่นของตน และกลายเป็นธรรมชาติเหนื่อยล้าเพราะตัณหา

เมื่อจิตของโยคีตกอยู่ในสภาวะแห่งความขัดเคือง ในทันทีนั้นเอง เธอก็ครอบงำและละทิ้งความขัดเคืองโดยใช้กำลังแห่งสติและสมาธิ เมื่อจิตของเธอตกอยู่ในสภาวะแห่งความประมาท โยคีนั้นควรครอบงำและละทิ้งสภาวะนั้นเสีย ด้วยกำลังแห่งสติและวิริยะ เมื่อบุคคลผู้มีใจบันเทิงตกอยู่ในความกำหนัด เธอควรละทิ้งความกำหนัดในทันที เมื่อบุรุษผู้มีใจเหนื่อยล้า ตกอยู่ในความโกรธ เธอควรละทิ้งความโกรธในทันที บุคคลย่อมทำให้สำเร็จในที่ ๔ สถานนี้ และทำจิตของตนให้ดำเนินไปในทิศทางเดียว ถ้าจิตของตนดำเนินไปในทิศทางเดียว เธอย่อมสามารถสร้างนิมิตให้เกิดขึ้นได้

อุคคหนิมิต (นิมิตติดตา)

นิมิตมีอยู่ ๒ อย่าง คือ อุคคหนิมิตและปฏิภาคนิมิต อะไรคืออุคคหนิมิต? เมื่อโยคีเพ่งดวงกสิณด้วยจิตที่ไม่ฟุ้งซ่าน เธอได้กสิณสัญญา (ความจำหมายดวงกสิณ) และมองเห็นดวงกสิณนั้นเหมือนกับลอยอยู่ในอากาศ บางครั้งอยู่ไกลออกไป บางครั้งอยู่ใกล้ บางครั้งอยู่ทางซ้าย บางครั้งอยู่ทางขวา บางครั้งมีขนาดใหญ่ บางครั้งมีขนาดเล็ก บางครั้งมีลักษณะน่าเกลียด บางครั้งมีลักษณะน่ารัก บางครั้ง เธอมองเห็นมันแผ่ขยายหลายเท่าตัว บางครั้งก็แผ่ขยายเล็กน้อย เธอทำให้อุคคหนิมิตเกิดขึ้นโดยอาศัยการเพ่งที่คล่องแคล่ว โดยไม่ต้องพินิจพิเคราะห์ดวงกสิณเลย นี้ชื่อว่า อุคคหนิมิต

ปฏิภาคนิมิต (นิมิตเทียบเคียง)

เพราะกำหนดอุคคหนิมิตนั้นซ้ำแล้วซ้ำอีก ปฏิภาคนิมิตจึงเกิดขึ้น ปฏิภาคนิมิตนั้นหมายเอาดังต่อไปนี้ นิมิตที่บุคคลเพ่ง ปรากฏขึ้นพร้อมกับจิต ในที่นี้ จิตไม่ได้ความเป็นสมาธิเพราะการพิจารณาดวงกสิณ แต่บุคคลสามารถมองเห็นปฏิภาคนิมิตได้ด้วยนัยน์ตาที่หลับเหมือนกับที่เขามองเห็นในเวลาลืมตาแลดู คือปรากฏในความคิดเท่านั้น ถ้าเธอประสงค์ที่จะมองเห็นไกลเธอก็มองเห็นมันอยู่ไกลออกไป ส่วนการมองเห็นนิมิตอยู่ใกล้ อยู่ทางซ้ายอยู่ทางขวา อยู่ข้างหน้า อยู่ข้างหลัง อยู่ภายใน อยู่ข้างบนและอยู่ข้างล่าง ก็เช่นเดียวกัน นิมิตนั้นปรากฏพร้อมกับจิต นี้เรียกว่าปฏิภาคนิมิต

นิมิต

อะไรคือความหมายของนิมิต? นิมิตหมายถึงเหตุปัจจัยดังที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนภิกษุ

ทั้งหลายว่า*"อกุศลธรรมทั้งสิ้นเกิดขึ้นเพราะอาศัยนิมิต"* นี้เป็นความหมายของเหตุปัจจัย และอีกประการหนึ่ง ท่านกล่าวว่า นิมิตหมายถึงปัญญาดังที่พระพุทธเจ้าทรงประกาศว่า *"บุคคลผู้มีสัญญาอันได้ฝึกฝนแล้ว ควรสละทิ้งกิเลส"* นี้เรียกว่า ปัญญา อีกอย่างหนึ่งท่านกล่าวไว้ว่านิมิตหมายถึงจินตภาพ เหมือนกับภาพในความคิดของบุคคลที่เห็นภาพสะท้อนของใบหน้าและเงาของตนนั่นเอง ความหมายของนิมิตชัดเจนแล้ว

การรักษานิมิต

หลังจากที่ได้นิมิตแล้ว โยคีผู้มีความเคารพอาจารย์ของตน พึงรักษานิมิตอันยอดเยี่ยมนั้น ถ้าเธอไม่รักษาไว้ เธอจะสูญเสียนิมิตนั้นไปอย่างแน่นอน

ถาม : โยคีควรรักษานิมิตอย่างไร?

ตอบ : เธอควรรักษานิมิตด้วยการกระทำ ๓ อย่าง คือ ด้วยการงดเว้นจากความชั่ว ด้วยการปฏิบัติกุศลธรรม และด้วยการพากเพียรอย่างต่อเนื่อง

โยคีงดเว้นจากความชั่วได้อย่างไร? คือ เธอควรงดเว้นจากความยินดีในการงาน งดเว้นจากความยินดีในการพูดโต้แย้งแบบต่างๆ ความยินดีในการหลับ การประชุมเนืองๆ ลักษณะนิสัยที่ผิดศีลธรรม การไม่คุ้มครองอินทรีย์ ความไม่รู้จักประมาณในอาหาร การไม่บำเพ็ญฌานการไม่มีสติทั้งในปฐมยามและปัจฉิมยาม ความไม่เคารพสิ่งที่ตนเรียนมากแล้ว หมู่มิตรสหายชั่ว และจากการดูสิ่งที่ไม่สมควร การบริโภคอาหาร การนั่ง การนอนในเวลาที่ไม่เหมาะสม ไม่ใช่สิ่งที่ดี การเอาชนะสิ่งเหล่านี้ คือการทำความดี ดังนั้น โยคีควรปฏิบัติอยู่เสมอ

ถาม : อะไรเป็นความหมายของ "ความเพียรอย่างต่อเนื่อง (สาตัจจกิริยา)"?

ตอบ : โยคีนั้น เมื่อกำหนดนิมิตได้แล้ว ย่อมเพ่งดูคุณของนิมิตนั้นเสมอ ทำเป็นเหมือนว่ามันเป็นเพชรที่มีค่ามาก เธอมีความบันเทิง ปฏิบัติกัมมัฏฐานอย่างต่อเนื่องสม่ำเสมอและปฏิบัติมาก ตลอดคืนและวัน บันเทิงพอใจ นั่งก็เป็นสุข นอนก็เป็นสุข ทำใจให้ออกห่างจากมรรควิธีที่ผิด กำหนดนิมิตนั้น เธอกำหนดยึดนิมิตนั้นอยู่ ปลุกความใส่ใจ (มนสิการ) เมื่อปลุกความใส่ใจแล้ว ก็นั่งกัมมัฏฐาน เธอนั่งกัมมัฏฐานอย่างนั้นแล้ว เพ่งดวงกสิณ เพราะความเพียรอย่างต่อเนื่องนี้ เธอเห็นนิมิต และเพื่อรักษานิมิตด้วยประการดังกล่าวนี้ เธอย่อมได้สัปปายะและถ้าปฏิภาคนิมิตปรากฏในจิตของเธอ เธอชื่อว่าได้อุปจารสมาธิ ความตั้งมั่นจวนจะแน่วแน่และถ้าอุปจารสมาธิปรากฏขึ้นในจิต เธอชื่อว่าบรรลุอัปปนาสมาธิด้วยวิธีดังกล่าวมานี้

อุปจารสมาธิ

ถาม : อะไร คืออุปจารสมาธิ ?

ตอบ : อุปจารสมาธิหมายความว่า บุคคลพิจารณาอารมณ์กัมมัฏฐานโดยไม่มีความคิดตามความเคยชินอื่นมากีดขวาง เมื่อทำอย่างนั้นแล้ว เธอครอบงำนิวรณ์ธรรมเครื่องกีดขวางทั้งหลายเสียได้ แต่บุคคลนั้น ไม่ได้ปฏิบัติวิตก วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา และอินทรีย์ ๕ มีสัทธินทรีย์เป็นต้น แม้ว่าเขาจะได้รับความเข้มแข็งแห่งกัมมัฏฐานก็จริง แต่ความคิดในรูปแบบต่าง ๆ ก็ยังเกิดขึ้นอยู่ นี้เรียกว่า อุปจารสมาธิ

อัปปนาสมาธิ

อัปปนาสมาธิคือฌานเกิดขึ้นต่อจากอุปจารสมาธิ สมาธิในขั้นนี้ ย่อมได้พลังแห่งความก้าวหน้าทางใจ เป็นพลังแห่งการใช้ความคิด ความเชื่อและอื่น ๆ สมาธิขั้นนี้ไม่ได้เคลื่อนไปในอารมณ์ นี้เรียกว่า อัปปนาสมาธิ

ถาม : อะไร คือ ความแตกต่างระหว่างอุปจารสมาธิ และอัปปนาสมาธิ ?

ตอบ : การครอบงำ เอาชนะ นิวรณ์ ๕ ได้ เป็นอุปจารสมาธิ บุคคลครอบงำนิวรณ์ ๕ นี้ได้ เพราะเหตุนั้น เขาจึงทำให้อัปปนาสมาธิสมบูรณ์ เพราะอุปจารสมาธิ บุคคลจึงเข้าถึงความแตกฉานในสมาธิ เมื่อบุคคลได้รับความแตกฉาน คล่องแคล่วในสมาธิแล้ว นั่นแหละ เรียกว่า อัปปนาสมาธิ ในอุปจารสมาธิ จิตและกาย เมื่อไม่ได้ความสงบระงับ จึงไม่มั่นคง เหมือนเรือที่ถูกคลื่นกระทบฉะนั้น ในอัปปนาสมาธิ จิตและกายได้ความสงบระงับแล้ว จึงมั่นคงเหมือนเรือที่ลอยอยู่บนผิวน้ำที่ไม่มีคลื่นรบกวนฉะนั้น เพราะองค์ประกอบทั้งหลายไม่มีกำลังและจิตไม่ได้ยึดติดอยู่กับอารมณ์ได้นาน ในอุปจารสมาธิ จึงมีลักษณะเหมือนเด็ก องค์ประกอบทั้งหมด เป็นสิ่งที่มีกำลังในอัปปนาสมาธิ บุคคลจึงเพ่งอยู่ที่อารมณ์ได้อย่างสงบและนาน เหมือนกับบุคคลที่มีกำลัง** ในอุปจารสมาธิ บุคคลไม่ได้ปฏิบัติด้วยความสะดวก เพราะเหตุนั้น โยคะ (การประกอบความเพียร) จึงยังไม่บรรลุความสำเร็จ เหมือนกับความหลงลืมของบุคคลผู้สาธยายมนต์ ที่หยุดการสาธยายมาเป็นเวลานาน ในอัปปนาสมาธิ เพราะการปฏิบัติเป็นไปด้วยความสะดวก โยคะจึงสำเร็จบริบูรณ์ เหมือนกับบุคคลผู้สาธยายมนต์ที่ทำการฝึกฝนตนอยู่เสมอ และไม่ลืมมนต์ในเวลาสาธยาย

ในอุปจารสมาธิ ถ้าบุคคลเอาชนะหรือครอบงำนิวรณ์ ๕ ไม่ได้ เขาย่อมเป็นคนมืดบอด เหล่านี้เป็นคำสอนที่ว่าด้วยเรื่องความไม่บริสุทธิ์ ถ้าบุคคลเอาชนะนิวรณ์ได้ เขาย่อมได้รับความเห็นแจ้ง

ส่วนเรื่องที่เกี่ยวกับการได้อัปปนาสมาธินั้น เหล่านี้เป็นคำสอนเกี่ยวกับความบริสุทธิ์ คือจากสภาพแห่งความสะดวกคล่องแคล่วในนิมิตไปจนถึงการขับไล่ นิวรณ์ เรียกว่า อุปจารสมาธิ

การขับไล่นิวรณ์ในลำดับต่อมา เรียกว่า อัปปนาสมาธิ

ถาม : อะไรคือความหมายของ "อุปจารสมาธิ" ?

ตอบ : เพราะมันเป็นสมาธิใกล้ฌานจึงเรียกว่าอุปจาร เหมือนถนนที่อยู่ใกล้หมู่บ้านเราเรียกว่า ถนนหมู่บ้าน แม้ชื่อจะต่างกันแต่ก็มีความหมายเดียวกัน

อะไร คือความหมายของ "อัปปนาสมาธิ" ? อัปปนาสมาธิ หมายถึง "โยคะ" อัปปนาสมาธิ เหมือนกับจิตที่เข้าไปสู่ดวงกสิณ ไม่มีความต่างกันโดยความหมายระหว่างคำว่าเนกขัมมะ ฌาน และอัปปนาสมาธิ ในที่นี้ โยคีผู้อยู่ในอุปจารสมาธิ อัปปนาสมาธิ หรือปฐมฌาน ควรขยายดวงกสิณ

การขยายกสิณ

ถาม : โยคีควรขยายกสิณ อย่างไร ?

ตอบ : คือ กสิณซึ่งมีขนาด ๑ คืบ ๔ นิ้ว ในเบื้องต้น ควรขยายไปตามลำดับ โยคีเพ่งกสิณ ตามนัยดังกล่าวมานั้น ย่อมจะสามารถขยายกสิณ ขึ้นตามลำดับ ด้วยความสะดวกให้โยคีนั้นขยายกสิณให้มีขนาดเท่าวงล้อ เท่าปะรำ เท่าร่มไม้ เท่าทุ่งนาที่เก็บเกี่ยวแล้ว เท่าวงกลมเล็ก เท่าหมู่บ้าน เท่าหมู่บ้านที่มีกำแพงล้อมรอบและเท่าเมือง โยคีขยายกสิณให้ใหญ่ขึ้นตามลำดับจนกระทั่งมีขนาดเท่าผืนแผ่นดินใหญ่ เธอไม่ควรเพ่งดูสิ่งทั้งหลาย เช่น แม่น้ำ ภูเขา ความสูง ความลึก ต้นไม้ ปุ่มที่ยื่นออกมา ทั้งหมดนั้นไม่เรียบไม่เสมอ เธอควรเพ่งแผ่นดินเหมือนกับว่ามันเป็นมหาสมุทร โยคีขยายกสิณให้ใหญ่ขึ้นโดยทำนองนี้ ย่อมบรรลุคุณวิเศษในสมาธิ

ความเป็นผู้ฉลาดคล่องแคล่วในอัปปนาสมาธิ

ถ้าโยคีบรรลุอุปจารสมาธิ แต่ไม่สามารถที่จะได้อัปปนาสมาธิ เธอพึงทำให้ความฉลาดคล่องแคล่วในอัปปนาสมาธิเกิดขึ้น(ทำอัปปนาโกศลให้เกิดขึ้น) ด้วยวิธีการ ๒ อย่าง คือ ประการที่ ๑ โดยอาศัยเหตุทั้งหลาย ประการที่ ๒ โดยการดำรงมั่นอยู่ด้วยดี

วิธีการ ๑๐ อย่าง

โยคีทำความเป็นผู้ฉลาดคล่องแคล่วในอัปปนาสมาธิ (อัปปนาโกศล) ให้เกิดขึ้น โดยวิธีการ ๑๐ อย่าง คือ

๑. โดยเอาใจใส่ทำความสะอาดวัตถุทางกาย (วัตถุวิสทกิริยา)

๒. โดยเอาใจใส่เรื่องการปรับอินทรีย์ให้เสมอกัน (อินทริยสมัตตปฏิปาทนะ)

๓. โดยความเป็นผู้ฉลาดในการกำหนดนิมิต

๔. โดยการควบคุมและบังคับจิต

๕. โดยการกำจัดความประมาท

๖. โดยการเอาชนะการไม่ทำงานของจิต กำจัดความเกียจคร้านของจิต

๗. โดยการทำจิตให้ร่าเริง

๘. โดยทำจิตให้มั่นคง และเพ่งดูอยู่ในอารมณ์นั้น ๆ

๙. โดยการหลีกเว้นบุคคลที่ไม่ฝึกสมาธิ และการคบกับบุคคลที่ฝึกสมาธิ

๑๐. โดยการน้อมจิตไปในอัปปนาสมาธิ[๓๙]

(๑) โดยเอาใจใส่ในการทำความสะอาดวัตถุทางกาย

ถาม : อะไร คือการเอาใจใส่ในการทำความสะอาดวัตถุทางกาย ?

ถาม : โยคีชำระพื้นฐานทางกายให้สะอาดได้โดยกิจกรรม ๓ อย่าง คือการบริโภคอาหารที่เหมาะ(สัปปายโภชนะ) การสูดรับอากาศที่เย็นสบาย และ การวางอิริยาบถที่สบาย

(๒) โดยเอาใจใส่ในเรื่องการปรับอินทรีย์ให้สมดุลกัน

ศรัทธาหรืออินทรีย์ใด ๆ ก็ตามในจำนวนอินทรีย์ ๔ อย่างที่เหลือ โยคีไม่ควรให้เสื่อมถอยอ่อนกำลังลงเพราะความประมาท เปรียบเหมือนรถม้าที่กำลังวิ่งไปด้วยความเร็ว[๔๐]

(๓) โดยความเป็นผู้ฉลาดในการกำหนดนิมิต

มนินทรีย์(อินทรีย์คือใจ)กำหนดนิมิตไว้ได้ดี คือ ไม่เร่งด่วนเกินไปและไม่ช้าเกินไป เหมือนช่างไม้ผู้ฉลาด ใคร่ครวญดีแล้ว จึงขึงเส้นด้ายวัดแนว ดึงให้ตรง ทำเครื่องหมายเป็นเส้นตรง ไม่คดโค้ง

(๔) โดยการควบคุมและบังคับจิต

มีวิธีการอยู่ ๒ อย่าง จิตชื่อว่าถูกบังคับแล้วด้วยวิธีการ ๒ อย่างนี้ คือ ด้วยความเพียรอย่างแรงกล้า และด้วยการใคร่ครวญตรวจสอบอารมณ์ มิฉะนั้นจิตจะกวัดแกว่งเที่ยวแสวงหาอารมณ์ไกลอันไม่สมควรและเกิดความวุ่นวายใจ

บุคคลควบคุมจิตด้วยวิธีการ ๒ อย่างนี้ โยคีปลุกความเพียร บริโภคพอประมาณทุกวัน ถ้าจิตยังเที่ยวเตร็ดเตร่ไปหาอารมณ์ไม่เหมาะสม โยคีควบคุมจิตนั้นโดยพิจารณาผลร้ายแห่งการกระทำเช่นนั้น ดังนั้น โยคีจึงควบคุมจิตได้ด้วยวิธีการ ๒ อย่าง คือ ด้วยการใคร่ครวญทุกข์ต่าง ๆ และด้วยการค้นหาผลแห่งการทำชั่ว

(๕), (๖), และ (๗) โดยการกำจัดเสียซึ่งความประมาท

ความเลินเล่อของจิตย่อมเจริญงอกงามเพราะเหตุ ๒ อย่างคือ เพราะขาดความ

เชี่ยวชาญในสมาธิ และเพราะความเฉื่อยชาของจิต เมื่อมีความเลินเล่อมาก จิตก็เฉื่อยชาและเซื่องซึม ข้อนี้หมายถึงว่า ถ้าโยคีไม่ได้รับความแตกฉานในสมาธิ จิตของเธอย่อมถูกชักนำสู่ความประมาทเพราะความเฉื่อยชานั้นเอง โยคีพึงกำจัดเสียด้วยวิธีการ ๒ อย่าง คือ ด้วยการพิจารณาคุณความดี และด้วยการเริ่มความเพียร โยคีนั้นพึงกำจัดความเลินเล่อคือความง่วงเหงาและเซื่องซึมของจิตด้วยวิธีการ ๔ อย่าง คือ ถ้าเธอเป็นคนละโมบ เธอพิจารณา (โทษของ)ความเลินเล่อ และใส่ใจการปฏิบัติสังวร ๔ เธอกำหนดพิจารณานิมิตสุกสว่าง อยู่ในที่มีน้ำค้าง ทำจิตให้รื่น เริง และกำจัดความยึดมั่นถือมั่นเสีย ความเฉื่อยชาของจิต เกิดขึ้นเพราะเหตุ ๓ อย่าง คือ เพราะมีความเชี่ยวชาญไม่เพียงพอ เพราะความโง่เขลา และเพราะไม่ได้รับความสงัดที่สบาย ถ้าจิตของโยคีเฉื่อยชา เธอทำให้มันเข้มแข็งด้วยวิธีการ ๒ อย่าง คือ ด้วยความกลัวและด้วยความบันเทิง

ถ้าโยคีนั้นพิจารณาชาติ ชรา มรณะ และอบาย ๔ ความวิตกกังวลและความคับแค้นใจอันเนื่องจากความกลัวย่อมเกิดขึ้นในจิตของเธอ ถ้าเธอเจริญพุทธานุสสติ ธัมมานุสสติ สังฆานุสสติ สีลานุสสติ จาคานุสสติ และเทวตานุสสติ เธอมองเห็นอานิสงส์ของอารมณ์เหล่านี้ ย่อมบันเทิง

(๘) โดยทำจิตให้มั่นคงและเพ่งดูอยู่ในอารมณ์นั้น ๆ

เพราะกรรม ๒ อย่าง โยคีทำอุปจารสมาธิให้สมบูรณ์ได้ จิตบรรลุความแน่วแน่ได้เพราะกำจัดนิวรณ์ทั้งหลาย หรือเพราะเจริญสมาธิโดยพิจารณาดวงกสิณที่จัดเตรียมไว้แล้ว จิตจึงถึงความแน่วแน่

หลังจากที่โยคีบรรลุความสงบ มีธรรมอยู่ ๒ อย่างที่ต้องละทิ้งไป คือ ธรรมที่เป็นเหตุเกิดความไม่เอาใจใส่ และธรรมที่ทำให้เกิดความฉลาดระดับปานกลาง

(๙) โดยการหลีกเว้นบุคคลผู้ไม่ฝึกสมาธิและการคบบุคคลที่ฝึกสมาธิ

การหลีกเว้นบุคคลผู้ไม่ฝึกสมาธิหมายความว่าไม่ควรคบหาบุคคลผู้ไม่ได้บรรลุอัปปนาสมาธิ อุปจารสมาธิ หรือขณิกสมาธิ และบุคคลผู้ไม่ฝึกฝนตัวเองในข้อปฏิบัติเหล่านี้หรือการปฏิบัติสมาธิเหล่านี้ การคบกับบุคคลผู้ฝึกสมาธิ หมายความว่าถ้าบุคคลได้บรรลุอัปปนาสมาธิก็ควรติดตามท่าน ควรศึกษาอยู่ในสำนักของท่าน และควรคบหาท่าน

(๑๐) โดยการน้อมจิตไปในอัปปนาสมาธิ

การน้อมจิตไปในอัปปนาสมาธิ หมายความว่า โยคีเคารพเอื้อเฟื้อ ชอบใจสมาธิและปฏิบัติสมาธินั้นมากเป็นประจำ เหมือนกับจุดที่ลึกที่สุด น้ำพุ และต้นกล้าอ่อน

โดยอาศัยข้อปฏิบัติ ๑๐ อย่างนี้ อัปปนาสมาธิชื่อว่าอันโยคีบรรลุแล้ว

ถาม : โยคีสร้างความฉลาดคล่องแคล่วในอัปปนาสมาธิโดยดำรงมั่นอยู่ด้วยดีได้อย่างไร?

ตอบ : โยคีนั้น เมื่อเข้าใจเหตุที่ทำให้เกิดสมาธิแล้ว จึงเข้าไปสู่วิเวกสถาน เธอทำความพอใจให้เกิดขึ้นในจิตด้วยความสะดวก โดยอาศัยนิมิตแห่งสมาธิที่เธอปฏิบัตินั้น เพราะภาวะอย่างนี้ จิตจึงบรรลุความดำรงมั่นดี เพราะปีติเกิดขึ้น จิตจึงบรรลุความดำรงมั่น เพราะสุขทางกายเกิดขึ้น จิตจึงบรรลุความดำรงมั่น เพราะอวิหิงสา (ความไม่เบียดเบียน) เกิดขึ้น จิตจึงถึงความสงบ เพราะความสงบนี้ จิตจึงบรรลุความดำรงมั่น เพราะรักษานิมิตไว้ดี ดังกล่าวมานั้น จิตจึงถึงความเป็นกลาง อุเบกขา และบรรลุความดำรงมั่นด้วยดี เพราะพ้นจากกิเลสที่ประมาณไม่ได้ จิตจึงบรรลุความดำรงมั่นดี เพราะมีวิมุตติ จิตจึงชิมวิมุตติรสและปฏิบัติต่อไป[๓๕] เพราะเหตุนั้น เนื่องด้วยคุณวิเสสนี้ จิตจึงได้รับความเจริญ เพราะจิตดำรงอยู่ในความตั้งมั่นดังกล่าวมานั้น โยคีจึงได้ความฉลาดคล่องแคล่วในอัปปนาสมาธิ เมื่อมีความรู้และดำรงมั่นดีอยู่อย่างนี้ ไม่นานนัก โยคีนั้น ย่อมทำสมาธิให้เกิดขึ้นได้

ปฐมฌาน

โยคีนั้น เมื่อสงัดจากกามและสงัดจากอกุศลธรรมแล้ว ย่อมบรรลุปฐมฌานที่ประกอบด้วยวิตกวิจาร มีปีติและสุขอันเกิดจากวิเวก[๓๖] นี่เป็นผลของปฐวีกสิณ

วิเวก ๓ (ความสงัดจากกิเลสและอกุศลธรรม)

วิเวกคือความสงัดจากกาม มีอยู่ ๓ อย่าง คือ กายวิเวก จิตวิเวก และอุปธิวิเวก (ความสงัดจากกิเลส)[๓๗]

อะไร คือกายวิเวก?

โยคีปลีกตัวจากกาม ไปสู่เชิงเขาหรือป่าโปร่ง อยู่ในที่นั้น นี้เรียกว่า กายวิเวก

อะไร คือจิตวิเวก? โยคีบรรลุคุณวิเสส มีจิตบริสุทธิ์ นี้เรียกว่า จิตตวิเวก

อะไร คืออุปธิวิเวก? โยคีตัดขาดจากหมู่ญาติ ความเกิดและความตาย

อนึ่ง วิมุตติมีอยู่ ๕ อย่าง คือ วิขัมภนวิมุตติ (พ้นด้วยการข่มไว้) ตทังควิมุตติ (พ้นด้วยองค์นั้นๆ หรือพ้นชั่วคราว) สมุจเฉทวิมุตติ (พ้นด้วยการตัดขาด) ปฏิปัสสัทธิวิมุตติ (พ้นด้วยความสงบ) นิสสรณวิมุตติ (พ้นด้วยการสลัดออกไป)

อะไรคือวิขัมภนวิมุตติ? การได้ปฐมฌานและการข่มนิวรณ์ ๕

อะไรคือตทังควิมุตติ? การปฏิบัตินิพเพธภาคิยสมาธิ(สมาธิส่วนชำแรกกิเลส)และการข่มทิฏฐิไว้

อะไรคือสมุจเฉทวิมุตติ? การปฏิบัติโลกุตตรมรรคและการตัดเสียซึ่งกิเลสเป็นจำนวนมาก
อะไรคือปฏิปัสสัทธิวิมุตติ? ปีติในเวลาที่โยคีบรรลุอริยผล
อะไรคือนิสสรณวิมุตติ? นิพพาน[illegible]

กาม ๒ อย่าง

กามมีอยู่ ๒ อย่าง คือ วัตถุกาม(วัตถุน่าใคร่) และกิเลสกาม(กิเลสเป็นเหตุใคร่) ความอยากได้วิมานในสวรรค์ รูป กลิ่น รส -และโผฏฐัพพะที่น่าใคร่น่าพอใจนี้เรียกว่าวัตถุกาม บุคคลยึดมั่นวัตถุกามนี้ มุ่งหวังวัตถุกามนั้น การหลีกออกจากกามดังกล่าวมานั้นด้วยจิตหรือด้วยการข่มไว้ นี้เรียกว่า วิเวก เนกขัมมะ วิมุตติ อสังสัคคะ การไม่คลุกคลี นี้เรียกว่าสงัดจากกาม[illegible]

อกุศลมูล

ถาม : อะไร คือการสงัดจากอกุศลธรรม?

ตอบ : อกุศลมูล(รากเหง้าของความชั่ว)มีอยู่ ๓ อย่าง คือ โลภะ โทสะ และโมหะ[illegible] เวทนา (การเสวยอารมณ์) สัญญา (ความจำหมาย) สังขาร (การปรุงแต่ง) และวิญญาณ (รู้แจ้งอารมณ์) ที่สัมพันธ์กับอกุศลมูลเหล่านี้ กายกรรม วจีกรรมและมโนกรรมที่สัมพันธ์กับอกุศลมูลเหล่านี้ เรียกว่าอกุศลธรรม

อาจารย์บางพวกเชื่อว่า อกุศลธรรมมีอยู่ ๓ อย่าง คือ อกุศลธรรมที่มีอยู่ตามธรรมชาติ อกุศลธรรมที่สหรคต และอกุศลธรรมที่ถูกปรุงแต่งขึ้นตามเหตุปัจจัย อกุศลมูล ๓ อย่างชื่อว่าอกุศลธรรมที่มีอยู่ตามธรรมชาติ เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณที่สัมพันธ์กับอกุศลมูลเหล่านี้ ชื่อว่า อกุศลธรรมที่สหรคต กายกรรมวจีกรรมและมโนกรรมที่ถูกสร้างขึ้นมาจากอกุศลมูล ชื่อว่าอกุศลธรรมที่ถูกปรุงแต่งขึ้นตามเหตุปัจจัย การสงัดจากอกุศลธรรม ๓ อย่างนี้เรียกว่า เนกขัมมะและอสังสัคคะ นี้เรียกว่าการสงัดจากอกุศลธรรม

อนึ่ง การสงัดจากกามหมายถึงการสงัดจากกามฉันทนิวรณ์ การสงัดจากอกุศลธรรมก็คือการสงัดจากนิวรณ์อื่น ๆ นั่นเอง[illegible]

เหตุที่แยกกามออกจากอกุศลธรรม

ถาม : เนื่องจากความสงัดจากอกุศลธรรม ท่านสอนไว้แล้ว และกามในฐานะที่เป็นอกุศลธรรมอย่างหนึ่งก็รวมอยู่ในนั้นเรียบร้อยแล้ว เพราะเหตุไรท่านจึงสอนความสงัดจากกามไว้เป็นเรื่องหนึ่งต่างหากอีก ?

ตอบ : เพราะว่า กามอันบุคคลเอาชนะได้ด้วยวิมุตติ คำสอนของพระพุทธเจ้าทุก

พระองค์สามารถกำจัดกิเลสได้เหมือนกัน *"ความสงัดจากกามก็คือเนกขัมมะ"* นี้เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้า เป็นเหมือนกับการบรรลุปฐมฌาน ความคิดที่เกี่ยวเนื่องด้วยกามสัญญาเป็นหานภาคิยะ(มีส่วนแห่งความเสื่อม)

เพราะเหตุนั้น กามจึงเกี่ยวเนื่องกับกิเลสทั้งหลาย เมื่อขจัดกามให้หมดไปแล้ว กิเลสทั้งหมดชื่อว่าถูกขจัดให้หมดไปด้วย เพราะเหตุนั้น ท่านจึงสอนความสงัดจากกามไว้เป็นส่วนหนึ่งต่างหาก

อนึ่ง เกี่ยวกับกามวิเวก(ความสงัดจากกาม)นั้น หลังจากบรรลุความหลุดพ้นแล้ว โยคีชื่อว่าทำกามวิเวกให้ถึงพร้อม

ความสงัดจากอกุศลธรรม

ความสงัดจากอกุศลธรรมมีอธิบายดังต่อไปนี้

เพราะได้อโทสะ บุคคลชื่อว่าทำความสงัดจากโทสะให้ถึงพร้อม

เพราะได้อาโลกสัญญา บุคคลชื่อว่าทำความสงัดจากมิทธะ(ความง่วง)ให้ถึงพร้อม

เพราะได้อวิกเขปะ(ความไม่ฟุ้งซ่าน) บุคคลชื่อว่าทำความสงัดจากอุทธัจจกุกกุจจะให้ถึงพร้อม

เพราะได้ถีนะ บุคคลชื่อว่าทำความสงัดจากถีนะให้ถึงพร้อม

เพราะได้อัปปนาสมาธิ บุคคลชื่อว่าทำความสงัดจากวิจิกิจฉาให้ถึงพร้อม

เพราะได้ปัญญา บุคคลชื่อว่าทำความสงัดจากอวิชชาให้ถึงพร้อม

เพราะได้สัมมาสติ บุคคลชื่อว่าทำความสงัดจากมิจฉาสติให้ถึงพร้อม

เพราะได้ความสุข บุคคลชื่อว่าทำความสงัดจากอสุขให้ถึงพร้อม

เพราะได้เจตสิกสุขทั้งสอง บุคคลชื่อว่าทำความสงัดจากทุกข์ให้ถึงพร้อม

เพราะได้กุศลธรรมทั้งหมด บุคคลชื่อว่าทำความสงัดจากอกุศลธรรมให้ถึงพร้อม

ดังที่ท่านกล่าวไว้ในพระไตรปิฎกดังต่อไปนี้ : "ผู้บริบูรณ์ด้วยอโลภะชื่อว่าทำความสงัดจากกามให้ถึงพร้อม เธอผู้ประกอบด้วยอโทสะและอโมหะชื่อว่าทำอกุศลธรรมวิเวกให้ถึงพร้อม"

ความต่างกันระหว่างกามกับอกุศลธรรม

อนึ่ง ความสงัดจากกาม ท่านสอนไว้ว่าเป็นความหลุดพ้นแห่งกาย ความสงัดจากอกุศลธรรม ท่านสอนไว้ว่าเป็นความหลุดพ้นแห่งจิต

อีกประการหนึ่ง ความสงัดจากกาม ท่านสอนไว้ว่าเป็นการละความคิดฟุ้งซ่านเกี่ยวกับเรื่อง

กามารมณ์(กามวิตก) และความสงัดจากอกุศลธรรม ท่านสอนไว้ว่า เป็นการละความคิดที่ขัดเคืองประสงค์ร้ายและเบียดเบียน (พยาบาทวิตก และวิหิงสาวิตก)

อีกประการหนึ่ง ความสงัดจากกาม ท่านสอนไว้ว่า เป็นการละกามคุณ และความสงัดจากอกุศลธรรม ท่านสอนไว้ว่า เป็นการละความประมาทเนื่องจากความหมกมุ่นทางกาย

อีกประการหนึ่ง ความสงัดจากกามท่านสอนไว้ว่า เป็นการละตัณหา ๖ อกุศลธรรมวิวกท่านสอนไว้ว่า เป็นการละความคิดที่ขัดเคืองประสงค์ร้าย เบียดเบียน ฟุ้งซ่านรำคาญ และเป็นทุกข์ ท่านสอนไว้เช่นเดียวกันว่า ความสงัดจากอกุศลธรรมนั้น เป็นการละกามสุข และความสงัดจากอกุศลธรรมเป็นการละความไม่ยินดียินร้าย

อีกประการหนึ่ง ความสงัดจากกาม คือ ปัจจุบันสุขเกิดจากความผ่อนคลายจากกามคุณ และความสงัดจากอกุศลธรรม คือปัจจุบันสุขเกิดจากความผ่อนคลายจากการไม่ตกไปสู่โทษทุกข์

อีกประการหนึ่ง ความสงัดจากกามคือ การก้าวพ้นจากห้วงแห่งกาม ความสงัดจากอกุศลธรรมคือการข้ามพ้นจากกิเลสทั้งหมดที่ทำให้ต้องเวียนเกิดเวียนตายในกามภูมิและรูปภูมิ

วิตกและวิจาร

พึงทราบวินิจฉัยในวิตกและวิจาร ดังต่อไปนี้

อะไรคือวิตก ? การหมายรู้อารมณ์ การคิด ความเป็นผู้ตั้งมั่น การนึกตามและการปรารถนาถูกต้อง แม้ปราศจากความเข้าใจชื่อว่า"วิตก"(ตรึก) นั่นคือลักษณะของวิตก เนื่องจากความถึงพร้อมแห่งวิตกในปฐมฌานจึงมีวิตกอยู่ อนึ่ง โยคีเพ่งปฐวีกสิณและใส่ใจปฐวีนิมิตโดยไม่มีที่สุด เหล่านี้ชื่อว่าวิตก เปรียบได้กับการท่องจำบทแห่งมนต์นั่นเอง

ถาม : อะไรเป็นลักษณะ รส(กิจ) ปัจจุปัฏฐาน(ลักษณะที่ปรากฏ) และปทัฏฐาน (เหตุใกล้)ของวิตก ?

ตอบ : ...... *(ต้นฉบับภาษาจีนไม่ชัดเจน)*

อะไรคือวิจาร? เมื่อโยคีใช้วิจารจิตดำรงอยู่ในความไม่ยินดียินร้ายต่อสิ่งที่วิจารนั้นกำลังใคร่ครวญ สภาวะนี้ เรียกว่า วิจาร โยคีประกอบด้วยวิจารนี้ ทำปฐมฌานให้สำเร็จปฐมฌานประกอบด้วยวิจาร อนึ่ง ผู้ปฏิบัติกัมมัฏฐานที่เพ่งปฐวีกสิณ ใส่ใจอาการหลายอย่างที่จิตของเขาหยั่งเห็นในขณะที่เพ่งปฐวีนิมิต นี้เรียกว่า วิจาร

ถาม : อะไร เป็นลักษณะ รส ปัจจุปัฏฐาน และปทัฏฐานของวิจาร ?

ตอบ : การไตร่ตรองหลังการพิจารณาเป็นลักษณะของวิจาร การทำจิตให้แจ่มชัดนี้

เป็นรสของวิจาร การเห็นที่เกิดตามหลังวิตก นี้เป็นปทัฏฐานของวิจาร

วินิจฉัยวิตกและวิจาร

ถาม : อะไร คือความต่างกันระหว่างวิตก และวิจาร ?

อุปมาว่าด้วยระฆังเป็นต้น

ตอบ : เปรียบเหมือนการตีระฆัง เสียงที่เกิดขึ้นครั้งแรก เปรียบได้กับวิตก เสียงสะท้อนที่เกิดขึ้นตามมา เปรียบได้กับวิจาร อนึ่ง เปรียบเหมือนความสัมพันธ์ระหว่างจิตกับอารมณ์ของจิต(ธรรมารมณ์) ตอนเริ่มต้นเป็นวิตก ตอนที่เหลือเป็นวิจาร ความประสงค์ที่จะได้ฌาณเป็นวิตก การรักษาฌาณไว้เป็นวิจาร การหวนระลึกถึงเป็นวิตก การหวนระลึกถึงต่อไปเป็นวิจาร สภาพแห่งจิตที่หยาบเป็นวิตก และสภาพแห่งจิตที่ละเอียดเป็นวิจาร ที่ใดมีวิตก ที่นั้นมีวิจาร แต่ที่ใดมีวิจาร ที่นั้นอาจมีหรือไม่มีวิตกก็ได้ สมดังที่ท่านกล่าวไว้ในพระไตรปิฎกดังนี้ว่า "จิตที่เริ่มคิดถึงอารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่งเป็นวิตก เมื่อได้วิตกแล้ว จิตยังไม่แน่วแน่ นี้เป็นวิจาร" [๒๕] การมองเห็นบุคคลกำลังเดินมาในที่ไกลออกไปโดยไม่รู้ว่าบุคคลนั้นเป็นบุรุษหรือสตรีและจำแนกว่าเป็นเพศชายหรือเพศหญิงจัดเป็นวิตก ต่อจากนั้น ก็พิจารณาดูว่า เขาหรือเธอเป็นคนดีหรือไม่ มั่งมีหรือยากจน เป็นผู้ดีหรือถ่อมตน จัดเป็นวิจาร วิตกต้องการ (สิ่งของ) ดึงเอาสิ่งนั้นเข้ามาใกล้ตัว[๒๖] วิจารรักษาสิ่งนั้น ถือไว้ ติดตามสิ่งนั้นไป

ข้ออุปมาว่าด้วยนกเป็นต้น

พึงทราบข้อเปรียบเทียบดังนี้ : นกบินขึ้นจากเชิงเขา กระพือปีก เป็นวิตกการที่นกนั้นถลาร่อนในอากาศ เป็นวิจาร การกางปีกออกครั้งแรก เป็นวิตก การกางปีกอยู่นานในขณะที่นกนั้นกำลังบินอยู่ เป็นวิจาร[๒๗] บุคคลป้องกันด้วยวิตก ค้นหาด้วยวิจาร บุคคลพิจารณาด้วยวิตกดำเนินการพิจารณาด้วยวิจาร บุคคลที่เดินไปในขณะมีวิตก ย่อมไม่ติดสิ่งที่เป็นอกุศลบุคคลที่เดินไปในขณะมีวิจาร ย่อมน้อมนึกกัมมัฏฐาน

วิจารเปรียบเหมือนบุคคลผู้สามารถจับความหมายได้ในขณะที่ท่องมนต์ วิตกเปรียบเหมือนบุคคลผู้มองเห็นสิ่งที่เขาต้องการเห็น และหลังจากที่มองเห็นแล้ว ก็เข้าใจสิ่งนั้นดี ความเป็นผู้เชี่ยวชาญในวิชานิรุกติศาสตร์และการสนทนาโต้ตอบเป็นวิตก ความเชี่ยวชาญในทฤษฎีและการปฏิบัติ เป็นวิจาร[๒๘] การเห็นคุณค่าของความแตกต่างเป็นวิตก การเข้าใจความแตกต่างของสิ่งทั้งหลายเป็นวิจาร เหล่านี้เป็นความแตกต่างระหว่างวิตกและวิจาร

วิเวก

พึงทราบวินิจฉัยในคำว่า "วิเวกชะ" (เกิดจากวิเวก) ที่เรียกว่า วิเวก เพราะหมายถึง

ปลอดจากนิวรณ์ ๕ นี้ชื่อว่า วิเวก อนึ่ง วิเวกนั้นเป็นอินทรีย์อันเป็นกุศลของรูปภูมิ วิเวกนั้นท่านกล่าวไว้ว่าเป็นการเข้าสู่ปฐมฌาน เป็นความนึกคิดในฌาน สิ่งที่ถูกสร้างขึ้นมาจากวิเวกนี้ เรียกว่า วิเวกชะ เหมือนดอกไม้ที่เกิดบนพื้นดิน เรียกว่า ดอกดิน และดอกไม้ที่เกิดในน้ำ เรียกว่า ดอกไม้น้ำ

ปีติและสุข

พึงทราบวินิจฉัยในคำว่า "ปีติ และสุข" ในขณะนี้จิตมีความเอิบอิ่มสบายอย่างเหลือเกิน ประกอบด้วยความเย็นสนิท นี้เรียกว่า ปีติ

ถาม : อะไรเป็นลักษณะ เป็นรส เป็นปัจจุปัฏฐาน และเป็นปทัฏฐานของปีติ และปีติมีจำนวนเท่าไร?

ตอบ : ความเพียบพร้อมด้วยความเอิบอิ่มเป็นลักษณะของปีติ การทำให้ยินดีเป็นรสของปีติ การครอบงำซึ่งสิ่งรบกวนจิตใจเป็นปัจจุปัฏฐานของปีติ ความร่าเริง เป็นปทัฏฐานของปีติ

ปีติ มีจำนวนเท่าไร? ปีติ มีอยู่ ๖ ประการ คือ ปีติเกิดจากราคะ ๑ ปีติเกิดจากศรัทธา ๑ ปีติเกิดจากความไม่ดื้อด้าน ๑ ปีติเกิดจากวิเวก ๑ ปีติเกิดจากสมาธิ ๑ ปีติเกิดจากโพชฌงค์ ๑

ถาม : ปีติเกิดจากราคะ เป็นอย่างไร?

ตอบ : ความอิ่มใจเพราะความชอบ หลงใหล และความอิ่มใจที่ประกอบด้วยกิเลส เรียกว่า ปีติเกิดจากราคะ[๒]

ถาม : ปีติเกิดจากศรัทธา เป็นอย่างไร ?

ตอบ : ความอิ่มใจของบุคคลผู้มีศรัทธาอย่างแรงกล้า และ ความอิ่มใจที่บุคคลทำให้เกิดขึ้นเพราะได้เห็นนายช่างหม้อ

ถาม : ปีติเกิดจากความไม่ดื้อด้าน เป็นอย่างไร?

ตอบ : ความอิ่มใจอย่างยิ่งของคนดี มีใจบริสุทธิ์

ถาม : ปีติเกิดจากวิเวก เป็นอย่างไร ?

ตอบ : ความอิ่มใจของบุคคลผู้เข้าปฐมฌาน[๓]

ถาม : ปีติเกิดจากสมาธิ เป็นอย่างไร?

ตอบ : ความอิ่มใจของบุคคลผู้เข้าทุติยฌาน[๔]

ถาม : ปีติเกิดจากโพชฌงค์ เป็นอย่างไร?

ตอบ : ความอิ่มใจที่เกิดจากการดำเนินตามโลกุตตรมรรคในทุติยฌาน

ปีติ ๕

อีกอย่างหนึ่ง ท่านกล่าวไว้ว่า มีปีติ ๕ อย่าง คือ ขุททกาปีติ(ปีติเล็กน้อย) ขณิกาปีติ (ปีติชั่วขณะ) โอกกันติกาปีติ(ปีติเป็นระลอก) อุพเพงคาปีติ (ปีติโลดโผน) ผรณาปีติ (ปีติซาบซ่าน)

ขุททกาปีติเปรียบเหมือนการที่ขนตามร่างกายตั้งชันขึ้น เมื่อถูกละอองน้ำฝน ขณิกาปีติ เกิดขึ้นและดับในทันที เหมือนกับละอองน้ำในเวลากลางคืน โอกกันติกาปีติเปรียบเหมือนน้ำมันที่ซึมผ่านร่างกายโดยไม่ซึมกระจายออกไป อุพเพงคาปีติคือปีติที่แผ่ไปทั่วจิตใจและไม่นานนักก็หายไป เหมือนสมบัติของคนยากจน ผรณาปีติแผ่ซึมไปทั่วร่างกาย เหมือนก้อนเมฆหนาทึบที่เต็มไปด้วยเม็ดฝน ดังนั้น ขุททกาปีติและขณิกาปีติสามารถเข้าถึงได้ด้วยศรัทธา โอกกันติกาปีติที่มีมาก ย่อมทำอุปจารสมาธิให้เกิดขึ้น อุพเพงคาปีติที่ยึดอยู่กับดวงกสิณ ทำให้ทั้งกุศลและอกุศลเกิดขึ้น และขึ้นอยู่กับความเชี่ยวชาญ ผรณาปีติอันบุคคลทำให้เกิดขึ้นในสภาวะแห่งอัปปนาสมาธิ

สุข

ถาม : อะไรคือสุข ?

ตอบ : การประสบสิ่งน่ารักน่าชอบใจคือสุข

ถาม : อะไร เป็นลักษณะ รส ปัจจุปัฏฐาน และปทัฏฐานของสุข ?
สุข มีกี่ชนิด? อะไรเป็นความแตกต่างระหว่างปีติกับสุข?

ตอบ : รสของสุขนั่นเอง เป็นลักษณะของสุข ภาวะที่ขึ้นอยู่กับอารมณ์อันน่าพอใจนี้เป็นรสอันพึงประสงค์ของสุข ความโน้มน้าวไปในทางสงบ เป็น ปัจจุปัฏฐาน. ความสงบเยือกเย็นเป็นปทัฏฐานของสุข

สุข ๕ อย่าง

สุข มีกี่ชนิด? สุขมีอยู่ ๕ ชนิด คือ สเหตุกสุข มูลิกสุข วิเวกสุข นิกกิเลสสุข สุขวิหาร

อะไร คือสเหตุกสุข? สเหตุกสุขนั้น คือสุขตามนัยแห่งคำสอนของพระพุทธเจ้าว่า "สุขอันเกิดจากคุณความดี ย่อมยั่งยืน" นี้เรียกว่า สเหตุกสุข เป็นสุขเกิดจากบุญกุศล มูลิกสุขนั้น คือสุขตามนัยแห่งคำสอนของพระพุทธเจ้าว่า "พระพุทธเจ้าทำให้เกิดสุขขึ้นในโลก" วิเวกสุข เป็นพัฒนาการแห่งตัตรมัชฌัตตุเบกขาและการขจัดกิเลสของฌาน นิกกิเลสสุขนั้น คือสุขตามนัยแห่งคำสอนของพระพุทธเจ้าว่า "นิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง" ความสุขเกิดจากการอยู่ เรียกชื่อโดยทั่วไปว่า สุขวิหาร ตามนัยแห่งคัมภีร์นี้ สุขวิหารเป็นสุขที่ควรเสวย

ความแตกต่างระหว่างปีติและสุข

ถาม : อะไรเป็นความแตกต่างระหว่างปีติและสุข ?

ตอบ : ความร่าเริง เป็นปีติ ความสบายใจเป็นสุข ความสงบแห่งจิตเป็นสุข ความตั้งมั่นแห่งจิตเป็นปีติ ปีติยังเป็นธรรมชาติหยาบ สุขเป็นธรรมชาติละเอียด ปีติจัดอยู่ในสังขารขันธ์ สุขจัดอยู่ในกลุ่มเวทนาขันธ์ ในที่ใดมีปีติ ที่นั้นมีสุข แต่ในที่ใดมีสุข ที่นั้นอาจมีปีติหรือไม่มีก็ได้

วินิจฉัยคุณสมบัติของผู้ได้ปฐมฌาน

ปฐมฌานเป็นพื้นฐานให้เกิดทุติยฌาน **หลังจากที่ทำอุปจารสมาธิสำเร็จแล้ว โยคีก็เข้าสู่ปฐมฌาน มีองค์ฌาน คือ วิตก วิจาร ปีติ สุข และเอกัคคตา**

อะไรคือฌาน? ฌานก็คือการเพ่งสม่ำเสมอในอารมณ์ การถอนนิวรณ์ ๕ อย่าง ได้แก่การเพ่งและการเอาชนะ

คำว่า *"เข้าถึงฌาน อยู่" (ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรติ)* คือ เมื่อได้บรรลุแล้ว เมื่อได้สัมผัสแล้ว พัฒนาขึ้นแล้ว โยคีก็อยู่

อนึ่ง ข้อที่ว่า *"สงัดจากกามทั้งหลาย สงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลาย"* คือ ปฐมฌานชื่อว่ามีลักษณะพิเศษของการสงัดจากโลกียวิสัย ทุติยฌานมีลักษณะพิเศษ คือสงัดจากวิตกและวิจาร มีปีติและสุขอันเกิดจากวิเวก เพราะเหตุนั้น ปีติและสุขจึงเป็นลักษณะพิเศษของวิเวก"

อนึ่ง ข้อว่า*"สงัดจากกามทั้งหลาย และสงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลาย"* นี้ ได้แก่ การกำจัดเสียด้วยดี และการครอบงำได้ด้วยดี

คำว่า *"พร้อมด้วยวิตก พร้อมด้วยวิจาร"* นี้ ท่านกล่าวว่า เป็นลักษณะของปฐมฌานนั่นเอง

ข้อว่า *"มีปีติและสุขอันเกิดจากวิเวก"* คือ สภาวะนี้เหมือนกับ (ปฐม) ฌานนั่นเอง

ข้อว่า *"เข้าถึงอยู่"* คือ โยคีได้ปฐมฌาน ละองค์ ๕ ประกอบด้วยองค์ ๕ มีความงาม ๓ อย่าง มีลักษณะ ๑๐" และให้สำเร็จบุญกุศล ๒๕ อย่าง บุคคลประกอบด้วยบุญกุศลเหล่านี้ย่อมเกิดใหม่ในพรหมโลกหรือเทวโลก"

นิวรณ์ ๕

คำว่า *"ละองค์ ๕"* นี้ ได้แก่ การละนิวรณ์ ๕ นิวรณ์ ๕ คืออะไรบ้าง? คือ กามฉันทะ พยาบาท ถีนมิทธะ อุทธัจจกุกกุจจะ และวิจิกิจฉา

คำว่า *"กามฉันทะ"* นี้ ได้แก่ จิตที่เศร้าหมองเพราะชูลีคือกิเลส

คำว่า *"พยาบาท"* นี้ ได้แก่ กิเลส ๑๐ ประการ

คำว่า *"ถีนะ"* นี้ ได้แก่ ความเฉื่อยชาของจิต

คำว่า *"มิทธะ"* นี้ได้แก่ ความต้องการหลับ เนื่องจากความหนักของร่างกาย มิทธะมีอยู่ ๓ อย่าง คือ มิทธะเกิดจากอาหาร มิทธะเกิดจากกาล มิทธะเกิดจากจิตโดยตรง ถ้ามิทธะนั้นเกิดจากจิต โยคีกำจัดมันได้ด้วยสมาธิ ถ้ามันเกิดจากอาหารและกาล ไม่ได้เกิดจากจิต ไม่จัดเป็นนิวรณ์ เหมือนในกรณีของพระอรหันต์ ถ้ามิทธะนั้นเกิดจากอาหารและกาล โยคีตัดมันได้ด้วยความเพียร สมดังที่ท่านพระอนุรุทธะกล่าวไว้ว่า *"นับตั้งแต่เราทำลายอาสวะเป็นเวลา ๕๕ ปี เราไม่ได้หลับด้วยความหลับที่เกิดจากจิตเลย และในระยะเวลา ๒๕ ปีนี้ เราได้กำจัดความหลับที่เกิดจากอาหารและกาล"*"[๔]

ถาม : ถ้ามิทธะเป็นสภาวะทางกาย มันเป็นกิเลสทางจิตได้อย่างไร?

ตอบ : ร่างกายเป็นสิ่งที่กิเลสทางจิตสร้างขึ้นมา เหมือนบุคคลดื่มสุราและรับประทานอาหาร มิทธะก็พึงทราบโดยประการดังกล่าวมานั้น

ถาม : ถ้ามิทธะเป็นสภาวะทางกาย และถีนะเป็นลักษณะทางจิต สภาวะทั้ง ๒ นี้รวมเข้าด้วยกันเป็นนิวรณ์เดียวได้อย่างไร?

ตอบ : สภาวะทั้ง ๒ นี้ มีอารมณ์และหน้าที่อย่างเดียวกัน สิ่งที่เรียกว่ามิทธะและถีนะคือสิ่งเดียวกันนั่นเอง

อุทธัจจะ คือความไม่สงบของจิต กุกกุจจะก็คือความไม่มั่นคงของจิต ลักษณะของนิวรณ์เหล่านี้เท่าเทียมกัน เพราะเหตุนั้น จึงเป็นนิวรณ์เดียว

วิจิกิจฉาก็คือการที่จิตยึดอารมณ์หลายอย่าง วิจิกิจฉามีอยู่ ๔ อย่าง คือ

๑. **สมถวิจิกิจฉา** ความสงสัยเกี่ยวกับความสงบ

๒. **วิปัสสนาวิจิกิจฉา** ความสงสัยเกี่ยวกับความเห็นแจ้ง

๓. **สมถวิปัสสนาวิจิกิจฉา** ความสงสัยทั้งเกี่ยวกับความสงบและความเห็นแจ้ง

๔. **อธัมมาวินยวิจิกิจฉา** ความสงสัยเกี่ยวกับสิ่งที่ไม่ใช่ธรรมไม่ใช่วินัย

พึงทราบวินิจฉัยในเรื่องนี้ดังนี้ บุคคลบรรลุสมถะได้โดยการทำวิจิกิจฉาเหล่านี้ให้หมดไปหรือ ? เป็นไปได้หรือไม่ที่จะบรรลุความสงบได้ในขณะที่มีวิจิกิจฉาเหล่านี้อยู่ หรือมีวิจิกิจฉา (ความสงสัย)เกี่ยวกับอัตตาอยู่ ? ถ้าบุคคลมีวิจิกิจฉานั้นอยู่ เรียกว่า สมถวิจิกิจฉา ความสงสัยเกี่ยวกับ อริยสัจ ๔และโลก ๓เรียกว่า วิปัสสนาวิจิกิจฉา ความสงสัยเกี่ยวกับพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ เรียกว่า สมถวิปัสสนาวิจิกิจฉา ความสงสัยเกี่ยวกับสิ่งทั้งหลาย เช่น ประเทศ เมือง ถนน ชื่อบุรุษหรือสตรี เรียกว่า อธัมมาวินยวิจิกิจฉา ความสงสัยเกี่ยวกับพระสูตรเป็นนิวรณ์แห่งวิเวก วิจิกิจฉาเหล่านี้ บัณฑิตพึงทราบด้วยประการดังกล่าวนี้

อะไรคือความหมายของคำว่า *"นิวรณ์"* ? คือ เครื่องกีดขวางยาน สิ่งที่ซ้ำซ้อนกัน กิเลสทำให้เศร้าหมอง สังโยชน์เครื่องผูกสัตว์ คำเหล่านี้ชัดเจนอยู่แล้ว

ถาม : สังโยชน์มีอยู่เป็นจำนวนมาก เช่น สังโยชน์ที่รวมกิเลสทั้งหลายและธรรมเหล่าอื่น ล้วนเป็นสังโยชน์ เมื่อเป็นเช่นนั้น เพราะเหตุไร ท่านจึงสอนไว้เฉพาะนิวรณ์ ๕ เท่านั้น ?

ตอบ : เพราะว่า นิวรณ์ ๕ เหล่านี้รวมถึงอกุศลธรรมทั้งหมด อนึ่ง ความยึดมั่นถือมั่นสิ่งน่าใคร่ (กามุปาทาน) รวมอยู่ในกามฉันทะ อกุศลธรรมในส่วนของโทสะ ทั้งหมด รวมอยู่ในพยาบาท และอกุศลธรรมในส่วนของโมหะทั้งหมด รวมอยู่ในถีนมิทธะ อุทธัจจกุกกุจจะ และวิจิกิจฉา กิเลสทั้งหมดดังกล่าวมานั้น รวมอยู่ในนิวรณ์ ๕ เพราะเหตุนี้ ท่านจึงสอนนิวรณ์ ๕

องค์ ๕

พึงทราบวินิจฉัยในคำว่า *"องค์ ๕"* องค์ ๕ เหล่านี้อันบุคคลทำให้บริบูรณ์ได้โดยอาศัยความสมบูรณ์แห่งวิตกและวิจาร ปีติ สุข และเอกัคคตา

ถาม : ท่านกล่าวไว้ว่า องค์ ๕ รวมเข้าด้วยกัน ทำให้เกิดปฐมฌาน เพราะเหตุนั้นจึงไม่สามารถกล่าวได้ว่า มีฌานอยู่ภายนอกองค์ ๕ ถ้ามีฌานอยู่ภายนอกองค์ ๕ จะกล่าวได้อย่างไรว่า ปฐมฌานประกอบด้วยองค์ ๕ ?

อุปมาว่าด้วยรถม้าและกองทัพ

ตอบ : ฌานอันบุคคลทำให้บริบูรณ์ได้ โดยอาศัยองค์ของฌาน ไม่มีฌานแยกเป็นแผนกหนึ่งจากองค์ฌาน ไม่มีฌานเช่นนั้น บุคคลสามารถพูดถึงรถม้าได้ เพราะมีส่วนประกอบทั้งหมดของรถม้า[๓๐] ไม่มีรถม้าอยู่ภายนอกส่วนประกอบ เพราะมีส่วนประกอบทั้งหมดของกองทัพ บุคคลจึงสามารถพูดถึงกองทัพได้ ไม่มีกองทัพแยกเป็นแผนกหนึ่งจากส่วนประกอบ เพราะมีองค์ฌานดังกล่าวมานั้น จึงได้ชื่อว่า "ฌาน"ไม่มีฌานแยกเป็นแผนกหนึ่งจากองค์ประกอบของฌาน องค์ประกอบรวมกันเข้าเรียกว่าฌาน[๓๑] พอแยกจากกันจึงเรียกว่า "องค์" ท่านกล่าวไว้ว่า อารมณ์ เรียกว่า ฌาน และคุณสมบัติ เรียกว่าองค์ องค์เหล่านั้น เป็นฌานนั่นเองโดยสกุล และ เป็นองค์โดยวรรณะ

ถาม : ทั้งๆ ที่มีสติ วิริยะ และธรรมอื่นๆ อยู่ เพราะเหตุไร ท่านจึงแสดงไว้เฉพาะองค์ ๕ ?

ตอบ : เพราะว่า องค์ ๕ นี้ รวมเข้าด้วยกัน ย่อมให้สำเร็จฌาน

ถาม : อะไร เป็นลักษณะของการรวมเข้าด้วยกัน ?

ตอบ : วิตกติดอารมณ์ของจิต และทำให้ได้อัปปนาสมาธิ วิจารเป็นไปพร้อมกับจิตที่

ทำหน้าที่สังเกต เมื่อวิตกและวิจารบริสุทธิ์ ย่อมเป็นเหตุให้เกิดความฉลาดคล่องแคล่ว (โกศัลละ) ถ้าบุคคลมีความฉลาดคล่องแคล่ว เขาย่อมเกิดปีติและสุข ถ้าบุคคลมีความฉลาดคล่องแคล่ว เขาย่อมเกิดจิตที่ประกอบด้วยปีติ หลังจากทำให้ปีติเพิ่มขึ้นแล้ว ย่อมเกิดจิตที่ประกอบด้วยสุข จิตที่ประกอบด้วยคุณสมบัติ ๔ อย่างนี้ ย่อมสงบ จิตที่สงบย่อมเป็นสมาธิ เหล่านี้คือลักษณะของการรวมเข้าด้วยกัน ดังนั้น องค์ ๕ เหล่านี้รวมเข้าด้วยกัน ย่อมทำฌานให้สำเร็จ

อนึ่ง บุคคลกำจัดนิวรณ์ทั้งหลายได้ด้วยความสมบูรณ์ขององค์ ๕ การกำจัดนิวรณ์ที่ ๑ (กามฉันท์) เป็นปฐมฌาน ดังนั้น การกำจัดนิวรณ์ ๕ อย่างจึงมีผลให้เกิดฌาน ๕ ประการในปฐมฌาน วิตกเป็นองค์พิเศษ บุคคลละกามฉันท์ได้เพราะวิตก ถ้าวิตกก้าวเข้าสู่สมาธิ องค์อื่น ๆ ย่อมถูกปลุกขึ้นมาด้วยเช่นกัน ในองค์ ๕ นี้ วิจารเป็นจุดเริ่มต้นของทุติยฌาน ปีติเป็นจุดเริ่มต้นของตติยฌาน สุขเป็นจุดเริ่มต้นของจตุตถฌาน และเอกัคคตา (ความที่จิตมีอารมณ์เป็นอันเดียว) เป็นจุดเริ่มต้นของปัญจมฌาน เหล่านี้คือองค์พิเศษของฌาน

องค์ ๕ อันบุคคลทำให้บริบูรณ์ได้โดยการกำจัดนิวรณ์ ๕ สมดังที่ท่านกล่าวไว้ในพระไตรปิฎกว่า จิตตัสเสกัคคตา (ความที่จิตมีอารมณ์เป็นอันเดียว) ก็คือการกำจัดกามฉันทะ ปีติ ก็คือการกำจัดพยาบาท วิตกก็คือการกำจัดถีนมิทธะ สุขก็คือการกำจัดอุทธัจจกุกกุจจะ วิจารก็คือการกำจัดวิจิกิจฉา[๓๓] เพราะฉะนั้น องค์ ๕ อันบุคคลทำให้บริบูรณ์ได้โดยการกำจัดนิวรณ์ทั้งหลาย

ถาม : โยคีเมื่อเจริญกัมมัฏฐานโดยพิจารณากสิณนิมิต เธอทำปีติและสุขให้เกิดขึ้นได้อย่างไร ?

ตอบ : กสิณนิมิตไม่ได้นำมาซึ่งปีติและสุข ปีติและสุขเหล่านั้น เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ ภายหลังความสงัดจากนิวรณ์ ดังนั้น ธรรมบุตรจึงทำให้ปีติและสุข เกิดขึ้น

ถาม : ถ้าอย่างนั้น เพราะเหตุไร ธรรมบุตรจึงไม่ทำปีติและสุขให้เกิดขึ้นในจตุตถฌานเล่า ?

ตอบ : เพราะว่า มันเป็นสภาวะที่ไม่เหมาะสม และเพราะโยคีกำจัดเสียได้ซึ่งปีติและสุขในจตุตถฌาน และเพราะการที่โยคีนั้นถอนเสียแล้วซึ่งปีติและสุขที่เธอทำให้เกิดขึ้นในปฐมฌาน และเพราะเธอมุ่งมองเห็นโทษของสุขจึงละทิ้งสุขเสียและแนบแน่นอยู่กับความสงบล้ำลึกเพราะเหตุนี้ เธอจึงไม่ทำให้ปีติและสุขเกิดขึ้น

กัลยาณตา ๓

กัลยาณตา (ความดี) มีอยู่ ๓ อย่าง คือ กัลยาณตาขั้นต้น ขั้นกลาง และขั้นสุดท้าย ความบริสุทธิ์แห่งข้อปฏิบัติ(ปฏิปทาวิสุทธิ)เป็นขั้นต้น ความเพิ่มพูนอุเบกขาเป็นขั้นกลาง ความยินดีเป็นขั้นสุดท้าย[๓๔]

ถาม : อะไร คือความบริสุทธิ์ของการปฏิบัติ? อะไรคือ สิ่งพื้นฐานของความดีทั้งหมด? อะไรคือความเพิ่มพูนอุเบกขา? อะไรคืออัปปนาสมาธิ? อะไรคือความยินดี? อะไรคือการปัจจเวกขณะ““(การพิจารณา) ดังนั้น ในปฐมฌาน จึงมีกัลยาณธรรม ๓ อย่าง

ลักษณะ ๑๐

พึงทราบวินิจฉัยในคำว่า "ทสลักขณสัมปาทนะ" (การทำลักษณะ ๑๐ ให้ถึงพร้อม): ลักษณะ ๑๐ เหล่านี้ ประกอบด้วยลักษณะ ๓ อย่างแห่งความบริสุทธิ์ของข้อปฏิบัติ ลักษณะ ๓ อย่างแห่งความเพิ่มพูนอุเบกขา และลักษณะ ๔ อย่างแห่งความยินดี

ถาม : อะไร คือลักษณะ ๓ อย่างแห่งความบริสุทธิ์ของข้อปฏิบัติ ?

ตอบ : จิตทำตัวเองให้บริสุทธิ์จากอุปสรรคของฌาน เพราะความบริสุทธิ์ จิตจึงบรรลุตัตรมัชฌัตตุเปกขา (ความวางตนเป็นกลางในอารมณ์นั้นๆ) หลังจากนั้น จิตจึงดำเนินต่อไป เหล่านี้ เรียกว่าลักษณะ ๓ อย่างแห่งความบริสุทธิ์ของข้อปฏิบัติ

ถาม : อะไร คือลักษณะ ๓ อย่างแห่งความเพิ่มพูนอุเบกขา ?

ตอบ : ถ้าจิตบริสุทธิ์ ย่อมทำให้อุเบกขาบริบูรณ์ ถ้าจิตได้รับวิเวก ย่อมทำให้อุเบกขาบริบูรณ์ ถ้าจิตเพ่งอยู่ที่อารมณ์เดียว ย่อมทำให้อุเบกขาบริบูรณ์

ถาม : อะไร คือลักษณะ ๔ อย่างแห่งความยินดี ?

ตอบ : ในลักษณะ ๑๐ อย่างนี้ มีความยินดีเนื่องจากการเกิดขึ้นตามลำดับของสภาวะที่ถูกปรุงแต่ง มีความยินดีเนื่องจากหน้าที่ของอินทรีย์ทั้งหลายรวมเป็นหนึ่ง มีความยินดีเนื่องจากการได้วิริยะ มีความยินดีเนื่องจากทุ่มเท(ต่อสภาวะเหล่านี้) เหล่านี้เรียกว่าลักษณะ ๔ อย่าง ดังนั้น ในปฐมฌาน ลักษณะ ๑๐ อย่าง ชื่อว่าอันบุคคลทำให้บริบูรณ์แล้ว

อานิสงส์ ๒๕ ประการ

พึงทราบอธิบายในคำว่า *"อานิสงส์ ๒๕"* ในปฐมฌาน วิตก วิจาร ปีติ สุข และเอกัคคตา โยคีทำสำเร็จแล้ว ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ และปัญญา โยคีทำบริบูรณ์แล้ว ขั้นต้น ขั้นกลาง และขั้นสุดท้าย (ของความดี) เธอทำให้ถึงพร้อมแล้ว... ให้เสร็จแล้ว ปฏิปทา เธอทำให้บริบูรณ์แล้ว วิเวกเธอให้ถึงพร้อมแล้ว นิสัยเธอทำให้บริบูรณ์แล้ว““ เธอให้บริบูรณ์แล้ว เสร็จสิ้นแล้ว ปัจจเวกขณะ เธอทำเสร็จสิ้นแล้ว พละ เธอทำให้บริบูรณ์แล้ว วิมุตติ เธอทำสำเร็จแล้ว วิสุทธิ เธอให้ถึงพร้อมแล้ว และวิสุทธิขั้นสูง เธอให้ถึงพร้อมแล้ว ดังนั้น โยคีจึงอยู่พร้อมด้วยอานิสงส์ ๒๕ ประการ เหล่านี้อาวาสอันยอดเยี่ยมของเทวดาทั้งหลาย เกิดจากความสงบ และเรียกว่า ภพที่ประกอบด้วยปีติและสุข เทวดาอาศัยอยู่ในภพอันยอดเยี่ยมเหนือภพของมนุษย์ เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า

ข้ออุปมาว่าด้วยพนักงานสรงสนาน

"พนักงานสรงสนานหรือลูกมือของเขาที่ฉลาดเทผงอาบน้ำลงในภาชนะทองแดงที่สะอาด เติมน้ำลงในภาชนะนั้น คลุกเคล้ากัน และทำให้กลม ให้เปียกชุ่มเพื่อให้มันยึดติดกันและไม่กระจาย ฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้นเหมือนกัน เมื่อทำกายและจิตของตนให้สงบแล้ว ทำปีติและสุขให้เกิดขึ้น และทำให้มันเอิบอิ่มชุ่มฉ่ำ เพื่อให้ซาบซึมไปทั่วกาย ในกายและจิตของเธอไม่มีส่วนใดที่ไม่ซึมซาบไปด้วยปีติและสุขอันเกิดจากวิเวก" [๖] โยคีเปรียบเหมือนพนักงานสรงสนานหรือลูกมือของพนักงานสรงสนาน ภาชนะทองแดงเปรียบเหมือนกสิณนิมิต บัณฑิตพึงทราบอย่างนี้

ถาม : อะไร คือกสิณนิมิต ?

ตอบ : ภาชนะทองแดงบรรจุผงอาบน้ำที่แข็งที่ทำขึ้นอย่างละเอียดสดใส ฉันใด กสิณนิมิตก็ฉันนั้น บรรจุดินแข็งอันเป็นที่โยคีทำปีติให้เกิดขึ้น เป็นปีติอ่อน บริสุทธิ์ เพราะฉะนั้นจึงสดใสเพราะจิตและเจตสิกทำอารมณ์ให้บริบูรณ์ ภาชนะทองแดง ท่านจึงกล่าวว่า เป็นเหมือนกสิณนิมิต จิตและเจตสิกเปรียบได้กับผงอาบน้ำ บัณฑิตพึงเข้าใจอย่างนี้

ถาม : เพราะเหตุไร ผงอาบน้ำจึงถูกเปรียบกับจิตและเจตสิก ?

ตอบ : ผงอาบน้ำ เพราะมีความหยาบ จึงไม่เกาะติดกัน และถูกลมพัดกระจัดกระจาย ฉันใด จิตและเจตสิกเมื่อถูกแยกออกจากปีติและสุขย่อมกลายเป็นธรรมชาติหยาบกระด้าง ฉันนั้นเหมือนกัน และถ้าจิตและเจตสิกนั้น ถูกแยกออกจากสมาธิ มันย่อมไม่ยึดติดอยู่ และถูกลมคือนิวรณ์ ๕ พัดกระจัดกระจายไป เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า ผงอาบน้ำ เปรียบได้กับจิตและเจตสิก

ถาม : อะไรเปรียบได้กับน้ำ ?

ตอบ : คือ ปีติ สุข และสมาธิ น้ำทำให้เปียกชุ่ม ช่วยให้อ่อนนุ่ม ทำให้เป็นก้อนกลม ฉันใด ปีติและสุขก็ฉันนั้น ทำให้จิตและเจตสิกเปียกชุ่ม ช่วยให้อ่อนนุ่ม และทำให้เกิดสมาธิ เพราะเหตุนั้น น้ำจึงเหมือนปีติและสุข วิตกและวิจารเปรียบได้กับการคลุกเคล้าผงอาบน้ำเข้ากับน้ำ บัณฑิตพึงเข้าใจอย่างนี้

ถาม : อะไร เปรียบได้กับก้อนกลม ?

ตอบ : คือ วิตกและวิจาร พนักงาน สรงสนานผู้ฉลาด เทผงอาบน้ำลงในภาชนะทองแดง ผสมเข้ากับน้ำ ปั้นเป็นก้อนกลม ครั้นแล้วก็คลุกกับผงเปียกชุ่มกว่า ใส่ลงในภาชนะโดยไม่ให้กระจัดกระจายไป แม้ฉันใด โยคีก็ฉันนั้นเหมือนกัน เอาจิตและเจตสิกของตนไปจับอยู่ที่อารมณ์ และทำความสงบให้เกิดขึ้น ในปฐมฌาน ปีติและสุขควรเปรียบได้กับน้ำ วิตกและวิจารเปรียบเหมือนมือที่คลุกเคล้าและปั้นเป็นก้อนกลม ดังนั้น โยคีจึงสามารถทำความสงบให้เกิดขึ้น จิต

และเจตสิกประกอบพร้อมด้วยปีติและสุข และไม่ฟุ้งซ่าน เพราะจิตถูกรักษาให้ยึดอยู่ที่อารมณ์แห่งกัมมัฏฐาน ดังนั้น ผงอาบน้ำที่เป็นก้อนกลม จึงเปรียบเหมือนวิตกและวิจาร ผงอาบน้ำที่เปียกชุ่มไปทั่วแล้ว และไม่กระจัดกระจายไป เพราะเกาะติดกัน แม้ฉันใด โยคีก็ฉันนั้นเหมือนกันในปฐมฌาน เป็นผู้ประกอบด้วยปีติจากศีรษะถึงเท้า และจากเท้าถึงกะโหลกศีรษะ หนัง และผม และดำรงอยู่โดยไม่เลือนหายไป โยคีย่อมอยู่ในโลกของพรหม ด้วยประการฉะนี้

ถาม : ปีติและสุข ท่านเรียกว่า สภาพที่ไม่มีรูปร่างเมื่อเป็นเช่นนั้น ปีติ และสุขนั้นสามารถเติมเต็มร่างกายได้อย่างไร ?

ตอบ : นามอิงอาศัยรูป รูปอิงอาศัยนาม เพราะเหตุนั้น ถ้านามประกอบด้วยปีติรูปก็ประกอบด้วยปีติเช่นเดียวกัน ถ้านามประกอบด้วยสุข รูปก็ประกอบด้วยสุขเช่นเดียวกัน อนึ่ง รูปที่ประกอบด้วยสุข ทำให้ร่างกายสงบ และเนื่องจากสุขของรูป ร่างกายทั้งหมด ย่อมได้รับความสงบ ดังนั้น จึงไม่มีความขัดแย้งกันเลย

การเกิดใหม่ ๓ อย่าง

บุญกุศลที่ทำให้เกิดใหม่ในพรหมโลก มีดังนี้ ในปฐมฌาน มีการเกิดใหม่ ๓ อย่าง คือ ระดับต่ำ ระดับกลาง และระดับสูง เมื่อบุคคลใส่ใจอุบายพิเศษ แต่ไม่กำจัดนิวรณ์ ๕ และไม่บรรลุความหลุดพ้น นั้นชื่อว่า ฌานระดับต่ำ เมื่อบุคคลใส่ใจอุบายพิเศษ และกำจัดนิวรณ์ ๕ แต่ไม่บรรลุความหลุดพ้น นั้นชื่อว่า ฌานระดับกลาง เมื่อบุคคลใส่ใจอุบายพิเศษ กำจัดนิวรณ์ ๕ และบรรลุความหลุดพ้น นั้นชื่อว่า ฌานระดับสูง ถ้าโยคีบรรลุปฐมฌานระดับต่ำ หลังจากตาย เธอจะเกิดใหม่เป็นพรหมปาริสัชชะ เธอจะมีอายุประมาณ ๑ ใน ๓ ของกัลป์ ถ้าเธอบรรลุปฐมฌานระดับกลาง หลังจากตาย เธอจะเกิดใหม่เป็นพรหมปุโรหิตมีอายุประมาณครึ่งกัลป์ ถ้าเธอบรรลุปฐมฌานระดับสูง หลังจากตาย เธอจะเกิดใหม่เป็นมหาพรหมและมีอายุประมาณ ๑ กัลป์

ฌานที่มีส่วนแห่งความเสื่อม ความมั่นคง คุณวิเสส และการรู้แจ้ง

มีบุคคล ๔ ประเภท ที่ได้รับผลบุญจากการเกิดใหม่ในพรหมโลก คือ บุคคลผู้มีส่วนแห่งความเสื่อม(หานภาคิยะ) บุคคลผู้มีส่วนแห่งความตั้งมั่น (ฐิติภาคิยะ) บุคคลผู้มีส่วนแห่งคุณวิเสส (วิเสสภาคิยะ) และบุคคลผู้มีส่วนแห่งการรู้แจ้ง(นิพเพธภาคิยะ)[illegible]

บุคคลผู้มีอินทรีย์อ่อน ทำฌานให้เกิดขึ้น แต่เป็นคนเลินเล่อ อนึ่งเพราะความประพฤติ ๒ อย่างในฌาน บุคคลจึงมีส่วนแห่งความเสื่อม(จากปฐมฌาน) คือ (๑) เพราะมากไปด้วยปริยุฏฐานกิเลส[illegible] บุคคลจึงไม่มีพลังพอที่จะทำลายความคิดชั่วฟุ้งซ่านที่เขาให้เกิดขึ้นในอดีต ดังนั้น เพราะมากไปด้วยปริยุฏฐานกิเลส เขาจึงเสื่อม หรือ (๒) บุคคล ผู้ใคร่บรรลุฌาน พูดมาก พอใจในการนอนหลับ และไม่พากเพียร เพราะเหตุนั้น เขาจึงเสื่อม

ถาม : ใครตกไปสู่ความเสื่อม และตกไปอย่างไร ?

ตอบ : มีทรรศนะหนึ่งที่ว่า ถ้าบุคคลมีใจไม่บริสุทธิ์ เขาจะตกไปสู่ความเสื่อม อนึ่ง มีทรรศนะว่า เพราะจิตเศร้าหมอง เขาย่อมไปสู่ที่ชั่ว มีอีกทรรศนะหนึ่งว่าถ้าบุคคลไปสู่ความสงบ เขาจะตกไปสู่ความเสื่อม และมีแม้กระทั่งทรรศนะที่ว่า ถ้าบุคคลไม่ปฏิบัติ(กัมมัฏฐาน)เป็นเวลานาน โดยเพ่งนิมิตที่เขาให้เกิดแล้วในอดีต เขาย่อมไม่สามารถทำมันให้เกิดขึ้นในขณะที่เขาปรารถนา และไม่ได้บรรลุสมาธิ ดังนั้น เขาจึงตกไปสู่ความเสื่อม

ถ้าบุคคลผู้มีอินทรีย์อ่อน อยู่อย่างไม่ประมาท เขาระลึกสภาพนั้นได้ และมีส่วนแห่งความตั้งมั่นในฌาน(คือหยุดอยู่กับที่) ถ้าบุคคลผู้มีอินทรีย์แก่กล้า อยู่อย่างไม่ประมาท เขาย่อมได้รับความสะดวกในทุติยฌาน ซึ่งไม่มีวิตก ถ้าบุคคลพัฒนาต่อไป เขาย่อมมีส่วนแห่งคุณวิเสสในฌานชั้นสูงขึ้นไป ถ้าบุคคลผู้มีอินทรีย์แก่กล้าอยู่อย่างไม่ประมาท เขา ย่อมสามารถบรรลุความเห็นแจ้งได้โดยง่าย เมื่อกำจัดความคิดฟุ้งซ่านและรำคาญได้ และพัฒนาต่อไปแล้ว เขาย่อมมีส่วนแห่งการรู้แจ้งในฌาน เพราะความสิ้นไปแห่งกิเลส

ตอนที่ ๒ ว่าด้วยทุติยฌานเป็นต้น

"บัดนี้ ข้าพเจ้าแสดงวิธีที่จะได้ทุติยฌาน ข้าพเจ้าเห็นโทษของปฐมฌาน และอานิสงส์ของทุติยฌาน"

อุปมาว่าด้วยโคสาว

บัดนี้ โยคีปฏิบัติปฐมฌานด้วยความสะดวก ปรารถนาที่จะทำทุติยฌานให้เกิดขึ้น เพราะเหตุไร? เพราะว่า ถ้าโยคีไม่สามารถปฏิบัติปฐมฌานด้วยความสะดวกแล้ว แม้เธอต้องการกำจัดวิตกและวิจาร และบรรลุทุติยฌานเธอย่อมเสื่อมและไม่สามารถเข้าสู่ทุติยฌานได้เลย นอกจากนั้น เธอไม่สามารถกลับเข้าปฐมฌานได้อีก เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงแสดงข้ออุปมาว่าด้วยโคป่าสาวโง่เขลาไม่รู้จักแหล่งหากินที่ดี และแม้จะไม่มีประสบการณ์ก็ยังออกหากินในที่ไกล แม่โคนั้นคิดว่า "ถ้าเรา ต้องเข้าไปสู่ที่ที่เราไม่เคยเข้าไปมาก่อนเลย กินหญ้าที่ไม่เคยกินมาก่อน และดื่มน้ำที่ไม่เคยดื่มมาก่อน เราจะทำได้อย่างไร ?" แม่โคนั้นยังไม่วางขาหน้าไปมั่นคงเลย ยกขาหลังขึ้น จึงเสียหลัก และไม่สามารถก้าวเดินต่อไปได้ และเมื่อไม่สามารถเข้าไปสู่ที่ที่ตัวเองไม่เคยเข้าไปมาก่อน เพื่อกินหญ้าที่ไม่เคยกินมาก่อนและเพื่อดื่มน้ำที่ไม่เคยดื่มมาก่อน นางจึงคิดดังนี้ว่า "เราไม่สามารถเดินต่อไปได้ เราต้องกลับไปสู่ที่หากินเดิม"

มีภิกษุอยู่รูปหนึ่ง เธอยังไม่ได้บรรลุฌานเลย ไม่รู้หลักแห่งกัมมัฏฐาน ไม่ปลีกตัวเองออกจากกาม และไม่รู้วิธีเข้าสู่ปฐมฌาน เธอไม่ปฏิบัติตามคำสอนนี้และไม่ศึกษา แต่คิดว่า "ถ้าเราต้องเข้าสู่ทุติยฌาน และกำจัดวิตกและวิจารออกไปจากตัวเรา เราจะทำได้อย่างไร?" เมื่อไม่ได้รับความสะดวก เธอคิดอีกว่า "เราไม่สามารถเข้าทุติยฌาน และไม่สามารถกำจัดวิตกและวิจารออกไปจากตัวเอง เราต้องถอยกลับ (จากฌานนี้) เข้าสู่ปฐมฌานแล้ว ทำตัวเองให้พ้นจากกาม" ภิกษุโง่นี้ ไม่มีวิชาและขาดประสบการณ์เหมือนแม่โคภูเขานั้น เพราะเหตุนั้น เธอจึงควรบำเพ็ญปฐมฌาน เธอควรทำจิตให้พ้นจากกาม

การเข้าทุติยฌาน

ทั้งก่อนและหลังอาหาร ทั้งในปฐมยามและปัจฉิมยาม ภิกษุฝึกน้อมนึก การเข้า ความตั้งมั่น การออก และการพิจารณา ตามความปรารถนาของเธอ ถ้าเธอเข้าปฐมฌานและออกจากปฐมฌานบ่อย ๆ และได้รับความสะดวกในการบำเพ็ญปฐมฌาน เธอย่อมได้สุข และทำทุติย

ฌานให้เกิดขึ้น และก้าวพ้นปฐมฌาน อนึ่ง ภิกษุนั้นคิดดังนี้ว่า "ปฐมฌานนี้ ยังหยาบทุติยฌานละเอียด" และเธอมองเห็นโทษของปฐมฌานและอานิสงส์ของทุติยฌาน

ถาม : อะไร คือโทษ (อาทีนพ) ของปฐมฌาน ?

ตอบ : นิวรณ์ (สิ่งกีดขวาง) ที่เป็นศัตรูใกล้ชิด ทำให้วิตกและวิจารสับสน ทำให้ร่างกายเฉื่อยชา และจิตฟุ้งซ่านรำคาญ เพราะเหตุนั้น สมาธิจึงหยาบและไม่สามารถให้ความรู้ขั้นสูงเกิดขึ้นได้ เพราะเหตุนั้น บุคคลนั้นจึงไม่สามารถลิ้มรสปฐมฌานและมีส่วนแห่งคุณวิเศสในปฐมฌานนั้นได้ เหล่านี้คือโทษของปฐมฌาน"" อานิสงส์ของทุติยฌาน ขึ้นอยู่กับการเอาชนะโทษเหล่านี้ เราทั้งหลายได้เห็นโทษของปฐมฌาน และอานิสงส์ของทุติยฌานด้วยประการฉะนี้

ในตอนนี้ จิตปลีกตัวออกจากปฐมฌาน และยึดเอากสิณนิมิตไว้เป็นอารมณ์ของทุติยฌาน เพ่งอยู่ที่อารมณ์นั้น จิตที่ปราศจากวิตกและวิจาร มีความสบายเพราะปีติและสุขอันเกิดจากสมาธิย่อมบรรลุทุติยฌานถ้าโยคีพากเพียรไป เธอย่อมทำลายวิตกและวิจารได้อย่างรวดเร็ว เธออยู่สบาย ในปีติและสุขอันเกิดจากสมาธิ และทำให้จิตอยู่อย่างสงบ

บัดนี้ข้าพเจ้าจักแสดงองค์ ๔ ของปฐมฌาน

โยคีนั้นบรรลุและอยู่ในทุติยฌานอันผ่องใสภายในและมีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ไม่มีวิตกและวิจารเพราะวิตกและวิจารระงับไป มีปีติและสุขอันเกิดจากสมาธิ ""

นี้เป็นประโยชน์ของปฐวีกสิณ การทำวิตกและวิจารให้ระงับนั้น เป็นการทำให้ระงับไปโดยอาศัยความเข้าใจชัด และนั่นเรียกว่าสิ้นสุด

ถาม : อะไร คือความระงับไปแห่งวิตกและวิจาร ?

ตอบ : เป็นการทำลายโทษของวิตกและวิจารในส่วนแห่งปฐมฌาน เป็นการทำลายรากเหง้าของวิตกและวิจารทั้งหมด เป็นการทำลายพร้อมกันทั้งโทษของวิตกและวิจาร รากเหง้าของวิตกและวิจาร และตัววิตกและวิจารเอง นี้คือการทำวิตกและวิจารให้ระงับไป

อนึ่ง หลังจากที่ออกจากฌานหยาบระดับต่ำแล้ว โยคีย่อมบรรลุฌาน ละเอียดระดับสูงขึ้นไป และทำให้ฌานระดับต่ำนั้นดับไป

พึงทราบวินิจฉัยในคำว่า "ภายใน" ดังนี้ สิ่งที่เป็นของเฉพาะตน ชื่อว่า "ภายใน" สิ่งที่ชื่อว่าภายในมีอยู่ ๓ อย่าง คือ ภายในบุคคล สมาธิภายใน และอารมณ์ภายใน

อะไรคือภายในบุคคล ? คือ อายตนะภายใน ๖ การเพ่งดูภาวะในร่างกายของตน(กาเยสุกายานุปัสสนา)ชื่อว่าสมาธิภายใน ความคิดที่อยู่ภายใน(เป็นอัตตวิสัย)ไม่ปรากฏออกไปภายนอกและธรรมารมณ์เรียกว่า "อารมณ์ภายใน" ในคัมภีร์นี้ คำว่า "ภายในบุคคล" หมายถึง "อยู่ในภาวะแห่งความสุข"

สัทธา สัมมาสัทธา และสัทธาที่พัฒนาฌาน เรียกว่า *"สัมปสาทนะ"* (ความผ่องใส) นี้คือความผ่องใสภายในสมาธิที่มีภายในนั่นเอง

อะไร เป็นรส ปัจจุปัฏฐาน และปทัฏฐานของความผ่องใสภายใน ? ความไม่ฟุ้งซ่านเป็นลักษณะของความผ่องใสภายใน ความสงบนิ่งอยู่เป็นรสของความผ่องใสภายใน ความไม่ต่างพร้อย เป็นปัจจุปัฏฐานของความผ่องใสภายใน วิตกและวิจารเป็นปทัฏฐานของความผ่องใสภายใน

คำว่า ***"ภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น"***(เจตโส เอโกทิภาวะ) มีอธิบายว่า ความตั้งอยู่ของจิตในสัมมาสมาธิ เรียกว่าภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น อะไรเป็นความหมายของ *"ภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น"*? คำว่า **"จิต"** หมายถึงความนึกคิด คำว่า **"เป็นหนึ่งผุดขึ้น"** เป็นชื่อสำหรับเรียกสติ คำว่า *"ภาวะ"* มีความหมายเหมือนกับคำว่า *"ภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้นโดยธรรมชาติ"* ที่ท่านแสดงไว้ในศัพทศาสตร์ คำว่า *"ภาวะ"* หมายถึงธรรมชาติ ความระงับไปแห่งวิตกและวิจาร และความเกิดขึ้นแห่งภาวะที่จิตเป็นหนึ่งเพราะเอกัคคตาของจิต เรียกว่า *"ภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น"*

อะไร เป็นรส ปัจจุปัฏฐาน และปทัฏฐานของ *"ภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น"* ?

ความถูกต้องบริสุทธิ์เป็นลักษณะ ความสงบนิ่งอยู่เป็นรส ความไม่กระเพื่อมเป็นปัจจุปัฏฐาน และความระงับไปแห่งวิตกและวิจารเป็นปทัฏฐาน

ถาม : ท่านกล่าวไว้ว่า โยคีมีความผ่องใสภายในและภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ถ้าเป็นอย่างนั้น เพราะเหตุไร ธรรมเหล่านี้จึงไม่รวมอยู่ในปฐมฌานเล่า ?

ตอบ : ในปฐมฌาน เนื่องจากคลื่นแห่งวิตกและวิจาร จิตจึงขุ่นมัว

คำว่า ***"มีความผ่องใสภายในและภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น"*** อธิบายว่า เนื่องจากคลื่นน้ำจึงขุ่น ไม่สะท้อนให้เห็นเงาใดๆ ได้ ทำให้ภาพเงานั้นเลือนหายไป แม้ฉันใด ในปฐมฌานก็ฉันนั้นเหมือนกัน เพราะความขุ่นมัวอันเนื่องมาจากเกลียวคลื่นแห่งวิตกและวิจาร ความผ่องใสภายใน และภาวะที่จิตเป็นหนึ่งจึงไม่ชัดเจน เพราะเหตุนั้น ธรรมเหล่านั้นจึงไม่รวมอยู่ในปฐมฌาน

คำว่า **"ไม่มีวิตกและวิจาร"** อธิบายว่า หลังจากที่วิตกระงับไป จึงไม่มีวิตก หลังจากที่วิจารระงับไป จึงไม่มีวิจาร

ถาม : ความระงับแห่งวิตกและวิจาร คือสภาพที่ปราศจากวิตกและวิจาร ความระงับแห่งวิตกและวิจารมีอยู่ ๒ ชนิดหรือ ? เพราะเหตุไร ท่านจึงแสดงไว้ ๒ ชนิด ?

ตอบ : ความระงับแห่งวิตกและวิจาร ทำให้เกิดความผ่องใสภายใน ภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้นเป็นเหตุแห่งภาวะที่ปราศจากวิตกและวิจาร เนื่องจากความปรากฏแห่งลักษณะพิเศษของปีติและสุขที่เกิดจากวิเวก

อีกอย่างหนึ่ง ความระงับแห่งวิตกและวิจารนั้นมีอรรถาธิบายดังนี้ โยคีเมื่อพิจารณา

เห็นวิตกและวิจารและโทษของวิตกและวิจารแล้ว จึงละธรรมทั้ง ๒ นั้นเสีย ภาวะที่ปราศจากวิตกและวิจาร ก็คือความระงับไปแห่งความตรึกและตรองเกี่ยวกับรูปธรรมนั่นเอง

ในภาวะที่ปราศจากวิตกและวิจารนั้น มีอยู่ ๒ ระดับ คือ ระดับที่ ๑ ภาวะที่ปราศจากวิตกและวิจารไม่ได้เกิดจากความระงับไปแห่งวิตกและวิจาร ระดับที่ ๒ ภาวะที่ปราศจากวิตกและวิจารเกิดจากความระงับไปแห่งวิตกและวิจาร ดังนั้น อภิญญา ๕ (ความรู้ยิ่ง ๕) และตติยฌานจึงไม่มีวิตกวิจารเพราะปราศจากความระงับไปแห่งวิตกวิจาร ทุติยฌานไม่มีวิตกและวิจาร เพราะการหลีกออกไปและความระงับไปแห่งวิตกและวิจาร นี้คือระดับทั้ง ๒

คำว่า "เกิดจากสมาธิ" นี้ บ่งถึงสมาธิ ปฐมฌานเกิดจากจิตนั้น และทุติยฌานเกิดจากปฐมฌาน อนึ่ง "สมาธิ" หมายความว่า ทุติยฌานเกิดขึ้นพร้อมกับความแน่วแน่แห่งจิต (จิตตัสเสกัคคตา)

คำว่า "ปีติและสุขอันเกิดจากสมาธิ" นี้ ปีติและสุข ได้อธิบายเรียบร้อยแล้ว

คำว่า "ทุติยฌาน" คือ ฌานนั้น ท่านเรียกอย่างนั้น เพราะมันเกิดขึ้นในลำดับต่อปฐมฌาน

คำว่า "บรรลุทุติยฌาน" หมายความว่า โยคีนั้นเข้าทุติยฌาน

คำว่า "ฌาน" คือความผ่องใสภายใน ปีติ สุข และจิตตัสเสกัคคตา ท่านเรียกว่า ฌาน คำว่า "บรรลุและอยู่ในทุติยฌาน" อธิบายว่า โยคีนั้นบรรลุทุติยฌานที่ปราศจากองค์ ๒ ประกอบด้วยองค์ ๒ มีความงาม ๓ อย่าง ประกอบด้วยลักษณะ ๑๐ และประกอบด้วยอานิสงส์ ๒๓ นี้เป็นทิพยภูมิ เป็นบุญ[๕๔] เป็นการเกิดในชั้นอาภัสสรพรหม ข้อนี้ ได้อธิบายแล้วอย่างพิสดารในตอนต้น

ข้ออุปมาว่าด้วยสระน้ำ

คำว่า "ทิพยภูมิ" หมายความว่า โยคีนั้น อยู่ในภูมิที่เหนือภูมิของมนุษย์ เพราะปีติและสุขที่เกิดจากสมาธิ เพราะเหตุนั้น จึงเรียกว่า ทิพยภูมิ เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสกะภิกษุทั้งหลายดังนี้ว่า สระน้ำพุ ที่ไม่มีน้ำไหลมาจากทิศทั้ง ๔ ไม่มีฝนตกลงมา มีแต่น้ำใสและเย็นพุ่งขึ้นจากภายในสระ เอ่อล้นสระและไหลนองไปทั่ว แม้ฉันใด ปีติและสุข เย็นและบริสุทธิ์พุ่งขึ้นมาจากสมาธิก็ฉันนั้นเหมือนกัน ซึมซาบไปทั่วทุกส่วนของร่างกายของภิกษุนั้น ดังนั้น ปีติที่ทำให้เกิดขึ้นมาจากสมาธิ จึงซึมซาบทั้งร่างกายและจิตใจ[๕๕]

โยคีผู้เข้าสู่ทุติยฌาน ควรพิจารณากายของตน โดยใช้ข้ออุปมาว่าด้วยสระน้ำที่มีน้ำพุ่งขึ้นมาจากภายในนี้ ความเลือนหายแห่งกระแสใดๆ ที่ไหลมาจากทิศหนึ่งใน ๔ ทิศ บัณฑิตต้องเข้าใจว่า เป็นเหมือนกับความระงับไปแห่งวิตกและวิจาร น้ำที่พุ่งขึ้นมาจากภายในจนเต็มสระ

โดยไม่ทำให้เกิดคลื่นในสระนั้น ฉันใด ปีติและสุขที่เกิดขึ้นจากสมาธิก็ฉันนั้น ทำให้จิตและกายเอิบอิ่ม และไม่มีความฟุ้งซ่านในจิต น้ำที่เย็น ย่อมทำให้กายเย็น ฉันใด ปีติและสุขอันเกิดจากสมาธิก็ฉันนั้น ย่อมทำให้จิตและกายทั้งหมดสุขสบาย

ผลของการบำเพ็ญฌาน (ฝึกสมาธิ) มีดังต่อไปนี้ โยคีนั้น ย่อมบังเกิดในชั้นอาภัสสรพรหม มีผล(วิบาก) ๓ อย่างที่สอดคล้องกับระดับ ๓ ประการแห่งทุติยฌาน คือ ระดับต่ำ ระดับกลาง และระดับสูง โยคี ผู้บำเพ็ญฌานระดับต่ำ หลังจากตาย จะบังเกิดในพรหมโลกที่มีรัศมีน้อยกว่า(ปริตตาภา) มีอายุประมาณ ๒ กัลป์[๓๗] ถ้าเธอบำเพ็ญฌานระดับกลาง หลังจากตาย จะบังเกิดในพรหมโลกที่มีรัศมีประมาณไม่ได้(อัปปมาณาภา) มีอายุประมาณ ๔ กัลป์[๓๘] ถ้าเธอบำเพ็ญฌานระดับสูง หลังจากตาย จะบังเกิดในพรหมโลกที่มีรัศมีรุ่งเรือง (อาภัสสระ) มี อายุประมาณ ๘ กัลป์[๓๙]

ตติยฌาน

ข้าพเจ้าจะพิจารณาโทษของทุติยฌาน

บัดนี้ โยคีเมื่อบำเพ็ญทุติยฌาน และได้รับความคล่องแคล่วในทุติยฌานนั้นแล้ว คิดว่า "ทุติยฌานหยาบ ตติยฌาน ละเอียด" เมื่อรู้โทษของทุติยฌานและเห็นประโยชน์ของตติยฌานแล้ว โยคีนั้นย่อมทำตติยฌานให้เกิดขึ้น[๔๐]

อะไร คือโทษ (อาทีนพ) ของทุติยฌาน ? ฌานนี้มีวิตกและวิจารเป็นปทัฏฐาน (เหตุใกล้) เพราะประกอบด้วยปีติจึงเป็นฌานหยาบ จิตยินดีในการเป็นเจ้าของปีติ และไม่สามารถทำองค์ฌานอื่นๆ ให้เกิดขึ้นได้ การยึดติดปีติเป็นความผิดพลาด ถ้าโยคีเข้าใจข้อผิดพลาดเหล่านี้ เธอย่อมปลอดจากข้อผิดพลาดโยคีนั้นไม่สามารถบรรลุอภิญญา อีกอย่างหนึ่งเธอบรรลุทุติยฌาน แต่ไม่สามารถมีส่วนแห่งคุณวิเสสได้ ดังนั้นโยคีควรเข้าใจโทษของทุติยฌาน ประโยชน์ของตติยฌาน อยู่ที่การครอบงำโทษเหล่านี้ ถ้าโยคีนั้น พิจารณาเห็นโทษของทุติยฌาน และประโยชน์ของตติยฌาน เธอย่อมสามารถกำจัดปีติโดยอาศัยฌานที่มีกสิณนิมิตเป็นอารมณ์ และอยู่เป็นสุขเพราะความปลอดจากปีติ ดังนั้น ไม่นานนัก เพราะมีสุขอันปลอดจากปีติ เธอจึงบรรลุอัปปนาสมาธิ

ข้าพเจ้าพรรณาองค์แห่งตติยฌานต่อไป

โยคีนั้น เพราะปีติคลายไป มีอุเบกขา มีสติ มีสัมปชัญญะอยู่ และเสวยสุขทางกาย สมดังที่พระอริยเจ้าทั้งหลายกล่าวไว้ว่า *"เธอผู้ประกอบด้วยอุเบกขาและสติ อยู่เป็นสุข ดังนั้น เธอชื่อว่าเข้าถึงตติยฌานอยู่"*

คำว่า "เพราะปีติคลายไป" มีอธิบายดังนี้ ปีติ ได้อธิบายไว้เรียบร้อยแล้ว คำว่า "ความคลายไป" คือโยคีนั้นกำจัดปีติ มีอุเบกขาอยู่ อะไรคืออุเบกขา? คือ ความเที่ยงธรรม(ตุลยัตตะ) การเฝ้าสังเกต(อารักขา) ความไม่หลีกหนี (อนปคมนะ) ความไม่ก้าวเลยไป(อนติกกมนะ) ความสงบ(อุปสมะ) และความสม่ำเสมอแห่งจิต ชื่อว่า อุเบกขา อุเบกขา มีอยู่ ๘ ชนิด คือ เวทนูเบกขา วิริยุเบกขา วิปัสสนูเบกขา โพชฌังคุเบกขา พรหมวิหารุเบกขา ฉฬังคุเบกขา ฌานุเบกขา และปริสุทธุเบกขา "เวทนูเบกขา คือความเป็นกลางแห่งอินทรีย์ ๕ วิริยุเบกขา คือ การใส่ใจนิมิตแห่งอุเบกขาเป็นบางคราว วิปัสสนูเบกขา คือการที่บุคคลพูดว่า "เราจะกำจัดเหตุแห่งทุกข์" ดังนี้แล้ว บรรลุอุเบกขา โพชฌงคุเบกขา คือ การปฏิบัติธรรมอันเป็นองค์แห่งความตรัสรู้ พรหมวิหารุเบกขา คือ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา

ฉฬังคุเบกขา คือ ความเป็นกลางแห่งอินทรีย์ ๖ เช่น เมื่อเห็นรูป บุคคลก็วางใจเป็นกลาง ไม่ดีใจและไม่เสียใจ ฌานุเบกขา คือ ความดำรงมั่นอยู่ในความเป็นกลาง เพราะวิราคะ ปริสุทธุเบกขา คือ ความบริสุทธิ์แห่งสติอันเกิดจากอุเบกขา

อีกอย่างหนึ่ง อุเบกขา มีอยู่ ๓ ชนิด คือ อุเบกขาที่ถือว่าเป็นยานแห่งสมาธิ อุเบกขาที่เป็นสภาวะแห่งกิจกรรมเล็กน้อย อุเบกขาที่ถือว่าเป็นอกรรม ความฉลาดคล่องแคล่วที่เป็นกลางที่ปรากฏอยู่ในฌานทั้งหมด ไม่เร่งรีบและไม่ช้า คืออุเบกขาที่ถือว่าเป็นยานแห่งสมาธิ อุเบกขานี้ มีคุณภาพ ใกล้ทุติยฌาน และกำจัดความยินดีแห่งจิต ถ้าจิตไม่ทำงาน นั่นเรียกว่า อุเบกขาที่เป็นสภาวะแห่งกิจกรรมเล็กน้อย อุเบกขานี้ ใกล้ตติยฌาน และกำจัดความยินดีทุกอย่างของจิต ถ้าจิตของบุคคลไม่ทำงานยุ่งกับอารมณ์ เพราะความไม่กระวนกระวายแห่งจิตและกาย นี้เรียกว่า อุเบกขาที่เป็นอกรรม อุเบกขานี้ใกล้จตุตถฌาน

อะไร เป็นลักษณะ รส ปัจจุปัฏฐานและปทัฏฐานแห่งอุเบกขา? ความเป็นกลาง เป็นลักษณะเด่น ความไม่ยึดติดเป็นรส ความไม่ทำงาน เป็นปัจจุปัฏฐาน และความไม่รู้สึก (ยินดียินร้าย) เป็นปทัฏฐานแห่งอุเบกขา

ถาม : เพราะเหตุไร ท่านจึงแสดงอุเบกขานั้นไว้ในฌานนี้ และไม่แสดงไว้ในทุติยฌานและปฐมฌาน ?

ตอบ : ในทุติยฌานและปฐมฌาน, จิต เพราะประกอบด้วยปีติ จึงไม่ปราศจากความยึดมั่น เพราะมีปีติและสุข ความบันเทิงแห่งจิตยังไม่ถูกกำจัดไป เพราะเหตุนั้นท่านจึงไม่แสดงอุเบกขานี้ว่าปรากฏอยู่ในทุติยฌานและปฐมฌาน เนื่องจากความระงับไปปีติและสุข เนื่องจากความไม่กำหนัด และเนื่องจากการกำจัดเสียซึ่งกระบวนการแห่งการรวมกันในตติยฌาน องค์ฌานนี้จึงเกิดขึ้น ท่านจึงกล่าวว่ามีอุเบกขา มีสติ และสัมปชัญญะอยู่เพราะความเชี่ยวชาญในองค์ฌาน

ถาม : อะไร เป็นลักษณะ รส ปัจจุปัฏฐาน และปทัฏฐานแห่งสติ ?

ตอบ : ความระลึกได้ เป็นลักษณะ การไม่ลืม เป็นรส ความเฝ้ารักษาเป็นปัจจุปัฏฐาน และสติปัฏฐาน ๔ เป็นปทัฏฐานของสติ

อะไร คือ "สัมปชัญญะ" ? สัมปชัญญะ คือความรู้ตัว เป็นความรู้ตัวที่ถูกต้องสมบูรณ์ ความรู้ตัวที่ถูกต้องสมบูรณ์[**] มีอยู่ ๔ อย่างคือ สาตถกสัมปชัญญะ สัปปายสัมปชัญญะ อสัมโมหสัมปชัญญะ และโคจรสัมปชัญญะ พึงทราบวินิจฉัยในสัมปชัญญะเหล่านี้ ความรู้แจ้งอิริยาบถทั้ง ๔ ชื่อว่าสาตถกสัมปชัญญะ การเข้าไปสู่ที่สงัด ชื่อว่าสัปปายสัมปชัญญะ การรู้แจ้งโลกธรรม ๘ อย่างชื่ออสัมโมหสัมปชัญญะ การเพ่งอยู่ที่อารมณ์กรรมฐาน ชื่อว่าโคจรสัมปชัญญะ ในคัมภีร์ คำว่า "สัมปชัญญะ" หมายถึงโคจรสัมปชัญญะ

อะไร เป็นลักษณะ รส ปัจจุปัฏฐาน และปทัฏฐานแห่งสัมปชัญญะ ? ความไม่ลุ่มหลงเป็นลักษณะ ความตกลงใจเป็นรส ความสอบสวนสภาวะทั้งหลายเป็นปัจจุปัฏฐาน การพิจารณาอย่างถูกต้อง เป็นปทัฏฐานของสัมปชัญญะ

ถาม : บุคคลควรมีสติและสัมปชัญญะในทุกสถานที่มิใช่หรือ ?

ตอบ : ถ้าบุคคลไม่มีสติและสัมปชัญญะ เขาย่อมไม่สามารถแม้ที่จะให้ขั้นต้นแห่งฌาน (อุปจารสมาธิ) เกิดขึ้นได้

ถาม : เพราะเหตุไร ท่านจึงแสดงสติและสัมปชัญญะไว้ในตติยฌาน ไม่แสดงไว้ในทุติยฌานและปฐมฌาน ?

ตอบ : เพราะในตติยฌานนี้ ปีติและองค์ฌานอื่น ๆ ที่หยาบทั้งหมดระงับไปแล้ว สมาธิจึงเป็นธรรมชาติละเอียด เข้าถึงความละเอียด และเพราะอาศัยสัมปชัญญะ สมาธิจึงแน่วแน่ในตติยฌาน ดังนั้น โยคีนั้นจึงได้รับความสะดวกในการปฏิบัติองค์ฌาน

อนึ่ง จิตที่ลุ่มหลง ปรารถนาความสุข และหมุนไปหาความสุขในฌานนี้โดยง่าย ความที่จิตมีความสุขมากเกินไป ชื่อว่าความลุ่มหลง ดังนั้น (เพราะสติและสัมปชัญญะ) โยคีจึงสามารถกำจัดปีติ และได้รับความสะดวกในฌานนี้

ข้ออุปมาว่าด้วยลูกโค

ก็ปีติและสุข เป็นสิ่งที่ใกล้เคียงกัน ดังนั้น โยคีผู้เข้าใจสติและสัมปชัญญะ จึงเพ่งอารมณ์ด้วยสุขที่แยกจากปีติ เปรียบเหมือนลูกโคที่เดินตามแม่โค ถ้าบุคคลไม่ดึงหูมันกลับมา ลูกโคนั้นย่อมเดินเคียงข้างติดตามแม่โคไป โยคีผู้ประกอบด้วยสติและสัมปชัญญะ ย่อมเข้าใจสุขว่าเป็นสิ่งที่แยกจากปีติ และเพ่งอารมณ์แห่งฌาน[**] ในทางกลับกัน ถ้าโยคีไม่เข้าใจ เธอย่อมกลับเข้าไปหาปีติ และมีส่วนแห่งความเสื่อมในฌาน เพื่อการได้ความเชี่ยวชาญในองค์ฌาน ท่าน

จึงแสดงสติและสัมปชัญญะไว้ อุเบกขา สติ และสัมปชัญญะ ชื่อว่าอันโยคีให้สำเร็จแล้ว ด้วยประการดังกล่าวนั้น เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า *"มีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะอยู่ และเสวยสุขด้วยกายอยู่"*

ถาม : อะไร คือสุขทางใจ ?

ตอบ : สุขที่บุคคลเสวยทางใจ ชื่อว่าสุขทางใจ เป็นสุขที่เกิดจากการสัมผัสทางใจ นี้คือความหมายของคำว่า "สุขทางใจ" นี้เรียกว่าสุข

ถาม : อะไร คือ "กาย" ? คือสัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ วิญญาณขันธ์ เหล่านี้ เรียกว่า "กาย"

คำว่า "เสวยสุขนั้นด้วยกาย" หมายถึงการได้รับความสบายของ(นาม)กาย

ถาม : เมื่อเป็นเช่นนั้น เพราะเหตุไร ท่านจึงกล่าวไว้ว่า ไม่มีปีติในสุขนี้ และสุขนั้นอันบุคคลไม่ได้เสวยด้วยกาย ?

ตอบ : ในตติยฌาน สุขินทรีย์ ถูกกำจัดแล้ว สมดังคำสอนของพระผู้มีพระภาคเจ้าที่แสดงว่า'ในตติยฌาน สุขินทรีย์ถูกกำจัดแล้ว'

พึงทราบวินิจฉัยในคำว่า "สุขที่พระอริยเจ้าทั้งหลายกล่าวไว้" ดังนี้ คำว่า "พระอริยเจ้าทั้งหลาย"หมายถึงพระพุทธเจ้าและพระสาวกทั้งหลาย คำว่า "กล่าวไว้" หมายถึงการเปิดเผย บัญญัติ อธิบาย ชี้แจง คำว่า "สุขที่พระอริยเจ้าทั้งหลายกล่าวไว้"บัณฑิตพึงทราบโดยนัยดังกล่าวมานั้น

ถาม : เพราะเหตุไร พระอริยเจ้าทั้งหลายจึงยกย่องสภาพแห่งกายนี้ ไม่ยกย่องสภาพอื่นใด ?

ตอบ : ในตติยฌานนี้ แม้โยคีจะอยู่เป็นสุขอย่างยิ่ง แต่เธอก็ไม่ยึดติดสุข พระอริยเจ้าทั้งหลาย อยู่เหนือสุข นี้เป็นความสำเร็จของพระอริยเจ้าทั้งหลาย เพราะเหตุนั้น พระอริยเจ้าทั้งหลายจึงยกย่องฌานอันยอดเยี่ยมนี้

ในคำว่า "โยคีนั้นประกอบด้วยอุเบกขาและสติอยู่เป็นสุข" นี้ อุเบกขา สติ และสุข ได้อธิบายไว้แล้ว

พึงทราบวินิจฉัยในคำว่า "เข้าถึงตติยฌานอยู่" ฌานนี้เรียกว่า"ที่ ๓" เพราะต่อจากฌานที่ ๒ ฌานที่ ๓ (ตติยฌาน)ประกอบด้วยอุเบกขา สติ สัมปชัญญะ สุข และจิตตัสเสกัคคตา (ความแน่วแน่แห่งจิต) ความสมบูรณ์แห่งองค์เหล่านี้ เรียกว่า ตติยฌาน คำว่า "เข้าถึงอยู่" หมายความว่า โยคีผู้บรรลุตติยฌาน พ้นจากองค์ ๑ ทำองค์ ๕ ความดี ๓ อย่าง ลักษณะ ๑๐ ให้บริบูรณ์ และประกอบด้วยอานิสงส์ ๒๒ ประการ

การเข้าถึงทิพยโลก หมายถึงการเกิดขึ้นในพรหมโลกชั้นสุภกิณหะ บัณฑิตพึงเข้าใจโดยนัยที่ท่านแสดงไว้แล้วในปฐมฌาน คำว่า "เข้าถึงเทวโลก" คือการอยู่ในภูมิอันน่าพอใจนั้นที่ปราศจากปีติ คำว่า "เข้าถึงเทวโลก" คือ การอยู่ในลักษณะที่เหนือมนุษย์

ข้ออุปมาว่าด้วยสระบัว

เพราะเหตุนั้น พระพุทธเจ้าจึงตรัสกะภิกษุทั้งหลาย ดังนี้ว่า ในสระดอกบัวน้ำเงินบัวแดงและบัวขาว บัวน้ำเงิน บัวแดง และบัวขาว เกิดเจริญเติบโต และดำรงอยู่ในน้ำ และซึมซาบได้ด้วยน้ำเย็นตั้งแต่รากไปจนถึงก้าน แม้ฉันใด กายนี้ก็ฉันนั้นเหมือนกัน ประกอบและซึมซาบไปด้วยสุขที่ปราศจากปีติ[๑๓] โยคีอยู่ในตติยฌานเหมือนบัวน้ำเงิน บัวแดง และบัวขาวดำรงอยู่ในน้ำ กายของโยคีนั้น บัณฑิตพึงทราบดังนี้ บัวทั้งหลายที่อยู่ในน้ำ ย่อมซึมซาบด้วยน้ำตั้งแต่รากจนถึงก้าน แม้ฉันใด โยคีก็ฉันนั้นเหมือนกัน อยู่ในตติยฌานด้วยกายและจิตที่เอิบอาบซึมซาบด้วยสุขที่ปราศจากปีติ

ผลแห่งการบำเพ็ญฌาน (ตติยฌาน) มีดังต่อไปนี้ โยคีย่อมบังเกิดในสุภกิณหพรหมผลที่สัมพันธ์กับระดับชั้นแห่งตติยฌาน มีอยู่ ๓ อย่าง คือ ระดับต่ำ ระดับกลาง และระดับสูง ถ้าโยคีบำเพ็ญฌาน (ตติยฌาน) ระดับต่ำ หลังจากตาย เธอจะบังเกิดในพรหมโลกชั้นปริตตสุภา มีอายุประมาณ ๑๖ กัลป์ ถ้าเธอบำเพ็ญฌานระดับกลาง หลังจากตาย เธอจะบังเกิดในพรหมโลกชั้นอัปปมาณสุภา มีอายุประมาณ ๓๒ กัลป์ ถ้าเธอบำเพ็ญฌานระดับสูง หลังจากตาย เธอจะบังเกิดในพรหมโลกชั้นสุภกิณหา มีอายุประมาณ ๖๔ กัลป์[๑๔]

จตุตถฌาน

ข้าพเจ้าจักพิจารณาโทษของตติยฌาณ บัดนี้ โยคีเมื่อปฏิบัติตติยฌาน และได้รับความคล่องแคล่วในฌานนั้นแล้ว ปรารถนาที่จะให้จตุตถฌานเกิดขึ้น และก้าวพ้นตติยฌาน เธอคิดว่า ตติยฌาน (ฌานที่ ๓) นี้ หยาบ จตุตถฌาน(ฌานที่ ๔) ละเอียด เธอมองเห็นโทษของตติยฌานและอานิสงส์ของจตุตถฌาน อะไรคือโทษของตติยฌาน ? คือ ปีติเป็นศัตรูที่อยู่ใกล้สัมมาสมาธิพร้อมด้วยสุข ยังเป็นธรรมชาติหยาบ ดังนั้น เธอจึงไม่สามารถบรรลุอภิญญาได้ ตติยฌานไม่ได้มีส่วนแห่งคุณวิเสส เธอมองเห็นโทษของตติยฌาน ด้วยอาการดังกล่าวนั้น อานิสงส์ของจตุตถฌาน ประกอบด้วยการข้ามพ้นโทษเหล่านี้

โยคีผู้มองเห็นโทษของตติยฌาน และอานิสงส์ของจตุตถฌาน ด้วยอาการดังกล่าวมานั้นแล้ว ย่อมเจริญกสิณนิมิตและกำจัดสุขในทันที หลังจากที่กำจัดสุขแล้ว เธอสามารถอยู่ด้วยจิตที่ประกอบด้วยอุเบกขา จิตของเธอผู้บำเพ็ญฌานอย่างนั้น ย่อมบรรลุอัปปนาสมาธิ เนื่องด้วยอุเบกขา

ข้าพเจ้าจักพรรณนาองค์แห่งจตุตถฌาน

โยคีนั้น เพราะละสุขและทุกข์ และเพราะโสมนัสและโทมนัสดับไปก่อน ชื่อว่า เข้าถึงจตุตถฌานอันไม่มีทุกข์ไม่มีสุขมีความบริสุทธิ์แห่งสติอันเกิดจากอุเบกขาอยู่[๔] นี้เป็นอานิสงส์ของปฐวีกสิณ

คำว่า "เพราะละสุข" นี้ เป็นการละสุขทางกาย คำว่า "เพราะละทุกข์" นี้ เป็นการละทุกข์ทางกาย คำว่า "เพราะโสมนัสและโทมนัสดับหายไปก่อน" หมายความว่าโสมนัสก็คือความสุขที่เป็นเจตสิก นี้คือการที่ธรรมเหล่านี้ดับหายไปก่อน

ถาม : ท่านกล่าวว่า เพราะละสุขและทุกข์ เพราะโสมนัสและโทมนัสดับหายไปก่อน ธรรมเหล่านี้ถูกละทิ้งไว้ก่อน ณ ที่ไหน ?

ตอบ : ธรรมเหล่านั้นถูกละทิ้งไว้เบื้องหลังในขณะที่เข้าถึงอุปจารฌาน พระพุทธเจ้าทรงแสดงการกำจัดโทมนัสไว้ในจตุตถฌานนี้ [๕]

ถาม : ทุกขินทรีย์ที่เกิดขึ้นแล้ว ดับสนิท ณ ที่ไหน ?

ตอบ : พระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลาย ดังนี้ว่า ในปฐมฌาน การหลีกออกจากกาม พระโยคีทำสำเร็จแล้ว ทุกขินทรีย์ที่เกิดขึ้นแล้ว จึงดับไปไม่เหลือ

ถาม : เพราะเหตุไร ทุกขินทรีย์จึงดับไปไม่เหลือในปฐมฌาน ?

ตอบ : เพราะความสมบูรณ์แห่งปีติจึงมีความสบายกาย[๖] เพราะความสบายกาย ทุกขินทรีย์จึงดับไปคือ ทุกขินทรีย์นั้น อันท่านละได้แล้วเพราะก้าวล่วง เพราะเหตุนั้น ในปฐมฌาน ทุกขินทรีย์จึงถูกกำจัด ในทุติยฌาน โทมนัสสินทรีย์ถูกกำจัด ตามคำสอนของพระพุทธเจ้า การกำจัดโทมนัสสินทรีย์ มีดังนี้ *"โทมนัสสินทรีย์ที่เกิดขึ้นแล้ว ดับไม่เหลือ ณ ที่ไหน ? ภิกษุทั้งหลาย ในที่นี้ วิตกและวิจารระงับไป เธอเข้าถึงทุติยฌานอยู่ ในทุติยฌานนี้ โทมนัสสินทรีย์ที่เกิดขึ้นแล้วดับไปโดยไม่เหลือ"* [๗] เพราะเหตุไรในทุติยฌานโทมนัสสินทรีย์จึงดับไปไม่เหลือ ? ถ้าบุคคลมีวิตกและวิจารอยู่เป็นเวลานาน กายและจิตของเธอย่อมประมาท ถ้าจิตของเธอประมาท โทมนัสสินทรีย์ย่อมเกิดขึ้นในทันที ในทุติยฌาน วิตกและวิจารระงับไปแล้วในตติยฌานสุขินทรีย์ถูกกำจัด พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ดังนี้ว่า *"สุขินทรีย์ที่เกิดขึ้นแล้ว ดับโดยไม่เหลือ ณ ที่ไหน ? ภิกษุทั้งหลาย ในที่นี้ เนื่องจากความไม่ติดใจปีติ โยคีจึงบรรลุตติยฌานอยู่ ในตติยฌานนี้ สุขินทรีย์ที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมดับไปโดยไม่เหลือ"* [๘]

ถาม : เพราะเหตุไร ในตติยฌาน สุขินทรีย์จึงดับไป ?

ตอบ : เพราะว่าปีติสิ้นไป เพราะปีติสิ้นไป สุขที่เกิดขึ้นเพราะปีติ จึงสิ้นไปด้วยเพราะเหตุนั้น ในตติยฌาน สุขินทรีย์จึงสิ้นไป

ถาม : ถ้าทุกขินทรีย์ สุขินทรีย์ และโทมนัสสินทรีย์ ถูกกำจัดไปแล้วในตติยฌาน เพราะเหตุไร ความสิ้นไปแห่งธรรมเหล่านั้น ท่านจึงแสดงไว้ในจตุตถฌานอีกเล่า ?

ตอบ : ในตติยฌาน อินทรีย์เหล่านี้ ถูกกำจัดแล้ว ตติยฌานนั้น เป็นทางนำไปสู่จตุตถฌาน ในตติยฌาน อินทรีย์เหล่านั้นเกิดขึ้นแล้วก็ดับไป เพราะเหตุนั้น การกำจัดอินทรีย์เหล่านั้น ท่านจึงแสดงไว้ในจตุตถฌาน

อนึ่ง คำว่า "เข้าถึง"และคำว่าไม่มีทุกข์ไม่มีสุข หมายถึงการข้ามพ้นซึ่งทุกข์และสุข เพราะเหตุนั้น การข้ามพ้นซึ่งทุกข์และสุข"[๒] ท่านจึงแสดงไว้ว่าเป็นการเข้าถึงความไม่ทุกข์ไม่สุข เพราะว่า ในจตุตถฌาน การบรรลุและการเอาชนะ เกิดขึ้นพร้อมกัน อีกอย่างหนึ่ง อุเบกขาย่อมกำจัดกิเลสทั้งหลายทันทีและสิ้นเชิง การเข้าถึงความไม่ทุกข์ไม่สุข หมายความว่า จิตไม่ได้ยอมรับ และไม่ได้ปฏิเสธ นี้เรียกว่า การเข้าถึงความไม่ทุกข์ไม่สุข

อะไร เป็นลักษณะ รส ปัจจุปัฏฐาน และปทัฏฐานแห่งการเข้าถึงความไม่ทุกข์ไม่สุข?

ความเป็นกลางเป็นลักษณะ ความดำรงอยู่ในตำแหน่งกลางเป็นรส การละทิ้งเป็นปัจจุปัฏฐาน การกำจัดซึ่งปีติเป็นปทัฏฐาน

อะไรคือความบริสุทธิ์แห่งสติอันเกิดจากอุเบกขา ? ความเป็นกลางเรียกว่าอุเบกขา นั้นเรียกว่า อุเบกขา คำว่า "สติ" คือ ความเอาใจใส่ ความระลึกได้ และความระลึกชอบ เหล่านี้ ท่านเรียกว่า "สติ" สติที่อุเบกขาทำให้สะอาดบริสุทธิ์ เรียกว่า "ความบริสุทธิ์แห่งสติที่เกิดจากอุเบกขา"

ถาม : สติอันอุเบกขาให้สะอาดบริสุทธิ์ได้อย่างไร ?

ตอบ : เนื่องจากการสละกิเลสทั้งหมด และเนื่องจากความเหมือนและความใกล้ชิดต่อการเข้าถึงนั้น ความไม่ถูกรบกวนและการวางเฉย ชื่อว่าถูกทำให้บริบูรณ์แล้วในที่นี้ การวางเฉยนี้ มีความสัมพันธ์กับอุเบกขา เพราะฉะนั้น สติถึงความไม่รบกวน และทำความวางเฉยให้บริบูรณ์ เพราะเหตุนั้น สตินี้ก็คืออุเบกขาและได้ความสะอาด และความบริสุทธิ์ นั่นเอง

คำว่า "ที่ ๔" (จตุตถ) นี้หมายถึงฌานนั้น เพราะ(ต่อจาก)ตติยฌาน จตุตถฌานชื่อว่าอันท่านทำให้บริบูรณ์แล้ว คำว่า "เข้าถึงฌาณ" นี้ หมายถึงสติอันเกิดจากอุเบกขาและความแน่วแน่แห่งจิตในจตุตถฌาน นี้เป็นความหมายของคำว่า"ฌานัง อุปสัมปัชชะ"คำว่า"อุปสัมปัชชะ" และ "อยู่" คือ โยคีพ้นจากองค์ ๑ ทำองค์ ๓ ความดี ๓ และลักษณะ ๑๐ ให้บริบูรณ์ และประกอบด้วยอานิสงส์ ๒๒ โยคีเข้าถึงจตุตถฌาน อยู่ด้วยอาการอย่างนี้ ผลของฌานนี้ คือ การเกิดในเทวโลก อานิสงส์แห่งฌานนี้ คือ ทำให้เกิดในพรหมโลกชั้นเวหัปผละ ข้อนี้แสดงไว้บริบูรณ์แล้ว ข้อว่า "เข้าถึงเทวโลก" นี้ คือการอยู่ด้วยลักษณะที่เหนือมนุษย์ การอยู่ด้วยสุขอันเกิดจากอุเบกขา นี้เรียกว่า การเข้าถึงเทวโลกนั่นเอง

ข้ออุปมาว่าด้วยผ้าขาว

เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสกะภิกษุทั้งหลาย ดังนี้ว่า "บุคคลอาจนั่งคลุมร่างกายของเขา ด้วยผ้าขาวตั้งแต่ศีรษะจดเท้า โดยวิธีที่จะไม่ให้ร่างกายส่วนใดไม่ถูกคลุมไว้ แม้ฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้นเหมือนกัน คลุมร่างและแขนขาของตนด้วยสติอันบริสุทธิ์ เพื่อว่า ไม่มีส่วนไหนที่ไม่ถูกคลุมไว้ด้วยสติอันบริสุทธิ์"[*] โยคีก็เหมือนกับบุคคลที่คลุมตัวเองด้วยผ้าขาว เธอผู้พ้นจากกิเลสละเอียดทุกอย่างแล้ว เข้าถึงจตุตถฌานอยู่ บัณฑิตพึงทราบดังกล่าวมานี้ บุรุษผู้คลุมร่างของตนตั้งแต่ศีรษะจดเท้าด้วยผ้าขาว ย่อมได้รับการปกป้องจากความร้อนและความหนาวเกินไปการประสบกับความเจ็บไข้ และไม่ถูกรบกวนทางกายและจิต แม้ฉันใด โยคีนั้นก็ฉันนั้นเหมือนกัน เข้าถึงจตุตถฌานไม่เสวยทั้งทุกข์และสุข นี้คือสุขอันเกิดจากอุเบกขาโยคีนั้นย่อมทำร่างกายให้เต็มด้วยสุขนี้

อานิสงส์แห่งฌาน มีดังต่อไปนี้ โยคีย่อมไปเกิดในพรหมโลกชั้นเวหัปผละ ปุถุชนผู้ปฏิบัติจตุตถฌาน หลังจากตาย จะเกิดในพรหมโลกชั้นเวหัปผละ ถ้าจิตของเธอไม่ชอบความ เพียร เธอจะบังเกิดในพรหมโลกชั้นอสัญญีสัตว์มีอายุประมาณ ๕๐ กัลป์[*] ถ้าโยคีเป็นสมณะ เธอจะบังเกิดในพรหมโลกชั้นเวหัปผละหรือในชั้นใดชั้นหนึ่ง บรรดาสุทธาวาส ๕ ผลแห่งจตุตถฌานมีประการดังกล่าวมานั้น

ถาม : เพราะเหตุไร ฌานระดับต่ำกลาง สูง และการมีส่วนแห่งคุณวิเสสอันเป็น ผลภูมิ ท่านจึงแสดงไว้ในตติยฌาน และไม่แสดงไว้ในจตุตถฌานเล่า ?

ตอบ : เพราะว่า มีความแตกต่างระหว่างฌานที่หยาบและละเอียดอยู่ในตติยฌาน เพราะเหตุนั้น ความยอดเยี่ยมแห่งผลภูมิ ท่านจึงแสดงไว้ เพราะมีส่วนแห่งคุณวิเสส(สูงขึ้นไปอีก) ในจตุตถฌาน โยคีบรรลุถึงชั้นสูงสุดแห่งความมีส่วนแห่งคุณวิเสส พ้นจากนี้แล้ว ย่อมไม่มีความมีส่วนแห่งคุณวิเสสอื่นใด เพราะเหตุนั้น จึงไม่มีส่วนแห่งคุณวิเสสในผลภูมิ

อากาสานัญจายตนะ

พิจารณาโทษของจตุตถฌาน : บัดนี้ โยคีได้รับสุขที่ไม่มีที่สิ้นสุดในจตุตถฌานแล้ว ปรารถนาที่จะบรรลุอากาสานัญจายตนฌาน และก้าวพ้นวิสัยแห่งรูป เธอคิดว่าดังนี้ว่า "รูปฌานยังเป็นธรรมหยาบ อากาสานัญจายตนฌานเป็นธรรมละเอียด" โยคีนั้น มองเห็นโทษของรูปฌานและเห็นอานิสงส์ของอากาสานัญจายตนฌาน อะไรคือโทษของรูปฌาน? มีโทษอยู่หลายอย่าง เช่น การยึดฉวยไม้และอาวุธ การเข่นฆ่าเบียดเบียน การทะเลาะ การส่อเสียด การพูดเท็จ ความบกพร่องอวัยวะเป็นต้น มีทุกข์อยู่หลายอย่าง เช่น โรคนัยน์ตา และความเจ็บป่วยทางกายอื่นๆ ทุกข์อันเกิดจากความหนาว ร้อน หิว และกระหาย เหล่านี้เป็นทุกข์หนัก ที่เกิดจากรูปารมณ์

อะไร คือโทษของจตุตถฌาน ? การอาศัยรูปารมณ์มีโสมนัสเป็นศัตรูที่อยู่ใกล้ จึงเรียกว่าเป็นธรรมหยาบ โยคีที่ยึดติดอยู่กับรูป และพอใจในรูปนั้น ย่อมไม่สามารถมีส่วนแห่งคุณวิเสส(ยิ่งขึ้นไป) แต่โยคีที่ยึดอากาศอยู่ ย่อมทำตัวเองให้หลุดพ้นอย่างสงบ ในจตุตถฌานนี้โยคีย่อมสำเร็จฌานหยาบ โยคีมองเห็นโทษของจตุตถฌานในรูปารมณ์ ด้วยประการฉะนี้ อานิสงส์ของอากาสานัญจายตนฌาน ขึ้นอยู่ที่การข้ามพ้นโทษเหล่านี้

ข้าพเจ้าพิจารณาโทษของจตุตถฌานแล้ว บัดนี้จะแสดงวิธีเข้าถึงอากาสานัญจายตนฌานต่อไป

โยคีนั้น เมื่อเห็นรูปและมหันตโทษของมันและอานิสงส์ของอากาสานัญจายตฌานแล้ว ข้ามพ้นจากฌานนั้น ละปฐวีกสิณ ปฐวีนิมิตแล้ว ปฏิบัติอากาสานัญจายตนะ

เธอพึงเพ่งอากาศในฐานะเป็นอารมณ์อันหาที่สุดไม่ได้ ถ้าเธอบำเพ็ญกัมมัฏฐานอย่างนั้น เธอย่อมทำลายปฐวีนิมิตได้อย่างรวดเร็ว และจิตของเธอก้าวพ้นจากปฐวีนิมิต และก้าวจากปฐวีนิมิตไปสู่ที่ว่าง (อากาศ) เพราะได้รับความสะดวกในการรับรู้อายตนะ(ขอบเขต)ของความไม่มีที่สุดแห่งอากาศ โยคีนั้นย่อมบรรลุอัปปนาสมาธิ

โยคีนั้น เพราะก้าวล่วงรูปสัญญาโดยสิ้นเชิง เพราะความดับไปแห่งปฏิฆสัญญา(ความจำหมายที่ขัดเคือง)เพราะไม่ใส่ใจนานัตตสัญญา(ความจำหมายเกี่ยวกับความเป็นต่างๆ)คิดว่า “อากาศไม่มีที่สุด” เข้าถึงและอยู่ในอากาสานัญจายตนะ(ภูมิ) ”“

คำว่า “**โดยสิ้นเชิง**” คือไม่มีสิ่งที่เหลืออยู่ ข้อว่า“**เพราะก้าวล่วงรูปสัญญา**”พึงทราบวินิจฉัยดังนี้ อะไรคือรูปสัญญา? ความจำได้ ความหมายรู้ ภาวะแห่งความจำได้หมายรู้ของบุคคลผู้เข้าฌานที่รูปธาตุเป็นอารมณ์ เหล่านี้ เรียกว่ารูปสัญญา คำว่า “**ก้าวล่วง**” คือ อยู่เหนือรูปสัญญานี้ ข้อว่า “**เพราะความดับไปแห่งปฏิฆสัญญา**” พึงทราบวินิจฉัยดังนี้ อะไร คือปฏิฆสัญญา? ความจำหมายรูป เสียง กลิ่น รส และโผฏฐัพพะ เหล่านี้ เรียกว่าปฏิฆสัญญา คำว่า“**ความดับไป**” คือ การสิ้นสุดแห่งปฏิฆสัญญาต่างๆ เหล่านี้ ข้อว่า“**เพราะไม่ใส่ใจนานัตตสัญญา**” พึงทราบวินิจฉัยดังนี้ อะไรคือนานัตตสัญญา? ความจำได้ ความหมายรู้ ภาวะแห่งความจำได้หมายรู้ของบุคคลผู้ไม่ได้บรรลุฌาน และผู้ประกอบด้วยมโนธาตุและวิญญาณธาตุ เหล่านี้ เรียกว่านานัตตสัญญา ข้อว่า “**พ้นจากการใส่ใจนานัตตสัญญา**” หมายความว่าบุคคลเป็นผู้พ้นแล้วจากการทำไว้ในใจซึ่งนานัตตสัญญาเหล่านี้

ถาม : เพราะเหตุไร ท่านจึงแสดงไว้เฉพาะการก้าวล่วงสัญญาเท่านั้น ไม่แสดงการก้าวล่วงเวทนา สังขาร และวิญญาณด้วย?

ตอบ : ถ้าบุคคลก้าวล่วงรูปสัญญา เขาชื่อว่าก้าวล่วงขันธ์อื่นๆ ทั้งหมด และถ้าบุคคลไม่พ้นจากรูปสัญญา จิตของเขาย่อมไม่สามารถก้าวล่วงสัญญาขันธ์อื่นๆ ได้เลย เพราะ

เหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงแสดงการก้าวล่วงรูปสัญญาไว้โดยประสงค์ที่จะชี้แจงการก้าวล่วงอารมณ์ที่เป็นรูปทั้งหมด เพราะว่า รูปารมณ์ทั้งหมดของฌาน อิงอาศัยสัญญา

ถาม : ถ้าข้อนั้นไม่เกิดขึ้น (คือถ้าบุคคลนั้นไม่ก้าวล่วงรูปสัญญา) ปฏิฆสัญญา และนานัตตสัญญา จะมีหรือไม่ ?

ตอบ : ในรูปฌาน ยังมีปฏิฆสัญญาและนานัตตสัญญาอยู่ เพราะว่า สัญญาเหล่านี้ถูกกำจัด (ในภายหลัง)

ถาม : เพราะเหตุไร บุคคลนั้นจึงไม่ดำเนินต่อไปในฌานนั้นเล่า ?

ตอบ : เขาไม่ชอบใจรูป เพราะเหตุนั้น เขาจึงไม่กำจัด (สัญญาเหล่านี้) ในฌานนั้น สมดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า เนื่องจากไม่กำจัดสัญญาเหล่านี้ (ปฏิฆสัญญา) ในฌานนั้น (รูปฌาน) เสียงจึงเป็นเสี้ยนหนามต่อบุคคลผู้เข้าปฐมฌาน" เธอผู้ไม่ชอบใจรูปอย่างนั้น จึงดำเนินต่อไปและทำลายสัญญาเหล่านี้ในฌานนี้ เพราะเหตุนั้น เธอชื่อว่าบรรลุถึงความไม่กระเพื่อมแห่งอรูปสมาบัติและความสงบอันเกิดจากความหลุดพ้น อาฬารดาบส กาลามะและอุททกดาบส รามบุตร เมื่อได้เข้าอรูปสมาบัติ (อรูปฌาน) จึงไม่เห็นและไม่ได้ยินเกวียน ๕๐๐ เล่มที่ผ่านไปมา" เพราะเหตุนั้น อรูปสมาบัตินี้ ท่านจึงกล่าวไว้ว่า "เป็นเหมือนการทำลายอายตนะ (ประสาทสัมผัส) " และการก้าวล่วงรูปสัญญาทั้งหมด ท่านกล่าวว่า "เป็นการทำลายรูปธรรมและปฏิฆสัญญา" ข้อว่า "**เพราะไม่ใส่ใจซึ่งนานัตตสัญญา**" หมายถึงการทำลายอารมณ์ทั้งหลายอนึ่ง การก้าวล่วงรูปสัญญาทั้งหมด ท่านกล่าวว่า "เป็นการบรรลุอรูปฌาน" ความดับไปแห่งปฏิฆสัญญา ท่านกล่าวว่า "เป็นการทำลายปัจจัยภายนอกที่รบกวนฌานนั้น (อรูปฌาน) และเป็นการทำความขุ่นมัวให้บริสุทธิ์ ข้อว่า"เพราะไม่ใส่ใจซึ่งนานัตตสัญญา"ท่านกล่าวว่าเป็นการทำลายซึ่งปัจจัยภายในที่รบกวนฌานนั้น และเป็นการชำระความสงบอันเกิดจากความหลุดพ้น

ถาม : ในคำว่า "อากาสานัญจายตนะ" อะไรคืออากาศ ?

ตอบ : เขตแดน(อายตนะ)ของอากาศ อากาสธาตุ คือ ช่องว่าง สิ่งที่ไม่ถูกสัมผัสโดยธาตุ ๔ นี้เรียกว่า ช่องว่าง เมื่อบุรุษทำจิตให้สงบโดยน้อมนึกถึงอากาศไม่มีที่สุด ท่านกล่าวว่า เธอคิดอยู่ว่า "อากาศไม่มีที่สุด" อากาศไม่มีที่สุดหมายถึงการเข้าไปสู่ช่องว่างที่ปราศจากที่สุด จิตและเจตสิกที่เข้าไปสู่ช่องว่าง ท่านเรียกว่า "เขตแดนของอากาศ" อะไร คือเขตแดนของอากาศ ? ความปราศจากขอบเขต เป็นลักษณะของอากาศ ลักษณะที่ปราศจากขอบเขตนี้ คือเขตแดนของอากาศ ข้อนี้ท่านกล่าวว่า "เป็นความหมายของอากาศ" การอยู่ในสวรรค์ ท่านเรียกว่า "สวรรค์" ฉันใด (การอยู่ใน)อากาสานัญจายตนฌาน ท่านก็เรียกว่า "อากาสานัญจายตนะ" ฉันนั้น ข้อว่า "เข้าถึงและอยู่ในอากาสานัญจายตนะ" หมายความว่าโยคีบรรลุอากาสานัญจายตนฌาน ข้ามพ้นรูปารมณ์ทั้งหมด ทำองค์ ๓ ความดี ๓ และลักษณะ

๑๐ ให้บริบูรณ์ ประกอบด้วยอานิสงส์ ๒๒ และอยู่อย่างสงบด้วยการเสวยผลแห่งการบำเพ็ญฌาน เพราะกุศลสมบัติเหล่านี้ เธอจะบังเกิดในอากาสานัญจายตนะ ดังที่ท่านกล่าวไว้แล้วในหนหลัง ข้อว่า "เพราะกุศลสมบัติเหล่านี้ เธอจะบังเกิดอากาสานัญจายตนะ" หมายความว่า เธอผู้ปฏิบัติอากาสานัญจายตนฌาน หลังจากตาย จะบังเกิดในอากาสานัญจายตนภูมิ มีอายุประมาณ ๒๐,๐๐๐ กัลป์""

วิญญาณัญจายตนฌาน

วินิจฉัยโทษของอากาสานัญจายตนฌาน บัดนี้ โยคีนั้น เมื่อบรรลุความเชี่ยวชาญในการบำเพ็ญอากาสานัญจายตนฌานแล้วปรารถนาจะทำฌานที่กำหนดวิญญาณัญจกสิณให้เกิดขึ้น และ ข้ามพ้นอากาสานัญจกสิณ พิจารณาเห็นว่า อากาสานัญจายตนฌาน เป็นธรรมหยาบ เธอมองเห็นความละเอียดแห่งวิญญาณัญจายตนฌาน

อนึ่ง โยคีนั้น มองเห็นโทษของอากาสานัญจายตนะ และอานิสงส์ของวิญญาณัญจายตนะ อะไรคือโทษของอากาสานัญจายตนะ ? คือฌานนี้มีศัตรูคือรูปฌานอยู่ใกล้ อารมณ์ของอากาสานัญจายตนฌาน เป็นธรรมหยาบ ปฏิฆสัญญาและนานัตตสัญญา ยังไม่แยกจากกันเลยในฌานนี้ เนื่องจากความยึดมั่นถือมั่น โยคีจึงไม่สามารถมีส่วนแห่งคุณวิเสสได้ เธอมองเห็นโทษของอากาสานัญจายตนฌาน ด้วยอาการอย่างนี้ อานิสงส์ของวิญญาณัญจายตนกสิณ อยู่ที่การเอาชนะโทษเหล่านี้นั่นเอง

วิญญาณัญจายตนะ โยคีนั้น เมื่อมองเห็นมหันตโทษของอากาสานัญจายตนฌานและอานิสงส์ของวิญญาณัญจายตนะแล้ว ควรพิจารณาวิญญาณัญจายตนะว่า "สงบ" ใส่ใจถึงความเกิดขึ้นแห่งวิญญาณที่ดำเนินไปตามช่องว่างโดยคิดว่า "วิญญาณไม่มีที่สุด" ด้วยอาการอย่างนี้ จิตของเธอย่อมมั่นคงอยู่ในวิญญาณัญจายตนสัญญา เธอเจริญกัมมัฏฐานอยู่อย่างนี้ไม่นานนัก จิตย่อมข้ามพ้นจากอากาสานัญจายตนสัญญาและก้าวเข้าสู่วิญญาณัญจายตนะ ในวิญญาณัญจายตนสัญญานี้ จิตย่อมบรรลุอัปปนาสมาธิ (ฌานที่แน่วแน่) ดังนั้น "**โยคีนั้นก้าวล่วงอากาสานัญจายตนะโดยสิ้นเชิง คิดว่า'วิญญาณไม่มีที่สุด' เข้าถึงและอยู่ในวิญญาณัญจายตนะ**"

คำว่า "**โดยสิ้นเชิง**" คือไม่มีสิ่งที่เหลืออยู่ ข้อว่า "**ก้าวล่วงอากาสานัญจายตนะ**" หมายถึงการข้ามพ้นอากาสานัญจายตนะนั่นเอง คำว่า"ก้าวล่วง"หมายถึงการไปเลย(สิ่งนั้น) นี้เรียกว่า "**ก้าวล่วงอากาสานัญจายตนะโดยสิ้นเชิง**" คำว่า"อากาสานัญจะ" คือโยคีนั้น พิจารณาวิญญาณนั้นว่าไม่มีที่สุด ซึ่งแผ่ไปทั่วอากาศ

ถาม : ในระหว่างรูปาวจรและอรูปาวจรนั้น อย่างไหนเป็นอนันตะ(ไม่มีที่สุด) ?

ตอบ : อรูปาวจรเท่านั้น เป็นอนันตะ เพราะว่า ไม่มีขอบเขตสำหรับอรูปฌาน และเพราะอรูปฌานเหล่านั้น อันใคร ๆ ไม่สามารถจับต้องได้ อนึ่ง อากาศไม่มีขีดจำกัด เพราะเหตุนั้น จึงเรียกว่า อนันตะ คำว่า "อนันตะ" คือ ไม่มีที่สุด เพราะเหตุนั้น ท่านจึงใช้คำว่า อนันตะ คำว่า วิญญาณก็เช่นเดียวกัน

คำว่า **"อยู่ในอายตนะ"** คืออยู่ในเขตแดนของวิญญาณที่ไม่มีที่สุด จิตและเจตสิก ท่านเรียกว่า เป็นเขตแดนของวิญญาณไม่มีที่สุด อะไรคือเขตแดนของวิญญาณไม่มีที่สุด? คือ วิญญาณที่ปราศจากเขตแดนนี้เรียก"วิญญาณัญจายตนะ" การอยู่ในสวรรค์ท่านเรียกว่าสวรรค์ฉันใด การอยู่ในฌานที่กำหนดอนันตวิญญาณเป็นอารมณ์ ท่านก็เรียกว่า วิญญาณัญจายตนะ ฉันนั้น เมื่อวิญญาณนี้ถูกยึดไว้ในฌาน ท่านจึงเรียกวิญญาณนั้นว่า วิญญาณัญจายตนะ คำว่า **"เข้าถึงและอยู่ในวิญญาณัญจายตนะ"** หมายความว่า โยคีนั้น ก้าวพ้นอารมณ์ที่ว่างในวิญญาณัญจายตนฌานนั้น เธอทำองค์ ๓ ความดี ๓ ลักษณะ ๑๐ ให้บริบูรณ์ และประกอบด้วยอานิสงส์ ๒๒ อยู่อย่างสงบ โดยเสวยผลแห่งการบำเพ็ญฌาน เพราะคุณสมบัติเหล่านี้ เธอจะบังเกิดในวิญญาณัญจายตนภูมิ ข้อนี้ท่านแสดงไว้แล้วอย่างบริบูรณ์ในตอนต้น

อานิสงส์ของการบำเพ็ญวิญญาณัญจายตนฌาน มีด้วยประการดังนี้ บุรุษผู้บำเพ็ญวิญญาณัญจายตนฌาน หลังจากตาย จะบังเกิดในวิญญาณัญจายตนภูมิ มีอายุประมาณ ๔๐,๐๐๐ กัลป์[๓๙]

วิญญาณัญจายตนะ จบ

อากิญจัญญายตนะ

พิจารณาโทษของวิญญาณัญจายตนะ บัดนี้ โยคีนั้น เมื่อได้ความเชี่ยวชาญในการบำเพ็ญวิญญาณัญจายตนฌานแล้ว ปรารถนาที่จะให้อากิญจัญญายตนฌานเกิดขึ้นและก้าวพ้นวิญญาณัญจายตนะ

อนึ่ง เธอคิดดังนี้ว่า "วิญญาณัญจายตนฌาน เป็นธรรมหยาบ อากิญจัญญายตนฌานเป็นธรรมละเอียด" ก็เธอมองเห็นโทษของวิญญาณัญจายตนะและอานิสงส์ของอากิญจัญญาย ตนฌาน อะไรคือโทษของวิญญาณัญจายตนฌาน ? คือ ฌานนี้ มีศัตรูคืออากาสานัญจายตนะอยู่ใกล้ วิญญาณารมณ์เป็นธรรมหยาบ ในที่นี้ เนื่องจากความยึดมั่นถือมั่น โยคีจึงไม่สามารถมีส่วนคุณวิเสสโดยพิจารณาอนันตสัญญาได้ อานิสงส์ของอากิญจัญญายตนะอยู่ที่การเอาชนะโทษเหล่านี้ โยคีนั้น เมื่อเห็นโทษของวิญญาณัญจายตนะและอานิสงส์ของอากิญจัญญายตนะแล้ว ข้ามพ้นวิญญาณัญจายตนะอย่างสงบไม่ดำเนินไปตามวิญญาณนั้นอีก เธอผู้เห็นความหลุดพ้นของอากิญจัญญายตนะ ปรารถนาที่จะบรรลุอากิญจัญญายตนะนั้น และเมื่อพิจารณาดังนั้นแล้ว

เธอข้ามพ้นวิญญาณสัญญาทันที เพราะอาศัยอากิญจัญญายตนสัญญา เธอจึงบรรลุอัปปนาสมาธิ(ฌาน) โยคีนั้นก้าวล่วงวิญญาณัญจายนตนะโดยสิ้นเชิง คิดว่า **"ไม่มีอะไรเลย"** เข้าถึงและอยู่ในวิญญาณัญจายตนะ

คำว่า **"โดยสิ้นเชิง"** คือไม่มีสิ่งที่เหลืออยู่ คำว่า **"ก้าวล่วงวิญญาณัญจายตนะ"** หมายถึงการไปล่วงวิญญาณนี้ท่านเรียกว่า "ก้าวล่วงวิญญาณัญจายตนะ" คำว่าไม่มีอะไรเลย หมายความโยคีนั้นไม่ปฏิบัติ (วิญญาณัญจายตนฌาน) อีก ไม่กำหนดถึงอีก ข้ามพ้นจากวิญญาณัญจายตนะนั้น และเห็นเฉพาะความไม่มีอะไรเท่านั้น บัณฑิตพึงทราบอากิญจัญญะ(ความไม่มีอะไร) ดังนี้ คำว่า **"อายตนะ"** มีวินิจฉัยว่า จิตและเจตสิกที่เข้าสู่เขตแดนของความไม่มีอะไร ท่านเรียกว่าอากิญจัญญายตนะ? อะไรคืออากิญจัญญายตนะ? คือ สิ่งที่ไม่มีธรรมชาติแห่งวิญญาณ และเป็นสิ่งที่ว่าง(สุญญะ) อากิญจัญญายตนะท่านกล่าวว่าเป็นการไม่ยึดถืออะไร คำว่า **"เข้าถึงอายตนะ"** หมายถึงการบรรลุอากิญจัญญายตนฌาน คำว่า **"เข้าถึงและอยู่"** คือโยคีนั้น บรรลุอากิญ-จัญญายตนฌาน ก้าวล่วงวิญญาณารมณ์ ทำองค์ ๓ ความดี ๓ ลักษณะ ๑๐ ให้บริบูรณ์ และประกอบด้วยอานิสงส์ ๒๒ และอยู่อย่างสงบโดยเสวยผลแห่งฌาน เพราะคุณสมบัติเหล่านี้เธอย่อมบังเกิดในอากิญจัญญายตนภูมิ ข้อนี้ท่านแสดงไว้แล้วในหนหลัง อานิสงส์ที่เป็นเหตุให้บุคคลเกิดในอากิญจัญญายตนภูมิ มีดังนี้ ผู้ปฏิบัติอากิญจัญญายตนฌาน หลังจากตายจะบังเกิดในอากิญจัญญายตนภูมิ มีอายุประมาณ ๖๐,๐๐๐ กัลป์"[๒๔]

อากิญจัญญายตนะจบ

เนวสัญญานาสัญญายตนะ

พิจารณาโทษของอากิญจัญญายตนะ บัดนี้โยคีนั้น เมื่อได้ความเชี่ยวชาญในการปฏิบัติอากิญจัญญายตนฌานแล้ว ปรารถนาจะให้เนวสัญญานาสัญญายตนฌาน (ฌานที่เข้าถึงภาวะมีสัญญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่) เกิดขึ้น และก้าวล่วงอากิญจัญญายตนะเธอพิจารณาดังนี้ว่า "อากิญจัญญายตนะเป็นธรรมหยาบ เนวสัญญานาสัญญายตนะเป็นธรรมละเอียด" อนึ่ง เธอเห็นโทษของอากิญจัญญายตนะ และอานิสงส์ของเนวสัญญานาสัญญายตนะ อะไรคือโทษของอากิญจัญญายตนะ? ฌานนี้มีศัตรู คือวิญญาณัญจายตนะอยู่ใกล้ ประกอบด้วยสัญญาที่หยาบ เพราะเหตุนั้น มันจึงเป็นธรรมหยาบเนื่องจากความยึดมั่นถือมั่น โยคีนั้นจึงไม่มีส่วนแห่งคุณวิเสส เธอเห็นโทษของอากิญจัญญายตนะอย่างนี้ อานิสงส์ของเนวสัญญานาสัญญายตนะอยู่ที่การก้าวล่วงโทษเหล่านี้ อนึ่ง (เธอเห็นโทษว่า) สัญญานี้เป็นดุจโรค เป็นดุจฝี เป็นดุจหนาม เนวสัญญานาสัญญายตนะนี้ เป็นธรรมชอบ ธรรมละเอียด และประณีต เธอเห็นเนวสัญญานาสัญญายตนะอย่างนี้ และเมื่อเห็นอากิญจัญญายตนะแล้วเข้าถึงและพิจารณาดูแล้ว โยคีนั้น

ปฏิบัติฌานอื่น โดยให้ความสงบเกิดขึ้นโดยปราศจากอากิญจัญญายตนะ เธอเจริญกัมมัฏฐานอย่างนั้น ก้าวล่วงอากิญจัญญายตนสัญญา ไม่นานนัก ย่อมบรรลุอัปปนาสมาธิ ในเนวสัญญานาสัญญายตนะ

อรรถาธิบายในเนวสัญญานาสัญญายตนะ **โยคีนั้นก้าวล่วงอากิญจัญญายตนะโดยสิ้นเชิง เข้าถึงและอยู่ในเนวสัญญานาสัญญายตนะ** คำว่า "โดยสิ้นเชิง" คือ โดยไม่มีสิ่งที่เหลืออยู่ ข้อว่า "ก้าวล่วงอากิญจัญญายตนะ" หมายถึงการไปล่วงเลยและ เหนืออากิญจัญญายตนะนั้น นี้ท่านเรียกว่า "ก้าวล่วงอากิญจัญญายตนะโดยสิ้นเชิง" ข้อว่า "เนวสัญญานาสัญญายตนะ" (มีสัญญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่) มีวินิจฉัยดังนี้ โยคีนั้นปฏิบัติฌานอื่น โดยให้ความสงบเกิดขึ้นโดยปราศจากอากิญจัญญายตนะ นี้เรียกว่า เนวสัญญานาสัญญายตนะ วินิจฉัยในข้อว่า เนวสัญญานาสัญญายตนะดังนี้ จิตและเจตสิกที่เข้าถึงเขตแดนแห่งความมีสัญญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่ เรียกว่า เนวสัญญานาสัญญายตนะ อะไรคือความหมายของเนวสัญญานาสัญญายตนะ ? เพราะกำจัดเสียซึ่งสัญญาที่หยาบ โยคีนั้นชื่อว่าไม่มีสัญญา เพราะยังมีสัญญาละเอียดเหลืออยู่ เธอเข้าถึงเขตแดนแห่งเนวสัญญานาสัญญา คำว่า "อายตนะ" และคำว่า "เนวสัญญานาสัญญา" บัณฑิตพึงทราบอย่างนี้ คำว่า "เข้าถึงและอยู่" คือ เธอบรรลุเนวสัญญานาสัญญายตนฌาน ก้าวล่วงอากิญจัญญายตนะ ทำองค์ ๓ ความดี ๓ ลักษณะ ๑๐ ให้บริบูรณ์ ประกอบด้วยอานิสงส์ ๒๒ และอยู่โดยการเสวยผลแห่งการบำเพ็ญฌาน เพราะคุณสมบัติเหล่านี้ เธอจะบังเกิดในเนวสัญญานาสัญญายตนภูมิ ข้อนี้ได้อธิบายไว้แล้วโดยพิสดารในหนหลัง ข้อว่า เพราะคุณสมบัติ เหล่านี้ เธอจะบังเกิดในเนวสัญญานาสัญญายตนภูมิ หมายความว่า เธอผู้ปฏิบัติเนวสัญญานาสัญญายตนฌาน หลังจากตาย จะบังเกิดในเนวสัญญานาสัญญายตนภูมิมีอายุประมาณ ๘๔,๐๐๐ กัลป์[๑๐]

ถาม : เพราะเหตุไร ฌานนี้ท่านจึงเรียกว่า "เนวสัญญานาสัญญายตนะ" และไม่เรียกว่า "วิญญาณัญจายตนะ" ?

ตอบ : เพราะว่า โยคีล่วงพ้นจากความยึดมั่นถือมั่นต่อความไม่มีที่สุด และทำให้สัญญาที่ละเอียดเกิดขึ้น เพราะเหตุนั้น เธอจึงไม่บรรลุวิญญาณัญจายตนะ

ถาม : เพราะเหตุไร อาสวะทั้งหลายจึงไม่ถูกทำลายเพราะฌานนี้ ?

ตอบ : ถ้าโยคีนั้นปลีกตัวเองจากสัญญาที่หยาบ เธอจะไม่สามารถเห็นมรรค

อนึ่ง ฌานนี้ละเอียดยิ่งนัก ดังนั้น เธอจึงไม่สามารถกำหนดรู้ลักษณะของเนวสัญญานาสัญญา เพราะเหตุนั้น เธอจึงไม่สามารถทำลายอาสวะทั้งหลายได้

เนวสัญญานาสัญญายตนะ จบ

ปกิณณกกถา

ข้าพเจ้าจักพรรณนาเพิ่มเติมความหมายของคำข้างต้น

ถาม : อะไร คือปกิณณกกถาในเรื่องของฌาน ?

ตอบ : สัททุปัจเฉท วิปัลลาส วุฎฐาน สมติกกมะ สมาปัชชนะ วิจาร เวทนา วิจิกิจฉา คำว่า "สัททุปัจเฉท" คือ ในปฐมฌาน คำพูดหยุดไป โยคีผู้เข้าจตุตถฌาน ย่อมหยุดหายใจเข้าออก[๓๓] การหยุดเสียงมีตามลำดับคือ เมื่อโยคีเข้าฌาน เธอได้ยินเสียง แต่ไม่สามารถพูดได้ เพราะความสามารถในการได้ยินและความสามารถในการพูด ไม่ถูกรวมเข้าด้วยกันสำหรับโยคีผู้เข้ารูปฌาน ยังมีเสียงรบกวน เพราะเหตุนั้น พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า "โยคีผู้เข้าฌานมีเสียงเป็นเสี้ยนหนาม[๓๔]" คำว่า "วิปัลลาส" คือ โยคีเมื่อเพ่งอยู่ที่ปฐวีกสิณ เจริญปฐวีสัญญาโดยอาศัยสิ่งที่ไม่ใช่ปฐวี

ถาม : ถ้าเป็นอย่างนั้น โยคีนั้นชื่อว่าไม่ทำวิปัลลาสะให้ถึงพร้อมหรือ ?

ตอบ : ปฐวีสัญญานี้ โยคีพึงรู้ว่า เป็นเพียงสัญญามันต่างจากสัญญาวิปัลลาส ๔ อย่าง เพราะเหตุนั้น มันจึงไม่ทำวิปัลลาสให้ถึงพร้อม คำว่า "วุฎฐาน" คือ การออกจากฌานมีโดยเหตุ ๕ ประการ คือ ความไม่สะดวกของอิริยาบถ ข้อผูกพันหลายอย่าง ความเกิดขึ้นแห่งนิวรณ์ ความเชี่ยวชาญที่ไม่เสมอภาค และความเอนเอียง

เมื่อโยคีเข้าอรูปฌาน เธอย่อมไม่ออก (จากฌาน) เนื่องจากข้อผูกพันหลายอย่างเพราะเธออยู่โดยไม่มีความวุ่นวายรบกวน ถ้าเธอเข้านิโรธสมาบัติและผลสมาบัติ เธอสามารถออกได้เพราะทำบุพกรรมไว้[๓๕] ไม่สามารถออกได้เพราะเหตุอื่นใด คำว่า "สมติกกมะ" คือ มีการก้าวล่วงอยู่ ๒ อย่าง การก้าวล่วงองค์ และการก้าวล่วงอารมณ์ การผ่านจากรูปฌานไปสู่รูปฌาน(สูงขึ้น) ท่านเรียกว่า "การก้าวล่วงองค์" การผ่านจากรูปฌานไปสู่อรูปฌาน และการผ่านจากอรูปฌานไปสู่อรูปฌาน(สูงขึ้น) ท่านเรียกว่าการก้าวล่วงอารมณ์ คำว่า "สมาปัชชนะ" คือการเข้าถึงฌาน การเข้าถึงนั้นประกอบด้วยองค์ ๕ คำว่า "วิจาร" คือ ในทุติยฌานและฌานอื่นๆ เพราะอาศัยการซ่อมอย่างต่อเนื่องสภาพที่ปราศจากวิตกและวิจารจึงถูกทำให้ถึงพร้อม คำว่า "เวทนา" คือ ในจตุตถฌานและฌานอื่นๆ เพราะการซ่อมอย่างต่อเนื่อง อุเบกขาจึงเกิดขึ้นโดยปราศจากที่สุดโต่งทั้งหลาย คำว่า "วิจิกิจฉา" คือ เนื่องด้วยวิจิกิจฉานี้โยคีนั้นจึงกำจัดกามฉันทนิวรณ์และนิวรณ์อื่นๆ ไม่ได้ และอยู่ในเนวสัญญานาสัญญายตนฌาน นี้ เรียกว่า "สาวเสสะ" (ยังมีส่วนที่เหลืออยู่) เปรียบเหมือนบุรุษผู้กลัวงูพิษ จึงต้องปีนขึ้นต้นไม้

บุคคลผู้ไม่สามารถเข้าฌานได้มีอยู่ ๔ ประเภท เธอเหล่านั้นย่อมจะบังเกิดในอบายภูมิแน่นอน พวกเขาจะทำอนันตริยกรรม๕ (กรรมหนักที่สุดซึ่งให้ผลทันที)[๓๘]และจะมีทิฏฐิวิปัลลาส

ปกิณณกกถาจบ

ปฐวีกสิณจบ

อาโปกสิณ

ถาม : อะไร คืออาโปกสิณ ?

อะไรคือปัจจุปัฏฐานของอาโปกสิณ ?

อะไรเป็นลักษณะ รส และปัจจุปัฏฐานของอาโปกสิณ ?

อะไรเป็นอานิสงส์ของอาโปกสิณ ?

นิมิตอันโยคีกำหนดได้อย่างไร ?

ตอบ : ความคิดที่ให้เกิดขึ้นโดยยึดนิมิตแห่งน้ำเป็นอารมณ์ นี้เรียกว่า "อาโปกสิณ" ความสงบนิ่งแห่งจิต นี้เรียกว่า ปัจจุปัฏฐานของอาโปกสิณ ความแนบแน่นอยู่ในอาโปนิมิตเป็นลักษณะของอาโปกสิณ การไม่ละทิ้งอาโปสัญญาเป็นรส (หน้าที่)ความคิดที่ไม่แตกซ่านไปเป็นปทัฏฐาน

อานิสงส์พิเศษของอาโปกสิณ มีอยู่ ๕ อย่าง คือ โยคีนั้นสามารถดำลงไปในดินและขึ้นจากดินนั้นได้โดยง่าย เขย่าปราสาท ภูเขา หรือแผ่นดินให้ไหวก็ได้ ทำให้ฝนตกก็ได้ ทำให้น้ำพุ่งออกจากกายของตนและทำให้ปรากฏเป็นเหมือนมหาสมุทรก็ได้ อานิสงส์อื่นๆ ของอาโปกสิณ เหมือนกับอานิสงส์ของปฐวีกสิณนั้นเอง บุคคลผู้ปฏิบัติอาโปกสิณด้วยดี ย่อมมองเห็นน้ำในที่ทุกแห่ง

ข้อว่า "นิมิตอันโยคีกำหนดได้อย่างไร?" พึงทราบดังนี้ โยคีนั้นผู้รับอาโปกสิณ ยึดนิมิตในน้ำ คือ น้ำตามธรรมชาติและน้ำที่จัดเตรียมไว้ ในที่นี้ โยคีผู้เคยปฏิบัติยึดอาโปนิมิตในที่ที่ไม่มีน้ำ หรือเมื่อมองเห็นน้ำในสถานที่ต่าง ๆ เช่น ในบ่อ ในหม้อ ในสระ ในบึง ในแม่น้ำ ในทะเลสาบหรือในห้วงน้ำ เธอสามารถดูนิมิตนั้นในที่ที่เธอปรารถนา และสามารถให้อุทคปฏิภาคนิมิตเกิดขึ้น ไม่เหมือนโยคีใหม่ เธอ(ผู้เริ่มปฏิบัติ) ต้องกำหนดนิมิตในที่ซึ่งจัดเตรียมไว้ เธอไม่สามารถปฏิบัติอาโปกสิณด้วยความชำชองในที่ซึ่งไม่ได้จัดเตรียมไว้ ดังนั้น โยคีนั้น ในเบื้องต้นควรหาที่สงบในวัดหรือในถ้ำ หรือภายใต้ต้นไม้ซึ่งไม่มืดเกินไป และเป็นที่ที่พระอาทิตย์ไม่ส่องแสงจ้า สถานที่นั้นควรเป็นที่ที่ไม่มีฝุ่นและลม และเป็นที่ที่ไม่มียุงเหลือบ และอุปสรรคอื่นๆ ในสถานที่เช่นนั้น เธอฝังถ้วยชามหรือหม้อน้ำไว้ในดินสะอาด และทำขอบปากให้เสมอกับหน้าดิน เส้นรอบวงควรมีระยะประมาณ ๑ หนึ่งชั่วแอก น้ำนั้นควรเป็นน้ำฝน และไม่มีสีใดเจือปน ถ้วยหรือ

หม้อ ควรบรรจุน้ำจนเต็มเสมอขอบปาก ในที่นี้ โยคีนั้นควรกำหนดอาโปสัญญา และกำหนดนิมิตโดยวิธีการ ๓ อย่าง คือ โดยการเพ่งดูเฉย ๆ โดยความเชี่ยวชาญ และโดยการกำจัดสิ่งรบกวน รายละเอียดที่เหลือ ได้พรรณนาแล้วในตอนต้น ในเรื่องปฐวีกสิณ และเนวสัญญานาสัญญายตนะ

อาโปกสิณ จบ

เตโชกสิณ

ถาม : อะไร คือเตโชกสิณ ?

อะไร คือปัจจุปัฏฐานของเตโชกสิณ ? อะไร เป็นลักษณะ รส ปทัฏฐานของเตโชกสิณ ?

อะไร คืออานิสงส์(ประโยชน์) ของ เตโชกสิณ ? โยคีกำหนดนิมิตได้อย่างไร ?

ตอบ : ความคิดที่โยคีให้เกิดขึ้นโดยอาศัยไฟ นี้เรียกว่า เตโชกสิณ ความสงบนิ่งแห่งจิต นี้เรียกว่า ปัจจุปัฏฐาน ความเชี่ยวชาญในการส่งจิตออกไปในเตโชนิมิต เป็นลักษณะของเตโชกสิณ ความไม่ละไปแห่งเตโชสัญญา เป็นรส `ความคิดที่ไม่แตกซ่านไป เป็นปทัฏฐานของเตโชกสิณ

ข้อว่า "อะไร คืออานิสงส์ของเตโชกสิณ" มีวินิจฉัยดังนี้ อานิสงส์ที่เด่นชัด มีอยู่ ๕ อย่าง อานิสงส์เหล่านี้ ท่านแสดงไว้แล้วในเตโชกสิณ คือ โยคีสามารถทำให้เกิดควันและเปลวไฟ สามารถเปิดเผยสิ่งทั้งหลายโดยการทำให้เกิดแสงสว่าง สามารถทำลายแสงของรูปอื่น ๆ ได้ สามารถเผาสิ่งต่าง ๆ ตามที่ปรารถนา สามารถรู้ไฟโดยการเกิดขึ้นแห่งแสงสว่าง อานิสงส์อื่น ๆ เหมือนกับอานิสงส์ของปฐวีกสิณนั่นเอง เพราะปฏิบัติเตโชกสิณ โยคีจึงสามารถมองเห็นไฟได้ในทุกสถานที่

ข้อว่า "โยคีกำหนดนิมิตได้อย่างไร" มีวินิจฉัยดังนี้ บุคคลถือเอาเตโชนิมิต และกำหนดนิมิตในไฟ คือ ในไฟตามธรรมชาติและไฟที่จัดเตรียมไว้ ในที่นี้ โยคีผู้เคยปฏิบัติ กำหนดนิมิตตามธรรมชาติ (เธอกำหนดนิมิต) โดยการมองดูไฟใด ๆ ก็ได้ คือ ไฟที่มีหญ้าเป็นเชื้อ ไฟมีไม้เป็นเชื้อ ไฟป่า หรือบ้านที่ถูกไฟไหม้ เธอพัฒนาไฟตามธรรมชาติหรือไฟที่เตรียมไว้ตามที่เธอปรารถนา และเห็นนิมิตที่เหมาะสม ด้วยประการดังกล่าวมานี้ เตโชปฏิภาคนิมิตย่อมเกิดขึ้นแก่เธอ โยคีใหม่มีรูปแบบที่ต่างออกไป เธอสามารถกำหนดนิมิตเฉพาะในสถานที่ที่จัดเตรียมไว้เท่านั้น ไม่ใช่ในสถานที่ที่ไม่ได้เตรียมไว้ เธอดำเนินตามสิ่งที่สะดวกในการปฏิบัติเตโชกสิณ โยคีใหม่นั้น ในเบื้องต้น ควรรวบรวมเชื้อไฟ กองไว้ในที่สะอาดแล้ว เผาเชื้อไฟนั้น เผาจากข้างล่างขึ้นไป ในเวลาที่พระอาทิตย์กำลังจะขึ้นหรือตก ไม่คิดถึงควันหรือเปลวไฟที่เกิดขึ้น เธอส่งจิตไปที่เตโชนิมิตโดยให้มันเพ่งอยู่ที่ตรงกลางเปลวไฟหนาทึบ และกำหนดนิมิต โดยวิธีการ ๓ อย่าง

คือ โดยการเพ่งดูเฉยๆ โดยความเชี่ยวชาญ และโดยการกำจัดสิ่งรบกวน เรื่องที่เหลือ ได้แสดงไว้โดยสมบูรณ์แล้วในตอนต้น

เตโชกสิณ จบ

วาโยกสิณ

ถาม : อะไรคือวาโยกสิณ ?

อะไรคือปัจจุปัฏฐานของวาโยกสิณ ?. อะไร เป็นลักษณะ รส และปทัฏฐานของวาโยกสิณ?

อะไรคืออานิสงส์ของวาโยกสิณ ? โยคีกำหนด(วาโย)นิมิตได้อย่างไร ?

ตอบ : ความคิดที่ถูกสร้างขึ้นมาโดยอาศัยวาโยนิมิต นี้เรียกว่าวาโยกสิณ การฝึกฝนและความสงบนิ่งแห่งจิตเรียกว่าปัจจุปัฏฐานของวาโยกสิณ การส่งจิตไปที่วาโยนิมิตเป็นลักษณะของวาโยกสิณ ความไม่ละทิ้งวาโยสัญญาเป็นรสของวาโยกสิณ ความคิดที่ไม่แตกซ่านไปเป็นปทัฏฐานของวาโยกสิณ

ข้อว่า "อะไรคืออานิสงส์ของวาโยกสิณ" มีวินิจฉัยดังนี้ ในวาโยกสิณมีอานิสงส์พิเศษอยู่ ๑อย่าง คือโยคีสามารถเหาะไปในอากาศได้ สามารถให้ลมเกิดขึ้นได้ และสามารถให้เกิดความเย็นได้ อานิสงส์ข้ออื่น ๆ เหมือนกับอานิสงส์ที่แสดงไว้แล้วในปฐวีกสิณนั้นเอง ผู้ปฏิบัติดำเนินตามสิ่งที่สะดวกในการบำเพ็ญวาโยกสิณ

ข้อว่า "โยคีกำหนดนิมิตได้อย่างไร" มีวินิจฉัยดังนี้ โยคีใหม่ กำหนดนิมิตโดยวิธีการ ๒ อย่าง คือ โดยการมองดูและสัมผัส เธอกำหนดนิมิตโดยการเห็นอย่างไร ? โยคีนั้น เมื่อมองดูไร่มันเทศ สวนไผ่ หรือทุ่งหญ้าที่ถูกลมพัด ใส่ใจถึงการรับรู้ลม(วาโยสัญญา) เธอกำหนดนิมิตโดยวิธีการ ๓ อย่าง คือ โดยการเพ่งดูเฉย ๆ โดยความเชี่ยวชาญ และโดยการกำจัดสิ่งรบกวน เธอกำหนดนิมิตโดยการมองดูด้วยอาการอย่างนี้ เธอกำหนดนิมิตโดยการสัมผัสอย่างไร ? ในสถานที่สงบ โยคีใหม่ทำช่องไว้ที่กำแพง ใส่ลำไม้ไผ่หรือไม้รวกในช่องนั้น นั่งอยู่ในที่ใกล้ ให้ลมที่พัดผ่านช่องนั้นถูกกายของตน เธอกำหนดวาโยนิมิตโดยการสัมผัสอย่างนี้

โยคีผู้เคยปฏิบัติแล้ว สามารถกำหนดนิมิตได้ทุกเวลาที่ลมพัดถูกกายของเธอ ไม่ว่าเธอกำลังนั่งอยู่หรือเดินไป หรือนอนอยู่ก็ตาม วาโยปฏิภาคนิมิตย่อมเกิดขึ้นแก่เธอ ด้วยอาการ อย่างนี้ เธอย่อมไม่เหมือนกับโยคีใหม่

วาโยกสิณจบ

นีลกสิณ

ถาม : อะไรคือนีลกสิณ ?
อะไร คือปัจจุปัฏฐานของนีลกสิณ ?
อะไร เป็นลักษณะ รส และปทัฏฐานของนีลกสิณ ?
อะไร คืออานิสงส์ของนีลกสิณ ? โยคีกำหนด (นีล) นิมิตได้อย่างไร ?

ตอบ : ความคิดที่ถูกสร้างขึ้นมาโดยอาศัยนีลกสิณ(สีเขียว) นี้เรียกว่า นีลกสิณ การฝึกฝนและความสงบนิ่งแห่งจิต เรียกว่า ปัจจุปัฏฐาน การส่งจิตไปที่นีลนิมิต เป็นลักษณะเด่นของนีลกสิณ ความไม่ละทิ้งนีลสัญญา เป็นรสของนีลกสิณ ความคิดที่ไม่แตกซ่านไป เป็นปทัฏฐาน ของนีลกสิณ

ข้อว่า "อะไรคืออานิสงส์ของนีลกสิณ" มีวินิจฉัยดังนี้ อานิสงส์มีอยู่ ๕ อย่างในนีลกสิณ โยคีย่อมบรรลุความหลุดพ้นจากสิ่งสวยงาม (สุภวิโมกข์) เธอได้รับฐานะคือความเป็นใหญ่ (อภิภายตนะ) เช่นดอกไม้สีเขียว[๔๔] เธอสามารถเปลี่ยนทุกสิ่งให้เป็นสีเขียวได้ มองเห็นสีเขียวในทุกสถานที่โดยอาศัยการปฏิบัตินีลกสิณ

ข้อว่า "โยคีกำหนดนิมิตได้อย่างไร" มีวินิจฉัยดังนี้ โยคี กำหนดนิมิตในสถาน ที่ที่เตรียมไว้ หรือในสถานที่ตามธรรมชาติ โยคีนั้นมองเห็นนิมิตในดอกไม้สีเขียว ผ้าเขียว หรือของที่มีสีเขียวในทุกสถานที่ เธอมองเห็นปรากฏต่อหน้าเสมอ ไม่ว่าตนเองจะพอใจหรือทุกข์ใจ ดังนั้นนีลปฏิภาคนิมิตจึงเกิดขึ้นแก่เธอ โยคีใหม่มีลักษณะแตกต่างออกไป เธอกำหนดนิมิตได้ในสถานที่ที่เตรียมไว้ ไม่สามารถกำหนดนิมิตในสถานที่ที่ไม่ได้เตรียมไว้ เธอดำเนินตามสิ่งที่สะดวกในการปฏิบัตินีลกสิณ โยคีนี้สร้างดวงกสิณไว้ที่ผ้า แผ่นกระดาน หรือกำแพง ด้วยดอกไม้สีเขียวคราม[๔๕] เป็นรูปสามเหลี่ยมหรือสี่เหลี่ยม เธอล้อมรอบดวงกสิณนั้นด้วยสีอีกสีหนึ่ง โยคีนั้นจัดเตรียมนีลนิมิต ด้วยประการฉะนี้ เธอกำหนดนิมิตได้โดยวิธีการ ๓ อย่าง คือ โดยการเพ่งเฉยๆ โดยความเชี่ยวชาญ และโดยการกำจัดสิ่งรบกวน รายละเอียดที่เหลือได้แสดงไว้แล้วโดยพิสดารในตอนต้น

นีลกสิณ จบ

ปีตกสิณ

ถาม : อะไร คือปีตกสิณ ?
อะไร เป็นปัจจุปัฏฐานของปีตกสิณ ?
อะไร เป็นลักษณะ รส และปทัฏฐานของปีตกสิณ ?
อะไร คืออานิสงส์ของปีตกสิณ ? โยคีกำหนดนิมิตได้อย่างไร ?

ตอบ : ความคิดที่ถูกสร้างขึ้นมาโดยอาศัยปีตนิมิต (เครื่องหมายสีเหลือง) นี้เรียกว่า ปีตกสิณ การฝึกฝนและความสงบนิ่งแห่งจิต เหล่านี้เรียกว่า ปัจจุปัฏฐานของปีตกสิณ การส่งจิตไปที่ปีตนิมิตเป็นลักษณะของปีตกสิณ ความไม่ละทิ้งปีตสัญญาเป็นรสของปีตกสิณ ความคิดที่ไม่แตกซ่านออกไป เป็นปทัฏฐานของปีตกสิณ

ข้อว่า "อะไร คืออานิสงส์ของปีตกสิณ" มีวินิจฉัยดังนี้ อานิสงส์พิเศษ มีอยู่ ๕ อย่าง คือ โยคีสามารถบรรลุความหลุดพ้นจากสิ่งสวยงาม(สุภวิโมกข์) เธอได้รับฐานะคือความเป็นใหญ่เหนือสีเหลือง เธอพิจารณาสีเหลืองนานาชนิดที่เหมือนดอกกรรณิการ์ เธอปฏิบัติปีตกสิณย่อมมองเห็นสีเหลืองในทุกสถานที่ www.watprayoon.com

ข้อว่า "โยคีกำหนดนิมิตได้อย่างไร" มีวินิจฉัยดังนี้ โยคีผู้ถือปฏิบัติปีตกสิณ กำหนดปีตนิมิตในที่ที่เตรียมไว้หรือในที่ตามธรรมชาติ โยคีผู้ผ่านการปฏิบัติมาแล้ว กำหนดนิมิตได้ในที่ที่ไม่ได้จัดเตรียมไว้ โยคีนั้นมองเห็นสีเหลืองของดอกไม้เหลือง หรือผ้าเหลืองในทุกสถานที่เธอมองเห็นสีเหลืองนั้นเสมอ ไม่ว่าตนเองจะพอใจหรือทุกข์ใจ ดังนั้น ปีตปฏิภาคนิมิตจึงเกิดขึ้นแก่เธอ โยคีใหม่ย่อมแตกต่างออกไป โยคีใหม่นั้นกำหนดนิมิตได้เฉพาะในที่ที่จัดเตรียมไว้ และไม่สามารถกำหนดนิมิตในที่ซึ่งไม่ได้จัดเตรียมไว้ เธอดำเนินตามสิ่งที่สะดวกในการปฏิบัติปีตกสิณ โยคีนี้สร้างดวงกสิณขึ้นด้วยสีเหลืองของดอกกรรณิการ์ บนผ้า หรือที่กำแพง ทำเป็นรูปสามเหลี่ยมหรือสี่เหลี่ยม วงรอบด้วยสีอีกชนิดหนึ่ง เธอจัดเตรียมปีตนิมิต ด้วยอาการอย่างนี้ กำหนดนิมิตได้โดยวิธีการ ๓ อย่าง คือ โดยการเพ่งดูเฉยๆ โดยความเชี่ยวชาญ และโดยการกำจัดสิ่งรบกวน รายละเอียดที่เหลือ ได้แสดงไว้แล้วในตอนต้น

ปีตกสิณจบ

โลหิตกสิณ

ถาม : อะไรคือโลหิตกสิณ ?
อะไร เป็นปัจจุปัฏฐานของโลหิตกสิณ ?
อะไร เป็นลักษณะ รส และปทัฏฐานของโลหิตกสิณ ?
อะไร คืออานิสงส์ของโลหิตกสิณ ?
โยคีกำหนดโลหิตกสิณได้อย่างไร ?

ตอบ : ความคิดที่ถูกสร้างขึ้นมาโดยอาศัยโลหิตนิมิต (เครื่องหมายสีแดง) นี้เรียกว่า โลหิตกสิณ การฝึกฝนและความสงบนิ่งแห่งจิต เหล่านี้เรียกว่า ปัจจุปัฏฐานของโลหิตกสิณ การส่งจิตไปที่โลหิตนิมิต เป็นลักษณะของโลหิตกสิณ ความไม่ละทิ้งโลหิตสัญญาเป็นรสของโลหิตกสิณ ความคิดที่ไม่แตกซ่านออกไปเป็นปทัฏฐานของโลหิตกสิณ

ข้อว่า "อะไรคืออานิสงส์ของโลหิตกสิณ" มีวินิจฉัยดังนี้ อานิสงส์พิเศษ มีอยู่ ๔ อย่าง คือ โยคีสามารถบรรลุความหลุดพ้นจากสิ่งสวยงามในโลหิตกสิณได้ เธอได้รับฐานะคือความเป็นใหญ่เหนือสิ่งที่มีสีแดง" เธอสามารถเปลี่ยนสิ่งทั้งหลายให้เป็นสีแดง อานิสงส์อื่น ๆ เหมือนกับอานิสงส์ของปฐวีกสิณนั่นเอง เธอผู้ปฏิบัติโลหิตกสิณ ย่อมมองเห็นสีแดงปรากฏอยู่ในที่ทุกสถาน

ข้อว่า "โยคีกำหนดนิมิตได้อย่างไร" มีวินิจฉัยดังนี้ โยคีผู้ถือปฏิบัติโลหิตกสิณ กำหนดโลหิตนิมิตในที่ที่จัดเตรียมไว้หรือในที่ที่ไม่ได้จัดเตรียมไว้ โยคีผู้เคยปฏิบัติมาแล้ว กำหนดนิมิตในที่ตามธรรมชาติ คือโดยการมองดูดอกไม้สีแดง หรือผ้าสีแดงในที่ทุกแห่ง เธอมักมองเห็น(สีแดง) ไม่ว่าตนจะพอใจหรือไม่พอใจ ด้วยอาการอย่างนี้ โลหิตปฏิภาคนิมิตย่อมเกิดขึ้นแก่เธอ โยคีใหม่ย่อมแตกต่างออกไป โยคีใหม่นั้นกำหนดนิมิตได้ในที่ที่จัดเตรียมไว้ และไม่สามารถกำหนดนิมิตในที่ที่ไม่ได้จัดเตรียมไว้ เธอดำเนินตามสิ่งที่สะดวกในการปฏิบัติโลหิตกสิณ โยคีนี้ติดสีแดงที่เหมือนกับสีของดอกชบาไว้บนผืนผ้า แผ่นกระดาน หรือที่กำแพง ทำเป็นรูปสามเหลี่ยมหรือสี่เหลี่ยม เธอจัดเตรียมโลหิตนิมิต ด้วยอย่างนี้ กำหนดนิมิตโดยวิธีการ ๓ อย่าง คือ โดยการเพ่งดูเฉย ๆ โดยความเชี่ยวชาญและโดยการกำจัดสิ่งรบกวน รายละเอียดที่เหลือได้แสดงไว้แล้วในตอนต้น

โลหิตกสิณ จบ

โอทาตกสิณ

ถาม : อะไรคือโอทาตกสิณ ?
อะไร เป็นปัจจุปัฏฐานของโอทาตกสิณ ?
อะไร เป็นลักษณะ รส และปทัฏฐานของโอทาตกสิณ ?
โยคีกำหนดนิมิตได้อย่างไร ?

ตอบ : ความคิดที่ถูกสร้างขึ้นมาโดยอาศัยโอทาตนิมิต (เครื่องหมายสีขาว) นี้เรียกว่า โอทาตกสิณ การฝึกฝนและความสงบนิ่งแห่งจิตเหล่านี้เรียกว่า ปัจจุปัฏฐานของโอทาตกสิณ การส่งจิตไปที่โอทาตนิมิตเป็นลักษณะของโอทาตกสิณความไม่ละทิ้งโอทาตสัญญาเป็นรสของโอทาตกสิณ ความคิดที่ไม่แตกซ่านออกไปเป็นปทัฏฐานของโอทาตกสิณ

ข้อว่า "อะไร คืออานิสงส์ของโอทาตกสิณ" มีวินิจฉัยดังนี้ อานิสงส์พิเศษ มีอยู่ ๔ อย่าง คือ โยคีสามารถบรรลุความหลุดพ้นจากสิ่งสวยงาม เธอได้รับฐานะคือความเป็นใหญ่เหนือสีขาว" เอาชนะถีนมิทธะได้ ขจัดความมืดเสียได้ ทำให้เกิดแสงสว่างได้ และทำให้เกิดตาทิพย์โดยอาศัยโอทาตกสิณ อานิสงส์อื่น ๆ เหมือนกับอานิสงส์ที่แสดงไว้ในปฐวีกสิณนั่นเอง

เธอผู้บำเพ็ญโอทาตกสิณย่อมมองเห็นสีขาว ปรากฏอยู่ในที่ทุกสถาน

ข้อว่า "โยคีกำหนดนิมิตได้อย่างไร" มีวินิจฉัยดังนี้ โยคีผู้ถือปฏิบัติโอทาตกสิณ กำหนดโอทาตนิมิตในที่ที่เตรียมไว้หรือที่ตามธรรมชาติก็ได้ โยคีผู้ผ่านการปฏิบัติมาแล้ว กำหนดนิมิตได้ในที่ตามธรรมชาติ เธอมองดูนิมิตได้ในที่ต่างๆ เช่น ในดอกไม้สีขาว แสงจันทร์ แสงอาทิตย์ แสงดาว หรือกระจกเงากลม โยคีเริ่มกำหนดนิมิตในที่ต่างๆ เหล่านี้ มักมองเห็นนิมิตปรากฏต่อหน้า ไม่ว่าตนจะพอใจหรือไม่พอใจ ด้วยอาการอย่างนี้ โอทาตปฏิภาคนิมิต(คือเครื่องหมายที่เทียบเคียงได้กับสีขาว)ย่อมเกิดขึ้นแก่เธอ โยคีใหม่ย่อมแตกต่างออกไป โยคีใหม่นั้น กำหนดนิมิตได้ในที่ที่เตรียมไว้ เธอไม่สามารถกำหนดนิมิตในที่ซึ่งไม่เตรียมไว้ เธอดำเนินตามสิ่งที่สะดวกในการปฏิบัติโอทาตกสิณโยคีนี้สร้างดวงกสิณขึ้นที่ผืนผ้าที่แผ่นกระดาน หรือที่กำแพง เป็นรูปสามเหลี่ยมหรือสี่เหลี่ยมก็ได้ มีสีคล้ายกับสีของดาวประกายพรึก(ดาวพระศุกร์) วงลอมด้วยสีอื่น เธอจัดเตรียมโอทาตนิมิตอย่างนี้ กำหนดนิมิตโดยวิธีการ ๓ อย่าง คือ โดยการเพ่งดูเฉยๆ โดยความเชี่ยวชาญ และโดยการกำจัดสิ่งรบกวน รายละเอียดที่เหลือได้แสดงไว้แล้วในตอนต้น

โอทาตกสิณ จบ

อาโลกกสิณ

ถาม : อะไร คืออาโลกกสิณ ? อะไร เป็นปัจจุปัฏฐานของอาโลกกสิณ ? อะไร เป็นลักษณะ เป็นรส และเป็นปทัฏฐานของอาโลกกสิณ ? โยคีกำหนดนิมิตได้อย่างไร ?

ตอบ : ความคิดที่ถูกสร้างขึ้นมาโดยอาศัยอาโลกนิมิต (เครื่องหมายคือแสงสว่าง) นี้เรียกว่า อาโลกกสิณ การฝึกฝนและความสงบนิ่งแห่งจิต เหล่านี้เรียกว่า ปัจจุปัฏฐานของอาโลกกสิณ การส่งจิตไปที่อาโลกนิมิต เป็นลักษณะของอาโลกกสิณ ความไม่ละทิ้งอาโลกสัญญา เป็นรสของอาโลกกสิณ ความคิดที่ไม่แตกซ่านออกไป เป็นปทัฏฐานของอาโลกกสิณ

ข้อวินิจฉัยในคำว่า "อะไร คืออานิสงส์ของอาโลกกสิณ" นั้น เหมือนกับข้อวินิจฉัยของโอทาตกสิณนั่นเอง โยคีผู้ปฏิบัติอาโลกกสิณ ย่อมเห็นสีขาวได้ในที่ทุกแห่ง

ข้อว่า "โยคีกำหนดนิมิตได้อย่างไร" มีวินิจฉัยดังนี้ โยคีผู้ถือปฏิบัติอาโลกกสิณ กำหนดอาโลกนิมิตในที่ที่เตรียมไว้หรือในที่ตามธรรมชาติก็ได้ โยคีผู้เคยปฏิบัติมาแล้ว กำหนดนิมิตได้ในที่ตามธรรมชาติ เธอมองดูนิมิตในที่ต่างๆ เช่น ในแสงจันทร์ แสงอาทิตย์ แสงไฟหรือในแสงสะท้อนของเพชร โยคีเริ่มกำหนดนิมิตในที่ต่างๆ เหล่านี้ มักมองเห็นนิมิตเสมอ ไม่ว่าตนจะพอใจหรือไม่พอใจ ด้วยอาการอย่างนี้ อาโลกปฏิภาคนิมิตย่อมเกิดขึ้นแก่เธอ โยคีใหม่ย่อมแตกต่างออกไป โยคีใหม่นั้น กำหนดนิมิตได้ในที่เตรียมไว้ และไม่สามารถกำหนดนิมิตใน

ที่ที่ไม่ได้เตรียมไว้ เธอดำเนินตามสิ่งที่สะดวกในการปฏิบัติอาโลกกสิณ โยคีนี้เลือกเอากำแพงที่หันหน้าไปทางทิศตะวันออกหรือตะวันตก เธอเอาน้ำใส่ถ้วยจนเต็ม วางไว้ในที่มีแสงอาทิตย์ ในบริเวณใกล้น้ำนี้ทำให้เกิดมณฑล(วงหรือดวง)ของแสงสว่าง แสงสว่างย่อมเกิดขึ้นและสะท้อนกลับไปที่กำแพง จากมณฑลนี้ เธอมองเห็นแสงสว่างได้ที่กำแพงนี้ เธอกำหนดนิมิตได้โดยวิธีการ ๓ อย่าง คือโดยการเพ่งดูเฉยๆ โดยความเชี่ยวชาญและโดยการกำจัดสิ่งรบกวน รายละเอียดที่เหลือได้แสดงไว้แล้วในตอนต้น

อาโลกกสิณ จบ

ตอนที่ ๓

ปริจฉินนากาสกสิณ

ถาม : อะไร คือปริจฉินนากาสกสิณ ?
อะไรเป็นปัจจุปัฏฐานของปริจฉินนากาสกสิณ ?
อะไร เป็นลักษณะ รส และปทัฏฐานของปริจฉินนากาสกสิณ ?
อะไร คืออานิสงส์ ของปริจฉินนากาสกสิณ ?
โยคีกำหนดนิมิตได้อย่างไร ?

ตอบ : ในอากาสกสิณ (ช่องว่างสำหรับเพ่ง) มีช่องว่างอยู่ ๒ ชนิด คือ ช่องว่างที่แยกออกจากรูป และที่ว่างไม่แยกออกจากรูป นิมิตแห่งอากาสกสิณ ก็คือช่องว่างที่แยกออกจากรูป อากาสนิมิตที่โยคีกำหนดในที่แจ้ง เป็นที่ว่างที่ไม่แยกออกจากรูป การฝึกฝนและความสงบนิ่งแห่งจิต เหล่านี้เรียกว่า ปัจจุปัฏฐานของอากาสกสิณ การส่งจิตไปที่อากาสสัญญาเป็นรสของ "อากาสกสิณ" ความคิดที่ไม่แตกซ่านออกไป เป็นปทัฏฐานของอากาสกสิณ ข้อว่า "อะไร คืออานิสงส์ของอากาสกสิณ" มีวินิจฉัยดังนี้ มีอานิสงส์พิเศษ อยู่ ๒ อย่างดังนี้ คือ โยคีสามารถทะลุผ่านสิ่งกีดขวาง เช่น กำแพง ภูเขาได้ กิจกรรมทางกายของเธอ ไม่ถูกขัดขวาง และเธอไม่มีความกลัวใด ๆ

ข้อว่า "โยคีกำหนดนิมิตได้อย่างไร" มีวินิจฉัยดังนี้ โยคีผู้ถือเอา(ปฏิบัติ)อากาสกสิณ กำหนดนิมิตในช่องว่างที่เกิดตามธรรมชาติหรือที่เตรียมไว้ก็ได้ โยคีผู้ผ่านการปฏิบัติมาแล้ว กำหนดนิมิตในที่ตามธรรมชาติ เธอมองดูนิมิตในที่ต่าง ๆ เช่น ในที่แจ้ง ในที่ว่างแห่งหน้าต่างที่เปิดไว้ ในที่ว่างระหว่างกิ่งของต้นไม้ เธอเริ่มมองดูที่ว่างเหล่านี้ ย่อมมองเห็นอากาสนิมิตได้เสมอ ในอาการที่น่าพอใจหรือไม่น่าพอใจ ด้วยอาการอย่างนี้ อากาสปฏิภาคนิมิตย่อมเกิดขึ้นแก่เธอ โยคีใหม่ย่อมแตกต่างออกไป โยคีใหม่นั้นกำหนดนิมิตในที่ที่ซึ่งเตรียมไว้และไม่สามารถกำหนดนิมิตในที่ที่ไม่ได้จัดเตรียมไว้ โยคีนี้ไปสู่ที่สงบ ในบริเวณรอบนอกไม่มีสิ่งกีดขวาง เธอทำช่องกลม (ที่กำแพง) และกำหนดอากาสนิมิต โดยวิธีการ ๓ อย่าง คือ โดยการเพ่งดูเฉย ๆ โดยความเชี่ยวชาญ และโดยการกำจัดซึ่งสิ่งรบกวน ในอากาสกสิณนี้ โยคีทำฌานที่ ๔ และที่ ๕ ให้เกิดขึ้น รายละเอียดที่เหลือเหมือนกับที่ได้แสดงไว้แล้วในตอนต้นนั้นเอง

ปริจฉินนากาสกสิณ จบ

วิญญาณกสิณ

ถาม : อะไร คือวิญญาณกสิณ ?

ตอบ : วิญญาณกสิณ คือวิญญาณัญจายตนฌานนั่นเอง คำที่เหลือได้แสดงไว้ในตอนต้นแล้วโดยพิสดาร

วิญญาณกสิณ จบ กสิณ ๑๐ จบ

ปกิณณกกถา

ถาม : อะไร คือปกิณณกกถาเกี่ยวกับกสิณเหล่านี้ ?

ตอบ : ถ้าโยคีได้ความคล่องแคล่วในนิมิตหนึ่ง นิมิตอื่นทั้งหมดย่อมตามมา ถ้าโยคีได้ความคล่องแคล่วในปฐมฌาน โดยอาศัยกสิณหนึ่ง เธอย่อมสามารถได้ความคล่องแคล่ว โดยอาศัยกสิณอื่น ๆ เช่นเดียวกัน และสามารถทำให้ทุติยฌานเกิดขึ้น ในทำนองเดียวกัน ถ้าเธอได้ความคล่องแคล่วในทุติยฌาน เธอย่อมสามารถทำให้ตติยฌานเกิดขึ้น ถ้าเธอได้ความคล่องแคล่วในตติยฌาน เธอย่อมสามารถทำจตุตถฌานให้เกิดขึ้นได้

ถาม : กสิณชนิดไหน ยอดเยี่ยมที่สุดในบรรดากสิณทั้งหลาย ?

ตอบ : กสิณสี(วัณกสิณ) ๔ ชนิด ยอดเยี่ยมที่สุด เพราะว่า ด้วยอำนาจกสิณสีเหล่านั้น โยคีย่อมบรรลุความหลุดพ้น (วิโมกข์) และฐานะคือความเป็นใหญ่ (อภิภายตนะ) โอทาตกสิณ(กสิณขาว)นับว่ายอดเยี่ยม เพราะมันทำให้สว่างเจิดจ้า และด้วยอำนาจโอทาตกสิณ โยคีย่อมบรรลุสภาพไม่ติดขัดแห่งจิต

ในที่นี้ โยคีสร้างสมาบัติ ๘ โดยอาศัยกสิณ ๘ โดยอาการ ๑๖ อย่าง ดังนี้

๑. เธออยู่ได้ในทุกที่ที่เธอปรารถนา
๒. บำเพ็ญฌานได้ตามที่เธอปรารถนา
๓. เธอบำเพ็ญฌานได้ทุกเวลาที่เธอปรารถนา
๔. เธออยู่โดยปราศจากนิวรณ์
๕. ขึ้นไปตามลำดับ[๓๐]
๖. ลงไปตามลำดับ
๗. ขึ้นและลงไปตามลำดับ
๘. โดยการพัฒนาองค์แยกกัน
๙. พัฒนาองค์ไปพร้อม ๆ กัน
๑๐. กระโดดข้ามตรงกลางไป
๑๑. จำกัดองค์
๑๒. จำกัดอารมณ์ (วัตถุ)
๑๓. จำกัดทั้งองค์และอารมณ์
๑๔. กำหนดองค์
๑๕. กำหนดอารมณ์
๑๖. กำหนดทั้งองค์และอารมณ์

ข้อว่า "(๑) เธออยู่ได้ทุกที่ที่เธอปรารถนา" คือ โยคีนั้นอยู่ในหมู่บ้านหรือในป่าที่ไหนก็ได้ที่เธอชอบใจ และเข้าฌาน

ข้อว่า "(๒) บำเพ็ญฌานได้ตามที่เธอปรารถนา" คือ โยคีนั้นทำฌานที่ปรารถนาให้เกิดขึ้น

ข้อว่า "(๓) ทุกเวลาที่เธอปรารถนา" คือเธอเข้าฌานในเวลาที่เธอชอบใจ

ข้อว่า "(๔) โดยปราศจากสิ่งกีดขวาง" คือโยคีนั้นสามารถตั้งมั่นอยู่ในฌานได้ทุกเวลา

ข้อว่า "(๕) ขึ้นไปตามลำดับ" คือ เธอเข้าปฐมฌานโดยลำดับขั้นไปจนถึงเนวสัญญานาสัญญายตนะ

ข้อว่า "(๖) ลงไปตามลำดับ" คือ เธอลงไปตามลำดับ เริ่มจากเนวสัญญานาสัญญายตนะไปจนถึงปฐมฌาน

ข้อว่า "(๗) ทั้งขึ้นไปตามลำดับและลงไปตามลำดับ" คือ เธอยอดเยี่ยมทั้งในการขึ้นและการลงเธอออกจากปฐมฌาน เข้าตติยฌาน ออกจากตติยฌานเข้าทุติยฌาน และออกจากทุติยฌาน เข้าจตุตถฌาน"* เธอเข้าเนวสัญญานาสัญญายตนฌาน ด้วยอาการอย่างนี้

ข้อว่า "(๘) โดยการพัฒนาองค์แยกกัน" คือเมื่อเข้าจตุตถฌานไปตามลำดับแล้ว โยคีนั้นก็ขึ้นหรือลง

ข้อว่า "(๙) พัฒนาองค์ไปพร้อมๆ กัน" คือ เธอเข้าจตุตถฌาน จากนั้น เธอเข้าอากาสานัญจายตนะ และเข้าตติยฌาน เธอเข้าโดยวิธีการ ๒ อย่างนี้

ข้อว่า "(๑๐) กระโดดข้ามตรงกลางไป" คือเธอเข้าปฐมฌาน จากปฐมฌานนี้ เธอเข้าเนวสัญญานาสัญญายตนะ จากนี้เธอเข้าทุติยฌาน และจากทุติยฌานนั้น เธอบรรลุอากิญจัญญายตนะ เธออยู่ในสมาบัตินั้น ด้วยอาการอย่างนี้ และเข้าใจอากาสานัญจายตนะ

ข้อว่า "(๑๑) จำกัดองค์" คือ เธอเข้าฌานอย่างหนึ่งโดยอาศัยกสิณ ๘

ข้อว่า "(๑๒) จำกัดอารมณ์" คือ เธอเข้าฌาน ๘ อย่าง โดยอาศัยกสิณ ๘

ข้อว่า "(๑๓) จำกัดทั้งองค์และอารมณ์" คือ ฌาน ๒ และกสิณ ๑

ข้อว่า "(๑๔) กำหนดองค์" คือ เธออาศัยกสิณ ๓ เข้าฌาน ๒

ข้อว่า "(๑๕) กำหนดอารมณ์" คือ เธอเข้าฌาน ๒ โดยอาศัยกสิณ ๒

ข้อว่า "(๑๖) กำหนดทั้งองค์และอารมณ์" คือข้อนี้ประกอบด้วยข้อความ ๒ ประโยค ดังที่กล่าวมาแล้ว

ปกิณณกกถา จบ

อสุภสัญญา ๑๐

(๑) อุทธุมาตกสัญญา

ถาม : อะไรคืออุทธุมาตกสัญญา ?

อะไร เป็นปัจจุปัฏฐานของอุทธุมาตกสัญญา ?

อะไร เป็นลักษณะ รส และปทัฏฐานของอุทธุมาตกสัญญา ?

อะไร คืออานิสงส์ของอุทธุกมาตกสัญญา ?

โยคีกำหนดนิมิตได้อย่างไร ?

ตอบ : ข้อว่า "อุทธุมาตกสัญญา" มีวินิจฉัยดังนี้ สภาพแห่งการพองขึ้น เช่น ซากศพเน่าเหม็นพองขึ้นอืด นี้เรียกว่า "อุทธุมาตกะ"** การมองดูซากศพที่พองขึ้นด้วยความรู้ชอบนี้เรียกว่า สัญญา การฝึกฝนและความสงบนิ่งแห่งจิตในสัญญานั้น เหล่านี้เรียกว่า ปัจจุปัฏฐานของอุทธุมาตกสัญญา การส่งจิตไปที่ความสำคัญหมายในซากศพที่พองขึ้น เป็นลักษณะของอุทธุมาตกสัญญา ความรังเกียจเกี่ยวเนื่องกับอุทธุมาตกสัญญาเป็นรสของอุทธุมาตกสัญญา การใส่ใจถึงความเน่าเหม็นและความไม่สะอาด เป็นปทัฏฐานของอุทธุมาตกสัญญา

ข้อว่า "อะไรคืออานิสงส์ของอุทธุมาตกสัญญา" มีวินิจฉัยดังนี้ อานิสงส์ของอุทธุมาตกสัญญา มีอยู่ ๙ ประการ ดังนี้ โยคีได้สติภายในกายของตน สามารถได้อนิจจสัญญา (ความสำคัญหมายในความไม่เที่ยง) และมรณสัญญา (ความสำคัญหมายในความตาย) เธอทำความรังเกียจให้เพิ่มมากขึ้น และครอบงำกามตัณหาได้ กำจัดความยึดมั่นถือมั่นรูปและอิฏฐารมณ์ อยู่เป็นสุขและเข้าถึงอมตธรรม

ข้อว่า "โยคีกำหนดนิมิตได้อย่างไร" มีวินิจฉัยดังนี้ โยคีใหม่ผู้กำหนดอุทธุมาตกนิมิต ไปตามลำพัง ไม่มีเพื่อน มีสติตั้งมั่น ไม่ลุ่มหลง สำรวมระวังอินทรีย์มีจิตไม่ฟุ้งซ่าน พิจารณาดูทางไปมา เธอไปสู่สถานที่แห่งซากศพพองขึ้นอืด ด้วยอาการอย่างนี้ เธอหลีกเลี่ยงที่ใต้ลม นั่งอยู่ในที่นั้น ยืนหรือนั่งไม่ไกลและไม่ใกล้ซากศพนั้นเกินไป มีนิมิตไม่งามปรากฏต่อหน้า โยคีนั้นทำก้อนหิน จอมปลวก พุ่มไม้ หรือเถาวัลย์ซึ่งมีอยู่ใกล้สถานที่อสุภนิมิตตั้งอยู่ ให้เป็นนิมิตและเป็นอารมณ์ พิจารณาอย่างนี้ว่า "ก้อนนี้ไม่สะอาด นี้เป็นนิมิตไม่สะอาด นี้คือก้อนหิน" จอมปลวกและสิ่งอื่นๆ เธอก็ควรทำอย่างนี้เหมือนกัน หลังจากทำนิมิตและทำอารมณ์แล้ว เธอปฏิบัติพิจารณาดูอสุภนิมิตจากลักษณะภายใน **โดยอาการ ๑๐ อย่าง คือ โดยสี เพศ ทิศ สัณฐาน ตัดตอน ข้อต่อ ช่อง ส่วนเบื้องต่ำ ส่วนเบื้องสูง และโดยรอบ** เธอพิจารณาดูรอบอสุภนิมิตนั้น

คำว่า"โดยสี" หมายความว่า เธอกำหนดสีดำว่าเป็นสีดำ สีไม่ดำและไม่ขาวว่าไม่ดำและไม่ขาว เธอกำหนดสีขาวว่าเป็นสีขาว และกำหนดผิวที่เน่าเหม็นว่าเป็นของเน่าเหม็น

คำว่า "เพศ" หมายความว่า เธอกำหนดว่าไม่ว่าจะเป็นร่างของบุรุษหรือของสตรี และไม่ว่าจะเป็นร่างของคนหนุ่มหรือคนแก่ก็ตาม การกำหนดก็คือกำหนดส่วนที่ยาวว่ายาว ส่วนที่สั้นว่าสั้น ส่วนที่อ้วนว่าอ้วน ส่วนที่เล็กว่าเล็ก

คำว่า "ทิศ" หมายความว่า เธอกำหนดว่า ทางด้านนี้ เป็นศีรษะ ทางด้านนี้ เป็นแขน ทางด้านนี้ เป็นขา ทางด้านนี้ เป็นหลัง ทางด้านนี้ เป็นท้องน้อย ทางด้านนี้ เป็นที่นั่ง ทางด้านนี้ เป็นอสุภนิมิต เธอเข้าใจอย่างนี้

คำว่า "สัณฐาน" หมายความว่า เธอกำหนดว่า แขนวางอยู่บนที่นี้ ขาวางอยู่บนที่นี้ ศีรษะวางอยู่บนที่นี้ ที่นั่งอยู่ตรงนี้ อสุภนิมิตอยู่ตรงนี้

คำว่า "ตัดตอน" หมายความว่า เธอกำหนดจากศีรษะไปจนถึงเท้า จากข้างล่างไปถึงศีรษะ และโดยรอบ สำคัญหมายร่างกายทั้งหมดว่า เป็นเหมือนที่รวมมูลโค

คำว่า "ข้อต่อ" หมายความว่า เธอกำหนดว่า ในแขนทั้ง ๒ ข้าง มี ๖ ข้อต่อ ในขาทั้ง ๒ ข้าง มี ๖ ข้อต่อ คอมี ๑ ข้อต่อ และที่เอว มี ๑ ข้อต่อ เหล่านี้เป็นที่รู้กันว่า เป็นข้อต่อใหญ่ ๑๔ ข้อ

คำว่า "ช่อง" หมายความว่า เธอกำหนดช่องปากที่เปิดหรือปิดก็ตาม และตาเปิดหรือปิดก็ตาม เธอกำหนดส่วนที่เป็นโพรงมือและเท้า

คำว่า "ส่วนเบื้องต่ำและเบื้องสูง" หมายความว่า เธอกำหนดอสุภนิมิตอยู่ในที่ต่ำหรือในที่สูงก็ตาม อนึ่ง เธอกำหนดดังนี้ว่า "เราอยู่ในที่ต่ำ อสุภนิมิตอยู่ในที่สูง" หรือว่า "อสุภนิมิตอยู่ในที่ต่ำ เราอยู่ในที่สูง"

คำว่า "เธอกำหนดโดยรอบ" หมายความว่า เธอกำหนดระยะห่างออกไปประมาณ ๒-๓ ช่วงแขนจากนิมิต เพราะว่า เธอกำหนดนิมิตไม่ได้ด้วยการอยู่ใกล้หรือไกลจากนิมิตนั้นเกินไป และเธอพิจารณาสิ่งทั้งปวง กำหนดนิมิต กล่าวว่า "ดีละ ดีละ" เธอเฝ้าสังเกตอย่างนี้ ย่อมมีความพอใจ

โยคีนั้น เมื่อกำหนดนิมิตได้แล้ว สังเกตมันให้ดี และกำหนดมันให้ดี ไปเพียงลำพัง ไม่มีเพื่อน มีสติตั้งมั่น ไม่หลงลืม สำรวมระวังอินทรีย์ และมีจิตไม่ฟุ้งซ่านออกนอกตัว พิจารณาทางไปมา เธอเดินไปมาบนทางสายนั้น และนั่งพิจารณาอสุภนิมิต

เพราะเหตุไร เธอจึงไปโดยไม่มีเพื่อน ? เพื่อประโยชน์แก่การได้ความสงบแห่งกาย

ข้อว่า "มีสติตั้งมั่น" หมายความว่า เนื่องจากมีความไม่หลงลืม อินทรีย์ทั้งหลายจึงได้รับการคุ้มครอง และจิตย่อมไม่ฟุ้งซ่านไปภายนอก

เพราะเหตุไร เธอจึงพิจารณาทางไปมา ? เพื่อประโยชน์แก่การได้ความสงบแห่งกาย

เพราะเหตุไร เธอจึงงดเว้นที่ทวนลม ? เพื่อประโยชน์แก่การหลีกเว้นกลิ่นเน่าเหม็น

เพราะเหตุไร เธอจึงนั่งไม่ไกลและไม่ใกล้นิมิตเกินไป ? เพราะว่า ถ้าเธอนั่งไกล ย่อมไม่สามารถกำหนดนิมิตได้ ถ้าเธอนั่งใกล้เกินไป เธอไม่สามารถได้ความไม่ชอบใจนิมิตนั้น หรือมองเห็นลักษณะแท้จริงของมันได้ ถ้าเธอไม่รู้ลักษณะที่แท้จริงของอสุภนิมิตนั้น เธอย่อมไม่สามารถกำหนดนิมิตนั้นได้ เพราะเหตุนั้น เธอจึงนั่งไม่ไกลเกินไปและไม่ใกล้เกินไป

เพราะเหตุไรเธอจึงพิจารณานิมิตโดยรอบ ? เพื่อประโยชน์แก่ความไม่หลงลืม ความไม่หลงลืมมีดังนี้ เมื่อโยคีไปสู่สถานที่สงบ และมองดูอสุภนิมิต เกิดความกลัวขึ้นในตัวเธอ ในเวลาเช่นนั้น ถ้าซากศพปรากฏเหมือนกับยืนขึ้นต่อหน้าเธอ เธออย่ายืนขึ้น แต่จงพิจารณาใส่ใจด้วยวิธีนี้ เธอย่อมรู้ ระลึกได้ เข้าใจอย่างถูกต้อง กำหนดด้วยดี และพิจารณานิมิต เธอพิจารณานิมิตทั้งหมดโดยวิธีการเดียวกัน นี้คือความไม่หลงลืม

ถาม : เพราะเหตุไร เธอจึงกำหนดนิมิตโดยอาการ ๑๐ อย่าง ?

ตอบ : เพื่อประโยชน์แก่การผูกจิตไว้

เพราะเหตุไร โยคีนั้นจึงต้องพิจารณาทางไปมา ? เพราะเพื่อประโยชน์แก่ความก้าวหน้าในการปฏิบัติ "ความก้าวหน้าในการปฏิบัติ" หมายความว่า แม้โยคีจะเข้าไปสู่ที่สงบ จิตของเธอก็ยังถูกรบกวนในบางครั้ง ถ้าเธอไม่หมั่นตรวจสอบจิตนั้น อสุภนิมิตย่อมไม่เกิดขึ้น เพราะเหตุนั้น โยคีจึงตรวจสอบนิมิตด้วยหทัยทั้งหมดของเธอ โดยพิจารณาทางไปมา เธอตรวจสอบสถานที่เจริญกัมมัฏฐาน ตรวจสอบนิมิตทั้งหมด เธอควรตรวจสอบนิมิตที่ต้องกำหนดโดยวิธี ๑๐ อย่าง ด้วยประการฉะนี้

ดังนั้น โยคีนั้น ตรวจสอบซ้ำแล้วซ้ำเล่า และมองเห็นนิมิตเป็นประหนึ่งว่าติดอยู่กับนัยน์ตาของเธอ นี้คือความก้าวหน้าในการปฏิบัติ โยคีใหม่ เมื่อเพ่งดูที่ซากศพ รับรู้ให้เป็นประหนึ่งว่าเพชร รำเริง กำหนดไว้ในใจ อยู่ร่วมกับซากศพนั้นเสมอ ทำนิวรณ์ให้หมดไป และให้องค์ฌานเกิดขึ้น เธอเป็นผู้ห่างไกลจากกามและอกุศลธรรม อยู่ในสมาบัติคือปฐมฌานซึ่งมีวิตกและวิจารที่เกิดจากวิเวกและประกอบด้วยปีติและสุข ด้วยอำนาจแห่งอสุภสัญญา

ถาม : เพราะเหตุไร ปฐมฌานจึงพัฒนาขึ้นได้ด้วยอสุภสัญญา ส่วนฌานอื่นไม่พัฒนา

ตอบ : สัญญานี้จะประกอบด้วยวิตกและวิจารเสมอ ๆ เพราะเป็นธรรมที่ไปด้วยกัน และเพราะอสุภสัญญาถูกผูกติดอยู่กับที่ เมื่อวิตกและวิจารปรากฏ นิมิตนี้ย่อมแสดงตัวชัดเจน ถ้าไม่มีวิตกและวิจารเสีย โยคีไม่สามารถบรรลุความสงบแห่งจิตในที่นี้ได้ เพราะเหตุนั้นปฐมฌานจึงมีการพัฒนา ฌานอื่นไม่พัฒนา

อนึ่ง ท่านกล่าวว่า สี เพศ และลักษณะอื่น ๆ ของอสุภนิมิตนี้ พิจารณาได้หลายทาง คำว่า "พิจารณาได้หลายทาง" คือ สีเป็นต้นเหล่านี้ เป็นอารมณ์ของวิตกและวิจาร อารมณ์เหล่านี้ เว้นจากวิตกและวิจารเสีย โยคีไม่สามารถพิจารณาเพราะเหตุนั้นปฐมฌานเท่านั้นจึงพัฒนา

ฌานอื่นไม่พัฒนา

อนึ่ง ท่านกล่าวว่า อสุภนิมิตนี้ไม่ใช่อารมณ์ถาวร เมื่อไม่ใช่อารมณ์ถาวร จิตจึงดำเนินสูงขึ้นไปไม่ได้ ในที่ที่ไม่บริสุทธิ์ ปีติและสุขสามารถเกิดขึ้นได้ก็โดยปราศจากวิตกและวิจารเท่านั้น ซึ่งในสถานที่เช่นนี้ขึ้นอยู่กับกลิ่นเน่าเหม็น เพราะเหตุนั้น ปฐมฌานจึงพัฒนา ฌานอื่นไม่พัฒนา

ถาม : เมื่ออารมณ์ไม่ถาวร ปีติและสุขเกิดขึ้นได้อย่างไร ?

ตอบ : อารมณ์ที่ไม่ถาวรนั้น ไม่ใช่เหตุแห่งปีติและสุข อนึ่ง ปีติและสุขเกิดโดยอาศัยการกำจัดเสียซึ่งความร้อนคือนิวรณ์ และการฝึกฝนจิต รายละเอียดที่เหลือได้แสดงไว้โดยพิสดารแล้วในตอนต้น

อุทธุมาตกสัญญา จบ

(๒) วินีลกสัญญา

ถาม : อะไร คือวินีลกสัญญา ? อะไร`เป็นปัจจุปัฏฐานของวินีลกสัญญา ? อะไรเป็นลักษณะ รส และปทัฏฐานของวินีลกสัญญา ? อะไร คืออานิสงส์ของวินีลกสัญญา ? โยคีกำหนดนิมิตได้อย่างไร ?www.watprayoon.com

ตอบ : หลังจากตายแล้วเป็นเวลา ๑, ๒ หรือ ๓ คืน ร่างกายย่อมเปลี่ยนสี และปรากฏเป็นสีเขียวคล้ำ นี้เป็นนิมิตมีสีผสมกัน นิมิตมีสีผสมกันนี้ เรียกว่าวินีลกนิมิต (เครื่องหมายสี เขียวปนกับสีต่าง ๆ) การเข้าใจวินีลกนิมิตนี้ด้วยความรู้ถูกต้อง เรียกว่าวินีลกสัญญา** ความสงบนิ่งแห่งจิตอยู่กับนิมิตนั้น เป็นปัจจุปัฏฐานของวินีลกสัญญา การใส่ใจวินีลกนิมิตเป็นลักษณะ ความสำคัญหมายถึงความเป็นสิ่งไม่น่าพอใจเป็นรสของวินีลกสัญญา ความคิดเกี่ยวกับความไม่ยั่งยืน เป็นปทัฏฐานของวินีลกสัญญา อานิสงส์ของวินีลกสัญญา เหมือนกับอานิสงส์ของ อุทธุมาตกสัญญานั่นเอง วิธีการกำหนดนิมิต ได้แสดงไว้โดยพิสดารแล้วในตอนต้น

วินีลกสัญญา จบ

(๓) วิปุพพกสัญญา

ถาม : อะไร คือ "วิปุพพกะ"? อะไร เป็นปัจจุปัฏฐานของวิปุพพกสัญญา? อะไรเป็นลักษณะ รส และปทัฏฐานของวิปุพพกสัญญา? อะไร คืออานิสงส์ของวิปุพพกสัญญา? โยคีกำหนดนิมิตได้อย่างไร? www.watprayoon.com

ตอบ : คำว่า "วิปุพพกะ" คือ หลังจากตายแล้ว ๒ หรือ ๓ คืน ร่างกายมีน้ำหนองเกิดขึ้น และไหลออกจากร่างกายนั้น เหมือนเนยเหลวที่บุคคลเทออก (จากภาชนะ) นี้คือการเกิดหนองของร่างกาย การเข้าใจนิมิตนี้ด้วยความรู้ถูกต้อง เรียกว่า วิปุพพกสัญญา** ความ

สงบนิ่งแห่งจิตอยู่กับนิมิตนั้น เป็นปัจจุปัฏฐานของวิปุพพกสัญญา การใส่ใจถึงวิปุพพกนิมิต เป็นลักษณะเด่นของวิปุพพกสัญญา ความสำคัญหมายซึ่งความเป็นสิ่งไม่น่าพอใจ เป็นรส ของวิปุพพกสัญญา ความคิดถึงความไม่ยั่งยืน เป็นปทัฏฐานของวิปุพพกสัญญา อานิสงส์ ของวิปุพพกสัญญาเหมือนกับอานิสงส์ของอุทธุมาตกสัญญานั่นเอง วิธีการกำหนดนิมิต เหมือนกับที่แสดงไว้แล้วในตอนต้น

วิปุพพกสัญญา จบ

(๔) วิจฉิททกสัญญา

ถาม : อะไร คือความหมายของ "วิจฉิททกะ"? อะไรเป็นปัจจุปัฏฐานของวิจฉิททกะ? อะไร เป็นลักษณะ รส และปทัฏฐานของวิฉิททกะ ?

ตอบ : คำว่า "วิจฉิททกะ" หมายความว่า ชิ้นส่วนที่กระจัดกระจายของร่างกายที่ถูกตัดด้วยดาบ อนึ่ง ซากศพที่ถูกโยนทิ้งไว้ ท่านก็เรียกว่า "วิจฉิททกะ" เหมือนกัน การเข้าใจนิมิตนี้ด้วยความรู้ถูกต้อง เรียกว่าวิจฉิททกสัญญา"" ความสงบนิ่งอยู่กับนิมิตนั้นแห่งจิต เป็นปัจจุปัฏฐาน ของวิจฉิททกสัญญา การใส่ใจวิจฉิททกนิมิต เป็นลักษณะเด่นของวิจฉิททกสัญญา ความสำคัญหมายถึงความเป็นสิ่งไม่น่าพอใจเป็นรสของวิจฉิททกสัญญา ความคิดถึงความไม่น่าพอใจ เป็นปทัฏฐานของวิฉิททกสัญญา อานิสงส์ของวิจฉิททกสัญญา เหมือนกับอานิสงส์ของอุทธุมาตกสัญญานั่นเอง

ถาม : โยคีกำหนดนิมิตได้อย่างไร ?

ตอบ : การมองเห็นหูทั้ง ๒ ข้าง หรือนิ้วมือ ๒ นิ้ว ที่ถูกตัดออกจากร่างกาย ย่อมทำให้เกิดวิจฉิททกนิมิตได้ ดังนั้น นิมิตที่กำหนด จึงปรากฏห่างกันเพียง ๑ นิ้ว หรือ ๒ นิ้ว รายละเอียดที่เหลือ ได้แสดงไว้โดยพิสดารแล้วข้างต้น

วิจฉิททกสัญญา จบ

(๕) วิกขายิตกสัญญา

ถาม : อะไรคือความหมายของ "วิกขายิตกะ"? อะไร เป็นปัจจุปัฏฐานของวิกขายิตกะ? อะไร เป็นลักษณะ รส และปทัฏฐานของวิกขายิตกะ ? อะไร คืออานิสงส์ของวิกขายิตกะ ? โยคีกำหนดนิมิตได้อย่างไร ?

ตอบ : คำว่า "วิกขายิตกะ" คือ เศษชิ้นส่วนของร่างกายที่ถูกสัตว์กัดกิน เช่น กา เหยี่ยว นกเค้า นกอินทรีย์ แร้ง หมูป่า สุนัขบ้าน สุนัขจิ้งจอก สุนัขป่า เสือโคร่ง หรือเสือเหลือง กัดกิน นี้ เรียกว่าวิกขายิตกะ"" การเข้าใจวิกขายิตกนิมิตด้วยความรู้ถูกต้อง นี้เรียกว่าวิกขายิตกสัญญา ความสงบนิ่งอยู่กับนิมิตแห่งจิต นี้เรียกว่า ปัจจุปัฏฐานของวิกขายิตกสัญญา การ

ใส่ใจวิกขายิตกนิมิต เป็นลักษณะของวิกขายิตกสัญญา ความสำคัญหมายถึงความเป็นสิ่งไม่น่าพอใจ เป็นรสของวิกขายิตกสัญญา การพิจารณาถึงความไม่งามเป็นปัจจุปัฏฐานของวิกขายิตกสัญญา อานิสงส์ของวิกขายิตกสัญญา เหมือนกับอานิสงส์ของอุทธุมาตกสัญญานั่นเอง รายละเอียดที่เหลือ เหมือนกับที่ได้แสดงไว้โดยพิสดารแล้วในตอนต้นนั่นเอง

วิกขายิตกสัญญา จบ

(๖) วิกขิตตกสัญญา

ถาม : อะไร คือความหมายของ "วิกขิตตกะ" ? อะไร เป็นปัจจุปัฏฐานของวิกขิตตกะ? อะไร เป็นลักษณะ รส และปทัฏฐานของวิกขิตตกะ ? อะไร คืออานิสงส์ของวิกขิตตกะ ? โยคีกำหนดนิมิตได้อย่างไร ?

ตอบ : สภาพแห่งอวัยวะที่กระจัดกระจายไปที่โน้นที่นี้เรียกว่าวิกขิตตกะ ความเข้าใจวิกขิตตกะนี้ด้วยความรู้ถูกต้อง นี้เรียกว่าวิกขิตตกสัญญา ความสงบนิ่งอยู่กับนิมิตแห่งจิต เรียกว่าเป็นปัจจุปัฏฐานของวิกขิตตก การใส่ใจถึงวิกขิตตกนิมิตเป็นลักษณะของวิกขิตตกะ ความสำคัญว่าเป็นสิ่งไม่น่าพอใจ เป็นรสของวิกขิตตกะ ความคิดถึงความไม่สวยงาม เป็นปทัฏฐานของวิกขิตตกะ อานิสงส์ของวิกขิตตกะเหมือนกับอานิสงส์ของอุทธุมาตกนั่นเอง

ข้อว่า "โยคีกำหนดนิมิตได้อย่างไร" คือ โยคีรวบรวมอวัยวะทุกส่วนที่กระจัดกระจายไปทางโน้นและทางนี้เข้ามาไว้ด้วยกัน ให้อยู่ห่างกันประมาณ ๒ นิ้ว เมื่อรวบรวมอวัยวะเหล่านั้นอย่างนั้นแล้ว เธอกำหนดวิกขิตตกนิมิต นี้เป็นวิธีการกำหนดนิมิต รายละเอียดที่เหลือเหมือนกับที่ได้แสดงไว้โดยพิสดารแล้วในตอนต้น

วิกขิตตกสัญญา จบ

(๗) หตวิกขิตตกสัญญา

ถาม : อะไร คือความหมายของหตวิกขิตตกะ? อะไร เป็นปัจจุปัฏฐานของหตวิกขิตตกะ? อะไรเป็นลักษณะ รส และปทัฏฐานของหตวิกขิตตกะ? อะไรคืออานิสงส์ของหตวิกขิตตกะ? โยคีกำหนดนิมิตได้อย่างไร?

ตอบ : ข้อว่า "หตวิกขิตตกะ" คือซากศพซึ่งวางอยู่ในที่ต่างๆ เป็นซากของคนที่ถูกฆ่าด้วยไม้ค้อน คมดาบ หรือธนู เหล่านี้เรียกว่า หตวิกขิตตกะ[**] การรู้หตวิกขิตตกะด้วยความรู้ที่ถูกต้อง เรียกว่าหตวิกขิตตกสัญญา ความสงบนิ่งอยู่กับนิมิตแห่งจิตเป็นปัจจุปัฏฐาน ของหตวิกขิตตกะ การใส่ใจถึงหตวิกขิตตกนิมิตเป็นลักษณะของหตวิกขิตตกะ ความสำคัญ หมายถึงความเป็นสิ่งไม่น่าพอใจ เป็นรสของหตวิกขิตตกะ ความคิดถึงความไม่งาม เป็นปทัฏฐานของหตวิกขิตตกะ อานิสงส์ของหตวิกขิตตกะ เหมือนกับอานิสงส์ของอุทธุมาตกะนั่นเอง

ข้อว่า "โยคีกำหนดนิมิตได้อย่างไร" นี้ เหมือนกับที่ได้แสดงไว้โดยพิสดารแล้วข้างต้นนั่นเอง

หตวิกขิตตกสัญญา จบ

(๘) โลหิตกสัญญา

ถาม : อะไร คือความหมายของ "โลหิตกะ" ? อะไร เป็นปัจจุปัฏฐานของโลหิตกะ ? อะไรเป็นลักษณะ รส และปทัฏฐานของโลหิตกะ? อะไรคืออานิสงส์ของโลหิตกะ? โยคีกำหนดนิมิตได้อย่างไร ?

ตอบ : สภาพที่เปื้อนเลือดของร่างกายและอวัยวะที่ถูกตัดขาด ชื่อโลหิตกะ** ความสงบนิ่งอยู่กับนิมิตแห่งจิต เรียกว่า เป็นปัจจุปัฏฐานของโลหิตกะ การใส่ใจโลหิตกนิมิตเป็นลักษณะของโลหิตกะ ความสำคัญว่าเป็นสิ่งไม่น่าพอใจ เป็นรสของโลหิตกะ ความคิดถึงความไม่สวยงามเป็นปทัฏฐานของโลหิตกะ อานิสงส์ของโลหิตกะ เหมือนกับอานิสงส์ของ อุทธุมาตกะนั่นเอง

ข้อว่า "โยคีกำหนดนิมิตได้อย่างไร" นี้ ได้แสดงไว้โดยพิสดารแล้วในตอนต้น

โลหิตกสัญญา จบ

(๙) ปุฬุวกสัญญา

ถาม : อะไรคือปุฬุวกะ ? อะไรเป็นปัจจุปัฏฐานของปุฬุวกะ ? อะไรเป็นลักษณะ รส และปทัฏฐานของปุฬุวกะ ? อะไรคืออานิสงส์ของปุฬุวกะ ? โยคีกำหนดนิมิตได้อย่างไร ?

ตอบ : คำว่า "ปุฬุวกะ" คือ สภาพแห่งร่างกายที่คลาคล่ำไปด้วยตัวหนอน เหมือนกองไข่มุก เรียกว่าปุฬุวกะ การเข้าใจปุฬุวกะนี้ด้วยความรู้ถูกต้อง เรียกว่า ปุฬุวกสัญญา*** ความสงบนิ่งอยู่กับนิมิตแห่งจิตเป็นปัจจุปัฏฐานของปุฬุวกะ การใส่ใจปุฬุวกนิมิต เป็นลักษณะของปุฬุวกะ ความสำคัญว่าเป็นสิ่งไม่น่าพอใจ เป็นรสของปุฬุวกะ ความคิดถึงความไม่สวยงามเป็นปทัฏฐานของปุฬุวกะ อานิสงส์ของปุฬุวกะ เหมือนกับอานิสงส์ ของอุทธุมาตกะนั่นเอง ข้อว่า พระโยคีกำหนดนิมิตได้อย่างไร นี้ เหมือนกับที่ได้แสดงไว้โดยพิสดารแล้วในตอนต้น

ปุฬุวกสัญญา จบ

(๑๐) อัฏฐิกสัญญา

ถาม : อะไรคืออัฏฐิกะ ? อะไรเป็นปัจจุปัฏฐานของอัฏฐิกะ ? อะไรเป็นลักษณะ รส และปทัฏฐานของอัฏฐิกะ ? อะไรคืออานิสงส์ของอัฏฐิกะ ? โยคีกำหนดนิมิต ได้อย่างไร ?

ตอบ : ข้อว่า "อะไร คืออัฏฐิกะ" คือสภาพของกระดูกที่ถูกเชื่อมติดกันเป็นลูกโซ่

โดยอาศัยเนื้อ เลือด และเอ็น หรืออาศัยเพียงเอ็นที่ไม่มีเนื้อและเลือด หรือปราศจากเนื้อและเลือด เรียกว่า อัฏฐิกะ*** การเข้าใจอัฏฐิกะด้วยความรู้ถูกต้อง เรียกว่า อัฏฐิกสัญญา ความสงบนิ่งอยู่กับนิมิตแห่งจิตเป็นปัจจุปัฏฐานของอัฏฐิกะ การใส่ใจอัฏฐิกนิมิตเป็นลักษณะของอัฏฐิกะ ความสำคัญว่าเป็นสิ่งไม่น่าพอใจเป็นรส ความคิดถึงความไม่สวยงาม เป็นปทัฏฐาน อานิสงส์ของอัฏฐิกะ เหมือนกับอานิสงส์ของอุทธุมาตกะนั่นเอง

ข้อว่า "โยคีกำหนดนิมิตได้อย่างไร" นี้ เหมือนกับที่ได้แสดงไว้โดยพิสดารแล้วในตอนต้น

อัฏฐิกสัญญา จบ

ปกิณณกกถา

ถาม : อะไร เป็นปกิณณกกถาเกี่ยวกับอสุภะ ?

ตอบ : ผู้เริ่มปฏิบัติ คือบุคคลผู้มีราคะกล้า ไม่ควรกำหนดนิมิตที่ไม่ใช่ชนิดเดียวกัน

ข้อว่า "ไม่ใช่ชนิดเดียวกัน" นั้นหมายความว่า เช่นร่างกายของบุรุษกับร่างกายของสตรี

ถ้าบุคคลมีความรู้สึกสัมปยุตด้วยอสุภสัญญา เธอไม่ควรกำหนดอสุภนิมิต เพราะว่าเนื่องจากการสัมพันธ์ใกล้กับอารมณ์เหล่านี้ เธอไม่ได้พัฒนาความคิดเกี่ยวกับความที่มันเป็นสิ่งไม่น่าพอใจ บุคคลนั้น ย่อมทำนิมิตในกระดูกชิ้นหนึ่งให้เกิดขึ้น และกำหนดนิมิตในกระดูกนั้นด้วยความสะดวก

อนึ่ง ถ้าบุคคลกำหนดอสุภนิมิตโดยสี เธอควรเจริญกัมมัฏฐานโดยเพ่งกสิณ ถ้าบุคคลกำหนดอสุภนิมิตโดยโอกาส เธอควรเจริญกัมมัฏฐานโดยอาศัยธาตุนั้น ถ้าบุคคลกำหนดอสุภ-นิมิตโดยความไม่สวยงาม เธอควรเจริญกัมมัฏฐานโดยเพ่งความไม่สวยงาม

ถาม : เพราะเหตุไร อสุภะ(ความไม่สวยงาม)จึงมีอยู่ ๑๐ อย่าง ไม่มากและไม่น้อยไปกว่านี้ ?

ตอบ : เพราะว่า โทษ (ข้อเสีย) ของร่างกาย มี ๑๐ อย่าง และเพราะสัญญามีอยู่ ๑๐ ชนิดตามจำนวนบุคคล ๑๐ ประเภท บุคคลผู้มีราคจริต ควรเจริญกัมมัฏฐานโดยอาศัยอุทธุมาตกสัญญา บุคคลผู้รักสวยรักงาม ควรเจริญกัมมัฏฐานโดยอาศัยวินีลกสัญญา บุคคลผู้ราคะกล้ารักสิ่งสวยงาม ควรเจริญกัมมัฏฐานโดยอาศัยวิปุพพกสัญญาเป็นนิตย์ บุคคลประเภทอื่น ๆ บัณฑิตพึงทราบในทำนองเดียวกันนี้

อีกอย่างหนึ่ง อสุภนิมิตเป็นสิ่งที่กำหนดได้ยากยิ่ง อสุภนิมิตทั้งหมด เป็นวิธีการเอาชนะราคะ เพราะเหตุนั้น เมื่อใดก็ตามที่บุคคลราคจริต มองเห็นอสุภนิมิต เธอพึงกำหนดนิมิตนั้น เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า ในอสุภะทั้งหลาย มีอสุภสัญญาอยู่ ๑๐ อย่าง

ถาม : เพราะเหตุไร อสุภนิมิตเหล่านี้จึงไม่ได้รับการขยายขึ้น ?

ตอบ : เมื่อบุคคลปรารถนาที่จะหลีกออกจากราคะ เธอย่อมทำสัญญาเกี่ยวกับลักษณะของร่างกายของตนให้เกิดขึ้น เพราะว่า ถ้าเธอมีสัญญาเกี่ยวกับลักษณะร่างกายของตน เธอย่อมสามารถได้ความสำคัญว่าเป็นสิ่งไม่น่าพอใจ และทำปฏิภาคนิมิตให้เกิดขึ้น ถ้าอสุภสัญญาได้รับการขยายขึ้น นิมิตที่เธอได้กำหนดแล้วในร่างกายของตน จะพึงหายไป ถ้าเธอสูญเสียสัญญาเกี่ยวกับร่างกายของตนเอง เธอจะไม่สามารถได้รับความคิดเกี่ยวกับความเป็นสิ่งไม่น่าพอใจในทันที เพราะเหตุนั้น เธอจึงไม่ขยายอสุภสัญญา

อนึ่ง ท่านแสดงไว้ว่า ถ้าบุคคลไม่มีราคะ เธออาจขยายอสุภสัญญานั้นได้ เพื่อประโยชน์แก่การพัฒนาความคิดที่ยิ่งใหญ่ ข้อนี้สอดคล้องกับคำสอนในอภิธรรมว่า "บุคคลอยู่โดยปราศจากราคะและกิเลสที่เหลือ บำเพ็ญปฐมฌานโดยชอบ เพ่งอุทธุมาตกสัญญา และให้อารมณ์ที่ไม่มีขอบเขตเกิดขึ้น" ท่านมหาสิงคาลปิตาเถระกล่าวคาถานี้ไว้ว่า[illegible]

เธอผู้เป็นพุทธบุตร เป็นบรรพชิต อยู่ในป่าเปลี่ยว
พิจารณาแผ่นดินนี้ด้วยอัฏฐิกสัญญา โดยประการทั้งปวง
เราคิดว่า ไม่นานนัก บรรพชิตนี้จะละกามราคะได้

พุทธานุสสติ

ถาม : อะไรคือพุทธานุสสติ ? อะไรเป็นปัจจุปัฏฐานของพุทธานุสสติ ? อะไร เป็นลักษณะ รส และปทัฏฐานของพุทธานุสสติ ? อะไร คืออานิสงส์ของพุทธานุสสติ ? อะไรเป็นวิธีการ(ปฏิบัติ) ?

ตอบ : พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นพระสยัมภู (พระผู้เป็นเอง) ตรัสรู้ อริยสัจที่ไม่เคยสดับมาก่อน พระองค์ทรงรอบรู้ทุกอย่าง ทรงมีพลัง[illegible] ทรงพ้นวิเศษเพราะคุณสมบัติเหล่านี้ พระองค์จึงได้รับพระนามว่า "พระพุทธเจ้า" โยคีระลึกถึงพระพุทธเจ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า พระผู้ตรัสรู้อนุตตรโพธิญาณ พระผู้ควรแก่การตรัสรู้ โยคีนั้นระลึกถึงตามระลึกถึง ระลึกบ่อย ๆ คือไม่ลืมระลึกพระพุทธคุณเหล่านี้ เธอระลึกญาณและพละของพระพุทธเจ้านั้น ปฏิบัติสัมมาสติ นี้คือพุทธานุสสติ ความสงบนิ่งอยู่กับพุทธานุสสติแห่งจิต นี้เรียกว่าปัจจุปัฏฐานของพุทธานุสสติ ความทรงจำพระพุทธคุณ เป็นรสของพุทธานุสสติ ความเจริญเติบโต ด้วยความมั่นใจเป็นปทัฏฐาน

บุคคลผู้บำเพ็ญพุทธานุสสติ ย่อมได้รับอานิสงส์ ๑๘ อย่างดังต่อไปนี้ ทำให้เป็นผู้มีศรัทธามากขึ้น มีปีติ มีปัญญา มีคารวะ มีบุญ มีสุข สามารถทนความลำบาก ไม่มีความกลัว มีความละอายต่อบาปในปัจจุบัน มีความเป็นอยู่ใกล้พระศาสดา ได้สืบทอดพุทธประเพณี อยู่เป็นสุข และเข้าถึงอมตภาวะ[illegible]

สมดังข้อความในเนตติสูตรว่า ถ้าบุคคลปรารถนาที่จะเจริญกัมมัฏฐานโดยนึกถึงพระพุทธเจ้า เธอควรบูชาพระพุทธรูป และวัตถุอื่น ๆ เช่นนั้น

ข้อว่า "อะไรคือวิธีปฏิบัติ" มีอธิบายดังนี้ โยคีใหม่ ไปสู่สถานที่สงัด รักษาจิตไว้ไม่ให้ถูกรบกวน เธอมีจิตไม่ฟุ้งซ่าน ระลึกว่า **พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น(ภควา) ผู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธะ (อรหัง สัมมาสัมพุทโธ) ถึงพร้อมด้วยวิชชาและจรณะ (วิชชาจรณสัมปันโน) เสด็จไปดีแล้ว (สุคโต) ทรงรู้แจ้งโลก (โลกวิทู) เป็นสารถีฝึกฝนบุรุษผู้ควรฝึกที่ยอดเยี่ยม (อนุตตโร ปุริสทัมมสารถิ) เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ (สัตถา เทวมนุสสานัง) เป็นผู้ตื่น (พุทโธ) ทรงจำแนกธรรม (ภควา)**[๑๐๕] เมื่อระลึกอย่างนี้ เธอย่อมบรรลุถึงฝั่งแห่งบุญ

คำว่า **"พระผู้มีพระภาคเจ้า (ภควา)"** มีวินิจฉัยดังนี้ เพราะพระพุทธองค์ได้รับการยกย่องจากชาวโลก พระองค์จึงได้รับพระนามว่าภควา เพราะบรรลุอริยสัจ พระองค์จึงได้รับพระนามว่า ภควา เพราะทรงเป็นผู้ควรของถวาย พระองค์จึงได้รับพระนามว่า ภควา เพราะได้รับความดีสูงสุด พระองค์จึงได้รับพระนามว่า ภควา และเพราะทรงเป็นเจ้าของมรรคสัจ พระองค์จึงได้รับพระนามว่า ภควา เพราะเหตุเหล่านี้ พระพุทธองค์จึงได้รับพระนามว่า ภควา

คำว่า **"ผู้เป็นพระอรหันต์ (อรหัง)"** มีวินิจฉัยดังนี้ เพราะพระพุทธองค์ทรงควรรับทาน พระองค์จึงได้รับพระนามว่าอรหัง เพราะทรงประหารข้าศึกคือกิเลสทั้งหลาย พระองค์จึงได้รับพระนามว่า อรหัง เพราะทรงหักซี่กำแห่งล้อคือชาติและมรณะพระองค์จึงได้รับพระนามว่า อรหัง[๑๐๖]

คำว่า "สัมมาสัมพุทธะ" มีวินิจฉัยดังนี้ เพราะพระพุทธองค์ทรงรู้สรรพสิ่งโดยชอบ ในทุกกิจกรรม พระองค์จึงได้รับพระนามว่า สัมมาสัมพุทธะ เพราะทรงฆ่าอวิชชา พระองค์จึงได้รับพระนามว่า สัมมาสัมพุทธะ และเพราะทรงบรรลุสัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยมได้ด้วยพระองค์เอง พระองค์จึงได้รับพระนามว่า สัมมาสัมพุทธะ[๑๐๗]

คำว่า **"ถึงพร้อมด้วยวิชชาและจรณะ(วิชชาจรณสัมปันโน)"** มีวินิจฉัยดังนี้ คำว่า วิชชา หมายถึงความรู้ ๓ ประการคือ ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ (ความรู้ชีวิตในอดีตชาติ) จุตูปปาตญาณ(รู้การตายและเกิดของสรรพสัตว์) อาสวักขยญาณ(ความรู้ในธรรมที่สิ้นอาสวะ) พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงกำจัดความไม่รู้อดีตด้วยปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ทรงกำจัดความไม่รู้อนาคตด้วยจุตูปปาตญาณ ทรงกำจัดความไม่รู้ปัจจุบันด้วยอาสวักขยญาณ[๑๐๘] เมื่อทรงกำจัดความไม่รู้อดีตแล้ว ในเวลาที่พระองค์ทรงระลึก พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมองเห็นสภาพอดีตของเวลาที่ทรงบำเพ็ญกิจทั้งหมด เมื่อทรงกำจัดความไม่รู้อนาคตแล้ว ในเวลาที่พระองค์ทรงระลึก พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมองเห็นสภาพอนาคตของเวลาที่ทรงบำเพ็ญกิจทั้งหมด เมื่อทรงกำจัดความไม่รู้ปัจจุบันแล้ว ในเวลาที่พระองค์ทรงระลึก พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมองเห็นสภาพปัจจุบันของเวลาที่ทรงบำเพ็ญกิจทั้งหมด

คำว่า **จรณะ** หมายความว่า เป็นผู้ประกอบด้วยศีลและสมาธิ คำว่า "ศีล" หมายความว่า ประกอบด้วยกุศลธรรมทุกอย่าง พระองค์จึงได้รับพระนามว่าวิชชาจรณสัมปันนะ

คำว่า **ถึงพร้อม(สัมปันนะ)** หมายความว่าประกอบด้วยอภิญญา เหตุนั้น พระพุทธองค์จึงได้รับพระนามว่า วิชชาจรณสัมปันนะ อนึ่ง คำว่า"สัมปันนะ" คือ เป็นเจ้าของสมาธิทั้งหมด

ดังนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีพระมหากรุณาธิคุณและมุทิตาคุณ เพราะทรงเป็นสัพพัญญูและทรงมีวิชชา ๓ และจรณะ พระพุทธองค์ทรงได้วิชชาโดยง่ายเพราะทรงบำเพ็ญประโยชน์แก่ชาวโลก พระองค์ทรงเปิดทางแห่งศาสตร์เพราะทรงรอบรู้เขตแดนทุกอย่าง(แห่งศาสตร์) พระองค์ทรงสมบูรณ์ด้วยวิชชาเพราะไม่มีใครเหนือพระองค์ เพราะทรงทำลายสรรพกิเลส และเพราะมีกรรมบริสุทธิ์โดยชอบ พระพุทธองค์ทรงสมบูรณ์ด้วยจรณะเพราะทรงสอดส่องดูชาวโลกและเพราะทรงอวยพรชาวโลกที่ยังไม่ได้รับพร พระองค์ตรัสรู้โดยชอบโดยอาศัยวิชชาเพราะทรงเป็นหลักชัยของโลกและเพราะทรงช่วยเหลือสัตว์ผู้มีภัย พระองค์ทรงช่วยเหลือโดยอาศัยจรณะเพราะทรงมีความรู้ยิ่งเกี่ยวกับสัจจะสูงสุด พระองค์ไม่มีครูสอน ทรงมีอุเบกขาพรหมวิหารต่อสรรพสิ่งเพราะทรงสร้างสันติสุขแก่โลก พระองค์ได้รับพระนามว่าภควา เพราะถึงพร้อมด้วยวิชชาและจรณะดังกล่าวมานี้ คำว่า "วิชชาจรณสัมปันโน" บัณฑิตพึงทราบด้วยประการดังกล่าวมานี้[illegible]

คำว่า **"เสด็จไปดีแล้ว (สุคโต)"** มีวินิจฉัยดังนี้ เพราะทรงบรรลุถึงหนทางที่ดี พระพุทธองค์จึงได้รับพระนามว่าสุคต เพราะจะไม่เสด็จกลับมา(สู่โลกนี้) อีกและเพราะทรงบรรลุความดับโดยไม่มีภาวะสันดานเหลืออยู่(อนุปาทิเสสนิพพาน)[illegible] พระพุทธองค์จึงได้รับพระนามว่า สุคต อนึ่งเพราะคำสอนของพระองค์ ใครๆไม่สามารถเปลี่ยนแปลงได้ พระพุทธองค์จึงได้รับพระนามว่าสุคต เพราะคำสอนของพระองค์เป็นสัจจะ พระพุทธองค์จึงได้รับพระนามว่าสุคต เพราะคำสอนของพระองค์ปราศจากสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ พระพุทธองค์จึงได้รับพระนามว่าสุคต เพราะคำสอนของพระองค์ไม่มากและไม่น้อยเกินไป พระพุทธองค์จึงได้รับพระนามว่าสุคต

คำว่า **"ทรงรู้แจ้งโลก (โลกวิทู)"** มีวินิจฉัยดังนี้ โลกมี ๒ อย่าง คือ สัตตโลก(โลกคือหมู่สัตว์)และสังขารโลก (โลกคือสังขาร)[illegible] พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรู้แจ้งสัตตโลกตลอดเวลาที่บำเพ็ญพุทธกิจ ที่ว่าทรงรู้แจ้งสัตตโลก คือ ทรงรู้แจ้งความปรารถนาต่างๆ ของสัตว์ทั้งหลาย ความต่างกันแห่งอินทรีย์ โดยอาศัยปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ทิพพจักขุญาณ จุตูปปาตญาณ โดยการรวมเข้าด้วยกัน โดยการทำให้บริบูรณ์ ทรงรู้แจ้งแบบต่างๆ ที่ทำให้แตกต่างกัน สภาพต่างๆ แห่งความยั่งยืนและความไม่ยั่งยืน กำเนิดต่างๆ สภาพต่างๆ แห่งกำเนิดภูมิต่างๆ กรรมต่างๆ กิเลสต่างๆ วิบากต่างๆ ความดีและความชั่วต่างๆ ธรรมเครื่องผูกและไม่ผูกชนิดต่างๆ

อนึ่ง ที่ท่านกล่าวว่า "สังขารโลก" คือ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรู้แจ้งกรรมทุกอย่าง และทรงรู้แจ้งสังขารหลายอย่าง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรู้แจ้งสังขารโลกโดยอาศัยสมาธิสัญญา โดยเหตุและปัจจัย ทรงรู้แจ้งกุศลธรรม อกุศลธรรม และอัพยากฤต ขันธ์ต่าง ๆ โลกต่าง ๆ อายตนะ(ภูมิ)ต่าง ๆ ด้วยความเข้าใจถูกต้อง ทรงรู้อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา และทรงรู้แจ้งชาตธรรม และอชาตธรรม คำว่า "โลกวิทู" บัณฑิตพึงเข้าใจอย่างนี้

คำว่า "**ยอดเยี่ยม (อนุตตโร)**" มีวินิจฉัยดังนี้ เพราะไม่มีใครเหนือกว่าในโลก พระพุทธองค์จึงได้รับพระนามว่า อนุตตโร อนึ่ง เพราะปราศจากคนที่เสมอ เพราะทรงเป็นผู้ยอดเยี่ยมที่สุด เพราะหาใครเทียบไม่ได้ และเพราะไม่มีบุคคลอื่นยอดเยี่ยมกว่า พระพุทธองค์จึงได้รับพระนามว่าอนุตตโร[illegible]

คำว่า "**เป็นสารถีฝึกฝนบุรุษผู้ควรฝึก (ปุริสทัมมสารถิ)**" มีวินิจฉัยดังนี้ บุคคลมี ๓ จำพวก คือ บุคคลฟังธรรมแล้วสามารถอธิบายธรรมนั้นได้ ๑ บุคคลอธิบายหลักแห่งเหตุและปัจจัยได้ ๑ บุคคลทำให้ปุพเพนิวาสานุสสติญาณชัดแจ้ง ๑ ก็พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อทรงรู้แจ้งอริยมรรคมีองค์ ๘ อันเป็นทางแห่งความหลุดพ้นแล้ว ทรงฝึกสัตว์ทั้งหลาย เพราะเหตุนั้น พระพุทธองค์จึงได้รับพระนามว่า ปุริสทัมมสารถิ[illegible]

ข้อว่า "**เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ (สัตถา เทวมนุสสานัง)**" มีวินิจฉัยดังนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงช่วยเหลือเทวดาและมนุษย์จากป่าที่น่ากลัว คือ ชาติ ชรา มรณะ เพราะเหตุนั้น พระองค์จึงได้รับพระนามว่า สัตถา เทวมนุสสานัง อนึ่ง พระพุทธองค์ทรงสอนวิธีแห่งวิปัสสนาและวิธีแห่งฌาน(สมถะ) เพราะเหตุนั้น พระพุทธองค์จึงได้รับพระนามว่า สัตถา เทวมนุสสานัง ดังนั้น บุคคลจึงควรระลึกถึงพระคุณของพระตถาคตโดยทางเดียวกันโดยวิธีการเหล่านี้

อนึ่ง มีคำสอนของพระบรมครูอยู่ คือ บุคคลควรระลึกถึงพระผู้มีพระภาคเจ้า โดยวิถีทาง ๔ ประการ พระพุทธองค์เสด็จมาสู่โลกเป็นครั้งสุดท้าย ด้วยความเพียรของพระองค์เองในอดีต พระองค์ทรงประกอบด้วยบุญบารมีอันสูงส่ง ทรงบำเพ็ญประโยชน์แก่โลก เป็นเวลา ๒๐ อสงไขยกัลป์ นับจากเวลาที่พระองค์ตั้งปณิธานจนถึงพระชาติสุดท้าย พระพุทธองค์ได้ทรงมองเห็นอินทรีย์(ความสามารถ) และพื้นฐานของอินทรีย์ของปุถุชนนับไม่ถ้วน เพราะเหตุนั้น พระพุทธองค์จึงทรงมีพระกรุณาต่อชาวโลก โดยทรงดำริดังนี้ว่า "*เราได้บรรลุความหลุดพ้นแล้ว บัดนี้เราควรให้สัตว์เหล่านี้หลุดพ้นด้วย เราได้ฝึกฝนตัวเองแล้ว บัดนี้เราควรฝึกฝนสัตว์เหล่านี้ด้วยเราได้รับความรู้แล้ว บัดนี้ เราควรให้ความรู้เกิดขึ้นในสัตว์เหล่านี้ด้วย เราได้บรรลุนิพพานแล้ว บัดนี้เราควรให้สัตว์เหล่านี้บรรลุนิพพานด้วย*" [illegible]

พระพุทธองค์ได้ทรงบำเพ็ญบารมีคือทาน ศีล เนกขัมมะ ขันติ สัจจะ อธิษฐาน เมตตา อุเบกขา วิริยะ และปัญญา พระองค์ทรงแสดงเรื่องชาดก ในตอนที่พระองค์ทรงเป็นพระโพธิสัตว์

เพื่อที่จะกระตุ้นให้สัตว์เหล่าอื่นได้แสงสว่าง พระองค์ทรงอุบัติเป็นกระต่ายป่า และทรงบำเพ็ญทาน บุคคลควรระลึกถึงศีล โดยอาศัยสังขปาลชาดก ระลึกถึงเนกขัมมะ โดยมหาโควินทชาดก ระลึกขันติ โดยขันติชาดก ระลึกถึงสัจจะ โดยมหาสุตโสมชาดก ระลึกถึงอธิษฐาน โดยเตมิยชาดก ระลึกถึงเมตตา โดยสักกชาดก ระลึกถึงอุเบกขา โดยโลมหังสชาดก ระลึกถึงวิริยะ โดย กุหกชาดก ระลึกถึงปัญญา โดยกุรุงคมิคชาดก บุคคลควรระลึกถึงคำสอนของบิดา โดยทีฆิติโกสลชาดก และควรระลึกถึงความเคารพพญาช้างที่มีงาขาว ๖ งา (ฉัททันตชาดก) บุคคลควรระลึกการที่พระโพธิสัตว์เข้าไปหาเพื่อช่วยเหลือสรรพสัตว์ โดยวลาหัสสชาดก บุคคลควรระลึกว่า พระโพธิสัตว์สละชีวิตของตนและช่วยชีวิตผู้อื่นในนิโครธชาดก บุคคลควรระลึกว่าพระโพธิสัตว์ในมหากปิชาดก ช่วยเหลือสัตว์จากมหันตทุกข์ และบุคคลควรจำไว้ว่า เมื่อเห็นบุรุษผู้ตกลงในหลุม เขาช่วยเหลือบุรุษนั้นด้วยกรุณาจิต และมอบรากและผลไม้ให้ในเวลาที่บุรุษนั้นผู้ปรารถนาจะกิน ทำร้ายพระโพธิสัตว์ที่ศีรษะ พระโพธิสัตว์แสดงสัจธรรมแก่บุรุษนั้น และชี้ทางถูกต้องแก่เขา ในมหากปิชาดก บุคคลควรใส่ใจอานิสงส์ของเรื่องในอดีตชาติของพระผู้มีพระภาคเจ้า ด้วยวิธีการหลายอย่าง ดังกล่าวมานี้

บุคคลควรระลึกถึงคุณความดีคือการเสียสละของพระผู้มีพระภาคเจ้าอย่างไร ? ในอดีตชาติพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงทำทุกอย่างให้บริบูรณ์ เมื่อพระองค์ยังทรงพระเยาว์ พระองค์ทรงกำจัดความต้องการที่มีอยู่ทุกอย่าง ทรงกำจัดความต้องการบุตร ภรรยา มารดาบิดา และเพื่อน พระองค์ทรงสละสิ่งที่สละได้ยากยิ่ง ทรงดำเนินชีวิตอยู่ตามลำพัง ในที่ว่างเปล่า ปรารถนาพระนิพพาน เสด็จข้ามแม่น้ำเนรัญชราในแดวันมคธ ประทับนั่งใต้ต้นโพธิ์ ทรงพิชิตพระยามารและเสนามาร ในปฐมยามแห่งราตรี พระองค์ทรงระลึกชีวิตในอดีต (ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ) ในมัชฌิมยามแห่งราตรี ทรงได้ทิพยจักษุ ในปัจฉิมยามแห่งราตรี พระองค์ทรงเข้าใจความทุกข์และเหตุแห่งความทุกข์ และได้ตรัสรู้อริยสัจ โดยการปฏิบัติอริยมรรคมีองค์ ๘ พระพุทธองค์จึงสามารถทำลายอาสวะ(กิเลส) และบรรลุโพธิญาณ ทรงเคลื่อนย้ายพระวรกายของพระองค์จากโลก และเข้าสู่สถานที่สูงสุดและบริสุทธิ์ เป็นที่ดับอาสวะ บุคคลควรระลึกความเสียสละของพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยวิธีการหลายอย่าง ดังนี้

บุคคลควรระลึกถึงพระคุณของพระผู้มีพระภาคเจ้า อย่างไร? พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงบรรลุความหลุดพ้น และสภาพแห่งจิตที่เป็นไปกับด้วยความหลุดพ้นนั้น เพราะพระคุณดังต่อไปนี้ เพราะความที่พระสุคตเจ้าประกอบด้วยทศพลญาณ พุทธญาณ ๑๔ และพุทธธรรม ๑๘ เพราะความบริบูรณ์แห่งฌาน และเพราะบรรลุถึงฝั่งแห่งวิมุติ โยคีควรระลึกด้วยประการดังนี้

อะไร คือทศพลญาณของพระผู้มีพระภาคเจ้า? พระองค์ทรงทราบสิ่งที่ควรจากสิ่งที่ไม่ควร

ตามความเป็นจริง (ฐานาฐานญาณ) ๑ ทรงทราบเหตุและผลของกรรมดีในอดีต อนาคต และปัจจุบัน ตามความเป็นจริง (กัมมวิปากญาณ) ๑ ทรงทราบความต้องการต่าง ๆ ของสัตว์ทั้งหลาย ตามความเป็นจริง (นานาธิมุตติกญาณ) ๑ ทรงทราบพฤติกรรมชนิดต่างๆ ตามความเป็นจริง (นานาธาตุญาณ) ๑ ทรงทราบเหตุและผลที่นำไปสู่เทวโลก มนุษยโลก และโลกอื่น ๆ ตามความ เป็นจริง (สัพพัตถคามินีปฏิปทาญาณ) ๑ ทรงทราบความแตกต่างในอินทรีย์ของสัตว์ทั้งหลายตาม ความเป็นจริง (อินทริยปโรปริยัตติญาณ) ๑ ทรงทราบความบริสุทธิ์ที่มีสิ่งเศร้าหมองเจือปนในฌานวิมุตติสมาธิสมาบัติ ตามความเป็นจริง(ฌานวิโมกขสมาธิสมาบัตติสังกิเลสโวทานวุฏฐานญาณ) ๑ ทรงทราบความเป็นอยู่ในอดีตของพระองค์เอง ตามความเป็นจริง (ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ) ๑ ทรงทราบการตายและเกิดของสัตว์ทั้งหลาย ตามความเป็นจริง (จุตูปปาตญาณ) ๑ ทรงทราบความดับอาสวะกิเลส ตามความเป็นจริง (อาสวักขยญาณ) ๑ พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงประกอบด้วยพลญาณ ๑๐ อย่างนี้ www.watprayoon.com

อะไร คือพุทธญาณ ๑๔ ? พุทธญาณ ๑๔ คือ ความรู้ทุกข์(ทุกขญาณ) ๑ รู้เหตุเกิดทุกข์(สมุทยญาณ) ๑ รู้ความดับทุกข์(นิโรธญาณ) ๑ รู้มรรค(มัคคญาณ) ๑ รู้จักวิเคราะห์ความหมาย(อัตถปฏิสัมภิทาญาณ) ๑ รู้จักวิเคราะห์ธรรม(ธัมมปฏิสัมภิทาญาณ) ๑ รู้จักวิเคราะห์ประวัติของคำ(นิรุตติปฏิสัมภิทาญาณ) ๑ รู้จักวิเคราะห์คำโต้ตอบ(ปฏิภาณปฏิสัมภิทาญาณ) ๑ รู้จักเหตุและผลที่นำไปสู่เทวโลก มนุษยโลกและโลกอื่น ๆ (อินทริยปโรปริยัตติญาณ) ๑ รู้จักความแตกต่างในอินทรีย์ของสัตว์ทั้งหลาย(อาสยานุสยญาณ) ๑ รู้จักปาฏิหาริย์เป็นคู่(ยมกปาฏิหาริยญาณ) ๑ รู้ประกอบด้วยมหากรุณาจิต(มหากรุณาสมาปัตติญาณ) ๑ รู้ทุกอย่าง (สัพพัญญุตญาณ) ๑ และความรู้ที่ไม่มีอะไรขัดขวาง(อนาวรณญาณ) ๑ เหล่านี้คือพุทธญาณ ๑๔ พระพุทธเจ้าประกอบด้วยพุทธญาณอย่างนี้แล www.watprayoon.com

อะไร คือพุทธธรรม ๑๘ ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงบำเพ็ญ ? คือพุทธญาณหยั่งรู้อดีตโดยไม่มีอุปสรรค(อตีตังเส อัปปฏิหตญาณ) ๑ พุทธญาณหยั่งรู้อนาคตโดยไม่มีอุปสรรค(อนาคตังเส อัปปฏิหตญาณ) ๑ พุทธญาณหยั่งรู้ปัจจุบันโดยไม่มีอุปสรรค (ปัจจุปันนังเส อัปปฏิหตญาณ) ๑ กายกรรมทั้งหมดที่ดำเนินไปด้วยญาณและปรากฏสอดคล้องกับญาณนั้น ๑ วจีกรรมทั้งหมดที่ดำเนินไปด้วยญาณและปรากฏสอดคล้องกับญาณนั้น ๑ มโนกรรมทั้งหมดที่ดำเนินไปด้วยญาณและปรากฏสอดคล้องกับญาณนั้น ๑ พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงบำเพ็ญพุทธธรรม ๖ อย่างเหล่านี้ ความไม่เสื่อมแห่งฉันทะ ๑ ความไม่เสื่อมแห่งวิริยะ ๑ ความไม่เสื่อมแห่งสติ ๑ ความไม่เสื่อมแห่งสมาธิ ๑ ความไม่เสื่อมแห่งปัญญา ๑ ความไม่เสื่อมแห่งวิมุตติ ๑ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงบำเพ็ญพุทธธรรมรวมเป็น ๑๒ อย่างเหล่านี้ ความไม่มีการเล่น (นัตถิ ทวา) ๑ ไม่มีความหลอกลวง(นัตถิ รวา) ๑ ไม่มีสิ่งที่ไม่ชัดแจ้ง(นัตถิ อัปผุฏัง) ๑ ไม่มีความ

หุนหันพลันแล่น(นัตถิ เวคยิตัตตัง) ๑ ไม่มีสภาพที่ไม่รู้ (นัตถิ อัพยาวฎมโน) ๑ ไม่มีอุเบกขาโดยไม่ได้พิจารณา (นัตถิ อัปปฏิสังขานุเปกขา) ๑

คำว่า "**นัตถิ หวา**" หมายความว่า ท่าทางของพระองค์มีลักษณะผึ่งผาย ไม่มีอะไรที่ไม่สมควรในกิจกรรมของพระองค์

คำว่า "**นัตถิ รวา**" หมายความว่า พระองค์ไม่มีเล่ห์เหลี่ยม

คำว่า "**นัตถิ อัปผฎัง**"หมายความว่าไม่มีอะไรที่พระญาณของพระองค์ไม่สามารถรับรู้ได้

คำว่า "**นัตถิ เวคยิตัตตัง**" หมายความว่า พฤติกรรมของพระองค์ปราศจากความเร่งรีบหุนหันพลันแล่น

คำว่า "**นัตถิ อัพยาวฎมโน**" หมายความว่า พระองค์ทรงรู้จบกระบวนการทำงานของจิตของพระองค์เอง

คำว่า "**นัตถิ อัปปฏิสังขานุเปกขา**" หมายความว่า ไม่มีสภาพแห่งอุเบกขาที่ปรากฏโดยพระองค์ ไม่รู้

ธรรม ๑๘ ประการเหล่านี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงบำเพ็ญบริบูรณ์แล้ว อนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อทรงบำเพ็ญความดีทุกอย่างแล้ว ทรงบรรลุถึงฝั่งโน้น ด้วยความเชี่ยวชาญของพระองค์ตถาคตเอง[๓๓๕] ด้วยอำนาจสติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ อภิญญา ๖ โพชฌงค์ ๗ มรรคมีองค์ ๘ อภิฐาน ๘ วิมุตติ ๘ อนุปุพพวิหาร ๙ อริยวิหาร ๑๐ และปัจจเวกขณวิธี บุคคลควรใส่ใจว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงได้รับคุณธรรมอันยอดเยี่ยมด้วยวิถีทางเหล่านี้ ด้วยประการฉะนี้

บุคคลควรระลึกถึงประโยชน์ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมอบให้ชาวโลก อย่างไร ? คือ พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงบำเพ็ญความดีทุกอย่าง และทรงบรรลุถึงฝั่งโน้น จักรคือธรรมที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงให้หมุนเพราะทรงพระกรุณาต่อสรรพสัตว์นั้น ไม่มีใครอื่นสามารถหมุนไปได้ พระองค์ทรงเปิดประตูแห่งอมตธรรม[๓๓๖] โดยไม่แบ่งแยกว่าเป็นธรรมลี้ลับและไม่ลี้ลับ ทรงทำให้เทวดาและมนุษย์จำนวนนับไม่ถ้วนบรรลุผลแห่งพรหมจรรย์ พระองค์ทรงทำให้สัตว์นับไม่ถ้วนได้รับประโยชน์ด้วยปาฏิหาริย์ ๓ อย่าง คือ อิทธิปาฏิหาริย์(แสดงฤทธิ์ได้) อาเทศนาปาฏิหาริย์(ทายใจได้) อนุสาสนีปาฏิหาริย์(สอนให้เห็นจริงปฏิบัติได้จริง)[๓๓๗] พระองค์ทำให้เกิดความอาจหาญขึ้นในหัวใจของมนุษย์ทั้งหลาย ทรงลบล้างหนทางผิด และเปิดหนทางที่ถูกต้อง ทำให้มนุษย์ได้รับผลคือความหลุดพ้นหรือการเกิดในสวรรค์ ทำให้ผู้ฟังได้รับความสงบและดำรงอยู่ในสาวกธรรม ทรงบัญญัติศีลเป็นจำนวนมาก และทรงแสดงปาฏิโมกข์ ทำให้เหล่าสัตว์ตั้งอยู่ในความดีสูงสุด ประทานบรมธรรมของพระผู้มีพระภาคเจ้า และทรงทำให้โลกบริบูรณ์ด้วยสัจธรรม สรรพสัตว์บูชาและเคารพพระพุทธองค์ เทวดาและมนุษย์ทั้งปวงเชื่อฟังพระองค์

พระผู้มีพระภาคเจ้า พระผู้ไม่มีธรรมเครื่องกังวล ทรงพระกรุณา และบำเพ็ญประโยชน์แก่ชาวโลก ได้ทำกิจที่ควรทำแล้ว

โยคีนั้น ระลึกถึงองค์พระสุคตเจ้า ดังนี้ คือ เธอทำความอาจหาญให้เกิดขึ้นในดวงจิตของตนเอง โดยวิธีการเหล่านี้ ด้วยอำนาจคุณความดีเหล่านี้ เพราะประกอบด้วยความอาจหาญและความสะดวกในการระลึก จิตของเธอจึงไม่ถูกอารมณ์รบกวนเพราะความที่จิตของเธอไม่ถูกรบกวน เธอจึงบรรลุอุปจารสมาธิ

ถาม : ข้อที่บุคคลผู้เจริญกัมมัฏฐานระลึกถึงพระพุทธเจ้า(พุทธานุสสติ) บรรลุอุปจารสมาธิ และไม่บรรลุอัปปนาสมาธิ ดังนี้นั้นเป็นอย่างไร ?

ตอบ : ความจริง ธรรม(คุณ)ของพระพุทธเจ้าเป็นหลักแห่งปัญญาสูงสุด ในความหมายนี้ โยคีจึงไม่สามารถบรรลุอัปปนาสมาธิ เนื่องจากความไม่ชัดเจน อนึ่ง เธอต้องระลึกถึงไม่ใช่เพียงคุณข้อเดียวเท่านั้น เมื่อเธอระลึกถึงพระคุณจำนวนมาก เธอจึงไม่สามารถบรรลุอัปปนาสมาธิ นี้เป็นหลักแห่งการเจริญกัมมัฏฐานในชั้นอุปจารสมาธิทั้งหมด

ถาม : อุปจารสมาธิ โยคีบรรลุได้โดยอาศัยการเพ่งที่อารมณ์เดียว ถ้าเธอพิจารณาพระคุณหลายอย่าง จิตของเธอย่อมไม่สามารถตั้งมั่นได้ เมื่อเป็นเช่นนั้น เธอได้บรรลุอุปจารสมาธิอย่างไร ?

ตอบ : ถ้าเธอระลึกถึงพระคุณของพระตถาคตพระผู้มีพระภาคเจ้า จิตของโยคีย่อมตั้งมั่น เพราะเหตุนั้น เธอจึงไม่ได้รับความลำบาก

อนึ่ง มีคำที่แสดงไว้ว่า ฌาน ๔ ย่อมเกิดขึ้นจากการระลึกถึงพระพุทธเจ้า***

พุทธานุสสติ จบ

ธัมมานุสสติ

ถาม : อะไรคือธัมมานุสสติ ? อะไรเป็นปัจจุปัฏฐานของธัมมานุสสติ ? อะไรเป็นลักษณะ รส และปทัฏฐานของธัมมานุสสติ ? อะไรเป็นวิธีปฏิบัติ ?

ตอบ : ธรรม หมายถึงความดับ (นิพพาน) หรือข้อปฏิบัติอันเป็นเหตุให้บรรลุถึงนิพพาน การทำลายกิจกรรมทุกอย่าง การละกิเลสทุกอย่าง การกำจัดตัณหา ความเป็นผู้บริสุทธิ์และสงบ เหล่านี้เรียกว่า ความดับ (นิพพาน) อะไร คือข้อปฏิบัติที่นำไปสู่ความดับ ? คือ สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ มรรคมีองค์ ๘ เหล่านี้เรียกว่า ข้อปฏิบัตินำไปสู่ความดับ ธัมมานุสสติเป็นผลดีแห่งเนกขัมมะ (การหลีกออกจากกาม) และผลดีแห่งมรรค อนุสสติ (การระลึกตาม) นี้ก็คือความเป็นผู้มีสติเข้าไปตั้งไว้ และความเป็นผู้มีสติตั้งไว้อย่างถูกต้อง ธัมมานุสสติบัณฑิตพึงเข้าใจอย่างนี้ ความสงบนิ่งอยู่กับความระลึกนี้แห่งจิต

เป็นปัจจุปัฏฐานของธัมมานุสสติ ความตระหนักรู้คุณของพระธรรม เป็นลักษณะของธัมมานุสสติ การวิเคราะห์ธรรม เป็นรสของธัมมานุสสติ การเข้าใจความหมาย (ของธรรม) เป็นปทัฏฐานของธัมมานุสสติ อานิสงส์ของธัมมานุสสติเหมือนกับอานิสงส์ของพุทธานุสสตินั่นเอง

ข้อว่า "อะไร เป็นวิธีปฏิบัติ" มีวินิจฉัยดังนี้ โยคีใหม่ ไปสู่สถานที่สงัด รักษาจิตไว้ไม่ให้ถูกรบกวน เธอมีจิตไม่ถูกรบกวน ระลึกดังนี้ว่า **พระธรรมอันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ดีแล้ว เป็นสิ่งที่บุคคลพึงเห็นได้เอง ไม่ขึ้นอยู่กับเวลา ควรเชื้อเชิญให้มาดู ควรน้อมเข้ามาหาตน วิญญูชนพึงรู้เฉพาะตน** [๑๔๔]

ข้อว่า **"พระธรรมอันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ดีแล้ว"** (สวากขาโต ภควตา ธัมโม) มีวินิจฉัยดังนี้ พระธรรมนั้น เว้นที่สุดโต่ง (ทั้ง ๒)[๑๔๕] เพราะเหตุนั้น จึงเรียกว่า สวากขาตะ (ตรัสไว้ดีแล้ว) ไม่มีความไม่สอดคล้องกันในพระธรรมนั้น เพราะเหตุนั้น พระธรรมนั้น ท่านจึงเรียกว่า สวากขาตะ ไม่มีความขัดแย้งกันในพระธรรม และพระธรรมนั้นประกอบด้วยความดี ๓ อย่าง เพราะเหตุนั้น ท่านจึงเรียกว่า สวากขาตะ พระธรรมนั้น ปราศจากข้อเสียโดยสิ้นเชิง เพราะเหตุนั้น ท่านจึงเรียกว่า สวากขาตะ พระธรรมนั้น ย่อมนำสัตว์ทั้งหลายไปสู่ความดับ(นิพพาน) เพราะเหตุนั้น ท่านจึงเรียกว่า สวากขาตะ

คำว่า **"เป็นสิ่งที่บุคคลพึงเห็นได้เอง"** (สันทิฏฐิกะ) มีวินิจฉัยดังนี้ เพราะว่าบุคคล (ผู้ปฏิบัติธรรม)บรรลุมรรคและผลได้ตามลำดับ เพราะเหตุนั้น พระธรรมนั้น ท่านจึงเรียกว่า สันทิฏฐิกะ เพราะบุคคลย่อมเห็นแจ้งพระนิพพาน และมรรคผล พระธรรมนั้น ท่านจึงเรียกว่า สันทิฏฐิกะ

คำว่า **"ไม่ขึ้นอยู่กับเวลา"** (อกาลิกะ) คือ ผลย่อมเกิดขึ้น โดยไม่มีการล้าสมัย เพราะเหตุนั้น พระธรรมนั้น ท่านจึงเรียกว่า อกาลิกะ

คำว่า**"ควรเชื้อเชิญให้มาดู"** (เอหิปัสสิกะ) คือ พระธรรมนั้นย่อมเชื้อเชิญว่า"มาและดูคุณค่าของเรา" ในทำนองเดียวกันบุคคลผู้มีความสามารถสอน ก็ได้ชื่อว่าผู้พูดว่า"เชิญมาดูเถิด"

คำว่า **"ควรน้อมเข้าหาตน"** (โอปนยิกะ) มีวินิจฉัยดังนี้ ถ้าบุคคลยอมรับพระธรรมนั้น เขาจะบรรลุถึงอมตะ (นิพพาน) เพราะเหตุนั้นแหละ จึงชื่อว่า โอปนยิกะ สิ่งที่นำไปสู่ผลแห่งพรหมจรรย์ ก็ชื่อว่า โอปนยิกะ

คำว่า **"วิญญูชนพึงรู้เฉพาะตน"** (ปัจจัตตัง เวทิตัพโพ วิญญูหิ) มีวินิจฉัยดังนี้ ถ้าบุคคลยอมรับพระธรรมนั้น ไม่ยอมรับลัทธิอื่น เขาย่อมทำความรู้นิโรธ (ความดับ)ให้เกิดขึ้น ย่อมทำความรู้อชาตธรรม (นิพพาน) ให้เกิดขึ้น ทำความรู้วิมุตติให้เกิดขึ้น เพราะเหตุนั้น พระธรรมนั้น ท่านจึงเรียกว่า "ปัจจัตตัง เวทิตัพโพ วิญญูหิ"

๑๔๔

อนึ่ง โยคีควรระลึกถึงพระธรรม โดยวิธีอื่นๆ ดังนี้ คือ พระธรรมนั้น เป็นดวงตา เป็นความรู้ เป็นความสงบ เป็นหนทางที่นำไปสู่อมตะ (นิพพาน) พระธรรมนั้น เป็นการหลีกออก เป็นเครื่องอำนวยความสะดวกให้บรรลุถึงนิโรธ (ความดับทุกข์) เป็นหนทางสู่ทิพยภาวะ (ความเป็นทิพย์หรือคุณวิเสส) เป็นการไม่ถอยกลับ เป็นสิ่งประเสริฐที่สุด เป็นการไม่กระทำ เป็นความสงัด เป็นความวิเศษ พระธรรมนั้นไม่ใช่เวทมนตร์คาถา เป็นอารมณ์ที่ยอดเยี่ยมที่สุดสำหรับจิตของวิญญูชน พระธรรมเป็นการข้ามไปสู่ฝั่งโน้น เป็นที่พึ่ง โยคีนั้น ระลึกถึงพระธรรมด้วยวิธีเหล่านี้ โดยอาศัยคุณความดีเหล่านี้ และจิตของเธอย่อมเต็มไปด้วยความอาจหาญ เพราะความอาจหาญนี้ จิตของเธอย่อมไม่ถูกรบกวน เพราะความที่จิตไม่ถูกรบกวน เธอย่อมทำลายนิวรณ์ ทำองค์ฌานให้เกิดขึ้น และอยู่ในอุปจารฌาน รายละเอียดที่เหลือ ได้แสดงไว้โดยพิสดารแล้วในตอนต้น

ธัมมานุสสติ จบ

สังฆานุสสติ

ถาม : อะไรคือสังฆานุสสติ? อะไรเป็นปัจจุปัฏฐานของสังฆานุสสติ? อะไรเป็นลักษณะ รส และปทัฏฐานของสังฆานุสสติ? อะไรเป็นวิธีปฏิบัติ?

ตอบ : การประชุมพระอริยะในหมู่ภิกษุ นี้เรียกว่า ภิกษุสงฆ์ โยคีระลึกถึงคุณความดีของการรักษา (ข้อปฏิบัติ) ของภิกษุสงฆ์ อนุสสตินี้ ก็คือความเป็นผู้มีสติเข้าไปตั้งไว้ และความเป็นผู้มีสติอันตนตั้งเข้าไว้โดยชอบ สังฆานุสสติ บัณฑิตพึงเข้าใจด้วยประการดังกล่าวมานั้น ความสงบนิ่งอยู่ในอนุสสตินี้แห่งจิต เป็นปัจจุปัฏฐานของสังฆานุสสติ ความตระหนักรู้คุณของภิกษุสงฆ์ เป็นลักษณะของสังฆานุสสติ ความเคารพ เป็นรสของสังฆานุสสติ การให้ความสำคัญต่อคุณของภิกษุสงฆ์เป็นปทัฏฐานของสังฆานุสสติ อานิสงส์ของสังฆานุสสติเหมือนกับอานิสงส์ของพุทธานุสสตินั่นเอง

ข้อว่า "อะไรเป็นวิธีปฏิบัติ" มีวินิจฉัยดังนี้ โยคีไหมไปสู่สถานที่สงัด และรักษาจิตไม่ให้ถูกรบกวน เธอมีจิตไม่ถูกรบกวน ระลึกถึงอย่างนี้ คือ **หมู่สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้าประพฤติดี หมู่สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้าปฏิบัติตรง หมู่สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้าปฏิบัติถูกทาง หมู่สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้าปฏิบัติสมควร หมู่สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า คือ คู่แห่งบุรุษ ๔ คู่ และบุคคล ๘ เป็นผู้ควรแก่ของต้อนรับ ควรแก่ของคำนับ ควรแก่ของทำบุญ ควรแก่การกราบไหว้ เป็นเนื้อนาบุญของโลกที่ไม่มีนาบุญอื่นเทียบได้"**[*]

ข้อว่า "**หมู่สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า ปฏิบัติดี(สุปฏิปันนะ)**" มีวินิจฉัยดังนี้ หมู่สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า ชื่อว่าปฏิบัติดี เพราะปฏิบัติตามคำสอนดี หมู่นั้นชื่อว่าปฏิบัติดี

และปฏิบัติตรง เพราะทำประโยชน์แก่ตนเองและผู้อื่น ชื่อว่าปฏิบัติดีและปฏิบัติตรง เพราะไม่มีศัตรู ชื่อว่า ปฏิบัติดีและปฏิบัติตรง เพราะเว้นที่สุดโต่งทั้ง ๒ และถือเอาทางสายกลาง ชื่อว่าปฏิบัติดีและปฏิบัติตรง เพราะปราศจากการหลอกลวง ชื่อว่าปฏิบัติดี เพราะปราศจากความชั่วร้ายและความต่ำทราม และปราศจากกายกรรมและวจีกรรมที่ไม่สะอาด

คำว่า **"ปฏิบัติถูกทาง"** (ญายปฏิปันนะ) มีวินิจฉัยดังนี้ หมู่สาวกนั้น ชื่อว่าปฏิบัติถูกทาง เพราะปฏิบัติอริยมรรคมีองค์ ๘. อนึ่ง คำว่า "ถูกทาง" นั้น เป็นชื่อเรียกความดับคือพระนิพพานนั่นเอง หมู่สาวกนั้นชื่อว่าปฏิบัติถูกทาง ปฏิบัติดี เพราะปฏิบัติตามอริยมรรคมีองค์ ๘ และบรรลุความดับ คือพระนิพพาน ชื่อว่าปฏิบัติถูกทาง ปฏิบัติดี เพราะปฏิบัติอริยสัจ ๔ ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้

คำว่า **"ปฏิบัติสมควร"** (สามีจิปฏิปันนะ) มีวินิจฉัยดังนี้ หมู่สาวกนั้น ชื่อว่าปฏิบัติสมควร เพราะสมบูรณ์ด้วยข้อปฏิบัติที่พร้อมเพรียงกันในหมู่ภิกษุ ชื่อว่าปฏิบัติสมควร เพราะเมื่อมองเห็นอานิสงส์มากแห่งคุณความดี และการเพิ่มพูนขึ้นแห่งคุณความดีที่เกิดจากความสามัคคี จึงรักษาความสามัคคีนี้ไว้

ข้อว่า **"คู่แห่งบุรุษ ๔ คู่ และบุคคล ๘"** มีวินิจฉัยดังนี้

โสดาปัตติมรรค โสดาปัตติผล
สกทาคามิมรรค สกทาคามิผล
อนาคามิมรรค อนาคามิผล
อรหัตตมรรค อรหัตตผล
เหล่านี้ เรียกว่า คู่แห่งบุรุษ ๔ คู่

ข้อว่า **"บุคคล ๘"** คือ บุคคลผู้บรรลุมรรค ๔ และผล ๔.ท่านเหล่านี้ เรียกว่าบุคคล ๘. เพราะหมู่แห่งภิกษุ ดำรงอยู่ในมรรคและผลเหล่านี้ ท่านจึงกล่าวว่า ประกอบด้วยคู่แห่งบุรุษ ๔ คู่ บุคคลผู้ดำรงอยู่ในมรรค ๔ และผล ๔ ท่านเรียกว่า บุคคล ๘

คำว่า **"สาวก"** คือ พระสงฆ์สาวกผู้บรรลุหลังจากที่ฟังธรรมแล้ว เพราะเหตุนั้น ท่านจึงเรียกว่า หมู่สาวก

คำว่า **"หมู่"** (สังฆะ) คือประชุมของพระอริยะ สงฆ์สาวกนั้น เป็นผู้ควรแก่การต้อนรับ ควรแก่ของคำนับ ควรแก่ของทำบุญ ควรแก่การกราบไหว้ และเป็นเนื้อนาบุญของโลก ไม่มีนาบุญอื่นเทียบได้

คำว่า **"ควรแก่การต้อนรับ"** (อาหุเนยยะ) คือ ควรแก่การรับคำเชื้อเชิญ

คำว่า **"ควรแก่ของคำนับ (ปาหุเนยยะ)"** คือ บุคคลสามารถได้รับผลอันยิ่งใหญ่ ด้วยอำนาจของคำนับ ที่มอบแก่ภิกษุสงฆ์นั้น อนึ่ง ภิกษุสงฆ์นั้น ควรแก่การรับของคำนับ

คำว่า **"ควรแก่ของทำบุญ"** คือ บุคคลได้รับผลอันยิ่งใหญ่ โดยการมอบให้สิ่งต่าง ๆ แก่ภิกษุสงฆ์นั้น

คำว่า **"ควรแก่การกราบไหว้"** คือ เหมาะที่จะรับการบูชา เพราะเหตุนั้น ภิกษุสงฆ์นั้น ท่านจึงเรียกว่า ผู้ควรแก่การกราบไหว้

คำว่า **"ไม่มีนาบุญอื่นเทียบได้"** ภิกษุสงฆ์นั้น ประกอบด้วยคุณความดีมาก เพราะเหตุนั้น ท่านจึงเรียกว่า ไม่มีนาบุญอื่นเทียบได้

คำว่า **"เป็นเนื้อนาบุญของโลก"** คือ หมู่สาวกนี้ เป็นเขตที่สรรพสัตว์จะได้รับบุญ เพราะเหตุนั้น ท่านจึงเรียกว่า เป็นเนื้อนาบุญของโลก

อนึ่ง โยคีควรระลึกโดยวิธีการดังต่อไปนี้ หมู่ภิกษุนี้ เป็นการรวมกลุ่มที่ยอดเยี่ยมและดีที่สุด หมู่ภิกษุนี้ ท่านจึงเรียกว่าอนุตตระ ประกอบด้วยศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติ และวิมุตติญาณทัศนะ โยคีนั้น ระลึกถึงคุณความดีต่างๆ โดยประการต่างๆ เพราะการระลึกถึงคุณความดีต่างๆ นี้แหละ เธอย่อมมีความมั่นใจ เพราะการระลึกด้วยความมั่นใจ จิตของเธอไม่ถูกรบกวน เธอมีจิตไม่ถูกรบกวน ย่อมสามารถทำลายนิวรณ์ ให้เกิดองค์ฌาน และบรรลุอุปจารฌาน รายละเอียดที่เหลือ ได้แสดงไว้โดยพิสดารแล้วในตอนต้น

สังฆานุสสติจบ

สีลานุสสติ

ถาม : อะไรคือสีลานุสสติ? อะไรเป็นปัจจุปัฏฐานของสีลานุสสติ? อะไรเป็นลักษณะ รส และปทัฏฐานของสีลานุสสติ? อะไรเป็นวิธีปฏิบัติ?

ตอบ : โยคีระลึกถึงความดีบริสุทธิ์โดยอาศัยศีล ความเป็นผู้มีสติ ชื่อว่าความระลึก และความระลึกถูกต้อง สีลานุสสติบัณฑิตพึงเข้าใจอย่างนี้ ความสงบนิ่งแห่งจิตอยู่ในสีลานุสสติ เป็นปัจจุปัฏฐานของสีลานุสสติ ความตระหนักรู้อานิสงส์ของศีลเป็นลักษณะของสีลานุสสติ การมองเห็นความน่ากลัวแห่งศีลวิบัติ เป็นรสของสีลานุสสติ การให้ความสำคัญแก่บรมสุขอันเกิดจากศีล เป็นปทัฏฐานของสีลานุสสติ อานิสงส์ของสีลานุสสติ มี ๑๒ อย่างคือ เคารพ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เอื้อเฟื้อต่อศีลบัญญัติ เคารพทาน มีสติ มองเห็นภัยในความผิดแม้เพียงเล็กน้อย*** รักษาตนเอง คุ้มครองผู้อื่น ไม่มีภัยในโลกนี้ ไม่มีภัยในโลกอื่น และได้รับ อานิสงส์หลายอย่างที่เกิดขึ้นจากการรักษาศีลทั้งหมด เหล่านี้เป็นอานิสงส์ของสีลานุสสติ

ข้อว่า **"อะไรเป็นวิธีปฏิบัติ"** มีวินิจฉัยดังนี้ โยคีไหมไปสู่ที่สงัด และรักษาจิตไม่ให้ถูกรบกวน เธอมีจิตไม่ถูกรบกวน ระลึกอย่างนี้ *"ศีลของเรา ไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่ด่าง ไม่พร้อย เป็นไท ผู้รู้สรรเสริญ ไม่แปดเปื้อนด้วยมลทิน เป็นไปเพื่อสมาธิ"****

ถ้าไม่ขาด ศีลเหล่านั้นก็ไม่ทะลุ ถ้าไม่ทะลุ ศีลเหล่านั้นก็ไม่ด่าง ข้ออื่นๆ ก็พึงทราบในทำนองเดียวกัน

อนึ่ง เพราะเมื่อศีลบริสุทธิ์ ศีลเหล่านั้นย่อมเป็นแหล่งรวมแห่งความดีทั้งหมด ศีลเหล่านั้นท่านจึงเรียกว่า ไม่ขาด ไม่ทะลุ เนื่องจากศีลเหล่านั้น สร้างเกียรติให้แก่บริษัท ท่านจึงเรียกว่าไม่ด่างไม่พร้อย เนื่องจากศีลเหล่านั้นทำให้เกิดปีติแก่พระอรหันต์ และไม่มีข้อเสียหาย ท่านจึงเรียกว่า เป็นสิ่งที่วิญญูชนสรรเสริญ เนื่องจากศีลเหล่านั้น ไม่ถูกทิฏฐิยึดไว้ ท่านจึงเรียกว่า ไม่แปดเปื้อนด้วยมลทิน และศีลเหล่านั้น นำไปสู่ภาวะตั้งมั่นคง ท่านจึงเรียกว่า นำไปสู่สมาธิ

อนึ่ง โยคีควรปฏิบัติสีลานุสสติโดยวิธีการอื่น ๆ ด้วยการคิดดังนี้ว่า "ศีลเป็นความสุขที่ปราศจากความคับแค้น บริษัทนี้น่าเคารพ สมบัติคือศีล เป็นสมบัติที่ปลอดภัย อานิสงส์ของศีลท่านแสดงไว้แล้ว" ศีล บัณฑิตพึงทราบอย่างนี้ โยคีนั้นปฏิบัติสีลานุสสติ พิจารณาอานิสงส์ของศีล โดยวิธีการเหล่านี้ เพราะความที่เธอมีสติ และมีศรัทธา จิตของเธอจึงไม่ถูกรบกวน เธอมีจิตไม่ถูกรบกวน ย่อมทำลายนิวรณ์ ทำองค์ฌานให้เกิดขึ้น และบรรลุอุปจารฌาน รายละเอียดที่เหลือ ได้แสดงไว้โดยพิสดารแล้วในตอนต้น

สีลานุสสติ จบ

จาคานุสสติ

ถาม : อะไรคือจาคานุสสติ? อะไรเป็นปัจจุปัฏฐานของจาคานุสติ? อะไรเป็นลักษณะ รส และปทัฏฐานของจาคานุสสติ ? อะไรเป็นวิธีปฏิบัติ?

ตอบ : จาคะ หมายถึงบุคคลให้สมบัติของตนแก่คนอื่น ปรารถนาที่จะทำประโยชน์แก่คนอื่น และเพื่อได้รับความสุขอันเกิดจากการทำประโยชน์แก่คนอื่น จาคะ บัณฑิตพึงทราบอย่างนี้ บุคคลอยู่อย่างไม่ยึดมั่นถือมั่น ด้วยการระลึกถึงคุณของจาคะ อนุสสติคือความระลึกและความระลึกชอบ นี้ท่านเรียกว่าจาคานุสสติ ความสงบนิ่งแห่งจิตอยู่ในสตินี้ เป็นปัจจุปัฏฐานของจาคานุสสติ ความตระหนักรู้คุณของการจาคะ เป็นลักษณะของจาคานุสสติ ความไม่ตระหนี่เป็นรสของจาคานุสสติ ความไม่ละโมบเป็นปทัฏฐานของจาคานุสติ

บุคคลผู้ปฏิบัติจาคานุสสติย่อมได้อานิสงส์ ๑๐ อย่าง ดังนี้ เขาย่อมได้ความสุขเพราะการสละ เพราะการสละนั่นเอง เขาจึงไม่ละโมบ เขาอยู่อย่างไม่มีทุกข์ คิดถึงบุคคลอื่น เป็นที่รักของผู้อื่น ไม่สะทกสะท้านในกลุ่มคนอื่น มีปีติมาก มีจิตประกอบด้วยกรุณา อยู่เป็นสุข และเข้าถึงเทวโลก

ข้อว่า "อะไรเป็นวิธี" มีวินิจฉัยดังนี้ โยคีใหม่ ไปสู่ที่สงัด และรักษาจิตของตนไม่ให้ถูกรบกวน เธอมีจิตไม่ถูกรบกวน ปฏิบัติจาคานุสสติ ดังนี้ คือ เพราะการสละสิ่งทั้งหลาย เราจึงได้

ทำประโยชน์แก่ผู้อื่น เราได้บุญมากจากการสละสิ่งของนั้น เพราะมีมลทินคือความละโมบ คนถ่อยจึงถูกมัดติดอยู่กับสิ่งทั้งหลาย เราดำรงชีวิตอยู่ด้วยจิตที่ไม่ละโมบ และบริสุทธิ์ เราให้และยินดีการให้แก่ผู้อื่นเสมอ เราให้และจ่ายแจกอยู่เป็นประจำ"[๑๘๔]

โยคีนั้น ปฏิบัติจาคานุสสติ โดยวิธีการเหล่านี้ เพราะจาคานุสสติ จิตของเธอจึงประกอบด้วยความอาจหาญ เพราะสติและความอาจหาญนี้ จิตของเธอจึงไม่ถูกรบกวน เธอมีจิตที่ไม่ถูกรบกวน ย่อมทำลายนิวรณ์ ทำองค์ฌานให้เกิดขึ้น และบรรลุอุปจารฌาน รายละเอียดที่เหลือ ได้แสดงไว้ในตอนต้นแล้ว

จาคานุสสติ จบ

เทวตานุสสติ

ถาม : อะไรคือเทวตานุสสติ? อะไรเป็นปัจจุปัฏฐานของเทวตานุสสติ? อะไรเป็นลักษณะ รส และปทัฏฐานของเทวตานุสสติ ? อะไรเป็นวิธีปฏิบัติ ?

ตอบ : เมื่อมองเห็นอานิสงส์ของการเกิดในสวรรค์ บุคคลจึงระลึกถึงบุญของตนเอง อนุสสติ ก็คือการระลึกและความมีสติโดยชอบ นี้เรียกว่าเทวตานุสสติ ความสงบนิ่งแห่งจิตในสติเป็นปัจจุปัฏฐานของเทวตานุสสติ ความตระหนักรู้บุญของตนเอง และบุญของเทวดา เป็นลักษณะของเทวตานุสสติ การชื่นชมบุญ เป็นรส ความมั่นใจในผลของบุญ เป็นปทัฏฐานของเทวตานุสสติ

บุคคลผู้ปฏิบัติเทวตานุสสติ ย่อมได้อานิสงส์ ๘ อย่าง คือ เขาย่อมเพิ่มพูนคุณ ๕ ประการ คือ ศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ ปัญญา เขาสามารถได้รับสิ่งที่เทวดาในสวรรค์ปรารถนา และทุ่มเทความภักดีให้ เขาย่อมเป็นสุขในการรอเสวยผลของบุญ เขาเคารพตัวเอง และเทวดาในสวรรค์ก็นับถือเขา เพราะเทวตานุสสตินี้ เขาสามารถปฏิบัติสีลานุสสติและจาคานุสสติด้วยเช่นกัน เขาอยู่เป็นสุข และเข้าถึงเทวโลก

ข้อว่า "อะไรเป็นวิธีปฏิบัติ" มีวินิจฉัยดังนี้ โยคีใหม่ ไปสู่ที่สงัด และรักษาจิตไม่ให้ถูกรบกวน เธอมีจิตไม่ถูกรบกวน ปฏิบัติการระลึกถึงเทวดาดังนี้ว่า *"มีท้าวมหาราชทั้ง ๔ คือ เทวดาชั้นดาวดึงส์ ชั้นยามา ชั้นดุสิต ชั้นนิมมานรดี ชั้นปรนิมิตวสวัตดี มีเทวดาที่นับเนื่องในหมู่พรหม และเทวดาอื่นๆ เทวดาเหล่านั้น(ในเวลาเป็นมนุษย์) เพราะด้วยศรัทธาเป็นต้น เมื่อจุติจากโลกนี้แล้ว จึงเกิดในที่นั้น เรามีศรัทธาเช่นนั้นเหมือนกัน เทวดาเหล่านั้น ประกอบด้วยศีล สุตะ, จาคะ, ปัญญาเช่นนั้น จึงเกิดขึ้นในที่นั้น เราก็มีปัญญาเช่นนั้นเหมือนกัน"* [๑๘๕] เธอระลึกถึงศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ ปัญญาของตนเอง และของเทวดาทั้งหลาย

โยคีนั้นบำเพ็ญเทวตานุสสติ โดยวิธีการเหล่านี้ และโดยอาศัยคุณความดีเหล่านี้ เธอจึงประกอบศรัทธา เพราะมีศรัทธาและสติ จิตของเธอจึงไม่ถูกรบกวน เธอมีจิตไม่ถูกรบกวน ย่อมทำลายนิวรณ์ ทำองค์ฌานให้เกิดขึ้น และบรรลุอุปจารฌาน www.watprayoon.com

ถาม : เพราะเหตุไร บุคคลจึงระลึกถึงบุญของเทวดา ไม่ระลึกถึงบุญของมนุษย์ ?

ตอบ : บุญของเทวดา เป็นบุญที่ยอดเยี่ยมที่สุด เทวดาเหล่านั้น เกิดในภูมิยอดเยี่ยม และประกอบด้วยจิตที่ยอดเยี่ยม เพราะเข้าไปสู่ภูมิยอดเยี่ยม พวกเขาจึงประกอบด้วยสิ่งที่ดี เพราะเหตุนั้น บุคคลจึงควรระลึกถึงบุญของเทวดา และไม่ระลึกถึงบุญของมนุษย์ รายละเอียดที่เหลือ ได้แสดงไว้ในตอนต้นแล้ว

เทวตานุสสติ จบ

โดยการแจกแจง

ถาม : โดยการแจกแจงอย่างไร ? www.watprayoon.com

ตอบ : กุศล อกุศลและอัพยากฤตของภูมิสามทั้งหมดยกเว้นตัณหาเป็นทุกขสัจ ตัณหาเป็นสมุทัยสัจ การกำจัดตัณหาเป็นนิโรธสัจ มรรคมีองค์ ๘ เป็นมรรคสัจ อนึ่ง กิเลสเหล่าอื่นและกุศลธรรม อกุศลธรรม และอัพยากฤตธรรมแห่งภูมิ ๓ ทั้งหมดยกเว้นตัณหา จัดเป็นทุกขสัจ ตัณหาและกิเลสทั้งหลาย(ที่ประกอบกับตัณหา)จัดเป็นสมุทัยสัจ การกำจัดกิเลสเหล่านี้ให้หมดไปได้จัดเป็นนิโรธ มรรคจัดเป็นมรรคสัจ อีกประการหนึ่ง ยกเว้นตัณหา กิเลสทั้งหมด กุศลธรรมและอัพยากฤตธรรมแห่งภูมิ ๓ จัดเป็นทุกขสัจ ตัณหาและกิเลสทั้งหลายรวมทั้งอกุศลธรรมทั้งหมดจัดเป็นสมุทัย การกำจัดอกุศลธรรมเหล่านี้ได้จัดเป็นนิโรธสัจ มรรคจัดเป็นมรรคสัจ www.watprayoon.com

อีกนัยหนึ่ง ยกเว้นตัณหา กิเลสทั้งหลายและอกุศลธรรมทั้งหมด(ที่ประกอบกับตัณหา) อกุศลธรรมเหล่าอื่นของภูมิ ๓ และอัพยากฤตธรรมของภูมิ ๓ จัดเป็นทุกขสัจ ตัณหากิเลสทั้งหลาย อกุศลธรรม กุศลธรรมที่เหลือของภูมิ ๓ จัดเป็นสมุทัยสัจ การกำจัดสภาวธรรมทั้งหลายเหล่านี้ได้จัดเป็นนิโรธสัจ มรรคจัดเป็นมรรคสัจ การปรารถนาสิ่งที่น่ายินดี ชื่อว่าตัณหา สมุทัยหมายถึง "ประกอบด้วยตัณหา" และ "ประกอบด้วยอนุสัย" กิเลสเหล่าอื่นเป็นสมุทัย

ความหมายของการเคลื่อนและการปรากฏของภพ อกุศลธรรมทั้งหมดเป็นสมุทัยในความหมายว่าทำให้เกิดมี กุศลแห่งภูมิ ๓ เป็นสมุทัย ในที่นี้ ตัณหาและกิเลสเหล่าอื่นจัดเป็นสมุทัย www.watprayoon.com

กุศลกรรมของภูมิ ๓ เป็นทุกขสัจหรือเป็นสมุทัยสัจ เพราะเหตุแห่งลักษณะของความคับแค้นใจ ความไม่สบายกาย ความตรอมใจ ความจำกัด จัดเป็นทุกขสัจ เพราะเป็นลักษณะของการสะสม เหตุ ปัจจัย อุปาทานและการรวมกัน ทุกขสมุทัยจึงสำเร็จ บัณฑิตพึงทราบลักษณะโดยการแจกแจง ดังกล่าวนี้

โดยความเหมือนกัน www.watprayoon.com

ถาม : โดยความเหมือนกันอย่างไร?

ตอบ : อริยสัจ ๔ เหล่านี้ เป็นอย่างเดียวกันโดยวิธีการ ๔ ประการ คือ โดยอรรถว่าสัจจะ โดยอรรถว่าตถตา โดยอรรถว่าธัมมตา และโดยอรรถว่าสุญญตา ฉะนั้น บัณฑิตพึงทราบโดยความเหมือนกัน ดังกล่าวนี้ **

๖. เธอศึกษาว่า เรารู้สุข หายใจเข้าออก
๗. เธอศึกษาว่า เรารู้จิตตสังขาร หายใจเข้าออก
๘. เธอศึกษาว่า เราระงับจิตตสังขาร หายใจเข้าออก
๙. เธอศึกษาว่า เรารู้จิต หายใจเข้าออก
๑๐. เธอศึกษาว่า เราทำจิตให้รื่นเริง หายใจเข้าออก
๑๑. เธอศึกษาว่า เราทำจิตให้ตั้งมั่น หายใจเข้าออก
๑๒. เธอศึกษาว่า เราทำจิตให้หลุดพ้น หายใจเข้าออก
๑๓. เธอศึกษาว่า เราเห็นความไม่เที่ยง หายใจเข้าออก
๑๔. เธอศึกษาว่า เราเห็นความไม่กำหนัด หายใจเข้าออก
๑๕. เธอศึกษาว่า เราเห็นความดับ หายใจเข้าออก
๑๖. เธอศึกษาว่า เราเห็นการหลีกออกไป หายใจเข้าออก[๔๔]

ในที่นี้ เธอศึกษาการหายใจเข้า หมายความว่า มีสติกำหนดไว้ที่ปลายจมูก หรือเหนือริมฝีปาก[๔๕] ส่วนเหล่านี้ มีความสัมพันธ์กับลมหายใจเข้าออก โยคีนั้นกำหนดลมหายใจเข้ามาตรงนี้ เธอพิจารณาการกระทบของลมหายใจเข้าและลมหายใจออกโดยมีสติซึ่งกำหนดไว้ที่ปลายจมูกหรือเหนือริมฝีปาก เธอมีสติหายใจเข้า มีสติหายใจออก ไม่พิจารณาลมในเวลาที่มันเข้าไปแล้วและออกไปแล้ว[๔๖] เธอใช้สติพิจารณาจุดที่ลมหายใจเข้าออกกระทบ ณ ที่ปลายจมูกหรือเหนือริมฝีปาก เธอมีสติหายใจเข้าหายใจออก เหมือนบุรุษที่กำลังเลื่อยไม้ บุรุษนั้นไม่ใส่ใจการเดินหน้าและถอยหลังของเลื่อย ในทำนองเดียวกัน โยคีย่อมไม่ใส่ใจรับรู้ลมที่เข้ามาและลมที่ออกไป เธอย่อมกำหนดรู้ที่สัมผัสคือที่ปลายจมูกหรือเหนือริมฝีปากและมีสติหายใจเข้าและออก[๔๗] ถ้าในเวลาที่ลมหายใจเข้ามาหรือออกไปโยคีนั้นพิจารณาตามลมที่เข้าไปข้างในแล้วหรือลมที่ออกไปข้างนอกแล้ว จิตของเธอย่อมฟุ้งซ่าน กายและจิตของเธอจะกระสับกระส่าย ภาวะเหล่านี้เป็นโทษ เธอไม่ควรหายใจยาวหรือสั้นมากเกินไป ถ้าเธอหายใจยาวหรือสั้นมากเกินไป จิตของเธอจะฟุ้งซ่าน กายและจิตของเธอจะกระสับกระส่าย[๔๘] เหล่านี้เป็นโทษ

โยคีนั้น ไม่ควรยึดติดกับสัญญาต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับลมหายใจเข้าและลมหายใจออก ถ้าเธอทำอย่างนั้น เจตสิกอื่น ๆ จะถูกรบกวน ถ้าจิตของเธอถูกรบกวน กายและจิตของเธอก็จะกระสับกระส่าย อุปสรรคจำนวนนับไม่ถ้วนย่อมเกิดขึ้น เพราะจุดกระทบของลมหายใจเข้าออกมีจำนวนนับไม่ถ้วน เธอควรมีสติและไม่ปล่อยให้จิตวอกแวก เธอไม่ควรพากเพียรหนักหรือหย่อนเกินไป ถ้าเธอย่อหย่อนเกินไป เธอจะตกไปในความหดหู่และเซื่องซึม (ถีนมิทธะ) ถ้าเธอพากเพียรมากเกินไป เธอจะกลายเป็นคนฟุ้งซ่าน(อุทธัจจะ) ถ้าโยคีตกไปในความหดหู่และเซื่องซึม หรือความฟุ้งซ่าน กายและจิตของเธอจะกระสับกระส่าย ภาวะเหล่านี้เป็นโทษ

สำหรับโยคีผู้กำหนดลมหายใจเข้าด้วยจิตที่สะอาดปราศจากอุปกิเลส ๙ อย่าง นิมิตย่อมเกิดขึ้นพร้อมด้วยสุขเวทนา เหมือนสุขเวทนาที่เกิดจากการสัมผัสปุยฝ้ายหรือปุยนุ่น อนึ่ง เปรียบเหมือนสุขเวทนาที่เกิดขึ้นจากลมพัดอ่อน ๆ[๓๔๔] ดังนั้นในการหายใจเข้าออก ลมกระทบจมูกหรือริมฝีปาก และทำให้สติกำหนดลมเกิดขึ้น ข้อนี้ไม่ได้ขึ้นอยู่กับสีหรือรูปลักษณ์[๓๔๕] นี้คือสิ่งที่เรียกว่านิมิต ถ้าโยคีเจริญนิมิตและขยายนิมิตที่ปลายจมูก ในระหว่างคิ้วทั้ง ๒ ที่หน้าผาก หรือทำให้ดำรงอยู่ในที่หลายแห่ง เธอรู้สึกเหมือนว่าศีรษะของเธอเต็มไปด้วยลม ด้วยการเจริญโดยทำนองนี้แหละ ร่างกายทั้งหมดของเธอย่อมเปี่ยมด้วยสุข นี้เรียกว่าสัญญา

อนึ่ง โยคีบางท่านมองเห็นนิมิตหลายอย่างตั้งแต่ต้น เธอมองเห็นรูปต่าง ๆ เช่น ควัน หมอก ฝุ่น ทรายสีทอง หรือมีประสบการณ์บางอย่างเหมือนถูกเข็มแทงหรือถูกมดกัด ถ้าจิตของเธอยังไม่มีความชัดเจนเกี่ยวกับนิมิตต่าง ๆ เหล่านี้ เธอจะสับสน ดังนั้นเธอจึงล้มเหลวและไม่ได้อานาปานสัญญา ถ้าจิตของเธอมีความชัดเจน โยคีย่อมไม่ได้รับความสับสน เธอกำหนดลมหายใจเข้าออกและไม่ให้สัญญาชนิดอื่นเกิดขึ้น เธอเจริญกัมมัฏฐานไปอย่างนั้น ย่อมสามารถกำจัดความสับสน และได้นิมิตอันละเอียด เธอมีจิตที่ปลอดโปร่ง กำหนดลมหายใจเข้าออก นิมิตก็ปลอดโปร่ง เพราะนิมิตปลอดโปร่ง ฉันทะ(ความพอใจ)ย่อมเกิดขึ้น เมื่อฉันทะปลอดโปร่ง โยคีนั้นกำหนดลมหายใจเข้าออกและมีปีติ เมื่อฉันทะและปีติปลอดโปร่ง เธอกำหนดลมใจหายเข้าออกและมีอุเบกขา เมื่ออุเบกขา ฉันทะ และปีติปลอดโปร่ง เธอกำหนดลมหายใจเข้าออก จิตของเธอย่อมไม่ถูกรบกวน ถ้าจิตของเธอไม่ถูกรบกวน เธอจะทำลายนิวรณ์ได้ และทำองค์ฌานให้เกิดขึ้น โยคีนี้บรรลุจตุตถฌานอันสงบและยอดเยี่ยมอย่างนี้ เรื่องฌานนี้เป็นดังที่แสดงไว้โดยละเอียดแล้วในตอนต้น

การนับ (คณนา) การติดตาม (อนุพันธนา)

การกระทบ (ผุสนา) และการตั้งมั่น (ฐปนา)

อีกอย่างหนึ่ง โปราณาจารย์บางท่าน แสดงวิธีการปฏิบัติอานาปานสติ วิธีการคือ การนับ การติดตาม การกระทบ และการตั้งมั่น[๓๔๖]

ถาม : อะไรคือการนับ (คณนา) ?

ตอบ : โยคีใหม่นับลมหายใจ จาก ๑ ถึง ๑๐ เริ่มด้วยลมหายใจออก และจบด้วยลมหายใจเข้า เธออย่านับมากกว่า ๑๐ อนึ่ง ท่านกล่าวไว้ว่า โยคีนั้นพึงนับจาก ๑ ถึง ๕ แต่ไม่พึงนับเลยจำนวน ๕ เธอจึงไม่นับผิด ในเวลาที่เธอนับผิด เธอควรนับเลขต่อไปหรือหยุดนับเสีย เธออยู่กับการกำหนดลมหายใจเข้าออก ใส่ใจถึงอารมณ์(กัมมัฏฐาน)อย่างนี้ การนับลม บัณฑิตพึงเข้าใจอย่างนี้

คำว่า "การติดตาม" (อนุพันธนา) คือ เมื่อนับลมแล้ว โยคีมีสติกำหนดตามลมหายใจเข้าออกอย่างต่อเนื่องอยู่ นี้เรียกว่า การติดตาม

คำว่า "การกระทบ" (ผุสนา) คือเมื่อทำสัญญาเกี่ยวกับลมหายใจให้เกิดขึ้นแล้ว เธอกำหนดใจถึงการกระทบของลมหายใจเข้าออกได้แก่ ที่ปลายจมูกหรือเหนือริมฝีปาก นี้เรียกว่า การกระทบ

คำว่า "การตั้งมั่น"(ฐปนา) คือ เมื่อได้รับความชำนาญในการกระทบแล้ว โยคีควรทำนิมิตให้มั่นคง และควรทำปีติสุข และธรรมอื่น ๆ ที่เกิดขึ้นในที่นี้ให้ตั้งมั่น บัณฑิตพึงรู้การตั้งมั่นอย่างนี้

การนับย่อมระงับวิจิกิจฉา ทำให้ละวิจิกิจฉา การติดตามย่อมระงับวิตกที่หยาบ และทำให้อานาปานสติเกิดขึ้นไม่ขาดตอน การกระทบย่อมกำจัดความฟุ้งซ่าน และทำให้สัญญามั่นคง โยคีย่อมบรรลุคุณวิเศษยิ่งขึ้นไปเพราะอาศัยความสุข

วิธีฝึกอานาปานสติ ๑๖ ประการ

(๑)และ(๒) "**หายใจเข้ายาว หายใจออกสั้น หายใจเข้าสั้น เธอย่อมศึกษาอย่างนี้**"...ความรู้ทำให้ความไม่หลงและอารมณ์เกิดขึ้น ...(ต้นฉบับภาษาจีนไม่ชัดเจน)

ถาม : อะไรคือความไม่หลง (อสัมโมหะ) และอะไรคืออารมณ์ ?

ตอบ : โยคีใหม่ได้ความสงบแห่งกาย(กายปัสสัทธิ) และจิต(จิตปัสสัทธิ) มีสติกำหนดลมหายใจเข้าออกอยู่ ลมหายใจเข้าออก เป็นธรรมชาติละเอียด เพราะละเอียด มันจึงยากที่จะกำหนด ถ้าในขณะนั้น ลมหายใจของโยคียาว เธอจึงรู้ได้ว่า"ยาว"โดยอาศัยการตั้งมั่น (ฐปนา) ถ้านิมิตเกิดขึ้น เธอพิจารณานิมิตตามลักษณะของมันเอง ความไม่หลง บัณฑิตพึงรู้อย่างนี้ อนึ่งโยคีนั้นควรพิจารณาลมหายใจไม่ว่าจะยาวหรือสั้น (ตามแต่กรณี) เธอควรปฏิบัติอย่างนี้ อนึ่ง โยคีทำนิมิตที่ชัดเจนให้เกิดขึ้นโดยอาศัยอารมณ์ เธอควรปฏิบัติอย่างนี้

(๓) ข้อว่า "**เธอย่อมศึกษาว่าเรารู้กายทั้งปวงหายใจเข้าออก**" อธิบายว่าโยคีนั้นรู้กายทั้งปวงด้วยวิธีการ ๒ อย่าง คือ โดยความไม่หลง และโดยอารมณ์

ถาม : อะไรคือความรู้กายทั้งปวง ด้วยความไม่หลง ?

ตอบ : โยคีบำเพ็ญอานาปานสติ และเจริญสมาธิโดยการกระทบ(ของลม)พร้อมด้วยปีติและสุข เนื่องจากการกระทบพร้อมด้วยปีติและสุข กายทั้งปวงจึงไม่ทำให้หลง

ถาม : อะไร คือความรู้กายทั้งหมดโดยอาศัยวัตถุ ?

ตอบ : ลมหายใจเข้าและลมหายใจออก มีองค์ประกอบทางกายที่อยู่ในอายตนะเดียวกัน ลมหายใจเข้าออกที่เป็นอารมณ์ จิต และเจตสิก เรียกว่า "กาย" องค์ประกอบทางกายเหล่านี้

เรียกว่า "กาย"[๔๔๓] พึงรู้กายทั้งปวงอย่างนี้ โยคีนั้นรับรู้กายทั้งปวง ดังนี้ว่า "แม้กายจะมีอยู่ แต่ไม่มีสัตว์หรือชีวะ"[๔๔๔]

ไตรสิกขา

ข้อว่า "เธอศึกษา" หมายถึงสิกขา ๓ ประการ คืออธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา และอธิปัญญาสิกขา[๔๔๕] ศีลที่แท้เรียกว่า อธิศีลสิกขา สมาธิที่แท้เรียกว่าอธิจิตตสิกขา ปัญญาที่แท้เรียกว่า อธิปัญญาสิกขา โยคีนั้นกำหนดอารมฌ์ ระลึกถึงอารมณ์ และศึกษาอยู่ ด้วยสิกขา ๓ ประการนี้

เธอปฏิบัติเป็นประจำ นี้คือความหมายของคำว่า "เธอศึกษา"

(๔) ข้อว่า "**เธอศึกษาว่า เราระงับกายสังขาร หายใจเข้าออก**" อธิบายว่าอะไรคือกายสังขาร ? โยคีนั้น หายใจเข้าออก ด้วยกายสังขาร เช่น โน้มตัวลง ก้มลง โค้งตัวลงโน้มตัวไปข้างหน้า เคลื่อน แกว่ง สั่น ไหว[๔๔๖] อนึ่ง เธอทำกายสังขารที่หยาบให้สงบ และบำเพ็ญปฐมฌานโดยอาศัยกายที่ละเอียด จากนั้นเธอก้าวไปสู่ทุติยฌาน โดยอาศัยกายสังขารที่ละเอียดยิ่งขึ้น จากนั้นก้าวไปสู่ตติยฌานโดยอาศัยกายสังขารที่ละเอียดยิ่งกว่า จากนั้น ก้าวไปสู่จตุตถฌาน เมื่อได้ทำกายสังขารให้สิ้นดับโดยไม่มีอะไรเหลือ

ถาม : ถ้าโยคีนั้น ทำให้ลมหายใจเข้าออกดับโดยไม่มีอะไรเหลือ เธอจะสามารถปฏิบัติอานาปานสติได้อย่างไร ?

ตอบ : เพราะว่า โยคีนั้นกำหนดไว้ด้วยดีซึ่งลักษณะทั่วไปนั้น นิมิตเกิดขึ้นแม้เมื่อลมหายใจเข้าออกผ่านพ้นไปแล้ว และเพราะลักษณะหลายอย่างเหล่านี้ โยคีนั้นจึงสามารถพัฒนานิมิตและเข้าสู่ฌานได้

(๕) ข้อว่า "**เธอศึกษาว่า เรารู้ปีติ หายใจเข้าออก**" อธิบายว่า โยคีนั้น ใส่ใจถึงลมหายใจเข้าออก ทำปีติให้เกิดขึ้นในฌาน ๒ ปีตินี้ สามารถรู้ได้โดยวิธีการ ๒ อย่างคือ โดยความไม่หลง และโดยอารมณ์[๔๔๗] ในที่นี้ โยคีเข้าฌานและรู้ปีติโดยความไม่หลง โดยการตรวจสอบ โดยการครอบงำ และโดยอารมณ์

(๖) ข้อว่า "**เธอศึกษาว่า เรารู้สุข หายใจเข้าออก**" มีอธิบายว่า โยคีนั้น ใส่ใจถึงลมหายใจเข้าออก ทำสุขให้เกิดขึ้น ในฌาน ๓ สุขนี้ สามารถรู้ได้โดยวิธีการ ๒ อย่าง คือ โดยความไม่หลง และโดยอารมณ์

(๗) ข้อว่า "**เธอศึกษาว่า เรารู้จิตตสังขารหายใจเข้าออก**" นี้ คำว่า "จิตตสังขาร" หมายถึง "สัญญาและเวทนา" โยคีนั้นให้จิตตสังขารเหล่านี้เกิดขึ้นในฌาน ๔ เธอรู้โดยวิธีการ ๒ อย่าง คือ โดยความไม่หลง และโดยอารมณ์ รายละเอียดที่เหลือ ได้แสดงไว้โดยพิสดารแล้วในตอนต้น

(๘) ข้อว่า **"เธอศึกษาว่า เราระงับจิตตสังขารหายใจเข้าออก"** มีอธิบายว่า จิตสังขาร ท่านเรียกว่า สัญญาและเวทนา โยคีนั้น ระงับจิตตสังขารและศึกษา รายละเอียดที่เหลือได้แสดงไว้โดยพิสดารแล้วในตอนต้น

(๙) ข้อว่า **"เธอศึกษาว่า เรารู้จิต หายใจเข้าออก"** มีอธิบายว่า โยคีนั้น ใส่ใจถึงลมหายใจเข้าและลมหายใจออก จิตรู้การเข้ามาและออกไปของอารมณ์ โดยวิธีการ ๒ อย่าง คือ โดยความไม่หลง และโดยอารมณ์ รายละเอียดที่เหลือ ได้แสดงไว้โดยพิสดารแล้วในตอนต้น

(๑๐) ข้อว่า **"เธอศึกษาว่า เราทำจิตให้รื่นเริง หายใจเข้าออก"** มีอธิบายว่า ปีติ หมายถึงความรื่นเริง ในฌาน ๒ โยคีทำจิตให้บันเทิง เธอศึกษาอย่างนี้ รายละเอียดที่เหลือ ได้แสดงไว้โดยพิสดารแล้วในตอนต้น

(๑๑) ข้อว่า **"เธอศึกษาว่า เราทำจิตให้ตั้งมั่นหายใจเข้าออก"** มีอธิบาย ว่า โยคีนั้น ใส่ใจถึงลมหายใจที่เข้ามาและลมหายใจที่ออกไป เธอทำจิตให้ตั้งมั่นอยู่กับอารมณ์ด้วยสติ และด้วยฌาน เมื่อทำให้จิตตั้งมั่นแล้ว เธอย่อมทำอานาปานสติให้สำเร็จ*** เธอศึกษาอย่างนี้

(๑๒) ข้อว่า **"เธอศึกษาว่า เราทำจิตให้หลุดพ้นหายใจเข้าออก"** มีอธิบายว่าโยคีนั้น ใส่ใจถึงลมหายใจเข้าและลมหายใจออก ถ้าจิตของเธอเฉื่อยชา หดหู่ เธอทำจิตให้หลุดพ้นจากความหดหู่ ถ้าจิตของเธอขวนขวายมากเกินไป เธอทำจิตให้พ้นจากความฟุ้งซ่านเธอฝึกตัวเองอย่างนี้ ถ้าจิตของเธอฟูขึ้น เธอทำจิตให้พ้นจากราคะ เธอฝึกตัวเองอย่างนี้ ถ้าจิตคับแค้น เธอทำจิตให้พ้นจากโทสะ เธอศึกษาอย่างนี้ ถ้าจิตของเธอเศร้าหมอง เธอทำจิตให้พ้นจากอุปกิเลส เธอฝึกตัวเองอย่างนี้ อนึ่ง ถ้าจิตของโยคีนั้น ไม่มุ่งหน้าต่ออารมณ์ และไม่พอใจอยู่กับอารมณ์นั้น เธอทำจิตของตนให้มุ่งหน้าต่ออารมณ์นั้น เธอฝึกตัวเองอย่างนี้

(๑๓) ข้อว่า **"เธอศึกษาว่า เรากำหนดรู้ความไม่เที่ยง หายใจเข้า"** มีอธิบายว่า โยคีนั้นใส่ใจถึงลมหายใจเข้าและลมหายใจออก เธอกำหนดรู้ลมหายใจเข้าออก อารมณ์ของ ลมหายใจเข้าออก จิตและเจตสิก และการเกิดขึ้นของจิตและเจตสิกนั้น ฝึกตัวเอง

(๑๔) ข้อว่า **"เธอศึกษาว่า เราเห็นความไม่กำหนัด หายใจเข้าออก"** มีอธิบายว่า โยคีนั้น ใส่ใจถึงลมหายใจเข้าและลมหายใจออก คิดอย่างนี้ว่า "นี้คือความไม่เที่ยง นี้คือความไม่กำหนัด นี้คือความดับ นี้เป็นนิพพาน" เธอหายใจเข้าออก ศึกษาอย่างนี้

(๑๕) ข้อว่า **"เธอศึกษาว่า เราเห็นความดับ หายใจเข้าออก"** มีอธิบายว่า โยคีนั้น เมื่อรู้ชัดนิวรณ์ทั้งหลายตามความเป็นจริงแล้วคิดว่า นิวรณ์เหล่านี้ไม่เที่ยง ความดับของนิวรณ์เหล่านี้คือนิพพาน เธอมีทัศนะที่สงบ ศึกษาอย่างนี้

(๑๖) ข้อว่า **"เธอศึกษาว่า เราเห็นการหลีกออกไป หายใจเข้าออก"** มีอธิบายว่า โยคีนั้น รู้ชัดทุกข์โทษตามความเป็นจริง คิดว่า สิ่งเหล่านี้ ไม่เที่ยง เธอทำให้ตัวเองพ้นจากทุกข์โทษ

อยู่ในความดับ คือนิพพาน เธอศึกษาอย่างนี้ บรรลุสุข ความสงบ และประณีตนั้น บัณฑิตพึงเข้าใจดังนี้ สังขารทุกอย่างถูกนำไปสู่ความระงับ กิเลสทุกอย่างถูกละทิ้งไป ตัณหาถูกทำลาย ราคะสิ้นไป เป็นความสงบที่เกิดจากนิพพาน"[illegible]

ในวิธีฝึกอานาปานสติ ๑๖ อย่างนี้ ๑๒ วิธีแรกทำให้ได้ทั้งสมถะและวิปัสสนา ส่วน ๔ วิธีสุดท้าย ทำให้ได้วิปัสสนาอย่างเดียว สมถะและวิปัสสนา บัณฑิตพึงเข้าใจอย่างนี้"[illegible]

อนึ่ง วิธีฝึกอานาปานสติทั้งหมดนี้ แบ่งเป็น ๔ กลุ่ม(จตุกกะ) คือ เป็นข้อปฏิบัติที่นำไปสู่ความสมบูรณ์แห่งทัศนะ มีเวลาที่บุคคลรู้ชัดซึ่งความไม่เที่ยง โดยอาศัยการใส่ใจถึงลมหายใจเข้าและลมหายใจออก นี้เรียกว่าความรู้เกี่ยวกับความยาวและความสั้น โดยอาศัยการปฏิบัติการทำกายสังขารและจิตตสังขารให้สงบ การทำจิตให้บันเทิง การทำจิตให้ตั้งมั่น และการทำจิตให้หลุดพ้น นี้เรียกว่าความเกิดขึ้นแห่งความรู้กายทั้งหมด สุข และจิตตสังขาร ข้อว่า "รู้จิต" (จิตตปฏิสังเวที) หมายถึงความสมบูรณ์แห่งความเห็น ข้อว่า"มีเวลาที่บุคคลเห็น" เป็นต้น บ่งถึงกิจกรรม ๔ อย่างที่มักจะเริ่มต้นด้วยการเห็นความไม่เที่ยง

อนึ่ง ข้อปฏิบัติหมายถึงการบรรลุสภาวะแห่งฌาน โดยอานาปานสติ นี้คือข้อปฏิบัติโดยอานาปานสตินี้แหละ โยคีจึงบรรลุสภาวะที่ประกอบด้วยวิตก นั้นเป็นสภาวะที่ประกอบด้วยวิตกและวิจาร"[illegible] และเป็นสภาวะแห่งวิจาร การรู้ปีติ เป็นสภาวะแห่งทุติยฌาน การรู้สุข เป็นสภาวะแห่งตติยฌาน การรู้จิต เป็นสภาวะแห่งจตุตถฌาน

อนึ่ง วิธีเหล่านี้ทั้งหมด มีอยู่ ๒ กลุ่มคือ กลุ่มที่เป็นข้อปฏิบัติ และกลุ่มที่เป็นความสำเร็จ ข้อปฏิบัติที่รวมอยู่ในความสำเร็จนั้น ไม่ทำให้วิธีการ ๑๖ อย่าง ลดจำนวนลง ข้อปฏิบัติเปรียบเหมือนเมล็ดพันธุ์ จึงเป็นบ่อเกิดแห่งกุศล ความสำเร็จเปรียบเหมือนดอกหรือผล เพราะเกิดมาจากสิ่งเดียวกัน

ถ้าบุคคลปฏิบัติอานาปานสติ เธอชื่อว่าทำสติปัฏฐาน ๔ ให้บริบูรณ์ ถ้าบุคคลปฏิบัติสติปัฏฐาน ๔ เธอชื่อว่าทำโพชฌงค์ ๗ ให้บริบูรณ์ ถ้าบุคคลปฏิบัติโพชฌงค์ ๗ เธอชื่อว่าทำวิมุตติและวิชชาให้บริบูรณ์"[illegible]

สติปัฏฐาน ๔

ถาม : โยคีบรรลุธรรมเช่นนั้นได้อย่างไร ?

ตอบ : สติปัฏฐานที่เริ่มกำหนดจากลมหายใจเข้ายาวและลมหายใจออกยาว คือ กายานุปัสสนา สติปัฏฐานที่เริ่มจากการรู้ปีติ คือ เวทนานุปัสสนา สติปัฏฐานที่เริ่มจากการรู้จิตคือ จิตตานุปัสสนา สติปัฏฐานที่เริ่มการเห็นความไม่เที่ยง คือ ธัมมานุปัสสนา บุคคลผู้บำเพ็ญอานาปานสติ ชื่อว่าทำสติปัฏฐาน ๔ ให้บริบูรณ์ อย่างนี้"[illegible]

โพชฌงค์ ๗

ถาม : โพชฌงค์ ๗ ประการ บุคคลบำเพ็ญโดยการปฏิบัติสติปัฏฐาน ๔ อย่างไร ?

ตอบ : ถ้าโยคีบำเพ็ญสติปัฏฐาน ๔ เธอย่อมอยู่อย่างมีสติไม่หลงลืม นี้เรียกว่าสติสัมโพชฌงค์ โยคีอยู่อย่างมีสติ พิจารณาทุกข์อนิจจังและปรากฏการณ์ทั้งหลาย นี้เรียกว่า ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ เธอสอบสวนธรรมเหล่านั้น อย่างนั้นแล้ว เพียรพยายามโดยไม่ย่อหย่อน นี้เรียกว่า วิริยสัมโพชฌงค์ เธอเพิ่มความเพียรไป ทำปีติที่บริสุทธิ์ให้เกิดขึ้น นี้เรียกว่า ปีติสัมโพชฌงค์ เพราะจิตประกอบด้วยปีติ กายและจิตของเธอ ย่อมประกอบด้วยความสงบนี้ เรียกว่า ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ เพราะมีความสงบ กายของเธอย่อมได้รับความสบาย และจิตของเธอประกอบด้วยสมาธิ นี้เรียกว่า สมาธิสัมโพชฌงค์ เพราะมีสมาธิ จิตย่อมบรรลุความเป็นกลาง นี้เรียกว่า อุเบกขาสัมโพชฌงค์ เพราะการปฏิบัติสติปัฏฐาน ๔ ดังกล่าวมานี้ โพชฌงค์ ๗ ชื่อว่าอันโยคีบำเพ็ญบริบูรณ์แล้ว[๑๖๘]

วิมุตติและวิชชา ชื่อว่าอันบุคคลบำเพ็ญแล้ว โดยการปฏิบัติโพชฌงค์ ๗ อย่างไร? โยคีผู้ปฏิบัติโพชฌงค์ ๗ ให้มาก ย่อมได้วิชชาและวิมุตติคือมรรคและผลในขณะนั้น เพราะการปฏิบัติโพชฌงค์ ๗ วิชชาและวิมุตติ ชื่อว่าอันบุคคลบำเพ็ญแล้ว ด้วยประการฉะนี้[๑๖๙]

ถาม : สังขารทั้งหมด ประกอบด้วยวิตกและวิจารตามสมควรแก่ภูมิ เมื่อเป็นอย่างนั้น เพราะเหตุไร จึงมีเฉพาะวิตกเท่านั้นที่ถูกกำจัดไปในอานาปานสติไม่มีธรรมอื่นถูกกำจัดด้วย?

ตอบ : เพราะในที่นี้ วิตกถูกใช้ในความหมายต่าง ๆ ความฟุ้งซ่านเป็นอุปสรรคต่อสมาธิ (ฌาน) วิตกในความหมายนี้จึงถูกกำจัดไป

เพราะเหตุไร การสัมผัสกับลม จึงเป็นที่น่าพอใจ? เพราะมันทำให้จิตสงบ เปรียบเหมือนการทำให้จิตของนักดนตรีในสวรรค์ (คนธรรพ์) สงบลงด้วยเสียงไพเราะฉะนั้น ความคิดฟุ้งซ่านย่อมถูกระงับด้วยการสัมผัสนี้ อนึ่ง เปรียบเหมือนบุคคลเดินไปตามฝั่งแม่น้ำ จิตของเขาย่อมตั้งมั่น มุ่งไปที่อารมณ์เดียว ไม่ฟุ้งซ่าน เพราะเหตุนั้น ท่านจึงแสดงความดับไปแห่งวิตกไว้ในอานาปานสติ[๑๗๐]

อานาปานสติ จบ

มรณสติ

ถาม : อะไรคือมรณสติ ? อะไรเป็นปัจจุปัฏฐานของมรณสติ ? อะไร เป็นลักษณะ รส และปทัฏฐานของมรณสติ ? อะไร คืออานิสงส์ของมรณสติ ? อะไร เป็นวิธีปฏิบัติ ?

ตอบ : ความขาดแห่งชีวิตินทรีย์ นี้เรียกว่า มรณะ การระลึกถึงมรณะนี้ นี้เรียกว่าปัจจุปัฏฐานของมรณสติความขาดไปแห่งชีวิตของบุคคลเป็นลักษณะของมรณสติ ความไม่น่าพอใจ

เป็นรสของมรณสติ ความสุขสบาย เป็นปทัฏฐานของมรณสติ

อะไรคืออานิสงส์ของมรณสติ? โยคีผู้ปฏิบัติมรณสติ เป็นผู้ประกอบด้วยความขวนขวายในกุศลธรรมขั้นสูง และไม่ชอบใจอกุศลธรรม เธอย่อมไม่สั่งสมผ้าและเครื่องประดับ ไม่ตระหนี่ มีอายุยืน ไม่ยึดมั่นสิ่งทั้งหลาย ประกอบด้วยอนิจจสัญญา (รับรู้ความไม่เที่ยง) ทุกขสัญญา และอนัตตสัญญา อยู่เป็นสุข และเข้าถึงอมตธรรม เมื่อเธอตาย ย่อมไม่เป็นทุกข์เพราะความหลงลืมสติ

อะไร เป็นวิธีปฏิบัติ? โยคีใหม่เข้าไปสู่สถานที่สงัด รักษาจิตของตนไว้ มีจิตไม่ฟุ้งซ่าน พิจารณาความตายของสัตว์ทั้งหลาย อย่างนี้ว่า เราจักตาย เราจักเข้าถึงอาณาจักรแห่งความตาย เราจักไม่พ้นความตายไปได้ ดังที่ท่านแสดงไว้ในเนตติปกสูตรว่า[illegible] ถ้าบุคคลต้องการบำเพ็ญกัมมัฏฐานพิจารณาความตาย เธอควรเพ่งดูบุคคลที่กำลังจะถูกฆ่า และควรรู้จักเหตุแห่งความตาย

มรณสติในที่นี้ มีอยู่ ๔ ประการ คือ (๑) มรณสติที่เกี่ยวเนื่องด้วยทุกข์กังวล (๒) เกี่ยวเนื่องด้วยความกลัว (๓) เกี่ยวเนื่องด้วยอุเบกขา (๔) เกี่ยวเนื่องด้วยปัญญา

การระลึกที่เกี่ยวกับความสูญเสียบุตรเป็นที่รักของตน ชื่อว่ามรณสติที่เกี่ยวเนื่องด้วยทุกข์กังวล การระลึกที่เกี่ยวกับความตายอย่างกะทันหันของบุตรเป็นที่รักของตน ชื่อว่ามรณสติที่เกี่ยวเนื่องด้วยความกลัว การที่สัปเหร่อระลึกถึงความตายชื่อว่ามรณสติที่เกี่ยวเนื่องด้วยอุเบกขา

บุคคลเมื่อระลึกถึงธรรมชาติของโลกเกิดความเบื่อหน่าย นี้เรียกว่า มรณสติที่เกี่ยวเนื่องด้วยปัญญา ในที่นี้ โยคีไม่ควรปฏิบัติมรณสติที่เกี่ยวเนื่องด้วยทุกข์กังวล ความกลัว หรืออุเบกขา เพราะอาศัยการเจริญมรณสติเหล่านั้น เธอไม่สามารถกำจัดทุกข์ได้ ทุกข์เป็นสิ่งที่กำจัดได้เพราะอาศัยการปฏิบัติมรณสติที่เกี่ยวเนื่องด้วยปัญญาเท่านั้น

ความตาย (มรณะ) มีอยู่ ๓ อย่าง ดังนี้ **สัมมุติมรณะ** (ความตายที่ชาวโลกสมมติกัน) **สมุทเฉทมรณะ**(การตัดกิเลส) **ขณิกมรณะ** (ตายไปในแต่ละขณะ) อะไรคือสัมมุติมรณะ? ความตายตามที่เข้าใจในภาษาชาวบ้าน(เช่น ต้นไม้ตาย โลหะตาย) นี้เรียกว่า สัมมุติมรณะ คำว่า "สมุจเฉทมรณะ" คือ พระอรหันต์ตัดกิเลสทั้งปวง คำว่า "ขณิกมรณะ" คือ ความสิ้นไปในแต่ละขณะของสังขารทั้งปวง[illegible]

อนึ่ง ความตาย มีอยู่ ๒ อย่างคือ **อกาลมรณะ** (ตายก่อนเวลา) และ**กาลมรณะ**(ตายไปตามกาลเวลา) ความตายเพราะการฆ่าตัวตาย เพราะถูกฆ่า หรือเพราะเจ็บป่วย เพราะถูกตัดช่วงเจริญวัยของชีวิตโดยไม่มีเหตุ เรียกว่า อกาลมรณะ ความตายเพราะสิ้นอายุ หรือเพราะความชรา เรียกว่า กาลมรณะ โยคีควรระลึกถึงความตาย ๒ อย่างนี้

อนึ่ง ท่านโบราณาจารย์แสดงการปฏิบัติอานาปานสติไว้ ๘ วิธีนี้ คือ[illegible]

โดยความปรากฏของฆาตกร (วธกปัจจุปัฏฐานะ)
โดยความไม่ปรากฏแห่งเหตุให้สำเร็จกิจ (สาธกเหตุ)
โดยการเปรียบเทียบ (อุปสังหรณะ)
โดยความที่กายเป็นสิ่งสาธารณะแก่สิ่งทั้งหลาย (กายพหุสาธารณะ)
โดยความอ่อนแอของอายุ (อายุทุพพละ)
โดยการกำหนดเวลา(อัทธานปริจเฉท)
โดยความไม่ปรากฏแห่งเครื่องหมาย (อนิมิตตะ)
โดยความสั้นแห่งขณะ (ขณปริตตะ)

ถาม : โยคีควรปฏิบัติมรณสติโดยการปรากฏของฆาตกร อย่างไร ?

ตอบ : เปรียบเหมือนบุคคลผู้ถูกนำไปสู่ที่ประหาร เมื่อเขามองเห็นเพชฌฆาตชักดาบออกมาวิ่งตามตน เขาคิดว่า "บุรุษนี้ประสงค์จะฆ่าเรา เราจักถูกฆ่าได้ทุกขณะ เราจักถูกฆ่าในทุกย่างก้าว ถ้าเราถอยกลับ ต้องถูกฆ่าแน่นอน ถ้าเรานั่งลง ต้องถูกฆ่าแน่นอน ถ้าเรามัวแต่หลับ ต้องถูกฆ่าแน่นอน" โยคีควรปฏิบัติมรณสติ โดยความปรากฏแห่งฆาตกร อย่างนี้

ถาม : โยคีควรปฏิบัติมรณสติ โดยความไม่ปรากฏแห่งเหตุให้สำเร็จกิจอย่างไร ?

ตอบ : ไม่มีเหตุหรือความเชี่ยวชาญใดที่สามารถทำชีวิตให้เป็นอมตะได้ เมื่อพระอาทิตย์หรือพระจันทร์ขึ้น ไม่มีเหตุหรือความเชี่ยวชาญใดที่สามารถทำให้มันหมุนกลับได้ โยคีควรปฏิบัติมรณสติ อย่างนี้

ถาม : โยคีควรปฏิบัติมรณสติ โดยการเปรียบเทียบอย่างไร ?

ตอบ : กษัตริย์เป็นจำนวนมากผู้มีสมบัติมหาศาล เป็นพระเจ้าจักรพรรดิคือมหาสุทัสสนะผู้ทรงอภิมหาอำนาจ พระเจ้ามันธาตุ และกษัตริย์อื่น ๆ ยังถึงแก่ความตาย อนึ่ง มหาฤาษีในกาลก่อนหลายท่าน คือ ท่านเวสมิตร และยมดัคกีผู้ทรงมหิทธานุภาพ และสามารถบันดาลให้ไฟและน้ำไหลออกจากร่างของตนได้ ก็เข้าสู่สภาพแห่งความตายเหมือนกัน พระมหาสาวกในอดีต เช่นพระสารีบุตรเถระ พระมหาโมคคัลลานเถระ และท่านอื่น ๆ ผู้มีปัญญาและอานุภาพมาก เข้าถึงสภาพแห่งความตาย พระปัจเจกพุทธเจ้าหลายองค์ ผู้ตรัสรู้โดยไม่มีครูและผู้ประกอบด้วยคุณความดีทั้งปวงเข้าถึงสภาพแห่งความตายแล้วเช่นกัน อนึ่ง พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระผู้ไม่มีใครเปรียบ ประกอบด้วยวิชชาและจรณะ เสด็จถึงฝั่งโน้นแห่งความดี พระตถาคตเจ้าเหล่านั้นก็เข้าถึงสภาพแห่งความตายแล้วเช่นเดียวกัน เราผู้มีอายุสั้น จักหลบหนีการเข้าสู่สภาพแห่งความตายได้อย่างไร ? โยคีปฏิบัติมรณสติ โดยการเปรียบเทียบอย่างนี้

ถาม : โยคีควรปฏิบัติมรณสติ โดยความที่กายเป็นสิ่งสาธารณะแก่สิ่งทั้งหลาย

อย่างไร?

ตอบ : เพราะความผิดปกติของลมและเสมหะ สภาพแห่งความตายก็สำเร็จได้ เพราะการรบกวนของตัวพยาธิเป็นจำนวนมาก หรือเพราะขาดน้ำและอาหาร สภาพแห่งความตายก็ชื่อว่าสำเร็จแล้ว หรือเพราะถูกงูพิษกัด ถูกตะขาบ กิ้งกือ หรือหนูกัด ความตายก็ชื่อว่าสำเร็จแล้วหรือถูกสิงโต เสือโคร่ง หรือเสือดาวขย้ำ หรือถูกปิศาจร้าย (นาค) โจมตี หรือโคขวิด ความตายชื่อว่าสำเร็จแล้ว ถูกมนุษย์หรืออมนุษย์ฆ่า ความตายชื่อว่าสำเร็จแล้ว โยคีควรปฏิบัติมรณสติ โดยความที่กายเป็นสิ่งสาธารณะแก่สิ่งทั้งหลาย อย่างนี้ www.watprayoon.com

ถาม : โยคีควรปฏิบัติมรณสติ โดยความอ่อนแอของอายุอย่างไร ?

ตอบ : โยคีควรปฏิบัติมรณสติ โดยความอ่อนแอของอายุ โดยวิธีการ ๒ อย่าง คือ โดยความที่อายุถูกใส่ไว้ในความไม่มีอำนาจ และโดยการอิงอาศัยสิ่งที่ไม่มีอำนาจ ชื่อว่าทำให้เกิดความอ่อนแอของอายุ

ข้ออุปมาด้วยก้อนฟองน้ำ ต้นกล้วย และฟองน้ำ

ถาม : อายุชื่อว่าเป็นสิ่งที่อ่อนแอ เพราะมันถูกใส่ไว้ในภาวะที่ไม่มีอำนาจอย่างไร ?

ตอบ : ไม่มีสาระในกายนี้ ดังที่ท่านแสดงไว้โดยการเปรียบกับก้อนฟองน้ำ โดยการเปรียบกับต้นกล้วย และโดยการเปรียบกับฟองน้ำ[illegible] เพราะมันว่างเปล่าจากความจริง และปราศจากความจริง อายุชื่อว่าเป็นธรรมชาติอ่อนแอ เพราะความที่มันถูกใส่ไว้ในภาวะที่ไม่มีอำนาจ และอิงอาศัยสิ่งที่ไม่มีอำนาจ อย่างนี้ www.watprayoon.com

ถาม : อายุชื่อว่าอ่อนแอ เพราะอาศัยสิ่งที่ไม่มีอำนาจ อย่างไร ?

ตอบ : อายุ(ชีวิต)นี้ถูกรักษาไว้โดยลมหายใจเข้าและลมหายใจออก มหาภูตรูป ๔ น้ำดื่มและอาหาร อิริยาบถ ๔ และไออุ่น(อุสมา) อายุอาศัยสิ่งที่ไม่มีอำนาจอย่างนี้ เพราะเหตุนั้น อายุจึงเป็นธรรมชาติอ่อนแอ โยคีปฏิบัติมรณสติ โดยความอ่อนแอของอายุ โดยวิธีการ ๒ อย่าง ด้วยประการฉะนี้ www.watprayoon.com

ถาม : โยคีควรปฏิบัติมรณสติ โดยการกำหนดเวลาอย่างไร ?

ตอบ : สรรพสัตว์เกิดมาแล้วในอดีต(และประสบความตาย) ในปัจจุบัน สัตว์เกือบจะทั้งหมด เข้าถึงสภาพแห่งความตายโดยมีอายุไม่ถึง ๑๐๐ ปี โยคีฏิบัติมรณสติ โดยการกำหนดความต่างแห่งเวลาอย่างนี้ อนึ่ง โยคีนั้นควรปฏิบัติ ดังนี้ คือ "เราสงสัยว่า เป็นไปได้หรือไม่ที่เราจะมีชีวิตอยู่ตลอดคืนและวัน เราสงสัยว่าในช่วงเวลานั้น เราสามารถคิดถึงคำสอนของพระผู้มีพระภาคเจ้าได้หรือไม่ คือเราสามารถมีโอกาสเช่นนั้นหรือไม่ เราสงสัยว่า เราสามารถมีชีวิตอยู่แม้เพียงวันเดียวหรือไม่ หรือมีชีวิตอยู่เพียงครึ่งวัน หรือแม้เพียงชั่วขณะหรือไม่ เราสามารถมีชีวิตอยู่นานพอที่จะบริโภคอาหารได้ ๑ มื้อ หรือครึ่งมื้อ หรือแม้เป็นเวลานานพอที่จะ

บริโภคอาหาร ๔ หรือ ๕ คำหรือไม่ เราสามารถมีชีวิตอยู่นานพอที่จะหายใจออกหลังจากหายใจเข้าแล้วหรือไม่ เราสามารถมีชีวิตอยู่พอที่จะหายใจเข้าหลังจากที่หายใจออกแล้วหรือไม่[illegible] โยคีปฏิบัติมรณสติ โดยการกำหนดเวลาอย่างนี้

ถาม : โยคีควรปฏิบัติมรณสติ โดยความไม่ปรากฏแห่งนิมิตอย่างไร ?

ตอบ : ไม่มีเครื่องหมาย เพราะเหตุนั้น จึงไม่มีเวลาที่กำหนดไว้สำหรับความตาย โยคีปฏิบัติมรณสติ โดยความไม่ปรากฏแห่งนิมิตอย่างนี้

ถาม : โยคีควรปฏิบัติมรณสติ โดยความสั้นแห่งขณะอย่างไร[illegible] ?

ตอบ : ถ้าโยคีตรึกตรองดูเหตุของปัจจุบัน ไม่ตรึกตรองดูเหตุของอดีตหรืออนาคต สัตว์ทั้งหลาย เป็นไปเพียงชั่วขณะจิตเดียวเท่านั้น ไม่มีอะไรเป็นไป ๒ ชั่วขณะจิต ดังนั้น สัตว์ทั้งปวงจึงจมอยู่ในขณะจิต ท่านแสดงไว้ในอภิธรรมดังนี้ว่า "ในขณะจิตอดีต บุคคลไม่ได้มีชีวิตอยู่แล้ว ไม่ได้กำลังมีชีวิตอยู่ และจะไม่มีชีวิตอยู่ ในขณะจิตอนาคต ในขณะจิตปัจจุบัน บุคคลไม่ได้มีชีวิตอยู่แล้วจะไม่มีชีวิตอยู่และไม่ได้มีชีวิตอยู่แล้วบุคคลไม่ได้กำลังมีชีวิตอยู่และจะไม่มีชีวิตอยู่ บุคคลกำลังมีชีวิตอยู่เท่านั้น"[illegible]

อนึ่ง ท่านกล่าวไว้ในคาถานี้ว่า

ชีวิต อัตตภาพ สุขและทุกข์ทั้งมวล
รวมอยู่ในขณะจิตเดียว ขณะผ่านไปอย่างรวดเร็ว
ในอนาคตไม่มีอะไรเกิดขึ้น บุคคลมีชีวิตอยู่ในปัจจุบัน
เมื่อจิตดับ โลกก็แตกดับ[illegible] ที่สุดแห่งโลก ท่านแสดงไว้อย่างนี้

โยคีปฏิบัติมรณสติ โดยความสั้นแห่งขณะอย่างนี้ โยคีนั้น ปฏิบัติมรณสติและพัฒนาวิโรธสัญญา (รู้ความเป็นสิ่งที่น่าขัดเคืองใจ) เพราะความเชี่ยวชาญในวิโรธสัญญา และในสติ จิตของเธอจึงไม่ถูกรบกวน เมื่อจิตไม่ถูกรบกวน เธอย่อมสามารถทำลายนิวรณ์ และทำองค์ฌานให้เกิดขึ้น และบรรลุอุปจารฌาน

ถาม : อะไร คือความแตกต่างระหว่างอนิจจสัญญา(รู้ความไม่เที่ยง)และมรณสติ?

ตอบ : การรู้ความดับไปแห่งขันธ์ทั้งหลาย(นามรูป) เรียกว่า อนิจจสัญญา การระลึกถึงความแตกดับแห่งอินทรีย์(ชีวิตินทรีย์) เรียกว่ามรณสติ การบำเพ็ญอนิจจสัญญา และอนัตตสัญญา เรียกว่ากำจัดมานะ โยคีผู้ปฏิบัติมรณสติ ย่อมสามารถเข้าถึงอนิจจสัญญาและทุกขสัญญา โดยคิดถึงความตัดขาดแห่งชีวิต และความดับแห่งจิต เหล่านี้คือความแตกต่าง ระหว่างอนิจจสัญญาและมรณสติ

มรณสติจบ

กายคตาสติ

ถาม : อะไรคือกายคตาสติ ? อะไรเป็นปัจจุปัฏฐานของกายคตาสติ ? อะไรเป็น ลักษณะ รสของกายคตาสติ ? อะไร คืออานิสงส์ของกายคตาสติ ? อะไร เป็นวิธีปฏิบัติ ?

ตอบ : การระลึกที่เกี่ยวกับลักษณะของกายเรียกว่า กายคตาสติ สติได้แก่การ ระลึกได้ คือสัมมาสติ กายคตาสติ บัณฑิตพึงทราบอย่างนั้น ความสงบนิ่งแห่งจิตในสตินี้ เป็นปัจจุ-ปัฏฐานของกายคตาสติ ความปรากฏออกมาแห่งลักษณะของกาย เป็นลักษณะเด่นของกายคตาสติ การรู้แจ้งความที่กายเป็นสิ่งไม่น่าพอใจ เป็นรส การแสดงให้เห็นลักษณะที่ไม่จริงเป็นปัจจุปัฏฐานของกายคตาสติ

อะไร คืออานิสงส์ของกายคตาสติ ? โยคีผู้บำเพ็ญกายคตาสติมีความอดทน เธอสามารถทนมองดูสิ่งที่น่ากลัว และทนความร้อน ความหนาวเป็นต้น มีอนิจจสัญญา ทุกขสัญญา อนัตตสัญญาและอสุภสัญญา บรรลุฌาน ๔ อยู่เป็นสุข และเข้าถึงความเป็นอมตะ

อะไร เป็นวิธีปฏิบัติ ? โยคีใหม่ เข้าไปสู่สถานที่สงัด นั่งรักษาจิตของตนไว้ เธอมีจิตไม่ถูกรบกวน เจริญกัมมัฏฐานพิจารณาลักษณะร่างกายของตน โยคีนั้นบำเพ็ญกายคตาสติอย่างนี้

อาการ ๓๒ ของกาย

กายนี้ประกอบด้วย **ผม(เกสะ) ขน (โลมะ) เล็บ(นขะ) ฟัน(ทันตะ) ผิวหนัง(ตจะ) เนื้อ(มังสะ) เอ็น(นหารุ) กระดูก(อัฏฐิ) เยื่อในกระดูก(อัฏฐิมิญชะ) ไต (วักกะ) ตับ(ยกนะ) หัวใจ(หทยะ) ม้าม(ปิหกะ) ปอด(ปัปผาสะ) น้ำดี(ปิตตะ) พังผืด(กิโลมกะ) มันข้น(เมทะ) ไขมัน(วสา) มันสมอง(มัตถลุงคะ) อาหารใหม่(อุทริยะ) ไส้ใหญ่ (อันตะ) ไส้น้อย(อันตคุณะ) อาหารเก่า(กรีส) มูตร(มุตตะ) น้ำเหลือง (ปุพพะ) เลือด(โลหิตะ) เสมหะ(เสมหะ) เหงื่อ(เสทะ) ไขข้อ(ลสิกา) น้ำตา(อัสสุ) น้ำมูก(สิงฆาณิกา) น้ำลาย(เขฬะ)** ซึ่งไม่บริสุทธิ์[***]

โยคีใหม่ ในเบื้องต้น ควรท่องจำส่วนประกอบ ๓๒ ส่วนเหล่านี้ของร่างกาย ทั้งอนุโลมและปฏิโลม(ตามลำดับและย้อนลำดับ) เธอควรท่องจำอยู่เสมอและใคร่ครวญ ดูส่วนประกอบเหล่านี้ เธอเมื่อท่องจำด้วยดีแล้ว ควรใคร่ครวญดูบ่อยๆ หลังจากนั้น เธอควรใส่ใจส่วนประกอบเหล่านั้น โดยวิธีการ ๔ อย่างนี้ คือ โดยสี โดยการปรุงแต่ง โดยรูป โดยสัณฐาน เธออาจเลือกถือเอานิมิต ๑ หรือ ๒ หรือมากกว่านั้นก็ได้ กำหนดนิมิตหยาบ ด้วยอาการอย่างนี้ โยคีสามารถทำให้ความโน้มเอียงของความคิด ๓ อย่างเกิดขึ้นได้ คือความคิดเกี่ยวกับสีสันความเป็นของไม่น่าพอใจ และโอกาส เมื่อโยคีทำนิมิตให้เกิดขึ้นโดยสี เธอสามารถบำเพ็ญฌานด้วยความสะดวก โดยอาศัยวัณณกสิณ เมื่อเธอทำนิมิตให้เกิด โดยความเป็นของไม่น่าชอบใจ เธอสามารถบำเพ็ญฌานด้วยความสะดวก โดยพิจารณาความไม่บริสุทธิ์ เมื่อโยคีทำนิมิต

ให้เกิดขึ้น โดยโอกาส เธอสามารถบำเพ็ญฌาน ด้วยความสะดวก โดยพิจารณาธาตุ ถ้าโยคีเพ่งกสิณนั้น เธอจะบรรลุจตุตถฌาน ถ้าโยคีเพ่งความไม่บริสุทธิ์ เธอจะบรรลุปฐมฌาน ถ้าโยคีเพ่งธาตุ เธอจะบรรลุอุปจารฌาน

ในที่นี้ บุคคลโทสจริตทำนิมิตให้ปรากฏได้โดยสี บุคคลราคจริตทำนิมิตให้ปรากฏได้โดยความเป็นสิ่งไม่น่าชอบใจ บุคคลพุทธิจริตทำนิมิตให้ปรากฏได้โดยธาตุ อนึ่ง บุคคลโทสจริตควรบำเพ็ญฌานโดยเพ่งสี บุคคลราคจริตควรบำเพ็ญฌานโดยเพ่งความเป็นสิ่งไม่น่าชอบใจ บุคคลพุทธิจริตควรบำเพ็ญฌานโดยเพ่งธาตุ

การระลึกโดยวิธีการ ๑๓ อย่าง

อนึ่ง โยคีควรน้อมนึกลักษณะของร่างกายโดยวิธีการ ๑๓ อย่าง คือ **โดยเมล็ดพันธุ์ โดยที่ โดยปัจจัย โดยการซึมรั่ว โดยการปรุงแต่งตามลำดับ โดยหมู่หนอน โดยที่ต่อ[***] โดยเป็นที่รวม โดยความเป็นของปฏิกูล โดยความไม่บริสุทธิ์ โดยอิงอาศัยกัน โดยการไม่รู้จักตอบแทนบุญคุณ โดยข้อจำกัด**

ถาม : โยคีควรน้อมนึกถึงลักษณะของร่างกายโดยเมล็ดพันธุ์อย่างไร ?

ตอบ : กายนี้ เกิดขึ้นจากเมล็ดพันธุ์ที่ไม่บริสุทธิ์คือมารดาบิดา ย่อมผุพังไปเหมือนบวบขม (โกสาตกี) กายนี้ไม่บริสุทธิ์ โยคีควรน้อมนึกลักษณะของกายโดยเมล็ดพันธุ์ อย่างนี้

ถาม : โยคีควรน้อมนึกลักษณะของกายโดยสถานที่ อย่างไร ?

ตอบ : กายนี้ไม่ได้เกิดมาจากดอกอุบล (บัวหลวง บัวสีน้ำเงิน) ดอกโกมุท (บัวแดง)หรือดอกบุณฑริก(บัวขาว) กายนี้เกิดจากที่อันเป็นที่เก็บสะสมของความไม่บริสุทธิ์ กลิ่นเหม็น และความไม่สะอาด กายนี้นอนขวางในครรภ์จากซ้ายไปขวา พิงกระดูกสันหลังมารดาหุ้มห่อด้วยเยื่อที่นี้ไม่บริสุทธิ์ เพราะเหตุนั้น กายจึงไม่บริสุทธิ์ด้วย โยคีควรน้อมนึกลักษณะของกายโดยสถานที่อย่างนี้[***]

ถาม : โยคีควรน้อมนึกลักษณะของกายโดยปัจจัย อย่างไร ?

ตอบ : กายนี้ ไม่ได้รับการเลี้ยงดูด้วยทอง เงิน หรือเพชร ไม่ได้เติบโตขึ้นโดยแก่นจันทน์หรือกฤษณาเป็นต้น กายนี้เติบโตในครรภ์ของมารดา และประกอบด้วยน้ำมูก น้ำลาย และน้ำตาที่มารดากลืนเข้าไปถูกพอกเลี้ยงด้วยอาหารและเครื่องดื่มที่มีกลิ่นเหม็นที่เกิดขึ้นในครรภ์มารดา ข้าว นมสด ถั่ว น้ำมูก น้ำลาย เสมหะที่มารดากลืนเข้าไป สร้างส่วนประกอบของกายนี้ กายนี้จึงถูกพอกเลี้ยงขึ้นมาโดยอาศัยของเหลวมีกลิ่นเหม็น ไม่สะอาด โยคีควรน้อมนึกลักษณะของกายโดยปัจจัย อย่างนี้

ถาม : โยคีควรน้อมนึกลักษณะของกายโดยการซึมรั่ว อย่างไร ?

ตอบ : กายนี้เปรียบเหมือนกระสอบผิวหนังที่มีรูเป็นจำนวนมาก เพื่อถ่ายเทของไม่สะอาดและน้ำมูตร(ปัสสาวะ) เต็มด้วยของไม่สะอาดและน้ำมูตร เป็นที่รวมของน้ำและอาหารที่บริโภคเข้าไป เป็นที่รวมของน้ำมูก น้ำลาย ของไม่สะอาดและน้ำมูตร ของไม่สะอาดต่าง ๆ เหล่านี้ซึมรั่วออกจากปากแผลทั้ง ๙[๓๓] โยคีควรน้อมนึกลักษณะของกายโดยการซึมรั่วออกอย่างนี้

ถาม : โยคีควรน้อมนึกลักษณะของกายโดยการปรุงแต่งตามลำดับ อย่างไร ?

ตอบ : กายนี้ เกิดขึ้นมาตามลำดับ ตามสมควรแก่กรรมที่ทำไว้ในอดีต คือ :-

สัปดาห์ที่ ๑ กลละ (น้ำใสมีลักษณะเป็นเมือก) เกิดขึ้น
สัปดาห์ที่ ๒ อัพพุทะ (เป็นเมือกข้น) เกิดขึ้น
สัปดาห์ที่ ๓ เปสิ (เป็นชิ้นเนื้อ) เกิดขึ้น
สัปดาห์ที่ ๔ ฆนะ (เป็นก้อน) เกิดขึ้น
สัปดาห์ที่ ๕ ปัญจสาขา (เป็นปุ่ม ๕ ปุ่ม คือ ปุ่มศีรษะ ๑ ปุ่มแขน ๒ ปุ่มขา ๒) เกิดขึ้น
สัปดาห์ที่ ๖ ส่วนประกอบทั้ง ๔ เกิดขึ้น
สัปดาห์ที่ ๗ ส่วนประกอบอีก ๔ เกิดขึ้น
สัปดาห์ที่ ๘ ส่วนประกอบ ๒๘ เกิดขึ้น
สัปดาห์ที่ ๙ และสัปดาห์ที่ ๑๐ มีกระดูกสันหลัง
สัปดาห์ที่ ๑๑ มีกระดูก ๓,๐๐๐ ท่อน
สัปดาห์ที่ ๑๒ มีส่วนประกอบ ๘๐๐ ชิ้น
สัปดาห์ที่ ๑๓ มีส่วนประกอบ ๙๐๐ ชิ้น
สัปดาห์ที่ ๑๔ มีก้อนเนื้อ ๑๐๐ ชิ้น
สัปดาห์ที่ ๑๕ มีเลือด
สัปดาห์ที่ ๑๖ มีกระเพาะอาหาร
สัปดาห์ที่ ๑๗ มีผิวหนัง
สัปดาห์ที่ ๑๘ มีสีผิวหนัง
สัปดาห์ที่ ๑๙ ลมเกิดแต่กรรม (กรรมชวาต) พัดไปทั่วร่างกาย
สัปดาห์ที่ ๒๐ มีทวารทั้ง ๙ (ตา ๒,จมูก ๒,ปาก ๑,หู ๒,อุจจารมรรค ๑,ปัสสาวมรรค ๑)
สัปดาห์ที่ ๒๕ มีผิวหนัง ๑๖,๐๐๐ ชิ้น
สัปดาห์ที่ ๒๖ ร่างกายมีความแข็ง
สัปดาห์ที่ ๒๗ ร่างกายมีกำลัง
สัปดาห์ที่ ๒๘ มีขุมขนจำนวน ๙๙,๐๐๐ ขุม
สัปดาห์ที่ ๒๙ ร่างกายมีความสมบูรณ์ทุกอย่าง

อนึ่ง ท่านกล่าวว่า ในสัปดาห์ที่ ๗ ร่างกายของเด็กมีความสมบูรณ์ เอนศีรษะไปข้างหลัง อยู่ในท่าพิงหมอน ในสัปดาห์ที่ ๔๒ เพราะอาศัยลมเกิดจากกรรม (กรรมชวาต) ร่างกายของเด็กนั้น เปลี่ยนท่าของมัน หันเท้าขึ้น ศีรษะลงต่ำและเคลื่อนไปสู่ช่องกำเนิด ทารกนั้นคลอดออกมา ในตอนนี้เอง ชาวโลกเรียกกันว่าสัตว์ โยคีควรน้อมนึกลักษณะของกายโดยการปรุงแต่งตามลำดับ อย่างนี้"

หมู่หนอนที่อาศัยอยู่ตามร่างกาย

ถาม : โยคีควรน้อมนึกลักษณะของกายโดย(พิจารณา)หมู่หนอน อย่างไร ?

ตอบ : กายนี้ถูกหมู่หนอน ๘๐,๐๐๐ ตัวชอนไช หนอนที่อาศัยอยู่ตามเส้นผม เรียกว่า "เหา" หนอนที่อาศัยอยู่ในกระโหลกศีรษะ เรียกว่า "หูพอง" หนอนที่อาศัยอยู่ในมันสมอง เรียกว่า "ตัวคลุ้มคลั่ง" หนอนในกลุ่มนี้ มีอยู่ ๔ ชนิด ชนิดที่ ๑ เรียกว่า "อุกุริมพะ" ชนิดที่ ๒ เรียกว่า "สิพระ" ชนิดที่ ๓ เรียกว่า "ทรกะ" ชนิดที่ ๔ เรียกว่า"ทกสิระ" หนอนที่อาศัยอยู่ในดวงตา เรียกว่า "หนอนไชตา" หนอนอาศัยอยู่ที่จมูก เรียกว่า "หนอนไชจมูก" หนอนในกลุ่มนี้ มีอยู่ ๓ ชนิด ชนิดที่ ๑ เรียกว่า "รุกมุกะ" ชนิดที่ ๒ เรียกว่า "อรุกะ" ชนิดที่ ๓ เรียกว่า "มนรุมุกะ"

หนอนอาศัยอยู่ที่ลิ้น เรียกว่า "มุกะ" หนอนอาศัยอยู่ที่โคนลิ้น เรียกว่า"โมดันตะ" หนอนอาศัยอยู่ที่ฟัน เรียกว่า "กุพะ" หนอนอาศัยที่โคนฟัน เรียกว่า "อุพกุพะ"

หนอนที่อาศัยอยู่ในลำคอ เรียกว่า "อพสกะ" หนอนอาศัยอยู่ที่ก้านคอ มี ๒ ชนิด ชนิดที่หนึ่ง เรียกว่า "โรกระ" ชนิดที่สอง เรียกว่า "วิโรกระ"

หนอนอาศัยอยู่ที่เส้นขนตามตัว เรียกว่า "ตัวไชขน" หนอนอาศัยอยู่เล็บ เรียกว่า "ตัวไชเล็บ" หนอนอาศัยอยู่ที่ผิวหนัง มี ๒ ชนิด ชนิดที่หนึ่งเรียกว่า "ตุนะ" ชนิดที่สองเรียกว่า "ตุนันทะ" หมู่หนอนอาศัยอยู่ในกระบังลมมี ๒ ชนิด ชนิดที่หนึ่งเรียกว่า "วิรัมพะ" ชนิดที่สองเรียกว่า "มวิรัมพะ" หมู่หนอนที่อาศัยอยู่ตามเนื้อมี ๒ ชนิด ชนิดที่หนึ่งเรียกว่า "อรพะ" ชนิดที่สองเรียกว่า "รพะ" หมู่หนอนอาศัยอยู่ในเลือดมี ๒ ชนิด ชนิดที่หนึ่งเรียกว่า "พระ" ชนิดที่สองเรียกว่า "พรทะ" หมู่หนอนที่อาศัยอยู่ตามเอ็นในร่างกายมี ๔ ชนิด ชนิดที่หนึ่งเรียกว่า "โรดระ" ชนิดที่สองเรียกว่า "กิดพะ" ชนิดที่สามเรียกว่า "พรวตระ" ชนิดที่สี่เรียกว่า "รนวรนะ"

หนอนที่อาศัยอยู่ในเส้นโลหิตดำ เรียกว่า "กริกุนะ" หมู่หนอนอาศัยที่โคนเส้นโลหิตดำ มี ๒ ชนิด ชนิดที่หนึ่งเรียกว่า "สิวระ" ชนิดที่สองเรียกว่า "อุพสิสิระ" หมู่หนอนที่อาศัยอยู่ตามกระดูกมี ๔ ชนิด ชนิดที่หนึ่งเรียกว่า "กฉิพิทะ" ชนิดที่สองเรียกว่า "อนพิทะ" ชนิดที่สามเรียกว่า "จิริทพิทะ" ชนิดที่สี่เรียกว่า "กฉิโคกระ" หมู่หนอนที่อาศัยอยู่ในไขข้อ มี ๒ ชนิด ชนิดที่หนึ่งเรียกว่า "พิษะ" ชนิดที่สองเรียกว่า "พิษษิระ" หมู่หนอนอาศัยอยู่ที่ม้ามมี ๒ ชนิด ชนิดหนึ่งที่เรียกว่า "นิระ" ชนิดที่สองเรียกว่า "พิดะ" หมู่หนอนอาศัยอยู่ที่หัวใจ มี ๒ ชนิด

ชนิดที่หนึ่งเรียกว่า "สิพิตะ" ชนิดที่สองเรียกว่า "อุพทพิตะ" หมู่หนอนอาศัยอยู่ที่โคนหัวใจ มี ๒ ชนิด ชนิดที่หนึ่งเรียกว่า "มันกะ" ชนิดที่สองเรียกว่า "สิระ" หมู่หนอนที่อาศัยอยู่ในไขมัน มี ๒ ชนิด ชนิดที่หนึ่งเรียกว่า "กระ" ชนิดที่สองเรียกว่า "กรสิระ"

หมู่หนอนที่อาศัยอยู่ในกระเพาะปัสสาวะ มี ๒ ชนิด ชนิดที่หนึ่งเรียกว่า "พิกระ" ชนิดที่สองเรียกว่า"มหกระ" หมู่หนอนอาศัยอยู่ที่โคนกระเพาะปัสสาวะ มี ๒ ชนิด ชนิดที่หนึ่งเรียกว่า "กระ" ชนิดที่สองเรียกว่า "กรสิระ" หมู่หนอนอาศัยอยู่ที่ท้อง มี ๒ ชนิด ชนิดที่หนึ่งเรียกว่า "รตะ" ชนิดที่สองเรียกว่า "มหรตะ" หมู่หนอนที่อาศัยอยู่ในลำไส้น้อย มี ๒ ชนิด ชนิดที่หนึ่งเรียกว่า "โสรตะ" ชนิดที่สอง เรียกว่า "มหรตะ" หมู่หนอนอาศัยอยู่ที่โคนลำไส้น้อย มี ๒ ชนิด ชนิดที่หนึ่งเรียกว่า "สิพะ" ชนิดที่สองเรียกว่า "มหสิพะ" หมู่หนอนที่อาศัยอยู่ในลำไส้ใหญ่ มี ๒ ชนิด ชนิดที่หนึ่งเรียกว่า "อนพกะ" ชนิดที่สองเรียกว่า "กพพกะ" หมู่หนอนที่อาศัยอยู่ในท้องน้อย มี ๔ ชนิด ชนิดที่หนึ่ง เรียกว่า "อุชุกะ" ชนิดที่สองเรียกว่า "อุษพะ" ชนิดที่สามเรียกว่า "ฉิษพะ" ชนิดที่สี่เรียกว่า "เสนพิพะ"

หมู่หนอนที่อาศัยอยู่ในครรภ์ที่แก่แล้ว มี ๔ ชนิด ชนิดที่หนึ่งเรียกว่า "วกนะ" ชนิดที่สองเรียกว่า "มหวกนะ" ชนิดที่สามเรียกว่า "อุนพัน" ชนิดที่สี่เรียกว่า "ปุนมกะ" หนอนที่อาศัยอยู่ในน้ำดี เรียกว่า "หิตโสกะ" หนอนที่อาศัยอยู่ในน้ำลาย เรียกว่า "เสนกะ" หนอนที่อาศัยอยู่ในเหงื่อ เรียกว่า "สุทสกะ" หนอนที่อาศัยอยู่ในน้ำมัน เรียกว่า "ชิทสกะ" หมู่หนอนอาศัยอยู่ที่มันสมอง มี ๒ ชนิด ชนิดที่หนึ่งเรียกว่า "สุพกมะ" ชนิดที่สองเรียกว่า "สมกิตะ" หมู่หนอนอาศัยอยู่ที่ก้านสมอง มี ๓ ชนิด ชนิดที่หนึ่งเรียกว่า "สุกมุกะ" ชนิดที่สองเรียกว่า "ทรุกมุกะ" ชนิดที่สามเรียกว่า "สนมุกะ"

หมู่หนอน มีอยู่ ๕ กลุ่ม หมู่หนอนอาศัยอยู่ที่ส่วนหน้าของกาย และแทะเล็มส่วนหน้าของกาย หมู่หนอนอาศัยอยู่ที่ส่วนหลังของกาย และแทะส่วนหลังของกาย หมู่หนอนที่อาศัยอยู่ทางด้านซ้าย และแทะกัดด้านซ้ายของกาย หมู่หนอนที่อาศัยอยู่ทางด้านขวาของกาย และแทะกัดด้านขวาของกาย หมู่หนอนเหล่านี้ เรียกว่า "จันทสิระ สินกสิระ หุจุระ" เป็นต้น หมู่หนอนซึ่งอาศัยอยู่ที่ทวารช่วงล่าง มีอยู่ ๓ ชนิด ชนิดที่หนึ่งเรียกว่า "กุรุกุลยุยุ" ชนิดที่สองเรียกว่า "สรยุ" ชนิดที่สามเรียกว่า "กันทุปทะ" โยคีควรน้อมนึกลักษณะของกาย โดยหมู่หนอนอย่างนี้

ถาม : โยคีควรน้อมนึกลักษณะของกายโดยที่ต่อ อย่างไร ?

ตอบ : กระดูกเท้าเชื่อมต่อกับกระดูกหน้าแข้ง กระดูกหน้าแข้งเชื่อมต่อกับกระดูกต้นขา กระดูกต้นขาเชื่อมต่อกับกระดูกสะโพก กระดูกสะโพกเชื่อมต่อกับกระดูกสันหลัง กระดูกสันหลังเชื่อมต่อกับกระดูกสะบัก กระดูกสะบักเชื่อมต่อกับกระดูกแขน กระดูกแขนเชื่อมต่อกับ

กระดูกคอ กระดูกคอเชื่อมต่อกับกระโหลกศีรษะ กระโหลกศีรษะเชื่อมต่อกับกระดูกแก้ม กระดูกแก้มเชื่อมต่อกับฟัน กายที่ไม่สะอาดนี้อันที่ต่อคือกระดูกและที่หุ้มคือผิวหนังรักษาไว้ให้ดำรงมั่นอยู่และสมบูรณ์ ด้วยประการฉะนี้ กายนี้เกิดจากกรรม ไม่มีใครสร้างกายนี้ โยคีควรน้อมนึกลักษณะของกายโดยที่ต่อ อย่างนี้

กระดูกของกาย

โยคีควรน้อมนึกลักษณะของกายโดยเป็นที่รวม อย่างไร? กระดูกศีรษะ มี ๙ ท่อน, กระดูกคาง ๒ ท่อน ฟัน ๓๒ ซี่ กระดูกคอ ๗ ท่อน กระดูกซี่โครง ๑๔ ซี่ กระดูกสีข้าง ๒๔ ซี่ กระดูกสันหลัง ๑๘ ท่อน กระดูกสะโพก ๒ ท่อน กระดูกมือ ๖๔ ท่อน กระดูกเท้า ๖๔ ท่อน กระดูกอ่อนที่ติดอยู่กับเนื้อ ๖๔ ท่อน กระดูก ๓๐๐ ท่อนเหล่านี้ และเส้นเอ็น ๘๐๐ หรือ ๙๐๐ เส้น เชื่อมต่อกันและกัน กล้ามเนื้อ ๙๐๐ ชิ้น ผิวหนัง มี ๑๗,๐๐๐ ชิ้น ผม ๘,๐๐๐,๐๐๐ เส้น ขน ๙๙,๐๐๐ เส้น ช่อง(ตามร่างกาย) ๖๐ ช่อง หมู่หนอน ๘๐,๐๐๐ ตัว น้ำดี น้ำลาย และมันสมองแต่ละอย่างคิดน้ำหนักเป็น "ปละ" และเลือดมีน้ำหนัก ๑ อัตถะ สิ่งทั้งหลายเหล่านี้ทั้งหมดและรูปต่าง ๆ เป็นเพียงกองของสิ่งที่ไม่สะอาด เป็นที่รวมของมูตร และเรียกว่า กาย โยคีควรน้อมนึกลักษณะของกายโดยเป็นที่รวม อย่างนี้

โยคีควรน้อมนึกลักษณะของกาย โดยความเป็นของปฏิกูล(สกปรก)อย่างไร? บุคคลชอบความสะอาดมากที่สุด สิ่งทั้งหลายที่บุคคลยึดถือว่าน่ารัก เป็นเพราะเขาประดับตัวเองให้สวยงามด้วยน้ำหอม เครื่องประเทืองผิว ครีม และเสื้อผ้าสวยงาม ผ้าปูที่นอน หมอน เสื่อเบาะสำหรับปูที่นอนและรองนั่ง เบาะรอง ผ้าห่ม ผ้าดาดเพดาน ผ้าคลุมเตียง อาหารและเครื่องดื่มชนิดต่าง ๆ ที่อยู่และทรัพย์สมบัติ บุคคลแสดงอาการยึดมั่นสิ่งเหล่านี้มากในตอนต้นและหลังจากนั้นก็ไม่ชอบมัน โยคีควรน้อมนึกลักษณะของกายโดยความเป็นของปฏิกูลอย่างนี้

ความไม่บริสุทธิ์ของกาย

โยคีควรน้อมนึกลักษณะของกายโดยความไม่บริสุทธิ์ อย่างไร? เมื่อเสื้อผ้าและเครื่องประดับกลายเป็นสิ่งสกปรก สิ่งเหล่านั้น เขาสามารถทำให้สะอาดอีกได้ ความสะอาดของมันเป็นสิ่งที่สามารถทำให้มีขึ้นใหม่ได้ เพราะธรรมชาติของมันสะอาด แต่กายเป็นของไม่สะอาด โยคีควรน้อมนึกลักษณะของกายโดยความไม่บริสุทธิ์ อย่างนี้

โรคบางชนิด

โยคีควรน้อมนึกลักษณะของกายโดยอิงอาศัยกัน อย่างไร ? เพราะอาศัยสระ ดอกไม้จึงเกิดขึ้นได้ เพราะอาศัยสวน ผลไม้จึงเกิดขึ้นได้ ในทำนองเดียวกัน เพราะอาศัยกายนี้

ความสกปรกและโรคทั้งหลายจึงเกิดขึ้น โรคตา โรคหู โรคจมูก โรคลิ้น โรคในร่างกาย โรคที่ศีรษะ โรคที่ปาก และฟัน อาการเจ็บคอ การขาดลมหายใจ ความร้อนและหนาว อาการปวดในช่องท้อง โรคหัวใจ โรคลมบ้าหมู โรคท้องเฟ้อ โรคท้องร่วง และการอาเจียน โรคเรื้อน โรคคอพอก ไข้เลือดออก โรคหืด ฝีดาษ โรคผิวหนัง ปวดเมื่อย โรคติดต่อ โรคหนองใน โรคหวัด และโรคอื่น ๆ ทำความลำบากให้กายนี้ไม่มีที่สิ้นสุด โยคีควรน้อมนึกลักษณะของกายนี้โดยอิงอาศัยกันอย่างนี้

โยคีควรน้อมนึกลักษณะของกายโดยการไม่รู้จักตอบแทนบุญคุณ อย่างไร? ทุกวันนี้บุคคลเตรียมอาหารที่มีรสอร่อย เครื่องดื่มและบริโภคสิ่งเหล่านี้เพื่อประโยชน์แก่ร่างกายของตน เขาอาบน้ำ พรมกายด้วยน้ำหอม สวมเสื้อผ้าสำหรับนอนและนั่ง เขาคอยรับใช้ร่างกายของตนอย่างนี้ แต่ในทางตรงกันข้าม กายนี้ซึ่งเปรียบเหมือนต้นไม้มีพิษ กลับไม่สำนึกบุญคุณ ดำเนินไปสู่ความแก่ ความเจ็บ และความตาย กายเปรียบเหมือนเพื่อนสนิทที่ไม่รู้จักตอบแทนบุญคุณ โยคีควรน้อมนึกลักษณะของกายโดยการไม่รู้จักตอบแทนบุญคุณ อย่างนี้

โยคีควรน้อมนึกลักษณะของกายโดยข้อจำกัด อย่างไร? กายนี้จะถูกเผาโดยไฟหรือถูกสัตว์กลืนกิน หรือถึงความเสื่อม กายนี้มีข้อจำกัด โยคีควรน้อมนึกลักษณะของกายโดยข้อจำกัดอย่างนี้

โยคีนี้ ปฏิบัติกายคตาสติโดยวิธีการเหล่านี้ เพราะได้รับความชำนาญในสติและปัญญา จิตของเธอจึงไม่ถูกรบกวน เมื่อจิตของเธอไม่ถูกรบกวน เธอย่อมสามารถทำลายนิวรณ์ทั้งหลาย ทำองค์ฌานให้เกิดขึ้น และบรรลุคุณวิเศษที่เธอปรารถนา

กายคตาสติ จบ

อุปสมานุสสติ

ถาม : อะไรคืออุปสมานุสสติ?อะไรเป็นปัจจุปัฏฐานของอุปสมานุสสติ?อะไรเป็นลักษณะ รส และปทัฏฐานของอุปสมานุสสติ? อะไรเป็นวิธีปฏิบัติ ?

ตอบ : ความเข้าไปสงบ คือความหยุดนิ่งแห่งความเคลื่อนไหวของจิตและกาย ความหยุดนิ่งอย่างสมบูรณ์ เรียกว่า อุปสมะ (ความเข้าไปสงบ) บุคคลระลึกถึงความเข้าไปสงบด้วยดี นี้คือความเป็นผู้มีสติเข้าไปตั้งมั่น ความระลึกได้ และสัมมาสติ นี้เรียกว่า อุปสมานุสสติ (ระลึกถึงความสงบ) ความสงบนิ่งอยู่ในสติแห่งจิตเรียกว่าปัจจุปัฏฐานของอุปสมานุสสติ การทำให้บุญปรากฏตัวออกมาเป็นลักษณะของอุปสมานุสสติ ความไม่ฟุ้งซ่านเป็นรสของอุปสมานุสสติ ความหลุดพ้นสูงสุดเป็นปทัฏฐานของอุปสมานุสสติ

อะไร คืออานิสงส์ของอุปสมานุสสติ? เมื่อโยคีปฏิบัติอุปสมานุสติ เธอย่อมหลับเป็น

สุข ตื่นเป็นสุข มีความสงบ อินทรีย์ของเธอสงบ และเธอสามารถทำความปรารถนาให้สำเร็จ มีใจเบิกบาน มีกิริยาสุภาพอ่อนน้อม และเป็นที่นับถือของคนเหล่าอื่น เธออยู่เป็นสุข และเข้าถึงอมตะ

อะไรเป็นวิธีปฏิบัติ? โยคีใหม่เข้าไปสู่สถานที่สงบ นั่งลง มีจิตจดจ่ออุปสมานุสติ และไม่ถูกรบกวน ถ้าภิกษุนี้ทำอินทรีย์ให้สงบ จิตของเธอจะพลอยสงบไปด้วย และเธอจะได้รับความสงบทันที ภิกษุนี้เห็นและได้ยินด้วยกิจกรรมทางกาย ทางวาจา และทางใจ ด้วยการระลึกถึงความสงบและด้วยบุญอันเกิดจากความสงบนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ดังนี้ว่า *"ภิกษุนั้นถึงพร้อมด้วยศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติ และวิมุตติญาณทัสสนะ การได้เห็นภิกษุนั้น(ผู้มีคุณสมบัติอย่างนี้) เรากล่าวว่า มีผลมาก มีอานิสงส์มาก การได้เข้าไปหาภิกษุนั้น เรากล่าวว่า มีผลมาก มีอานิสงส์มาก การกราบไหว้ภิกษุนั้น เรากล่าวว่า มีผลมาก มีอานิสงส์มาก การได้ระลึกถึงและประพฤติพรหมจรรย์กับภิกษุนั้น เรากล่าวว่า มีผลมาก มีอานิสงส์มาก"*

"ข้อนั้นเป็นอย่างไร" (ตํ กิสฺส เหตุ) *ภิกษุทั้งหลายได้ฟังคำของภิกษุนั้น* อาจได้ความสงัด ๒ ประการ คือ ความสงัดทางกาย และความสงัดทางใจ"[illegible]

ในการระลึกถึงความสงบ โยคีระลึกถึง(ภิกษุนั้น)ดังนี้ว่า "เมื่อภิกษุนั้นเข้าถึง ปฐมฌาน เธอทำลายนิวรณ์" ระลึกดังนี้ว่า "เมื่อภิกษุนั้นเข้าถึงทุติยฌาน เธอทำลายวิตกและ วิจาร" ระลึกดังนี้ว่า "เมื่อภิกษุนั้นเข้าถึงตติยฌาน เธอทำลายปีติ" ระลึกดังนี้ว่า "เมื่อภิกษุนั้นเข้าถึงจตุตถฌาน เธอทำลายสุข" ระลึกดังนี้ว่า "เมื่อภิกษุนั้นเข้าถึงอากาสานัญจายตนะ เธอทำลายรูปสัญญา ปฏิฆสัญญา และนานัตตสัญญา" ระลึกดังนี้ว่า "เมื่อภิกษุนั้นเข้าถึงวิญญาณัญจายตนะ เธอทำลายอากาสานัญจายตนสัญญา" ระลึกดังนี้ว่า "เมื่อภิกษุนั้นเข้าถึงอากิญจัญญายตนะ เธอทำลายวิญญาณัญจายตนสัญญา" ระลึกดังนี้ว่า "เมื่อภิกษุนั้นเข้าถึงเนวสัญญานาสัญญายตนะ เธอทำลายอากิญจัญญายตนสัญญา" ระลึกดังนี้ว่า "เมื่อภิกษุนั้นเข้าถึงสัญญาเวทยิตนิโรธ เธอทำลายสัญญาและเวทนา" ระลึกดังนี้ว่า "เมื่อภิกษุนั้นบรรลุโสดาปัตติผล เธอทำลายสังโยชน์ (คือสักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส[illegible])" ระลึกดังนี้ว่า "เมื่อภิกษุนั้นบรรลุสกิทาคามิผล เธอทำลายกิเลสคือราคะอย่างหยาบ โทสะ และโมหะหยาบ"[illegible] ระลึกดังนี้ว่า "เมื่อภิกษุนั้นบรรลุอนาคามิผล เธอทำลายกิเลสคือราคะ โทสะ และโมหะอย่างละเอียด"[illegible] ระลึกดังนี้ว่า "เมื่อภิกษุนั้นบรรลุอรหัตผลแล้ว เธอทำลายกิเลสได้ทั้งหมด" และระลึกดังนี้ว่า "เมื่อภิกษุนั้นบรรลุนิพพานแล้ว เธอทำลายทุกสิ่ง"[illegible] ในการระลึกถึงความสงบ(อุปสมานุสติ) โยคีระลึกถึงภิกษุ อย่างนี้

โยคีนั้น ระลึกถึงความสงบ โดยวิธีการเหล่านี้ โดยอาศัยคุณความดีเหล่านี้ และประกอบด้วยศรัทธา เพราะไม่ติดอยู่ในศรัทธา เธอจึงระลึกด้วยความสะดวกใจ และมีจิตไม่ถูก

รบกวน เมื่อจิตของเธอไม่ถูกรบกวน เธอย่อมทำลายนิวรณ์ได้ ทำองค์ฌานให้เกิดขึ้น และบรรลุอุปจารฌาน

อุปสมานุสสติ จบ

ปกิณณกกถา

ปกิณณกกถาเกี่ยวกับอนุสสติ ๑๐ เหล่านี้ มีดังต่อไปนี้ โยคีระลึกถึงคุณของพระพุทธเจ้าทั้งหลายทั้งในอดีตและอนาคต -นี้เรียกว่า การบำเพ็ญพุทธานุสสติ ในทำนองเดียวกัน โยคีระลึกถึงพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายด้วย

ถ้าโยคีระลึกถึงธรรมข้อหนึ่งในบรรดาธรรมทั้งหลายที่พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ นั่นเรียกว่า การบำเพ็ญธัมมานุสสติ

ถ้าโยคีระลึกถึงคุณความดีในชีวิตแห่งพระสาวกทั้งหลาย นั่นเรียกว่า สังฆานุสสติ

ถ้าโยคีระลึกถึงศีล นั่นเรียกว่า สีลานุสสติ

ถ้าโยคีระลึกถึงการสละ นั่นเรียกว่าจาคานุสสติ

ถ้าโยคียินดีในจาคานุสสติ เธอย่อมให้แก่บุคคลผู้ควรแก่ทาน และตั้งใจที่จะทำทานนั้นเป็นอารมณ์ของตน ถ้าใครให้อาหารที่ไม่ควรให้แก่โยคี เธอไม่ควรบริโภคแม้แต่เพียงคำเดียว การระลึกถึงเทวดาทั้งหลาย ทำให้โยคีมีศรัทธา มีธรรมอยู่ ๕ ข้อ โยคีควรบำเพ็ญเทวดานุสสติ

ตอนที่ ๔

เมตตาภาวนา

ถาม : อะไรคือเมตตา ? อะไรเป็นปัจจุปัฏฐานของเมตตา ? อะไรเป็นลักษณะ รส และปทัฏฐานของเมตตา ? อะไรคืออานิสงส์ของเมตตา ? อะไรเป็นวิธีปฏิบัติ ?

ตอบ : เปรียบเหมือนมารดาบิดา เมื่อมองดูบุตรน้อยคนเดียวของตน ทำจิตประกอบด้วยเมตตาและปรารถนาดีให้เกิดขึ้นแก่บุตรน้อยฉันใด โยคีก็ฉันนั้น ทำจิตประกอบด้วยเมตตาและปรารถนาดีให้เกิดขึ้นแก่สรรพสัตว์ เมตตาบัณฑิตพึงรู้อย่างนี้ ความสงบนิ่งแห่งจิตในการบำเพ็ญนี้ เรียกว่าปัจจุปัฏฐานของเมตตา การทำความปรารถนาดีให้เกิดขึ้น เป็นลักษณะของเมตตา ความคิดที่ประกอบด้วยเมตตาเป็นรสของเมตตา อโทสะเป็นปทัฏฐานของเมตตา ถ้าโยคีบำเพ็ญเมตตา เธอย่อมได้รับอานิสงส์ ๑๑ อย่าง ดังนี้ ๑ เธอหลับเป็นสุข ๒ ตื่นเป็นสุข ๓ ไม่ฝันร้าย ๔ เป็นที่รักของมนุษย์ ๕ เป็นที่รักของอมนุษย์ ๖ เทวดาย่อมรักษาคุ้มครองเธอ ๗ ไฟ ยาพิษ ดาบ และไม้ตะบอง ทำอันตรายเธอไม่ได้ ๘ เธอทำจิตให้เป็นสมาธิได้เร็ว ๙ สีหน้าของเธอ ย่อมผ่องใส ๑๐ ในเวลาตาย เธอไม่หลงสติตาย ๑๑ ถ้ายังไม่ได้บรรลุธรรมสูงสุด เธอย่อมบังเกิดในพรหมโลก[๔๒]

โทษของโทสะ(ความโกรธ) และปฏิฆะ(ความขัดเคือง)

อะไรเป็นวิธีปฏิบัติ ? โยคีใหม่ผู้ปรารถนาจะแผ่เมตตา ในเบื้องต้น ควรนึกถึงโทษของความโกรธและความขัดเคืองใจ และประโยชน์ของความอดทน อะไรคือความหมายของข้อความว่า "ในเบื้องต้น ควรนึกถึงโทษของความโกรธและความขัดเคืองใจ" ? ถ้าบุคคลเกิดความโกรธและความขัดเคืองใจ เมตตาจิต(ความคิดประกอบด้วยเมตตา)ของเขา จะถูกเผาผลาญ และจิตของเขาย่อมไม่บริสุทธิ์ จากนั้น เขาจะจ้องดูในทิศทั้ง ๔ จากนั้น จะหยิบฉวยไม้และดาบ เขาจะสั่นเทาด้วยความโกรธและเลือดสูบฉีดแรง ต่อจากนั้น จะขว้างปาสิ่งของมีค่าไปทางโน้นบ้างทางนี้บ้าง จะทำลายสิ่งของเป็นจำนวนมาก จากนั้น เขาฆ่าคนอื่นหรือฆ่าตัวเขาเอง อนึ่ง ถ้าบุคคลโกรธและขัดเคืองใจบ่อย ๆ เพราะจิตที่ชั่ว เขาอาจฆ่ามารดาบิดา หรือฆ่าพระอรหันต์ หรือทำให้ภิกษุสงฆ์แตกสามัคคีกัน หรือเอาเลือดไหลออกจากพระวรกายของพระพุทธเจ้า เขาอาจทำกรรมที่น่ากลัวอย่างนั้นก็ได้ โยคีควรนึกอย่างนี้

ข้ออุปมาว่าด้วยเลื่อย

อนึ่ง โยคีควรนึกดังนี้ว่า "เราชื่อว่า สาวก เราจะถูกติเตียน ถ้าเราไม่กำจัดความโกรธ

และความขัดเคืองใจ เราระลึกถึงข้ออุปมาว่าด้วยเลื่อย*** เราชอบสภาพจิตที่ดี บัดนี้ ถ้าเราเกิดความโกรธและความขัดเคืองใจ เราจะเหมือนบุคคลผู้ต้องการอาบน้ำ เข้าไปสู่หลุมอุจจาระ เราเป็นผู้ได้ฟังมามากแล้ว ถ้าเราไม่ครอบงำความโกรธและความขัดเคืองใจ เราจะถูกทอดทิ้งเหมือนนายแพทย์ผู้ประสบทุกข์เพราะอาเจียนและท้องร่วง เราเป็นผู้ที่ชาวโลกนับถือ ถ้าเราไม่กำจัดความโกรธและความขัดเคืองใจ เราจะถูกชาวโลกทอดทิ้ง เหมือนแจกันสีที่บรรจุของไม่สะอาด และไม่มีฝาครอบ เมื่อบุคคลผู้ฉลาด รู้สึกโกรธและขัดเคืองใจ เขาชื่อว่านำทุกข์มาใส่ตน ดังนั้น เขาจะได้รับทุกข์ใจอันเกิดจากความกลัวการลงโทษรุนแรง ถ้าบุคคลผู้ถูกงูกัด มียาแก้พิษ และไม่ดื่มยาแก้พิษนั้น เขาก็เหมือนบุคคลผู้เสวยทุกข์ ไม่มีสุข ในทำนองเดียวกัน ภิกษุผู้เกิดความโกรธและขัดเคืองใจและไม่กำจัดมันเสียในทันที เรียกว่าเป็นบุคคลผู้เสวยทุกข์และไม่มีสุข เพราะเขาสั่งสมกรรมที่น่ากลัวยิ่งกว่าความโกรธและขัดเคืองใจนี้"

อนึ่ง โยคีควรนึกถึงความโกรธและขัดเคืองใจ ดังนี้ "เธอผู้ทำความโกรธและขัดเคืองใจให้เกิดขึ้น จะถูกพวกศัตรูหัวเราะเยาะเอา และทำให้เพื่อนได้รับความอับอาย ถึงแม้ว่าเธออาจมีศีลมาก เธอก็จะได้รับการดูถูกจากบุคคลอื่น ถ้าเธอได้รับความเคารพมาก่อน นับจากนี้ไปเธอจะได้รับการดูถูก เธอผู้ปรารถนาความสุข จะได้รับความทุกข์ เธอเป็นผู้สงบภายนอก แต่ภายในถูกรบกวน เธอมีตาอยู่ก็มองไม่เห็น ถึงมีปัญญาก็กลายเป็นคนโง่เขลา" โยคีควรน้อมนึกถึงโทษของความโกรธและขัดเคืองใจ อย่างนี้

ถาม : อะไร คือความหมายของข้อความว่า "โยคีควรนึกถึงอานิสงส์ของความอดทน (ขันติ)" ?

ตอบ : ความอดทนคือพลัง***"ความอดทนนี้เป็นเกราะ ความอดทนนี้ย่อมคุ้มครองร่างกายด้วยดี และกำจัดความโกรธและขัดเคืองใจจึงชื่อว่าเป็นเกราะ เป็นธรรมที่วิญญูชนสรรเสริญ ทำให้ความสุขไม่สูญหายไป ชื่อว่าผู้รักษา ปกป้องสรรพสัตว์ ทำให้บุคคลเข้าใจสิ่งทั้งหลายได้ดีขึ้น นี้เรียกว่า ทำให้บุคคลอื่นได้รับความอาย

อนึ่งโยคีควรนึกดังนี้ว่า "เราโกนผมบนศีรษะแล้ว บัดนี้ เราต้องบำเพ็ญขันติ*** เรารับอาหารบิณฑบาตของชาวบ้าน เราจะทำบุญมากให้เกิดขึ้นแก่ทายก โดยความเป็นผู้มีขันติ เราทรงไว้ซึ่งรูปและสัญลักษณ์แห่งพระอรหันต์ ***ขันตินี้เป็นธรรมที่พระอรหันต์ทั้งหลายปฏิบัติ เพราะเหตุนั้น เราจะไม่ยอมให้ความโกรธเหลืออยู่ในจิตของเรา เราได้ชื่อว่าสาวก เราจะให้บุคคลอื่นเรียกว่าสาวกตามความเป็นจริง เหล่าชนผู้ให้อาหารบิณฑบาต ถวายสิ่งของเป็นจำนวนมากแก่เราด้วยอำนาจความอดทนนี้เราจะให้บุญมากเกิดขึ้นแก่ทายกเหล่านั้น เรามีศรัทธา ขันตินี้เป็นที่ตั้งแห่งศรัทธาในตัวเรา เรามีความรู้ ขันตินี้เป็นพรมแดนแห่งความรู้ในตัวเรา ถ้ามียาพิษคือความโกรธและขัดเคืองใจอยู่ในตัวเรา ขันตินี้ก็เป็นยาแก้พิษที่จะต่อต้านยาพิษในตัวเรา"

โยคีควรนึกถึงโทษของความโกรธและขัดเคืองใจ และนึกประโยชน์ของขันติ และมีใจตั้งมั่นว่า "เราจะบรรลุขันติธรรม เมื่อประชาชนติเตียนเรา เราจะอดทน เราจะเป็นคนสุภาพ และจะไม่หยิ่งจองหอง" โยคีดำเนินไปสู่ความสุขจากขันติและได้รับอานิสงส์อย่างนี้ เธอเข้าไปสู่ที่สงัด มีใจไม่ถูกรบกวน เริ่มทำให้กายเต็มไปด้วยความคิดดังนี้ คือ "เรามีสุข จิตของเราไม่รับทุกข์" ข้อว่า "เราไม่มีศัตรู เราไม่มีความโกรธ เราเป็นสุข ปราศจากสรรพกิเลส และทำความดีทุกอย่าง" หมายถึงอะไร? คือโยคีนั้นควบคุมจิตของตน และทำจิตให้อ่อนนุ่ม เธอทำจิตให้สามารถบรรลุ(คุณความดี) ถ้าจิตของเธอเป็นธรรมชาติอ่อน และสามารถทนต่ออารมณ์ได้ เธอควรบำเพ็ญเมตตา ถือสรรพสัตว์เหมือนกับตัวเธอเอง

ในการบำเพ็ญเมตตาต่อสรรพสัตว์นั้น ในเบื้องต้นโยคีไม่สามารถแผ่เมตตาให้ศัตรู คนชั่ว สัตว์ที่ไม่มีบุญ และคนตายได้ โยคีนั้นแผ่เมตตาให้บุคคลผู้ที่เขามีความเคารพ นับถือ ไม่ดูหมิ่น เป็นบุคคลที่โยคีไม่ปฏิบัติด้วย อาการเฉยเมย และเป็นบุคคลที่ทำประโยชน์แก่โยคี เพราะเหตุนั้น บุคคลนั้นจึงเป็นบุคคลที่โยคีไม่ริษยา หรือประสงค์ร้าย โยคีควรแผ่เมตตาให้บุคคลเช่นนั้น ดังนี้ว่า "เรานับบุคคลที่มีลักษณะอย่างนี้ ๆ คือ บุคคลที่ประกอบด้วยเกียรติยศ การศึกษา ศีล สมาธิ ปัญญา เราได้รับอนุเคราะห์ด้วยอาหารบิณฑบาต คำพูดที่อ่อนหวาน การสละ และความพอใจในการสละนั้น บุคคลเหล่านี้มีประโยชน์แก่ตัวเรา" โยคีนั้นระลึกถึงความดีที่เขาบูชา และประโยชน์ที่เขาได้รับ (เพราะอาศัยบุคคลนั้น) และแผ่เมตตาให้บุคคลนั้น เธอควรแผ่จิตที่เอื้อเฟื้อไปนึกถึง และใคร่ครวญอยู่เสมอ เธอควรมีความคิดที่ปราศจากความโกรธและขัดเคือง ควรปรารถนาที่จะประกอบด้วยความสงบ ปราศจากความโกรธ ประกอบด้วยบุญทั้งปวง และได้รับประโยชน์ที่ประเสริฐ ควรปรารถนาที่จะได้รับผลดี ชื่อเสียงดี มีศรัทธา ได้รับสุข ประกอบด้วยศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติ และวิมุตติญาณทัสสนะ ควรปรารถนาให้หลับเป็นสุข ตื่นเป็นสุข ไม่ให้ฝันร้าย ให้เป็นที่รักและเป็นที่นับถือของมนุษย์เป็นที่รักและเป็นที่เคารพของอมนุษย์ ควรปรารถนาให้เทวดาคุ้มครองปรารถนาไม่ให้ไฟ ยาพิษ ดาบ ไม้ตะบอง เป็นต้น ไม่มาแผ้วพาน ให้จิตเป็นสมาธิโดยเร็ว ให้มีร่างกายที่น่ารัก ให้เกิดในมัชฌิมประเทศ ให้พบคนดี ทำตนให้สมบูรณ์ ทำตัณหาให้สิ้นสุด ให้มีชีวิตยืนยาว และบรรลุความสงบสุข คืออมตธรรม

อนึ่ง โยคีนั้นควรระลึกดังนี้ว่า "ถ้าตนเองยังไม่ได้สร้างอกุศล(ความชั่ว) ก็ควรปรารถนาที่จะไม่สร้างอกุศล และถ้าได้สร้างอกุศลเรียบร้อยแล้วก็ควรปรารถนาที่จะทำลายมันเสีย ถ้ายังไม่ได้สร้างกุศล (ความดี) เลย ควรปรารถนาที่จะสร้างกุศล และถ้าได้สร้างกุศลเรียบร้อยแล้ว ควรปรารถนาที่จะทำมันให้เพิ่มพูน"[๕] อนึ่ง โยคีนั้นไม่ควรทำสิ่งที่ไม่น่าปรารถนา และถ้าได้ทำสิ่งที่ไม่น่าปรารถนานั้นแล้ว เธอควรปรารถนาที่จะกำจัดมันเสีย ควรเป็นผู้ใคร่ที่จะทำสิ่งที่น่าปรารถนา และถ้าเธอได้ทำสิ่งที่น่าปรารถนาแล้ว ก็ควรปรารถนาที่จะเพิ่มพูนขึ้น ควร

ปรารถนาที่จะทำแห่งจิตที่น่าพอใจ และถ้าได้ทำให้เพิ่นพูนขึ้นมาแล้วก็ควรเพิ่มพูนให้มากขึ้น.

โยคีนั้น สามารถได้ศรัทธา ด้วยอำนาจจิตที่ประกอบด้วยเมตตาโดยอาศัยศรัทธาที่เป็นอิสระ เธอย่อมสามารถทำจิตให้เป็นสมาธิ เพราะสมาธิเป็นอิสระ เธออยู่อย่างมีสติ เพราะสติเป็นอิสระ สมาธิเป็นอิสระและศรัทธาเป็นอิสระ เธอเป็นผู้ประกอบด้วยจิตที่ไม่หวั่นไหว และเข้าใจสภาพแห่งจิตที่ไม่หวั่นไหว โดยอุบายเหล่านี้ และกิจ กรรมเหล่านี้ เจริญเมตตาจิตเพื่อตัวเอง เจริญบ่อยๆ และเข้าใจความเป็นธรรมชาติไม่หวั่นไหว เมื่อได้เจริญเมตตาจิต โดยอุบายและกิจกรรมเหล่านี้ ทำบ่อยๆ แล้ว เธอทำจิตให้เป็นธรรมชาติอ่อน แผ่เมตตาจิตให้ผู้อื่นที่เป็นที่รักของตนตามลำดับ หลังจากที่เธอได้แผ่เมตตาจิตให้แก่คนอันเป็นที่รักแล้ว เธอแผ่เมตตาจิตให้แก่บุคคลเป็นกลางไม่รักไม่เกลียด หลังจากแผ่เมตตาจิตให้แก่คนเป็นกลางแล้ว เธอแผ่เมตตาจิตให้แก่ศัตรู เธอแผ่เมตตาจิตครอบคลุมสรรพสัตว์อย่างนี้ และรวมตัวเองเข้าเป็นอันเดียวกันกับสรรพสัตว์

ถ้าเธอไม่แผ่เมตตาจิตให้แก่คนเป็นกลาง หรือไม่สามารถแผ่เมตตาจิตให้แก่คนที่ไม่ชอบกันได้ เธอพึงตรึกตรองดังนี้ว่า "อกุศลธรรมมีอยู่ในตัวเรา เรามีความไม่ชอบใจ เมื่อปรารถนากุศลธรรม เราจึงปลูกศรัทธาและออกบวช อนึ่ง เรากล่าวแล้วว่า เราจะแผ่เมตตาและกรุณาหาประมาณมิได้เพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่สรรพสัตว์ โดยอาศัยคุณความดีของพระบรมศาสดา ถ้าเราไม่สามารถแผ่เมตตาจิตให้แก่คนทั่วไป เราจักแผ่เมตตาจิตให้แก่ศัตรูได้อย่างไร?" ถ้าโยคีนั้นยังไม่สามารถกำจัดความไม่พอใจและความโกรธ โยคีนั้นไม่ควรพยายามแผ่เมตตาจิต แต่ควรใช้วิธีการอื่นเพื่อกำจัดความโกรธที่มีต่อบุคคลนั้น

อุบายวิธี ๑๒ อย่างสำหรับกำจัดความโกรธ

ถาม : อะไร คืออุบายวิธีที่จะกำจัดความโกรธได้สำเร็จ ?

ตอบ : **(๑) แบ่งปันให้ประโยชน์แก่คนที่ตนเกลียด (๒) คิดถึงความดีของเขา (๓) ความปรารถนาดี (๔) ความที่สัตว์มีกรรมเป็นของตน (๕) การใช้หนี้กรรม (๖) ความเป็นญาติ (๗) ความผิดพลาดของตน (๘) ไม่ควรพิจารณาทุกข์ที่ทำให้ตนเอง (๙) พิจารณาธรรมชาติของอินทรีย์(๑๐) ความดับไปเพียงชั่วขณะของสภาพทั้งหลาย (๑๑) ขันธ์ (๑๒)สุญญตา** โยคีควรพิจารณาอย่างนี้

(๑) แม้บุคคลจะโกรธ เธอก็ควรให้สิ่งที่บุคคลอื่นขอ รับสิ่งที่เขาให้ด้วยความเต็มใจ และในการพูดกับเขา บุคคลนั้นควรใช้คำพูดที่ดีเสมอควรทำสิ่งที่ผู้อื่นเขาทำกันโดยการทำอย่างนั้นย่อมดับความโกรธได้

(๒) ความดี คือ ถ้าบุคคลมองเห็นความดีของผู้อื่น ควรคิดว่า "นี้เป็นความดี นี้ไม่ใช่

ความชั่ว"

ข้ออุปมาว่าด้วยสระ

มีข้ออุปมาดังนี้ มีสระอยู่แห่งหนึ่ง ปกคลุมด้วยแหน และเมื่อแหวกแหนออกแล้ว บุคคลย่อมตักน้ำได้"**ถ้าผู้อื่นไม่มีความดี บุคคลควรแผ่เมตตาให้เขาดังนี้ว่า"บุคคลนี้ไม่มีความดี เขาอยู่เป็นทุกข์แน่แท้"***

(๓) ความปรารถนาดี คือ บุคคลควรคิดถึงความปรารถนาดีของผู้อื่น ดังนี้ว่า ถ้าบุรุษนั้นไม่เคารพผู้อื่น ให้เขาทำความปรารถนาดีให้เกิดขึ้น ถ้าเขาไม่ได้รับความเคารพ เขาควรทำความดี อนึ่ง ความดับไปแห่งอกุศล(โทสะ) เป็นความสุข การเปลี่ยนความโกรธให้กลับเป็นความปรารถนาดี พึงทราบอย่างนี้

(๔) ความที่สัตว์มีกรรมเป็นของตน คือ บุคคลควรพิจารณากรรมชั่วของตน อย่างนี้ว่า "กรรมที่เราทำ จะทำความโกรธให้เกิดขึ้นในผู้อื่น"

(๕) การใช้หนี้คือ บุคคลคิดอย่างนี้ว่า "เพราะกรรมในอดีตของเรา ผู้อื่นจึงติเตียนเรา บัดนี้ เราปลอดจากหนี้ เมื่อน้อมนึก(ถึงการใช้หนี้กรรม)ได้อย่างนี้ เราสบายใจ"

(๖) ความเป็นญาติ คือ บุคคลนั้นระลึกได้ว่า สัตว์ทั้งหลายเกิดสืบต่อกันและกันในสังสารวัฏ เธอคิดดังนี้ว่า "นี้เป็นญาติ(ในอดีตชาติ)ของเรา" และเกิดความคิดว่าเป็นญาติกัน"**

(๗) ความที่สัตว์มีข้อผิดพลาด คือมีการมองตน(อัตตสัญญา)ดังนี้ว่า "ความโกรธของบุรุษนั้น เกิดขึ้นเพราะเรา เราได้ทำบาปเพราะเขา" เมื่อปลุกจิตสำนึกตนอย่างนี้แล้ว บุคคลย่อมมองเห็นข้อผิดพลาดของตัวเอง

(๘) บุคคลไม่พิจารณา คือไม่ควรใส่ใจการรับรู้ความทุกข์ ซึ่งไม่เกี่ยวข้องกับความโกรธ. บุคคลพิจารณาทุกข์ดังนี้ว่า "เพราะความโง่เขลา เราจึงเห็นทุกข์ของตัวเองว่าเป็นนิวรณ์" บุคคลควรพิจารณาอย่างนี้ บุคคลประสบทุกข์เอง เพราะเขาไม่คิดด้วยจิตประกอบด้วยเมตตา ที่ความทุกข์ปรากฏเป็นนิวรณ์ก็เพราะมันเป็นทุกข์ทางใจ งดเว้นสถานที่ศัตรูอาศัยอยู่ ควรอยู่ในที่ที่จะไม่ได้ยินเสียงของเขา หรือมองไม่เห็นเขา

(๙) ธรรมชาติของอินทรีย์ คือ บุคคล ควรใคร่ครวญอย่างนี้ว่า "การประสบกับสิ่งเป็นที่รักและสิ่งอันไม่เป็นที่รักเป็นเรื่องธรรมดาของ อินทรีย์ เพราะเหตุนั้น เราจึงเกลียด เพราะเหตุนั้น เราจึงขาดสติ"

(๑๐) ความดับไปเพียงชั่วขณะ ของสภาพ(ตัวเขา)ทั้งหลาย คือ บุคคลควรใคร่ครวญอย่างนี้ว่า "บุรุษนั้นประสบทุกข์เพราะความเกิด(ชาติ)สภาพ(ตัวเขา)ทั้งหมดนี้ดับไปในชั่วขณะจิตเดียว เราโกรธต่อสภาพใดในตัวเขาหรือ ?"

(๑๑) ขันธ์ คือ บุคคลควรใคร่ครวญอย่างนี้ว่า "ขันธ์ภายในและภายนอก ทำให้เกิดทุกข์ เป็นไปไม่ได้สำหรับเราที่จะโกรธต่อส่วนใด ๆ หรือที่ใด ๆ"

(๑๒) สุญญตา คือ บุคคลควรใคร่ครวญ อย่างนี้ว่า "ความจริง ไม่สามารถพูดได้ว่า บุรุษนี้ทำให้เกิดทุกข์ หรือ บุรุษนี้ประสบทุกข์ กายนี้ เป็นผลแห่งเหตุและปัจจัยทั้งหลาย ไม่มีความมีอยู่คืออัตตาในขันธ์ทั้งหลาย

เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสพระคาถานี้ว่า[๒๐๐]

บุคคลผู้อยู่ในป่าใกล้หมู่บ้าน ประสบสุขและทุกข์
ก็ไม่เร่าร้อนเพราะเหตุแห่งตนหรือเพราะผู้อื่น
แต่เร่าร้อนเพราะจิตของเขายังมีราคะ
ถ้าจิตของเขาบริสุทธิ์ปราศจากมลทินคือราคะ
ใครเล่าจะสามารถแตะต้องเขาผู้ไม่มีมลทิน

ดังนั้น หลังจากที่โยคีเข้าใจวิธีการกำจัดความโกรธชัดเจนแล้ว จึงคิดรวมเพื่อน คนเป็นกลาง และศัตรูเข้าเป็นอันเดียวกันกับตนและได้รับความสะดวกในการปฏิบัติ เธอควรให้เมตตาจิตเกิดขึ้น แผ่เมตตาให้ภิกษุต่างๆ ในอาวาส จากนั้นเธอพึงแผ่เมตตาจิตในภิกษุสงฆ์ในอาวาสของตน จากนั้น แผ่เมตตาจิตให้พวกเทวดา ณ อาวาสของตน จากนั้น แผ่เมตตาจิตให้สัตว์ทั้งหลายในหมู่บ้านนอกที่อยู่ของตน โยคีนั้นแผ่เมตตาจิต จากหมู่บ้านสู่หมู่บ้าน จากเมืองสู่เมือง จากนั้น เธอแผ่เมตตาจิตให้สัตว์ทั้งหลายในทิศหนึ่ง โยคีนั้นแผ่เมตตาจิตไปทั่วทิศหนึ่ง จากนั้นแผ่ไปทั่วทิศที่สอง จากนั้น ทิศที่สาม จากนั้น ทิศที่สี่ ด้วยประการฉะนี้ เธอแผ่เมตตาไปสู่สรรพสัตว์ใน ๔ ทิศ ทั้งเบื้องบน เบื้องล่าง และแผ่ครอบไปทั่วโลกด้วยจิตที่ประกอบด้วยเมตตาไม่มีประมาณ โดยไม่มีเวร ไม่มีความพยาบาท[๒๐๑] โยคีนั้นแผ่เมตตาและบรรลุอัปปนาฌาน โดยวิธีการ ๓ อย่าง ดังนี้ โดยการกำหนดรู้สรรพสัตว์ โดยการกำหนดรู้เขตแดนหมู่บ้านทั้งหมด และโดยการกำหนดรู้ทิศทั้งปวง เธอบรรลุอัปปนาฌาน โดยแผ่เมตตาให้บุคคล(สัตว์) ๑ คน และในทำนองเดียวกันก็แผ่เมตตาให้บุคคล ๒-๓ คนและสรรพสัตว์เธอบรรลุอัปปนาฌานโดยการแผ่เมตตาให้สัตว์ทั้งหลายในหนึ่งหมู่บ้าน และในทำนองเดียวกัน ก็แผ่เมตตาให้สัตว์ทั้งหลาย ในหมู่บ้านทั้งหลาย เธอบรรลุอัปปนาฌานโดย การแผ่เมตตาให้บุคคลหนึ่งคนในทิศหนึ่ง และในทำนองเดียวกัน ก็แผ่เมตตาให้สัตว์ทั้งหลาย ในทิศทั้งหลาย ในที่นี้ เมื่อโยคีนั้นแผ่เมตตาให้บุคคลหนึ่งคน ถ้าบุคคลนั้นตายไป อารมณ์นั้นก็สูญไปด้วย ถ้าเธอสูญเสียอารมณ์นั้น เธอก็ไม่สามารถทำเมตตาให้เกิดขึ้นได้ เพราะเหตุนั้น เธอควรแผ่ เมตตาจิตไปอย่างกว้าง ๆ เธอแผ่เมตตาปฏิบัติอย่างนี้ ย่อมได้ผลและอานิสงส์มาก

ถาม : อะไรเป็นปทัฏฐาน(เหตุใกล้) ปัจจุปัฏฐาน(ความปรากฏ) สมิชฌนะ(ความ สำเร็จ) และอสมิชฌนะ(ความไม่สำเร็จ) และอารมณ์ของเมตตา ?

ตอบ : ความไม่ละโมบ เป็นปทัฏฐานของเมตตา ความไม่มีโทสะ(โกรธ) เป็นปทัฏฐาน ความไม่มีโมหะ เป็นปทัฏฐานของเมตตา ความเป็นผู้ใคร่จะทำ (กัตตุกัมยตา)เป็นปทัฏฐาน การใส่ใจโดยชอบ(สัมมามนสิการ) เป็นปทัฏฐาน อะไรเป็นปัจจุปัฏฐานของเมตตา? การทำปทัฏฐานเหล่านี้ให้ปรากฏออกมา เป็นปัจจุปัฏฐาน อะไรเป็นสมิชฌนะของเมตตา? เมื่อพระโยคีประกอบด้วยเมตตา เธอทำลายความโกรธ กำจัดราคะ ชำระกายกรรม วจีกรรม และมโนกรรมให้บริสุทธิ์ นี้เรียกว่า สมิชฌนะ(ความสำเร็จ) อะไรเป็นอสมิชฌนะของเมตตา? โยคีล้มเหลวในการแผ่เมตตา เพราะเหตุ ๒ อย่าง คือ เพราะถือว่าเพื่อนเป็นศัตรู และเพราะราคะที่ไม่บริสุทธิ์ ความล้มเหลวเกิดขึ้นเมื่อโยคีเกิดความรู้สึกเป็นศัตรูและเป็นปรปักษ์กันคำว่า"อสมิชฌนะ" บัณฑิตพึงทราบอย่างนี้ อะไร เป็นอารมณ์ ? สัตว์ทั้งหลายเป็นอารมณ์ของเมตตา***

บารมี ๑๐

ถาม : ข้อนั้นผิด ว่าโดยปรมัตถ์ ไม่มีสัตว์ เมื่อเป็นเช่นนั้น เพราะเหตุไร ท่านจึงกล่าวว่า สัตว์ทั้งหลายเป็นอารมณ์ของเมตตา ?

ตอบ : เพราะความแตกต่างของอินทรีย์ ท่านกล่าวว่า มีสัตว์ทั้งหลายตามโวหารของชาวโลก พระโพธิสัตว์ และพระมหาสัตว์ แผ่เมตตาให้สรรพสัตว์ และบำเพ็ญบารมี ***

ถาม : ข้อนั้นเป็นเพราะเหตุไร ?

ตอบ : พระโพธิสัตว์และพระมหาสัตว์ แผ่เมตตาให้สรรพสัตว์ ตั้งปณิธานที่จะบำเพ็ญประโยชน์แก่สรรพสัตว์ และให้ความไม่มีภัยแก่พวกเขา พระโพธิสัตว์และมหาสัตว์เหล่านั้นบำเพ็ญทานบารมี อย่างนี้

พระโพธิสัตว์และพระมหาสัตว์แผ่เมตตาให้สรรพสัตว์เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูลแก่สรรพสัตว์ ท่านเหล่านั้นทำให้เกิดความพันทุกข์ และไม่ละทิ้งสัจจอินทรีย์ เปรียบเหมือนความสัมพันธ์ของบิดาที่มีต่อบุตรทั้งหลาย พระโพธิสัตว์และพระมหาสัตว์ บำเพ็ญศีลบารมี อย่างนี้

พระโพธิสัตว์และพระมหาสัตว์ แผ่เมตตาให้สรรพสัตว์ เพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่สรรพสัตว์ ท่านเหล่านั้นมีความไม่ละโมบ และเพื่อกำจัดสิ่งที่ไม่ใช่บุญของสัตว์ทั้งหลาย จึงเข้าฌาน***และออกบวชเป็นผู้ไม่มีเรือน พระโพธิสัตว์และพระมหาสัตว์นั้นบำเพ็ญเนกขัมมบารมี อย่างนี้

พระโพธิสัตว์และพระมหาสัตว์แผ่เมตตาให้สรรพสัตว์ เพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่สรรพสัตว์

ท่านเหล่านั้นจึงใส่ใจถึงบุญและบาป รู้ความเป็นจริง คิดหาอุบายที่สะอาด กำจัดความชั่ว และทำความดี พระโพธิสัตว์และพระมหาสัตว์เหล่านั้น บำเพ็ญปัญญาบารมี อย่างนี้

พระโพธิสัตว์และพระมหาสัตว์ แผ่เมตตาให้สรรพสัตว์ เพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่สรรพสัตว์ ไม่ละความเพียร พากเพียรตลอดเวลา พระโพธิสัตว์และมหาสัตว์เหล่านั้น บำเพ็ญวิริยบารมีอย่างนี้

พระโพธิสัตว์และพระมหาสัตว์ แผ่เมตตาให้สรรพสัตว์ เพื่อประโยชน์ เกื้อกูลแก่สรรพสัตว์ มีความอดทน และไม่โกรธเมื่อบุคคลอื่นติเตียน หรือไม่ทำร้ายพวกเขา พระโพธิสัตว์และพระมหาสัตว์ เหล่านั้น บำเพ็ญขันติบารมี อย่างนี้

พระโพธิสัตว์และพระมหาสัตว์ แผ่เมตตาให้สรรพสัตว์ เพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่สรรพสัตว์พูดคำสัตย์ ดำรงอยู่ในความสัตย์ รักษาคำสัตย์ พระโพธิสัตว์และพระมหาสัตว์เหล่านั้น บำเพ็ญสัจจบารมี อย่างนี้

พระโพธิสัตว์และพระมหาสัตว์แผ่เมตตาให้สรรพสัตว์ เพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่สรรพสัตว์ ไม่ละเมิดคำสัญญา แต่รักษาคำสัญญานั้นไว้จนตลอดชีวิต พระโพธิสัตว์และพระมหาสัตว์เหล่านั้น บำเพ็ญอธิษฐานบารมี อย่างนี้

พระโพธิสัตว์และพระมหาสัตว์ แผ่เมตตาให้สรรพสัตว์ เพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่สรรพสัตว์ ถือตัวเองเป็นอันเดียวกันกับสรรพสัตว์ และบำเพ็ญเมตตาบารมีอย่างนี้

พระโพธิสัตว์และพระมหาสัตว์ แผ่เมตตาให้สรรพสัตว์ เพื่อประโยชน์ เกื้อกูลสรรพสัตว์ ถือเพื่อน คนเป็นกลางและศัตรูเท่าเทียมกัน ไม่มีความโกรธและความยึดมั่น พระโพธิสัตว์และมหาสัตว์เหล่านั้น บำเพ็ญอุเบกขาบารมี อย่างนี้

พระโพธิสัตว์และพระมหาสัตว์แผ่เมตตาและบำเพ็ญบารมี ๑๐ ด้วยประการฉะนี้

อธิษฐาน ๔

บัดนี้ พระโพธิสัตว์และพระมหาสัตว์ เมื่อได้แผ่เมตตาและบำเพ็ญบารมี ๑๐ แล้ว ก็บำเพ็ญอธิษฐาน ๔ คือ สัจจาธิษฐาน จาคาธิษฐาน อุปสมาธิษฐาน และปัญญาธิษฐาน[๒๗]

ในที่นี้ สัจจบารมี อธิษฐานบารมี และวิริยบารมี ทำให้สัจจาธิษฐานสมบูรณ์

ทานบารมี สีลบารมี และเนกขัมมบารมี ทำให้จาคาธิษฐานสมบูรณ์

ขันติบารมี เมตตาบารมี และอุเบกขาบารมี ทำให้อุปสมาธิษฐานสมบูรณ์

ปัญญาบารมีทำให้ปัญญาธิษฐานสมบูรณ์

พระโพธิสัตว์และพระมหาสัตว์ เมื่อได้แผ่เมตตาและบำเพ็ญบารมี ๑๐ แล้ว ชื่อว่าบำเพ็ญอธิษฐาน ๔ และบรรลุธรรม ๒ อย่าง คือ สมถะและวิปัสสนา

ในที่นี้ สัจจาธิษฐาน จาคาธิษฐาน และอุปสมาธิษฐานทำให้สมถะสมบูรณ์ ปัญญาธิษฐานทำให้วิปัสสนาสมบูรณ์ เพราะความสมบูรณ์แห่งสมถะ พระโพธิสัตว์และพระมหาสัตว์

เหล่านั้น จึงบรรลุฌาน และยึดมั่นการหลีกออกจากกาม(เนกขัมมบารมี) และมีจิตตั้งมั่น ทำให้เกิดสมาธิเพื่อการแสดงยมกปาฏิหาริย์ และมหากรุณาสมาบัติ พระโพธิสัตว์และพระมหาสัตว์เหล่านั้นบรรลุวิปัสสนา ประกอบด้วยอภิญญา ปฏิสัมภิทา พละ เวสารัชชะ หลังจากนั้น ท่านเหล่านั้นก็ทำปกติญาณและสัพพัญญุตญาณให้เกิดขึ้น พระโพธิสัตว์และพระมหาสัตว์แผ่เมตตาและบรรลุความเป็นพระสัมมาสัมโพธิญาณ ตามลำดับอย่างนี้

เมตตาภาวนาจบ www.watprayoon.com

กรุณาภาวนา

ถาม : อะไรคือกรุณา ? อะไร เป็นปัจจุปัฏฐานของกรุณา ? อะไรเป็นลักษณะ รส และเป็นปทัฏฐานของกรุณา ? อะไร คืออานิสงส์ของกรุณา ? อะไร เป็นวิธีปฏิบัติ ?

ตอบ : เปรียบเหมือนมารดาบิดาผู้มองดูบุตรน้อยคนเดียวของตน รู้สึกสงสาร กล่าวว่า "เจ้าเป็นทุกข์จริงหนอ" ฉันใด บุคคลผู้สงสารสรรพสัตว์ก็ฉันนั้นเหมือนกัน นี้คือกรุณา บุคคลย่อมอยู่อย่างมีกรุณาไม่ฟุ้งซ่าน นี้เรียกว่า ปัจจุปัฏฐานของกรุณา ความไม่ปรากฏสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ เป็นลักษณะของกรุณา ความสุขเป็นรสของกรุณา ความไม่เบียดเบียนเป็นปทัฏฐานของกรุณาเป็นเชิงอรรถ[๒๐๗] อานิสงส์ของกรุณา เหมือนกับอานิสงส์ของเมตตานั่นเอง

อะไร เป็นวิธีปฏิบัติ ? โยคีใหม่เข้าไปสู่ที่สงัด นั่ง มีจิตตั้งมั่น และไม่ถูกรบกวน ถ้าเธอมองเห็นหรือได้ยินบุคคลเจ็บไข้ หรือบุคคลผู้ถูกความชราครอบงำ หรือบุคคลผู้เต็มไปด้วยความละโมบ เธอพิจารณาดังนี้ว่า "บุคคลนั้นประกอบด้วยทุกข์ เขาจะหลีกพ้นทุกข์ได้อย่างไร ?"[๒๐๘] อนึ่ง ถ้าเธอมองเห็นหรือได้ยินบุคคลผู้เป็นมิจฉาทิฏฐิ และประกอบด้วยกิเลส หรือบุคคลผู้ตกอยู่ในอวิชชา หรือบุคคลผู้ทำบุญแล้วในอดีตแต่ปัจจุบันนี้ ไม่ฝึกฝนตัวเอง เธอพิจารณาดังนี้ว่า "บุคคลนั้น มีทุกข์ เขาจะอยู่เป็นทุกข์ เขาจะหลีกพ้นทุกข์ได้อย่างไร ?"[๒๐๙] อนึ่ง ถ้าเธอมองเห็นหรือได้ยินบุคคลผู้ปฏิบัติอกุศลธรรม และไม่ปฏิบัติกุศลธรรม หรือบุคคลผู้ปฏิบัติธรรมที่ไม่น่าปรารถนา ไม่ปฏิบัติตามธรรมที่น่าปรารถนา เธอพิจารณาดังนี้ว่า "บุคคลนั้นประสบทุกข์ เขาจะอยู่เป็นทุกข์ เขาจะหลีกพ้นทุกข์ได้อย่างไร ?"[๒๑๐]www.watprayoon.com

โยคีนั้น โดยอุบายวิธีเหล่านี้และกิจกรรมเหล่านี้ เจริญกรุณาจิต (ความคิดที่ประกอบด้วยความสงสาร)เพื่อบุคคลเหล่านี้ และเจริญบ่อยๆ โยคีนั้นเมื่อเจริญกรุณาจิตโดยอุบายวิธีเหล่านี้และกิจกรรมเหล่านี้ เจริญบ่อยๆ แล้ว ทำจิตให้อ่อนนุ่ม และสามารถรับอารมณ์ได้ ต่อจากนั้น เธอเจริญกรุณาไปเพื่อบุคคลเป็นกลาง และศัตรู ตามลำดับ รายละเอียดที่เหลือได้แสดงไว้โดยพิสดารแล้วในตอนต้น โยคีนั้นแผ่กรุณาจิตไปในทิศทั้ง ๔ อย่างนี้

ถาม : อะไรคือสมิชฌนะ(ความสำเร็จ) และอะไรคืออสมิชฌนะ(ความไม่สำเร็จ)ของ

กรุณา ?

ตอบ : เมื่อพระโยคีบำเพ็ญกรุณา เธอเว้นจากการเบียดเบียนและจากการฆ่า เธอย่อมไม่เป็นทุกข์ ปราศจากราคะอันไม่บริสุทธิ์ กรุณาชื่อว่าโยคีไม่บำเพ็ญแล้ว เพราะเหตุ ๒ อย่าง คือ เพราะความขัดเคืองที่เกิดขึ้นในตัวเอง และเพราะความทุกข์

ถาม : ไม่ใช่สัตว์ทุกตัวตนที่มีทุกข์ ทุกข์จึงไม่ปรากฏเป็นประจำ เมื่อเป็นเช่นนั้นเป็นไปได้อย่างไรที่จะกรุณาต่อสรรพสัตว์ ? www.watprayoon.com

ตอบ : เนื่องจากว่า สรรพสัตว์เคยได้รับทุกข์เป็นบางครั้งในอดีต พวกเขาจึงกำหนดนิมิตได้ดี และบำเพ็ญกรุณาได้ในทุกสถานที่ อนึ่ง ทุกข์โศกที่เกิดจากชาติ(ความเกิด)และมรณะ(ความตาย) เป็นสมบัติประจำตัวของสรรพสัตว์ เพราะเหตุนั้น สรรพสัตว์จึงสามารถบำเพ็ญกรุณาได้ในทุกที่

กรุณาภาวนา จบ

มุทิตาภาวนา

ถาม : อะไรคือมุทิตา ? อะไรเป็นปัจจุปัฏฐานของมุทิตา ? อะไรเป็นลักษณะ รส และปทัฏฐานของมุทิตา ? อะไรคืออานิสงส์ของมุทิตา ? อะไร เป็นวิธีปฏิบัติ

ถาม : เปรียบเหมือนมารดาบิดาผู้มองดูบุตรน้อยคนเดียวของตน มีความชื่นชม และพูดว่า "สาธุ" ฉันใด โยคีเจริญมุทิตาเพื่อสรรพสัตว์ก็ฉันนั้น. มุทิตา บัณฑิตพึงทราบอย่างนี้ ความสงบนิ่งแห่งจิตในมุทิตา นี้เรียกว่า ปัจจุปัฏฐานของมุทิตา ความชื่นชมเป็นลักษณะของ มุทิตา ความไม่หวาดกลัวเป็นรสของมุทิตา ความสิ้นไปแห่งความไม่ชอบเป็นปทัฏฐานของมุทิตา อานิสงส์ของมุทิตาเหมือนกับอานิสงส์ของเมตตานั่นเอง www.watprayoon.com

อะไร เป็นวิธีปฏิบัติ ? โยคีใหม่เข้าไปสู่ที่สงัด นั่งลงด้วยจิตที่ตั้งมั่น และไม่ถูกรบกวน เมื่อเธอมองเห็นหรือได้ยินว่า บุคคลผู้มีคุณสมบัติบางคน ได้รับการยกย่องจากบุคคลอื่น และเขาอยู่สงบและมีความอิ่มใจ โยคีคิดดังนี้ว่า "สาธุ สาธุ ของงมีความอิ่มใจไปตลอดกาลนานเถิด" อนึ่ง เมื่อเธอมองเห็นหรือได้ยินว่า บุคคลคนใดบุคคลหนึ่งไม่ปฏิบัติอกุศลธรรม หรือเขาไม่ปฏิบัติตามธรรมที่ไม่น่าปรารถนา และปฏิบัติตามธรรมที่น่าปรารถนา โยคีนั้นคิดดังนี้ว่า "สาธุ สาธุ ขอจงมีความอิ่มใจตลอดกาลนานเถิด" โยคีนั้นเจริญมุทิตาจิต และเจริญบ่อย ๆ โดยอุบายวิธีเหล่านี้และกิจกรรมเหล่านี้ เมื่อได้เจริญมุทิตาจิตและเจริญบ่อยๆ โดยอุบายวิธีเหล่านี้และกิจกรรมเหล่านี้แล้ว เธอทำจิตของตนให้อ่อนโยน และสามารถทนต่ออารมณ์ได้ ต่อจากนั้น เธอเจริญมุทิตาจิตเพื่อบุคคลเป็นกลางและศัตรู ตามลำดับ รายละเอียดที่เหลือ ได้แสดงไว้โดยพิสดารแล้วในตอนต้น โยคีแผ่มุทิตาจิตไปในทิศทั้ง ๔ ด้วยประการฉะนี้

ถาม : อะไรเป็นสมิชฌนะ(ความสำเร็จ)ของมุทิตา ? อะไรเป็นอสมิชฌนะ(ความไม่สำเร็จ)?

ตอบ : เมื่อโยคีบำเพ็ญมุทิตา เธอย่อมกำจัดความไม่เป็นสุข ไม่ทำราคะให้เกิดขึ้น และไม่พูดคำเท็จ มุทิตาชื่อว่าอันโยคีไม่ได้บำเพ็ญให้บริบูรณ์แล้ว เพราะเหตุ ๒ ประการ คือ เพราะความขัดเคืองใจที่เกิดขึ้นภายในตัวเอง และเพราะการกระทำดูถูกเย้ยหยัน รายละเอียดที่เหลือได้แสดงไว้โดยพิสดารแล้วในตอนต้น

มุทิตาภาวนา จบ

อุเบกขาภาวนา

ถาม : อะไรคืออุเบกขา ? อะไรเป็นปัจจุปัฏฐานของอุเบกขา ? อะไรเป็นลักษณะ รส และปทัฏฐานของอุเบกขา ? อะไรคืออานิสงส์ของอุเบกขา ? อะไร เป็นวิธีปฏิบัติ ?

ตอบ : เปรียบเหมือนมารดาบิดาทั้งไม่เอาใจใส่เกินไป และไม่ละเลยบุตรของตน เกินไป แต่เอาใจใส่พอประมาณ และคอยดูบุตรเหล่านั้นอยู่ฉันใด โยคีคอยดูสรรพสัตว์โดยอุเบกขา ก็ฉันนั้น อุเบกขาบัณฑิตพึงทราบอย่างนี้ ความสงบนิ่ง(แห่งจิต)ในอุเบกขา นี้เรียกว่าปัจจุปัฏฐานของอุเบกขา ความไม่ยึดมั่นถือมั่น นี้เป็นนลักษณะของอุเบกขา ความเป็นกลาง เป็นรสของอุเบกขา การกำจัดความไม่ชอบและความชอบเป็นปทัฏฐานของอุเบกขา.อานิสงส์ของอุเบกขาเหมือนกับอานิสงส์ของเมตตานั่นเอง

ถาม : อะไร เป็นวิธีปฏิบัติ ? โยคีนั้น ในเบื้องต้น ใส่ใจตติยฌาน ประกอบด้วยเมตตา กรุณาและมุทิตา เมื่อบรรลุตติยฌานและได้รับความเชี่ยวชาญในตติยฌานนั้นแล้ว เธอมองเห็นว่าการบำเพ็ญเมตตา กรุณาและมุทิตาเป็นการยากเกินไป ความชอบและไม่ชอบ เป็น เหตุใกล้เมตตาเป็นต้นนี้ ประกอบด้วยการประจบ ความยินดีและความรื่นเริง ประโยชน์ของอุเบกขาอยู่ที่การเอาชนะความยุ่งยากเหล่านี้ โยคีนั้น เมื่อมองเห็นความยุ่งยากเกินไปของเมตตา กรุณาและมุทิตา และประโยชน์ของอุเบกขาแล้ว เจริญอุเบกขาไปยังบุคคลที่เป็นกลาง และทำจิตให้สงบ เมื่อเจริญและเจริญให้มากแล้ว เธอทำจิตของตนให้อ่อนและสามารถทนต่ออารมณ์ได้ ต่อจากนั้นเธอเจริญอุเบกขาไปยังศัตรูและเพื่อน รายละเอียดที่เหลือได้แสดงไว้โดยพิสดารแล้วในตอนต้น เธอแผ่อุเบกขาจิตไปในทิศทั้ง ๔ อย่างนี้ โยคีนั้น เมื่อปฏิบัติอย่างนั้น บรรลุจตุตถฌานโดยอาศัยอุเบกขา เธอบรรลุอัปปนาฌาน โดยวิธีการ ๓ อย่างนี้คือ โดยการกำหนดรู้สัตว์ทั้งหลาย โดยการกำหนดรู้เขตหมู่บ้าน และโดยการกำหนดรู้ทิศทั้งปวง

ถาม : เมื่อโยคีนั้นบำเพ็ญอุเบกขา เธอพิจารณาอย่างไร ?

ตอบ : โยคีพิจารณาดังนี้ว่า "ในเมตตา กรุณา และมุทิตา บุคคลยินดีกับสัตว์ทั้ง

หลายมากเกินไป" เธอกำจัดความยินดี หันมาบำเพ็ญอุเบกขา เปรียบเหมือนบุรุษกระโดดด้วยความยินดีที่ได้พบเพื่อนที่จากกันไปนาน และมีอาการสงบในเวลาต่อมา เมื่อได้อยู่กับเขาเป็นเวลาชั่วระยะหนึ่งแล้วฉันใด เมื่อได้ดำเนินชีวิตอยู่กับเมตตา กรุณา และมุทิตาเป็นเวลานานแล้ว โยคีก็บรรลุอุเบกขา ฉันนั้น อนึ่ง มีบุรุษคนหนึ่ง เขาพูดเกี่ยวกับสัตว์ทั้งหลายว่า "สัตว์ทั้งหลายพิจารณาดังนี้ว่า อะไร เป็นสมิชฌนะ (ความสำเร็จ) ของอุเบกขา? อะไร เป็นอสมิชฌนะ (ความไม่สำเร็จ) ของอุเบกขา?" เมื่ออุเบกขา อันบุคคลบำเพ็ญแล้ว เขาย่อมทำลายความไม่ชอบและความชอบ และไม่ทำอวิชชาให้เกิดขึ้น อุเบกขาชื่อว่าอันบุคคลไม่บำเพ็ญแล้ว เพราะเหตุ ๒ อย่าง คือ เพราะความขัดเคืองใจที่เกิดขึ้นภายในตนเอง และเพราะความเกิดขึ้นแห่งความไม่รู้ (อัญญาณุเบกขา)

อุเบกขาภาวนา จบ

ปกิณณกกถา

อะไร คือปกิณณกกถาเกี่ยวกับอัปปมัญญา ๔ ?[***] โยคีบรรลุคุณวิเศษในอัปปมัญญา ๔ โดยการบำเพ็ญธรรมเหล่านั้นแผ่ไปยังสัตว์ดิรัจฉาน คนไม่มีศีล คนมีศีล ผู้ไม่ชอบราคะ พระสาวก พระปัจเจกพุทธะและพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ยอมรับท่านเหล่านั้นเหมือนมารดายอมรับบุตรของเธอตามสมควรแก่ชั้นในชีวิตของพวกเขา[***]

ถาม : เพราะเหตุไร โยคีจึงบรรลุตติยฌานในเมตตา กรุณา และมุทิตา ไม่บรรลุจตุตถฌานเล่า ?

ตอบ : โยคีเจริญเมตตา กรุณา และมุทิตา โดยหมั่นเพ่งดูทุกข์โศกของสัตว์เหล่าอื่น (ดังนั้น อุเบกขาจึงไม่ปรากฏ) เพราะเหตุนั้น เธอจึงบรรลุตติยฌาน ไม่บรรลุจตุตถฌาน

อนึ่ง ภูมิของอุเบกขาเป็นของจตุตถฌาน เพราะจตุตถฌานประกอบด้วยอุเบกขา ๒ อย่างคือ เวทนุเบกขา(ความเป็นกลางในการเสวยอารมณ์) และ ธรรมมัชฌัตตตา(ความเป็นกลางแห่งธรรม) โยคีเมื่ออยู่ในภูมิแห่งอุเบกขาและถือสรรพสัตว์เสมอเหมือนกันหมด ย่อมบรรลุอุเบกขาตติยฌานอันโยคีให้เกิดขึ้นแล้ว ไม่ใช่จตุตถฌาน เพราะลักษณะแห่งภูมิของอัปปมัญญา ๓ อนึ่ง ท่านกล่าวว่า ฌาน ๔ โยคีทำให้เกิดขึ้นพร้อมกับอัปปมัญญา ๔ พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสไว้ว่า *"ภิกษุ อนึ่ง เธอพึงเจริญฌานที่มีวิตกและวิจาร เธอพึงเจริญฌานที่ไม่มีวิตก มีแต่วิจาร เธอพึงเจริญฌานที่ไม่มีวิตกและวิจาร เธอพึงเจริญฌานที่มีปีติ(เธอพึงเจริญฌานที่ไม่มีปีติ) เธอพึงเจริญฌานที่ประกอบด้วยอุเบกขา"* [***]

ถาม : เพราะเหตุไร ท่านจึงแสดงอัปปมัญญา ๔ เหล่านี้ ไม่แสดงอัปปมัญญา ๕ หรืออัปปมัญญา ๓ ?

ตอบ : ถ้าเป็นอย่างนั้น ทุกอย่างก็จะมีความไม่แน่นอน อนึ่ง เพื่อที่จะครอบงำพยาบาท วิหิงสา อรติและราคะ โยคีจึงทำอัปปมัญญา ๔ ให้ถึงพร้อม อนึ่ง ท่านกล่าวไว้ว่า ธรรม ๔ เหล่านี้อันโยคีครอบงำได้ด้วยเมตตาเท่านั้น ถ้าบุคคลมีพยาบาท วิหิงสาและอรติเกิดขึ้นในตนเอง เธอย่อมบรรลุคุณวิเศษ เพราะระงับพยาบาทเป็นต้นเหล่านั้นด้วยอัปปมัญญา ๔

อุเบกขาเป็นการทำเมตตา กรุณา และมุทิตาให้บริสุทธิ์ เพราะว่า โยคีทำลายความโกรธและความโลภได้ด้วยอุเบกขา

อนึ่ง พึงทราบว่า อัปปมัญญา ๔ มีลักษณะเดียว แม้จะมีนิมิตต่างกัน อัปปมัญญา ๔ มีลักษณะเดียวกันเพราะการกำจัดทุกข์ เพราะมีสัตว์เป็นอารมณ์ และเพราะปรารถนาที่จะบำเพ็ญประโยชน์

อนึ่ง ท่านกล่าวว่าเนื่องจากคุณวิเสสและเนื่องจากการได้อารมณ์และอานิสงส์อัปปมัญญาเหล่านั้นจึงแตกต่างกัน ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ในหลิททวสนสูตรว่า *ในสุภวิโมกข์เมตตาเป็นอันดับหนึ่ง ในอากาสานัญจายตนะ กรุณาเป็นอันดับหนึ่ง ในวิญญาณัญจายตนะมุทิตาเป็นอันดับหนึ่ง ในอากิญจัญญายตนะ อุเบกขาเป็นอันดับหนึ่ง* [๒๓๔]

ถาม : เพราะเหตุไร อัปปมัญญาเหล่านั้น จึงต้องเข้าใจอย่างนั้น ?

ตอบ : อัปปมัญญาเหล่านั้น ควรเข้าใจอย่างนั้น เพราะเป็นปัจจัยที่พอเพียง

ถาม : เป็นปัจจัยที่พอเพียงอย่างไร ?

ตอบ : ถ้าโยคีแผ่เมตตาจิต สรรพสัตว์ย่อมเป็นที่รักของเธอ เพราะสัตว์เหล่านั้นเป็นที่รักของเธอเสมอ เธอใช้จิตพิจารณานีลกสิณ ปีตกสิณ หรือวรรณกสิณอื่น ๆ และบรรลุอัปปนาฌาน(สมาธิ)โดยไม่ยาก ในขณะนี้ โยคีทำรูปฌาน ๔ ให้ถึงพร้อม เพราะเหตุนั้น เมตตาจึงเป็นอันดับหนึ่งในสุภวิโมกข์ ในกาลนั้น โยคีอาศัยเมตตาที่เธอเจริญไว้แล้วในรูปฌานที่ ๔ และก้าวล่วงรูปนั้น

ถาม : ข้อนั้น มีอรรถาธิบายอย่างไร ?

ตอบ : โยคีบำเพ็ญเมตตา เพราะเหตุนั้น เธอจึงรู้ข้อเสียหายของรูปอย่างไร ? คือ โยคีนั้น เมื่อเห็นทุกข์ของสัตว์ทั้งหลาย จึงแผ่เมตตาโดยอาศัยเหตุที่เป็นรูป ต่อจากนั้น เธอรู้แจ้งข้อเสียหายของรูป ทำความคิดให้เกิดขึ้นเพื่อพิจารณาการก้าวล่วงรูป และอากาศ และบรรลุอัปปนาฌานในอากาสานัญจายตนะ โดยไม่ลำบาก เพราะเธออาศัยอากาศนั้น

เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า กรุณาเป็นอันดับหนึ่งในอากาสานัญจายตนฌาน[๒๓๕]โยคีนั้นก้าวล่วงอากาสานัญจายตนฌาน เพราะมุทิตา

ถาม : หมายความว่าอย่างไร?

ตอบ : โยคีนั้น เมื่อบำเพ็ญมุทิตา พิจารณาวิญญาณไม่มีขีดจำกัด และไม่ยึดมั่นสิ่งใด

พิจารณาอย่างไร? เพราะมุทิตานี้ โยคีจึงบรรลุอัปปนาฌาน โดยพิจารณาสัตว์ทั้งหลายในวิญญาณัญจายตนะที่เธอไม่ยึดมั่นถือมั่น ต่อจากนั้น เธอผู้ไม่ยึดมั่นถือมั่น กำหนดวิญญาณอันไม่มีที่สุด เมื่อพ้นจากรูปฌาน และยึดเอาอากาศ (เป็นอารมณ์)แล้ว เธอพิจารณาวิญญาณไม่มีที่สุด และเพราะพิจารณาอารมณ์หลายอย่าง เธอจึงบรรลุอัปปนาฌานโดยไม่ลำบาก เพราะเหตุนั้น ในวิญญาณัญจายตนฌาน มุทิตาจึงเป็นอันดับหนึ่ง***

ถาม : โยคีนั้นก้าวพ้นวิญญาณัญจายตนะ โดยอาศัยอุเบกขา ข้อนั้นหมายความว่าอะไร?

ตอบ : โยคีนั้น บำเพ็ญอุเบกขา หลุดพ้นจากอุปาทาน หลุดพ้นอย่างไร? ถ้าเธอไม่บำเพ็ญอุเบกขา เธอก็จะยึดมั่นสิ่งทั้งหลาย และคิดว่า "สัตว์นี้ได้รับสุข หรือสัตว์นี้ได้รับทุกข์" หรือเธออาศัยปีติหรือสุข ต่อจากนั้น เธอก็หลีกออกจากอุปาทานและจากวิญญาณัญจายตนฌาน และเป็นสุข เธอบรรลุอัปปนาฌานโดยไม่ลำบาก จิตของเธอไม่ถูกยึดมั่นอารมณ์ใด ๆ เพราะเหตุไร? เพราะว่า ในอากิญจัญญายตนะ โยคีไม่ได้ยึดมั่นวิญญาณัญจายตนะหรืออากาสานัญจายตนะ เพราะเหตุนั้น ในอากิญจัญญายตนะ อุเบกขาจึงเป็นอันดับหนึ่ง***

ปกิณณกกถา จบ

จตุธาตุววัฏฐาน

ถาม : อะไร คือจตุธาตุววัฏฐาน? อะไรเป็นปัจจุปัฏฐานของจตุธาตุววัฏฐาน ? อะไรเป็นลักษณะ รส และปทัฏฐานของจตุธาตุววัฏฐาน ? อะไรคืออานิสงส์ ของจตุธาตุววัฏฐาน ? อะไร เป็นวิธีปฏิบัติ ?

ตอบ : การกำหนดรู้ธาตุ ๔ ภายในตนนี้เรียกว่า จตุธาตุววัฏฐาน ความสงบนิ่งแห่งจิตในการกำหนด(ธาตุ ๔) นี้เรียกว่าปัจจุปัฏฐานของจตุธาตุววัฏฐาน การไตร่ตรองธาตุ ๔ อย่างใกล้ชิด เป็นลักษณะของจตุธาตุววัฏฐาน การเข้าใจความว่าง เป็นรสของจตุธาตุววัฏฐาน การกำจัดความคิดเกี่ยวกับสัตว์เป็นปทัฏฐานของจตุธาตุววัฏฐาน

อะไร คืออานิสงส์ของจตุธาตุววัฏฐาน ? อานิสงส์ มี ๘ อย่าง คือบุคคลผู้ปฏิบัติจตุธาตุววัฏฐาน ย่อมครอบงำความกลัว ความพอใจและไม่พอใจในโลก มีจิตมั่นคงไม่หวั่นไหวต่ออารมณ์ที่น่าปรารถนาและไม่น่าปรารถนา ทำลายความคิดแบ่งแยกเพศชายและเพศหญิง ประกอบด้วยมหาปัญญา อยู่เป็นสุขและเข้าถึงอมตภาวะ สภาพจิตของเขาย่อมผ่องใส เขาสามารถทำกรรมทุกอย่างให้สมบูรณ์

อะไรเป็นวิธีปฏิบัติ ? โยคีใหม่ กำหนดธาตุทั้งหลาย โดยวิธีการ ๒ อย่าง คือ โดยย่อและโดยพิสดาร

ถาม : อะไร คือการกำหนดธาตุทั้งหลายโดยย่อ ?

ตอบ : โยคีนั้น เข้าไปสู่ที่สงัด มีจิตตั้งมั่น พิจารณาอย่างนี้ว่า "กายนี้ ควรกำหนดรู้โดยธาตุ ๔ ในกายนี้ มีลักษณะแข็งอยู่ นั้นเป็นปฐวีธาตุ(ธาตุดิน) มีลักษณะชื้น นั้นเป็น อาโปธาตุ(ธาตุน้ำ) มีลักษณะร้อน นั้นเป็นเตโชธาตุ(ธาตุไฟ) มีลักษณะเคลื่อนไหว นั้นเป็นวาโยธาตุ(ธาตุลม) ดังนั้น จึงมีเพียงธาตุเท่านั้นในร่างกาย ไม่มีสัตว์ ไม่มีชีวะ โยคีนั้น กำหนดธาตุทั้งหลายโดยย่อ อย่างนี้ อนึ่ง ท่านกล่าวว่า โยคีกำหนดธาตุโดยย่อ เธอเข้าใจกายโดยการรู้แจ้งอาหารใหม่ สีของมัน รูปร่าง และสัณฐานของมัน โยคีนั้น กำหนดธาตุทั้งหลายโดยย่อด้วยประการฉะนี้ เธอรู้แจ้งลักษณะของกายทั้งหมด โดยรู้แจ้งอาหารใหม่ สี รูปร่าง และสัณฐานของมัน เข้าใจกายนี้ โดยรู้แจ้งเนื้อ สี รูปร่าง และสัณฐานของมัน. โยคีนั้นเมื่อเข้าใจกายทั้งสิ้น โดยรู้แจ้งเนื้อ สี รูปร่าง และสัณฐานของมันแล้ว เข้าใจกายทั้งสิ้น โดยรู้แจ้งเส้นโลหิตดำทั้งหลาย สี รูปร่าง และสัณฐานของมัน โยคีนั้นเมื่อเข้าใจกายทั้งสิ้น โดยรู้แจ้งเส้นโลหิตดำทั้งหลาย สี รูปร่าง และสัณฐานของมันแล้ว เข้าใจกายทั้งสิ้น โดยรู้แจ้งกระดูก สี รูปร่าง และสัณฐานของมัน. โยคีนั้น กำหนดจิตอยู่ในอาการ ๔ อย่างนี้. หลังจากกำหนดจิตของตนแล้ว เธอทำจิตให้อ่อน และสามารถทนต่ออารมณ์ได้ โยคีนั้น เมื่อกำหนดจิตอยู่โดยอาการ ๔ อย่างนี้ และทำจิตให้อ่อนนุ่ม และให้ทนต่ออารมณ์ได้แล้ว รู้โดยอาการอื่น ๔ อย่าง คือ รู้ลักษณะที่แข็งว่าเป็นธาตุดิน ลักษณะชื้นว่าเป็นธาตุน้ำ ลักษณะร้อนว่าเป็นธาตุไฟ ลักษณะเคลื่อนไหวว่าเป็นธาตุลม โยคีนั้นรู้โดยอาการ ๔ อย่างนี้ว่า มีเพียงธาตุ ๔ เท่านั้น และไม่มีสัตว์ ไม่มีชีวะในที่นี้ อาการอื่นๆ ชื่อว่าเป็นอันบริบูรณ์ด้วยเหมือนกัน โยคีนั้น กำหนดธาตุทั้งหลายโดยย่ออย่างนี้

อาการ ๒๐ แห่งการกำหนดปฐวีธาตุ(ธาตุดิน)

โยคีกำหนดธาตุทั้งหลายโดยพิสดาร อย่างไร ? เธอกำหนดปฐวีธาตุโดยพิสดาร โดยอาการ ๒๐ คือ ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น เส้นเลือดดำ กระดูก เยื่อในกระดูก ไต หัวใจ ตับ ปอด ม้าม ลำไส้น้อย ลำไส้ใหญ่ อาหารใหม่ อาหารเก่า มันสมอง ที่มีอยู่ในกายนี้

อาการ ๑๒ แห่งการกำหนดอาโปธาตุ(ธาตุน้ำ)

โยคีกำหนดวาโยธาตุโดยพิสดาร โดยอาการ ๑๒ คือ น้ำดี น้ำลาย หนอง เลือด เหงื่อ มันข้น น้ำตา มันเหลว เสมหะ น้ำมูก ไขข้อ ปัสสาวะ มีอยู่ในกายนี้

อาการ ๔ แห่งการกำหนดเตโชธาตุ(ธาตุไฟ)

โยคีกำหนดเตโชธาตุโดยพิสดาร โดยอาการ ๔ คือ ความร้อนจากอาการไข้และ

ความร้อนปกติของร่างกาย และอากาศ ความเท่ากันของความเย็นและความร้อน ความร้อนที่ช่วยย่อยอาหารที่บุคคลบริโภค เหล่านี้ เรียกว่าเตโชธาตุ

อาการ ๖ แห่งการกำหนดวาโยธาตุ(ธาตุลม)

โยคีกำหนดวาโยธาตุโดยพิสดาร โดยอาการ ๖ คือ ลมพัดขึ้นข้างบน ลมพัดลงข้างล่าง ลมพัดในท้อง ลมในไส้[illegible] ลมพัดไปตามตัว ลมหายใจเข้าออก[illegible]

เมื่อโยคีมองเห็นกายนี้โดยอาการ ๔๒ อย่าง ด้วยประการฉะนี้ เพียงธาตุเท่านั้นแสดงตัวออกมา ไม่มีสัตว์ ไม่มีชีวะ ธาตุทั้งหลาย โยคีกำหนดโดยพิสดารอย่างนี้

อนึ่ง พระโบราณาจารย์ได้กล่าวไว้ว่า โยคีควรกำหนดธาตุ ๔ โดยอาการ ๑๐ คือ **โดยความหมายของคำ โดยอารมณ์ โดยกลาปะ โดยความเป็นผง โดยไม่แยกกัน โดยปัจจัย โดยลักษณะ โดยความเสมอกันและไม่เสมอกัน โดยความเหมือนและความต่างกัน โดยความเป็นหุ่น**

อาการที่ ๑ ตอนที่ว่าด้วยความหมายของคำ มีดังต่อไปนี้

ถาม : โยคีพึงกำหนดธาตุโดยคำ อย่างไร ?

ตอบ : คำมี ๒ ชนิด คือ คำทั่วไป และคำพิเศษ ในที่นี้ คำว่า มหาภูต ๔ เป็นคำพิเศษ ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ เป็นคำพิเศษ

ถาม : อะไร เป็นความหมายของคำว่า มหาภูต ๔ ?

ตอบ : ความปรากฏอันยิ่งใหญ่ เรียกว่า มหาภูต ธาตุเหล่านั้นยิ่งใหญ่ เป็นมายา แต่ปรากฏเหมือนของจริง เพราะเหตุนั้น ธาตุเหล่านั้น ท่านจึงเรียกว่ามหาภูต คำว่า ภูต เป็นคำที่ใช้เรียกยักษ์ หรือสิ่งอื่น ๆ

ถาม : เพราะเหตุไร ความปรากฏอันยิ่งใหญ่ ท่านจึงเรียกว่า มหาภูต ?

ตอบ : ธาตุทั้งหลายชื่อว่า มหาภูต เหมือนดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสไว้ในคาถานี้ว่า

"เรากล่าวว่าแผ่นดิน มีขนาด ๒๔๐,๐๐๐ นหุต
ผืนน้ำทั้งหมดมีขนาด ๔๘๐,๐๐๐ นหุต
ลมในที่ว่างมีขนาด ๖๙๐,๐๐๐ นหุต
โลกของเราตั้งอยู่ในลมนั้น
โลกนั้นมีไฟเผาผลาญ ซึ่งจะลุกเป็นเปลวเพลิงมหึมา
พุ่งขึ้นไปถึงพรหมโลกเป็นเวลา ๗ วัน"

นี้คือ "มหาภูต" เพราะเหตุนั้น ธาตุเหล่านั้น ท่านจึงเรียกว่า มหาภูต

ถาม : มหาภูตที่ไม่จริงนั้น ปรากฏเหมือนของจริง อย่างไร ?

ตอบ : สิ่งที่เรียกว่ามหาภูต ไม่ใช่ทั้งเพศชายและเพศหญิง มันปรากฏโดยอาศัยรูปของบุรุษและสตรี และธาตุที่ไม่ยาวและสั้น ปรากฏเป็นรูปยาวและสั้น ธาตุไม่ใช่ต้นไม้และภูเขา แต่มันปรากฏเป็นรูปแห่งต้นไม้หรือภูเขา มหาภูตเป็นสิ่งที่ไม่จริงแต่ปรากฏเหมือนเป็นของจริง และเรียกว่ามหาภูต ด้วยประการฉะนี้

อะไร คือความหมายของคำว่า "เป็นคำใช้เรียกยักษ์และสิ่งอื่นๆ" ? ภูตนั้นเป็นเหมือนยักษ์ที่เข้าไปในตัวมนุษย์ และสิงอยู่ในมนุษย์นั้น เพราะการสิงอยู่ของยักษ์นั่นแหละที่มนุษย์แสดงคุณสมบัติ ๔ อย่างออกมา คือ ความแข็ง ความฟุ่งขึ้นแห่งน้ำ ความร้อน และความเบาแห่งการเคลื่อนไหว ในทำนองเดียวกัน ธาตุ ๔ รวมเข้ากับร่างกาย ทำให้คุณสมบัติ ๔ บริบูรณ์ เพราะการรวมกันของธาตุดิน ความแข็งจึงเกิดมี เพราะการรวมกันของธาตุน้ำ ความเอิบอาบจึงเกิดมี เพราะการรวมกันของธาตุไฟ ความร้อนจึงเกิดมี และเพราะการรวมกันของธาตุลม ความเบาแห่งการเคลื่อนไหวจึงเกิดมี เพราะเหตุนั้น มหาภูต พึงรู้ว่า "เป็นคำใช้เรียกยักษ์และสิ่งอื่นๆ"

ธาตุ ๔

ถาม : อะไร คือความหมายของปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ และวาโยธาตุ ?

ตอบ : ความแผ่ขยายออกและความใหญ่ เป็นความหมายของปฐวีธาตุ(ดิน) ความเป็นของดื่มได้และการช่วยพยุงไว้ เป็นความหมายของอาโปธาตุ การลุกโพลงขึ้นเป็นความหมายของเตโชธาตุ การเคลื่อนไปมาเป็นความหมายของวาโยธาตุ

อะไร คือความหมายของธาตุ? ธาตุ หมายถึงการธำรงไว้ซึ่งรูปของตน และแก่นสารของดินก็คือปฐวีธาตุ(ธาตุดิน) แก่นสารของน้ำคืออาโปธาตุ(ธาตุน้ำ) แก่นสารของไฟคือเตโชธาตุ(ธาตุไฟ) แก่นสารของลมคือวาโยธาตุ(ธาตุลม)

อะไร คือแก่นสารของปฐวี(ดิน) ? ลักษณะแห่งความแข็ง ความแกร่ง ความหนา ความไม่เคลื่อนไหว ความมั่นคง ความรองรับ เหล่านี้เรียกว่า แก่นสารของปฐวี

อะไร คือแก่นสารของอาโป(น้ำ) ? ลักษณะแห่งความซึมซาบ ความชุ่มชื้น ลักษณะที่เป็นความเหลว ความไหลริน ความแผ่ซ่านไป ความเพิ่มพูนขึ้น ความกระเพื่อม ความประสาน เหล่านี้เรียกว่า แก่นสารของอาโป

อะไร ชื่อว่าเป็นแก่นสารของเตโช(ไฟ) ? ลักษณะแห่งความร้อน ความอุ่น ความเป็นไอ การทำให้สุก การเผาไหม้ การเกาะกุมไว้ เหล่านี้เรียกว่า แก่นสารของเตโช

อะไร คือแก่นสารของวาโย(ลม) ? ลักษณะแห่งการพยุงไว้ ความเย็น การเข้าออก การพัด การลงต่ำ การเกาะ เหล่านี้เรียกว่า แก่นสารของวาโย

นี่ คือความหมายของธาตุ โยคีควรกำหนดธาตุทั้งหลาย โดยความหมายของคำอย่างนี้

ถาม : พระโยคีควรกำหนดธาตุทั้งหลายโดยอารมณ์ อย่างไร ?

ตอบ : ในปฐวีธาตุ ความคงที่เป็นอารมณ์ ในอาโปธาตุ ความประสานเป็นอารมณ์ ในเตโชธาตุ การทำให้สุกเป็นอารมณ์ ในวาโยธาตุ การแทรกแซงเป็นอารมณ์

อนึ่ง ในปฐวีธาตุ ความตั้งอยู่ เป็นอารมณ์ ในอาโปธาตุ การไหลลงเป็นอารมณ์[illegible] ในเตโชธาตุ การทำให้ลอยขึ้น เป็นอารมณ์ ในวาโยธาตุ การเคลื่อนไปเป็นอารมณ์ อนึ่ง เพราะการรวมกันของธาตุ ๒ ชนิด ในเบื้องต้น บุคคลเวลาก้าวเท้ายกเท้าข้างหนึ่งขึ้น ต่อจากนั้น เพราะการรวมกันของธาตุ ๒ ชนิด บุคคลจึงยกเท้าอีกข้างหนึ่งขึ้น เพราะการรวมกันของธาตุ ๒ ชนิด ในเบื้องต้น บุคคลจึงนั่งหรือหลับ และเพราะการรวมกันของธาตุ ๒ ชนิด ต่อจากนั้น บุคคลลุกขึ้นและเดินไป เพราะการรวมกันของธาตุ ๒ ชนิด ในเบื้องต้น ความหดหู่และเซื่องซึมจึงเกิดขึ้น เพราะการรวมกันของธาตุ ๒ ชนิด ต่อจากนั้น บุคคลจึงเป็นคนแข็งขัน เพราะการรวมกันของธาตุ ๒ ชนิดในเบื้องต้น จึงมีความหนัก เพราะการรวมกันของธาตุ๒ ชนิด ต่อจากนั้น จึงมีความเบา โยคีควรกำหนดธาตุ ๔ โดยอารมณ์อย่างนี้

โยคคีควรกำหนดมหาภูต ๔ โดยกลาปะ(กลุ่ม)อย่างไร ? กลาปะประกอบด้วยปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ เพราะธาตุเหล่านี้ สี กลิ่น รส โอชาจึงเกิดขึ้น ธรรมทั้ง ๘ อย่างนี้ขึ้นพร้อมกัน ดำรงอยู่ด้วยกัน และไม่แยกจากกัน การรวมเข้าด้วยกันนี้ เรียกว่า (สุทธอัฏฐก)กลาปะ อนึ่ง มีกลาปะ ๔ กลุ่ม คือ กลุ่มแห่งธาตุดิน กลุ่มแห่งธาตุน้ำ กลุ่มแห่งธาตุไฟ และกลุ่มแห่งธาตุลม ในกลุ่มแห่งธาตุดิน ปฐวีธาตุเด่น อาโปธาตุ เตโชธาตุ และวาโยธาตุมีน้อยตามลำดับ ในกลุ่มแห่งธาตุน้ำ อาโปธาตุเด่น ปฐวีธาตุ วาโยธาตุ และเตโชธาตุมีน้อยตามลำดับ ในกลุ่มแห่งธาตุไฟ เตโชธาตุเด่น ปฐวีธาตุ วาโยธาตุและอาโปธาตุมีน้อยตามลำดับ ในกลุ่มแห่งธาตุลม วาโยธาตุเด่น เตโชธาตุ อาโปธาตุ และปฐวีธาตุมีน้อยตามลำดับ[illegible] โยคีควรกำหนดธาตุทั้งหลายโดยกลาปะอย่างนี้

ถาม : โยคีควรกำหนดมหาภูต ๔ โดยความเป็นผง อย่างไร?

ตอบ : โยคีนั้น กำหนดปฐวีธาตุที่อยู่ถัดจากปรมาณูอากาศซึ่งละเอียดที่สุด ปฐวีธาตุนี้ผสมเข้ากับน้ำ เพราะเหตุนั้น มันจึงไม่กระจัดกระจาย เพราะสุกโดยอาศัยเตโชธาตุ มันจึงไม่มีกลิ่น เพราะวาโยธาตุค้ำจุนไว้มันจึงดำเนินไปได้ โยคีควรกำหนดอย่างนี้ อนึ่ง พระโบราณาจารย์ ได้กล่าวไว้ว่า *"ถ้าถูกบดจนเป็นผง ปฐวีธาตุในกายของคนทั่วไป จะเท่ากับ ๑ โทฺ กับ ๒ โช (๑ โช = ๑.๕๔๔ ควอต) เมื่อผสมกับน้ำ ปฐวีธาตุนั้นก็จะเพิ่มเป็น ๖ โช และ ๕ โค เมื่อบ่มด้วยเตโชธาตุแล้ว มันจึงเคลื่อนที่เพราะลม"* โยคีควรกำหนดกายโดยความเป็นผง อย่างนี้

ถาม : โยคีควรกำหนดธาตุโดยไม่แยกกัน อย่างไร?

ตอบ : ปฐวีธาตุ ถูกเกาะกุมไว้ด้วยกันโดยอาโปธาตุ ถูกทำใหอุ่นโดยเตโชธาตุ ถูกค้ำจุนไว้โดยวาโยธาตุ ธาตุ ๓ ถูกรวมเข้าด้วยกันอย่างนี้ อาโปธาตุอาศัยอยู่ในปฐวีธาตุ ถูกทำให้อุ่นโดยเตโชธาตุ ธาตุ ๓ อย่างถูกยึดไว้ด้วยกันอย่างนี้ เตโชธาตุอาศัยอยู่ในปฐวีธาตุ ถูกยึดไว้ด้วยกันโดยอาโปธาตุ ค้ำจุนไว้โดยวาโยธาตุ ธาตุ ๓ ถูกทำให้อุ่นอย่างนี้ วาโยธาตุอาศัยอยู่ในปฐวีธาตุ ถูกยึดไว้ด้วยกันโดยอาโปธาตุ ถูกทำให้อุ่นโดยเตโชธาตุ ธาตุ ๓ ถูกค้ำจุนไว้อย่างนี้ ธาตุ ๓ อาศัยปฐวีธาตุ ถูกยึดไว้ด้วยกันโดยอาโปธาตุ ธาตุ ๓ จึงไม่กระจัดกระจาย ธาตุ ๓ อุ่นโดยเตโชธาตุ จึงไม่มีกลิ่น ธาตุ ๓ ค้ำจุนไว้โดยวาโยธาตุ จึงดำเนินไป และอยู่ร่วมกันได้ ไม่แตกกระจายออกไป ธาตุ ๔ อิงอาศัยกันอยู่ ไม่แตกกระจัดกระจายออกไปอย่างนี้ โยคีนั้นกำหนดธาตุทั้งหลาย โดยการไม่แยกจากกัน อย่างนี้

ถาม : โยคีควรกำหนดธาตุโดยปัจจัย อย่างไร ?

ตอบ : เหตุ ๔ และปัจจัย ๔ สร้างธาตุขึ้นมา เหตุ ๔ คืออะไรบ้าง ? คือ กรรม วิญญาณ ฤดู และอาหาร อะไรคือกรรม? ธาตุ ๔ ที่ถูกสร้างขึ้นมาจากกรรม ทำให้ปัจจัย ๒ อย่างบริบูรณ์ คือชนกปัจจัย(ปัจจัยทำให้เกิด) และกัมมปัจจัย(ปัจจัยดำเนินการ) ธาตุอื่น ๆ ทำให้อุปนิสสยปัจจัย(ปัจจัยที่เข้าไปอุดหนุน)บริบูรณ์

คำว่า "วิญญาณ" คือ ธาตุ ๔ ที่ถูกสร้างขึ้นมา จากวิญญาณ ทำให้ปัจจัย ๖ บริบูรณ์ คือ ชนกปัจจัย สหชาตปัจจัย(ปัจจัยที่เกิดร่วมกัน) นิสสยปัจจัย (ปัจจัยเป็นที่อาศัย) อาหารปัจจัย(ปัจจัยหล่อเลี้ยง) อินทรียปัจจัย(ปัจจัยคืออินทรีย์) อัตถิปัจจัย(ปัจจัยที่ปรากฏ) ธาตุอื่น ๆ ทำให้ปัจจัยทั้งหลายบริบูรณ์ คือนิสสยปัจจัยและอัตถิปัจจัย

ในวิญญาณ ในขณะที่เข้าไปสู่ครรภ์ รูปทำให้ปัจจัย ๗ อย่างบริบูรณ์ คือ สหชาตปัจจัย อัญญมัญญปัจจัย นิสสยปัจจัย อาหารปัจจัย อินทรียปัจจัย วิปากปัจจัย อัตถิปัจจัย

วิญญาณที่จะมาเกิด ทำให้ปัจจัย ๓ อย่างเกี่ยวกับกายก่อนเกิดบริบูรณ์ คือ ปัจฉาชาตปัจจัย นิสสยปัจจัย และอัตถิปัจจัย

มหาภูต ๔ เกิดจากฤดู ทำให้ปัจจัย ๒ บริบูรณ์ คือ ชนกปัจจัยและอัตถิปัจจัย ธาตุอื่น ๆ ทำให้ปัจจัย ๒ บริบูรณ์ คือ นิสสยปัจจัยและอัตถิปัจจัย

คำว่า "อาหาร" คือ มหาภูต ๔ ที่เกิดจากอาหาร ทำให้ปัจจัย ๓ บริบูรณ์ คือ ชนกปัจจัย อาหารปัจจัย และอัตถิปัจจัย ธาตุอื่น ๆ ทำให้ปัจจัย ๒ บริบูรณ์ คือ นิสสยปัจจัยและอัตถิปัจจัย ในที่นี้ ธาตุ ๔ ที่ถูกกรรมสร้างขึ้นมา เป็นธาตุที่เกิดร่วมกัน(ธาตุทั้งหลายที่อิงอาศัยกัน)ทำให้ปัจจัย ๔ บริบูรณ์ คือ สหชาตปัจจัย อัญญมัญญปัจจัย นิสสยปัจจัย อัตถิปัจจัย ธาตุอื่น ๆ ทำให้ปัจจัย ๒ บริบูรณ์ คือนิสสยปัจจัยและอัตถิปัจจัย โยคีนั้นควรรู้ธาตุทั้งหลายที่ถูกสร้างขึ้นมาจากวิญญาณ สร้างขึ้นมาจากฤดู และสร้างขึ้นมาจากอาหารด้วยประการฉะนี้ ปฐวีธาตุเป็น

ปัจจัยของธาตุอื่นโดยเป็นที่อาศัย อาโปธาตุ เป็นปัจจัยของธาตุอื่น ๆ โดยเป็นเครื่องผูก เตโชธาตุ เป็นปัจจัยของธาตุอื่นๆ โดยเป็นที่บ่ม วาโยธาตุ เป็นปัจจัยของธาตุอื่น ๆ โดยเป็นสนับสนุน โยคีควรกำหนด ธาตุทั้งหลายโดยเป็นปัจจัย อย่างนี้ www.watprayoon.com

ถาม : โยคีควรกำหนดธาตุทั้งหลายโดยลักษณะ อย่างไร ?

ตอบ : ลักษณะของปฐวีธาตุ คือ ความแข็ง ลักษณะของอาโปธาตุ คือการซึมซาบ ลักษณะของเตโชธาตุ คือความร้อน ลักษณะของวาโยธาตุ คือความเย็น โยคีควรกำหนดธาตุทั้งหลายตามสมควรแก่ลักษณะ อย่างนี้ www.watprayoon.com

ถาม : โยคีควรกำหนดธาตุทั้งหลายโดยความเสมอกันและไม่เสมอกัน อย่างไร ?

ตอบ : ปฐวีธาตุและอาโปธาตุ เสมอกันเพราะความมีน้ำหนัก เตโชธาตุ และวาโยธาตุ เสมอกันเพราะความเบา อาโปธาตุและเตโชธาตุไม่เสมอกัน อาโปธาตุสามารถกำจัดความแห้งของเตโชธาตุได้ เพราะเหตุนั้น ธาตุเหล่านั้นจึงไม่เสมอกัน เพราะอิงอาศัยกันปฐวีธาตุและวาโยธาตุจึงไม่เสมอกัน ปฐวีธาตุขัดขวางการออกไปของวาโยธาตุ วาโยธาตุก็สามารถทำลายปฐวีธาตุได้ เพราะเหตุนั้น ธาตุเหล่านั้นจึงไม่เหมือนกัน อนึ่ง ธาตุชื่อว่าเสมอกัน เพราะอาศัยกัน หรือชื่อว่าไม่เสมอกัน เพราะลักษณะตามธรรมชาติของมัน โยคีควรกำหนดธาตุทั้งหลายโดยความเสมอกันและไม่เสมอกัน อย่างนี้ www.watprayoon.com

ถาม : โยคีควรกำหนดธาตุทั้งหลายโดยความเหมือนและความต่างกัน อย่างไร ?

ตอบ : ธาตุ ๔ ที่ถูกสร้างขึ้นมาจากกรรม มีลักษณะเดียวกัน เพราะธาตุเหล่านั้นถูกสร้างขึ้นมาจากกรรม เมื่อว่าโดยเป็นลักษณะ ธาตุเหล่านั้นจึงต่างกัน โยคีควรรู้ธาตุเหล่านั้นที่ถูกสร้างขึ้นมาจากวิญญาณ จากฤดู และจากอาหาร ในทำนองเดียวกัน www.watprayoon.com

ส่วนของปฐวีธาตุที่มีเหตุและปัจจัย ๔ มีธรรมชาติเดียวกันเพราะว่าโดยลักษณะ เมื่อว่าโดยเหตุ ส่วนเหล่านั้นต่างกัน โยคีควรทราบวาโยธาตุ เตโชธาตุ และอาโปธาตุ ที่มีเหตุและปัจจัย ๔ ในทำนองเดียวกัน ธาตุ ๔ มีธรรมชาติเดียวกัน เพราะความเป็นธาตุของมัน เพราะความเป็นมหาภูต มีธรรมชาติเดียวกัน เพราะมันเป็นสิ่งของ มีธรรมชาติเดียวกัน เพราะมันไม่เที่ยง มีธรรมชาติอย่างเดียวกัน เพราะมันเป็นทุกข์ มีธรรมชาติอย่างเดียวกัน เพราะมันเป็นอนัตตา ธาตุเหล่านั้น ต่างกันเพราะลักษณะ ต่างกันเพราะอารมณ์ ต่างกันเพราะกรรม ต่างกันเพราะธรรมชาติของวิญญาณต่างกัน ต่างกันเพราะธรรมชาติแห่งฤดูต่างกัน ต่างกันเพราะธรรมชาติแห่งอาหารต่างกัน ต่างกันเพราะความต่างกันแห่งธรรมชาติ ต่างกันเพราะความต่างกันแห่งความเกิดขึ้น ต่างกันเพราะความต่างกันแห่งการเกิด(ชาติ) ต่างกันเพราะความต่างกันในความเป็นไป โยคีกำหนดธาตุทั้งหลายโดยความเหมือนและความต่างกัน อย่างนี้

ข้ออุปมาว่าด้วยหุ่น

ถาม : โยคีพึงกำหนดธาตุทั้งหลายโดยความเป็นหุ่น อย่างไร ?

ตอบ : เปรียบเหมือนนายช่างผู้เชี่ยวชาญเรื่องหุ่น แกะสลักไม้ ทำรูปจำลองมนุษย์มีความสมบูรณ์ในทุกส่วน เป็นรูปบุรุษหรือสตรี และทำให้มันเดิน เต้นรำ นั่ง หรือขัดสมาธิ โดยการดึงเชือก ด้วยประการดังกล่าวนี้ หุ่นเหล่านี้ ได้ชื่อว่าร่างกาย นายช่างทำหุ่นคือกิเลสในอดีตที่เป็นเหตุให้กายนี้ถูกสร้างจนสมบูรณ์ เชือกคือเส้นเอ็น ดินเหนียวคือเนื้อ สีทาคือผิวหนัง ช่องทั้งหลายคืออากาศ เพราะอาศัยเครื่องเพชร เสื้อผ้า และเครื่องประดับ รูปเหล่านั้นจึงได้ชื่อว่าบุรุษและสตรี ความคิดแบ่งแยกว่าบุรุษและสตรีพึงทราบว่าเป็นการชักใยโดยวาโยธาตุด้วยประการดังกล่าวนี้ รูปเหล่านั้น เดินอยู่ ออกไป เข้ามา คู้เข้า เหยียดออก สนทนาหรือพูด***

มนุษย์หุ่นเหล่านี้ เกิดขึ้นพร้อมกับวิญญาณธาตุ ตกอยู่ในอำนาจความโกรธ ความโศกเศร้า ความทุกข์ เพราะเหตุและปัจจัยแห่งความโกรธและความเดือดร้อน พวกเขาหัวเราะสนุกสนานหรือเล่นด้วยกัน อาหารรักษาหุ่นเหล่านี้ไว้ และชีวิตินทรีย์ทำให้หุ่นเหล่านี้เดินไป ที่สุดแห่งชีวิตทำให้หุ่นแตกกระจัดกระจายถ้ากรรมกิเลสเกิดขึ้น หุ่นใหม่ก็จะเกิดขึ้นอีก การเกิดขึ้นครั้งแรกของหุ่นนั้น ไม่สามารถรู้ได้ จุดสุดท้ายของหุ่นนั้นใครไม่สามารถมองเห็นได้เช่นเดียวกัน*** โยคีกำหนดธาตุทั้งหลายโดยเปรียบกับหุ่นอย่างนี้ และโยคีนั้นกำหนดรู้กายนี้โดยเปรียบกับหุ่น โดยอาการเหล่านี้ โดยกิจกรรมเหล่านี้อย่างนี้ว่า"ไม่มีสัตว์ ไม่มีชีวะ"

เมื่อโยคีนั้น พิจารณาโดยถือธาตุเป็นอารมณ์ และโดยความเกิดขึ้นแห่งเวทนาสัญญาสังขาร และวิญญาณ เธอกำหนดรู้นามและรูป ต่อจากนั้น เธอมองเห็นว่า นามรูปเป็นทุกข์เป็นตัณหา เป็นบ่อเกิดแห่งทุกข์ และเธอกำหนดรู้ว่า ความดับทุกข์อยู่ที่การดับตัณหา และอริยมรรคมีองค์ ๘ นำไปสู่ความดับทุกข์โดยสมบูรณ์ โยคีนั้นกำหนดรู้อริยสัจ ๔ อย่างสมบูรณ์ด้วยประการฉะนี้ ในขณะนั้น เธอมองเห็นโทษแห่งทุกข์ โดยความไม่เที่ยง เป็นทุกข์และไม่ใช่ตัวตน เมื่อใส่ใจสิ่งเหล่านี้อยู่เสมอ จิตของเธอย่อมไม่ถูกรบกวน เธอมองเห็นอานิสงส์ของความดับทุกข์ เพราะความรู้ ความสงบ และคลายกำหนัด โยคีนั้น เมื่อมองเห็นโทษแห่งทุกข์ และอานิสงส์ของความดับทุกข์ จึงอยู่อย่างสงบ ประกอบด้วยอินทรีย์ พละ โพชฌงค์ เธอทำจิตที่เกิดจากการรู้แจ้งสังขารให้เกิดขึ้น และบรรลุธาตุที่ยอดเยี่ยมที่สุด(สัปปิมัณฑธาตุ)

จตุธาตุววัฏฐาน จบ

อาหาเรปฏิกูลสัญญา

ถาม : อะไรคืออาหาเรปฏิกูลสัญญา? อะไรเป็นปัจจุปัฏฐานของอาหาเรปฏิกูล สัญญา? อะไรเป็นลักษณะ รส และปทัฏฐานของอาหาเรปฏิกูลสัญญา? อะไรคืออานิสงส์ของอาหาเร

ปฏิกูลสัญญา ? อะไรเป็นวิธีปฏิบัติ ?

ตอบ : โยคีใส่ใจความน่ารังเกียจของสิ่งที่อยู่ในรูปของเคี้ยว เลีย ดื่ม หรือบริโภคเข้าไป รู้และรู้ยิ่งซึ่งปฏิกูลสัญญานี้ นี้เรียกว่า อาหาเรปฏิกูลสัญญา ความสงบนิ่งแห่งจิตในสัญญานี้เป็นปัจจุปัฏฐานของอาหาเรปฏิกูลสัญญา ความรู้โทษของอาหารเป็นลักษณะของอาหาเรปฏิกูลสัญญา ความไม่ชอบใจเป็นรสของอาหาเรปฏิกูลสัญญา การครอบงำตัณหาได้เป็นปทัฏฐานของอาหาเรปฏิกูลสัญญา

อะไร คืออานิสงส์ของอาหาเรปฏิกูลสัญญา ? โยคีสามารถได้รับอานิสงส์ ๘ อย่างคือ เธอผู้เจริญอาหาเรปฏิกูลสัญญา ย่อมรู้ลักษณะของคำข้าว เธอเข้าใจแจ่มแจ้งตัณหา ๕ อย่าง เธอรู้แจ้งรูปขันธ์ รู้แจ้งความไม่บริสุทธิ์ เจริญกายคตาสติ จิตของเธอหลีกหนีจากความอยากในรส เธออยู่เป็นสุข และเข้าถึงอมตภาพ

อะไร เป็นวิธีปฏิบัติ ? โยคีไหม่เข้าไปสู่ที่สงัด นั่งลง มีจิตตั้งมั่น และไม่ถูกรบกวน พิจารณาความน่ารังเกียจของสิ่งที่อยู่ในรูปของเคี้ยว เลีย ดื่ม หรือบริโภคเข้าไป ดังนี้ว่า "สิ่งนั้นเป็นอาหารที่ปรุงอย่างดีมีรสชาติหลายร้อยชนิด เป็นอาหารที่มีรสอร่อยของคนทั่วไป มีสีและกลิ่นดี เหมาะสมสำหรับคนชั้นสูง แต่หลังจากที่อาหารเหล่านี้เข้าไปสู่ร่างกาย มันกลับกลายเป็นของไม่สะอาด ปฏิกูล บูดเน่า น่าชัง"

โยคีนั้น เจริญอาหาเรปฏิกูลสัญญา โดยอาการ ๕ อย่าง คือ โดยการแสวงหา โดยการเคี้ยวกิน โดยภาชนะรองรับ โดยอาการรั่วซึม และโดยความเป็นกอง

ถาม : โยคีพึงเจริญอาหาเรปฏิกูลสัญญาโดยการแสวงหา อย่างไร ?

ตอบ : โยคีนี้ มองเห็นว่า สัตว์ทั้งหลายประสบกับความยุ่งยากในการแสวงหาเครื่องดื่มและอาหาร พวกเขาทำกรรมชั่วเป็นอันมาก เช่น การฆ่า ลักขโมย เพื่อต้องการอาหาร อนึ่ง เธอมองเห็นว่า สัตว์เหล่านี้ ได้รับทุกข์ในรูปแบบต่างๆ และถูกฆ่า หรือสิ้นอิสรภาพ อนึ่ง เธอมองเห็นว่า สัตว์ดังกล่าวนั้น ทำกรรมชั่วต่างๆ เช่น การมุ่งมั่นแสวงหาอาหาร การหลอกลวง และการแสร้งเป็นคนขยัน สัตว์เหล่านี้ทำความชั่วอย่างนี้ เมื่อมองเห็นอาหารอย่างนั้นแล้ว เธอบำเพ็ญอสุภสัญญา โดยคิดว่า "อุจจาระและปัสสาวะซึ่งเป็นของไม่สะอาดเป็นผลมาจากอาหารและเครื่องดื่ม"

ที่อยู่ของอนาคาริก(ผู้ไม่มีเรือน)

อนึ่ง โยคีนั้น มองเห็นสถานที่อยู่ของอนาคาริกในที่อยู่จำพรรษาคือป่าสะอาด เป็นที่ที่ดอกไม้บานส่งกลิ่นหอม นกส่งเสียงร้อง และได้ยินเสียงสัตว์ป่าร้องในดินแดนที่รุ่งเรืองนั้น ซึ่ง

เป็นที่ที่สัตบุรุษ(คนดี)เจริญกัมมัฏฐานอยู่ เป็นที่มีร่มเงาของต้นไม้ ไพรสณฑ์ มีน้ำซึ่งเป็นที่จับใจของชนหล่าอื่น พื้นดินเสมอราบเรียบและสะอาดยิ่งนัก ดังนั้น จึงไม่มีอะไรที่ไม่ราบเรียบ[๒๒๔] เมื่อเห็นดังนี้ มนุษย์ทั้งหลายจึงชื่นชมผู้ไม่มีเรือนหล่านั้นด้วยความเคารพ ในที่นี้ไม่มีการทะเลาะและเสียงรบกวน สถานที่นี้เป็นที่ที่ผู้ไม่มีเรือนฝึกตนเพื่อการตรัสรู้ เป็นเหมือนที่อยู่ของพรหม[๒๒๕] ในสถานที่เช่นนั้น จิตย่อมไม่ถูกกิเลสพัวพัน และเธอสาธยายธรรม เจริญสมาธิเสมอ ยินดีการปฏิบัติกรรมดี อนาคาริกจำต้องออกจากที่สงัดเช่นนั้น ไปแสวงหาอาหาร ในที่เย็นและร้อน ที่มีลมและฝุ่น ที่มีโคลนตมและฝน เธอท่องเที่ยวผ่านหุบผาสูงชัน มือถือบาตรและเข้าไปยังหมู่บ้านของผู้อื่นเพื่อบิณฑบาต[๒๒๖] โยคีเมื่อเห็นดังนั้นแล้ว ปลุกความคิดเกี่ยวกับโทษ(ของการแสวงหาอาหาร)ขึ้นในจิตของตน ดังนี้ว่า "เครื่องดื่มและอาหารนี้ไม่สะอาด มันไหลออกมาในรูปของอุจจาระและปัสสาวะ เพราะเหตุนั้น อนาคาริกจึงไปเพื่อแสวงหาอาหาร" เมื่อละได้ดังนี้ โยคีควรแสวงหาบรมสุข

อนึ่ง โยคีมองเห็นการปฏิบัติของอนาคาริก เมื่ออนาคาริกนั้นเที่ยวบิณฑบาต เธอต้องเดินผ่านสถานที่มีม้า ช้าง และสัตว์อื่น ๆ ที่ดุร้ายอาศัยอยู่รวมกัน และเป็นที่ที่สุนัขและหมูอาศัยอยู่ เธอต้องเดินผ่านไปที่ที่คนทำกรรมชั่วอาศัยอยู่ เธอต้องเดินผ่านโคลนตม หรือสิ่งสกปรก ในที่ไม่สะอาด เธอต้องยืนอยู่ที่ประตูบ้านของบุคคลอื่นอย่างเงียบๆ ชั่วระยะหนึ่ง เธอต้องปกปิดกายด้วยผ้า(ย้อมน้ำฝาด) อนึ่ง เธอมีความสงสัยเกี่ยวกับการรับบิณฑบาต[๒๒๗] โยคีนี้คิดว่า "อาหารของบุรุษนี้ เหมือนอาหารสุนัข" และเธอทำความเป็นสิ่งไม่น่าชอบใจเกี่ยวกับอาหารให้เกิดขึ้น ดังนี้ว่า "การแสวงหาอาหารนี้ เป็นสิ่งที่น่ารังเกียจที่สุด เราจะบริโภค อาหารนี้ได้อย่างไร? เราเพียงแต่ขอจากบุคคลอื่น" เธอเจริญอาหาเรปฏิกูลสัญญา โดยการแสวงหาอาหารนั้น อย่างนี้

ถาม : โยคีเจริญอาหาเรปฏิกูลสัญญาโดยการเคี้ยวกิน อย่างไร?

ตอบ : โยคีนั้น มองเห็นบุคคลผู้เมื่อแสวงหาได้เครื่องดื่มและอาหารแล้ว นั่งลง ทำอาหารให้อ่อนนุ่ม โดยผสมเข้ากับน้ำปลา เอามือคลุกเคล้า เคี้ยวในปากของตน รวบมันไว้ด้วยริมฝีปากทั้งสองข้าง บดด้วยฟัน พลิกไปมาด้วยลิ้น คลุกเคล้ากับน้ำลาย เหล่านี้เป็นสิ่งที่น่ารังเกียจและไม่น่าดู เหมือนอาเจียนของสุนัข โยคีนั้น เจริญอาหาเรปฏิกูลสัญญาโดยการเคี้ยวกินอย่างนี้

ถาม : โยคีควรเจริญอาหาเรปฏิกูลสัญญาโดยภาชนะรองรับ อย่างไร?

ตอบ : อาหารเหล่านี้ ที่บุคคลกลืนและเข้าไปสู่กระเพาะอาหาร ผสมกับสิ่งที่ไม่สะอาดและอยู่ในกระเพาะนั้น หลังจากนั้น อาหารเหล่านั้นก็ไปสู่ลำไส้ใหญ่ ถูกหมู่หนอนหลายร้อยตัวเจาะกิน เมื่อถูกความร้อนเผา มันถูกย่อยกลายเป็นสิ่งที่น่ารังเกียจมากที่สุด เหมือนกับ

อาเจียนของบุคคลที่เขาโยนใส่ภาชนะไว้ โยคีเจริญอาหาเรปฏิกูลสัญญาโดยภาชนะรองรับอย่างนี้

ถาม : โยคีพึงเจริญอาหาเรปฏิกูลสัญญาโดยการรั่วซึมอย่างไร?

ตอบ : อาหารเหล่านี้ ถูกย่อยโดยความร้อน และผสมกับของไม่สะอาดใหม่และเก่า มันไหลไปทั่วร่างกายเหมือนสุราที่หมักไว้แล้วไหลซึมออกจากหม้อทะลุฉะนั้น มันซาบไปตามเส้นเลือด ผิวหนัง ใบหน้า นัยน์ตา ซึมออกจากทวารทั้ง ๙ และขุมขน ๙๙,๐๐๐ ขุม เพราะไหลซึมออกไปอย่างนั้น อาหารเหล่านี้จึงแยกเป็น ๕ ส่วน คือ ส่วนหนึ่งถูกหมู่หนอนเจาะกิน ส่วนหนึ่งถูกเปลี่ยนเป็นความร้อน ส่วนหนึ่งหล่อเลี้ยงร่างกาย ส่วนหนึ่งกลายเป็นปัสสาวะ ส่วนหนึ่งรวมเข้ากับร่างกาย โยคีเจริญอาหาเรปฏิกูลสัญญาโดยการรั่วซึมอย่างนี้

ถาม : โยคีพึงเจริญอาหาเรปฏิกูลสัญญาโดยความเป็นกองอย่างไร ?

ตอบ : เครื่องดื่มและอาหารนี้ที่กลายเป็นผมและเป็นเล็บและอื่น ๆ ทำให้เกิดส่วนประกอบของร่างกาย ๑๐๑ ส่วน ถ้ามันไม่ไหลออกไปย่อมทำให้เกิดโรคจำนวน ๑๐๑ ชนิด โยคีเจริญอาหาเรปฏิกูลสัญญาโดยเป็นกอง อย่างนี้

โยคีนั้นเจริญอาหาเรปฏิกูลสัญญาโดยอาการเหล่านี้และโดยกิจกรรมเหล่านี้ เพราะความไม่ติดใจ จิตของเธอย่อมเป็นอิสระและไม่ฟุ้งซ่าน เมื่อจิตไม่ฟุ้งซ่าน เธอทำลายนิวรณ์ทั้งหลาย ทำองค์ฌานให้เกิดขึ้น และอยู่ในอุปจารฌาน

อาหาเรปฏิกูลสัญญาจบ

อากิญจัญญายตนะและเนวสัญญานาสัญญายตนะเหมือนกับที่ได้แสดงไว้แล้วในข้อที่ว่าด้วยเรื่องกสิณในตอนต้น

ในที่นี้ มีคาถาว่า :-

อารมณ์กัมมัฏฐานในที่นี้ ท่านแสดงไว้แก่โยคีโดยย่อ
เหมือนกับบุคคลชี้ทางไปเมืองปาตลีบุตร ฉะนั้น
สิ่งที่ท่านแสดงไว้อย่างรวบรัด โยคีสามารถรู้ได้โดยพิสดาร
เธอผู้เห็นสิ่งที่อยู่ก่อนหลังและเข้าใจสังจะที่ต่างจากอสังจะด้วยปัญญาจักษุ
พึงรู้ขอบข่ายแห่งวิมุตติมรรคตามความเป็นจริง
โดยอาศัยสิ่งที่ท่านแสดงไว้โดยพิสดารในที่นี้
นั่นคือนิมิตและความดีที่สมบูรณ์

เรื่องกัมมัฏฐาน ๓๘ จบบริบูรณ์

บทที่ ๘ ว่าด้วยกัมมัฏฐานปริจเฉทจบ

บทที่ ๙
อภิญญาปริจเฉท

บัดนี้ เมื่อโยคีนั้นได้ปฏิบัติสมาธิจนดำรงอยู่ในจตุตถฌานได้อย่างสะดวกสบาย เธอสามารถทำให้เกิดอภิญญา ๕ อย่าง คือ

อิทธิวิธิ	แสดงฤทธิ์ได้
ทิพโสต	หูทิพย์
เจโตปริยญาณ	รู้ใจคนอื่น
ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ	ระลึกชาติก่อนๆได้
ทิพจักษุ	ตาทิพย์

คำว่า"**อิทธิวิธิ**" หมายถึง"การเปลี่ยนร่าง" "**ทิพโสต**" หมายถึง "เหนือการได้ยินของมนุษย์" "**เจโตปริยญาณ**" หมายถึง "การเข้าใจความคิดของผู้อื่น" "**ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ**" หมายถึง"การจำอดีตชาติได้" "**ทิพจักษุ**" หมายถึง "เหนือการเห็นของมนุษย์"

ถาม : อิทธิวิธิมีกี่ชนิด ใครทำให้เกิดขึ้น วิธีปฏิบัติเป็นอย่างไร?

ตอบ : อิทธิวิธิมี ๓ ชนิด คือ อธิษฐานฤทธิ์ วิกุพพนาฤทธิ์ มโนมยิทธิ

อธิษฐานฤทธิ์เป็นไฉน? โยคีคนเดียวกลายเป็นหลายคน และหลายคนกลายเป็นคนเดียว เมื่อเธอขยายร่างก็สูงใหญ่ถึงพรหมโลก นี้เรียกว่า อธิษฐานฤทธิ์ [๑]

วิกุพพนาฤทธิ์เป็นไฉน? โยคีนั้นละร่างตามปกติของตนแล้วปรากฏเป็นร่างของเด็กชาย เป็นงูหรือท้าวมหาพรหม นี้คือวิกุพพนาฤทธิ์ [๒]

มโนมยิทธิเป็นไฉน? โยคีนั้นเนรมิตร่างอีกร่างหนึ่งขึ้นมาจากร่างนี้อย่างบริบูรณ์มีครบถ้วนทั้งอวัยวะน้อยใหญ่และอินทรีย์ตามความปรารถนาของตน นี้เรียกว่า มโนมยิทธิ

อิทธิวิธิ ๗ ชนิด

อนึ่ง ยังมีอิทธิวิธิอีก ๗ ชนิด คือ ญาณวิปผาราฤทธิ์ สมาธิวิปผาราฤทธิ์ อริยฤทธิ์ กัมมวิปากชาฤทธิ์ บุญฤทธิ์ วิชชามยฤทธิ์ อิชฌนัฏฐานฤทธิ์

ถาม : ญาณวิปผาราฤทธิ์เป็นไฉน?

ตอบ : เพราะมองเห็นความไม่เที่ยงบุคคลจึงละความสำคัญว่าเที่ยง(อนิจจสัญญา) และทำให้เกิดญาณวิปผาราฤทธิ์ บุคคลจะละกิเลสทั้งมวลด้วยอรหัตมรรค และทำให้เกิดญาณวิปผาราฤทธิ์ ควรเข้าใจญาณวิปผาราฤทธิ์อย่างนี้ เหมือนญาณวิปผาราฤทธิ์ของพระพักกุลเถระ พระสังกิจจเถระ และพระภูตปาลเถระ นี้คือญาณวิปผาราฤทธิ์

ถาม : สมาธิวิปผาราฤทธิ์เป็นไฉน?

ตอบ : บุคคลละนิวรณ์ และทำให้เกิดสมาธิวิปผาราฤทธิ์ด้วยปฐมฌาน เธอละและทำให้เกิดสมาธิวิปผาราฤทธิ์ด้วยการเข้าเนวสัญญานาสัญญายตนะ เหมือนในกรณีของพระสารีบุตรเถระ พระขาณุโกณฑัญญเถระ นางอุตตราอุบาสิกา และนางวิสาขาอุบาสิกา นี้คือสมาธิวิปผาราฤทธิ์

ถาม : อริยฤทธิ์เป็นไฉน?

ตอบ : ถ้าภิกษุในพระศาสนานี้ปรารถนาจะอยู่ด้วยความสำคัญว่าไม่ปฏิกูลในสิ่งปฏิกูล ภิกษุนั้นก็สามารถอยู่ด้วยความสำคัญว่าไม่ปฏิกูล ถ้าภิกษุในพระศาสนานี้ปรารถนาจะอยู่ด้วยความสำคัญว่าปฏิกูลในสิ่งที่ไม่ปฏิกูล ภิกษุนั้นก็สามารถอยู่ด้วยความสำคัญว่าปฏิกูล ถ้าภิกษุในพระศาสนานี้ปรารถนาจะอยู่ด้วยการสำคัญว่าไม่ปฏิกูลในสิ่งที่ไม่ปฏิกูลและในสิ่งปฏิกูล ภิกษุนั้นก็สามารถอยู่ด้วยความสำคัญว่าไม่ปฏิกูล ถ้าภิกษุในพระศาสนานี้ปรารถนาจะอยู่ด้วยความสำคัญว่าปฏิกูลในสิ่งปฏิกูลและในสิ่งที่ไม่ปฏิกูล เธอก็สามารถอยู่ด้วยความสำคัญว่าปฏิกูล

ถาม : บุคคลอยู่ด้วยความสำคัญว่าปฏิกูลในสิ่งที่ไม่ปฏิกูลได้อย่างไร?

ตอบ : บุคคลแผ่ความคิดไปในสิ่งที่ไม่ปฏิกูลว่าเป็นสิ่งไม่บริสุทธิ์หรือไม่เที่ยง

ถาม : บุคคลอยู่ด้วยความสำคัญว่าไม่ปฏิกูลในสิ่งปฏิกูลและในสิ่งที่ไม่ปฏิกูลอย่างไร?

ตอบ : บุคคลแผ่เมตตาจิตไปในสิ่งปฏิกูล และสิ่งที่ไม่ปฏิกูล และถือสิ่งเหล่านั้นว่าเป็นธาตุ

ถาม : บุคคลอยู่ด้วยความสำคัญว่าปฏิกูลในสิ่งที่ไม่ปฏิกูล และสิ่งปฏิกูลได้อย่างไร?

ตอบ : บุคคลแผ่ความคิดไปในสิ่งที่ไม่ปฏิกูลและสิ่งปฏิกูลว่าเป็นสิ่งไม่บริสุทธิ์หรือไม่เที่ยง

ถาม : บุคคลอยู่อย่างวางอุเบกขา มีสติและสัมปชัญญะคิดแยกออกจากสิ่งที่ไม่ปฏิกูลและสิ่งปฏิกูลได้อย่างไร?

ตอบ : ภิกษุในพระศาสนานี้ เมื่อเห็นรูปด้วยตา เป็นผู้ไม่ดีใจ ไม่เสียใจ อยู่อย่างวางอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ อารมณ์ที่ปรากฏทางอายตนะอื่นๆก็ทำนองเดียวกันนี้ นี้เรียกว่าอริยฤทธิ์

ถาม : กัมมวิปากชาฤทธิ์เป็นไฉน?

ตอบ : เทวดาทั้งมวล นกทั้งมวล มนุษย์บางคน สัตว์ที่เกิดในทุคติบางพวกมีฤทธิ์สามารถเหาะเหินไปในอากาศได้ นี้เรียกว่ากัมมวิปากชาฤทธิ์

ถาม : บุญฤทธิ์เป็นไฉน?

ตอบ : เป็นเหมือนบุญฤทธิ์ของพระเจ้าจักรพรรดิ เศรษฐีชื่อโชติกะ เศรษฐีชื่อชฎิละ และเศรษฐีชื่อโฆสิตะ อนึ่ง กล่าวกันว่าเป็นเหมือนบุญฤทธิ์ของบุคคลผู้มีบุญมาก ๕ คน นี้เรียกว่า บุญฤทธิ์

ถาม : วิชชามยฤทธิ์เป็นไฉน?

ตอบ : ผู้มีอาคมร่ายเวทมนต์แล้วเหาะไปในอากาศได้ เขาทำให้ปรากฏมีช้าง ม้า รถม้า กองทหาร หรือกองทัพนานาชนิด ในอากาศนั้น นี้เรียกว่าวิชชามยฤทธิ์

ถาม : อิชฌนัฏเฐนฤทธิ์เป็นไฉน?

ตอบ : บุคคลสามารถละกามฉันทะด้วยเนกขัมมะ บุคคลสามารถละกิเลสทั้งมวลด้วยอรหัตมรรค เปรียบเหมือนช่างปั้นหม้อทำงานของตนให้สำเร็จฉะนั้น ดังนั้น โดยการประกอบตามวิธีการที่นำไปสู่ความสำเร็จ ทุกสิ่งทุกอย่างก็สำเร็จได้ นี้เรียกว่าอิชฌนัฏเฐนฤทธิ์

วิธีการเจริญอิทธิวิธิ

ถาม : ใครเป็นผู้ฝึกอิทธิวิธิ วิธีเจริญอิทธิวิธิเป็นอย่างไร?

ตอบ : กล่าวกันว่า มีกัมมัฏฐาน ๙ ที่เกี่ยวกับอากาศ และบ้างก็กล่าวว่ามี ๕ อย่าง ทุกคนที่บรรลุจตุตถฌานพร้อมความชำนาญ เป็นผู้เจริญอิทธิวิธิ อนึ่ง กล่าวกันว่า รูปฌานที่สี่ทำให้ดับกิเลส เพราะฉะนั้น บุคคลจึงเป็นผู้เจริญอิทธิวิธิ อีกนัยหนึ่ง กล่าวกันว่า ฌาน ๒ ในบรรดาฌานที่มี ๔ ชั้น(จตุกกฌาน)เป็นสิ่งให้ความสะดวก(ในการเจริญอิทธิวิธิ) อิทธิวิธิย่อมฝึกได้ด้วยประการอย่างนี้

ถาม : อิทธิวิธิเจริญได้อย่างไร?

ตอบ : **ภิกษุในพระศาสนานี้เจริญอิทธิบาทซึ่งประกอบด้วยความเพียร(ปธาน) และฉันทสมาธิซึ่งเป็นอันเดียวกับวิริยสมาธิ จิตตสมาธิ และวิมังสาสมาธิ**

"ฉันทะ" คือความปรารถนาที่จะทำ "สมาธิ" คือความไม่ฟุ้งซ่านของจิต โยคีนั้นปรารถนาอิทธิวิธิและอิทธิบาทแล้วปฏิบัติสมาธิและตั้งมั่นในความเพียร ๔ ประการ (คือ) โยคีนั้นเพียรพยายามป้องกันการเกิดขึ้นของบาปที่ยังไม่เกิดขึ้น เธอเพียรพยายามละบาปที่เกิดขึ้นแล้ว เธอเพียรพยายามทำให้เกิดบุญที่ยังไม่เกิดขึ้น เธอเพียรพยายามเพิ่มและรักษาบุญที่ได้เกิดขึ้นแล้วอย่างมีสติพร้อมทั้งพัฒนาให้เจริญขึ้นอย่างสมบูรณ์ เหล่านี้เรียกว่า "ความเพียร

(ปธาน)" คำว่า "ประกอบด้วย" หมายความว่า บุคคลมีคุณสมบัติ (ปธาน) ๓ อย่างเหล่านี้ ส่วนทั้ง ๓ ของข้อปฏิบัตินี้ครบบริบูรณ์ด้วยประการอย่างนี้ คำว่า "**อิทธิบาท**" ได้แก่ สิ่งที่เป็นเหตุให้บุคคลบรรลุอิทธิวิธิ "อิทธิบาท"นั้นเป็นเพียงเครื่องมือให้บรรลุนั่นเอง เพราะเหตุนั้น ภาวะนั้นท่านจึงเรียกว่า"อิทธิบาท" อีกอย่างหนึ่ง การทำให้ความเพียรและฉันทสมาธิบริบูรณ์ นี้เรียกว่า"อิทธิบาท" มันเป็นหนทางเข้าถึงอิทธิวิธิ นี้คือความหมายสำคัญ

"**เจริญ**" หมายความว่า"ปฏิบัติและทำให้มาก" นี้เรียกว่า "การเจริญอิทธิบาทซึ่งประกอบด้วยความเพียรและฉันทสมาธิ" โยคีนั้นปฏิบัติอย่างนี้ นี้คือ หนทางแห่งความสำเร็จ บางครั้งเธอถอยกลับ บางครั้งเธอทรงตัว เธอทำให้เกิดวิริยะ เธอทำให้อิทธิบาทนี้ซึ่งประกอบด้วยวิริยสมาธิและความเพียรเต็มบริบูรณ์(ใน)หนทางแห่งความสำเร็จนี้โยคีนั้นบางครั้งก็หย่อนยาน บางครั้งก็ถอยกลับ บางครั้งก็กระวนกระวายใจ เมื่อใจหย่อนยาน เธอก็สร้างลักษณะกระตือรือร้นขึ้นในใจ เมื่อจิตท้อถอย เธอก็สร้างจิตสมาธิให้เกิดขึ้น เมื่อจิตกระวนกระวาย เธอก็สร้างความสงบให้เกิดขึ้น(ในจิต) ดังนั้น จิตของเธอจึงได้อิทธิบาท อันประกอบด้วยจิตสมาธิและความเพียร ถ้าบุคคลมีจิตที่ปราศจากกิเลส เธอก็จะเข้าใจคุณและโทษโดยง่าย เธอปฏิบัติ (โดยกล่าวว่า) "บัดนี้เป็นเวลาที่จะเจริญ" หรือ "บัดนี้มิใช่เวลาที่จะเจริญ" ดังนั้น เธอจึงทำอิทธิบาทซึ่งประกอบด้วยวิมังสาสมาธิและความเพียร โยคีนั้นเจริญอิทธิบาททั้ง ๔ อย่าง ด้วยประการอย่างนี้ จิตของเธอเป็นจิตคล่องแคล่วแสดงอาการรับกับกาย และกายของเธอก็แสดงอาการรับกับจิต ดังนั้น โยคีนั้น บางครั้งจึงควบคุมกายด้วยจิตของตน และบางครั้งควบคุมจิตด้วยกายของตน เมื่อขึ้นอยู่กับกาย จิตก็เปลี่ยนแปลง เมื่อขึ้นอยู่กับจิต กายก็เปลี่ยนแปลง เมื่อขึ้นอยู่กับกาย จิตก็ตั้งมั่น เมื่อขึ้นอยู่กับจิต กายก็ตั้งมั่น

การรับรู้ความสุข(สุขสัญญา)และความเบา(ลหุสัญญา) ก็เกาะติดอยู่กับกาย ในภาวะนั้น เธอย่อมบรรลุถึงขีดสุดยอดของความเบา ทำกายของตนให้อ่อนอย่างยิ่งและบรรลุถึงขีดความสามารถสูงสุดของความตั้งใจ อุปมาเหมือนก้อนเหล็กที่ถูกเผาจนร้อนเป็นสีแดง สามารถแต่งเป็นรูปทรงอะไรก็ได้อย่างง่ายดาย ฉะนั้น เมื่อได้ทำกายให้เบาโดยอาศัยการอบรมจิตด้วยประการอย่างนี้ เธออาศัยความเบาแห่งกายนี้จึงเข้าถึงจตุตถฌาน และเป็นผู้มีสติและสงบ เมื่อออกจากจตุตถฌานนั้น เธอนึกถึงอากาศ แล้วอธิษฐานโดยอาศัยฌาน ด้วยวิธีเช่นนี้ กายของเธอก็สามารถลอยขึ้นไปในอากาศ เมื่อได้อธิษฐานโดยอาศัยฌาน เธอก็สามารถเหาะขึ้นไปในอากาศได้ เปรียบเหมือนปุยนุ่นที่ลมพัดลอยไปฉะนั้น"* แต่โยคีใหม่ไม่ควรไปเร็วมากนักเพราะในขณะที่เธอกำลังทำอยู่นั้นเธออาจเกิดความกลัวขึ้นมาได้ถ้าเธอเกิดความกลัว ฌานของเธอจะเสื่อมหายไป เพราะฉะนั้น โยคีใหม่ไม่ควรไปเร็วมากนัก เธอควรไปตามลำดับ เริ่มแรก เธอควรเหาะขึ้นสูง ๑ ศอก จากนั้นจึงค่อย ๆ สูงขึ้นตามลำดับ และควบคุมจิตให้เป็นสมาธิ อีกอย่างหนึ่ง เธอใช้ระยะ

ช่วงแขนตามขนาดของตัวเองเป็นเกณฑ์ ดังนั้น บุคคลควรเข้าถึงจุดที่ตนปรารถนาจะเข้าถึงตามลำดับ

ถาม : เป็นไปได้ไหมว่า โยคีนั้นจะตกลงมาจากฟ้า ถ้าเธอสูญเสียฌานของตนไปขณะอยู่ในท้องฟ้านั้น

ตอบ : เป็นไปไม่ได้ (เพราะว่า) การเหาะนี้เริ่มจากการนั่งเข้าฌานของบุคคล ถ้าบุคคลไปไกลแล้ว ฌานเสื่อมเธอก็จะมาถึงที่นั่ง (พอดีกับที่ฌานเสื่อมหมด) บุคคลเห็นกายที่อยู่ในท่าแรก (และคิดว่า) "นี้คือผู้เป็นเจ้าของอิทธิวิธิ นี้คือการปฏิบัติเพื่อความสงบ"

อธิษฐานฤทธิ์

โยคีนั้น ควบคุมจิตให้เกิดสมาธิขึ้นตามลำดับ และสามารถเข้าสมาบัติได้อย่างคล่องแคล่ว *"เธอสามารถมีอิทธิวิธิในรูปแบบต่าง ๆ คนเดียวกลายเป็นหลายคน หลายคนกลายเป็นคนเดียว หรือมิฉะนั้น เธอก็ปรากฏตัวให้เห็น (หรือหายตัว) หรือเดินทะลุกำแพง เดินผ่านเครื่องกีดขวาง เดินทะลุภูเขา เธอไปได้อย่างไม่ติดขัดเหมือนอยู่ในที่ว่าง เธอสามารถดำลงดินหรือผุดขึ้นจากดินเหมือนอยู่ในน้ำ เธอสามารถเดินบนน้ำเหมือนเดินบนที่แห้ง เธอสามารถไปมาในอากาศได้เหมือนนก ด้วยความยิ่งใหญ่ของอิทธิวิธิ และอำนาจเหนือธรรมดา เธอสามารถลูบคลำดวงอาทิตย์และดวงจันทร์ เธอ(สามารถ)ขยายร่างให้ใหญ่ขึ้นถึงพรหมโลก"*

ข้อว่า **"คนเดียวกลายเป็นหลายคน"** หมายความว่า เธอคนเดียวทำตัวเองให้เป็นหลายคน เธอทำตัวเองให้ปรากฏเป็นร้อยคน พันคน หรือหมื่นคน เป็นต้น โดยอาศัยอิทธิวิธิ เธอเข้าจตุตถฌานแล้วออกจากฌานนั้นอย่างสงบอธิษฐานด้วยญาณว่า "ขอให้ข้าพเจ้ากลายเป็นหลายคน" เหมือนพระจูฬปันถกผู้อรหันต์

ข้อว่า **"หลายคนกลายเป็นคนเดียว"** หมายความว่า เมื่อปรารถนาจะเปลี่ยนจากหลายคนให้กลับกลายเป็นคนเดียว เธอก็อธิษฐานด้วยญาณว่า "ขอให้ข้าพเจ้าเปลี่ยนจากหลายคนกลายเป็นคนเดียว" เหมือนพระจูฬปันถกผู้อรหันต์ **

ข้อว่า **"เธอปรากฏตัวให้เห็นหรือหายตัว เดินทะลุกำแพง เดินผ่านเครื่องกีดขวาง เดินทะลุภูเขา เธอไปได้อย่างไม่ติดขัดเหมือนอยู่ในที่ว่าง"** หมายความว่า โยคีนั้นเจริญอากาสกสิณแล้วเข้าจตุตถฌาน ออกจากฌานนั้นอย่างสงบแล้วก็เดินทะลุกำแพง เดินผ่าน เครื่องกีดขวาง เดินทะลุภูเขาได้ ขณะกำลังไปเธออธิษฐานด้วยญาณว่า "ขอให้เป็นช่องว่าง" เมื่อเข้าถึงความว่าง โยคีนั้นก็เดินทะลุกำแพง เดินผ่านเครื่องกีดขวาง เดินทะลุภูเขาไปในช่องว่างนั้นได้ เธอไปโดยไม่ติดขัดเหมือนอยู่ในที่ว่าง

อะไรคือความหมายของ **"เธอก็ปรากฏตัวให้เห็น"**? ข้อนี้หมายถึง**"เปิด"** อะไรคือความ

หมายของ "เธอก็หายตัว" ข้อนี้หมายถึง "ไม่เปิด" โยคีนั้นเปิดสิ่งที่ยังไม่เปิดและเดินทะลุ กำแพง เดินผ่านเครื่องกีดขวาง เดินทะลุภูเขา www.watprayoon.com

อะไรคือความหมายของ **"เธอไปได้อย่างไม่ติดขัด" "เธอสามารถดำลงดินและมุดขึ้นจากดินเหมือนอยู่ในน้ำ"**? โยคีนั้นเจริญอาโปกสิณ แล้วเข้าจตุตถฌาน ออกจากฌานนั้นอย่างสงบแล้ว กำหนดหมายเอาพื้นดินส่วนหนึ่งแล้วอธิษฐานด้วยญาณว่า **"ขอที่นั่นจงเป็นน้ำ"** โยคีนั้นก็สามารถดำลงดินและมุดขึ้นจากดินเหมือนอยู่ในน้ำ" www.watprayoon.com

ข้อว่า **"เธอสามารถเดินบนน้ำได้เหมือนเดินบนดิน"** หมายความว่า โดยไม่มีอุปสรรค โยคีนั้นเจริญปฐวีกสิณแล้วเข้าจตุตถฌาน ออกจากฌานนั้นอย่างสงบแล้ว กำหนดหมายเอาน้ำแห่งหนึ่งแล้ว อธิษฐานด้วยญาณว่า **"ขอที่นั่นจงเป็นดิน"** เมื่อทำให้เป็นดินแล้ว โยคีนั้นก็สามารถเคลื่อนไหวไปมาบนน้ำได้อย่างไม่ลำบากเหมือนเคลื่อนไหวอยู่บนดิน

ข้อว่า**"เธอไปมาในอากาศได้เหมือนนก"** หมายความว่า ในเรื่องนี้มีการไปมาอยู่ ๓ อย่าง คือ การไปมาด้วยเท้า การไปมาในอากาศ และการไปมาด้วยใจ โยคีในพระศาสนานี้เจริญปฐวีกสิณแล้วอธิษฐานด้วยญาณขอให้มีทางเดินในอากาศ และไปมาด้วยเท้าได้ หรือถ้าเธอเจริญวาโยกสิณ อธิษฐานถึงอากาศแล้วก็ไปในอากาศได้เหมือนปุยนุ่น หรือเธอทำกายและจิตให้เต็มด้วยการไปมาด้วยใจ การรับรู้ความสุขและความเบาย่อมเกาะติดกับกายของเธอ ดังนั้นกายของเธอก็ลอยและไปด้วยการไปมาด้วยใจเหมือนดังนกไปด้วยปีกฉะนั้น เธอไปด้วยการไปมาด้วยใจด้วยประการอย่างนี้ www.watprayoon.com

ข้อว่า **"ด้วย(อานุภาพของ)อิทธิวิธิและอำนาจเหนือธรรมดา เธอก็สามารถลูบคลำดวงอาทิตย์และดวงจันทร์ได้"** หมายความว่าเมื่อได้อิทธิวิธิ โยคีนั้นจึงควบคุมจิตได้ เมื่อฝึกจิตของตนเธอจึงเข้าถึงจตุตถฌาน ออกจากฌานนั้นอย่างสงบแล้ว ก็ลูบคลำดวงอาทิตย์และดวงจันทร์ได้ด้วยการอธิษฐานด้วยญาณว่า **"ขอให้มือของข้าพเจ้าจงเอื้อมถึงดวงอาทิตย์และดวงจันทร์"** แล้วก็เอื้อมมือไปถึงดวงอาทิตย์และดวงจันทร์นั้น โยคีนั้นกำลังนั่งหรือกำลังนอน ก็สามารถลูบคลำดวงอาทิตย์และดวงจันทร์ได้" www.watprayoon.com

ข้อว่า **"เธอขยายร่างให้ใหญ่ขึ้นถึงพรหมโลก"** หมายความว่า โยคีผู้ได้อิทธิวิธิควบคุมจิตแล้วก็สามารถไปถึงพรหมโลกได้อย่างสะดวกสบาย นี้คืออิทธิบาททั้ง ๔ อย่าง

ด้วยการฝึกจิตอย่างนี้ เธออธิษฐานขอให้ทางไกลเป็นทางใกล้ หรือทางใกล้เป็นทางไกล เธออธิษฐานขอให้มากคนกลายเป็นน้อยคน หรือน้อยคนกลายเป็นมากคน เธอเห็นรูปของพรหมด้วยทิพจักษุ ได้ยินเสียงของพรหมด้วยทิพยโสต และรู้ใจของพรหมด้วยเจโตปริยญาณ โยคีนั้นมีสังขาร ๓ เธอไปพรหมโลกด้วยสังขาร ๒ นี้คือคำสอนอันสมบูรณ์ที่ว่าด้วยอธิษฐานฤทธิ์"

อธิษฐานฤทธิ์จบ www.watprayoon.com

วิกุพพนาฤทธิ์

บัดนี้ โยคีนั้น ปรารถนาจะได้วิกุพพนาฤทธิ์เจริญอิทธิบาท ควบคุมจิตได้ชำนาญ ทำจิตให้สบายด้วยกายและอธิษฐานกายด้วยจิต การรับรู้ความสุขและการรับรู้ความเบาย่อมยึดเกาะกับกายของเธอ เธอตั้งมั่นอยู่ในการรับรู้นั้น เมื่อปฏิบัติเช่นนั้นอยู่โยคีย่อมเข้าถึงขีดสุดยอดของความเบา ทำกายของตนให้อ่อนอย่างยิ่งและบรรลุถึงขีดความสามารถสูงสุดของความตั้งใจ อุปมาเหมือนก้อนเหล็กที่ถูกเผาจนร้อนเป็นสีแดง สามารถแต่งเป็นรูปทรงอะไรก็ได้อย่างง่ายดายฉะนั้น เมื่อได้ทำจิตให้อ่อนและสามารถอธิษฐานได้โดยอาศัยการอบรมจิตด้วยประการอย่างนี้ เธอจึงอธิษฐานให้กายของตนเต็มด้วยจิต ถ้าโยคีนั้นปรารถนาจะถือเอาร่างของเด็กชาย เธอละร่างของตน เข้าจตุตถฌาน ออกจากฌานนั้นอย่างสงบแล้ว เปลี่ยนเป็นร่างของเด็กชาย ในการกลายร่าง เธออธิษฐานด้วยญาณว่า "ขอให้ข้าพเจ้าเป็นเด็กชายอย่างครบถ้วน" เธออธิษฐานเช่นนั้นแล้ว จึงกลายร่างเป็นเด็กชายอย่างครบถ้วน ในทำนองเดียวกัน ในการเปลี่ยนร่างเป็นงู ครุฑ ยักษ์ อสูร พระอินทร์หรือพรหม มหาสมุทร ภูเขา ป่า สิงโต เสือ เสือดาว ช้าง ม้า กองพลทหารราบ กองทหารเหล่าต่างๆ เธอก็อธิษฐานด้วยญาณว่า "ขอให้ข้าพเจ้ากลายร่างเป็นกองพลทหารราบอย่างครบถ้วน" เธออธิษฐานเช่นนั้นแล้ว จึงกลายร่างเป็นกองพลทหารราบอย่างครบถ้วน(เป็นต้น)

ถาม : อะไรคือความแตกต่างระหว่างอธิษฐานฤทธิ์กับวิกุพพนาฤทธิ์?

ตอบ : ในอธิษฐานฤทธิ์ บุคคลอธิษฐานโดยมิได้เปลี่ยนร่าง ในวิกุพพนาฤทธิ์ บุคคลเปลี่ยนร่าง นี้คือ ความแตกต่าง""

วิกุพพนาฤทธิ์จบ

มโนมยิทธิ

บัดนี้ โยคีนั้น ปรารถนาจะได้มโนมยิทธิ เธอควบคุมจิตได้ชำนาญแล้ว เจริญอิทธิบาท เข้าจตุตถฌาน ออกจากฌานนั้นอย่างสงบแล้ว เธอเพ่งจิตไปยังภายในของตนด้วยการคิดว่า "เป็นเหมือนหม้อเปล่า" จากนั้น โยคีจึงตั้งจิตว่า "ภายในกายอันว่างเปล่าของเรานี้ เราจะทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงดังต้องการ เราจะเปลี่ยนแปลงได้สำเร็จตามความตั้งใจนั้น" เธอพิจารณาดังนี้แล้วจึงเปลี่ยนแปลงได้สำเร็จ โดยวิธีนี้ เธอจึงเนรมิตร่างต่างๆได้มากมาย จากนั้นจึงทำกิจต่าง ๆ ได้มากอย่าง ถ้าโยคีนั้นปรารถนาจะไปพรหมโลก ด้วยกายที่เนรมิต เธอก็เนรมิตรูปของพรหมก่อนเข้าไปยังพรหมโลก ร่างที่เนรมิตขึ้นตามความตั้งใจของตนนี้ ย่อมบริบูรณ์ด้วยองค์ประกอบทั้งมวลไม่มีความสามารถใดขาดหายไป ถ้าผู้มีอิทธิวิธิเดินไปมา ร่าง

ที่นิรมิตขึ้นก็เดินไปมาด้วย ถ้าผู้มีอิทธิวิธินั่ง นอน พ่นไอน้ำ และเปลวไฟ ถามคำถาม หรือตอบคำถาม ร่างที่เนรมิตขึ้นก็นั่ง นอน พ่นไอน้ำและเปลวไฟ ถามคำถามหรือตอบคำถามด้วย เพราะร่างที่เนรมิตขึ้นนั้นเกิดจากอิทธิวิธิ มันจึงทำเช่นนั้น[๙๗]

มโนมยิทธิจบ

ปกิณณกกถา

อะไร คือปกิณณกกถา? ร่างที่อิทธิวิธิเนรมิตขึ้นสามารถปรากฏขึ้นในขณะใดขณะหนึ่งก็ได้ ในขณะที่เธอไม่แสดงให้ปรากฏ เธอย่อมทราบว่าขณะใดไม่ใช่เวลา ในระหว่างเวลาที่เธอปรารถนาจะพูด เธอย่อมทำตัวเองไม่ให้ปรากฏ เธอมิได้ปรากฏในขณะใดเลย ร่างที่เนรมิตขึ้นนั้นไม่มีชีวิตินทรีย์ เครื่องดื่ม อาหาร สิ่งของต่างๆ และความรู้แบบต่างๆ ที่เนรมิตขึ้น ย่อมเป็นไปตามครรลองแห่งอารมณ์ทั้ง ๙ คือ อารมณ์ที่มีกำหนด อารมณ์ละเอียด อารมณ์ที่ไม่มีกำหนด อารมณ์ในอดีต อารมณ์ในอนาคต อารมณ์ในปัจจุบัน อารมณ์ภายใน อารมณ์ภายนอก อารมณ์ทั้งภายในและภายนอก

ปกิณณกกถาจบ

ทิพโสต

ถาม : ใครเป็นผู้ฝึกทิพโสต? ทิพโสตเจริญได้อย่างไร?

ตอบ : บุคคลผู้เข้าจตุตถฌาน พร้อมทั้งมีวสี (ความชำนาญ) ในกสิณ ๘ และกสิณ ๒ ทำให้เกิดทิพโสตได้โดยอาศัยอวัยวะสำหรับฟังของร่างกาย

ถาม : รูปธาตุของจตุตถฌานเป็นอิสระได้อย่างไร?

ตอบ : มันเกิดขึ้นในขณะนั้น[๙๘]

ถาม : ทิพโสตเจริญได้อย่างไร?

ตอบ : โยคีใหม่เจริญอิทธิบาท ๔ อย่างแล้วควบคุมจิตของตนได้คล่องแคล่ว เข้าฌานที่สี่ออกจากฌานนั้นอย่างสงบแล้วเพ่งจิตไปยังสัญญาณเสียงโดยอาศัยอวัยวะสำหรับฟังของร่างกาย เมื่อได้ยินเสียงจากที่ไกล หรือได้ยินเสียงจากที่ใกล้ เธอก็ใส่ใจต่อนิมิตแห่งเสียงนั้น เมื่อได้ยินเสียงหยาบหรือได้ยินเสียงละเอียด เธอก็ใส่ใจต่อนิมิตแห่งเสียงนั้น เมื่อได้ยินเสียงจากทิศตะวันออก เธอก็ใส่ใจต่อนิมิตแห่งเสียงนั้น เป็นเช่นนี้สำหรับทิศทั้งปวง ด้วยการเจริญความบริสุทธิ์ของจิตและการชำระโสตธาตุให้บริสุทธิ์ โยคีนั้นย่อมทำสังขารให้เข้มแข็ง โยคีนั้นได้ยินเสียงที่อยู่เหนือการได้ยินของหูมนุษย์ด้วยทิพโสตอันบริสุทธิ์ เธอได้ยินเสียงทั้ง ๒ คือ

เสียงเทวดาและเสียงมนุษย์ รวมทั้งเสียงไกลและเสียงใกล้ โบราณาจารย์กล่าวไว้ว่า "เริ่มแรก โยคีใหม่ได้ยินเสียงของสัตว์ทั้งหลายภายในตนเอง หลังจากนั้น เธอจึงได้ยินเสียงของสัตว์ทั้งหลายภายนอกตัวเอง จากนั้น เธอย่อมได้ยินเสียงของสัตว์ทั้งหลายในที่ต่างๆ เธอทำความใส่ใจให้เข้มแข็งโดยลำดับด้วยประการอย่างนี้" อีกนัยหนึ่ง กล่าวกันว่า "เริ่มแรก โยคีใหม่ไม่อาจได้ยินเสียงของสัตว์ทั้งหลายภายในตนเองเพราะว่าเธอไม่สามารถได้ยินเสียงละเอียดได้ เธอไม่อาจเข้าถึงเสียงระดับนี้ได้ด้วยหูของกายมนุษย์ แต่โยคีใหม่นั้นสามารถได้ยินเสียงของสังข์ กลอง และ อื่นๆ ทำนองเดียวกันนี้ด้วยหูของกายมนุษย์" .

เสียงละเอียดหรือเสียงหยาบ เสียงไกลหรือเสียงใกล้ ก็สามารถได้ยินด้วยทิพโสต โยคีใหม่ในพระศาสนานี้ไม่ควรใส่ใจกับเสียงที่น่ากลัวเกินไป เพราะว่า เธอ(เมื่อเจอเสียงน่ารักเกินไป) จะกลายเป็นติดใจเสียงที่น่ารัก และเพราะเธอจะทำให้เกิดความกลัวในใจของตน

ทิพโสตญาณ ดำเนินไปในอารมณ์ ๓ อย่าง คือ อารมณ์ที่มีกำหนด อารมณ์ปัจจุบัน และอารมณ์ภายนอก ถ้าบุคคลสูญเสียการได้ยินของร่างกาย เธอก็จะสูญเสียทิพโสตไปด้วย ในพระศาสนานี้พระสาวกผู้ได้วสี(ในการเจริญ)สามารถได้ยินเสียงของพันโลกธาตุ พระปัจเจกพุทธเจ้าย่อมสามารถได้ยินมากกว่านั้น อำนาจของการได้ยินของพระตถาคตไม่มีขีดจำกัด

ทิพโสตจบ

เจโตปริยญาณ

ถาม : ใครเจริญเจโตปริยญาณ? เจโตปริยญาณเจริญได้อย่างไร?

ตอบ : บุคคลผู้เข้าถึงจตุตถฌาน มีอาโลกกสิณเป็นอารมณ์ และได้วสีในฌานนั้น ย่อมได้ทิพจักษุและทำให้เกิดเจโตปริยญาณ

เจโตปริยญาณนั้นเจริญได้อย่างไร โยคีใหม่ผู้ได้อิทธิบาทและควบคุมจิตได้อย่างคล่องแคล่ว เข้าอาโลกกสิณซึ่งบริสุทธิ์และไม่คลอนแคลน ออกจากฌานที่สี่นั้นอย่างสงบแล้ว เริ่มแรกเธอทำให้กายของตนเต็มด้วยแสงสว่าง เธอเห็นสีของหัวใจตัวเองด้วยทิพจักษุ ด้วยสีนี้ เธอจึงทราบสภาวะจิตของตนและรู้ความเปลี่ยนแปลงในจิตของตนด้วยการเปลี่ยน แปลงในสีนี้ว่า "สีนี้เกิดมาจากโทมนัสสินทรีย์ สีนี้มาจากอุเบกขินทรีย์ หัวใจก็จะมีสี(เหมือนสี)ของนมเปรี้ยวและเปรียง ถ้าจิตที่ประกอบด้วยโทมนัสเกิดขึ้น หัวใจก็มีสีม่วง ถ้าจิตที่ประกอบด้วยอุเบกขา หัวใจก็จะมีสี(เหมือนสี)ของน้ำผึ้ง ถ้าจิตที่ประกอบด้วยกามฉันทะเกิดขึ้น หัวใจก็จะมีสีเหลือง ถ้าจิตที่ประกอบด้วยความโกรธเกิดขึ้น หัวใจนั้นก็จะมีสีดำ ถ้าจิตที่ประกอบด้วยอวิชชาเกิดขึ้น หัวใจก็จะมีสีเหมือนโคลน ถ้าจิตที่ประกอบด้วยศรัทธาและปัญญาเกิดขึ้น หัวใจก็มีสีบริสุทธิ์ โยคีนั้นเข้าใจความเปลี่ยนแปลงของสีโดยอาศัยความเปลี่ยนแปลงภายในตัวเองด้วยประการฉะนี้

บัดนี้ เธอจึงแผ่ความสว่างไปยังกายผู้อื่นและเห็นสีของหัวใจผู้อื่นด้วยทิพจักษุ เธอเข้าใจสีที่เปลี่ยนไปโดยอาศัยความเปลี่ยนแปลงในหัวใจของชนเหล่านั้น และเข้าใจความเปลี่ยนแปลงในใจของชนเหล่านั้นโดยอาศัยสีที่เปลี่ยนไป[๖๓] เมื่อเข้าใจดังนี้แล้ว โยคีนั้น จึงทำเจโตปริยญาณให้เกิดขึ้น เมื่อทำเจโตปริยญาณให้เกิดขึ้นแล้ว เธอจึงละความใส่ใจต่อความเปลี่ยนแปลงของสี และยึดมั่นอยู่ที่ใจในฐานะเป็นเพียงอารมณ์ โยคีนั้นปฏิบัติด้วยประการอย่างนี้ เพราะเหตุนั้น จิตของเธอจึงบริสุทธิ์

ถ้าบุคคลใดบุคคลหนึ่งมีหัวใจอันประกอบด้วยความเมตตา เธอ(โยคีนั้น)ย่อมรู้ว่าบุคคลนั้นมีหัวใจอันประกอบด้วยความเมตตา ถ้าบุคคลใดบุคคลหนึ่งมีใจอันประกอบด้วยโทสะ เธอย่อมรู้ว่าบุคคลนั้นมีใจอันประกอบด้วยโทสะ ถ้าบุคคลใดบุคคลหนึ่งไม่มีใจอันประกอบด้วยโทสะ เธอย่อมรู้ว่าบุคคลนั้นไม่มีใจอันประกอบด้วยโทสะ[๖๔] เธอย่อมรู้ใจทั้งหมดด้วยประการอย่างนี้

เจโตปริยญาณย่อมดำเนินไปในอารมณ์ ๘ อย่าง คือ อารมณ์ที่มีกำหนด มหัคคตารมณ์ อารมณ์ในมรรค อารมณ์อันหาประมาณมิได้ อารมณ์ในอดีต อารมณ์ในอนาคต อารมณ์ในปัจจุบัน และอารมณ์ภายนอก[๖๕]

การรู้จิตของพระอริยสาวกไม่อยู่ในอำนาจ(ความสามารถ)ของปุถุชน จิตของสัตว์อรูปภพมีแต่พระพุทธเจ้าเท่านั้นที่ทรงทราบได้ ถ้าพระสาวกบรรลุวิมุตติเธอย่อมรู้จิต(ของสัตว์ทั้งหลาย)ในพันโลกธาตุ พระปัจเจกพุทธเจ้าย่อมทราบมากกว่านี้ ไม่มีขีดจำกัดสำหรับญาณของพระตถาคต

เจโตปริยญาณจบ

ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ

ถาม : ใครเป็นผู้เจริญปุพเพนิวาสานุสสติญาณ? ปุพเพนิวาสานุสสติญาณมีอยู่กี่ชนิด? ปุพเพนิวาสานุสสติญาณเจริญได้อย่างไร?

ตอบ : บุคคลผู้เข้าถึงฌานที่สี่มีวสีในกสิณ ๘ และกสิณ ๒ เป็นผู้สามารถทำให้เกิดปุพเพนิวาสานุสสติญาณ

อีกอย่างหนึ่ง ถามว่า รูปฌานชั้นไหน ?

ฌานที่สี่ของรูปฌานซึ่งมีความหลุดพ้นแห่งจิต

อีกอย่างหนึ่งถามว่า ในฌานที่สี่ ปุพเพนิวาสานุสสติญาณกี่ชนิดสามารถเกิดขึ้นได้ ?

ตอบ : ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ๓ ชนิด

ถาม : ด้วยฌานที่สี่ มีปุพเพนิวาสานุสสติญาณเป็นไปได้กี่ชนิด

ตอบ : ปุพเพนิวาสานุสสติญาณมีอยู่ ๓ ชนิด คือ **การระลึกชาติได้หลายชาติ** การ

ระลึกชาติได้โดยกำเนิด การระลึกชาติได้โดยการปฏิบัติ

ข้อว่า **"การระลึกชาติได้หลายชาติ"** หมายความว่า ปุพเพนิวาสานุสสติญาณที่เกิดได้ด้วยวิธี ๔ อย่าง คือ บุคคลทำนิมิตให้เจริญดีแล้ว จากนั้นเธอจึงกำหนดนิมิตทางใจ ทำอินทรีย์ให้สงบแล้วทำความสามารถนั้นให้เจริญ วิธีทั้ง ๔ นี้ทำให้เกิดปุพเพนิวาสานุสสติญาณ บรรดาการระลึกชาติในอดีตชนิดนี้ การระลึกชาติในอดีตได้ ๗ ชาติถือว่าดีที่สุด

ข้อว่า **"การระลึกชาติได้โดยกำเนิด"** หมายความว่า เทวดา นาค(อมนุษย์) ครุฑ ย่อมระลึกชาติในอดีตของตนได้โดยธรรมชาติ บรรดาการระลึกชาติในอดีตชนิดนี้ อย่างดีที่สุด คือ ระลึกชาติในอดีตได้ ๑๔ ชาติ

ข้อว่า **"การระลึกชาติได้ด้วยการปฏิบัติ"** หมายถึงการทำให้เกิด(ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ) โดยอาศัยพื้นฐานของอิทธิวิธีทั้ง ๔

ถาม : ปุพเพนิวาสานุสสติญาณเจริญได้อย่างไร?

ตอบ : โยคีใหม่เมื่อได้เจริญอิทธิบาททั้ง ๔ แล้ว ควบคุมจิตได้คล่องแคล่ว ด้วยศรัทธาย่อมเป็นผู้ไม่คลอนแคลนและเป็นผู้บริสุทธิ์เธอนั่งลงแล้ว ย่อมระลึกถึงสิ่งที่ตนได้ทำแล้วในตอนกลางวัน หรือทุกอย่างที่ตนได้ทำแล้วทั้งทางกาย ทางใจ และทางวาจา ที่เกี่ยวกับการกระทำในตอนกลางคืนก็เช่นเดียวกัน ในทำนองเดียวกัน เธอย่อมระลึกถึงทุกอย่างที่ตนได้ทำแล้วในระหว่าง ๑ วัน ในระหว่าง ๒ วัน และโดยทำนองนี้ย้อนหลังไปถึง ๑ เดือน ในทำนองเดียวกัน เธอย่อมระลึกถึงทุกอย่างที่ตนได้ทำแล้วในระหว่าง ๒ เดือน ๑ ปี ๒ ปี ๓ ปี ๑๐๐ ปี ขึ้นไปจนถึงชาติล่าสุดของตน ถึงตอนนี้จิตกับเจตสิกของชาติก่อนและจิตกับเจตสิกของชาติต่อมาย่อมปรากฏเนื่องจากจิตและเจตสิกของชาติก่อน เธอจึงได้ชาติต่อมา เนื่องจากความสืบต่อของจิต เธอจึงสามารถเห็นเหตุและปัจจัยต่างๆ และระลึกถึงความเป็นไป(ย้อนหลัง)ของจิต ชาติก่อนและหลังทั้ง ๒ ชาติมิได้แยกออกจากกัน และเกิดขึ้นในชาตินี้เพราะได้เกิดมาแล้วในชาติก่อนนั้น ด้วยการฝึกจิตอันได้รับการชำระให้บริสุทธิ์เช่นนั้นแล้ว โยคีนั้นย่อมระลึกเรื่องราวต่างๆ มากมายในอดีตของตน (เธอระลึกได้) ๑ ชาติ ๒ ชาติ ๓ ชาติ ๔ ชาติ เป็นต้น ด้วยประการอย่างนี้ โยคีใหม่ย่อมระลึกถึงทุกเรื่องที่เกี่ยวข้องกับชาตินี้ได้ ถ้าโยคีคนใดคนหนึ่งไม่สามารถระลึกถึงอดีตชาติของตนได้ เธอก็ไม่ควรเลิกบำเพ็ญเพียร ควรเจริญฌานซ้ำแล้วซ้ำเล่าก็ในการเจริญฌานเธอควรทำใจให้บริสุทธิ์ด้วยการกระทำคล้ายกับวิธีขัดกระจกที่ถูกต้อง[๒๓] เมื่อชำระจิตของตนให้บริสุทธิ์แล้ว เธอย่อมระลึกถึงอดีตของตนได้อย่างชัดแจ้ง ถ้าเธอระลึกถึงอดีตต่อไปโดยเริ่มด้วย ๑ ชาติ เธอย่อมยินดีเกินเปรียบ เมื่อพบวิถีทางแล้ว เธอไม่ควรคำนึงถึงสภาพชีวิตของเธอในภูมิสัตว์เดรัจฉาน และในอรูปภูมิ กำเนิดในภพของอสัญญีสัตว์ พระโสภิตเถระจัดว่าเป็นเอตทัคคะในปุพเพนิวาสานุสสติญาณนี้ [๒๔]

ปุพเพนิวาสานุสสติญาณย่อมดำเนินไปในอารมณ์ ๗ อย่าง อารมณ์เหล่านั้นได้แก่ อารมณ์ที่มีกำหนด มหัคคตารมณ์ อารมณ์อันหาประมาณมิได้ อารมณ์ในอดีต อารมณ์ภายใน อารมณ์ภายนอก และอารมณ์ทั้งภายในและภายนอก[๓๕]

โยคีควรระลึกถึงเรื่องเกี่ยวกับประเทศและหมู่บ้านของตนในอดีต[๓๖] การระลึกอดีตได้เป็นปุพเพนิวาสานุสสติญาณ การระลึกถึงความต่อเนื่องของขันธ์ด้วยญาณได้ จัดเป็นปุพเพนิวาสา-นุสสติญาณ คนนอกพุทธศาสนาย่อมระลึกได้ ๔๐ กัลป์ พวกเขาไม่อาจระลึกได้มากกว่านั้นเพราะกำลังอ่อน พระอริยสาวกย่อมระลึกได้ ๑ หมื่นกัลป์ พระอัครสาวกย่อมระลึกได้มากกว่านี้ พระปัจเจกพุทธเจ้าย่อมระลึกได้มากกว่านี้ และพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ทรงสามารถระลึกถึงชาติการกระทำภูมิและสิ่งอื่นทั้งปวงในอดีตของพระองค์และของผู้อื่นได้ ย่อมทรงระลึกได้มากกว่านี้ [๓๗] ชนที่เหลือย่อมระลึกได้เพียงอดีตของตนเอง และอดีตชาติเพียงไม่กี่ชาติของผู้อื่น พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลายย่อมทรงระลึกทุกสิ่งที่พระองค์ทรงปรารถนาจะระลึกถึงได้ ชนเหล่าอื่นย่อมระลึกได้ตามลำดับ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าไม่ว่าจะทรงเข้าสมาธิหรือไม่ทรงเข้าสมาธิ ก็ทรงสามารถระลึกได้ตลอดเวลา ชนที่เหลือย่อมระลึกได้ด้วยการเข้าสมาธิเท่านั้น

ปุพเพนิวาสานุสสติญาณจบ

ทิพจักษุ

ถาม : ใครเป็นผู้เจริญทิพจักษุ? ทิพจักษุมีกี่ชนิด? ทิพจักษุเจริญได้อย่างไร?

ตอบ : (คือ) บุคคลผู้เข้าฌานที่สี่อันมีอาโลกกสิณเป็นอารมณ์และได้วสีในฌานนั้น และเป็นผู้มีสายตาตามปกติ (เป็นผู้เจริญทิพจักษุ)

ถาม : ทิพจักษุมีกี่ชนิด?

ตอบ : ทิพจักษุมี ๒ ชนิด คือทิพจักษุที่เกิดด้วยกรรมดีและที่เกิดด้วยกำลังของการเจริญความเพียร ในทิพจักษุทั้ง ๒ ชนิดนี้ ทิพจักษุอันเป็นกรรมที่สั่งสมมาย่อมเกิดจากวิบาก (ของกรรม) ด้วยทิพจักษุนี้ บุคคลจึงสามารถเห็นว่ามีอัญมณีอยู่ในคลังหรือไม่ ข้อว่า "ที่เกิดด้วยกำลังของการเจริญความเพียร" หมายความถึงทิพจักษุที่ทำให้เกิดด้วยการเจริญอิทธิบาท

ทิพจักษุเจริญได้อย่างไร? เมื่อเจริญอิทธิบาทและควบคุมจิตได้คล่องแคล่วแล้ว โยคีใหม่ผู้บริสุทธิ์และไม่คลอนแคลนย่อมเข้าอาโลกกสิณ เธอเข้าฌานที่สี่แล้วทำไว้ในใจและอธิษฐานความหมายรู้ในแสงสว่างและความหมายรู้ในกลางวันว่า "กลางวันนี้เป็นเหมือนกลางคืนกลางคืนนี้เป็นเหมือนกลางวัน" [๓๘] เมื่อจิตของเธอเป็นอิสระจากอุปสรรคและความยึดติดทั้งปวง เธอจึงสามารถทำจิตของตนให้มีพลังและทำความสว่างให้เพิ่มขึ้น สำหรับโยคีผู้มีจิตที่มีพลังและทำความสว่างให้เพิ่มขึ้น ไม่มีสิ่งมืดมัว ไม่มีสิ่งใดที่ปกปิด และเธอมีความสว่างล้ำดวงอาทิตย์

โยคีนั้นปฏิบัติอย่างนี้แล้วแผ่ความสว่างไปทั่วกายของตน และใส่ใจต่อสีและรูป ด้วยทิพจักษุอันหมดจดซึ่งก้าวล่วงการเห็นของมนุษย์ โยคีนั้น "ย่อมเห็นสัตว์ทั้งหลายผู้ดับไป และผู้เกิดขึ้นใหม่ หยาบและละเอียด สวยงามและน่าเกลียด เจริญหรือเสื่อมตามกรรมของสัตว์เหล่านั้น" ถ้าบุคคลปรารถนาจะทำให้ทิพจักษุเกิด เธอควรกำจัดกิเลสเหล่านี้คือวิจิกิจฉา การไม่มีมนสิการ ถีนมิทธะ มานะ ความยินดีที่ผิด การกล่าวให้ร้าย การทำความเพียรมากไป การทำความเพียรน้อยไป การพูดเพ้อเจ้อ นานัตตสัญญา การหมกมุ่นในรูปมากเกินไป ถ้ากิเลสเหล่านี้อย่างใดอย่างหนึ่งปรากฏในระหว่างการเจริญทิพจักษุ สมาธิย่อมเสื่อม ถ้าสมาธิเสื่อม ความสว่างย่อมหายไป การมองเห็นอารมณ์ย่อมเสียไป เพราะเหตุนั้นกิเลสเหล่านี้ จึงควรกำจัดให้สิ้น ถ้าเธอกำจัดกิเลสเหล่านี้ได้ แต่ไม่ได้วสีในสมาธิ ทิพจักษุของเธอย่อมมีอำนาจจำกัดเพราะยังไม่ได้วสี โยคีนั้นย่อมเห็นความสว่างอันจำกัดด้วยทิพจักษุอันจำกัด การมองเห็นรูปของเธอย่อมจำกัดไปด้วย ดังนั้น พระผู้มีพระภาคจึงทรงสอนว่า *"ในสมัยที่สมาธิของเราจำกัด ตาของเราย่อมจำกัดและด้วยตาอันจำกัด เราย่อมรู้ความสว่างอันจำกัด และเห็นรูปอันจำกัด ในสมัยที่สมาธิของเราหาประมาณมิได้ ตาของเราย่อมมีทิพจักษุอันหาประมาณมิได้ และด้วยทิพจักษุอันหาประมาณมิได้ เราย่อมรู้ความสว่างอันหาประมาณมิได้และเห็นรูปอันหาประมาณมิได้"*

โยคีใหม่ในพระศาสนานี้ไม่ควรยึดติดกับรูปหรือกลัวรูป ความผิดเหล่านี้ย่อมเป็นที่เข้าใจได้ดังในคำอธิบายที่ให้ไว้แล้วก่อนหน้านี้

ทิพจักษุย่อมดำเนินไปในอารมณ์ ๕ คือ อารมณ์ที่มีกำหนด อารมณ์ในปัจจุบัน อารมณ์ภายใน อารมณ์ภายนอก และอารมณ์ทั้งภายในและภายนอก

ญาณ ๔ ชนิด ย่อมเกิดจากทิพจักษุ (คือ) อนาคตังสญาณ กัมมัสสกตาญาณ ยถากัมมูปคญาณ กัมมวิปากญาณ บรรดาญาณเหล่านี้ด้วยอนาคตังสญาณ เธอย่อมเห็นการเกิดขึ้นของรูปในอนาคต ด้วยกัมมัสสกตาญาณ บุคคลย่อมรู้จักกรรมที่ผู้อื่นทำ ด้วยกรรมนั้นเธอย่อมรู้ว่า บุคคลนั้นๆ จะไปสู่โลกนั้นๆ ด้วยยถากัมมูปคญาณ เธอย่อมเห็นโลกที่สัตว์ทั้งหลายจะไปอุบัติ และเธอย่อมรู้ว่า บุคคลนั้นๆ จะบังเกิดในโลกนั้นๆ ด้วยกรรมนั้นๆ ด้วยกัมมวิปากญาณ เธอย่อมรู้กาลเป็นที่มาถึง ณ ที่นี้ เธอย่อมรู้ภาวะที่ตนจะเข้าถึง ณ ที่นี้ เธอย่อมรู้กิเลสอันเป็นเหตุให้เกิดการมา ณ ที่นี้ เธอย่อมรู้หนทางมา ณ ที่นี้ เธอย่อมรู้ว่า กรรมนั้นๆ จะสุกงอม เธอย่อมรู้ว่า กรรมนั้นๆ ยังไม่สุกงอม เธอย่อมรู้ว่า กรรมนั้นๆ จะให้ผลมาก และเธอย่อมรู้ว่ากรรมนั้นๆ จะให้ผลน้อย

พระสาวกในพระศาสนานี้ผู้ได้วิมุตติ ย่อมเห็นพันโลกธาตุ พระปัจเจกพุทธเจ้าย่อมเห็นมากกว่านั้น และไม่มีขีดจำกัดสำหรับการเห็นของพระตถาคต

ทิพจักษุจบ

ปกิณณกกถา

ในเรื่องอภิญญานี้ มีปกิณณกกถาดังนี้ ถ้าบุคคลเจริญสมาธิอย่างหนึ่งด้วยวัตถุประสงค์ที่จะเห็นรูปด้วยทิพจักษุ เธอย่อมเห็นรูปเท่านั้น เธอย่อมไม่ได้ยินเสียง ถ้าเธอเจริญสมาธิอย่างหนึ่ง เพื่อที่จะได้ยินเสียงด้วยทิพโสต เธอย่อมได้ยินเสียงเท่านั้น เธอย่อมไม่เห็นรูป ถ้าเธอเจริญสมาธิด้วยหวังจะเห็น ได้ยิน และรู้ใจผู้อื่น เธอย่อมสามารถเห็น ได้ยินและรู้ใจผู้อื่น ถ้าเธอเจริญสมาธิด้วยหวังจะเห็นในทิศหนึ่ง -เธอย่อมไม่สามารถเห็นในทิศอื่น เธอย่อมไม่สามารถได้ยินและไม่สามารถรู้ใจผู้อื่น ถ้าเธอปฏิบัติสมาธิมาก เธอสามารถเห็นในทิศทั้งปวง เธอย่อมสามารถได้ยิน และรู้ใจผู้อื่น อิทธิวิธิ ๕ อย่าง เป็นโลกิยญาณ อิทธิวิธิเหล่านี้เป็นของสัตว์ในรูปภูมิผู้มีกิเลส และเป็นปุถุชนผู้มีสังโยชน์ ญาณอันเป็นกุศลเป็นของพระเสขบุคคล และปุถุชน ญาณของพระอรหันต์ย่อมกำหนดลักษณะมิได้ อภิญญา ๕ อย่าง ย่อมไม่บังเกิดในอรูปภูมิ

อภิญญาปริจเฉทในวิมุตติมรรคจบ

บทที่ ๑๐
ปัญญาปริจเฉท

ถาม : อะไรคือปัญญา ? อะไรเป็นลักษณะ รส ปัจจุปัฏฐาน และปทัฏฐานของปัญญา? อะไรเป็นอานิสงส์? อะไรเป็นความหมายของปัญญา? ความดีชนิดไหนทำให้เกิดปัญญา? ปัญญามีกี่ประเภท?

ตอบ : การที่จิตรู้อารมณ์ตามความเป็นจริง นี้เรียกว่าปัญญา* อีกอย่างหนึ่ง การพิจารณาเห็นประโยชน์มิใช่ประโยชน์ นี้เรียกว่าปัญญา นี่เป็นความหมายตามนัยแห่งอภิธรรม

นิยามความหมายแห่งปัญญา

ถาม : อะไรคือปัญญา?

ตอบ : ปัญญา คือ ความรอบรู้ ญาณ การวิจัยธรรม การจำแนก การกำหนดหมาย การวิจัยที่เป็นการศึกษาอันชำนาญและชาญฉลาด ในการพิจารณาก็เป็นการเห็นชัดเจนและได้ความรู้ ปัญญาคือความฉลาด ปัญญินทรีย์ ปัญญาพละ ปัญญาเหมือนศาสตรา ปัญญาเหมือนปราสาท ปัญญาคือประทีป ปัญญาคือรัตนะ ความไม่หลง ธรรมวิจัย สัมมาทิฏฐิเหล่านี้เรียกว่า "ปัญญา" *

ปัญญามีการบรรลุสัจจะเป็นลักษณะ มีการค้นคว้าเป็นกิจ มีความไม่หลงเป็นปัจจุปัฏฐาน มีสัจจะ ๔ เป็นปทัฏฐาน และมีอริยสัจ ๔ เป็นปทัฏฐาน

อีกอย่างหนึ่ง ความเข้าใจแจ่มแจ้งเป็นลักษณะของปัญญา การรู้สภาวธรรมตามความเป็นจริงเป็นกิจ การกำจัดความมืดคืออวิชชาเป็นปัจจุปัฏฐาน ปฏิสัมภิทา ๔ ตามหลักเหตุผลเป็นปทัฏฐานของปัญญา

อานิสงส์ของปัญญา

ถาม : อะไร เป็นอานิสงส์ของปัญญา ?

ตอบ : อานิสงส์ของปัญญา ไม่สามารถคำนวณได้ คำพรรณนาอานิสงส์ของปัญญาโดยสรุปมีดังต่อไปนี้

ความดีทั้งปวงสุกสว่างขึ้นมาได้เพราะปัญญา

ปัญญา ๒ ชนิดนำไปสู่ฌานขั้นสูง

บุคคลดำเนินไปสู่อริยมรรคและเห็นอริยผลคืออรหัตได้ด้วยปัญญา

ปัญญาเป็นธรรมอันยอดเยี่ยม เป็นดวงตาของทุกสิ่ง

ความเสื่อมแห่งปัญญา คือความไม่บริสุทธิ์

ความเจริญปัญญาไม่มีอะไรเทียบได้

บุคคลทำลายมิจฉาทิฏฐิทั้งปวงได้เพราะปัญญา

คนพาลทำความชั่วเพราะตัณหา

คนมีปัญญาไม่ถูกตัณหาลากไปเช่นนั้น จึงเป็นผู้สูงสุดกว่าใคร ๆ

ดำรงชีวิตโดยชอบและชี้ประโยชน์ทั้ง ๒ คือประโยชน์ในโลกนี้และประโยชน์ในโลกหน้า

พวกเขาเป็นอยู่อย่างอิสระและเข้มแข็งได้เห็นทั้งทุกข์และสุขหลายรูปแบบและทราบปัจจัย เหตุ จิต วัตถุ กฎเกณฑ์ www.watprayoon.com

ปัญญานี้เป็นสัจจธรรม เป็นแหล่งของความดี

เพราะปัญญา บุคคลจึงบรรลุธรรมอันเลิศ เพราะปัญญา บุคคลจึงถอนรากเหง้าของความชั่วคือโลภะ โทสะ โมหะ ความเกิด ความตาย และความชั่วอื่น ๆ ซึ่งไม่เคยมีใครถอนได้มาก่อน

ความหมายแห่งปัญญา www.watprayoon.com

ถาม : อะไร เป็นความหมายแห่งปัญญา ?

ตอบ : ปัญญา หมายถึง ญาณ และหมายถึงการสลัดตนออกไป(จากวัฏฏะ)

ถาม : ความดีชนิดไหนทำให้เกิดปัญญา ?

ตอบ : ปัญญาเกิดขึ้นเพราะความดี ๑๑ อย่างนี้ คือ (๑) การศึกษาความหมายของคัมภีร์ (๒) การทำความดีต่าง ๆ (๓) การมีศีลบริสุทธิ์ (๔) สมถะและวิปัสสนา (๕) อริยสัจ ๔ (๖) ศิลปศาสตร์ (๗) การทำจิตให้สงบ (๘) การอยู่ในฌานตลอดกาลทุกเมื่อ (๙) ทำจิตให้ปราศจากนิวรณ์ (๑๐) การไม่คบคนพาล (๑๑) การคบบัณฑิต

ทุกะ(ปัญญา ๒ ประเภท) www.watprayoon.com

ถาม : ปัญญามีกี่ประเภท ?

ตอบ : ปัญญา ๒ ประเภทก็มี ปัญญา ๓ ประเภทก็มี ปัญญา ๔ ประเภทก็มี

ถาม : ปัญญา ๒ ประเภท คืออะไรบ้าง ? www.watprayoon.com

ตอบ : คือโลกิยปัญญา โลกุตรปัญญา ในที่นี้ ปัญญาที่สัมปยุตด้วยอริยมรรคอริยผลเป็นโลกุตรปัญญา ส่วนปัญญาอย่างอื่นเป็นโลกิยปัญญา และโลกิยปัญญาประกอบด้วยอาสวะ

สังโยชน์ คันถะ เป็นโอฆะ โยคะ นิวรณ์ ผัสสะ สังสารวัฏและกิเลส ส่วนโลกุตรปัญญาปราศจากอาสวะ ไม่มีสังโยชน์ ไม่มีคันถะ ไม่มีโอฆะ ไม่มีนิวรณ์ ไม่มีสังสารวัฏและไม่เป็นกิเลส

ติกะ(ปัญญา ๓ ประเภท)นัยที่ ๑

ปัญญา ๓ ประเภท คือจินตามยปัญญา สุตมยปัญญา *ภาวนามยปัญญา*[๕]

ในปัญญา ๓ ประเภทนั้น ปัญญาที่บุคคลได้มาโดยไม่ได้เรียนจากผู้อื่น เป็นปัญญาที่เกิดจากกรรมที่เป็นของแต่ละบุคคล หรือปัญญาที่ตรงกับความจริงเป็นความรู้ที่เกี่ยวกับหน้าที่การงาน หรือเกี่ยวกับศาสตร์ นี้เรียกว่าจินตามยปัญญา ปัญญาที่ได้มาโดยการเรียนจากผู้อื่นเรียกว่าสุตมยปัญญา บุคคลเมื่อบำเพ็ญสมาธิ ทำปัญญาให้เกิดขึ้นนี้เรียกว่า *ภาวนามยปัญญา*

ติกะนัยที่ ๒

อีกอย่างหนึ่ง ปัญญามี ๓ ประเภท คืออายโกศล อปายโกศล อุปายโกศล ในปัญญา ๓ ประเภทนั้น บุคคลเมื่อบำเพ็ญธรรมเหล่านี้ อกุศลธรรมทั้งหลายย่อมเสื่อมไปกุศลธรรมทั้งหลายย่อมเกิดขึ้น ปัญญานี้เรียกว่าอายโกศล อนึ่ง บุคคลเมื่อบำเพ็ญธรรมเหล่านี้อยู่อกุศลธรรมย่อมเกิดขึ้นและกุศลธรรมย่อมเสื่อมไป ปัญญานี้เรียกว่าอปายโกศล ความฉลาดในอุบายทั้งปวงอันจะนำไปสู่ความสำเร็จ เรียกว่า อุปายโกศล[๖]

ติกะนัยที่ ๓

อีกนัยหนึ่ง ปัญญา ๓ ประเภทนี้ คืออาจยคามินีปัญญา อปจยคามินีปัญญา และปัญญาที่ไม่เป็นทั้งอาจยคามินีและอปจยคามินี ปัญญารอบรู้มรรค ๔ เรียกว่า อาจยคามินีปัญญา ปัญญารอบรู้ผล ๔ ทั้งที่เป็นอัพยากฤตและไม่เป็นอัพยากฤตจัดเป็นปัญญาที่เป็นทั้งอาจยคามินีและอปจยคามินี [๗]

จตุกกะนัยที่ ๑

ปัญญามี ๔ ประเภท คือกัมมัสสกตาญาณ ๑ สัจจานุโลมิกญาณ ๑ มัคคสมังคิญาณ ๑ ผลสมังคิญาณ ๑

ในปัญญา ๔ ประเภทนั้น สัมมาทิฏฐิคือความเห็นชอบเกี่ยวกับกถาวัตถุ ๑๐ เรียกว่ากัมมัสสกตาญาณ ความรู้คล้อยตามความเป็นจริงว่า ขันธ์ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา เรียกว่าสัจจานุโลมิกญาณ ความรู้เกี่ยวกับมรรค ๔ เรียกว่า มัคคสมังคิญาณ ความรู้เกี่ยวกับผล ๔ เรียกว่า ผลสมังคิญาณ[๘]

จตุกกะนัยที่ ๒

อีกนัยหนึ่ง ปัญญามี ๔ ประเภทนี้ คือกามาวจรปัญญา รูปาวจรปัญญา อรูปาวจรปัญญา อปริยาปันนปัญญา

ในปัญญา ๔ ประเภทนั้น กุศลปัญญาเกี่ยวเนื่องกับกามาวจรธาตุซึ่งเป็นอัพยากฤตและไม่เป็นอัพยากฤต จัดเป็นกามาวจรปัญญา กุศลปัญญาเกี่ยวเนื่องกับรูปาวจรธาตุซึ่งเป็นอัพยากฤตและไม่เป็นอัพยากฤตจัดเป็นรูปาวจรปัญญา กุศลปัญญาเกี่ยวเนื่องกับอรูปาวจรธาตุซึ่งเป็นอัพยากฤตและไม่เป็นอัพยากฤตจัดเป็นอรูปาวจรปัญญา ปัญญาเกี่ยวเนื่องกับมรรค ๔ ผล ๔ เป็นอปริยาปันนปัญญา"

จตุกกะนัยที่ ๓

อีกนัยหนึ่ง ปัญญามี ๔ ประเภทนี้ คือธรรมญาณ อันวยญาณ ปริจจญาณ สัมมุติญาณ

ในปัญญา ๔ ประเภทนั้น ความรู้เกี่ยวกับมรรค ๔ ผล ๔ เรียกว่า ธรรมญาณ โยคีนั้นรู้อดีตอนาคตและปัจจุบัน โดยธรรมญาณ และโดยนัยนี้เธอรู้อดีตและอนาคตอันยาวไกล ความรู้อริยสัจ ๔ เรียกว่าอันวยญาณ ความกำหนดรู้จิตของผู้อื่นได้ เรียกว่า ปริจจญาณ ความรู้ที่นอกเหนือความรู้ทั้ง ๓ นี้ เรียกว่าสัมมุติญาณ"

จตุกกะนัยที่ ๔

อีกนัยหนึ่ง ปัญญามี ๔ ประเภทนี้ คือ

๑. ปัญญาเกิดจากการรวมและไม่เกิดจากการไม่รวม

๒. ปัญญาเกิดจากการไม่รวมและไม่เกิดจากการรวม

๓. ปัญญาเกิดจากการรวมและการไม่รวม

๔. ปัญญาเกิดจากการรวมก็ไม่ใช่และไม่รวมก็ไม่ใช่

ในปัญญา ๔ ประเภทนี้ กุศลปัญญาของกามาวจรธาตุ เรียกว่า ปัญญาเกิดจากการรวมและไม่เกิดจากการไม่รวม ปัญญาเกี่ยวกับมรรค ๔ เรียกว่าปัญญาเกิดจากการไม่รวมและไม่เกิดจากการรวม รูปาวจรปัญญาและอรูปาวจรปัญญา เรียกว่า ปัญญาเกิดจากการรวมและการไม่รวม ปัญญาที่กำหนดลักษณะผลในภูมิ ๔ และอารมณ์ในภูมิ ๓ เรียกว่า ปัญญาเกิดจากการรวมก็ไม่ใช่และไม่รวมก็ไม่ใช่ ⁰⁰

จตุกกะนัยที่ ๕

อีกนัยหนึ่ง ปัญญามี ๔ ประเภทนี้ คือ

๑. ปัญญาที่เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย ไม่ใช่เพื่อความรู้แจ้ง

๒. ปัญญาที่เป็นไปเพื่อความรู้แจ้ง ไม่ใช่เพื่อความเบื่อหน่าย

๓. ปัญญาที่เป็นไปเพื่อทั้งเพื่อความเบื่อหน่ายและความรู้แจ้ง

๔. ปัญญาที่ไม่เป็นไปทั้งเพื่อความเบื่อหน่ายและความรู้แจ้ง

ในปัญญา ๔ ประเภทนั้น

๑. ปัญญาที่เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย ไม่ใช่เพื่อความรู้แจ้งอภิญญาและความรู้อริยสัจ ๔ เรียกว่าปัญญาเป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย ไม่ใช่เพื่อความรู้แจ้ง

๒. ปัญญาที่เป็นไปเพื่ออภิญญาจัดเป็นปัญญาที่เป็นไปเพื่อความรู้แจ้ง ไม่ใช่เพื่อความเบื่อหน่าย

๓. ปัญญาในมรรค ๔ เป็นปัญญาที่เป็นไปทั้งเพื่อความเบื่อหน่ายและเพื่อความรู้แจ้ง

๔. ปัญญาอื่นนอกจากนี้ เป็นปัญญาที่ไม่เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่ายและเพื่อความรู้แจ้ง[๑๒]

จตุกกะนัยที่ ๖

อีกนัยหนึ่ง ปัญญามี ๔ ประเภทนี้ คืออัตถปฏิสัมภิทา ธัมมปฏิสัมภิทา นิรุตติปฏิสัมภิทา ปฏิภาณปฏิสัมภิทา

ในปัญญา ๔ ประเภทนั้น ความรู้ความหมาย เรียกว่า อัตถปฏิสัมภิทา ความรู้ธรรม เรียกว่า ธัมมปฏิสัมภิทา ความรู้ในการแปลความหมายทางนิรุกติศาสตร์ เรียกว่านิรุตติปฏิสัมภิทา ความรู้เรื่องญาณ เรียกว่า ปฏิภาณปฏิสัมภิทา[๑๓]

จตุกกะนัยที่ ๗

ความรู้ผลอันเนื่องมาจากเหตุ เรียกว่า อัตถปฏิสัมภิทา ความรู้เหตุ เรียกว่าธัมมปฏิสัมภิทา ความเข้าใจในการวิเคราะห์ธรรม เรียกว่านิรุตติปฏิสัมภิทา ความรู้เรื่องญาณเรียกว่าปฏิภาณปฏิสัมภิทา[๑๔]

จตุกกะนัยที่ ๘

ความรู้ทุกข์ และความดับทุกข์เรียกว่าอัตถปฏิสัมภิทา ความรู้เหตุแห่งทุกข์และทางให้ถึงความดับทุกข์เรียกว่าธัมมปฏิสัมภิทา ความรู้กฎเกณฑ์ในการแปลความหมายเรียกว่านิรุตติปฏิสัมภิทา ความรู้เรื่องญาณ เรียกว่าปฏิภาณปฏิสัมภิทา[๑๕]

จตุกกะนัยที่ ๙

อีกนัยหนึ่ง ความรู้ธรรมเหล่านี้ คือ สุตตะ เคยยะ เวยยากรณะ คาถา อุทาน อิติวุตตกะ

ชาดกะ อัพภุตธรรม เวทัลละ เรียกว่า ธัมมปฏิสัมภิทา ความรู้ความหมายของคำที่พูดออกไปว่านี้เป็นความหมายของเรื่องที่พูด นี้เรียกว่าอัตถปฏิสัมภิทา ความรู้ความหมายของสิ่งที่ประกาศออกไปแล้ว นี้เรียกว่านิรุตติปฏิสัมภิทา ความรู้เรื่องญาณ เรียกว่าปฏิภาณปฏิสัมภิทา”

จตุกกะนัยที่ ๑๐

ความรู้เรื่องจักษุเรียกว่าธัมมปฏิสัมภิทา ความรู้เรื่องทิฏฐิ เรียกว่า อัตถปฏิสัมภิทา ความรู้ในการแปลความหมายของคำที่ประกาศออกไปแล้วเรียกว่านิรุตติปฏิสัมภิทา ความรู้ที่ก่อให้เกิดความฉลาด เรียกว่าปฏิภาณปฏิสัมภิทา”

จตุกกะนัยที่ ๑๑

อีกนัยหนึ่ง ปัญญามี ๔ ประเภทนี้ คือ ทุกขญาณ สมุทยญาณ นิโรธญาณ มัคคญาณ ความรู้เกี่ยวเนื่องกับทุกข์เรียกว่าทุกขญาณ ความรู้เกี่ยวเนื่องกับเหตุแห่งทุกข์เรียกว่าสมุทยญาณ ความรู้เกี่ยวเนื่องกับความดับทุกข์เรียกว่านิโรธญาณ ความรู้ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์เรียกว่ามัคคญาณ”

ปัญญาปริจเฉทจบ

บทที่ ๑๑
ตอนที่ ๑ อุบายปริจเฉท

ถ้าโยคีใหม่ในพระศาสนานี้ปรารถนาจะหลีกพ้นจากชรามรณะและละเหตุแห่งความเกิดและความดับ ปรารถนาจะขับไล่ความมืดของอวิชชา เพื่อตัดเครื่องรัดแห่งตัณหาและเพื่อได้มาซึ่งอริยปัญญา เธอควรเจริญอุบาย คือขันธอุบาย อายตนอุบาย ธาตุอุบาย ปฏิจจสมุปบาทอุบาย และสัจจอุบาย

รูปขันธ์

ถาม : ขันธอุบายเป็นไฉน ?

ตอบ : ขันธ์ ๕ คือรูปขันธ์ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และวิญญาณขันธ์

ถาม : รูปขันธ์เป็นไฉน ?

ตอบ : มหาภูตรูป ๔และอุปาทายรูปซึ่งอาศัยมหาภูตรูป*

นิยามมหาภูตรูป ๔

ถาม : มหาภูตรูป ๔ เป็นไฉน ?

ตอบ : มหาภูตรูป ๔ คือปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ

ถาม : ปฐวีธาตุเป็นไฉน ?

ตอบ : คือสิ่งที่เป็นธรรมชาติแข็งและมั่นคง เรียกว่า ปฐวีธาตุ

ถาม : อาโปธาตุเป็นไฉน ?

ตอบ : สิ่งที่เป็นธรรมชาติไหลและเกาะกุม เรียกว่า อาโปธาตุ

ถาม : เตโชธาตุเป็นไฉน ?

ตอบ : คือสิ่งที่เป็นธรรมชาติร้อนและทำให้สุก เรียกว่า เตโชธาตุ

ถาม : วาโยธาตุเป็นไฉน ?

ตอบ : สิ่งที่เป็นธรรมชาติเคลื่อนไหวและรองรับ เรียกว่าวาโยธาตุ*

โยคีใหม่ เอาชนะความลำบากใน ๒ ทาง กล่าวคือ พิจารณาธาตุเหล่านี้โดยย่อ และโดยพิสดาร เรื่องมหาภูตรูปนี้ โยคีควรจะเข้าใจตามที่ได้ศึกษาเล่าเรียนมาแล้วอย่างสมบูรณ์ ในจตุธาตุววัฏฐาน

อุปาทายรูป

ถาม : อุปาทายรูปเป็นไฉน ?

ตอบ : อุปาทายรูปคือ **จักขุประสาท โสตประสาท ฆานประสาท ชิวหาประสาท กายประสาท รูปารมณ์ สัททารมณ์ คันธารมณ์ รสารมณ์ อิตถีภาวะ ปุริสภาวะ ชีวิตินทรีย์ กายวิญญัติ วจีวิญญัติ ปริจเฉทรูป รูปลหุตา รูปมุทุตา รูปกัมมัญญตา อุปจยะ รูปสันตติ รูปชาติ รูปชรตา รูปอนิจจตา อาหารรูป[๕] หทัยวัตถุ มิทธรูป[๖]**

จักขุประสาท

ถาม : จักขุประสาทเป็นไฉน?

ตอบ : จักขุประสาทคืออวัยวะที่เห็นรูป เมื่อรูปกระทบกับอวัยวะนี้แล้วจะเกิดจักขุวิญญาณขึ้น[๗] นี้เรียกว่า "จักขุประสาท" อนึ่ง จักขุประสาทที่อาศัยดวงตาซึ่งมีชิ้นเนื้อเล็ก ๆ ๓ ชั้นอยู่รอบ ๆ ดวงตาดำและตาขาว และตาที่อยู่ในเนื้อเดียว ๕ ชั้นของเนื้อ เลือด ลม เสมหะ และน้ำเหลืองซึ่งมีขนาดเท่าเมล็ดฝิ่นครึ่งเมล็ด มีลักษณะคล้ายศีรษะเล็นสร้างขึ้นโดยมหาภูตรูป ๔ ตามอดีตกรรม[๘] และในที่ซึ่งมีเตโชธาตุมากกว่า เรียกว่า "จักขุประสาท" เหมือนพระธรรมเสนาบดีสารีบุตรเถระกล่าวไว้ว่า *"จักขุประสาทเป็นอวัยวะที่เห็นอารมณ์ซึ่งมีขนาดเล็กละเอียดเท่าศีรษะเล็น"* [๙]

โสตประสาท

ถาม : โสตประสาทเป็นไฉน ?

ตอบ : โสตประสาทคืออวัยวะที่ฟังเสียง เสียงเมื่อกระทบอวัยวะนี้จะเกิดโสตวิญญาณขึ้น นี้เรียกว่า "โสตประสาท" อนึ่ง โสตประสาทตั้งอยู่ภายในช่องหูทั้ง ๒ ที่ปกคลุมด้วยขนสีน้ำตาล อาศัยเยื่อแผ่นมีลักษณะคล้าย ๆ ก้านเมล็ดถั่วเขียวซึ่งสร้างขึ้นโดยมหาภูตรูป ๔ ตามอดีตกรรม และเป็นที่ซึ่งมีอากาศธาตุมากกว่า เรียกว่า "โสตประสาท"[๑๐]

ฆานประสาทรูป

ถาม : ฆานประสาทรูปเป็นไฉน?

ตอบ : ฆานประสาทรูป คืออวัยวะที่สูดดมกลิ่น กลิ่นเมื่อกระทบกับอวัยวะนี้จะเกิด

ฆานวิญญาณขึ้น นี้เรียกว่า "ฆานประสาท" อนึ่ง ฆานประสาทตั้งอยู่ภายในจมูก ซึ่งมีอยู่ ๓ อนุรูป* อาศัยช่องเล็กๆ อันหนึ่งซึ่งมีลักษณะคล้ายดอกทองหลาง สร้างขึ้นโดยมหาภูตรูปทั้ง ๔ ตามอดีตกรรมและตั้งอยู่ในที่มีวาโยธาตุมากกว่า เรียกว่า "ฆานประสาท"

ชิวหาประสาทรูป

ถาม : ชิวหาประสาทรูปเป็นไฉน?

ตอบ : ชิวหาประสาทรูปเป็นอวัยวะรู้รส รสชาติต่างๆเมื่อกระทบกับอวัยวะนี้จะเกิดชิวหาวิญญาณขึ้น นี้เรียกว่า "ชิวหาประสาท" อนึ่ง ชิวหาประสาทมีขนาดกว้าง ๒ นิ้ว มีรูปลักษณะคล้ายๆ กับดอกอุบล**ซึ่งตั้งอยู่ภายในชิ้นเนื้อของลิ้นที่สร้างขึ้นโดยมหาภูตรูป ๔ ซึ่งเกิดจากอดีตกรรมและอยู่ในที่ที่มีอาโปธาตุมากกว่า เรียกว่า "ชิวหาประสาท"

กายประสาท

ถาม : กายประสาทเป็นไฉน?

ตอบ : กายประสาทรูปเป็นอวัยวะที่รู้การกระทบสัมผัสด้วยอวัยวะนี้แล้วกายวิญญาณจึงเกิดขึ้น นี้เรียกว่า "กายประสาท" อนึ่ง กายประสาทนี้ตั้งอยู่ทั่วๆ ไปในร่างกาย ยกเว้นที่ผม ขน เล็บ ฟัน และส่วนอื่นในร่างกายที่ปราศจากความรู้สึก ซึ่งสร้างขึ้นโดยมหาภูตรูปทั้ง ๔ ตามกฎเกณฑ์แห่งอดีตกรรมและตั้งอยู่ในที่ที่มีปฐวีธาตุมากกว่า นี้เรียกว่า "กายประสาท"

รูปารมณ์เป็นปฏิกิริยาของอารมณ์ที่พึงเห็น
สัททารมณ์เป็นปฏิกิริยาของอารมณ์ที่พึงฟัง
คันธารมณ์เป็นปฏิกิริยาของอารมณ์ที่พึงดม
รสารมณ์เป็นปฏิกิริยาของอารมณ์ที่พึงลิ้ม
อิตถีภาวะคือลักษณะของธรรมชาติที่เป็นหญิง
ปุริสภาวะคือลักษณะของธรรมชาติที่เป็นชาย
ชีวิตินทรีย์คือสภาวะที่รักษากายโดยกรรม
กายวิญญัติเป็นกิริยาทางกาย
วจีวิญญัติเป็นกิริยาทางวาจา
ปริจเฉทรูปคือช่องว่างระหว่างรูป
รูปลหุตาคือความเบาของรูป
รูปมุทุตาคือความอ่อนของรูป

รูปกัมมัญญตาคือความควรแก่การงานของรูป
สภาวธรรมทั้ง ๓ นี้เป็นความไม่เฉื่อยชาของรูป
อุปจยะคือความเติบโตของรูป
สันตติคือความสืบต่อของรูป
ชาติรูปคือการเกิดขึ้นของอารมณ์ที่เป็นรูป
ชรตาคือความแก่ของรูป
อนิจจตาคือความไม่เที่ยงของรูป
อาหารรูปคือสิ่งสำคัญของอาหารที่สัตว์ได้รับ
หทัยรูปคือสิ่งที่เกิดขึ้นโดยอาศัยมหาภูตรูปและมโนวิญญาณธาตุ
มิทธรูปหมายถึงมหาภูตรูปที่แสดงลักษณะโดยอุปาทายรูป
มหาภูตรูป ๔ และอุปาทายรูป ๒๖ จึงเป็นรูป ๓๐"

ความแตกต่างระหว่างมหาภูตรูป ๔ และอุปาทายรูป

ถาม : อะไรคือความแตกต่างระหว่างมหาภูตรูป ๔ กับอุปาทายรูป?

ตอบ : เมื่ออาศัยซึ่งกันและกันแล้ว มหาภูตรูป ๔ จึงเกิดขึ้น ถึงแม้ว่าอุปาทายรูปจะเกิดขึ้นเพราะอาศัยมหาภูตรูป ๔ แต่ว่า มหาภูตรูป ๔ ไม่ได้อาศัยอุปาทายรูปเกิดขึ้น และอุปาทายรูปถ้าปราศจากมหาภูตรูป ๔ เสียแล้วเกิดขึ้นไม่ได้

ข้ออุปมาว่าด้วยไม้ ๓ อัน

มหาภูตรูป ๔ ควรที่จะทราบเหมือนไม้ ๓ อันค้ำกันและกัน อุปาทายรูปจากมหาภูตรูป ๔ ควรจะทราบเสมือนเงาที่แผ่กระจายไปโดยไม้ ๓ อันที่ยันค้ำกันอยู่ นี้เป็นความแตกต่างกันระหว่างรูปทั้ง ๒ ในที่นี้โยคีรู้ว่ารูป ๓๐ ทั้งหมดเหล่านี้มี ๔ ชนิด คือโดยการเกิดขึ้น กลาปะ ชาติ ต่างกัน รวมกัน

รูปโดยการเกิดขึ้น

ถาม : โดยการเกิดขึ้นอย่างไร ?

ตอบ : รูปที่เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยของกรรมมี ๙ คือ จักขุประสาท โสตประสาท ฆานประสาท ชิวหาประสาท กายประสาท อิตถีภาวะ ปุริสภาวะ ชีวิตินทรีย์ และหทัยรูป

รูปที่เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยของจิตมี ๒ คือ กายวิญญัติ และวจีวิญญัติ

รูปที่เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยของอุตุและจิตมี ๑ คือ สัททารมณ์

รูปที่เกิดเพราะเหตุปัจจัยของอุตุ จิต และอาหารมี ๔ อย่าง คือ รูปลหุตา รูปมุทุตา รูป

กัมมัญญตา และมิทธรูป

รูปที่เกิดเพราะเหตุปัจจัยของกรรม จิต อุตุ อาหารมี ๑๒ คือ รูปารมณ์ คันธารมณ์ รสารมณ์ ปริจเฉทรูป อุปจยรูป สันตติรูป ชาติรูป อาหารรูป และมหาภูตรูป ๔

รูป ๖ คือ ชรตาและอนิจจตาไม่มีการเกิด อนึ่ง ชรตาอาศัยชาติและเมื่ออาศัยชรตา จึงเป็นอนิจจตา เพราะฉะนั้น บุคคลควรจะทราบลักษณะของรูปเหล่านี้ โดยการเกิดขึ้นดังนี้

รูปโดยกลาปะ

ถาม : โดยกลาปะอย่างไร ?

ตอบ : กลาปะ ๙ เกิดโดยกรรม กลาปะ ๙ เกิดโดยจิต กลาปะ ๖ เกิดโดยอุตุ กลาปะ ๓ เกิดโดยอาหาร

ถาม : กลาปะ ๙ เกิดโดยกรรมเป็นไฉน?

ตอบ : คือจักขุทสกกลาปะ โสตทสกกลาปะ ฆานทสกกลาปะ ชิวหาทสกกลาปะ กายทสกกลาปะ อิตถีภาวทสกกลาปะ ปุริสภาวทสกกลาปะ วัตถุทสกกลาปะ ชีวิตนวกกลาปะ[**]

ถาม : จักขุทสกกลาปะ (กลุ่ม ๑๐ ของจักขุ) เป็นไฉน?

ตอบ : คือธาตุ ๔ ของจักขุประสาทเป็นสมุฏฐานของจักขุทสกกลาปะ อนึ่ง จักขุทสกะนี้ประกอบด้วยมหาภูตรูป ๔ สี กลิ่น รส โอชา ชีวิต และจักขุประสาททสกะนี้เกิดร่วมกันและจะไม่แยกจากกัน จึงเรียกว่ากลาปะ (กลุ่ม) และนี้เรียกว่า "จักขุทสกะ"

การเกิดขึ้นแห่งจักขุทสกะนี้เป็น "ชาติ" ความแก่ของจักขุทสกะ เรียกว่า "ชรตา" การทำลายของจักขุทสกะ เรียกว่า "อนิจจตา" สิ่งที่แบ่งเขตในระหว่างทสกะ เรียกว่า "ปริจเฉทธาตุ" สภาวธรรม ๔ อย่างเหล่านี้และกลาปะจะเกิดร่วมกัน เมื่อจักขุทสกะที่ ๑ แก่ ก็จะเกิดทสกะที่ ๒ ทสกะที่ ๑-๒ เหล่านี้ควรทราบว่าเป็น "กลาปะ" การเกิดขึ้นภายหลังเรียกว่า "สันตติ"

สภาวธรรม ๖ เหล่านี้ย่อมจะเกิดร่วมกัน เมื่อทสกะที่ ๑ จะหมดกำลัง จักขุทสกะที่ ๒ จะทำให้ทสกะที่ ๓ เกิดขึ้น ในจำนวนจักขุทสกะเหล่านี้ ทสกะที่ ๑-๒ และจักขุทสกะที่ ๓ เรียกว่า "กลาปะ" การเกิดขึ้นภายหลัง เรียกว่า "สันตติ" เมื่อทสกะที่ ๑ แตกสลายไป ทสกะที่ ๒ ก็แก่ ทสกะที่ ๓ ก็เกิดขึ้น ทสกะเหล่านี้จะปรากฏขึ้นในขณะเดียวกัน ฉะนั้น จักขุทสกะเกิดดังนี้ ไม่มีใครสามารถจะเห็นได้ในระหว่าง เพราะมันเกิดขึ้นเร็วมาก รวดเร็วจนกระทั่งโลกิยปัญญาไม่อาจจะรู้ได้ มีแต่โยคีเท่านั้นที่เห็นการสืบต่อซึ่งกันและกันของจักษุ เหมือนกระแสน้ำที่ไหล เหมือนเปลวไฟจากตะเกียง[**] จักขุทสกะควรจะทราบอย่างนี้ ในทำนองเดียวกันก็ควรจะทราบโสตทสกะ ฆานทสกะ ชิวหาทสกะ กายทสกะ อิตถีภาวทสกะ ปุริสภาวทสกะ ชีวิตนวกะ โดยพิสดาร

ถาม : กลาปะ ๙ ที่เกิดโดยจิตเป็นไฉน?

ตอบ : คือสุทธอัฏฐกะ สุทธกายวิญญัตินวกะ สุทธวจีวิญญัติสัตตกะ สุทธลหุตานวกะ ลหุตากายวิญญัติทสกะ ลหุตาวจีวิญญัติอทสกะ สุทธจักขุนวกะ จักขุกายวิญญัติทสกะ จักขุวจีวิญญัติอทสกะ

ถาม : สุทธอัฏฐกะที่เกิดขึ้นโดยจิตเป็นไฉน?

ตอบ : สุทธอัฏฐกะคือ มหาภูตรูป ๔ และสี กลิ่น รส และโอชาที่อาศัยธาตุ กลาปะ ๘ นี้เรียกว่า "สุทธอัฏฐกะ"

การเกิดขึ้นแห่งรูปเหล่านี้เป็น "ชาติ" ความแก่ของรูปเหล่านี้เป็น "ชรตา" การดับของรูปเหล่านี้ เป็น "อนิจจตา" www.watprayoon.com

สภาวะที่แบ่งรูปเหล่านี้เป็นอากาสธาตุหรือปริจเฉทรูป และรูป ๔ คือชาติรูป ชรตารูป อนิจจตา รูป และปริจเฉทรูปเหล่านี้เกิดขึ้นในรูปกลาปะนี้ (สุทธอัฏฐกะ) ในขณะที่รูปเหล่านี้ดับไป สุทธอัฏฐกะนี้จะทำให้สุทธอัฏฐกะที่ ๒ เกิดขึ้นพร้อมกับจิตดวงที่ ๒ การดับของสุทธอัฏฐกะที่ ๑ และการเกิดขึ้นของสุทธอัฏฐกะที่ ๒ ปรากฏในขณะเดียวกัน www.watprayoon.com

ในทำนองเดียวกันควรจะทราบสุทธลหุตานวกะและสุทธจักขุทสกะ กลาปะ ๖ เหล่านี้ (คือ สุทธกายวิญญัติ สุทธวจีวิญญัติ หลุตากายวิญญัติ ลหุตาวจีวิญญัติ จักขุกายวิญญัติ และจักขุ วจีวิญญัติ) จะไม่ถูกทำลายในกลาปะที่ ๑ และจะไม่เกิดขึ้นในกลาปะที่ ๒ ไม่ปรากฏในขณะเดียวกัน เพราะวิญญัติทั้ง ๒ ไม่อาจจะเกิดขึ้นในจิตดวงเดียวกันได้ การอธิบายเรื่องวิญญัติที่เหลือนอกจากนี้ ควรทราบในทำนองเดียวกันกับที่ได้อธิบายมาแล้ว

ถาม : กลาปะ ๖ ที่เกิดโดยอุตุเป็นไฉน?

ตอบ : กลาปะ ๖ คือสุทธอัฏฐกะ สุทธสัททนวกะ สุทธลหุตานวกะ ลหุตาสัททสกะ สุทธาจักขุนวกะ จักขุสัททนวกะ กลาปะภายนอกมี ๒ คือ สุทธอัฏฐกะ และสัททนวกะ

กลาปะที่เกิดโดยอุตุ อาหาร สันตติ กรรม และวัตถุก็ควรจะทราบเหมือนกัน กลาปะที่เหลือนอกจากนี้ ควรทราบเช่นเดียวกันกับที่ได้กล่าวมาแล้ว

ชีวิตนวกะอันเป็นทิพย์จะสมบูรณ์ในกามธาตุและอายตนะของการกระทำ กลาปะ ๘ จะมีต่อไป เพราะชีวิต จมูก ลิ้น กาย ปุริสภาวะ หรืออิตถีภาวะและอารัมภะทั้ง ๓ ที่เริ่มต้นด้วยลหุตาและมิทธะ สภาวะเหล่านี้ไม่มีในรูปธาตุ ชีวิตนวกะอันเป็นทิพย์เกี่ยวกับอสัญญีสัตตพรหม อายตนะสัมผัสทั้งปวงมีอยู่ ฉะนั้นบุคคลควรทราบโดยกลาปะอย่างนี้

รูปโดยชาติ www.watprayoon.com

ถาม : รู้รูปโดยชาติอย่างไร?

ตอบ : รูปบุคคลควรจะรู้โดยการที่ชายหรือหญิงเข้าสู่ครรภ์ ระยะแรกนั้น รูป ๓๐

ย่อมเกิดขึ้น[๔๔] รูปเหล่านั้นคือวัตถุทสกะ กายทสกะ อิตถีภาวทสกะหรือปุริสภาวทสกะ

ในกรณีที่บุคคลไม่ใช่ชายหรือหญิง มีรูป ๒๐ เกิดขึ้น คือวัตถุทสกะและกายทสกะ[๔๕]

เมื่อบุคคลเกิดในกามภูมิ ชายหรือหญิงมีอินทรีย์และอายตนะซึ่งเร้าให้เกิดรูป ๗๐ ในขณะที่เกิด รูปเหล่านั้น คือ วัตถุทสกะ กายทสกะ จักขุทสกะ โสตทสกะ ฆานทสกะ ชิวหาทสกะ อิตถีภาวทสกะ หรือปุริสภาวทสกะ

เมื่อชายหรือหญิงตาบอดถือกำเนิดในฐานะอันลำบาก บุคคลเช่นนั้นจะเร้าให้เกิดรูป ๖๐ ในขณะเกิด คือ เว้นจักขุทสกะ (ตา) ในทำนองเดียวกัน บุคคลหูหนวกจะเร้าให้เกิดรูป ๖๐ เว้นโสตทสกะ (หู) บุคคลทั้งหูหนวกและตาบอดจะเร้าให้เกิดรูป ๕๐ กล่าวคือ (รูปทั้งหมด) เว้นจักขุทสกะ (ตา) และโสตทสกะ (หู) เมื่อบุคคลเกิดมาแล้ว ไม่มีทั้งเพศชายหรือหญิง ในขณะเริ่มต้นแต่กัลป์ (เวลาอันยาวนาน) ในฐานะที่ลำบาก มีอินทรีย์และอายตนะ บุคคลนั้นจะเร้าให้เกิดรูป ๖๐ ในขณะเกิดกล่าวคือ (รูปทั้งหมด)เว้นปุริสภาวทสกะ(เพศชาย) หรืออิตถีภาวทสกะ(เพศหญิง) บุคคลไม่มีทั้งเพศชายหรือเพศหญิงและเป็นคนตาบอดจะเร้าให้เกิดรูป ๕๐ กล่าวคือ (รูปทั้งหมด) เว้นโสตทสกะและปุริสภาวะหรืออิตถีภาวะ บุคคลไม่มีทั้งเพศชายหรือเพศหญิงและเป็นคนทั้งตาบอดและหูหนวกจะเร้าให้เกิดรูป ๔๐ กล่าวคือ วัตถุทสกะ กายทสกะ ฆานทสกะ และชิวหาทสกะ พรหมจะเร้าให้เกิดรูป ๔๙ ในขณะที่เกิด รูปเหล่านั้นคือ วัตถุทสกะ จักขุทสกะ โสตทสกะ กายทสกะ และชีวิตนวกะ พวกอสัญญีสัตตพรหมจะเร้าให้เกิดรูป ๙ ในขณะที่เกิด กล่าวคือ ชีวิตนวกะ ฉะนั้น บุคคลควรจะทราบโดยชาติ ดังนี้

รูปโดยต่างกัน กลาปะ ๒ ในรูป

ถาม : รูปโดยต่างกันอย่างไร?

ตอบ : รูปทั้งหมดนั้นมี ๒ ชนิดคือ รูปหยาบและรูปละเอียด ในที่นี้รูป ๑๒ เป็นรูปหยาบ เพราะว่า เป็นรูปที่เป็นอายตนะภายในและภายนอก ถูกกำหนดโดยการสัมผัส รูป ๑๘ ที่เหลืออื่นๆ เป็นรูปละเอียด เพราะว่าเป็นรูปที่ไม่ถูกกำหนดโดยการสัมผัส

อนึ่ง มีรูป ๒ ประเภทคือ รูปภายในและรูปภายนอก ในที่นี้ รูป ๕ เป็นรูปภายใน เพราะว่า ประสาทรูป ๕ คือ จักขุประสาทและประสาทอื่นๆ ถูกจำกัด รูป ๓๕ เหล่าอื่นเป็นรูปภายนอก เพราะว่า รูปเหล่านั้นไม่ถูกจำกัด

และอีกอย่างหนึ่งรูปมี ๒ ประเภท รูปเหล่านั้นคืออินทรียรูปและอนินทรียรูป ในที่นี้ รูป ๘ เป็นอินทรียรูป รูปเหล่านี้ คือ ประสาทรูป อิตถีภาวะ ปุริสภาวะ และชีวิตินทรียรูป รูปเหล่านี้เป็นอินทรียรูปเช่นเดียวกัน ก็เพราะว่าเป็นเครื่องอาศัย รูปอื่นอีก ๒๒ รูปเป็นอนินทรียรูป เพราะว่า รูปเหล่านั้น ไม่เป็นที่อาศัย

กลาปะ ๓ ในรูป

รูปทั้งหมดสามารถแยกออกได้เป็น ๓ ประเภท คือ รูป ๙ เป็นเวทนา รูปเหล่านั้นคือ อินทรียรูป ๘ และหทัยรูป ๑ เพราะว่า รูปเหล่านั้น ย่อมเกิดขึ้นเพราะกรรมวิบาก รูป ๙ คือสัททารมณ์ กายวิญญัติ วจีวิญญัติ กายลหุตา กายมุทุตา กายกัมมัญญตา ชรตา อนิจจตา และมิทธรูป รูปเหล่านี้ย่อมไม่เกิดขึ้นเพราะกรรมวิบาก รูป ๑๒ เหล่าอื่นเป็นรูปแตกสลายได้ เพราะว่า รูปเหล่านั้นมีความหมายเป็น ๒

อนึ่ง รูปมี ๓ ประเภทคือ รูปที่เห็นได้และกระทบได้ รูปที่เห็นไม่ได้แต่กระทบได้ และรูปที่เห็นไม่ได้และกระทบไม่ได้* ในที่นี้ รูปที่เห็นได้และกระทบได้ นั้นคือ รูปารมณ์ เพราะว่า รูปารมณ์สามารถจะเห็นได้และสัมผัสได้ รูป ๑๑ ที่เห็นไม่ได้แต่จะกระทบได้ รูปเหล่านั้น คือรูปหยาบ เว้นรูปารมณ์ เพราะว่ารูปเหล่านั้น ไม่สามารถจะเห็นได้แต่จะกระทบได้ รูป ๑๘ ที่เห็นไม่ได้และกระทบไม่ได้ รูปเหล่านั้นทั้งหมดเป็นรูปที่ละเอียดอ่อนเห็นไม่ได้และกระทบไม่ได้

รูป ๔ ประเภท

อีกอย่างหนึ่ง รูปทั้งหมดมี ๔ ประเภท คือ สภาวรูป รูปรูป ลักษณรูปและปริจเฉทรูป

ในกรณีนี้ รูป ๑๙ เป็นสภาวรูป รูปเหล่านั้นเป็นรูปหยาบ รูป ๑๒ คือ อิตถีภาวะ ปุริสภาวะ ชีวิตินทรีย์ อาโปธาตุ หทัยวัตถุ และจักขุประสาท เพราะว่า รูปเหล่านี้เป็นรูปที่จำกัด

รูป ๗ เป็นรูปรูป รูปเหล่านั้นคือ กายวิญญัติ วจีวิญญัติ กายลหุตา กายมุทุตา กายกัมมัญญตา อุปจยะ สันตติ และสภาวรูป เพราะว่า รูปเหล่านั้นเปลี่ยนแปลง

รูป ๓ เป็นลักษณรูป รูปเหล่านั้นคือ ชาติรูป ชรตารูป และอนิจจตารูป เพราะว่า รูปเหล่านี้เป็นปัจจัย

รูปที่เป็นปริจเฉทรูป คืออากาสธาตุ เพราะว่าปริจเฉทรูปนั้นแบ่งแยกกลาปะ ในที่นี้ โยคีย่อมกำหนดโดยสภาวะ ไม่ใช่โดยอย่างอื่น ฉะนั้น บุคคลควรจะทราบโดยความต่างกันดังนี้

รูปโดยรวมกัน

ถาม : รูปโดยรวมกันอย่างไร?

ตอบ : รูปทั้งปวงเป็นหนึ่ง เพราะว่า เป็นอเหตุกะ สเหตุกะ วิปปยุตจากปัจจัย เป็นไปกับด้วยปัจจัย เป็นสังขตะ เป็นโลกิยะ เป็นอารมณ์ของอาสวะ เป็นอารมณ์ของสังโยชน์ เป็นอารมณ์ของคันถะ เป็นอารมณ์ของโอฆะ เป็นอารมณ์ของโยคะ เป็นอารมณ์ของนิวรณ์ เป็นอารมณ์ของปรามาส เป็นอารมณ์ของอุปาทาน เป็นอารมณ์ของสังกิเลส เป็นอัพยากตธรรม ไม่มีอารมณ์ ไม่ใช่เจตสิก วิปปยุตจากจิต ไม่ใช่ธรรมที่สหรคตด้วยสุข ไม่ใช่ธรรมที่สหรคตด้วยทุกข์

เป็นธรรมที่สหรคตด้วยอุเบกขา เป็นเนวเสกขานาเสกขะ เป็นกลุ่มก็ไม่ใช่ไม่เป็นกลุ่มก็ไม่ใช่ ฉะนั้น โยคีควรทราบสภาวธรรมของรูปโดยรวมกันเป็นหนึ่ง ดังนี้ นี้เรียกว่า "รูปขันธ์"

เวทนาขันธ์

ถาม : เวทนาขันธ์เป็นไฉน?

ตอบ : เวทนาขันธ์เมื่อว่าโดยลักษณะ เวทนามี ๑ กล่าวคือ เป็นธรรมชาติรู้สึกทางใจเท่านั้น เมื่อว่าโดยอายตนะ เวทนามี ๒ คือ กายิกเวทนาและเจตสิกเวทนา เมื่อว่าโดยสภาวธรรมแล้ว เวทนามี ๓ คือ สุขเวทนา ทุกขเวทนา อทุกขมสุขเวทนา[illegible] เมื่อว่าโดยธรรม เวทนามี ๔ คือกุศลเวทนา อกุศลเวทนา อัพยากตเวทนาและกรรมเวทนา เมื่อว่าโดยอินทรีย์ เวทนามี ๕ กล่าวคือ สุขินทรีย์ ทุกขินทรีย์ โสมนัสสินทรีย์ โทมนัสสินทรีย์ และอุเบกขินทรีย์[illegible] เมื่อว่าโดยธรรมฝ่ายดำและฝ่ายขาว เวทนามี ๖ กล่าวคือ สุขเวทนามีอาสวะ สุขเวทนาไม่มีอาสวะ ทุกขเวทนามีอาสวะ ทุกขเวทนาไม่มีอาสวะ อุเบกขาเวทนามีอาสวะ อุเบกขาเวทนาไม่มีอาสวะ เมื่อว่าโดยอุบายเวทนามี ๗ คือ จักขุสัมผัสสชาเวทนา โสตสัมผัสสชาเวทนา ฆานสัมผัสสชาเวทนา ชิวหาสัมผัสสชาเวทนา กายสัมผัสสชาเวทนา มโนสัมผัสสชาเวทนา และมโนวิญญาณสัมผัสสชาเวทนา เมื่อว่าโดยพิสดาร เวทนามี ๑๐๘ กล่าว คือ เวทนา ๖ เกิดจากตัณหา เวทนา ๖ เกิดจากเนกขัมมะ เวทนา ๖ เกิดจากตัณหาที่มีทุกข์ เวทนา ๖ เกิดจากเนกขัมมะ ที่มีทุกข์ เวทนา ๖ เกิดจากตัณหาที่มีอุเบกขา และเวทนา ๖ เกิดจากเนกขัมมะที่มีอุเบกขา ๖x๖ เป็น ๓๖ และแบ่งออกเป็น ๓ กาล (อดีต อนาคต และปัจจุบัน) เวทนา ๓๖ เหล่านี้คูณด้วย ๓ จึงเป็น ๑๐๘ นี้เรียกว่า "เวทนาขันธ์"[illegible]

สัญญาขันธ์

ถาม : สัญญาขันธ์ เป็นไฉน?

ตอบ : สัญญาขันธ์เมื่อว่าโดยลักษณะ สัญญามี ๑ เพราะใจหมายรู้อารมณ์ เมื่อว่าโดยธรรมฝ่ายดำและฝ่ายขาว สัญญามี ๒ กล่าวคือ สัญญาวิปัลลาส และสัญญาอวิปัลลาส เมื่อว่าโดยอกุศล สัญญามี ๓ กล่าวคือ กามสัญญา พยาบาทสัญญา และวิหิงสาสัญญา เมื่อว่าโดยกุศล สัญญามี ๓ กล่าวคือ เนกขัมมสัญญา อัพยาบาทสัญญา และอวิหิงสาสัญญา[illegible] เมื่อว่าโดยความไม่รู้ธรรมชาติอันสำคัญของอายตนะ สัญญามี ๔ กล่าวคือ สัญญาว่างามในของไม่งาม สัญญาว่าสุขในสิ่งที่ทุกข์ สัญญาว่าเที่ยงในสิ่งที่ไม่เที่ยง สัญญาว่าตนในสิ่งที่ไม่ใช่ตน[illegible] เมื่อว่าโดยความรู้ธรรมชาติอันสำคัญของอายตนะ สัญญามี ๔ กล่าวคือ อสุภสัญญา ทุกขสัญญา อนิจจสัญญา และอนัตตสัญญา ว่าตามหลักพระวินัย สัญญามี ๕ กล่าวคือ สัญญาในสิ่งที่น่า

เกลียดว่าสวยงาม สัญญาในสิ่งที่น่าเกลียดว่าน่าเกลียด สัญญาในสิ่งที่งามว่างาม สัญญาในสิ่งที่สวยงามว่าน่าเกลียด และสัญญาในวิจิกิจฉา เมื่อว่าโดยอารมณ์ สัญญามี ๖ คือ รูปสัญญา สัททสัญญา คันธสัญญา รสสัญญา โผฏฐัพพสัญญา ธรรมสัญญา เมื่อว่าโดยทวารสัญญามี ๗ คือ จักขุสัมผัสสชาสัญญา โสตสัมผัสสชาสัญญา ฆานสัมผัสสชาสัญญา ชิวหาสัมผัสสชาสัญญา กายสัมผัสสชาสัญญา มโนสัมผัสสชาสัญญา มโนวิญญาณสัมผัสสชาสัญญา ฉะนั้น บุคคลควรทราบสัญญามีหลายประเภทนี้ เรียกว่า "สัญญาขันธ์"

สังขารขันธ์

ถาม : สังขารขันธ์เป็นไฉน?

ตอบ : **สังขารขันธ์กล่าวคือ ผัสสะ เจตนา วิตก วิจาร ปีติ ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา ชีวิตินทรีย์ การละนิวรณ์ อโลภะ อโทสะ หิริ โอตตัปปะ ปัสสัทธิ ฉันทะ อธิโมกข์ อุเบกขา มนสิการ โลภะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ อุทธัจจะ กุกกุจจะ วิจิกิจฉา โกสัชชะ อหิริกะ อโนตตัปปะ และเจตสิกธรรมอื่น ๆ เว้นเวทนาและสัญญาเสียแล้ว นอกจากนั้นเป็นสังขารขันธ์**

อุปมา ๓๑ ข้อ

ในที่นี้ ผัสสะหมายถึงจิตกระทบอารมณ์ เหมือนแสงพระอาทิตย์ส่องแสงกระทบกำแพง ผัสสะนี้เป็นสมุฏฐานของสัญญา

เจตนาหมายถึงความไหวของจิต เหมือนกับการเคลื่อนไหวของเท้าหรือเหมือนกับนั่งร้านสำหรับสร้างบ้าน เจตนานี้เป็นปทัฏฐานของทวารและอารมณ์

วิตกคือการทำงานทางจิต เหมือนกับการท่องบทสวดมนต์โดยขึ้นใจมีสัญญาเป็นปทัฏฐาน

วิจารคือการพิจารณาอารมณ์ทางจิต เหมือนกับความคิดที่คอยติดตามความหมาย มีวิตกเป็นปทัฏฐาน

ปีติคือความดีใจ เหมือนกับบุคคลได้บางสิ่งบางอย่าง มีความดีใจเป็นปทัฏฐาน

ศรัทธาคือความบริสุทธิ์ของจิต เหมือนกับบุคคลทำน้ำให้สะอาดบริสุทธิ์โดยร่ายเวทมนตร์คาถา มีองค์ ๔ ของพระโสดาบันเป็นปทัฏฐาน

วิริยะคือความเข้มแข็งของจิต เหมือนโคที่กำลังลากสัมภาระอันหนัก มีสังเวควัตถุ ๘ เป็นปทัฏฐาน

สติคือการคุ้มครองรักษาจิต เหมือนกับน้ำมันรักษาบาตร มีสติปัฏฐาน ๔ เป็นปทัฏฐาน

สมาธิคือความที่จิตเป็นหนึ่ง เหมือนกับประทีปหลังวังหลวง มีฌาน ๔ เป็นปทัฏฐาน

ปัญญาคือการเห็นด้วยจิต เหมือนกับบุคคลที่มีดวงตา มีอริยสัจ ๔ เป็นปทัฏฐาน

ชีวิตินทรีย์คือธรรมที่ปราศจากรูป นี้คือชีวิต เหมือนน้ำที่หล่อเลี้ยงใบบัว มีนามและรูปเป็นปทัฏฐาน

การละนิวรณ์คือความเป็นอิสระจากความชั่วของจิต เหมือนกับบุคคลที่ปรารถนาให้ชีวิตมีความสุขก็หลีกเลี่ยงจากยาพิษ มีการเจริญฌานเป็นปทัฏฐาน

อโลภะคือการขจัดอุปาทานออกไปจากจิต เหมือนกับบุคคลผู้กำจัดสิ่งที่ทรมานตัวเขา มีเนกขัมมะเป็นปทัฏฐาน

อโทสะคือสภาวะของจิตที่ไม่โกรธ เหมือนกับหนังแมว มีอัปปมัญญา ๔ เป็นปทัฏฐาน

หิริคือความรู้สึกละอายต่อตัวเองเมื่อทำผิด เหมือนบุคคลรังเกียจอุจจาระและปัสสาวะ มีการเคารพตัวเองเป็นปทัฏฐาน

โอตตัปปะคือความกลัวต่อการทำผิดเหมือนกับกลัวต่อผู้ที่มีอำนาจเหนือตน มีการเคารพผู้อื่นเป็นปทัฏฐาน

ปัสสัทธิคือการระงับความตื่นเต้นของจิต เหมือนกับการอาบน้ำเย็นในหน้าร้อน มีปีติเป็นปทัฏฐาน

ฉันทะคือความปรารถนาจะทำความดี เหมือนกับผู้มีศรัทธาในการให้ทาน มีอิทธิบาท ๔ เป็นปทัฏฐาน

อธิโมกข์คือความตกลงใจ เหมือนกับกระแสน้ำที่ไหลพุ่งลงสู่ที่ต่ำ มีวิตกวิจารเป็นปทัฏฐาน

อุเบกขา คือสภาวะของจิตที่ไม่โอนเอนไปมา เหมือนกับบุคคลประคองตาชั่ง มีวิริยะและสภาวธรรมอื่นๆ เป็นปทัฏฐาน

มนสิการคือการกำหนดจิต เหมือนกับนายท้ายเรือ มีทั้งกุศลและอกุศลเป็นปทัฏฐาน

โลภะคือความแนบสนิทของจิต เหมือนกับท่านมีรูปที่น่ารักและน่าปรารถนาเป็นปทัฏฐาน

โทสะคือความวุ่นวายของจิต เหมือนกับงูพิษ ที่ทำให้โกรธ มีโกธวัตถุ ๑๐ เป็นปทัฏฐาน

โมหะคือความมืดมนของจิต เหมือนกับบุคคลไม่มีตา มีวิปัลลาส ๔ เป็นปทัฏฐาน

มานะคือความถือตัวของจิต เหมือนกับบุคคล ๒ คนกำลังต่อสู้กัน มีธรรม ๓ ประเภทเป็นปทัฏฐาน

ทิฏฐิคือความหมกหมุ่นของจิตเปรียบประดุจคนตาบอดคลำช้าง มีการไม่สำรวมระวังต่อเสียงของบุคคลอื่นเป็นปทัฏฐาน

อุทธัจจะคือสภาวะของจิตที่ไม่สงบ เหมือนกับน้ำที่กำลังเดือดพล่านอยู่ มีความกังวลเป็นปทัฏฐาน

กุกกุจจะคือความเดือดร้อนรำคาญของจิต เปรียบเหมือนการใฝ่ต่ำ มีการพลัดพรากจากความดีอันเนื่องมาจากการทำความชั่วเป็นปทัฏฐาน

วิจิกิจฉาคือความกระวนกระวายของจิตในอารมณ์ต่างๆ เหมือนกับนักท่องเที่ยว

เที่ยวไปถึงสถานที่ไกลแล้วหลงทาง ๒ แพร่ง" มีมนสิการที่ตั้งไว้ผิดเป็นปทัฏฐาน

โกสัชชะคือความไม่เอาใจใส่ของจิต เหมือนกับงูจำศีล มีโกสัชชวัตถุ ๘ เป็นปทัฏฐาน

อหิริกะคือสภาวะของจิตซึ่งไม่ละอายต่อการทำความชั่ว เหมือนกับคนจัณฑาล มีความไม่เคารพเป็นปทัฏฐาน

อโนตตัปปะคือความไม่กลัวของจิตต่อการกระทำชั่ว เหมือนกับพระราชาที่ดุร้าย มีความไม่มีคารวตา ๖ ประการ เป็นปทัฏฐาน

สภาวธรรมเหล่านี้เรียกว่า "สังขารขันธ์"

วิญญาณขันธ์

ถาม : วิญญาณขันธ์เป็นไฉน ?

ตอบ : **วิญญาณขันธ์ คือจักขุวิญญาณ โสตวิญญาณ ฆานวิญญาณ ชิวหาวิญญาณ กายวิญญาณ มโนธาตุ และมโนวิญญาณธาตุ**

ในที่นี้ จักขุวิญญาณเป็นความรู้รูปโดยอาศัยตา นี้เรียกว่า "จักขุวิญญาณ"

โสตวิญญาณเป็นความรู้เสียงโดยอาศัยหู นี้เรียกว่า "โสตวิญญาณ"

ฆานวิญญาณเป็นความรู้กลิ่นโดยอาศัยจมูก นี้เรียกว่า "ฆานวิญญาณ"

ชิวหาวิญญาณเป็นความรู้รสโดยอาศัยลิ้น นี้เรียกว่า "ชิวหาวิญญาณ"

กายวิญญาณเป็นความรู้โผฏฐัพพะโดยอาศัยกาย นี้เรียกว่า "กายวิญญาณ"

มโนธาตุอาศัยปัญจทวาราวัชชนะ และรับอารมณ์ที่ปรารถนาและไม่น่าปรารถนา การรู้รูปเป็นต้นหลังจากปัญจวิญญาณ เรียกว่า มโนธาตุ

วิญญาณนอกจากวิญญาณทั้ง ๖ ประเภทเรียกว่ามโนวิญญาณธาตุ

วิญญาณ ๗ เหล่านี้บัณฑิตควรทราบโดย ๓ ทางเหล่านี้คือ โดยอายตนะ โดยอารมณ์ และโดยสภาวธรรม

โดยอายตนะและอารมณ์

ถาม : ควรทราบวิญญาณโดยอายตนะและอารมณ์อย่างไร ?

ตอบ : ปัญจวิญญาณเป็นสภาวธรรมที่แตกต่างกันโดยอายตนะและโดยอารมณ์ มโนธาตุและมโนวิญญาณธาตุเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันโดยอายตนะ ปัญจวิญญาณเป็นอารมณ์ของมโนธาตุ วิญญาณ ๖ เป็นอารมณ์ของมโนวิญญาณธาตุ ปัญจวิญญาณโดยสภาวะแล้วเป็นภายใน โดยอายตนะแล้วเป็นภายใน โดยอารมณ์แล้วเป็นภายนอก มโนธาตุโดยสภาวะแล้วเป็นภายใน โดยอายตนะแล้วเป็นภายนอก โดยอารมณ์แล้วเป็นภายนอก มโนวิญญาณธาตุโดยสภาวะแล้วเป็นภายในโดยอายตนะแล้วเป็นภายนอกโดยอารมณ์แล้วเป็นทั้งภายในและภายนอก

ในเรื่องวิญญาณ ๖ มีอายตนะและอารมณ์มีมาจากอดีต ในเรื่องมโนวิญญาณธาตุ การสร้างอายตนะย่อมปรากฏในขณะคิด ไม่มีอารมณ์ของอายตนะในอรูปภูมิ เพราะว่าอายตนะต้องถูกสร้างขึ้นก่อน ฉะนั้น วิญญาณควรจะทราบโดยอายตนะและอารมณ์ดังนี้

โดยอารมณ์

ถาม : ควรทราบวิญญาณโดยอารมณ์อย่างไร ?

ตอบ : วิญญาณ ๕ แต่ละอย่างมีข้อจำกัด วิญญาณ ๕ เหล่านี้ไม่ถูกสร้างขึ้นโดยวิญญาณด้วยกัน วิญญาณ ๕ เหล่านี้เกิดไม่ก่อนและไม่หลังและไม่เกิดแยกจากกัน สภาวะทั้งหมดไม่สามารถจะได้โดยปัญจวิญญาณ การเกิดขึ้นในครั้งแรกเพียงอย่างเดียวเท่านั้นอาจจะถูกรู้ได้ สภาวะทั้งหมดไม่สามารถจะรู้ได้โดยมโนธาตุ เพียงแต่สภาวะที่เป็นไปในจิตเท่านั้นที่จะถูกรู้ได้ โดยวิญญาณ ๖ ไม่มีการตั้งอิริยาบถอยู่ได้

โดยชวนะ จึงมีการตั้งอยู่ โดยวิญญาณ ๖ จึงไม่มีการตั้งมั่นของกายกรรมและวจีกรรม(โดยชวนะ กายกรรมและวจีกรรมจึงตั้งมั่น)

สภาวธรรมที่เป็นกุศลและอกุศล ไม่ได้ตั้งอยู่โดยวิญญาณ ๖ แต่ว่า สภาวธรรมเหล่านี้จะตั้งอยู่ได้ด้วยชวนะเท่านั้น

โดยวิญญาณ ๖ บุคคลไม่เข้าหรือออกจากสมาธิ โดยชวนะเท่านั้นที่บุคคลเข้าสมาธิและสงบสติอารมณ์ได้โดยมีชัยชนะต่อธรรมที่เป็นข้าศึก ไม่มีสิ่งใดเป็นเหตุให้ดับหรือให้เกิดเพราะวิญญาณ ๖

เพราะการชนะสภาวธรรมที่เป็นข้าศึกการดับและการเกิดจึงมีได้ มโนวิญญาณธาตุเกิดแต่วิบาก

บุคคลไม่หลับ ตื่นหรือฝัน เพราะวิญญาณ ๖ บุคคลหลับเพราะสิ่งตรงกันข้าม เพราะแสงสว่างอันละเอียดอ่อน บุคคลจึงตื่น เพราะชวนะบุคคลจึงฝัน บุคคลควรทราบวิญญาณโดยอารมณ์ดังนี้

โดยสภาวธรรม

ถาม : ควรทราบวิญญาณโดยสภาวธรรมอย่างไร ?

ตอบ : ปัญจวิญญาณมีวิตกวิจาร มโนธาตุมีวิตกวิจาร มโนวิญญาณธาตุมีวิตกวิจารหรือไม่มีวิตกมีแต่วิจารหรือว่าไม่มีทั้งวิตกและวิจาร ปัญจวิญญาณทำงานร่วมกับอุเบกขา กายวิญญาณทำงานร่วมกับสุขหรือทุกข์ มโนวิญญาณธาตุทำงานร่วมกับปีติหรือทุกข์หรืออุเบกขา ปัญจวิญญาณเป็นวิบาก มโนธาตุเป็นทั้งวิบากและอัพยากฤต มโนวิญญาณธาตุเป็นกุศล หรืออกุศลหรือวิบากหรืออัพยากฤต วิญญาณทั้งหกไม่เกิดโดยปราศจากปัจจัยจึงเป็นโลกิยธรรม

เป็นสาสวะ เป็นคันถะ เป็นสังโยชน์ เป็นโอฆะ เป็นโยคะ เป็นนิวรณ์ เป็นปรามาส เป็น อุปาทาน เป็นกิเลส ไม่สามารถกำจัดได้โดยการพิจารณาดูหรือว่าโดยการเข้าฌานสมาบัติเป็นกลุ่มก็ไม่ใช่หรือว่าไม่เป็นกลุ่มก็ไม่ใช่ เป็นเนวเสกขานาเสกขา เป็นสังโยชน์ของกามภูมิ ไม่ตั้งมั่นและไม่เป็นยานพาหนะ มโนวิญญาณธาตุนั้นเป็นสภาวธรรมที่ทำลายกิเลสให้เสื่อมสูญ กระนั้นบุคคลควรทราบความผิดแผกแตกต่างของวิญญาณโดยสภาวธรรม ดังนี้ นี้เรียกว่า "วิญญาณขันธ์" บุคคลควรทราบ "ขันธ์ ๕" อย่างนี้

อนึ่ง บุคคลควรทราบคุณลักษณะเฉพาะของขันธ์ ๕ โดย ๔ ทาง คือ โดยความหมายของคำ โดยลักษณะ โดยแยกแยะ และโดยสงเคราะห์

โดยความหมายของคำ

ถาม : ขันธ์ ๕ โดยความหมายของคำอย่างไร ?

ตอบ : รูปหมายถึงสิ่งที่สามารถเห็นได้ เวทนาหมายถึงความรู้สึก สัญญาหมายถึงถึงความจำได้หมายรู้ สังขารหมายถึงการปรุงแต่ง วิญญาณหมายถึงความรับรู้ ขันธ์หมายถึงประเภทและกลุ่ม บุคคลควรทราบโดยความหมายของคำดังนี้

โดยลักษณะ

ถาม : ขันธ์ ๕ โดยลักษณะอย่างไร ?

ตอบ : รูปเป็นลักษณะของตนเหมือนกับหนาม มีมหาภูตรูป ๔ เป็นปทัฏฐาน

ลักษณะของเวทนาคือความรู้สึก เหมือนกับการไม่ชอบคนขี้เรื้อน มีผัสสะเป็นปทัฏฐาน การอุปถัมภ์ค้ำจุนเป็นลักษณะของสัญญาเหมือนจินตภาพ มีผัสสะเป็นปทัฏฐาน

ลักษณะของสังขารคือการรวมกลุ่ม เหมือนกับการหมุนของล้อรถ มีผัสสะเป็นปทัฏฐาน

ลักษณะของวิญญาณคือการรับรู้ เหมือนกับการรู้รส มีนามและรูปเป็นปทัฏฐาน บุคคลควรทราบขันธ์ ๕ โดยลักษณะดังนี้

โดยแยกแยะ

ถาม : ขันธ์ ๕ โดยแยกแยะอย่างไร ?

ตอบ : ขันธ์แยกแยะออกเป็น ๓ อย่างคือ ขันธ์ ๕ อุปาทานขันธ์ ๕ และธรรมขันธ์ ๕ ในที่นี้ ขันธ์ ๕ คือสังขตธรรมทั้งสิ้น อุปาทานขันธ์ ๕ คือ สาสวธรรมทั้งสิ้น ธรรมขันธ์๕ คือ ศีลขันธ์ สมาธิขันธ์ ปัญญาขันธ์ วิมุตติขันธ์[๓] และวิมุตติญาณทัสสนขันธ์ ในที่นี้ ขันธ์หมายถึงขันธ์ ๕

โดยสงคราะห์

ถาม : ขันธ์ ๕ โดยสงเคราะห์อย่างไร ?

ตอบ : มีสงคราะห์ ๓ คือ อายตนสงเคราะห์ ธาตุสงเคราะห์ สัจจสงเคราะห์ ในที่นี้ รูปขันธ์ถูกสงเคราะห์เข้าในอายตนะ ๑๑ ขันธ์ ๓ ถูกสงเคราะห์เข้าในธรรมายตนะ วิญญาณขันธ์ ถูกสงเคราะห์เข้าในมนายตนะ

รูปขันธ์สงเคราะห์เข้าในธาตุ ๑๑

ขันธ์ ๓ สงเคราะห์เข้าในธรรมธาตุ

วิญญาณขันธ์ สงเคราะห์เข้าในธาตุ ๗

ศีลขันธ์ สมาธิขันธ์ ปัญญาขันธ์ วิมุตติญาณทัสสนขันธ์สงเคราะห์เข้าในธรรมายตนะ มนายตนะ ธรรมธาตุ และมโนวิญญาณธาตุ

ขันธ์ ๕ สงเคราะห์เข้าในสัจจะ หรือไม่สงเคราะห์เข้าในสัจจะ

ปัจจุปาทานขันธ์ สงเคราะห์เข้าในทุกขสัจและในสมุทัยสัจ

ศีลขันธ์ สมาธิขันธ์ และปัญญาขันธ์สงเคราะห์เข้าในมรรคสัจ

วิมุตติขันธ์ ไม่สงเคราะห์เข้าในสัจจะ

วิมุตติญาณทัสสนขันธ์สงเคราะห์เข้าในทุกขสัจ

สภาวธรรมบางประการสงเคราะห์เข้าในขันธ์ แต่ไม่สงเคราะห์เข้าในสัจจะ

สภาวธรรมบางประการสงเคราะห์เข้าในสัจจะ แต่ไม่สงเคราะห์เข้าในขันธ์

สภาวธรรมบางประการ สงเคราะห์เข้าทั้งในขันธ์และในสัจจะ

สภาวธรรมบางประการ ไม่สงเคราะห์เข้าทั้งในสัจจะทั้งในขันธ์

ในที่นี้รูปสัมปยุตด้วยอินทรีย์ไม่สัมปยุตด้วยมรรค

ผลแห่งความสันโดษสงเคราะห์เข้าในขันธ์ แต่ไม่สงเคราะห์เข้าในสัจจะ

นิพพานสงเคราะห์เข้าในสัจจะ แต่ไม่สงเคราะห์เข้าในขันธ์

สัจจะ ๓ สงเคราะห์เข้าในขันธ์และในสัจจะ

การสำรวม ไม่สงเคราะห์เข้าในขันธ์และในสัจจะ

ฉะนั้น บุคคลควรเห็นอุบายในอันที่จะเข้าใจเรื่องขันธ์ นี้เรียกว่า "ขันธอุบาย"

ขันธอุบายจบ

อายตนะภายในและภายนอก ๑๒

ถาม : อายตนอุบายเป็นไฉน ?

ตอบ : อายตนะภายในและภายนอก ๑๒ ประการคือ จักขุประสาท รูปารมณ์ โสต

ประสาท สัททารมณ์ ฆานประสาท คันธารมณ์ ชิวหาประสาท รสารมณ์ กายประสาท โผฏฐัพพารมณ์ มนายตนะ ธัมมารมณ์"

ในที่นี้จักขุประสาทเป็นธาตุสำหรับรู้ บุคคลเห็นรูปด้วยจักขุนี้ รูปารมณ์เป็นรูปธาตุ นี้เป็นเรื่องจักขุ โสตประสาทเป็นธาตุสำหรับรู้ บุคคลได้ยินเสียงด้วยโสตประสาทนี้ สัททารมณ์เป็นสัททธาตุ นี้เป็นเรื่องโสตะ ฆานประสาทเป็นธาตุสำหรับรู้ บุคคลดมกลิ่นด้วยฆานประสาทนี้ คันธารมณ์เป็นคันธธาตุ นี้เป็นเรื่องของฆานะ ชิวหาประสาทเป็นธาตุสำหรับรู้ บุคคลลิ้มรสด้วยชิวหาประสาทนี้ รสารมณ์เป็นธาตุ นี้เป็นเรื่องของชิวหา กายประสาทเป็นธาตุสำหรับรู้ บุคคลรู้ว่าสวยสดงดงาม อ่อนนุ่ม (และอื่นๆ อีก) ด้วยกายประสาทนี้ โผฏฐัพพารมณ์ คือ ความแข็งกระด้าง ความอ่อนนุ่ม ความเย็น และความอบอุ่นของปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ และวาโยธาตุ นี้เป็นเรื่องของกาย มนายตนะเป็นธาตุของวิญญาณทั้ง ๗ ธรรมธาตุประกอบด้วยขันธ์ไม่มีรูป ๓ สุขุมรูป ๑๘ และนิพพาน สภาวธรรมเหล่านี้เป็นอายตนะภายในและภายนอก ๑๒

อนึ่ง อายตนะภายในและภายนอก ๑๒ เหล่านี้ บุคคลควรจะทราบคุณลักษณะพิเศษเฉพาะโดย ๕ ทางคือ *โดยความหมายของคำ โดยข้อจำกัด โดยปัจจัย โดยเกิดขึ้นและดับไป โดยจำแนกและโดยสงเคราะห์*

โดยความหมายของคำ

ถาม : อายตนะ ๑๒ โดยความหมายของคำอย่างไร ?

ตอบ : จักขุหมายถึงการเห็น รูปารมณ์หมายถึงการปรากฏ โสตะหมายถึงการฟัง สัททะหมายถึงเสียง ฆานะหมายถึงจมูกคือเครื่องสูดดม คันธะคือกลิ่น ชิวหาคือเครื่องลิ้มรสคือความอร่อย กายหมายถึงการประสบ โผฏฐัพพะหมายถึงการถูกต้อง มโนหมายความถึงรู้ ธรรมารมณ์หมายถึงสิ่งไร้ชีวะ อายตนะคือทางเข้าไปในที่ที่ไม่มีรูป สถานที่ และที่หยุดพัก ฉะนั้น บุคคลควรทราบความหมายของคำ ดังนี้

โดยข้อจำกัด

ถาม : อายตนะ ๑๒ โดยข้อจำกัดอย่างไร ?

ตอบ : ตากับหูไม่แตะต้องกับอารมณ์ จมูกลิ้นและกายแตะต้องกับอารมณ์ มโนอยู่ร่วมกับอารมณ์ อาจารย์บางท่านกล่าวว่าหูแตะต้องกับอารมณ์ เพราะว่าถ้ามีสิ่งขัดขวางอยู่ใกล้บุคคลก็จะไม่ได้ยินเสียง ดังเช่นเมื่อการสะกดคำศัพท์ผิดพลาด และอีกอย่างหนึ่ง อาจารย์บางท่านกล่าวว่า ว่าตามสภาพแล้วตาแตะต้องกับอารมณ์ เพราะว่า บุคคลไม่สามารถจะเห็นด้านตรงข้ามของกำแพง ฉะนั้น บุคคลควรทราบโดยข้อจำกัด ดังนี้

โดยปัจจัย

ถาม : อายตนะ ๑๒ โดยปัจจัยอย่างไร ?

ตอบ : เพราะอาศัยตา รูปารมณ์ แสงสว่างและมนสิการจักขุวิญญาณจึงเกิดขึ้น ในที่นี้ จักขุมีความเกี่ยวพันกับการเกิดของจักขุวิญญาณ ๔ ประการ คือ ปุเรชาตปัจจัย นิสสยปัจจัย อินทรียปัจจัย และอัตถิปัจจัย รูปารมณ์มีความสัมพันธ์กับจักขุวิญญาณ ๓ ประการคือ ปัจฉาชาตปัจจัย อารัมณปัจจัย และอัตถิปัจจัย แสงสว่างมีความเกี่ยวพัน ๓ ประการคือปุเรชาตปัจจัย นิสสยปัจจัยและอัตถิปัจจัย มนสิการมีความเกี่ยวพัน ๒ ประการคืออนันตรปัจจัย และนัตถิปัจจัย

เพราะอาศัยหู เสียง ช่องหู และมนสิการ โสตวิญญาณก็เกิดขึ้น บุคคลควรทราบโดยการชี้แจงปัจจัย ดังกล่าวมานี้

เพราะอาศัยจมูก กลิ่น อากาศ และมนสิการ ฆานวิญญาณก็เกิดขึ้น

เพราะอาศัยลิ้น รส น้ำ และมนสิการ ชิวหาวิญญาณก็เกิดขึ้น

เพราะอาศัยกาย โผฏฐัพพะ และมนสิการ กายวิญญาณก็เกิดขึ้น

เพราะอาศัยมโน ธรรมารมณ์ ภวังค์ และมนสิการ มโนวิญญาณก็เกิดขึ้น

.....(ต้นฉบับภาษาจีนไม่ชัดเจน)...

สมาธิเป็นความมุ่งมั่นใจต่ออารมณ์ เป็นเหมือนกับแสงสว่าง มนสิการคือมโนทวาราวัชชนะ วิญญาณคือชวนะ ในที่นี้ มโนเป็นนิสสยปัจจัยแก่มโนวิญญาณ ธรรมารมณ์เป็นอารัมมณปัจจัย ภวังค์เป็นนิสสยปัจจัย มนสิการมีปัจจัย ๒ คือ อนันตรปัจจัย และอัตถิปัจจัย ฉะนั้น ควรทราบโดยปัจจัยดังนี้

โดยจำแนก

ถาม : อายตนะ ๑๒ โดยจำแนกอย่างไร?

ตอบ : อารมณ์ ๓ ชนิดสำเร็จที่จักขุทวาร คือ อติมหันตารมณ์ มหันตารมณ์ และปริตตารมณ์ บรรดาอารมณ์เหล่านี้ อติมหันตารมณ์ เกิดครบ ๗ ขั้นตอน และเกิดในอเวจีมหานรก **นั่นคือหลังจากภวังค์ก็ตามด้วยอาวัชชนะ สัมปฏิจฉนะ สันตีรณะ โวฏฐัพพนะ ชวนะ และตทารัมมณะ**

อุปมาว่าด้วยด้าย

ในที่นี้ *ภวังค์ก็คือมนินทรีย์ของภพเป็นเหมือนกับการขึงเส้นด้าย*[๒๓๒] อาวัชชนะเกิดขึ้นโดยอาศัยรูปารมณ์ที่จักขุทวารเป็นปัจจัย เมื่อรูปารมณ์เข้ามาสู่คลอง(แห่งการเห็น) ภวังค์ก็ไหว

๒๓๒

และตามด้วยจักขุทวาราวัชชนะ ต่อจากนั้นอาวัชชนะที่อาศัยจักขุตามด้วยทัสสนะ(การเห็น) จากนั้นเป็นสัมปฏิจฉนะคือรับอารมณ์ซึ่งต่อด้วยสันตีรณะสอบสวนอารมณ์และตามด้วยโวฏฐัพพนะตัดสินอารมณ์ ต่อจากโวฏฐัพพนะก็คือชวนะซึ่งมีขึ้นตามกรรม ต่อจากชวนะนี้ซึ่งใช้ในความหมายของการรับรู้เดิมที่ไม่ใช่ในความหมายอัพยากฤตก็ตามด้วยตทารัมมณะ หลังจากนั้นจิตตกภวังค์

ข้ออุปมาว่าด้วยมะม่วง

ถาม : ข้ออุปมาอุปไมยเป็นไฉน ?

ตอบ : พระราชาทรงบรรทมในห้องบรรทมของพระองค์มีประตูปิดอยู่ หญิงปริจาริกาคนหนึ่งกำลังนวดพระบาทของพระองค์ พระราชินีประทับนั่งข้างเคียงพระองค์ เสนาบดีและมหาดเล็กนั่งเป็นแถวตรงพระพักตร์ คนหูหนวกเป็นยามประตูนั่งพิงประตูอยู่ ในขณะนั้น คนเฝ้าสวนของพระราชานำผลมะม่วงมาแล้วเคาะประตู เมื่อได้ยินเสียงพระราชาก็ทรงตื่นจากบรรทมและตรัสกะหญิงปริจาริกาว่า "ไปเปิดประตู" หญิงปริจาริกาเดินไปหายามเฝ้าประตูและบอกแก่เขาด้วยภาษาท่าทาง ยามเฝ้าประตูผู้หูหนวกคนนั้นเข้าใจความต้องการของหล่อน จึงเปิดประตูและได้เห็นผลมะม่วง พระราชาจับมีดมาถือไว้ หญิงปริจาริกานำผลมะม่วงมาแล้วยื่นผลมะม่วงให้แก่เสนาบดี ฝ่ายเสนาบดียื่นถวายผลมะม่วงแก่พระราชินี ส่วนพระราชินีล้างผลมะม่วงและคัดผลมะม่วงสุกออกจากผลมะม่วงดิบ วางผลมะม่วงสุกเหล่านั้นไว้ในจานและถวายผลมะม่วงเหล่านั้นแก่พระราชา เมื่อได้รับผลมะม่วงเหล่านั้นแล้วพระราชาทรงเสวยผลมะม่วง หลังจากเสวยผลมะม่วงแล้ว พระราชาก็พรรณนาคุณและโทษของผลมะม่วง หลังจากนั้นแล้วพระราชาก็ทรงบรรทมอีก

พระราชาทรงบรรทมหลับเป็น*ภวังค์*

คนเฝ้าสวนของพระราชานำผลมะม่วงมาและได้เคาะประตูเป็น*ผัสสะ*(การกระทบ) ของรูปารมณ์ในจักขุทวาร

การตื่นจากการบรรทมของพระราชาเพราะการเคาะที่ประตูและคำสั่งของพระองค์ที่ให้เปิดประตูเป็น*ภวังคจลนะ* (ความไหวของภวังค์)

ภาษาท่าทางของหญิงปริจาริกาในการขอร้องให้ยามเฝ้าประตูเปิดประตูเป็น*อาวัชชนะ*

การเปิดประตูโดยคนยามเฝ้าประตูหูหนวกและแลเห็นผลมะม่วงเป็น*จักขุวิญญาณ*

การที่พระราชาทรงจับมีดและการที่หญิงปริจาริกายื่นผลมะม่วงให้แก่เสนาบดีเป็น*สัมปฏิจฉนะ* (การรับอารมณ์)

การที่เสนาบดียื่นถวายผลมะม่วงแก่พระราชินีเป็น*สันตีรณะ*(การสอบสวนอารมณ์)

การล้าง การคัดเลือก และการวางผลมะม่วงไว้ในจาน ตลอดทั้งการยื่นถวายผลมะม่วง

แก่พระราชาเป็น**โวฏฐัพพนะ**(การตัดสินอารมณ์)

การที่พระราชาเสวยผลมะม่วงเป็น**ชวนะ** (การเสวยอารมณ์)

การพรรณนาที่พระราชาทรงพรรณนาคุณและโทษของผลมะม่วงเป็น**ตทารัมมณะ**

การบรรทมของพระราชาอีกครั้ง ก็เป็นการตกภวังค์

ในกรณีนี้ วิญญาณที่อาศัยผัสสะของมหันตารมณ์ที่จักขุทวารเป็นไปจนถึงชวนะแล้วตกภวังค์ทันที เมื่ออาศัยผัสสะของปริตตารมณ์ที่จักขุทวาร วิญญาณเป็นไปถึงโวฐัพพนะแล้วก็ตกภวังค์ทันที ในทำนองเดียวกัน ความเป็นไปอาวัชชนะที่ทวารอื่นๆ มีโสตทวารเป็นต้นก็ควรจะทราบในทำนองเดียวกัน ในมโนทวารไม่มีผัสสะกับอารมณ์ภายนอก ในกรณีนี้ อติมหันตารมณ์เกิดขั้นตอน ๓ อย่างหลังจากภวังคจลนะ กล่าวคือ อาวัชชนะ ชวนะ และตทารัมมณะ ในส่วนของมหันตารมณ์และปริตตารมณ์มีขั้นตอน ๒ อย่าง คือ อาวัชชนะและชวนะ ในกรณีนี้ เวทนาและสัญญาควรจะทราบโดยปัจจัยต่าง ๆ

เมื่ออาศัยปัจจัยแห่งสัมมามนสิการและมิจฉามนสิการแล้ว ควรจะทราบว่ากุศลและอกุศลมีหลายอย่าง

เพราะฉะนั้นบุคคลควรจะทราบโดยอาศัยการจำแนกดังนี้

โดยสงเคราะห์

ถาม : อายตนะ ๑๒ โดยสงเคราะห์อย่างไร?

ตอบ : การสงเคราะห์มี ๓ กล่าวคือขันธสงเคราะห์ ธาตุสงเคราะห์และสัจจสงเคราะห์ ในที่นี้อายตนะ ๑๐ สงเคราะห์เข้าในรูปขันธ์ มนายตนะสงเคราะห์เข้าในวิญญาณขันธ์ ธรรมายตนะยกเว้นนิพพานสงเคราะห์เข้าในขันธ์ ๔ อายตนะ ๑๑ สงเคราะห์เข้าในธาตุ ๑๑ มนายตนะสงเคราะห์เข้าในธาตุ ๗ อายตนะภายใน ๕ สงเคราะห์เข้าในทุกขสัจ อายตนะภายนอก ๕ สงเคราะห์หรือไม่สงเคราะห์เข้าในทุกขสัจก็ได้ ธรรมายตนะสงเคราะห์หรือไม่สงเคราะห์เข้าในทุกขสัจก็ได้ นี้เรียกว่า "อายตนอุบาย"

อายตนอุบายจบ

ธาตุอุบาย

ถาม : ธาตุอุบายเป็นไฉน?

ตอบ : **ธาตุมี ๑๘ กล่าวคือจักขุธาตุ รูปธาตุ จักขุวิญญาณธาตุ โสตธาตุ สัททธาตุ โสตวิญญาณธาตุ ฆานธาตุ คันธธาตุ ฆานวิญญาณธาตุ ชิวหาธาตุ รสธาตุ ชิวหาวิญญาณธาตุ กายธาตุ โผฏฐัพพธาตุ กายวิญญาณธาตุ มโนธาตุ ธรรมธาตุและมโนวิญญาณธาตุ**“

ในที่นี้ จักขวายตนะเป็นจักขุธาตุ รูปเป็นรูปธาตุ จักขุวิญญาณเป็นจักขุวิญญาณธาตุ

ในทำนองเดียวกัน ธาตุเหล่านี้อีก ก็ควรจะทราบ ดังนี้ มโนทวาราวัชชนะแปลความหมายของอารมณ์ ส่วนมโนธาตุตัดสินวิบาก

มโนธาตุเป็นมนายตนะ วิญญาณทุกชนิดเว้นธรรมธาตุและวิญญาณ ๖ เป็นมโนวิญญาณธาตุ อายตนะที่เหลือได้กล่าวพรรณนาไว้แล้วโดยพิสดารในเรื่องอายตนะ ในที่นี้ ธาตุ ๑๐ สงเคราะห์เข้าในรูปขันธ์ ธรรมธาตุยกเว้นนิพพานสงเคราะห์เข้าในขันธ์ ๔ ธาตุ ๗ สงเคราะห์เข้าในวิญญาณขันธ์ ธาตุ ๑๑ สงเคราะห์เข้าในอายตนะภายในและภายนอก ๑๑ ธาตุ ๗ สงเคราะห์เข้าในมนายตนะ ธาตุ ๑๑ สงเคราะห์ในทุกขสัจ ธาตุ ๕ สงเคราะห์เข้าในทุกขสัจหรือไม่สงเคราะห์ในทุกขสัจก็ได้ ธรรมธาตุสงเคราะห์เข้าในสัจจะ ๔ หรือไม่สงเคราะห์เข้าในสัจจะ ๔ ก็ได้ มโนวิญญาณธาตุสงเคราะห์เข้าในทุกขสัจหรือไม่สงเคราะห์เข้าในทุกขสัจก็ได้

การจำกัดของปัจจุปัฏฐาน

ถาม : การจำกัดของปัจจุปัฏฐานเป็นไฉน?

ตอบ : อายตนะของธรรมธาตุเป็นสิ่งจำกัด การประชุมของลักษณะแห่งธรรมหลาย ๆ อย่าง นี้เรียกว่า "ขันธ์" ลักษณะที่เป็นทางเข้า นี้เรียกว่า "อายตนะ" ลักษณะของสภาวธรรมเรียกว่าธาตุ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสสอนทุกขสัจโดยขันธ์ไว้สำหรับบุคคลผู้มีปัญญาเฉียบแหลม พระองค์ตรัสสอนทุกขสัจโดยอายตนะไว้สำหรับบุคคลผู้มีปัญญาปานกลาง และพระองค์ตรัสสอนทุกขสัจโดยธาตุไว้สำหรับบุคคลผู้มีปัญญาทึบ

อนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงอธิบายรูปโดยย่อแก่บุคคลผู้มีลักษณะยึดมั่นนามและขันธ์โดยการพิจารณานาม ได้ทรงอธิบายนามและอายตนะโดยย่อแก่บุคคลผู้โน้มเอียงต่อการยึดติดรูปโดยกำหนดรูป พระองค์ทรงอธิบายธาตุโดยย่อแก่บุคคลผู้โน้มเอียงต่อการยึดติดนามและรูปโดยกำหนดนามรูป

อนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงอธิบายสภาวธรรมแห่งอายตนะ พระองค์ได้ทรงอธิบายเรื่องขันธ์พระองค์ได้ทรงอธิบายเรื่องอายตนะภายในและอารมณ์และพระองค์ได้ทรงอธิบายเรื่องอายตนะ พระองค์ได้ทรงตรัสสอนเรื่องการเกิดขึ้นแห่งวิญญาณและธาตุโดยผ่านอายตนะภายในและอารมณ์ บุคคลควรจะทราบความแตกต่างกันในธาตุอุบายดังนี้ นี้เรียกว่า "ธาตุอุบาย"

ธาตุอุบายจบ

ปฏิจจสมุปบาทอุบาย

(ก) อนุโลม

ถาม : ปฏิจจสมุปบาทอุบายเป็นไฉน?

ตอบ : เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขาร

เพราะสังขารเป็นปัจจัย จึงมีวิญญาณ

เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย จึงมีนามรูป

เพราะนามรูปเป็นปัจจัย จึงมีสฬายตนะ

เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย จึงมีผัสสะ

เพราะผัสสะเป็นปัจจัยจึงมีเวทนา

เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงมีตัณหา

เพราะตัณหาเป็นปัจจัย จึงมีอุปาทาน

เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย จึงมีภพ

เพราะภพเป็นปัจจัย จึงมีชาติ

เพราะชาติเป็นปัจจัยจึงมีชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส การเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งปวงย่อมมีด้วยประการฉะนี้ ""

(ข) ปฏิโลม

เพราะอวิชชาดับ สังขารจึงดับ

เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ

เพราะวิญญาณดับ นามรูปจึงดับ

เพราะนามรูปดับ สฬายตนะจึงดับ

เพราะสฬายตนะดับ ผัสสะจึงดับ

เพราะผัสสะดับ เวทนาจึงดับ

เพราะเวทนาดับ ตัณหาจึงดับ

เพราะตัณหาดับ อุปาทานจึงดับ

เพราะอุปาทานดับ ภพจึงดับ

เพราะภพดับ ชาติจึงดับ

เพราะชาติดับ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาสจึงดับ การดับแห่งกองทุกข์ทั้งปวงจึงมีได้ด้วยประการฉะนี้ ""

อวิชชา

ในที่นี้ อวิชชาคือความไม่รู้อริยสัจ ๔
สังขารคือกายกรรม วจีกรรม และมโนกรรม
วิญญาณคือปฏิสนธิวิญญาณ
นามรูปหมายถึงเจตสิกที่เกิดร่วมกับปฏิสนธิวิญญาณและกลละ
สฬายตนะหมายถึงอายตนะภายใน ๖
ผัสสะหมายถึงกลุ่มแห่งผัสสะ ๖
เวทนาหมายถึงกลุ่มแห่งเวทนา ๖
ตัณหาหมายถึงกลุ่มแห่งตัณหา ๖
อุปาทานหมายถึงอุปาทาน ๔
ภพหมายถึงกามภพ รูปภพและอรูปภพซึ่งเป็นที่ทำกรรม
ชาติหมายถึงการอุบัติแห่งขันธ์ทั้งหลายในภพ
ชราหมายถึงความแก่แห่งสังขารทั้งหลาย
มรณะหมายถึงการทำลายขันธ์

สังขาร

ถาม : สังขารเกิดเพราะอวิชชาเป็นปัจจัยอย่างไร? ชราและมรณะเกิดขึ้นเพราะชาติเป็นปัจจัยอย่างไร?

ตอบ : ปัญจุปาทานขันธ์เกิดขึ้นแก่ผู้ไม่ได้สดับเพราะไม่รู้อริยสัจ ๔ ในราตรีอันยาวนานแห่งความไม่รู้เขายึดมั่นอัตตา และคิดว่า"นั่นเป็นของเรา นี่เป็นอัตตาของเรา" ฉะนั้นเขาจึงร่าเริงและยึดมั่นต่อความร่าเริง ความคิดสร้างภพ ก็นำไปสู่การเกิดใหม่ ในความคิดแห่งการสร้างภพนั้นไม่มีญาณ เธอติดอยู่ในภพเพราะว่าเธอปรารถนาภพ"

อุปมาว่าด้วยเมล็ดพืช

เปรียบเหมือนเมล็ดพืชที่ปลูกในนาที่อุดมสมบูรณ์ ถ้าว่าวิญญาณดับ ภพก็ดับ นี้เป็นความหมายของสังขารที่เกิดขึ้นเพราะมีอวิชชาเป็นปัจจัย เพราะมีอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารจึงเข้าสู่ภพและรวมกับภพ ภพก็จะดำเนินสืบต่อไป ดังนั้น จึงมีการสืบต่อกันไปอยู่เรื่อยๆ วิญญาณจะไม่แยกจากจิตในภพ เพราะฉะนั้น วิญญาณจึงเกิดขึ้นเพราะมีสังขารเป็นปัจจัย

อุปมาว่าด้วยพระอาทิตย์

ถ้าปราศจากพระอาทิตย์เสียแล้ว จะไม่มีแสงสว่างหรือการเพิ่มแสงสว่างในโลกนี้ฉันใด ถ้าปราศจากวิญญาณเสียแล้ว นามรูปก็จะตั้งอยู่ไม่ได้และก็จะเจริญไม่ได้ ฉันนั้น

อุปมาว่าด้วยไม้อ้อ ๒ มัด

มัดไม้อ้อ ๒ มัดจะต้องอาศัยซึ่งกันและกันจึงจะตั้งอยู่ได้ ฉันใด นามรูปจะเกิดขึ้นเพราะวิญญาณเป็นปัจจัยก็ฉันนั้น เพราะอาศัยอายตนะภายในเป็นปัจจัย เจตสิกเหล่าอื่นจึงจะเกิดขึ้นร่วมกัน[๓๓] การเจริญมนายตนะเกิดเพราะอาศัยนาม เพราะอาศัยมหาภูตรูป ๔ อาหาร และอุตุเป็นปัจจัย อายตนะภายใน ๕ อื่นอีกจึงเจริญและเพิ่มพูนยิ่งขึ้น อายตนะอื่นไม่อาศัยสิ่งเหล่านี้ เพราะการประชุมกันของอินทรีย์อื่น ๆ อารมณ์ ธาตุและวิญญาณ ผัสสะจึงจะเกิดขึ้น เพราะฉะนั้น เพราะอายตนะ ๖ เป็นปัจจัย ผัสสะจึงจะเกิดขึ้น โดยอาศัยผัสสะ บุคคลจึงเสวยทุกข์ สุข และอุเบกขา ถ้าว่าบุคคลไม่ถูกต้องผัสสะเสียแล้ว เวทนาก็จะไม่เกิดขึ้น ปุถุชนผู้ขาดการสดับตรับฟัง ย่อมประสบความสุขและยึดมั่นถือมั่นในความสุขและปรารถนาสุขยิ่งขึ้น เขาประสบทุกข์และเอาชนะทุกข์ได้ เขาปรารถนาความสุขสบายจึงเจริญอุเบกขา[๓๔] ดังนั้น เพราะเวทนาเป็นปัจจัย ตัณหาจึงเกิด เพราะตัณหาบุคคลจึงยึดมั่นถือมั่นในสิ่งที่น่ารัก เพราะฉะนั้น เพราะตัณหาเป็นปัจจัย อุปาทานจึงเกิด เพราะอุปาทานนั้น บุคคลจึงหว่านเมล็ดพืชแห่งภพ เพราะฉะนั้น เพราะอุปาทานเป็นปัจจัยภพจึงเกิด เพราะผลกรรมของเขาเอง บุคคลจึงเกิดขึ้นในสถานที่แตกต่างกัน เหตุนั้น จึงมีการเกิดใหม่ และเพราะมีชาติ จึงมีชราและมรณะ ดังนั้น เพราะชาติเป็นปัจจัยจึงมีชราและมรณะ

อุปมาว่าด้วยเมล็ดพืช หน่อ และลำต้น

เมล็ดข้าวเปลือกมีเพราะลำต้นข้าวเปลือกเป็นปัจจัย ฉันใด สังขารเกิดขึ้นเพราะมีอวิชชาเป็นปัจจัยฉันนั้น หน่อที่แตกออกมีได้เพราะเมล็ดพืช[๓๕] เป็นปัจจัย วิญญาณเกิดขึ้นก็เพราะมีสังขารเป็นปัจจัย ใบจะมีได้ก็เพราะหน่อเป็นปัจจัย เปรียบเหมือนนามรูปจะเกิดขึ้นได้ก็เพราะมีวิญญาณเป็นปัจจัย กิ่งจะมีได้ก็เพราะมีใบเป็นปัจจัย เปรียบเหมือนสฬายตนะจะเกิดขึ้นก็เพราะมีนามรูปเป็นปัจจัย ลำต้นจะมีได้ก็เพราะมีกิ่งเป็นปัจจัย เปรียบเหมือนผัสสะจะเกิดขึ้นได้ก็เพราะมีสฬายตนะเป็นปัจจัย ดอกจะมีได้ก็เพราะมีลำต้นเป็นปัจจัยเปรียบเหมือนเวทนาจะเกิดขึ้นได้ก็เพราะมีผัสสะเป็นปัจจัย น้ำหวานในดอกไม้จะมีได้ก็เพราะมีดอกไม้เป็นปัจจัย เปรียบเหมือนตัณหาจะเกิดขึ้นได้ก็เพราะมีเวทนาเป็นปัจจัย รวงข้าวจะมีได้ก็เพราะมีน้ำหวานเป็นปัจจัย เปรียบเหมือนอุปาทานจะเกิดขึ้นได้ก็เพราะมีตัณหาเป็นปัจจัย เมล็ดข้าวจะเกิดขึ้นได้ก็เพราะมี

รวงข้าวเป็นปัจจัย เปรียบเหมือนภพจะมีได้ก็เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย หน่อจะมีได้ ก็เพราะมีเมล็ดข้าวเป็นปัจจัย เปรียบเหมือนชาติจะเกิดขึ้นได้ก็เพราะมีภพเป็นปัจจัย ฉะนั้น สภาวธรรมที่สืบต่อเกี่ยวเนื่องอย่างมากมาย บุคคลจึงไม่สามารถจะทราบอดีตหรืออนาคตได้

เพราะฉะนั้น สังสารวัฏสืบต่อมาตั้งแต่การเกิดขึ้นเพราะมีอวิชชาเป็นปัจจัย บุคคลไม่สามารถจะทราบ อดีตหรืออนาคตแห่งสังสารวัฏได้ [๓๐]

สาเหตุให้เกิดอวิชชา

ถาม : อวิชชามีเพราะอะไรเป็นปัจจัย ?

ตอบ : ตามความเป็นจริงแล้ว อวิชชามีอวิชชาเป็นปัจจัย[๓๑] อนุสัยกลายเป็นปริยุฏฐานกิเลส(กิเลสเครื่องรุมล้อม)ก็กลายเป็นปัจจัยของอนุสัย[๓๒]

อนึ่ง กิเลสทั้งปวงเป็นปัจจัยของอวิชชาตามพระดำรัสของพระพุทธเจ้าที่ว่า *"จากการเกิดขึ้นของอาสวะ อวิชชาก็เกิดขึ้น รากเหง้าแห่งอวิชชาก็เกิดขึ้น"* [๓๓] อนึ่ง เปรียบเหมือนการเกิดขึ้นแห่งจิตในขณะเดียว

เมื่อเห็นรูปด้วยตา ปุถุชนผู้ขาดการสดับตรับฟังจึงเพิ่มตัณหา ความสนุกสนานร่าเริงทั้งสิ้นในเวลานั้นก็คือความลุ่มหลงของจิต นี้เรียกว่า "อวิชชา" เพราะการยึดมั่นถือมั่นในอวิชชานี้ บุคคลจึงสร้างเหตุปัจจัยแห่งสังขาร เพราะการยึดมั่นถือมั่นในสังขารเหล่านี้ บุคคลจึงสร้างเหตุปัจจัยแห่งวิญญาณขึ้นและรู้ธรรมที่สัมปยุตของจิตและรูปารมณ์ที่เกิดขึ้นโดยสังขาร เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย นามรูปจึงเกิดขึ้น เพราะเวทนาเป็นปัจจัยจึงเกิดปีติ เพราะปีติและรูปารมณ์ที่ให้เกิดปีติเป็นปัจจัย อินทรีย์ล้วน ๆ จึงเกิดขึ้น ดังนั้น เพราะนามรูปเป็นปัจจัย อายตนะ ๖ จึงเกิดขึ้น เพราะผัสสะที่เป็นสุขเป็นปัจจัย เวทนาจึงเกิดขึ้น เพราะสุขเวทนาเป็นปัจจัย ตัณหาจึงเกิดขึ้น เพราะความยึดมั่นในความสุขทั้งสิ้นและเพราะตัณหาเป็นปัจจัย อุปาทานจึงเกิดขึ้น เพราะความยึดมั่นและเพราะอุปาทานเป็นปัจจัยภพจึงเกิดขึ้น เพราะภพเป็นปัจจัย ชาติจึงเกิดขึ้น และเมื่อสัตว์เริ่มถึงจุดจบ นี้เรียกว่าชรา การแตกสลายและการสูญสิ้นนี้เรียกว่า มรณะ **เพราะฉะนั้น ในชั่วขณะเดียวเท่านั้นปัจจยาการทั้ง ๑๒ อย่างเกิดขึ้นพร้อมกัน**

ถาม : บรรดาองค์ประกอบแห่งปัจจยาการทั้ง ๑๒ อย่าง สภาวะที่เป็นกิเลสมีเท่าไร ที่เป็นกรรมมีเท่าไร ที่เป็นวิบากมีเท่าไร ที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบันมีเท่าไร สภาวะที่เป็นเหตุปัจจัยมีเท่าไร สภาวะที่เจริญแล้วมีเท่าไร ปฏิจจสมุปบาทเป็นไฉน ปฏิจจสมุปบาทเป็นคำสั่งสอนประเภทไหน อะไรคือความแตกต่างแห่งสภาวะทั้ง ๒ อย่าง ทำไมปฏิจจสมุปบาทจึงมีความลึกซึ้งยิ่งนัก ?

ตอบ : กิเลสมี ๓ อย่างคือ อวิชชา ตัณหา และอุปาทาน กรรมมี ๒ อย่างคือสังขาร และภพ วิบากมี ๗ อย่างคือ วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา ชาติ และชรามรณะ

อุปมาว่าด้วยสีของนายช่าง

ในที่นี้ กิเลสเป็นเหตุของชีวิตในอนาคต เปรียบเหมือนสีของนายช่าง อารมณ์ของกิเลสไม่ได้เกิดขึ้นด้วยตัวของมันเอง เหมือนวัสดุที่นายช่างทาสี กิเลสก่อให้เกิดภพเหมือนสีที่ต่างกันของนายช่าง ปัจจยาการ ๒ อย่างนี้เป็นอดีตกล่าวคืออวิชชาและสังขาร

ปัจจยาการ ๒ อย่างนี้เป็นอนาคตกล่าวคือ ชาติและชรามรณะ ปัจจยาการอีก ๘ อย่างเป็นปัจจุบัน กล่าวคือ วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา ตัณหา อุปาทานและภพ เพราะฉะนั้น กาลทั้ง ๓ แบ่งได้ดังกล่าวมานี้

เพราะฉะนั้น บุคคลควรจะรู้ว่า สังสารวัฏดำเนินมาอย่างหาจุดเริ่มต้นไม่ได้ องค์ของปฏิจจสมุปบาททั้ง ๑๒ อย่างไม่ควรจะสอนแยกจากกัน ยิ่งกว่านั้นปฏิจจสมุปบาท ที่ไม่ได้ประกอบด้วยองค์ทั้ง ๑๒ อย่าง ก็ไม่พึงสั่งสอน

ถาม : ปฏิจจสมุปบาทเป็นไฉน?

ตอบ : ปัจจยาการทั้ง ๑๒ อย่างนี้เป็นปัจจัยแก่กันและกัน เพราะฉะนั้น ปัจจยาการเหล่านี้ จึงเรียกว่า "ปฏิจจสมุปบาท" ปัจจยาการทั้ง ๑๒ อย่าง เป็นภาวะที่เกิดขึ้นพร้อมแล้ว

ถาม : อะไรเป็นความแตกต่างกันระหว่างสภาวธรรมทั้ง ๒ อย่างนั้น?

ตอบ : หน้าที่ของปฏิจจสมุปบาทแต่ละกรณีมีความแตกต่างกันและยังไม่สมบูรณ์ บุคคลจึงไม่อาจจะพูดถึงได้ สภาวธรรมเหล่านั้นเป็นปัจจัยหรือว่าไม่เป็นปัจจัย ก็ไม่อาจที่จะอธิบายได้ สภาวธรรมของปฏิจจสมุปบาทที่เกิดขึ้นพร้อมแล้วได้ทำภาระหน้าที่เสร็จแล้วและได้รับเหตุปัจจัยแล้ว นี้เป็นข้อที่แตกต่างกันระหว่างสภาวธรรมทั้ง ๒ อย่าง

ถาม : ทำไมปฏิจจสมุปบาทจึงลึกซึ้งยิ่งนัก?

ตอบ : บุคคลสามารถจะรู้วิธีและลักษณะที่มีอวิชชาเป็นปัจจัยให้เกิดสังขารเป็นต้น แต่ว่าบุคคลผู้หลุดพ้นแล้ว ย่อมสามารถรู้แจ้งหน้าที่ ลักษณะ และธรรมชาติของปฏิจจสมุปบาทได้ โดยไม่ต้องอาศัยผู้อื่น สภาวะเหล่านี้ จึงจัดเป็นธรรมชาติอันลึกซึ้งของปฏิจจสมุปบาท"

ปฏิจจสมุปบาทรู้ได้โดย ๗ วิธี

อนึ่ง ปฏิจจสมุปบาทควรจะรู้ได้โดย ๗ วิธี คือ โดยสนธิ ๓ กลุ่ม ๔ อาการ ๒๐ จักร ลำดับ พิจารณา และสงเคราะห์

วาตา อโธคมา วาตา กุจฺฉิสยา วาตา โกฏฺฐาสยา วาตา องฺคมงฺคานุสาริโน วาตา อสฺสาโส ปสฺสาโส. www.watprayoon.com

๒๒๐ ม.มู.อฏฺ.๑/๑๐๗/๒๓๖-๒๓๗(Cp.Ps.I,260-261)ตสฺเสวํ อภิกฺกมโต เอเกกปาทุทฺธรเณ ปฐวีธาตุ อาโปธาตูติ เทฺว ธาตุโย โอมตฺตา โหนฺติ มนฺทา, อิตรา เทฺว อธิมตฺตา โหนฺติ พลวติโย. ตถา อติหรณวีติหรเณสุ. โวสฺสชฺชเน เตโชธาตุวาโยธาตุโย โอมตฺตา โหนฺติ มนฺทา, อิตรา เทฺว อธิมตฺตา พลวติโย. ตถา สนฺนิกฺเขปนสนฺนิรุมฺภเนสุ. ตตฺถ อุทฺธรเณ ปวตฺตา รูปารูปธมฺมา อติหรณํ น ปาปุณนฺติ. ตถา อติหรเณ ปวตฺตา วีติหรณํ, วีติหรเณ ปวตฺตา โวสฺสชฺชนํ, โวสฺสชฺชเน ปวตฺตา สนฺนิกฺเขปนํ, สนฺนิกฺเขปเน ปวตฺตา สนฺนิรุมฺภนํ น ปาปุณนฺติ. ตตฺถ ตตฺเถว ปพฺพปพฺพํ สนฺธิสนฺธึ โอธิโอธึ หุตฺวา ตตฺตกปาเล ปกฺขิตฺตติลา วิย ฏฏฏฏายนฺตา ภิชฺชนฺติ.

๒๒๑ องฺ.ปญฺจก.๒๒/๔๑/๓๒๗(Cp.A.III,340-341) อถโข อายสฺมา สารีปุตฺโต... อญฺญตรสฺมึ ปเทเส มหนฺตํ ทารุกฺขนฺธํ ทิสฺวา ภิกฺขู อามนฺเตสิ:- ปสฺสถ โน ตุมฺเห อาวุโส อมุํ มหนฺตํ ทารุกฺขนฺธนฺติ ? เอวํ อาวุโสติ. www.watprayoon.com

อากงฺขมาโน อาวุโส ภิกฺขุ อิทฺธิมา เจโตวสิปฺปตฺโต อมุํ ทารุกฺขนฺธํ ปฐวีเตฺวว อธิมุจฺเจยฺย. ตํ กิสฺส เหตุ ? อตฺถิ อาวุโส อมุสฺมึ ทารุกฺขนฺเธ ปฐวีธาตุ, ยํ นิสฺสาย ภิกฺขุ อิทฺธิมาฯเปฯ ปฐวีเตฺวว อธิมุจฺเจยฺย. อากงฺขมาโน อาวุโส ภิกฺขุ อิทฺธิมา เจโตวสิปฺปตฺโต อมุํ ทารุกฺขนฺธํ อาโปเตฺวว อธิมุจฺเจยฺย ฯเปฯ เตโชเตฺวว อธิมุจฺเจยฺย ฯเปฯ วาโยเตฺวว อธิมุจฺเจยฺย...

๒๒๒ ขุ.สุ.๒๕/๑๙๕-๑๙๖/๓๗๑(a. Sn.193-194) www.watprayoon.com

จรํ วา ยทิ วา ติฏฺฐํ, นิสินฺโน อุท วา สยํ,
สมฺมิญฺเชติ ปสาเรติ; เอสา กายสฺส อิญฺชนา
อฏฺฐีนหารุสํยุตฺโต ตจมํสาวเลปโน
ฉวิยา กาโย ปฏิจฺฉนฺโน ยถาภูตํ น ทิสฺสติ.

ม.มู.อฏฺ.๑/๑๐๔/๒๖๙ (b.Ps.I,252)

"นาวา มาลุตเวเคน ชิยาเวเคน เตชนํ
ยถา ยาติ ตถา กาโย ยาติ วาตาหโต อยํ.
ยนฺตสุตฺตเวเสเนว จิตฺตสุตฺตวเสนิทํ
ปยุตฺตํ กายยนฺตมฺปิ ยาติ ฐาติ นิสีทติ.
โก นาม เอตฺถ โส สตฺโต โย วินา เหตุปจฺจเย
อตฺตโน อานุภาเวน ติฏฺเฐ วา ยทิ วา วเชติ

ม.มู.อฏฺ.๑/๑๐๗/๒๔๑ (c.Ps.I,265; Sv.I,197) อพฺภนฺตเร อตฺตา นาม โกจิ สมฺมิญฺเชนฺโต วา ปสาเรนฺโต วา นตฺถิ. วุตฺตปฺปการจิตฺตกิริยวาโยธาตุวิปฺผาเรน ปน สุตฺตากฑฺฒนวเสน ทารุยนฺตสฺส หตฺถปาทลาฬนํ วิย สมฺมิญฺชนปสารณํ โหตีติ เอวํ ปชานนํ ปเนตฺถ

สิ้นสุดลง จิตดวงสุดท้ายเกิดขึ้นทันทีโดยไม่ขาดตอน จิตเพียงแต่กรรมหรือว่ากรรมนิมิต คติหรือคตินิมิตเท่านั้น จะกลับกลายมาเป็นอารมณ์ของปฏิสนธิวิญญาณ ซึ่งเปรียบเหมือนการต่อตะเกียงจากตะเกียง[*] หรือเปรียบเหมือนไฟที่ลุกไหม้อาศัยมาจากเปลวไฟ[**]

ในครรภ์ของมารดา อาศัยความไม่บริสุทธิ์ของมารดาบิดา รูป ๓๐ สมบูรณ์โดยการกระทำของอายตนะ ๑๐ ในขณะของชรา รูป ๔๖ ย่อมสมบูรณ์

ฉะนั้น วิญญาณจึงเป็นปัจจัยให้เกิดนามรูป และนามรูปก็เป็นปัจจัยให้เกิดวิญญาณ ดังนั้น การสืบต่อแห่งภพย่อมจะสมบูรณ์ ในที่นี้ ความสำเร็จของสนธิทั้ง ๓ อย่าง ควรจะเข้าใจตามที่ได้กล่าวมาแล้ว

การแบ่งกลุ่ม ๔

ถาม : ปฏิจจสมุปบาทโดยกลุ่ม ๔ เป็นไฉน?

ตอบ : อวิชชาและสังขารเป็นกลุ่มของกรรมกิเลสฝ่ายอดีต วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ และเวทนาเป็นกลุ่มของผลในปัจจุบัน ตัณหา อุปาทานและภพเป็นกลุ่มของกรรมและกิเลสในปัจจุบัน ชาติ ชราและมรณะเป็นผลในอนาคต ฉะนั้น บุคคลควรรู้โดยเป็นกลุ่ม ๔ ดังนี้

อาการ ๒๐ อย่าง

ถาม : รู้ปฏิจจสมุปบาทโดยอาการ ๒๐ อย่างเป็นไฉน?

ตอบ : รู้โดยการยึดมั่นถือมั่นแห่งอวิชชา ตัณหาและอุปาทานในอดีต โดยการติดแน่นแห่งกิเลสนิมิต โดยการยึดมั่นแห่งสังขารของภพในอดีตโดยการเกาะแน่นแห่งกรรมนิมิต โดยการเกาะเกี่ยวแห่งวิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา โดยชาติ ชรามรณะของวิบากนิมิตในปัจจุบันที่ถูกยึดมั่นถือมั่น โดยการติดแน่นแห่งตัณหา อุปาทาน และโดยกิเลสนิมิตของการยึดมั่นถือมั่นในปัจจุบัน โดยการเกาะเกี่ยวแห่งปัจจุบันภวสังขารที่ติดแน่นทางกรรมนิมิต โดยการยึดติดแห่งชาติ ชรา และมรณะ อนาคตวิญญาณ นามรูป อายตนะ ๖ ผัสสะ เวทนาที่เกาะเกี่ยวกัน สภาวธรรม ทั้ง ๒๔ อย่างนี้เป็นอาการ ๒๐ อย่าง

ดังที่ท่านได้กล่าวไว้ในอภิธรรมว่า *"ในอดีตกรรมภพ ความโง่เขลาคืออวิชชา ความขวนขวายคือสังขาร ความต้องการคือตัณหา ความยึดติดคืออุปาทาน เจตนาคือภพ ฉะนั้น สภาวธรรมทั้ง ๕ อย่างนี้ ในกรรมภพเป็นสาเหตุแห่งการกลับมาเกิดในปัจจุบัน จากความสุกงอมแห่งอายตนะ ในกรณีเช่นนี้ ความโง่เขลาเป็นอวิชชา ความขวนขวายเป็นสังขาร ความต้องการเป็นตัณหา ความยึดติดเป็นอุปาทาน เจตนาเป็นสาเหตุแห่งการเกิดใหม่ในอนาคตกาล*

เบื้องหน้า ในกรณีดังกล่าวนี้ การกลับมาเกิดเป็นวิญญาณ การก้าวลงสู่เบื้องต่ำเป็นนามรูป ความเป็นอวัยวะที่มีความรู้สึกเป็นอายตนะ สภาวธรรมที่กระทบกระทั่งเป็นผัสสะ ธรรมชาติที่เสวยอารมณ์เป็น เวทนา เพราะฉะนั้น สภาวธรรมทั้ง ๕ อย่างนี้ในภพคือ การกลับมาเกิดใหม่ เป็นปัจจัยแห่งวิบากกรรมที่บุคคลได้ทำเอาไว้แล้ว ดังนั้น บุคคลควรจะทราบเรื่องปฏิจจสมุปบาทโดยอาการทั้ง ๒๐ อย่าง"ดังนี้"

โดยจักร

ถาม : ปฏิจจสมุปบาทโดยจักรเป็นไฉน?

ตอบ : อวิชชาเป็นปัจจัยให้เกิดสังขาร สังขารเป็นปัจจัยให้เกิดวิญญาณ เพราะฉะนั้น ชาติจึงเป็นปัจจัยแห่งชรามรณะ ดังนั้น กองทุกข์ทั้งปวงจึงเกิดขึ้น ฉะนั้น ธรรมทั้งหมดจึงจัดเป็นกองแห่งทุกข์ ความไม่รู้เรียกว่า อวิชชา และอวิชชาเป็นปัจจัยให้เกิด สังขาร เพราะฉะนั้น บุคคลควรจะรู้ปฏิจจสมุปบาทโดยจักร ดังนี้

อนุโลมและปฏิโลม

ถาม : ปฏิจจสมุปบาทโดยลำดับเป็นไฉน?

ตอบ : ลำดับมี ๒ อย่าง ลำดับเหล่านั้นคือ อย่างแรกเริ่มต้นจากอวิชชา และอีกอย่างหนึ่ง เริ่มต้นจากชราและมรณะ อนึ่ง คำถามที่เริ่มต้นจากอวิชชาควรจะตอบโดยอนุโลม และคำถามที่เริ่มต้นจากชราและมรณะควรจะตอบโดยปฏิโลม

อีกอย่างหนึ่งเพราะสภาวธรรมที่เริ่มต้นจากอวิชชาเป็นสิ่งที่คงที่ บุคคลสามารถจะมองเห็นวิถีทางแห่งอนาคตได้ เพราะสภาวธรรมที่เริ่มด้วยชราเป็นจุดจบ บุคคลสามารถที่จะเห็นวิถีทางในอดีตได้ ฉะนั้น บุคคลควรจะรู้โดยลำดับ ดังนี้

ปฏิจจสมุปบาทที่เป็นโลกิยะและโลกุตตระ

ถาม : ปฏิจจสมุปบาทโดยพิจารณาเป็นไฉน?

ตอบ : ปฏิจจสมุปบาทมี ๒ อย่างคือ ปฏิจจสมุปบาทที่เป็นโลกิยะและปฏิจจสมุป-บาทที่เป็นโลกุตตระ ในที่นี้ สภาวธรรมที่เริ่มต้นจากอวิชชาเป็นโลกิยะ

ถาม : ปฏิจจสมุปบาทที่เป็นโลกุตตระเป็นไฉน?

ตอบ : ทุกข์อาศัยทุกข์ ศรัทธาอาศัยศรัทธา ปีติอาศัยปีติ ปัสสัทธิอาศัยปัสสัทธิ สัมมาทิฏฐิอาศัยสัมมาทิฏฐิ นิพพิทาอาศัยนิพพิทา วิราคะอาศัยวิราคะ วิมุตติอาศัยวิมุตติญาณของนิพพาน นี้เรียกว่า ปฏิจจสมุปบาทที่เป็นโลกุตตระ"

ปฏิจจสมุปบาท ๔

อนึ่ง ปฏิจจสมุปบาท ๔ ที่แสดงไว้มีดังนี้คือ กิเลสกรรมเป็นเหตุ เมล็ดพืชเป็นเหตุ กรรมเป็นเหตุ สามัญกรรมเป็นเหตุ

ถาม : กิเลสกรรมเป็นเหตุเป็นไฉน?

ตอบ : สภาวธรรมที่เริ่มต้นจากอวิชชา

ถาม : เมล็ดพืชเป็นเหตุเป็นไฉน?

ตอบ : เปรียบเหมือนการสืบต่อกันของเมล็ดพืชและหน่อที่แตกออก

ถาม : กรรมเป็นเหตุเป็นไฉน?

ตอบ : เปรียบเหมือนการเปลี่ยนแปลงของรูป

ถาม : สามัญกรรมเป็นเหตุเป็นไฉน?

ตอบ : เปรียบเหมือนแผ่นดิน หิมะ ภูเขา ทะเล พระอาทิตย์ และพระจันทร์

มีคำสอนอื่นอีกว่า สามัญกรรมไม่เป็นเหตุ รูปวิญญาณ สภาวธรรมและอุตุเป็นเหตุ ไม่มีสามัญกรรมตามหลักธรรมคำสั่งสอนของพระผู้มีพระภาคเจ้าที่พระองค์ตรัสไว้ว่า

ไม่มีการแบ่งส่วนกรรมให้แก่กันได้ ไม่มีใครแย่งชิงผลกรรมได้ ผลบุญที่ได้รับนั้นมาด้วยตัวมันเอง[๒๐]

ดังนั้น บุคคลควรทราบโดยการพิจารณา ดังที่กล่าวมาแล้วนั้น

โดยสงเคราะห์

ถาม : ปฏิจจสมุปบาทโดยสงเคราะห์เป็นไฉน ?

ตอบ : มีสงเคราะห์ ๔ อย่างคือ ขันธสงเคราะห์ อายตนสงเคราะห์ ธาตุสงเคราะห์ และสัจจสงเคราะห์ ในที่นี้อวิชชา สังขาร ผัสสะ ตัณหา อุปาทาน และภพ สงเคราะห์ในสังขารขันธ์ วิญญาณสง เคราะห์ในวิญญาณขันธ์ นามรูปสงเคราะห์ในขันธ์ ๔ สฬายตนะ สงเคราะห์ในขันธ์ ๒ เวทนาสงเคราะห์ในเวทนาขันธ์ ชาติชราและมรณะสงเคราะห์ในรูปขันธ์และสังขารขันธ์ อวิชชา สังขาร ผัสสะ เวทนา ตัณหา อุปาทาน ภพ ชาติ ชรา และมรณะ สงเคราะห์ในธรรมายตนะ วิญญาณสงเคราะห์ในมนายตนะ นามรูปสงเคราะห์ในอายตนะภายใน ๕ สฬายตนะ สงเคราะห์ในอายตนะภายใน อวิชชา สังขาร ผัสสะ เวทนา ตัณหา อุปาทาน ภพ ชาติ ชราและมรณะสงเคราะห์ในธรรมธาตุ วิญญาณสงเคราะห์ในมโนวิญญาณธาตุ นามรูปสงเคราะห์ในธาตุ ๕ สฬายตนะสงเคราะห์ในสัจจะ ๑๐ สภาวธรรมอื่นๆ อีก ๙ อย่างสงเคราะห์ในทุกขสัจ องค์ปฏิจจสมุปบาทที่เป็นโลกุตตระสงเคราะห์ในมรรคสัจ ความดับแห่งปฏิจจสมุปบาทสงเคราะห์ในนิโรธสัจ บุคคลควรรู้ปฏิจจสมุปบาทโดยการสงเคราะห์ด้วยวิธีเหล่านี้ บุคคลจึงสามารถเข้าใจเรื่องปฏิจจสมุปบาทได้ นี้เรียกว่าปฏิจจสมุปบาทอุบาย

ปฏิจจสมุปบาทอุบายจบ

ตอนที่ ๒
สัจจอุบาย

อริยสัจ ๔

ถาม : อะไร คืออุบายแห่งการตรัสรู้อริยสัจ?

ตอบ : อริยสัจมี ๔ อย่าง คือ ทุกขอริยสัจ ทุกขสมุทัยอริยสัจ ทุกขนิโรธอริยสัจ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ

ทุกข์

ถาม : อะไรคือทุกขอริยสัจ?

ตอบ : **ชาติเป็นทุกข์ ชราเป็นทุกข์ มรณะเป็นทุกข์ โสกะ(ความโศก) ปริเทวะ (ความคร่ำครวญ) ทุกข์(ความไม่สบายกาย) โทมนัส(ความเสียใจ)และอุปายาส(ความคับแค้นใจ) เป็นทุกข์ ความประสบสิ่งที่ไม่เป็นที่รักเป็นทุกข์ ความพลัดพรากจากสิ่งที่รักเป็นทุกข์ ปรารถนาสิ่งใดไม่ได้สิ่งนั้นก็เป็นทุกข์ โดยย่อ อุปาทานขันธ์ ๕ เป็นทุกข์***

คำว่า **"ชาติเป็นทุกข์"** คือ ความเกิดนี้ เป็นความเกิดขึ้นของขันธ์แห่งสัตว์ทั้งหลาย สังขารขันธ์เหล่านี้ทั้งหมดเป็นที่รวมของทุกข์

คำว่า **"ชราเป็นทุกข์"** คือ สังขารทั้งสิ้นนั้น เกิดขึ้น เจริญเติบโต เสื่อมกำลัง ผิวพรรณ อินทรีย์ ความจำ และสติปัญญาก็เสื่อม

คำว่า **"มรณะเป็นทุกข์"** คือ กลัวความสิ้นไปแห่งชีวิต

คำว่า **"ความโศกเป็นทุกข์"** คือ เมื่อประสบทุกข์ ความกลัวย่อมเกิดขึ้น ความเศร้าโศกนี้เอง แผดเผาภายใน

คำว่า **"ความคร่ำครวญเป็นทุกข์"** คือ ความทุกข์ที่แสดงออกทางวาจา ความทุกข์นี้แผดเผาทั้งภายในและภายนอก

คำว่า **"ความไม่สบายกายเป็นทุกข์"** คือ ความทุกข์เช่นนี้ เป็นความทุกข์ทางกาย เพราะความทุกข์นี้ บุคคลรู้สึกเจ็บปวดทางกาย นี้คือความหมาย

คำว่า **"ความเสียใจและความคับแค้นใจเป็นทุกข์"** คือ ความทุกข์เหล่านี้ เป็นความทุกข์ทางใจ เพราะความทุกข์เหล่านี้ บุคคลรู้สึกปวดร้าวใจ ความทุกข์เช่นนี้เป็นความหมายของความทุกข์ใจ

คำว่า **"ความประสบกับสิ่งที่ไม่เป็นที่รักเป็นทุกข์"** อันนี้หมายความว่า บุคคลประสบกับผู้ไม่เป็นที่รักที่ชอบใจ

คำว่า **"ความพลัดพรากจากสิ่งที่รักเป็นทุกข์"** อันนี้หมายความว่า บุคคลพลัดพรากจากผู้เป็นที่รักที่ชอบใจ

คำว่า **"ปรารถนาสิ่งใดไม่ได้สิ่งนั้น"** หมายความว่า บุคคลหมดความสุข เพราะว่า เขาไม่สามารถจะหลีกหนีผู้ที่เขาไม่ชอบไปได้ และเพราะเขาไม่สามารถจะอยู่ร่วมกับผู้ที่เขาชอบได้ การที่ไม่สามารถจะได้สิ่งเหล่านี้ได้ ชื่อว่า ได้หมดความสุข

คำว่า **"โดยย่อ ขันธ์ ๕ เป็นทุกข์"** หมายความว่า บุคคลไม่สามารถปลีกตัวเองออกจากความยึดมั่นในขันธ์ ๕ นั่นเอง เพราะฉะนั้น อุปาทานขันธ์ ๕ เหล่านี้ ชื่อว่าเป็นทุกข์"

อุปาทานขันธ์ ๕

ถาม : อะไรคืออุปาทานขันธ์ ๕?

ตอบ : อุปาทานในรูปขันธ์ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และวิญญาณขันธ์ อุปาทานเหล่านี้ บัณฑิตพึงทราบตามที่ได้อธิบายมาโดยละเอียดแล้วในเรื่องขันธอุบาย

ทุกข์ ๒ ชนิด

ทุกข์ในที่นี้มี ๒ ชนิด คือ ทุกข์แห่งอายตนะ และทุกข์ภายใน

ทุกข์เพราะความเกิด ทุกข์เพราะความตาย ทุกข์เพราะประสบสิ่งไม่เป็นที่รัก ทุกข์เพราะพลัดพรากสิ่งที่รัก ทุกข์เพราะไม่ได้สิ่งที่ตนปรารถนา โดยย่อ ทุกข์ของอุปาทานขันธ์เรียกว่า ทุกข์แห่งอายตนะ ทุกข์เพราะความโศก ทุกข์เพราะความคร่ำครวญ และทุกข์เพราะความเสียใจและคับแค้นใจ เรียกว่า ทุกข์ภายใน

ทุกข์ ๓ ชนิด

ทุกข์มี ๓ ชนิด คือ ทุกขทุกขตา วิปริณามทุกขตา สังขารทุกขตา" ความทุกข์ทางกายและทางใจ ชื่อว่าทุกขทุกขตา สุขเวทนาที่เกี่ยวเนื่องด้วยอาสวกิเลสมีความเปลี่ยนแปลงเป็นธรรมดา เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่า วิปริณามทุกขตา อุปาทานขันธ์ ๕ จัดเป็นสังขารทุกขตา

บัณฑิตพึงทราบทุกขอริยสัจดังกล่าวนี้

ทุกขสมุทัยอริยสัจ

ถาม : อะไรคือทุกขสมุทัยอริยสัจ?

ตอบ : ตัณหานี้เกิดใหม่ ประกอบด้วยความยินดีและความกำหนัด แสวงหาความเพลิดเพลินที่นั้นบ้างที่นี้บ้าง กามตัณหา ภวตัณหา และวิภวตัณหา คำว่า "ทำให้เกิดใหม่ (โปโนพฺภวิกา)" ในที่นี้ หมายความว่า มีตัณหา ณ ที่ใด ที่นั่นย่อมมีการเกิดใหม่ คำว่า "ตัณหา" นี้หมายความว่า ตัณหาเป็นสาเหตุแห่งทุกข์ ไม่ได้เกิดขึ้นพร้อมกันกับทุกข์

คำว่า "ตัณหาที่ประกอบด้วยความยินดีและความกำหนัด (นนฺทิราคสหคตา)" หมายความว่า ตัณหาเป็นสาเหตุก่อให้เกิดความยินดี ตัณหานี้เรียกว่าปัจจุปัฏฐาน ก่อให้เกิดมลทิน ตัณหานี้เรียกว่าราคะ มันปลุกความยินดีให้เกิดขึ้นร่วมกับความกำหนัด คำว่า "การแสวงหาความเพลิดเพลินที่นั้นบ้างที่นี้บ้าง(ตตฺรตตฺราภินนฺทินี)" หมายความว่า ตัณหาเป็นสาเหตุให้บุคคลเกิดในภพต่าง ๆ ที่ซึ่งมีรูปเป็นที่รักน่ายินดีเป็นต้นและให้เกิดความยินดีและแสวงหาความเพลิดเพลินอยู่ที่นั้นบ้างที่นี้บ้าง คำว่า "คือกามตัณหา ภวตัณหา และวิภวตัณหา" หมายความว่า ทุกสิ่งทุกอย่าง ยกเว้นภวตัณหาและวิภวตัณหา พึงทราบว่าเป็นกามตัณหา ภวตัณหาเกิดร่วมกับทัศนะความเห็นว่าเที่ยง(สัสสตทิฏฐิ) วิภวตัณหาเกิดร่วมกับความเห็นว่าขาดสูญ (อุจเฉททิฏฐิ) บัณฑิตพึงทราบทุกขสมุทัยอริยสัจดังกล่าวนี้[*]

ทุกขนิโรธอริยสัจ

ถาม : อะไรคือทุกขนิโรธอริยสัจ?

ตอบ : ความสำรอกดับไปโดยไม่เหลือแห่งตัณหา ความสละ การสลัดออก ความหลุดพ้น ความไม่มีเยื่อใย[*] บัณฑิตพึงทราบว่าเป็นทุกขนิโรธอริยสัจ

ถาม : นี้เป็นความดับไปแห่งสมุทัยด้วยมิใช่หรือ เพราะพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่าเหตุแห่งทุกข์ได้ถูกตัดขาดแล้ว

ตอบ : เหตุแห่งทุกข์ถูกตัดขาดแล้ว เพราะฉะนั้น ภาวะแห่งการไม่เกิดและการไม่ตายก็สำเร็จแล้ว นั่นคือการรู้แจ้ง เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า "การดับสมุทัยได้ชื่อว่าเป็นการดับทุกข์"

ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ

ถาม : อะไรคือทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ?

ตอบ : ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ ได้แก่ อริยมรรคมีองค์ ๘ คือ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ

สัมมาทิฏฐิได้แก่ความรู้แจ้งอริยสัจ ๔ สัมมาสังกัปปะหมายถึงความดำริที่เป็นกุศล ๓ สัมมาวาจาคือการงดเว้นจากวจีทุจริต ๔ สัมมากัมมันตะคือการงดเว้นจากกายทุจริต ๓ สัมมาอาชีวะได้แก่การงดเว้นจากมิจฉาอาชีวะ สัมมาวายามะได้แก่ความเพียร (ปธาน) ๔ ประการ สัมมาสติ หมายถึงสติปัฏฐาน ๔ สัมมาสมาธิ ได้แก่ฌาน ๔"

อีกประการหนึ่ง บุคคลดำเนินตามอริยมรรค เขาย่อมรู้แจ้งในนิพพาน นี้เรียกว่า สัมมาทิฏฐิ เธอเป็นผู้ดื่มในนิพพานเท่านั้น นี้เรียกว่าสัมมาสังกัปปะ เธอละวจีทุจริต นี้เรียกว่าสัมมาวาจา เธองดเว้นจากการทำความชั่วทางกาย นี้เรียกว่าสัมมากัมมันตะ เธองดเว้นการประกอบมิจฉาอาชีวะ นี้เรียกว่าสัมมาอาชีวะ เธอเลิกละความเพียรที่ผิด นี้เรียกว่าสัมมาวายามะ เธอนึกถึงนิพพานเป็นอารมณ์เสมอ นี้เรียกว่าสัมมาสติ เธอเพ่งนิพพานเป็นอารมณ์ นี้เรียกว่าสัมมาสมาธิ

ปัญญินทรีย์ ปัญญาพละ วิมังสาอิทธิบาท และธัมมวิจัยสัมโพชฌงค์ นับเข้าในสัมมาทิฏฐิ

วิริยินทรีย์ วิริยพละ วิริยอิทธิบาท ฉันทอิทธิบาท วิริยสัมโพชฌงค์ สัมมัปปธาน ๔ นับเข้าในสัมมาวายามะ

สตินทรีย์ สติพละ สติสัมโพชฌงค์ สติปัฏฐาน ๔ นับเข้าในสัมมาสติ

สมาธินทรีย์ สมาธิพละ จิตตอิทธิบาท สัทธินทรีย์ สัทธาพละ สมาธิสัมโพชฌงค์ ปีติสัมโพชฌงค์ ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ อุเปกขาสัมโพชฌงค์ นับเข้าในสัมมาสมาธิ โพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการเหล่านี้นับเข้าในอริยมรรคมีองค์ ๘ ดังนั้น บัณฑิตพึงทราบทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจดังกล่าวนี้

อริยสัจ ๔ พึงทราบด้วยประการฉะนี้

ถาม : เพราะเหตุไร พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสสอนอริยสัจ ๔ ไม่ตรัสสอนอริยสัจ ๓ หรืออริยสัจ ๕?

ตอบ : (ถ้าตรัสอริยสัจ ๓ หรืออริยสัจ ๕)ก็อาจจะทำให้เกิดความสงสัยได้ อริยสัจเหล่านี้เป็นผลและเป็นเหตุระดับโลกิยะและโลกุตระ เพราะฉะนั้น อริยสัจจึงมี ๔

ถาม : อะไรเป็นผล(และเป็นเหตุ)ของโลกิยสัจจะ?

ตอบ : ทุกข์และสมุทัยเป็นผลและเป็นเหตุของโลกิยสัจจะ นิโรธเป็นผลของโลกุตรสัจจะ มรรคเป็นเหตุของโลกุตรสัจจะ เพราะฉะนั้น อริยสัจ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสสอนเป็น ๔ มิใช่ ๓ หรือ ๕

อีกประการหนึ่ง เพราะเหตุแห่งกิจ ๔ ดังนี้ คือ "ปริญเญยยะ(ควรรู้) ปหาตัพพะ(ควรละ) สัจฉิกาตัพพะ(ควรทำให้แจ้ง) ภาเวตัพพะ(ควรเจริญ)"" อริยสัจจึงมี ๔

ลักษณะของอริยสัจทั้งหลายเหล่านี้ บัณฑิตพึงทราบโดยอุบาย ๑๑ ประการ **คือโดยความหมาย โดยลักษณะ โดยลำดับ โดยย่อ โดยอุปมา โดยวิภาค (จำแนกอรรถแห่งอริยสัจ) โดยการแจกแจง โดยความเหมือนกัน โดยความต่างกัน โดยอย่างต่างๆ มีอย่างเดียวเป็นต้น โดยสงเคราะห์**

โดยความหมายของคำ

ถาม : อริยสัจว่าโดยความหมายของคำเป็นอย่างไร?

ตอบ : อริยสัจเป็นคำสอนของพระอริยเจ้า เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่าอริยสัจ เพราะความรู้แจ้งอริยสัจ ๔ เหล่านี้ บุคคลชื่อว่าทำอริยสัจ ๔ ให้สมบูรณ์ คำว่า "สัจจะ" หมายความว่า ความเป็นอย่างนั้น (ตถตา) ความไม่เป็นอย่างอื่น ความเป็นอย่างเดียว ได้ทุกข์เป็นผล สมุทัยเป็นเหตุ นิโรธคือความดับที่เป็นผล มรรคคือทัศนะอันสูงสุด บัณฑิตพึงทราบโดยความหมายของคำดังกล่าวนี้

โดยลักษณะ

ถาม : โดยลักษณะเป็นอย่างไร?

ตอบ : ทุกข์มีลักษณะของความไม่สบายกายไม่สบายใจ สมุทัยมีลักษณะเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ นิโรธมีลักษณะของการไม่เกิดอีก มรรคมีลักษณะเป็นทางแห่งความสำเร็จ อีกนัยหนึ่ง ทุกข์มีลักษณะเป็นความเสียใจ ความคับแค้นใจ ความตรอมใจ ความจำกัด สมุทัยมีลักษณะเป็นการสะสม เป็นเหตุ เป็นปัจจัย สังโยชน์ และอุปาทาน นิโรธมีลักษณะ เป็นเนกขัมมะ วิเวก อสังขตะ และการตัดสินใจ มรรคมีลักษณะเป็นพาหนะ การถึง การเห็น และการพึ่งพา

อริยสัจเหล่านี้ บัณฑิตพึงทราบโดยลักษณะดังกล่าวนี้

โดยลำดับ

ถาม : อริยสัจโดยลำดับอย่างไร?

ตอบ : ทุกขสัจที่ตรัสสอนเป็นข้อแรก เพราะเหตุว่า ทุกข์มองเห็นได้ชัด และเพราะในโลกนี้ เมื่อพูดถึงทุกข์แล้ว เราสามารถที่จะเข้าใจได้อย่างง่ายดาย สมุทัยสัจเป็นคำสอนถัดไป การดับสมุทัย ก็คือการดับทุกข์ ต่อจากนั้น นิโรธสัจพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสสอนเพื่อวัตถุ

ประสงค์แห่งการดับทุกข์โดยสิ้นเชิง และมรรคเป็นคำสอนข้อสุดท้าย วิธีนี้มีลักษณะเหมือนกับวิธีการของนายแพทย์ผู้ชาญฉลาดคนหนึ่ง ผู้ตรวจสอบสมุฏฐานของโรคเสียก่อน ต่อมาก็ตรวจดูสาเหตุที่ทำให้เกิดโรค เพื่อดับเชื้อโรค นายแพทย์ออกใบสั่งยาให้ตามลักษณะของเชื้อโรค ในที่นี้พึงทราบว่า เชื้อโรคเปรียบเหมือนทุกข์ เหตุและปัจจัยเป็นสมุทัย การดับสิ้นไป (หายจากโรค) ของเชื้อโรคเป็นนิโรธ และการให้ยารักษาเป็นมรรค

อริยสัจ บัณฑิตพึงทราบโดยลำดับ ดังกล่าวนี้*

โดยย่อ

ถาม : อริยสัจ มีลักษณะโดยย่ออย่างไร?

ตอบ : ชาติเป็นทุกข์ การถือกำเนิดเป็นสมุทัย การดับไปแห่งทุกข์ได้เป็นนิโรธ ทางนำไปสู่ความดับทุกข์เป็นมรรค ที่ใดมีกิเลส ที่นั่นมีทุกข์ กิเลสเป็นสมุทัย การสำรอกกิเลสให้หมดไปเป็นนิโรธ วิธีการกำจัดกิเลสเป็นมรรค ทุกขสัจกำจัดสักกายทิฏฐิ สมุทัยสัจกำจัดอุจเฉททิฏฐิ ทุกขนิโรธสัจกำจัดสัสสตทิฏฐิ มรรคสัจกำจัดมิจฉาทิฏฐิทั้งหมด บัณฑิตพึงทราบอริยสัจโดยย่อดังนี้

ข้ออุปมาด้วยต้นไม้ที่เป็นพิษ อุปมาด้วยเรือ อุปมาด้วยของหนัก(ภาระ)

ถาม : โดยอุปมาอย่างไร?

ตอบ : ทุกข์พึงเห็นว่าเป็นเหมือนต้นไม้มีพิษ สมุทัยเหมือนเมล็ดพืช นิโรธเหมือนการเผาเมล็ดพืชให้แห้งผาก มรรคเหมือนไฟเผา

บุคคลพึงเห็นทุกข์เหมือนฝั่งทะเลที่น่ากลัว สมุทัยเหมือนน้ำท่วมอยู่ฝั่งนี้ นิโรธเหมือนฝั่งโน้นที่เป็นแดนเกษมจากความทุกข์และความกลัว และมรรคเหมือนเรือที่แล่นไปดี*

บุคคลพึงเห็นทุกข์เหมือนนำของหนักไป สมุทัยเหมือนการถือของหนัก นิโรธเหมือนการวางของหนักลง และมรรคเหมือนวิธีวางของหนัก บัณฑิตพึงทราบอริยสัจโดยอุปมา** ดังนี้

โดยวิภาค

ถาม : โดยวิภาคอย่างไร?

ตอบ : สัจจะ มี ๔ คือ สัจวาจา สัจญาณ ปรมัตถสัจ อริยสัจ ก็แล บุคคลพูดคำจริงและไม่พูดคำเท็จ นี้เรียกว่าสัจวาจา ปัญญาพิจารณาความไม่จริงไม่แท้ นี้เรียกว่าสัจญาณ นิพพานเป็นปรมัตถสัจ สัจจะที่ปฏิบัติโดยพระอริยเจ้า ชื่อว่า อริยสัจ(สัจจะของพระอริยเจ้า) ก็และพระอริยเจ้าพึงรู้แจ้งอริยสัจดังนี้ บัณฑิตพึงทราบอริยสัจโดยวิภาค ดังนี้

โดยการแจกแจง

ถาม : โดยการแจกแจงอย่างไร ? www.watprayoon.com

ตอบ : กุศล อกุศลและอัพยากฤตของภูมิสามทั้งหมดยกเว้นตัณหาเป็นทุกขสัจ ตัณหาเป็นสมุทัยสัจ การกำจัดตัณหาเป็นนิโรธสัจ มรรคมีองค์ ๘ เป็นมรรคสัจ อนึ่ง กิเลสเหล่าอื่นและกุศลธรรม อกุศลธรรม และอัพยากฤตธรรมแห่งภูมิ ๓ ทั้งหมดยกเว้นตัณหา จัดเป็นทุกขสัจ ตัณหาและกิเลสทั้งหลาย(ที่ประกอบกับตัณหา)จัดเป็นสมุทัยสัจ การกำจัดกิเลสเหล่านี้ให้หมดไปได้จัดเป็นนิโรธ มรรคจัดเป็นมรรคสัจ อีกประการหนึ่ง ยกเว้นตัณหา กิเลสทั้งหมด กุศลธรรมและอัพยากฤตธรรมแห่งภูมิ ๓ จัดเป็นทุกขสัจ ตัณหาและกิเลสทั้งหลายรวมทั้งอกุศลธรรมทั้งหมดจัดเป็นสมุทัย การกำจัดอกุศลธรรมเหล่านี้ได้จัดเป็นนิโรธสัจ มรรคจัดเป็นมรรคสัจ www.watprayoon.com

อีกนัยหนึ่ง ยกเว้นตัณหา กิเลสทั้งหลายและอกุศลธรรมทั้งหมด(ที่ประกอบกับตัณหา) อกุศลธรรมเหล่าอื่นของภูมิ ๓ และอัพยากฤตธรรมของภูมิ ๓ จัดเป็นทุกขสัจ ตัณหากิเลสทั้งหลาย อกุศลธรรม กุศลธรรมที่เหลือของภูมิ ๓ จัดเป็นสมุทัยสัจ การกำจัดสภาวธรรมทั้งหลายเหล่านี้ได้จัดเป็นนิโรธสัจ มรรคจัดเป็นมรรคสัจ การปรารถนาสิ่งที่น่ายินดี ชื่อว่าตัณหา สมุทัยหมายถึง "ประกอบด้วยตัณหา" และ "ประกอบด้วยอนุสัย" กิเลสเหล่าอื่นเป็นสมุทัย

ความหมายของการเคลื่อนและการปรากฏของภพ อกุศลธรรมทั้งหมดเป็นสมุทัยในความหมายว่าทำให้เกิดมี กุศลแห่งภูมิ ๓ เป็นสมุทัย ในที่นี้ ตัณหาและกิเลสเหล่าอื่นจัดเป็นสมุทัย www.watprayoon.com

กุศลกรรมของภูมิ ๓ เป็นทุกขสัจหรือเป็นสมุทัยสัจ เพราะเหตุแห่งลักษณะของความคับแค้นใจ ความไม่สบายกาย ความตรอมใจ ความจำกัด จัดเป็นทุกขสัจ เพราะเป็นลักษณะของการสะสม เหตุ ปัจจัย อุปาทานและการรวมกัน ทุกขสมุทัยจึงสำเร็จ บัณฑิตพึงทราบลักษณะโดยการแจกแจง ดังกล่าวนี้

โดยความเหมือนกัน www.watprayoon.com

ถาม : โดยความเหมือนกันอย่างไร?

ตอบ : อริยสัจ ๔ เหล่านี้ เป็นอย่างเดียวกันโดยวิธีการ ๔ ประการ คือ โดยอรรถว่าสัจจะ โดยอรรถว่าตถตา โดยอรรถว่าธัมมตา และโดยอรรถว่าสุญญตา ฉะนั้น บัณฑิตพึงทราบโดยความเหมือนกัน ดังกล่าวนี้ **

โดยความต่างกัน

ถาม : โดยความต่างกันอย่างไร?

ตอบ : โดยความต่างกัน มี ๒ สัจจะ คือ โลกิยสัจจะกับโลกุตรสัจจะ โลกิยสัจจะเป็นอาสวะ เป็นสังโยชน์ เป็นคันถะ(เครื่องรึงรัด) เป็นโอฆะ(ห้วงน้ำ) เป็นโยคะ เป็นนิวรณ์ เป็นผัสสะเป็นอุปาทาน และกิเลส โลกิยสัจจะจึงเรียกว่าทุกข์และสมุทัย โลกุตรสัจจะนั้นเป็นสภาวธรรมที่ปราศจากกิเลสาสวะ ปราศจากสังโยชน์ ปราศจากคันถะ ปราศจากโอฆะ ปราศจากโยคะ ปราศจากนิวรณ์ ปราศจากผัสสะ ปราศจากอุปาทาน และปราศจากกิเลส โลกุตรสัจจะเป็นนิโรธและมรรคสัจจะ ๓ เป็นสังขตธรรม นิโรธสัจเป็นอสังขตธรรม สัจจะ ๓ เป็นสภาวธรรมที่ปราศจากรูป ทุกขสัจเป็นรูปและอรูป สมุทัยสัจเป็นอกุศล มรรคสัจเป็นกุศล นิโรธสัจเป็นอัพยากตธรรม ทุกขสัจเป็นกุศลอกุศลและอัพยากฤต ทุกขสัจพึงกำหนดรู้ สมุทัยสัจพึงละ นิโรธสัจพึงบรรลุ และมรรคสัจพึงปฏิบัติ บัณฑิตพึงทราบโดยความต่างกันดังกล่าวนี้

โดยความเป็นอย่างเดียว เป็นต้น

ถาม : โดยความเป็นอย่างเดียวเป็นต้นอย่างไร?

ตอบ : อริยสัจเหล่านั้น มีอย่างละชนิดเดียวคือ กายซึ่งมีวิญญาณเป็นทุกข์ สมุทัยคือมานะ และการกำจัดมานะนั้นเป็นนิโรธ กายานุปัสสนาจัดเป็นมรรค อริยสัจเหล่านั้นมี ๒ ชนิด คือ นามและรูปเป็นทุกข์ อวิชชาและตัณหาเป็นสมุทัย การกำจัดอวิชชาและตัณหาเหล่านี้จัดเป็นนิโรธ สมถะและวิปัสสนาเป็นมรรค อริยสัจเหล่านั้นมี ๓ ชนิด คือ ทุกขทุกขตาแห่งภูมิ ๓ เป็นทุกขสัจ อกุศลมูล ๓ เป็นสมุทัย การกำจัดอกุศลมูลเหล่านี้ได้ เป็นนิโรธ ศีล สมาธิ และปัญญาเป็นมรรค อริยสัจเหล่านั้นมี ๔ ชนิด คือ อาหาร ๔ ชนิดเป็นทุกข์ วิปัลลาสวัตถุ ๔ เป็นสมุทัย การละวิปัลลาสเป็นนิโรธ สติปัฏฐาน ๔ เป็นมรรค อริยสัจเหล่านั้นมี ๕ ชนิด คือ คติ ๕ เป็นทุกข์ นิวรณ์ ๕ เป็นสมุทัย การกำจัดนิวรณ์ทั้งหลายจัดเป็นนิโรธ อินทรีย์ ๕ เป็นมรรค อริยสัจเหล่านั้นมี ๖ ชนิด คือ ผัสสะ ๖ เป็นทุกข์ กลุ่มของตัณหา ๖ เป็นสมุทัย การกำจัดกลุ่มตัณหาเหล่านั้นได้จัดเป็นนิโรธ ธาตุที่พึงสลัดออกจากทุกข์ ๖ เป็นมรรค อริยสัจเหล่านั้นมี ๗ ชนิด คือ ที่ตั้งของวิญญาณ (วิญญาณฐิติ) ๗ เป็นทุกข์ อนุสัยที่นอนเนื่องอยู่ในภายใน ๗ เป็นสมุทัย การกำจัดอนุสัยที่นอนเนื่องอยู่ในภายในได้เป็นนิโรธ โพชฌงค์ ๗ เป็นมรรค อริยสัจเหล่านั้นมี ๘ ชนิดคือโลกธรรม ๘ เป็นทุกข์ มิจฉัตตะ(ภาวะที่ผิด)เป็นสมุทัย การกำจัดมิจฉัตตะ ๘ ได้ เป็นนิโรธ มรรคมีองค์ ๘ เป็นมรรค อริยสัจเหล่านั้นมี ๙ ชนิด คือสัตตาวาส ๙ เป็นทุกข์ รากเหง้าของตัณหาเป็นสมุทัย การกำจัดรากเหง้าของตัณหาเหล่านี้ได้จัดเป็นนิโรธ ธรรมทั้งหลายอันมีโยนิโสมนสิการเป็นมูล ๙ ประการ เป็นมรรค อริยสัจเหล่านั้นมี ๑๐ ประการดังนี้ คือ

สังขารทั้งหลายในบูรพาทิศ ๑๐ เป็นทุกข์[illegible] สังโยชน์ ๑๐ เป็นสมุทัย[illegible] การกำจัดสังโยชน์ทั้งหลายได้เป็นนิโรธ[illegible] สัญญา ๑๐ เป็นมรรค[illegible] บัณฑิตพึงทราบโดยความเป็นชนิดเดียวและอื่น ๆ เป็นต้น ด้วยประการฉะนี้

โดยสงเคราะห์

ถาม : อริยสัจ มีลักษณะโดยสงเคราะห์อย่างไร ?

ตอบ : สงเคราะห์มี ๓ ชนิด กล่าวคือ สงเคราะห์ในขันธ์ อายตนะและธาตุ ในที่นี้ทุกขสัจสงเคราะห์ในขันธ์ ๕[illegible]สมุทัยสัจและมรรคสัจสงเคราะห์ในสังขารขันธ์ นิโรธสัจไม่สงเคราะห์ในขันธ์ใดเลย ทุกขสัจสงเคราะห์ในอายตนะ ๑๒ สัจจะทั้ง ๓ ประการสงเคราะห์ในธรรมายตนะ ทุกขสัจสงเคราะห์ในธาตุ ๑๘ สัจจะ ๓ สงเคราะห์ในธรรมธาตุ บุคคลควรทราบโดยสงเคราะห์ดังนี้ บัณฑิตพึงทราบอริยสัจญาณโดยอุบายทั้งหลายเหล่านี้ นี้จึงเรียกว่าอุบายแห่งการตรัสรู้อริยสัจ

บทที่ ๑๒

ตอนที่ ๑ สัจจญาณปริจเฉท

ขันธ์ ธาตุ อายตนะ

บัดนี้เมื่อโยคีเข้าใจขันธ์ ธาตุ อายตนะ ปฏิจจสมุปบาทและอริยสัจ เธอได้สดับศีล ธุดงค์ และสมาธิกล่าวคือฌานมาแล้ว

อุปมาว่าด้วยหอกสามร้อยเล่มและศีรษะถูกไฟไหม้

ปุถุชนกลัวทุคติเพราะเขามิได้รู้แจ้งเห็นจริงในธรรม ต่อเมื่อพิจารณาถึงความกลัวของทุคติความเกิดและความตายอันไม่มีจุดเริ่มต้น เธอควรคิดถึงการไม่พลาดโอกาสอันนี้และคิดถึงอุปมาแห่งหอกสามร้อยเล่ม* ที่พระราชาสั่งลงโทษโจรผู้ปล้นคนเดินทาง และอุปมาแห่งคนที่ถูกไฟไหม้ศีรษะ*ประสงค์จะดับไฟให้ตนปลอดภัย หากโยคียังไม่สามารถจะเข้าใจอริยสัจสี่อย่างชัดเจนพึงปฏิบัติเพื่อรู้อริยสัจสี่โดยวิธีอุปมาเธอพึงเจริญฉันทะวิริยะจนได้บริบูรณ์ในจิตตสมาธิเถิด

วิธีปฏิบัติ

ถาม : วิธีปฏิบัติเป็นไฉน?

ตอบ : เบื้องแรกโยคีพึงตั้งใจสดับอริยสัจสี่ที่อธิบายไว้โดยย่อหรือโดยพิสดารหรือทั้งโดยย่อและพิสดาร อาศัยการฟัง การท่อง การบ่น เธอก็สามารถทรงจำไว้ได้ด้วยใจ จากนั้นโยคีจะเข้าไปสู่สถานที่อันสงัด นั่งตั้งกายตรง สำรวมจิต ไม่ให้จิตแล่นไปในที่นั้นที่นี้ ตั้งจิตไว้ที่อริยสัจสี่ประการ

ประการแรก โยคีพิจารณาทุกขอริยสัจโดยพิจารณาขันธ์ อายตนะ และธาตุ ความคิดเกี่ยวกับขันธ์ควรจะได้พิจารณาโดยอาศัยลักษณะของตนเอง(ลักษณะทั่ว ๆ ไป)และลักษณะ(เฉพาะ)ของขันธ์ตามวิธีที่สอนไว้ ในเรื่องขันธอุบาย ความคิดเกี่ยวกับอายตนะก็ควรจะได้พิจารณาโดยอาศัยลักษณะของอายตนะตามที่กล่าวไว้ตามนัยแห่งอายตนอุบาย ความคิดเกี่ยวกับธาตุ ควรจะได้พิจารณา โดยอาศัยลักษณะของธาตุตามที่กล่าวไว้ตามนัยแห่งธาตุอุบาย

ด้วยการพิจารณาขันธ์ อายตนะ และธาตุอย่างนั้น โยคีย่อมรู้ว่า มีสักแต่ว่าขันธ์ อายตนะ และธาตุเท่านั้น ไม่มีสัตว์หรือตัวตน เมื่อนั้น โยคีจะได้สังขารสัญญาและรู้ชัดว่า สิ่ง ๒ สิ่งแยกกันคือนามและรูป (นามรูปปริเฉทญาณ) ในที่นี้ อายตนะ ๑๐ และธาตุ ๑๐ ของรูปขันธ์จัดเป็นรูป ขันธ์มีมนายตนะและธาตุ ๗ จัดเป็นนาม ธรรมายตนะและธรรมธาตุเป็นทั้งรูปและนาม นามเป็นอย่างหนึ่งรูปเป็นอีกอย่างหนึ่ง รูปว่างจากนาม และนามก็ว่างจากรูป นามไม่แยกจากรูปและรูปก็ไม่แยกจากนาม ดุจกลองและเสียงกลอง" เพราะอาศัยนามรูปจึงดำเนินไปได้ และเพราะอาศัยรูป นามจึงเป็นไปได้ ดุจการท่องเที่ยวไปของคนบอดและคนง่อย"

ความแตกต่างระหว่างนามและรูป

ถาม : อะไรคือความแตกต่างระหว่างนามและรูป?

ตอบ : นามไม่มีร่างกาย รูปมีร่างกายปรากฏ นามเป็นสิ่งที่ยากจะถูกต้องได้ รูปเป็นสิ่งที่ถูกต้องได้ง่าย นามเคลื่อนไหวไปได้เร็ว รูปไปได้ช้า นามไม่กินเนื้อที่ รูปกินเนื้อที่ นามรับรู้พิจารณาและสำนึกได้ แต่รูปทำอย่างนั้นไม่ได้ รูปเดิน ยืน นั่ง นอน คู้เข้า เหยียดออก นามทำอาการอย่างนั้นไม่ได้ นามรู้ชัดว่าเราเดิน เรายืน เรานั่ง เรานอน เราคู้เข้าเราเหยียดออก แต่รูปรู้ดังกล่าวไม่ได้ รูปดื่ม กิน ลิ้ม รับรส แต่นามหาทำไม่ นามรู้ชัดว่าเราดื่ม เรากิน เราลิ้ม เรารับรส รูปไม่รู้เช่นนั้น รูปปรบมือ เบิกบาน หัวเราะ ร้องไห้และพูดออกมาได้หลายแบบ นามทำอย่างนั้นไม่ได้ นามรู้ว่าเราปรบมือ เราเบิกบาน เราหัวเราะ เราร้องไห้ เราพูด แต่รูปหารู้อย่างนั้นไม่เหล่านี้คือข้อแตกต่างระหว่างนามและรูป และโยคีรู้รูปและนามนั้น ด้วยอาการอย่างนี้ว่า นามและรูปเท่านั้นมีอยู่ที่นี่ และหามีสัตว์มีตัวตนไม่ เมื่อปรากฏแก่เธอเช่นนี้ เธอก็ได้ชื่อว่าได้สังขารสัญญา

สรุปทุกขอริยสัจ

บัดนี้จะสรุปความแห่งทุกขอริยสัจทั้งหมด โยคีอาศัยการเกิดขึ้นแห่งความรู้อันบริสุทธิ์ตามความเป็นจริงย่อมกำหนดรู้นามและรูป พึงรู้เถิดว่า นี่เป็นการพรรณนาความแห่งทุกขอริยสัจ ซึ่งโยคีทำให้ประจักษ์ชัดในทุกขอริยสัจ ด้วยการพิจารณาถึงความสำคัญอันหมายรู้กันว่าเป็นสัตว์" จากนั้น พึงใส่ใจเหตุและปัจจัยของทุกข์ต่อไป

เหตุและปัจจัยของทุกข์

ถาม : อะไรเป็นเหตุและปัจจัยของทุกข์?

ตอบ : โยคีนั้นย่อมรู้อย่างนี้ว่าทุกข์นี้มีชาติเป็นเหตุเป็นปัจจัย ชาติมีภพเป็นเหตุเป็นปัจจัย ภพมีอุปาทานเป็นเหตุเป็นปัจจัย อุปาทานมีตัณหาเป็นเหตุเป็นปัจจัย ตัณหามี

เวทนาเป็นเหตุเป็นปัจจัย เวทนามีผัสสะเป็นเหตุเป็นปัจจัย ผัสสะมีสฬายตนะเป็นเหตุเป็นปัจจัย สฬายตนะมีนามรูปเป็นเหตุเป็นปัจจัย นามรูปมีวิญญาณเป็นเหตุเป็นปัจจัย วิญญาณมีสังขารเป็นเหตุเป็นปัจจัย สังขารมีอวิชชาเป็นเหตุเป็นปัจจัย

ด้วยประการฉะนี้ เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขาร เพราะสังขารเป็นปัจจัย จึงมีวิญญาณ ฯลฯ เพราะชาติเป็นปัจจัยจึงมีชรามรณะและความโศก การเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลย่อมมีด้วยประการฉะนี้

โยคีนั้นพิจารณาโซ่แห่งปัจจยาการโดยพิสดารดังนี้

กังขาวิตรณวิสุทธิ

บัดนี้ มีบทสรุปว่า เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงมีตัณหา บุคคลทำให้ทุกขสมุทัยปรากฏชัด ปฏิจจสมุปบาทญาณ ธัมมัฏฐิติญาณ และกังขาวิตรณวิสุทธิญาณล้วนเป็นศัพท์ที่ท่านใช้สำหรับพรรณนาญาณที่ทำให้ทุกขสมุทัยปรากฏชัด"

นิโรธสัจ

โยคีนั้นครั้นรู้ชัดความจริงเกี่ยวกับทุกขสมุทัยและข้ามพ้นความสงสัยต่อกาลทั้งสาม(อดีต อนาคต และปัจจุบัน) จึงพิจารณาความดับทุกข์

ดับอะไรจึงชื่อว่าดับทุกข์?

โยคีรู้ชัดอย่างนี้ว่า เมื่อชาติดับ ทุกข์ก็ดับ เมื่อภพดับ ชาติก็ดับ เมื่ออุปาทานดับ ภพก็ดับ เมื่อตัณหาดับ อุปาทานก็ดับ ฯลฯ เมื่ออวิชชาดับ สังขารก็ดับ

ดังนั้น เพราะดับอวิชชา สังขารจึงดับ เพราะดับสังขาร วิญญาณจึงดับ ฯลฯ ความแก่ ความตาย ความเศร้าโศก ความคร่ำครวญ ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจก็ดับ เพราะอาศัยการดับชาติคือความเกิด กองแห่งทุกข์ทั้งมวลดับไปด้วยอาการอย่างนี้ ดังนั้น เมื่อพิจารณาเห็นการสืบเนื่องแห่งปฏิจจสมุปบาทด้วยอุบายอันแยบคายแล้ว ผู้ปฏิบัติจะเห็นสภาวะชัดอย่างนี้ว่า อาศัยเวทนาเป็นปัจจัย จึงเกิดตัณหา **เมื่อดับตัณหาได้ ทุกข์ก็ดับ** ด้วยอาการอย่างนี้ ชื่อว่าโยคีทำทุกขนิโรธให้ปรากฏชัด

มัคคสัจ

โยคี ครั้นทราบความจริงเกี่ยวกับทุกขนิโรธแล้ว จึงพิจารณาทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาดังนี้ มรรคอะไร บารมีอะไรจึงจะทำลายตัณหาได้?

ผู้ปฏิบัติพิจารณาอุปาทานขันธ์ ๕ และโทษของการยึดถือในขันธ์ ๕ นั้น เธอคิดว่า"นี้แหละคือมรรค นี้แหละคือบารมี(ปัญญาบารมี)" เธอปฏิบัติเพื่อขจัดตัณหาและทำให้มัคคสัจเกิดขึ้น

เธอพึงรู้มัคคสัจดังที่แสดงไว้อย่างสมบูรณ์ในเรื่องสัจจอุบาย

การรู้ปัญจุปาทานขันธ์ ๑๘๐ วิธี (สัมมสนญาณ)

โยคีนั้น เมื่อพิจารณาอริยสัจสี่โดยอุบายแยบคาย(โยนิโสมนสิการในอริยสัจสี่) ย่อมรู้อุปาทานขันธ์ ๕ โดย ๑๘๐ วิธี โยคีนั้นพิจารณาอย่างลึกซึ้งซึ่งรูปในอดีต ปัจจุบันและอนาคต ทั้งภายในและภายนอก ทั้งใหญ่และเล็ก ทั้งหยาบและละเอียด ทั้งไกลและใกล้ ว่าเป็นสิ่งไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา ในทำนองเดียวกัน เธอพิจารณาเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณทั้งปวง" แต่ละขันธ์มีธรรม ๑๒ อย่างปรากฏที่ทวาร ห้าขันธ์คูณ ๑๒ เป็น ๖๐ อนิจจสัญญาขันธ์ ๖๐ ทุกขสัญญาขันธ์ ๖๐ อนัตตสัญญาขันธ์ ๖๐ รวมเป็น ๑๘๐

อนึ่ง มีธรรม ๑๘๐ ปรากฏที่ทวาร กล่าวคืออายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ ผัสสะ ๖ เวทนา ๖ สัญญา ๖ เจตนา ๖ ตัณหา ๖ วิตก ๖ วิจาร ๖ รวมเป็นธรรม ๑๐ อย่าง อย่างล ะ๖ รวมเป็น ๖๐" ธรรมเหล่านี้เป็นอนิจจสัญญาขันธ์ ๖๐ ทุกขสัญญาขันธ์ ๖๐ อนัตตสัญญาขันธ์ ๖๐ รวมเป็น ๑๘๐ ด้วยประการฉะนี้

โยคีนั้นพิจารณาสังขาร(ทั้ง ๑๘๐)โดยความเป็นของไม่เที่ยงและพิจารณาว่าตลอดช่วงแห่งปี ฤดู เดือน ปักษ์ กลางวัน กลางคืน ชั่วโมง ขณะจิตที่ไม่มีที่สิ้นสุดมีการสร้างสิ่งใหม่แทนสิ่งเดิมได้เกิดขึ้นต่อเนื่องดุจเปลวประทีป"

ต่อจากนั้น โยคีเพ่งพิจารณาสังขาร(๑๐๘)โดยความเป็นทุกข์ เพราะไปสู่ทุคติ บุคคลจึงประสบกับความไม่เป็นสุข ความหิวกระหาย และความกลัว พบกับความพลัดพรากจากของรัก พบกับความแก่ เจ็บ ตาย เศร้าโศก คร่ำครวญ ทุกข์กาย และทุกข์ใจนั้นคือความแปรปรวนของสังขาร

เธอพิจารณาสังขารทั้งหลายโดยความไม่มีตัวตน เธอพิจารณาให้เห็นจริงตามคำสอนที่ได้สอนมาแล้ว โดยเธอพิจารณาเหตุและปัจจัยของขันธ์ อายตนะ และธาตุตามความเป็นจริง เนื่องจากผลของกรรม และเหตุปัจจัย สัตว์จึงเกิดขึ้น ไม่มีชีวะ ไม่มีอัตตาในที่ใดๆ

อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา

โยคีนั้นพิจารณารูปโดยความเป็นของไม่เที่ยงในแง่ที่ว่าดับไป พิจารณาโดยความเป็นทุกข์ในแง่ที่ว่าเป็นภัย พิจารณาโดยความเป็นอนัตตาในแง่ที่ว่าไม่มีอยู่จริง เธอชื่อว่าพิจารณาโดยย่อและพิสดาร

และในทำนองนี้ เธอจะพิจารณาเห็นเวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ว่าเป็นของไม่เที่ยง ในแง่ที่ว่าดับไป พิจารณาโดยความเป็นทุกข์ในแง่ที่ว่าเป็นภัย พิจารณาโดยความเป็นอนัตตาในแง่ที่ว่าไม่มีอยู่จริง ชื่อว่าเธอพิจารณาโดยย่อและพิสดาร

ในที่นี้ เพราะรู้ชัดความไม่เที่ยง เธอจึงถอนความสำคัญว่าเที่ยงได้ เพราะรู้ชัดทุกข์ เธอจึงถอนความสำคัญว่าสุขได้ และเพราะรู้ชัดว่าเป็นอนัตตา เธอจึงถอนความสำคัญว่ามีตัวตนได้

อนิมิตตะ อัปปณิหิตะ สุญญตะ

ถาม : อย่างไร จึงชื่อว่าพิจารณาเห็นอนิจจตา(ความไม่เที่ยง) ได้อย่างลึกซึ้งเต็มที่ ?

ตอบ : เมื่อพิจารณาเห็นสังขารชัดตามที่มันเป็นจริงโยคีจะกำหนดขอบข่ายของสังขารว่าไม่มีก่อนการเกิดขึ้นของสังขาร และว่าไม่ได้ไปไหนเมื่อสังขารดับไป และจิตของเธอก็จะแล่นไปสู่อนิมิตธาตุ(สภาวะที่ไม่ปรากฏนิมิตของสังขาร) และก็จะบรรลุถึงความสงบ เธอชื่อว่าพิจารณาเห็นอนิจจตา(ความไม่เที่ยง) ได้อย่างลึกซึ้งเต็มที่ด้วยประการฉะนี้

ถาม : อย่างไรชื่อว่าพิจารณาเห็นทุกขตา(ความเป็นทุกข์)ได้อย่างลึกซึ้งเต็มที่?

ตอบ : เมื่อเธอพิจารณาสังขารทั้งหลายอยู่ จิตของเธอจะเร่าร้อนด้วยความกลัวภัย ภัยอันเนื่องมาจากความทะยานอยาก และจิตของเธอก็จะแล่นไปสู่อัปปณิหิตธาตุ(ภาวะอันไม่มีที่ตั้งแห่งตัณหา)และบรรลุความสงบ

ถาม : อย่างไร ชื่อว่าเพ่งพิจารณาสังขารธรรมทั้งหลายโดยความเป็นอนัตตาอย่างลึกซึ้งเต็มที่?

ตอบ : ขณะเมื่อเพ่งพิจารณาสภาวะทั้งปวง เธอจะเห็นสังขารธรรมเหล่านั้นเป็นเหมือนผู้แปลกหน้า (ปรโต) จิตของเธอจะแล่นไปสู่สุญญตธาตุ และบรรลุความสงบ ชื่อว่าเป็นผู้เพ่งพิจารณาธรรมทั้งหลายด้วยความเป็นอนัตตาอย่างลึกซึ้งด้วยประการฉะนี้[๒๓]

การพิจารณาเห็นสภาวะของภพ ๓ คติ ๕ วิญญาณฐิติ ๗ และ สัตตาวาส ๙ โดยสภาพที่ต้องดับไปเป็นภัยและไม่เป็นจริง เธอควรพิจารณาสภาวะดังกล่าว ด้วยประการฉะนี้[๒๔]

สัจจญาณจบ

อุทยัพพยญาณ

โยคี เมื่อเข้าใจอุปาทานขันธ์ ๕ ยกขึ้นสู่ไตรลักษณ์ ปรารถนาความสุขโดยการหลุดพ้นจากสภาพที่เป็นอยู่ เมื่อเธอเฝ้ากำหนดอุปาทานขันธ์ ๕ ด้วยวิธีไตรลักษณ์ เธอย่อมแทงตลอดการเกิดและการดับว่า "ธรรมเหล่านี้ทั้งสิ้นที่ยังไม่เกิดก็เกิดขึ้น และเมื่อเกิดขึ้นแล้วย่อมดับไป"[๒๕]

การยึดขันธ์ มี ๓ อย่าง คือ การยึดกำหนดด้วยกิเลส การยึดกำหนดเพื่อสมาธิ และการยึดกำหนดด้วยวิปัสสนาปัญญา

การยึดกำหนดด้วยกิเลส

ในที่นี้ ปุถุชนผู้โง่หลง ย่อมยึดติดและกำหนดนิมิตด้วยจิตวิปัลลาส(ความคิดที่คลาด

เคลื่อนจากความเป็นจริง) และยึดเอาโลกแห่งรูป เสียง ผัสสะ และธรรมารมณ์โดยกำหนดว่าเป็นสุขและยั่งยืน ลักษณะแบบนี้อุปมาเทียบได้กับแมลงเม่าบินเข้ากองไฟ อย่างนี้เรียกว่าการยึดกำหนดด้วยกิเลส[illegible]

การยึดกำหนดเพื่อสมาธิ

ถาม : การยึดกำหนดเพื่อสมาธิเป็นอย่างไร ?

ตอบ : โยคีในพระศาสนานี้ปรารถนาจะได้สมาธิจึงมีจิตยึดกำหนดนิมิตในอารมณ์อันใดอันหนึ่งในกัมมัฏฐาน ๓๘ ประการ เริ่มด้วยสัมมาสติ และอาศัยสตินั้นผูกใจไว้ดุจล่ามช้างไว้เพื่อทำให้ช้างสงบ[illegible] ฉะนั้น วิธีนี้เรียกว่าการยึดเพื่อสมาธิ

การยึดกำหนดด้วยวิปัสสนาปัญญา

ถาม : การยึดกำหนดด้วยวิปัสสนาปัญญาเป็นไฉน?

ตอบ : บุคคลเริ่มต้นด้วยความเห็นตรง(ทิฏฐุชุกตา) เฝ้าพิจารณาลักษณะของรูปเวทนาสัญญาสังขารและวิญญาณ ด้วยปรารถนาความสุขและปรารถนาความวางเฉยในสังขาร (สังขารุเบกขาญาณ) เธอจึงเฝ้ากำหนดไตรลักษณ์ เปรียบเหมือนชายผู้จับงูพิษอย่างมั่นคง[illegible] นี้เรียกว่ายึดกำหนดด้วยวิปัสสนาปัญญา เป็นการดีหนอที่บุคคลจะยึดกำหนดด้วยวิปัสสนาปัญญา

ถาม : การกำหนดพิจารณาลักษณะของรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณเป็นไฉน?

ตอบ : กำหุนดพิจารณาลักษณะของรูปดังนี้ บุคคลกำหนดพิจารณาจักขุโดยความเป็นธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม จักขวายตนะ ฯลฯ กายายตนะก็พิจารณาในทำนองเดียวกัน ลักษณะของเวทนอ โดยเวทนาที่เป็นสุข เวทนาที่เป็นทุกข์ และเวทนาที่ไม่ใช่สุขไม่ใช่ทุกข์ พิจารณาลักษณะของสัญญาโดยเป็นรูปสัญญาจนถึงธรรมสัญญา พิจารณาลักษณะของสังขารโดยลักษณะของผัสสะ เจตนา วิตก วิจาร หรืออธิโมกข์ พิจารณาลักษณะของวิญญาณโดยจักขุวิญญาณจนถึงมโนวิญญาณ

โยคีอาศัยกรรมฐานข้อใดข้อหนึ่งจากขันธ์ห้าเหล่านี้ ด้วยการสร้างนิมิตอย่างฉลาด

บุคคลชื่อว่ากำหนดลักษณะของรูป เวทนา สัญญา สังขารและวิญญาณ ด้วยประการฉะนี้

วิธีกำหนดกระบวนการของจิต ๒ ประการ

อนึ่ง บุคคลย่อมมีวิธีกำหนดกระบวนการของจิตได้ ๒ วิธี คือ โดยอารมณ์ และโดยมนสิการ

ถาม : บุคคลกำหนดโดยอารมณ์เป็นไฉน?

ตอบ : จิต(และกระบวนการของจิต จิตวิถี) เกิดจากอารมณ์ บุคคลควรรู้ดังนี้ เพราะอารมณ์คือรูป เพราะอารมณ์คือเวทนา เพราะอารมณ์คือสัญญา เพราะอารมณ์คือสังขาร เพราะอารมณ์คือวิญญาณ (กระบวนการของ)จิตจึงเกิดขึ้น”

นี้คือการกำหนดด้วยอารมณ์(คือการกำหนดโดยการใช้อารมณ์ปัจจุบัน)

ถาม : บุคคลกำหนดโดยมนสิการเป็นไฉน?

ตอบ : เพราะอาศัยมนสิการในรูป กระบวนการของจิตจึงเกิดขึ้น โยคีควรพิจารณารู้ดังนี้

เพราะการใส่ใจในเวทนา ใส่ใจในสัญญา ใส่ใจในสังขาร กระบวนการของจิตจึงเกิดขึ้น บุคคลควรทบทวนดังนี้

ถาม : การใส่ใจลักษณะด้วยดี(โยนิโสมนสิการ) เป็นไฉน?

ตอบ : บุคคลใส่ใจในรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ โดยพิจารณาให้เห็นกิจและไตรลักษณ์ นี้เรียกว่าการใส่ใจลักษณะด้วยดี(การกำหนดด้วยโยนิโสมนสิการ)”

อีกประการหนึ่ง บุคคลสามารถกำหนดลักษณะของสังขารทั้งหลายโดยลักษณะทั่วไปและสามัญญลักษณะ นี้คือการใส่ใจลักษณะด้วยดี

“บุคคลแทงตลอดการเกิดและดับ” หมายความว่า บุคคลเห็นอย่างชัดเจนว่านี้คือการเกิดขึ้น นี้คือการดับไป

ในที่นี้ รูปที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมสืบต่อกัน เครื่องหมายของการเกิดคือการปรากฏ(ของสันตติในขณะนั้น) ลักษณะของการเปลี่ยนแปลงคือการดับ เมื่อมองเห็นเช่นนี้ด้วยปัญญาจักษุก็ชื่อว่า มีญาณที่เห็นความเกิดและความดับ(อุทยัพพยญาณ)

เวทนาสันตติเกิดขึ้น สัญญาสันตติ สังขารสันตติ วิญญาณสันตติเกิดขึ้น ลักษณะที่ปรากฏขึ้นเรียกว่าเกิด ลักษณะที่แปรไปเรียกว่าดับ ปัญญาจักษุที่เห็นอย่างนี้ เรียกว่า ญาณที่เห็นความเกิดและความดับ(อุทยัพพยญาณ)”

ลักษณะแห่งการเกิดและการดับ ๓ วิธี

อนึ่ง โยคีสามารถจะคุ้นเคยกับลักษณะของการเกิดและการดับโดยอาศัย ๓ วิธี คือ **โดยเหตุ โดยปัจจัย และโดยคุณสมบัติของตัวเอง(นิพพัตติลักษณะ)**

ถาม : บุคคลสามารถคุ้นเคยเป็นอย่างดีกับลักษณะของการเกิดโดยอาศัยเหตุอย่างไร?

ตอบ : ขันธ์ทั้งหลายเกิดขึ้นโดยอาศัยตัณหา อวิชชา และกรรม เมื่อโยคีเห็นสิ่งนี้ด้วยปัญญาจักษุ เธอก็สาสมารถเป็นผู้คุ้นเคยเป็นอย่างดีกับการเกิดโดยอาศัยเหตุ”

ถาม : โยคีสามารถคุ้นเคยเป็นอันดีกับการเกิดโดยอาศัยปัจจัย อย่างไร?

ตอบ : เพราะอาหารเป็นปัจจัย รูปจึงเกิดขึ้น เพราะผัสสะเป็นปัจจัย ขันธ์ ๓ จึงเกิดขึ้น เพราะนามรูปเป็นปัจจัย วิญญาณจึงเกิดขึ้น** เมื่อโยคีเห็นสิ่งนี้ด้วยปัญญาจักษุ เธอก็สามารถเป็นผู้คุ้นเคยเป็นอย่างดีกับการเกิดโดยอาศัยปัจจัย www.watprayoon.com

ถาม : โยคีสามารถคุ้นเคยเป็นอย่างดีกับการเกิดโดยอาศัยลักษณะของตัวเองอย่างไร?

ตอบ : สังขารเกิดขึ้น ย่อมสืบต่อตัวของมันเอง ลักษณะนี้เป็นเช่นเดียวกับการสืบต่อกันของเปลวประทีป เมื่อโยคีนั้นเห็นสิ่งนี้ด้วยปัญญาจักษุ เธอก็สามารถเป็นผู้คุ้นเคยเป็นอย่างดีกับการเกิด โดยอาศัยลักษณะของตัวเอง

โยคีสามารถเห็นทุกขอริยสัจโดยอาศัยการเกิดขึ้นของเหตุ การเกิดขึ้นของปัจจัย และการเกิดขึ้นของตัวเอง โยคีสามารถคุ้นเคยกับการเกิดขึ้น โดยอาศัย ๓ วิธี คือโดยเหตุ โดยปัจจัย และโดยลักษณะของตัวเอง(นิพพัตติลักษณะ) ด้วยประการฉะนี้

ถาม : โยคีสามารถคุ้นเคยกับการดับ โดยอาศัย ๓ วิธี อย่างไร ?

ตอบ : **โดยอาศัยการดับไปของเหตุ ๑ โดยอาศัยการดับไปของปัจจัย ๑ และโดยอาศัยการดับไปด้วยลักษณะตัวเอง (วิปริณามลักษณะ) ๑** www.watprayoon.com

ในข้อนี้(มีอธิบายว่า) โดยอาศัยการดับไปแห่งตัณหา อวิชชาและกรรม การดับไปแห่งขันธ์ทั้งหลายจึงมีได้** เมื่อโยคีเห็นด้วยปัญญาจักษุ เธอย่อมคุ้นเคยกับลักษณะของการดับโดยอาศัยการดับไปแห่งเหตุ www.watprayoon.com

เพราะอาศัยการดับไปแห่งอาหาร การดับไปของรูปขันธ์จึงมีได้**เพราะอาศัยการดับไปของผัสสะ การดับไปของขันธ์ ๓ จึงเป็นไปได้ เพราะอาศัยการดับไปของนามรูป การดับไปของวิญญาณขันธ์จึงมี**เมื่อบุคคลเห็นสภาวะนี้ด้วยปัญญาจักษุเธอจะคุ้นเคยกับการดับไปแห่งปัจจัย

การดับไปแห่งสังขารเป็นดุจการลดน้อยลงแห่งเปลวประทีป เมื่อบุคคลเห็นสภาวะนี้ด้วยปัญญาจักษุ เธอคุ้นเคยกับการดับไปด้วยลักษณะของตัวเอง (วิปริณามลักษณะ)

ในข้อนี้ เพราะการดับไปแห่งเหตุ โยคีจึงเห็นนิโรธ เพราะอาศัยลักษณะเหล่านี้ ญาณอันเรียกว่าปฐมทัสสนะ(จุลโสดาบัน)จึงเกิดมีได้ **

ปฐมทัสสนะสำเร็จได้โดยอาศัยการเข้าใจในลักษณะความไม่เกิดใหม่ อาศัยลักษณะแห่งการดับไปแห่งปัจจัย อาศัยการดับไปด้วยลักษณะตัวเอง อาศัยการทำลายทิฏฐิ และอาศัยลักษณะแห่งทุกขสัจ

การบรรลุวิชชาขั้นสูง www.watprayoon.com

ถาม : โยคีย่อมบรรลุวิชชาขั้นสูง ด้วยการเห็นทุกขสัจ เพราะการเกิดและดับไป

และเพราะเห็นไตรลักษณ์ อย่างไร ? การทำลายทิฏฐิเป็นเหตุอย่างไรของการได้ญาณขั้นสูง?

ตอบ : เพราะโยคีสามารถเห็นสิ่งที่เขาไม่เคยเห็นมาก่อนโดยอาศัยเครื่องหมายของทุกขสัจ ทุกข์มีอยู่ทั่วไปทุกแห่ง เมื่อทำลายกรรมชั่วที่ทำจนเคยชิน บุคคลย่อมเห็นสิ่งต่างๆ ตามความเป็นจริง ด้วยการขจัดกรรมชั่วโยคีย่อมเกิดปัญญาเห็นลักษณะของสังขตธรรมทั้งหลายและปลดปล่อยตนเองให้พ้นจากกรรมชั่วที่เคยทำจนเป็นนิสัย บุคคลแลเห็นความทุกข์ทั่วทุกแห่งหน เพราะตนได้เดินมาไกลสุดทางแล้ว (โดยการพิจารณาตลอดทั่วถึงแล้ว)

อุปมาว่าด้วยนกที่อยู่กลางกองไฟ

อุปมาเหมือนกับนกมีปีกที่อยู่กลางกองไฟ ก่อนที่นกจะบินออกไปสู่อากาศที่กว้าง ก็ไม่วายจะรู้สึกกลัว แต่เมื่อนกเห็นไฟที่ล้อมตัวอยู่ และถูกความกลัวกระตุ้นจึงทำให้นกนั้นบินออกไปจากกองไฟฉันใด โยคีมาถึงขั้นนี้ก็พึงทราบว่ามีนัยเช่นเดียวกัน กล่าวคือ เพราะเหตุเพราะปัจจัย และเพราะการเกิดขึ้น โยคีจึงคุ้นเคยกับการเกิดของปฏิจจสมุปบาทว่า *พระสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี นั่นคืออาศัยการเกิดขึ้นแห่งเหตุนี้ ผลอย่างนี้จึงเกิดตามมา*

ที่ว่าอาศัยการดับแห่งเหตุ และการดับแห่งปัจจัย หมายความว่า โยคีอาศัยการเห็นการดับนี้ จึงคุ้นเคยกับลักษณะการดับตามหลักของปฏิจจสมุปบาทว่า *สิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้ก็ไม่มี เพราะสิ่งนี้ดับไป สิ่งนี้จึงดับ*

โยคีจะคุ้นเคยกับการเกิด เมื่อเห็นการดับโดยลักษณะของตัวเอง อันแสดงว่ามีการเกิดขึ้นแล้วจึงดับไป เธอสามารถเห็นการเกิดขึ้นของปฏิจจสมุปบาทและสังขตธรรม ทั้งสามารถเห็นการเกิดขึ้นตั้งอยู่และดับไปของธรรมเหล่านี้ด้วย

ธรรมสี่

เพราะเห็นการเกิดขึ้นและดับไป โยคีควรรู้ธรรมสี่ประการนี้ คือ **โดยเป็นอันเดียวกัน(เอกัตตนัย) โดยต่างกัน(นานัตตนัย) โดยความไม่ขวนขวาย(อัพยาปารนัย) และโดยความเป็นไปตามธรรมดา(ธัมมตานัย)**

เมื่อมองเห็นความเป็นไปอย่างต่อเนื่องโดยไม่ขาดสายของสังขาร บุคคลยึดสันตตินั้นว่าเป็นสิ่งเดียวกัน โดยไม่คิดว่าเป็นการสืบต่อที่มีความแตกต่างกัน (นี้เรียกว่าเป็นการยึดแบบเอกัตตนัย) เมื่อบุคคลไม่ยึดว่าเป็นสิ่งเดียวกันตลอด เพราะเห็นการดับไปเป็นขณะๆ แล้วจึงมีการเกิดใหม่ เป็นการเกิดดับติดต่อกันไปของสังขาร บุคคลไม่ยึดในความเป็นตน(ที่คงที่) เพราะเห็นธรรมชาติของสังขารเป็นของไม่เที่ยง มีความเกิดดับสืบต่อกันไป (นี้เรียกว่าเป็นการยึดแบบนานัตตนัย)

ปุถุชนผู้ไม่ได้สดับ เมื่อไม่เห็นหรือเห็นผิดในเอกัตตนัย ย่อมตกลงไปในสายสัสสตทิฏฐิ เมื่อไม่เห็นหรือเห็นผิดไปในนานัตตนัย ย่อมตกลงไปในฝ่ายอุจเฉททิฏฐิ

ปุถุชนผู้ไม่ได้สดับ เมื่อเห็นการเกิดขึ้นและดับไปเหมือนเป็นไปเองย่อมตกลงไปในฝ่ายอัตตวาทะ[๓๔] แต่เมื่อเห็นลักษณะการสืบต่อกันเป็นสาย พร้อมกับลักษณะที่มีองค์ประกอบอื่น ๆอันแตกต่างกัน ดังนี้ชื่อว่าเป็นการเห็นแบบเอกัตตนัย[๓๕] ที่สมบูรณ์

ปัญญาที่เห็นแจ้งในเรื่องนี้เป็นนานัตตนัย กิเลส(ที่ทำให้ยึดผิดไป)เป็นเอกัตตนัย อุบาย(ที่ทำให้เกิดความเห็นแจ้ง)เป็นนานัตตนัย

เมื่อตัณหา(กิเลส)เป็นเอกัตตนัย กรรมก็ย่อมเป็นนานัตตนัย เมื่อโยคีเห็นเอกัตตนัยดังนี้ ย่อมไม่ยึดในความเป็นก้อนแท่ง และเมื่อเห็นนานัตตนัย เธอก็ไม่ยึดความเชื่อในความเที่ยงแท้ถาวร เมื่อเธอเห็นเอกัตตนัย เธอย่อมละอุจเฉททิฏฐิได้ เมื่อเธอเห็นนานัตตนัย เธอย่อมละสัสสตทิฏฐิได้ โยคีเมื่อแทงตลอดการเกิดดับ ย่อมเห็นเอกัตตนัยและนานัตตนัย ดังนี้

การเกิดขึ้นของสังขารโดยความไม่ขวนขวาย(อพยาปารนัย)

ถาม : โยคีเห็นความไม่ขวนขวายในการเกิดขึ้นของสังขารอย่างไร เพราะเหตุผลประการใด สังขตธรรมทั้งหลายจึงมีลักษณะของความไม่ขวนขวายและเฉื่อยชา และธรรมเหล่านั้นเป็นไปโดยไม่มีผู้อื่นสร้างขึ้น อย่างไร?

ตอบ : เนื่องด้วยธรรมชาติของตัวเอง เหตุและผล การเข้ามาร่วมกัน และมูลเดิม จึงเกิดการเป็นปัจจัยของกันและกันแล้วเกิดขึ้น(ปฏิจจสมุปบาท) เพราะด้วยธรรมชาติของการเกิดเอง จึงมีการเกิดขึ้นของบุคคล โดยความหมายของคำว่า ไม่มีชีวะ ไม่มีแรงผลักดัน นั่นก็คือความไม่ขวนขวาย(อัพยาปารนัย) ดังนี้

ในที่นี้ มีการปรากฏของความว่าง(จากตัวตน) และความไม่ขวนขวาย รวมทั้งการปรากฏของกรรมและสังขาร การปรากฏของความไม่ขวนขวาย ก็คือความเป็นไปตามธรรมชาติของตน การปรากฏโดยความเป็นไปตามธรรมชาติของตนก็คือสังขาร **ในที่นี้ เพราะยึดความเป็นหนึ่ง(เอกัตตนัย)ถูกต้อง โยคีจึงเป็นผู้แทงตลอดทุกขลักษณะ เพราะยึดความเป็นต่างๆ(นานัตตนัย)ถูกต้อง จึงเป็นผู้แทงตลอดความไม่เที่ยง เพราะยึดความไม่ขวนขวายและความเป็นไปตามธรรมชาติของตน(อัพยาปารนัยและธัมมตานัย)ถูกต้อง จึงเป็นผู้แทงตลอดอนัตตา**

ถาม : โยคี พิจารณาการเกิดและการดับของสังขารทั้งปวงโดยไม่เหลือหรือพิจารณาเพียงสังขารเดียว?

ตอบ : เมื่อกำหนดรู้ไตรลักษณ์ในสิ่งต่างๆ เธอย่อมแทงตลอดความเกิดและความดับ

และเกิดญาณนั้นแผ่คลุมสังขารทั้งปวงโดยไม่เหลือ เปรียบเหมือนบุคคลชิมน้ำทะเลที่จุดเดียวย่อมรู้ว่าน้ำทะเลทั้งปวงมีรสเค็ม"

โยคีย่อมแผ่ญาณคลุมสังขารทั้งปวง ๒ ทาง คือ โดยทางแห่งอารมณ์ และโดยทางแห่งความไม่หลง ในข้อนี้ เมื่อโยคีพิจารณาสังขารโดยไตรลักษณ์ เธอย่อมคุ้นเคยกับการเกิดและการดับของสังขารทั้งปวง อุทยัพพยญาณนี้เป็นญาณที่เห็นสังขารทั้งปวง โดยที่เห็นสังขารทั้งปวงตั้งแต่ขณะแรกแห่งการเกิดและขณะสุดท้ายแห่งการดับไป สังขารเหล่านี้เป็นของว่างก่อนขณะแรกแห่งการเกิดและเป็นของว่างหลังจากขณะสุดท้ายแห่งการดับไป เพราะว่าไม่มีสิ่งอื่นเกิดก่อนสังขารเกิดและไม่มีสิ่งอื่นใดดับอีกเมื่อสังขารดับไปแล้ว ดังนั้นอุทยัพพยญาณจึงเป็นญาณพิจารณาสังขารทั้งปวง(โดยไม่มีเหลือ)

อุทยัพพยญาณจบ

ภังคญาณ

โยคีนั้นเพลิดเพลินกับการเป็นอยู่ด้วยการพิจารณาลักษณะการเกิดขึ้น และดับไปของสังขารทั้งหลายเมื่อพิจารณาเห็นชัดว่าสังขารมีความแตกดับไปเป็นธรรมดา เธอจึงน้อมจิตเข้าสู่สมาธิเขาย่อมเกิดญาณ และเห็นแตกดับของจิตโดยไม่ยากเลย เพราะอาศัยรูปารมณ์ และการเกิดดับของจิต(ที่รู้รูปารมณ์นั้น) เธอก็เห็นการเกิดดับของจิตที่สัมพันธ์กับรูปารมณ์นั้นด้วย(ด้วยจิตอีกชุดหนึ่ง ต่อจากจิตที่รู้รูปารมณ์) ในทำนองเดียวกัน เธอจะเห็นการเกิดดับของจิตที่สัมพันธ์กับอารมณ์เหล่านี้ คือ สัญญาเป็นอารมณ์ สังขารเป็นอารมณ์ วิญญาณเป็นอารมณ์ และเห็นการเกิดดับไปของจิตนั้น(ด้วยจิตอีกชุดหนึ่ง)

การดับไป ๓ วิธี

อนึ่ง โยคีพิจารณาเห็นภังคะ ๓ ทาง คือ โดยการประมวล โดยเป็นคู่ และโดยอาศัย(วิปัสสนา)ปัญญา

(ก) โดยการประมวล(โดยเป็นกลุ่ม)

ถาม : โดยการประมวล(โดยเป็นกลุ่ม)คืออย่างไร ?

ตอบ : โดยการประมวลคือว่า เธอเห็นการดับไปแห่งอิริยาบถในท่าต่าง ๆ กัน และเห็นจิตและเจตสิก(เช่นเป็นจิตที่สั่งให้เดินหรือเป็นจิตที่รู้การเดินจะประกอบด้วยเจตสิกที่ต่างกัน)ที่สัมพันธ์กับอิริยาบถนั้น ๆ ต่อมาเธอก็เห็นชัดความไม่เที่ยงของรูป ความไม่เที่ยงของเวทนา ความไม่เที่ยงของสัญญา ความไม่เที่ยงของสังขารและความไม่เที่ยงของวิญญาณ แล้วก็เห็นความดับไปแห่งจิตและเจตสิกสัมพันธ์กับอารมณ์ของความไม่เที่ยง นี้เรียกว่าวิธีแห่งการ

ประมวล แม้กับอารมณ์ที่เป็นทุกข์และอารมณ์ที่เป็นอนัตตา[๒๘]ก็ทำนองเดียวกัน ควรพิจารณาเห็นภังคะโดยการประมวลดังนี้

(ข) โดยเป็นคู่

ถาม : โดยเป็นคู่อย่างไร ?

ตอบ : เห็นความไม่เที่ยงของรูป(คือเห็นการเกิดดับของรูป) โยคีน้อมจิตไปให้เห็นลักษณะของความไม่เที่ยง และโยคีจะเห็นการเกิดดับของจิตที่น้อมไปนั้น เมื่อเธอน้อมจิตไปให้เห็นความไม่เที่ยงของเวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ เธอก็จะเห็นการเกิดดับของจิตที่น้อมไปนั้น สำหรับอารมณ์ที่เป็นทุกข์ และอารมณ์ที่เป็นอนัตตาก็เช่นเดียวกัน ควรพิจารณาภังคะโดยคู่ ด้วยประการฉะนี้

(ค) โดยอาศัย(วิปัสสนา)ปัญญา

ถาม : โดยญาณอย่างไร ?

ตอบ : เมื่อเธอเพ่งพินิจความไม่เที่ยงของรูป(เห็นการเกิดดับของรูป) โยคีน้อมจิตไปในอารมณ์ของความไม่เที่ยง และเห็นการเกิดดับของจิตดวงนั้น โยคีอาศัย(วิปัสสนา)ปัญญาจึงเห็นความดับของจิตติดต่อกันไปหลายดวง เธอเพ่งพินิจความไม่เที่ยงของเวทนา สัญญา สังขารและวิญญาณ และโยคีน้อมจิตไปในอารมณ์ของความไม่เที่ยง เห็นการเกิดดับของจิตดวงนั้น โยคีอาศัย(วิปัสสนา)ปัญญา จึงเห็นความดับของจิตติดต่อกันไปหลายดวง เพราะอาศัยปัญญาเธอจึงเห็นการดับไปของจิตทั้งหลาย เมื่อเธอเพ่งพินิจความทุกข์ และความเป็นอนัตตาก็ทำนองเดียวกัน

เมื่อเข้าใจชัดอย่างนี้ เธอก็กำหนดอยู่เฉพาะความดับ อารมณ์ที่แสดงทุกขลักษณะและความดับไปของอารมณ์นั้น ทำให้จิตตั้งมั่น เมื่อจิตตั้งมั่นต่อ(ความดับ)ของสังขารเสมอ เธอก็จะบรรลุภาวะที่เป็นสุขในทุกอิริยาบถ โยคีอาศัยญาณนี้ย่อมเป็นอิสระ รู้โลกทั้งปวงตามที่เป็นจริงดุจเมล็ดผักกาดที่ปลายเหล็กแหลม[๒๙] และรู้ว่า ทุกขณะจิตที่ตั้งมั่น จะมีการปรวนแปรด้วยการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป[๓๐]

อุปมาว่าด้วยเสียงกลอง เมืองคนธรรพ์ และฟ้าแลบ

บัดนี้ โยคีย่อมพิจารณาเห็นดังแสดงไว้ในคาถา ดังต่อไปนี้

"อันว่านามรูปเป็นของคู่กัน
ทั้งคู่ต่างอาศัยกันและกัน
เมื่ออย่างหนึ่งแตกทำลายไป

ก็แตกทำลายทั้งคู่ ตามกันไป
สภาวะธรรมทั้งห้า ที่รู้รูป รู้กลิ่น และรู้อื่นๆ
ไม่ได้เกิดจากตา ไม่ได้เกิดจากรูป
แต่ก็ไม่ได้ต่างหากจากสองสิ่งนั้น
เป็นสภาวะที่มีเหตุและปัจจัยให้เกิดขึ้น
เช่นเสียงเกิดขึ้น เมื่อตีกลอง
สภาวะธรรมทั้งห้า ที่รู้รูป รู้กลิ่น และรู้อื่นๆ
ไม่ได้เกิดจากหู ไม่ได้เกิดจากเสียง
แต่ก็ไม่ได้ต่างหากจากสองสิ่งนั้น
เป็นสภาวะที่มีเหตุและปัจจัยให้เกิดขึ้น
เช่นเสียงเกิดขึ้นเมื่อตีกลอง
สภาวะธรรมทั้งห้า ที่รู้รูป รู้กลิ่น และรู้อื่นๆ
ไม่ได้เกิดจากจมูก ไม่ได้เกิดจากกลิ่น
แต่ก็ไม่ได้ต่างหากจากสองสิ่งนั้น
สภาวะธรรมทั้งห้า ที่รู้รูป รู้กลิ่น และรู้อื่นๆ
ไม่ได้เกิดจากลิ้น ไม่ได้เกิดจากรส
แต่ก็ไม่ได้ต่างหากจากสองสิ่งนั้น
สภาวะธรรมทั้งห้า ที่รู้รูป รู้กลิ่น และรู้อื่นๆ
ไม่ได้เกิดจากกาย ไม่ได้เกิดจากโผฏฐัพพะ
แต่ก็ไม่ได้ต่างหากจากสองสิ่งนั้น
ธรรมเหล่านี้ไม่ได้เกิดจากวัตถุรูป
และไม่ได้เกิดจากมนายตนะ
เป็นสภาวะที่มีเหตุและปัจจัยให้เกิดขึ้น
เช่นเสียงเกิดขึ้น เมื่อตีกลอง
กิจของธรรมเหล่านี้ ปราศจากความแข็งแรง
เหตุเก่าก่อน ก็อ่อนกำลัง
ที่มาใหม่ก็อ่อนแอ
สิ่งที่ผูกพันกัน ก็ไม่แน่นหนา
ภาวะที่เกิดร่วมกัน ก็อ่อนกำลัง
ไม่มีพลังในการรวมกันเสียเลย

และสิ่งที่หมุนไปก็ไม่มีเรี่ยวแรง
และหมุนกันไปอย่างไม่มีแรง
ไม่มีแก่น และไม่อาจทำให้เกิดขึ้นได้
ปราศจากแก่นสาร เหมือนเมืองคนธรรพ์
ไม่มีใครทำให้เกิดขึ้น ไม่ได้เกิดขึ้นเอง
ไม่มีความแข็งแรงเหลืออยู่
และเพราะอาศัยปัจจัยจึงเกิดขึ้น
เมื่อเกิดแล้วก็เสื่อมโทรมไป
กายเรานี้ อ่อนแอจริงหนอ
ตนเองก็ต่ำต้อย และไม่ได้เกิดขึ้นเอง
ไม่เป็นต้นเหตุหรือไม่เป็นอารมณ์ด้วยตนเอง
ไม่มีแก่นสารเลย และไม่พ้นไปจากการถูกปรุงแต่ง
แท้จริงแล้วมันมาจากสภาวะที่สลับซับซ้อนหลายอย่าง
ชีวิตนี้สั้นจริงหนอ เพราะมันอ่อนแอเหลือเกิน
มันไม่มีที่ใหม่ และไม่ได้มาจากไหน
ไม่ได้เกิดในที่ใด ใกล้หรือไกล
จิต ไม่ใช่บุคคล ชีวะ หรือตัวตน
ทุกขณะที่คิด มันจะอยู่กับสิ่งที่เป็นสุข หรือสิ่งที่เป็นทุกข์
มันแล่นข้ามภูเขา ทะเล ถิ่นต่างๆ
เรามองเห็นแปดหมื่นกัลป์ชั่วพริบตาเดียว
อยู่เพียงขณะเดียว แล้วไม่กลับมาอีก
ไม่มีจิตสองขณะติดเป็นอันเดียวกัน
ทั้งอดีต อนาคตหายไปในตัวมัน
เหลืออยู่ก็เพียงขันธ์
ซึ่งดับไปดับไป ไม่มีที่สิ้นสุด
และที่จะมาในอนาคต ก็จะดับไปเช่นกัน
ไม่มีนิมิตต่างๆปรากฏขึ้นที่นี่
ไม่มีการมาจากสิ่งที่ยังไม่เกิดขึ้น
ในความหมายอันสูงสุด ไม่มีผู้ไป ไม่มีผู้มา
และในอนาคต ไม่มีกลุ่มก้อนอยู่ มีแต่การสืบต่อกันไป

โลกไม่เคยผสมกับธรรม
บุคคลเห็นอนาคตและเหตุเดิมไม่ได้
ธรรมทั้งหลายสร้างขึ้นมาไม่ได้เหมือนที่ว่าง
เกิดขึ้นเช่นฟ้าแลบ และดับไปอย่างรวดเร็ว"

เมื่อเห็นการดับไปโดยไม่ขาดสาย โยคีนั้นเข้าสมาธิ อุปมาดังการสีไฟ เมื่อไม้สองอันถูกสีจนเกิดไฟได้ฉันใด ขณะแห่งการตรัสรู้ก็เกิดขึ้นได้ฉันนั้น

วิปัสสนูปกิเลส

โอภาส ญาณ ปีติ ปัสสัทธิ สุข อธิโมกข์ ปัคคาหะ(การประคองจิต) อุปัฏฐาน(สติ) อุเบกขา และนิกกันติ(ความปรารถนา)เหล่านี้ ~ เกิดขึ้นเมื่อใด ถ้าโยคีไม่ฉลาด จะทำให้เกิดความฟุ้งซ่านและมานะในสภาวะอันนี้

ถาม : จะละความฟุ้งซ่านได้อย่างไร?

ตอบ : โยคีนั้นจะต้องเว้าปีติ ในธรรม(วิปัสสนาภาวนา) ปีตินั้นจะช่วยให้จิตของเธอแน่นิ่งและเธอก็ภาวนาต่อไป เธอสงบจิตนั้นและทำให้ใจพอใจอยู่ในธรรม(การเจริญวิปัสสนานั้น) ถ้าเธอพอใจอยู่ในธรรม ก็จะละนิจจสัญญา(ความฟุ้งซ่านเพราะคิดว่าได้พบสิ่งที่เที่ยงแท้คือนิพพานแล้ว)ด้วยวิธีกำหนดจิตให้เป็นสมาธิในภังคญาณ เมื่อพ้นจากนิจจสัญญาได้แล้ว ก็เป็นอันว่าเธอชำนาญในวิธีการแก้ความฟุ้งซ่าน

ถาม : จะละมานะได้อย่างไร ?

ตอบ : เพราะการเกิดขึ้นแห่งโอภาสจากการปฏิบัติธรรมเป็นครั้งแรก เธอจึงคิดว่าเธอได้บรรลุโลกุตตรธรรมแล้ว เธอคิดว่าเธอได้บรรลุในสิ่งที่ไม่เคยบรรลุ และหยุดการปฏิบัติต่อไป มานะเกิดขึ้นอย่างนี้ โยคีผู้ฉลาดรู้ว่ากิเลสรบกวนสมาธิแล้ว และรู้ว่ายังเป็นโลกิยธรรม เพราะยังมีสังขารเป็นอารมณ์ แต่โลกุตตรภาวะนั้นมีนิพพานเป็นอารมณ์ เมื่อรู้เห็นเช่นนั้น เธอก็กำจัดความฟุ้งซ่านและมานะได้ด้วยความรู้นี้และเฝ้าดูการดับต่อไป เธอปฏิบัติอย่างดีและปฏิบัติซ้ำแล้วซ้ำอีก

ภังคญาณจบ

ตอนที่ ๒
สัจจญาณ

ภยตูปัฏฐานญาณ

โดยอาศัยภังคญาณ ภยตูปัฏฐานญาณย่อมเกิดขึ้นแก่โยคีนั้นผู้พิจารณาการเกิดดับแห่งสังขารทั้งหลาย

อุปมาด้วยบุรุษผู้ถือดาบในมือ งูเห่า และกองถ่านเพลิง

สิ่งเหล่านั้น กล่าวคือเหตุแห่งขันธ์ การเกิดแห่งขันธ์ ภพ ๓[๑] คติ ๕[๒] วิญญาณฐิติ ๗ และสัตตาวาส ๙ ย่อมปรากฏต่อโยคีนั้นว่าน่ากลัวเหมือนเผชิญหน้ากับบุรุษผู้มีดาบในมือ[๓] งูเห่า[๔] และกองถ่านเพลิง[๕] ดังนั้น เพราะภังคญาณ ความกลัวย่อมเกิดขึ้น กล่าวคือ ความกลัวต่อเหตุแห่งขันธ์ และกลัวต่อการเกิดแห่งขันธ์

เมื่อพิจารณาภพ ๓ คติ ๕ วิญญาณฐิติ ๗ และสัตตาวาส ๙ ในฐานะเป็นอนิจจังอย่างนี้ โยคีกำหนดความน่ากลัวและทำให้อนิมิตตะเกิดโดยอาศัยสมถะ เมื่อเธอพิจารณาความทุกข์และความกลัวชาติเธอทำให้อชาตะเกิดขึ้นโดยอาศัยสมถะ เมื่อพิจารณาอนัตตา เธอกลัวนิมิตของชาติและทำให้อนิมิตตะและอชาตะเกิดขึ้นโดยอาศัยสมถะ เธอพิจารณาเห็นโทษภัยและได้อนุโลมขันติ[๖] นี้เป็นการพรรณนาอย่างละเอียด

ภยตูปัฏฐานญาณจบ

มุญจิตุกัมยตาญาณ

โยคีผู้ปฏิบัติภยตูปัฏฐานญาณนั้นทำมุญจิตุกัมยตาญาณให้เกิดขึ้น เมื่อเธอกลัวนิมิตแห่งขันธ์ทั้งหลาย มุญจิตุกัมยตาญาณย่อมเกิดขึ้น เมื่อเธอกลัวการอุบัติขึ้นแห่งขันธ์ทั้งหลาย มุญจิตุกัมยตาญาณย่อมเกิดขึ้น เมื่อเธอกลัวภพ ๓ คติ ๕ วิญญาณฐิติ ๗ สัตตาวาส ๙ มุญจิตุ-กัมยตาญาณย่อมเกิดขึ้น เปรียบเหมือนนกที่ตกอยู่ท่ามกลางกองเพลิงย่อมปรารถนาจะพ้นไปเสียและเปรียบเหมือนคนที่ตกอยู่ในวงล้อมของพวกโจรย่อมหาหนทางที่จะให้พ้นไปเสีย ดังนั้น ถ้าหากว่าโยคีนั้นกลัวเหตุแห่งขันธ์ การเกิดแห่งขันธ์ ภพ ๓ คติ ๕ วิญญาณฐิติ ๗ และสัตตาวาส ๙ มุญจิตุกัมยตาญาณย่อมเกิดขึ้น[๗] เมื่อเธอคำนึงถึงอนิจจัง เธอย่อมกลัวเหตุ เมื่อคำนึงถึงทุกข์ เธอย่อมกลัวชาติ เมื่อคำนึงถึงอนัตตา เธอย่อมกลัวเหตุและชาติ มุญจิตุกัมยตาญาณย่อมเกิดขึ้น

มุญจิตุกัมยตาญาณจบ

อนุโลมญาณ

เมื่อโยคีนั้นปฏิบัติมุญจิตุกัมยตาญาณอยู่ ปรารถนาที่จะปลดเปลื้องตัวเองให้เป็นอิสระจากกรรมทั้งปวงและเพื่อบรรลุนิพพาน เมื่อเธอปรารถนาจะทำนิมิตอย่างหนึ่งให้เกิดขึ้นเธอทำญาณอันเป็นไปเพื่อความหลุดพ้นให้เกิดขึ้นโดยอาศัยวิธี ๓ ประการ อนุโลมญาณย่อมเกิดขึ้นย่อมพิจารณาก้าวล่วงสังขารทั้งหลายโดยวิธี ๓ ประการ คือ โดยพิจารณาขันธ์ ๕ ว่าเป็นอนิจจัง เธอย่อมบรรลุอนุโลมญาณ การดับขันธ์ ๕ ชื่อว่าบรรลุนิพพานอันเที่ยง เมื่อพิจารณาขันธ์ ๕ โดยความเป็นทุกข์ เธอย่อมบรรลุอนุโลมญาณ การดับขันธ์ ๕ ชื่อว่าบรรลุนิพพานอันเป็นสุข เมื่อพิจารณาขันธ์ ๕ โดยความเป็นอนัตตา เธอย่อมบรรลุอนุโลมญาณ การดับขันธ์ ๕ ชื่อว่าการบรรลุนิพพานที่แท้จริง เธอก้าวล่วงสังขารทั้งหลายโดยการพิจารณาสังขารเหล่านั้นว่าเป็นอนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา

ถาม : โดยอาศัยญาณอะไร โยคีก้าวล่วงสังขารทั้งหลายได้ และโดยอาศัยญาณอะไรการก้าวล่วงสังขารทั้งหลายจึงสมบูรณ์?

ตอบ : เธอก้าวล่วงสังขารเพราะอาศัยอนุโลมญาณ การก้าวล่วงสังขารสมบูรณ์เพราะอาศัยมรรคญาณ

ถาม : อนุโลมญาณคืออะไร ?

ตอบ : คือญาณอันเป็นไปโดยอนุโลมแก่สติปัฏฐานทั้ง ๔[๑] สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ และมรรคมีองค์ ๘ นี้เป็นการอธิบายอนุโลมญาณโดยพิสดาร

อนุโลมญาณจบ

โคตรภูญาณ

อนุโลมญาณย่อมเกิดขึ้นจากการพิจารณาลักษณะแห่งสังขารทั้งหลายโดยทันที แต่เมื่อเธอพิจารณานิพพานเป็นอารมณ์อยู่ เธอย่อมทำโคตรภูญาณให้เกิดขึ้น[๒]

ถาม : โคตรภูญาณคืออะไร?

ตอบ : คือญาณที่ข้ามพ้นโคตรปุถุชน

อีกนัยหนึ่ง โคตรภูญาณคือการเก็บเกี่ยวพืชแห่งนิพพาน อภิธรรมกล่าวว่า *"การครอบงำการเกิดชื่อว่าโคตรภูญาณ*[๓] *ชัยชนะของการไม่เกิดเรียกว่า โคตรภูญาณ"*[๔] อนึ่ง การครอบงำเหตุแห่งการเกิด ชื่อว่าโคตรภูญาณ การก้าวเข้าสู่การไม่เกิด และภาวะปราศจากนิมิตเรียกว่าโคตรภูญาณ ดังนี้ ชื่อว่า เป็นการก้าวลงสู่นิพพานเป็นเบื้องแรก

โดยอาศัยโคตรภูญาณ เธอย่อมเข้าใจชัดซึ่งความทุกข์โดยทันที เธอย่อมกำจัดสมุทัย และทำนิโรธให้ปรากฏ เธอได้ชื่อว่าเป็นผู้ปฏิบัติตามมรรค และบรรลุซึ่งมรรคญาณแห่งโสดาปัตติมรรคและองค์ประกอบทั้งปวงเพื่อความตรัสรู้ บัดนี้ เธอย่อมรู้ชัดสังขตธรรม อสังขตธรรม และปรมัตถธรรม โดยอาศัยการหลีกเว้น เธอย่อมหยั่งรู้ถึงอริยสัจ ๔ ในขณะเดียวไม่ก่อนไม่หลัง

เธอรู้ทุกข์ ละสมุทัย ทำให้แจ้งนิโรธและเจริญมรรคในทันที เธอเข้าใจดังนี้ สมดังคำที่ท่านแสดงเป็นอุปมาไว้ในคาถานี้ว่า www.watprayoon.com

บุคคลย่อมนำพาสินค้าไปโดยเรือ
จากฝั่งนี้ ตัดกระแสแห่งนทีไปถึงฝั่งโน้น

อุปมาด้วยเรือ ตะเกียง และพระอาทิตย์

การเข้าใจชัดซึ่งอริยสัจ ๔ เปรียบเหมือนการข้ามฟากด้วยเรือ การกระทำทั้ง ๔ นั้น ย่อมปรากฏขึ้นทันทีทันใดไม่ก่อนไม่หลัง บุคคลนั้นย่อมละฝั่งแม่น้ำนี้ตัดกระแสน้ำพาสินค้าทั้งหลายไปและถึงฝั่งแม่น้ำข้างโน้น การละฝั่งแม่น้ำข้างนี้ไปเปรียบเหมือนญาณหยั่งรู้ความทุกข์ การตัดกระแสแห่งแม่น้ำไปได้เปรียบเหมือนกับการละสมุทัย การถึงฝั่งแม่น้ำข้างโน้นเปรียบเหมือนการทำให้แจ้งนิโรธ การถือเอาซึ่งสินค้าทั้งหลายไปได้เปรียบเหมือนการเจริญมรรค[**]

อีกนัยหนึ่ง อุปมาเหมือนตะเกียง (ที่ลุกโพลง) ในชั่วขณะหนึ่งไม่ก่อนไม่หลัง ย่อมกระทำหน้าที่ทั้ง ๔ อย่างเหล่านี้ให้บริบูรณ์ กล่าวคือการเผาไหม้ของไส้ตะเกียง การขับไล่ความมืด การเผาไหม้น้ำมัน และการสร้างแสงสว่าง[**]

อีกประการหนึ่ง อุปมาเหมือนกับพระอาทิตย์ ซึ่งทำหน้าที่ ๔ ประการในเวลาเดียวกันไม่ก่อนไม่หลัง กล่าวคือส่องสว่างให้เห็นรูป ไล่ความมืด ไล่ความเหน็บหนาว และส่องสว่าง การส่องสว่างให้เห็นรูปทั้งหลายเปรียบเหมือนกับญาณที่หยั่งรู้ทุกข์ การขับไล่ความมืดออกไปเปรียบเหมือนการละสมุทัย การไล่ความเหน็บหนาวเปรียบเหมือนการกระทำให้แจ้งนิโรธ การทำแสงสว่างให้เกิดขึ้นเปรียบเหมือนการเจริญมรรค ดังนั้น อริยญาณจึงเปรียบเหมือนพระอาทิตย์[**]

ถาม : ในบรรดาญาณที่กำหนดรู้ทุกข์ การละสมุทัย การทำให้แจ้งนิโรธ และการปฏิบัติตามมรรค อย่างไหนชื่อว่าเป็นนิมิต ? www.watprayoon.com

ตอบ : ถ้าโยคีไม่กำหนดรู้ความทุกข์ วิปัลลาส ๔ ย่อมอุบัติขึ้น และในเวลานั้นเธอย่อมเห็นแจ้งสังขตธรรม อสังขตธรรม และโลกุตรธรรมโดยอาศัยความวิเวก เพราะอาศัยญาณซึ่งเกิดขึ้นในเวลานั้น เธอย่อมกระทำให้แจ้งซึ่งอริยสัจ ๔ โดยทันทีไม่ก่อนไม่หลัง

ถาม : เรื่องเหล่านี้ควรเข้าใจอย่างไร ? www.watprayoon.com

ตอบ : โดยอาศัยอุทัพพยานุปัสสนาญาณ เธอไม่สามารถเข้าใจโอฆะแห่งทุกข์และโทษแห่งสังขารทั้งหลายตามที่เป็นจริง เพราะเธอปฏิบัติตามนิมิตซึ่งไม่สอดคล้องกับสังขารทั้งหลาย เธอก้าวล่วงซึ่งนิมิตนั้นไปได้ย่อมเห็นโทษของสังขารทั้งหลายตามเป็นจริง ทั้งนี้ก็โดยทำใจให้ดำเนินตามนิมิตซึ่งสอดคล้องกับสังขารทั้งหลาย และก้าวล่วงซึ่งนิมิตที่ไม่สอดคล้องกับสังขารทั้งหลาย บัดนี้ โยคีนั้นย่อมเข้าใจซึ่งโอฆะแห่งทุกข์และถึงซึ่งที่สุดแห่งทุกข์ได้

และอีกนัยหนึ่ง กล่าวกันว่า ถ้าเป็นเช่นนั้น เธอชื่อว่าเป็นผู้เห็นสัจจะ โดยอาศัยความวิเวกแห่งจิตและโคตรภูญาณ โคตรภูญาณเกิดขึ้นจากสังขารทั้งหลาย และก้าวล่วงสิ่งซึ่งไม่ใช่สังขาร เมื่อโคตรภูญาณซึ่งเกิดจากนิมิตแห่งสังขารก้าวล่วงสิ่งที่ไม่ใช่สังขาร เธอย่อมเข้าถึงซึ่งพระนิพพาน การพิจารณาสมุทัยเป็นอารมณ์อย่างเดียว โดยอาศัยการมุ่งมั่นต่ออารมณ์นั้น เธอย่อมสามารถพัฒนาสมาธิให้เกิดขึ้นได้ เมื่อเธอได้บรรลุสมาธิ เธอย่อมทำความสงบระงับแห่งจิตและปัญญาให้เกิดขึ้นต่อไป และที่เธอย่อมทำองค์แห่งการตรัสรู้ทุกอย่างให้บริบูรณ์ได้โดยวิธีนี้ เธอย่อมทำให้แจ้งซึ่งอริยสัจ ๔ โดยอาศัยโคตรภูญาณ ต่อจากโคตรภูญาณ ความรู้ในอริยมรรค ย่อมเกิดขึ้นทันที ในขณะนั้นเธอสามารถบรรลุสมาธิแห่งนิพพาน จิตของเธอเป็นสมาธิและพัฒนาสมถะและวิปัสสนาให้เกิดขึ้นพร้อมกับองค์ประกอบของการตรัสรู้ ดังนั้น โดยอาศัยมรรคญาณเท่านั้นที่ทำให้โยคีพิจารณาเห็นแจ้งอริยสัจ ๔ ได้

อุปมาด้วยเมืองที่ถูกไฟไหม้

เปรียบได้กับบุรุษผู้หนึ่งซึ่งกระโดดข้ามธรณีประตูของเมืองที่ไฟกำลังไหม้อยู่ เมื่อเขาก้าวเท้าข้างหนึ่งออกนอกตัวเมืองไป เขายังไม่ทันข้ามพ้นทั้งตัว ดังนั้นในขณะนั้น โคตรภูญาณอุบัติขึ้นจากอารมณ์แห่งสังขารนั้น แล้วก้าวล่วงอสังขตธรรมนั้นเสีย แต่ในที่นี้ไม่สามารถจะกล่าวได้ว่า โยคีกำจัดกิเลสทั้งหลายได้หมดแล้ว เพราะว่ายังมีสภาวะอีกหลายประการที่ไม่สมบูรณ์ เมื่อบุรุษคนหนึ่งวางเท้าของเขาทั้งสองข้างภายนอกธรณีประตูของเมืองที่ถูกไฟไหม้อยู่ จึงจะสามารถกล่าวได้ว่า เขาได้ออกจากเมืองที่ไฟกำลังไหม้อยู่ เหมือนกับว่า เมื่อโคตรภูญาณทำการเร่งเร้ามรรคญาณอยู่ไม่หยุดหย่อน จึงสามารถพูดได้ว่า ได้ก้าวล่วงกำแพงแห่งกิเลสไปได้แล้ว เพราะว่า สภาวะเหล่านั้นสมบูรณ์แล้ว ดังนั้น โดยอาศัยโคตรภูญาณ เธอได้เห็นแจ้งอริยสัจโดยสมบูรณ์"[๕]

ถาม : คำว่า ญาณหมายถึงอะไร ?

ตอบ : หมายถึงอริยสัจ ๔ เกิดขึ้นในขณะหนึ่งนั้นเรียกว่าญาณ ในที่นี้มรรคญาณและความสมดุลแห่งอินทรีย์ทั้งหลายหมายถึงสมตา (ความสมดุล) พละหมายถึงความแน่วแน่ โพธิปักขิยธรรมหมายถึงยาน องค์แห่งมรรคมีองค์ ๘ หมายถึงเหตุ สติปัฏฐานหมายถึงที่พัก

๒๗/๒

อาศัย สัมมาวายามะหมายถึงความแตกต่าง อิทธิบาทหมายถึงอุบาย พละหมายถึงอุบาย สัจจะหมายถึงความจริง สมถะหมายถึงการปราศจากการรบกวน วิปัสสนาหมายถึงเห็นแจ้ง องค์ ๒ หมายถึงไม่แยก ศีลวิสุทธิหมายถึงโล่กำบัง จิตวิสุทธิหมายถึงความไม่หวั่นไหวแห่งจิต ทัสนวิสุทธิหมายถึงทรรศนะ วสีในปัญญาหมายถึงการสละ การแผ่อุเบกขาหมายถึงการแผ่ไป ในที่ทุกแห่ง นิโรธปัญญินทรีย์หมายถึงการสลัดออกโดยสิ้นเชิง การประกอบโยนิโสมนสิการ หมายถึงการพัฒนาฉันทะให้เกิดขึ้น เนกขัมมะหมายถึงการดับเสียได้ซึ่งผัสสะและเวทนา สมาธิ หมายถึงการตั้งมั่น สติหมายถึงที่พัก ปัญญาหมายถึงสัจจะ ความสูงส่งหมายถึงคุณพิเศษ สูงสุด นิพพานหมายถึงธรรมเป็นเครื่องอยู่ที่สูงสุด

สังโยชน์ ๓

ดังนั้น โยคีรู้ชัดปัจจุบัน เห็นแจ้งปัจจุบัน และตัดสังโยชน์ ๓ กล่าวคือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส และกิเลสที่เกี่ยวเนื่องกับสังโยชน์ทั้งหลาย

ถาม : สักกายทิฏฐิ คืออะไร ?

ตอบ : ในที่นี้หมายถึง เมื่อตาเห็นรูป ปุถุชนผู้ไม่ได้สดับย่อมคิดว่า "สิ่งนี้คืออัตตา อัตตาคือรูป รูปก็คือที่อาศัยของอัตตา ในรูปนั้นมีอัตตา" ในทำนองเดียวกัน เขาย่อมเห็นว่า เวทนา สัญญา สังขาร หรือวิญญาณ ย่อมเป็นเช่นเดียวกันว่า "วิญญาณคืออัตตา อัตตาคือ วิญญาณ วิญญาณเป็นที่อาศัยของอัตตา และอัตตานั้นอยู่ในวิญญาณ" นี้เรียกว่า สักกายทิฏฐิ อัตตานี้ถูกทำลายเสียได้ และโดยวิธีนั้น ทิฏฐิ ๖๒ เริ่มต้นด้วยสักกายทิฏฐิ ก็ย่อมชื่อว่า ถูกทำลายเสียได้เช่นเดียวกัน

ถาม : วิจิกิจฉา คืออะไร ?

ตอบ : วิจิกิจฉาคือ ความสงสัยในทุกข์ ความสงสัยในสมุทัย ความสงสัยในนิโรธ และความสงสัยในมรรค ความสงสัยในพระพุทธเจ้า ความสงสัยในพระธรรม ความสงสัยในพระสงฆ์ ความสงสัยในเหตุ ความสงสัยในผล และความสงสัยทั้งในเหตุและในผล หรือ ความสงสัยใน คำสอนเรื่องปฏิจจสมุปบาท เหล่านี้เรียกว่า วิจิกิจฉา และวิจิกิจฉานี้ย่อมถูกกำจัดเสียได้

ถาม : สีลัพพตปรามาสคืออะไร ?

ตอบ : สีลัพพตปรามาสมี ๒ อย่างคือ สีลัพพตปรามาสเนื่องด้วยตัณหา และ สีลัพพตปรามาสเนื่องด้วยโมหะ (ในที่นี้ เช่นเมื่อบุคคลเกิดความคิดอย่างนี้ว่า) "โดยอาศัยพรตข้อนี้ โดยอาศัยศีลข้อนี้ โดยอาศัยตบะข้อนี้ และโดยอาศัยพรหมจรรย์ข้อนี้ เราจะบังเกิดในสวรรค์ หรือเราจะบังเกิดในพรหมโลก" นี้เรียกว่าสีลัพพตปรามาสเนื่องจากตัณหา (อีกนัยหนึ่ง) ในที่นี้เมื่อสมณะหรือพราหมณ์คนใดคนหนึ่งคิดว่า "โดยอาศัยศีลนี้ ความบริสุทธิ์นี้ และการ

ปฏิบัติเพื่อความบริสุทธิ์แห่งศีลนี้ (เราไปบังเกิด..เป็นต้น) ข้อนี้เรียกว่า สีลัพพตปรามาสเพราะโมหะ สีลัพพตปรามาสชนิดนี้ก็ชื่อว่าถูกกำจัดไปได้เช่นเดียวกัน**

ถาม : อะไรคือกิเลสทั้งหลายที่เกี่ยวเนื่องกับสังโยชน์เหล่านั้น?

ตอบ : ราคะ โทสะ และโมหะ ซึ่งเป็นเหตุนำไปสู่ทุคติ เรียกว่ากิเลสที่เกี่ยวเนื่องกับสังโยชน์กิเลสเหล่านี้ก็ถูกกำจัดไปด้วย บัดนี้โยคีย่อมบรรลุโสดาปัตติผล ถ้าเธอยังไม่ได้บรรลุถึงขั้นพระโสดาบัน แต่อยู่ในระหว่างหัวเลี้ยวหัวต่อของความเป็นพระโสดาบัน ดำรงอยู่บนพื้นฐานแห่งปัญญาหรือสมาธิหรือโดยปัญญาวิธีซึ่งเกิดขึ้นโดยอาศัยปัญญาและสมาธินั้น ดังกล่าวมานี้คือการพรรณนาโสดาปัตติมรรคญาณ พระโสดาบันย่อมทำลายเสียได้ซึ่งสังโยชน์ ๓ เหล่านั้นทันที ดังนั้น อารมณ์ของเธอเป็นอสังขต วิธีการซึ่งไม่ต่างไปจากมรรคและสภาวะอื่นๆ ย่อมกระตุ้นผลญาณและผลจิตของพระโสดาบันนั้นให้เกิดขึ้น

เมื่อได้เห็นมรรค ผลและนิพพานแล้ว เธอย่อมตัดกิเลสเสียได้ และย่อมมองเห็นกิเลสทั้งหลายที่ยังเหลืออยู่ สภาวะนี้คือโสดาบันและเป็นสภาวะที่ไม่คลอนแคลน สภาวธรรมนี้เกิดแต่อกของพระผู้มีพระภาคเจ้า สภาวธรรมนี้เกิดแต่พระโอษฐ์ของพระผู้มีพระภาคเจ้า นี้คือธรรมที่เกิดจากธรรม** สภาวธรรมนี้เป็นองคาพยพแห่งธรรมแยกออกจากสรรพสิ่ง เรียกว่าปฏิปทาประกอบไปด้วยปัญญา นี้เรียกว่าการเสพคุ้นอริยธรรม สภาวะนี้ดำรงอยู่ตรงธรณีประตูแห่งอมตะ** บัดนี้ เมื่อโยคีนั้นเจริญปัญญาของตนให้บริบูรณ์อยู่ ชื่อว่าได้หยั่งรู้กุศลธรรม หลังจากหยั่งรู้กุศลธรรม เธอย่อมเจริญญาณให้บริบูรณ์ได้ เมื่อใดญาณของเธอบริบูรณ์แล้ว เมื่อนั้นเธอย่อมเข้าถึงกระแสแห่งอริยธรรม ย่อมเสพคุ้นกับปัญญา และเปิดประตูแห่งอริยธรรมและดำรงอยู่กับอริยธรรมนั้น ดังนั้นจึงมีคำกล่าวไว้เป็นคาถาดังนี้ว่า

โสดาปัตติผลประเสริฐ
ยิ่งกว่าครองราชย์ทั่วปฐพี
ยิ่งกว่าเป็นราชาแห่งสวรรค์
ยิ่งกว่าอธิปไตยใดในโลกทั้งปวง**

พระสกทาคามี

เมื่อดำรงอยู่ในโสดาปัตติผลแล้ว โยคีทำความพยายามให้ยิ่งขึ้นไปโดยมีความปรารถนาเพื่อบรรลุสกทาคามิผล และเธอย่อมเห็นแจ้งความเกิดความตาย และสภาวะอื่น ๆ เธอเห็นแจ้งสัจจะตามที่กล่าวข้างต้น เธอประกอบความเพียรตามวิธีที่ทำให้เธอได้เห็นแล้วซึ่งมรรคนั้น โดยอาศัยอินทรีย์ และโพธิปักขิยธรรม เธอย่อมพิจารณาเห็นแจ้งสัจจะ เหตุนั้นเธอย่อมปฏิบัติและเข้าถึงนิโรธ เธอย่อมตัดเสียได้ ซึ่งกิเลสราคะ โทสะอย่างหยาบ และกิเลสทั้ง

หลายที่ตั้งอยู่ในที่นั้น[๓๔] โดยวิธีการแห่งมรรคนั้นเธอย่อมบรรลุสกทาคามิผลโดยทันที

พระอนาคามี

เมื่อดำรงอยู่ในสกทาคามิผล เธอพยายามให้ยิ่งขึ้นไปเพื่อบรรลุอนาคามิผล และย่อมเห็นชัดซึ่งความแก่ ความตาย และ สภาวธรรมอื่น ๆ เธอพิจารณาเห็นสภาวะทั้งหลายตามเป็นจริง ดังกล่าวแล้วข้างต้น เธอย่อมประกอบความเพียร โดยวิธีที่ทำให้เธอได้เห็นมรรคนั้น โดยอาศัยอินทรีย์ พละ และโพธิปักขิยธรรม เธอย่อมเห็นแจ้งสัจจะ และปฏิบัติมุ่งตรงไปยังนิโรธ เธอย่อมกำจัดได้ซึ่งราคะ โทสะอย่างละเอียด และกิเลสทั้งหลายที่ตั้งอยู่ในที่นั้น โดยวิธีแห่งมรรคนี้ เธอย่อมบรรลุอนาคามิผลทันที[๓๕]

พระอรหันต์

โยคีนั้นดำรงอยู่ในอนาคามิผลย่อมปรารถนาประกอบความเพียรให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไป เพื่อบรรลุอรหัตผล และเธอเห็นแจ้งซึ่งความเกิดความตาย และสภาวธรรมอื่น ๆ เธอย่อมพิจารณาเห็นสภาวธรรมต่าง ๆ ตามที่กล่าวไว้ข้างต้นแล้วประกอบความเพียรตามหนทางที่ทำให้เธอได้เห็นมรรคนั้นแล้ว โดยอาศัยอินทรีย์ พละและโพธิปักขิยธรรม เธอย่อมพิจารณาเห็นสัจจะ เหตุนั้น เธอจึงกำจัดรูปตัณหาและอรูปตัณหาเสียได้ เธอย่อมกำจัดเสียได้ ซึ่งมานะ อุทธัจจะ อวิชชา และกิเลสอย่างอื่นทั้งหมดโดยสิ้นเชิง[๓๖] หลังจากนั้นโยคีนั้น ย่อมบรรลุอรหัตผล เห็นแจ้งมรรค เห็นแจ้งอรหัตผล และเห็นแจ้งความสิ้นไปแห่งกิเลสทั้งหลาย เหตุนั้น ภิกษุนั้นจึงเป็นพระอรหันต์ละอาสวะทั้งหลายเสียได้ ทำสิ่งที่ต้องทำเสร็จแล้ว กิจอื่นที่จะต้องทำอีกไม่มี บรรลุจุดหมายพรหมจรรย์ ถอนเสียได้ซึ่งสังโยชน์ทั้งหลาย รู้วิมุตติ[๓๗] ละองค์ประกอบ ๕ ประการ และประกอบไปด้วยองค์ ๖ ประการและย่อมถึงความเกษม เธอย่อมพ้นจากบ่วงคือความตาย ละความดับที่ประกอบด้วยมิจฉาทิฏฐิเชื่อและมองหาความไม่มีมลทิน เข้าถึงความสงบแห่งกายสังขาร และบรรลุกำไรอันสูงสุด เธอได้รับการขนานนามว่า เป็นผู้กำจัดความโกรธเสียได้ เป็นบุคคลผู้ถึงซึ่งฝั่งโน้น[๓๘] ผู้หลุดพ้นจากกิเลสทั้งหลาย ผู้ไม่มีสังโยชน์และนิวรณ์ เป็นวงศ์ของพระอริยะ เปลื้องภาระเสียได้ ผู้ไม่ติดข้องในภพ เป็นสมณะ พราหมณ์ ผู้บริสุทธิ์ ผู้รู้สาระ เป็นพราหณ์ผู้ประเสริฐ เป็นพระอรหันต์ ผู้บรรลุญาณ ผู้ถอนกิเลส ผู้ชนะ ผู้สงบและผู้ก่อให้เกิดความสงบเย็น นี้คือ การอธิบายเรื่องพระอรหันต์โดยพิสดาร

พระโสดาบัน ๓ จำพวก

บัดนี้ พระโสดาบันนั้นไม่ประกอบความเพียรยิ่ง ๆ ขึ้นไป เธอย่อมจัดอยู่ในพระโสดาบัน ๓ ประเภท พระโสดาบัน ๓ ประเภทนั้น มีดังต่อไปนี้ คือเอกพีชี (ผู้มีพืชคืออัตภาพอันเดียว)

สัตตักขัตตุปรมะ (ผู้มี ๗ ครั้งเป็นอย่างยิ่ง คือเวียนเกิดอยู่ในสุคติเพียง ๗ ครั้งเป็นอย่างมาก) และโกลังโกละ(ผู้ไปจากสกุลสู่สกุลที่ดี)

สัตตักขัตตุปรมะคือเป็นพวกที่มีอินทรีย์อ่อน โกลังโกละเป็นพวกที่มีอินทรีย์ปานกลาง และเอกพีชีเป็นพวที่มีอินทรีย์แก่กล้า

สัตตักขัตตุปรมะเกิดในสวรรค์เพียง ๖ ครั้ง ส่วนในครั้งที่ ๗ เธอจะกลับมาเกิดในมนุษยภูมิอีกแล้วทำที่สุดแห่งทุกข์ได้

โกลังโกละได้แก่ พระโสดาบันผู้ที่เกิดในตระกูลดีเพียง ๓ หรือ ๔ ครั้ง และสามารถทำที่สุดแห่งทุกข์ได้

เอกพีชีเกิดเป็นมนุษย์เพียงครั้งเดียวก็สามารถทำที่สุดแห่งทุกข์ได้

ถ้าพระสกทาคามีไม่สามารถประกอบความเพียรให้ยิ่งขึ้นไปกว่านี้ เธอย่อมกลับมาเกิดในโลกนี้อีกครั้งหนึ่งและสามารถทำที่สุดแห่งทุกข์ได้[๑๐]

พระอนาคามี ๕ จำพวก

ถ้าพระอนาคามีไม่ประกอบความเพียรให้ยิ่งขึ้นไปในชาตินี้ เธอย่อมจะไปอุบัติในชั้นสุทธาวาส[๑๑] พระอานาคามีแบ่งออกเป็น ๕ จำพวก ตามความแตกต่างแห่งอินทรีย์ คือ อันตราปรินิพพายี อุปหัจจปรินิพพายี อสังขารปรินิพพายี สสังขารปรินิพพายี อุทธังโสโตอกนิฏฐคามี กล่าวคือบุคคลผู้ทำอริยมรรคให้แจ้งเพื่อจะถอนสังโยชน์ที่เหลืออยู่ พร้อมกับอนุสัยทั้งหลายและนิพพานในระหว่าง คือ เกิดในสุทธาวาสภพใดภพหนึ่ง อายุยังไม่ถึงกึ่งก็ปรินิพพาน ชื่อว่าอันตรปรินิพพายี บุคคลผู้ซึ่งทำอริยมรรคให้แจ้งเพื่อกำจัดสังโยชน์ทั้งลายที่เหลือพร้อมกับอนุสัยและเข้าสู่ปรินิพพานเมื่ออายุพ้นกึ่งหนึ่งแล้ว ชื่อว่า อุปหัจจปรินิพพายี บุคคลผู้ทำอริยมรรคให้แจ้ง เพื่อกำจัดสังโยชน์ที่เหลือและอนุสัยทั้งหลาย โดยไม่มีการชักจูง เรียกว่า อสังขารปรินิพพายี บุคคลผู้ทำอริยมรรคให้แจ้งเพื่อกำจัดสังโยชน์และอนุสัยที่เหลือโดยมีการชักจูงจากภายนอกชื่อว่าสสังขารปรินิพพายี เธอท่องเที่ยวไปจากพรหมโลกชั้นอวิหาสู่ชั้นอตัปปา จากชั้นอตัปปาไปสู่ชั้นสุทัสสา จากชั้นสุทัสสาไปยังชั้นสุทัสสี จากชั้นสุทัสสีไปยังชั้นชั้นอกนิฏฐา ในชั้นอกนิฏฐาเธอทำอริยมรรคให้แจ้งเพื่อที่จะกำจัดเสียซึ่งสังโยชน์ที่เหลือและอนุสัยทั้งหลายแล้วเข้าสู่นิพพาน พระอนาคามีนี้เรียกว่า อุทธังโสโตอกนิฏฐคามี[๑๒] อายุขัยในพรหมโลกชั้นอวิหาหนึ่งหมื่นกัลป์ ในชั้นอตัปปา ๒ หมื่นกัลป์ ในชั้นสุทัสสา ๔ หมื่นกัลป์ ในชั้นสุทัสสี ๘ หมื่นกัลป์ ในชั้นอกนิฏฐา ๑ แสน ๖ หมื่นกัลป์[๑๓] ในพรหมโลกแต่ละชั้นนั้นมีพรหม ๕ ตน (อาศัยอยู่) แต่ในชั้นอกนิฏฐามีพรหม ๔ ตน (อาศัยอยู่) ในพรหมโลกทั้ง ๕ ชั้นนั้น ผู้ที่บรรลุพระโสดาบันขึ้นไปจะไม่ไปอุบัติจึงมีพรหมทั้งหมด ๒๔ ตน อาศัยอยู่

ผู้ที่อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ได้ตัดกิเลสทั้งหลายสิ้นแล้ว ไม่มีกิเลสอื่นใดที่ยังเหลืออยู่ที่เธอจะต้องกำจัด ดังนั้น จึงไม่มีเหตุที่จะเป็นเชื้อแห่งภพใหม่ เพราะไม่มีเหตุเป็นแดนเกิด เธอจึงเป็นผู้ไม่มีภพทำลายสังขารทั้งหลายเสียได้ ได้กำจัดความทุกข์เสียได้ เหตุที่จะก่อให้เกิดความทุกข์อีกไม่มี สภาวะนี้แหละเป็นสภาวะสิ้นทุกข์อย่างแท้จริง สมดังที่ท่านร้อยกรองไว้เป็นคาถาว่า

> **ประหนึ่งว่านายช่างตีก้อนเหล็กที่ร้อนแดงเพื่อให้เข้ารูป ลูกไฟย่อมปลิวขึ้นและตกลงไปในน้ำย่อมดับสนิทได้ฉันใด ที่สุดของพระอรหันต์ย่อมเป็นจริงและคติของท่านนั้นก็หาร่องรอยไม่ได้ ฉันนั้น เมื่อสลัดได้อย่างนั้นและปลดปล่อยตัวเองให้เป็นอิสระจากราคะคันถะและอาสวะ ท่านบรรลุภาวะที่เป็นสุขอันไม่คลอนแคลนและคติของท่านหาร่องรอยมิได้**

ปกิณณกกถา

ปกิณณกกถามีดังต่อไปนี้ คือวิปัสสนา วิตก ปีติ เวทนา ภูมิ อินทรีย์ วิมุตติ กิเลส สมาบัติ ๒

สมถะและวิปัสสนา

วิปัสสนามี ๒ ชนิด คือวิธีสมถะ และวิธีวิปัสสนาล้วน

ถาม : วิปัสสนาในวิธีสมถะ คืออย่างไร?

ตอบ : เมื่อจิตเป็นสมาธิแล้ว บุคคลย่อมกำจัดนิวรณ์เสียได้ด้วยกำลังแห่งสมาธินั้น และเธอย่อมเข้าใจรูป หลังจากที่เธอจำแนกแยกแยะนาม โดยอาศัยองค์ฌาน บัดนี้ เมื่อเริ่มต้นด้วยสมาธิ เธอย่อมดำเนินต่อไปยังวิปัสสนา

วิปัสสนาล้วน บุคคลกำจัดนิวรณ์เสียได้ โดยอาศัยกำลังแห่งปัญญา เธอย่อมพิจารณาเห็นนาม ภายหลังจากรูปโดยอาศัยกายสังขาร ชื่อว่าเริ่มต้นด้วยวิปัสสนา เธอย่อมเจริญสมถะภายหลัง”[๕]

วิตกและวิปัสสนาล้วน

วิปัสสนาล้วนย่อมมีวิตก ในปฐมฌานมรรคและผลของวิปัสสนามีวิตก ในตติยฌานญาณและโคตรภูประกอบไปด้วยวิตก มรรคและผลปราศจากวิตก มรรคในภูมิแห่งวิตกย่อมบริบูรณ์ด้วยองค์มรรคทั้ง ๘ ในภูมิที่ไม่มีวิตกนั้น องค์มรรค ๗ ขจัดการพิจารณา

ปิติ

เบื้องแรกผู้ปฏิบัติวิปัสสนาล้วน ย่อมเสวยความทุกข์เพราะสังขารทั้งหลาย เธออาศัยอนุโลมญาณแห่งวิปัสสนาย่อมทำสภาวะที่ปราศจากทุกข์ให้บริบูรณ์และเจริญโคตรภู มรรคและผลย่อมนำปีติมาให้ ต่อจากนั้นผู้ปฏิบัติวิปัสสนาล้วนย่อมบรรเทาเสียได้ซึ่งความทุกข์แห่งสังขารทั้งหลาย ในทุติยฌานวิปัสสนาและมรรคผลย่อมนำปีติมาให้ในทุติยฌาน วิปัสสนาและมรรคผล ย่อมนำปีติมาให้ในตติยฌานและจตุตถฌาน ในมรรคผลของภูมิ ปีติ โพชฌงค์ ๗ ย่อมอุบัติขึ้น โพชฌงค์ ๖ ในภูมิที่ปราศจากปีติ กำจัดวิตกซึ่งเป็นปีติ

เวทนา

เบื้องแรกผู้ปฏิบัติวิปัสสนาล้วนเสวยความทุกข์แห่งสังขารทั้งหลาย วิปัสสนาและอนุโลมญาณย่อมนำมาซึ่งอุเบกขา โคตรภู มรรคและผลย่อมนำปีติมาให้ ต่อจากนั้นผู้ปฏิบัติวิปัสสนาล้วนย่อมบรรลุเสียได้ความสมบูรณ์แห่งสังขาร ในตติยฌาน วิปัสสนามรรคและผลย่อมนำปีติมาให้ ในจตุตถฌานวิปัสสนาญาณมรรคและผลย่อมนำอุเบกขามาให้

ภูมิ

ภูมิ มี ๒ ชนิด กล่าวคือ ทัสสนภูมิ และภาวนาภูมิ ในที่นี้ โสดาปัตติมรรคเป็นทัสสนาภูมิ มรรค ๓ และผล ๔ ที่เหลือเป็นภาวนาภูมิ เมื่อไม่ได้เห็นมาก่อนบุคคลย่อมเห็นแจ้งเดี๋ยวนี้ นี้คือทัสสนภูมิ บุคคลย่อมเห็นแจ้งอย่างนั้น และใส่ใจกับสิ่งที่เห็นนั้น สิ่งนี้เรียกว่าภาวนาภูมิ[๓] และอีกประการหนึ่ง มีภูมิอื่นอีก ๒ ชนิด กล่าวคือ เสขภูมิและอเสขภูมิ ในที่นี้มรรค ๔ และผล ๓ จัดเป็นเสขภูมิ พระอรหัตผลจัดเป็นอเสขภูมิ

อินทรีย์

อินทรีย์ที่เป็นโลกุตตระมี ๓ อย่างคือ อัญญาตัญญัสสามิตินทรีย์ (อินทรีย์ซึ่งเป็นประกันความรู้ของผู้ที่ยังไม่รู้) อัญญินทรีย์ (อินทรีย์แห่งสิ่งที่อาจรู้ได้อย่างแท้จริง) อัญญาตาวินทรีย์ (อินทรีย์ของบุคคลผู้รู้แล้ว) ในที่นี้มรรคญาณของพระโสดาบันเรียกว่า อัญญาตัญญัสสามิตินทรีย์ มรรคญาณที่เหลือทั้ง ๓ และผลญาณที่เหลือทั้ง ๓ เรียกว่าอัญญินทรีย์ ส่วนอัญญาตาวินทรีย์ได้แก่ผลญาณของพระอรหันต์ บุคคลผู้ซึ่งรู้ธรรมทั้งหมดโดยสิ้นเชิง เรียกว่ามีอัญญาตาวินทรีย์[๔]

วิโมกข์ ๓

วิโมกข์แบ่งออกเป็น ๓ อย่างคือ อนิมิตตวิโมกข์ อัปปณิหิตวิโมกข์และสุญญตวิโมกข์ ในที่นี้การไม่ปรากฏแห่งนิมิตรในโคตรภูญาณ เรียกว่า อนิมิตวิโมกข์การไม่มีความปรารถนาเรียกว่า

๒๗๘

อัปปณิหิตวิโมกข์[๓] การไม่มีอุปาทานเรียกว่าสุญญตวิโมกข์ และอีกประการหนึ่ง วิโมกข์ทั้ง ๓ เหล่านี้ ย่อมทำมรรคต่างๆ ให้สำเร็จโดยอาศัยการแทงตลอด และย่อมทำมรรคเดียวกันให้บริบูรณ์โดยอาศัยการบรรลุ

ถาม : วิโมกข์ทั้ง ๓ ย่อมทำมรรคต่างๆ ให้บริบูรณ์โดยอาศัยการแทงตลอดได้อย่างไร?

ตอบ : โดยอาศัยการแทงตลอดอนิจจตา อนิมิตตวิโมกข์ย่อมบริบูรณ์ โดยอาศัยการแทงตลอดทุกขตา อัปปณิหิตวิโมกข์ย่อมบริบูรณ์ และโดยอาศัยการแทงตลอดอนัตตตา สุญญตวิโมกข์ย่อมบริบูรณ์

ถาม : อนิมิตตวิโมกข์ ย่อมบริบูรณ์ โดยอาศัยการแทงตลอดอนิจจตาได้อย่าไร?

ตอบ : การมนสิการอนิจจตา ย่อมทำลายสังขารทั้งหลายเสียได้ และทำใจให้หลุดพ้นได้หลายวิธี ดังนั้น ศรัทธาและอินทรีย์ ๔ ที่เหลือจึงบังเกิดขึ้น และญาณตถตาของนิมิตนั้นย่อมแสดงให้เห็นถึงความเป็นอนิจจังของสังขตธรรมทั้งหลายทั้งปวง ย่อมกระตุ้นให้เกิดความกลัวในนิมิตแห่งสังขารทั้งหลาย และเมื่อบุคคลพิจารณาอนิมิตต่อไป ย่อมล่วงพ้นนิมิต โดยอาศัยวิมุตติซึ่งไม่มีนิมิต ความหลุดพ้นจากสังขารทั้งหลายจึงเกิดขึ้น ดังนั้น อนิมิตตวิโมกข์จึงบริบูรณ์ โดยอาศัยการแทงตลอดอนิจจตา

ถาม : อัปปณิหิตวิโมกข์ย่อมบริบูรณ์ได้โดยอาศัยการแทงตลอดทุกขตาได้อย่างไร?

ตอบ : การมนสิการทุกข์ช่วยให้เกิดความกลัวต่อสังขารทั้งหลาย และทำใจให้หลุดพ้นโดยวิธีต่าง ๆ ดังนั้น สมาธิและอินทรีย์ทั้งหลายที่เหลืออีก ๔ อย่างจึงเกิดขึ้น และญาณรู้ตถตาภพย่อมแสดงความทุกข์แห่งสังขตธรรมทั้งหลายให้ปรากฏ ย่อมเดือนภัยแห่งชาติ ย่อมบรรลุญาณอันเข้าใจชาติดำเนินไปสู่ความไม่มีชาติ ย่อมก้าวล่วงเสียได้ซึ่งชาติ โดยอาศัยอัปปณิหิตวิโมกข์และการปล่อยวางขันธ์ทั้งหลายย่อมอุบัติขึ้น ดังนั้น อัปปณิหิตวิโมกข์จึงบริบูรณ์โดยอาศัยการแทงตลอดทุกขตา

ถาม : สุญญตวิโมกข์ ย่อมบริบูรณ์โดยอาศัยการแทงตลอดอนัตตตาอย่างไร?

ตอบ : การมนสิการความเป็นอนัตตา ย่อมทำสุญญตาแห่งสังขารทั้งหลายให้ปรากฏ และย่อมก่อให้เกิดนิพพานสิ้นสังขารเหล่านั้น ดังนั้น ปัญญา และอินทรีย์อื่น ๆ อีก ๔ อย่างย่อมอุบัติขึ้น และญาณอันรู้ตถตาแห่งอินทรีย์ทั้งหลายและชาติย่อมแสดงความเป็นอนัตตาแห่งสังขตธรรมทั้งหลายให้ปรากฏ เมื่อปลดปล่อยตัวเองให้เป็นอิสระจากนิมิตและชาติ จิตซึ่งดำเนินไปตามอนิมิตธาตุย่อมไปพ้นการแตกดับแห่งสังขารทั้งหลายและเข้าถึงนิพพาน โดยอาศัยสุญญตวิโมกข์ และการหลุดพ้นจากขันธ์ทั้งหลายย่อมเกิดขึ้น ดังนั้น โดยอาศัยการแทงตลอดอนัตตตา สุญญตวิโมกข์ย่อมบริบูรณ์ ดังนั้น วิโมกข์ทั้ง ๓ เหล่านี้ ย่อมทำมรรคต่าง ๆ ให้บริบูรณ์ได้โดยอาศัยการแทงตลอด

ถาม : วิโมกข์ ๓ เหล่านี้ย่อมทำมรรคอันหนึ่งให้เต็มโดยอาศัยการแทงตลอดอย่างไร?

ตอบ : โดยอาศัยอนิมิตตวิโมกข์ วิโมกข์ ๓ ย่อมอุบัติขึ้น เพราะเหตุแห่งอนิมิต จิตตวิโมกข์จึงอุบัติขึ้น แม้ว่าจะได้บรรลุซึ่งวิโมกข์ แต่ว่าความปรารถนาก็ยังเหลืออยู่ ดังนั้นจึงบรรลุอัปปณิหิตวิโมกข์นั้น วิโมกข์ทั้ง ๓ จึงบริบูรณ์ได้อย่างนี้ โดยอาศัยมนสิการ (อนิจจตาเป็นต้น) จิตตวิโมกข์ย่อมอุบัติขึ้น โดยอาศัยความหลุดพ้นจากนิมิตและอุปาทานจึงได้สุญญตวิโมกข์ และวิโมกข์ทั้ง ๓ ย่อมบริบูรณ์ได้ เพราะว่าเมื่อมีการหลุดพ้นจากอุปาทานเกิดขึ้น ย่อมมีความหลุดพ้นเพราะพิจารณานิมิต ดังนั้น หลังจากการบรรลุซึ่งวิโมกข์ทั้ง ๓ มรรคอันหนึ่งย่อมบริบูรณ์ได้อย่างนี้

วิโมกข์และการเข้าถึงวิโมกข์

ถาม : อะไรคือความแตกต่างระหว่างวิโมกข์และการเข้าถึงวิโมกข์?

ตอบ : ความเป็นอิสระจากกิเลสทั้งหลายซึ่งเป็นตัวทำให้มรรคญาณมัวหมอง เรียกว่าวิโมกข์ การเข้าสู่อมตะโลกุตตรมรรค เป็นการเข้าถึงวิโมกข์ อักนัยหนึ่ง วิโมกข์เป็นเพียงมรรคญาณเท่านั้น อารมณ์ของวิโมกข์ก็คือนิพพาน เรียกว่าการก้าวเข้าถึงวิโมกข์

กิเลส ๑๓๔ ชนิด

กิเลส ๑๓๔ ชนิด กิเลสเหล่านั้นได้แก่ อกุศลมูล ๓ เอสนา ๓ อาสวะ ๔ คันถะ ๔ โอฆะ ๔ โยคะ ๔ อุปาทาน ๔ อคติ ๔ มัจฉริยะ ๕ นิวรณ์ ๕ วิวาทมูล ๖ อนุสัย ๗ โลกธรรม ๘ มานะ ๙ กิเลสวัตถุ ๑๐ อกุศลกรรมบถ ๑๐ สังโยชน์ ๑๐ มิจฉัตตะ ๑๐ วิปัลลาส ๑๒ อกุศลจิตตุปบาท ๑๒

อกุศลมูล ๓

ในที่นี้อกุศลมูลจำแนกออกเป็น ๓ ชนิด คือ ราคะ โทสะ และโมหะ[๓๙] บรรดาอกุศลมูลเหล่านี้ โทสะมีอยู่เบาบางในมรรคทั้ง ๒ คือโสดาปัตติมรรค และสกทาคามิมรรค โทสะย่อมอันตรธานไปในอนาคามิมรรค ราคะและโมหะย่อมเบาบางไปในมรรคทั้ง ๓ และราคะและโมหะย่อมอันตรธานไปหมดสิ้นไปในอรหัตมรรค

เอสนา ๓

เอสนา(การแสวงหา)มี ๓ อย่างคือ กาเมสนา(แสวงหากาม) ภเวสนา(แสวงหาภพ) และพรหมจริเยสนา(แสวงหาพรหมจรรย์)[๔๐] บรรดาเอสนาทั้ง ๓ ชนิดนี้ พรหมจริเยสนาถูกทำลายโดยสิ้นเชิงในพระโสดาปัตติมรรค กาเมสนาถูกทำลายในอนาคามิมรรค และภเวสนาถูกทำลายในอรหัตมรรค

อาสวะ ๔

อาสวะมี ๔ ชนิดคือ กามาสวะ ภวาสวะ ทิฏฐาสวะ และอวิชชาสวะ ในที่นี้ทิฏฐาสวะถูกทำลายโดยโสดาปัตติมรรค กามาสวะถูกทำลายโดยอนาคามิมรรค ภวาสวะและอวิชชาสวะถูกทำลายอรหัตมรรค www.watprayoon.com

คันถะ ๔

คันถะมี ๔ ชนิดคือ อภิชฌากายคันถะ พยาบาทกายคันถะ สีลัพพตปรามาสกายคันถะ และอิทังสัจจาภินิเวสกายคันถะ ในที่นี้สีลัพพตปรามาสกายคันถะ อิทังสัจจาภินิเวสนกายคันถะถูกทำลายได้ด้วยโสดาปัตติมรรค พยาบาทกายคันถะถูกทำลายด้วยอนาคามิมรรค อภิชฌากายคันถะถูกทำลายด้วยอรหัตมรรค

โอฆะ ๔

โอฆะมี ๔ ชนิดคือ กาโมฆะ ภโวฆะ ทิฏโฐฆะ และอวิชโชฆะ(โอฆะ ๔ ถูกทำลายเช่นเดียวกับอาสวะ ๔ ข้างต้น) www.watprayoon.com

โยคะ ๔

โยคะมี ๔ ชนิดคือ กามโยคะ ภวโยคะ ทิฏฐิโยคะ และอวิชชาโยคะ โยคะทั้ง ๔ เหล่านี้ย่อมถูกทำลาย ดังที่กล่าวแล้ว(ในอาสวะ ๔) www.watprayoon.com

อุปาทาน ๔

อุปาทานมี ๔ ชนิดคือ กามุปาทาน ทิฏฐุปาทาน สีลัพพตุปาทาน และอัตตวาทุปาทาน ในที่นี้ อุปาทาน ๓ อย่าง ถูกทำลายในโสดาปัตติมรรค กามุปาทานถูกทำลายในอรหัตมรรค

อคติ ๔

อคติ ๔ อย่างคือ ฉันทาคติ โทสาคติ ภยาคติ และโมหาคติ ในที่นี้อคติ ๓ ย่อมถูกทำลายด้วยโสดาปัตติมรรค ฉันทาคติถูกทำลายด้วยอรหัตมรรค

มัจฉริยะ ๕ www.watprayoon.com

มัจฉริยะ ๕ คือ อาวาสมัจฉริยะ กุลมัจฉริยะ ลาภมัจฉริยะ วัณณมัจฉริยะ และธัมมมัจฉริยะ มัจฉริยะ ๕ เหล่านี้ ย่อมถูกทำลายไปด้วยอนาคามิมรรค

นิวรณ์ ๕

นิวรณ์มี ๕ คือ กามฉันทนิวรณ์ พยาบาทนิวรณ์ ถีนมิทธนิวรณ์ อุทธัจจกุกกุจจนิวรณ์ และวิจิกิจฉานิวรณ์ ในที่นี้วิจิกิจฉาถูกทำลายด้วยโสดาปัตติมรรค กามฉันทะ พยาบาท กุกกุจจะถูกทำลายไปด้วยอนาคามิมรรค ถีนะและอุทธัจจะถูกทำลายด้วยอรหัตมรรค (ส่วน) มิทธะย่อมติดไปกับรูป

วิวาทมูล ๖

วิวาทมูล ๖ คือมักขะ ปลาสะ อิสสา สาเถยยะ ปาปิจฉตา และมิจฉาทิฏฐิ ในที่นี้สาเถยยะ ปาปิจฉตาและมิจฉาทิฏฐิถูกทำลายด้วยโสดาปัตติมรรค มักขะ ปลาสะ และอิสสาถูกทำลายด้วยอนาคามิมรรค

อนุสัย ๗

อนุสัย ๗ คือ กามราคานุสัย ปฏิฆานุสัย ทิฏฐานุสัย วิจิกิจฉานุสัย มานานุสัย ภวราคานุสัย และอวิชชานุสัย ในที่นี้ทิฏฐานุสัยและวิจิกิจฉานุสัยถูกทำลายด้วยโสดาปัตติมรรค กามราคานุสัยและปฏิฆานุสัยถูกทำลายด้วยอนาคามิมรรค มานานุสัย ภวราคานุสัย และอวิชชานุสัยถูกทำลายด้วยอรหัตมรรค

โลกธรรม ๘

โลกธรรม ๘ คือ ลาภ เสื่อมลาภ ยศ เสื่อมยศ สรรเสริญ นินทา สุข และทุกข์ ในที่นี้อนิฏฐารมณ์ ๔ อย่างย่อมถูกทำลายด้วยอนาคามิมรรค อิฏฐารมณ์ ๔ อย่างย่อมถูกทำลายไปด้วยอรหัตมรรค

มานะ ๙

บุคคลมีมานะกับผู้ที่เหนือกว่าว่า "เราดีกว่าเขา""เราเสมอเขา" หรือ "เราเลวกว่าเขา"
หรือมีมานะกับผู้เสมอกันว่า "เราดีกว่าเขา" "เราเสมอเขา" หรือ "เราเลวกว่าเขา"
หรือมีมานะกับผู้ที่ด้อยกว่าว่า "เราดีกว่าเขา" "เราเสมอเขา" หรือ "เราเลวกว่าเขา"
มานะทั้ง ๙ นี้ถูกทำลายด้วยอรหัตมรรค

กิเลสวัตถุ ๑๐

กิเลสวัตถุ ๑๐ คือ โลภะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ วิจิกิจฉา ถีนะ อุทธัจจะ อหิริกะ และอโนตตัปปะ ในที่นี้ ทิฏฐิและวิจิกิจฉาย่อมถูกทำลายด้วยโสดาปัตติมรรค โทสะถูกทำลายด้วย อนาคามิมรรค กิเลสที่เหลือ ๗ ชนิดถูกทำลายด้วยอรหัตมรรค

๒๔๒

อีกประการหนึ่ง มีกิเลสนอกจากนี้อีก ๑๐ ชนิด คือ

บุคคลย่อมคิดว่า "ผู้นี้ขัดขวางเราแล้ว กำลังขัดขวางเรา จะขัดขวางเรา"

หรือเธอย่อมคิดว่า "ผู้นี้ได้ขัดขวางผู้ที่รักของเรา กำลังขัดขวางพวกเขา จะขัดขวางพวกเขา"

หรือเธอย่อมคิดว่า"ผู้นี้ได้สนับสนุนศัตรูของเราแล้ว กำลังสนับสนุนศัตรูของเรา จะสนับสนุนศัตรูของเรา" และบุคคลทำสิ่งที่ไม่สมควร

กิเลสวัตถุทั้ง ๑๐ อย่างเหล่านี้ถูกทำลายด้วยอนาคามิมรรค

อกุศลกรรมบถ ๑๐

อกุศลกรรมบถ ๑๐ คือ ปาณาติปาต อทินนาทาน กาเมสุมิจฉาจาร มุสาวาท ปิสุณวาจา ผรุสวาจา สัมผัปปลาปะ อภิชฌา พยาบาท และมิจฉาทิฏฐิ[๘๔] ในที่นี้ ปาณาติปาต อทินนาทาน กาเมสุมิจฉาจาร มุสาวาท และมิจฉาทิฏฐิ ย่อมถูกทำลายด้วยโสดาปัตติมรรค ปิสุณวาจา ผรุสวาทและพยาบาทย่อมถูกทำลายด้วยอนาคามิมรรค สัมผัปปลาปะ และอวิชชาย่อมถูกทำลายด้วยอรหัตมรรค

สังโยชน์ ๑๐

สังโยชน์ ๑๐ คือ กามราคะ ปฏิฆะ มานะ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส ภวราคะ อิสสา มัจฉริยะ และอวิชชา[๘๕] ในที่นี้ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา และสีลัพพตปรามาส ถูกทำลายด้วยโสดาปัตติมรรค กามราคะ ปฏิฆะ อิสสา และมัจฉริยะถูกทำลายด้วยอนาคามิมรรค มานะ ภวราคะและอวิชชาถูกทำลายด้วยอรหัตมรรค

มิจฉัตตะ ๑๐

มิจฉัตตะมี ๑๐ คือ มิจฉาทิฏฐิ มิจฉาสังกัปปะ มิจฉาวาจา มิจฉากัมมันตะ มิจฉาอาชีวะ มิจฉาวายามะ มิจฉาสติ มิจฉาสมาธิ มิจฉาญาณ และมิจฉาวิมุตติ[๘๖] ในที่นี้ มิจฉาทิฏฐิ มิจฉาวาจา ที่เป็นมุสาวาท มิจฉากัมมันตะ มิจฉาอาชีวะ มิจฉาญาณ และมิจฉาวิมุตติ ย่อมถูกทำลายด้วยโสดาปัตติมรรค มิจฉาสังกัปปะมิจฉาวาจาที่เป็นปิสุณวาจาและผรุสวาจาถูกทำลายด้วย อนาคามิมรรค มิจฉาวาจาที่เป็นสัมผัปปลาปะ มิจฉาอาชีวะ มิจฉาสติ และมิจฉาสมาธิถูกทำลายด้วยอรหัตมรรค

วิปัลลาส ๑๒

วิปัลลาส ๑๒ คือ สัญญาวิปัลลาส จิตตวิปัลลาส ทิฏฐิวิปัลลาส เพราะวิปัลลาสเหล่านั้น บุคคลย่อมสำคัญอนิจจังว่าเป็นนิจจัง สำคัญทุกข์ว่าเป็นสุข สำคัญอสุภะว่าเป็นสุภะ สำคัญอนัตตาว่าเป็นอัตตา[๘๗]

ในที่นี้โสดาปัตติมรรคย่อมทำลายวิปัลลาส ๓ อย่างที่สำคัญอนิจจังว่าเป็นนิจจัง วิปัลลาส ๓ ที่สำคัญอนัตตาว่าเป็นอัตตา ทิฏฐิวิปัลลาสที่สำคัญอสุภะว่าเป็นสุภะและทิฏฐิวิปัลลาสที่สำคัญทุกข์ว่าเป็นสุข

อนาคามิมรรค ย่อมทำลายสัญญาวิปัลลาสและจิตตวิปัลลาสที่สำคัญอสุภะว่าเป็นสุภะ

อรหัตมรรคย่อมทำลายสัญญาวิปัลลาส และจิตตวิปัลลาสที่สำคัญทุกข์ว่าเป็นสุข

อกุศลจิตตุปบาท ๑๒

การเกิดขึ้นแห่งอกุศลจิต ๑๒ ดวง คือ[๓๔]

(โลภมูลจิต ๘ ได้แก่)

๑. จิตที่เกิดพร้อมด้วยโสมนัส ประกอบด้วยมิจฉาทิฏฐิ เป็นอสังขาริก
๒. จิตที่เกิดพร้อมด้วยโสมนัส ประกอบด้วยมิจฉาทิฏฐิ เป็นสสังขาริก
๓. จิตที่เกิดพร้อมด้วยโสมนัส ปราศจากมิจฉาทิฏฐิ เป็นอสังขาริก
๔. จิตที่เกิดพร้อมด้วยโสมนัส ปราศจากมิจฉาทิฏฐิ เป็นสสังขาริก
๕. จิตที่เกิดพร้อมด้วยอุเบกขา ประกอบด้วยมิจฉาทิฏฐิ เป็นอสังขาริก
๖. จิตที่เกิดพร้อมด้วยอุเบกขา ประกอบด้วยมิจฉาทิฏฐิ เป็นสสังขาริก
๗. จิตที่เกิดพร้อมอุเบกขา ปราศจากมิจฉาทิฏฐิ เป็นอสังขาริก
๘. จิตที่เกิดพร้อมด้วยอุเบกขา ปราศจากมิจฉาทิฏฐิ เป็นสสังขาริก

(โทสมูลจิต ๒ ได้แก่)

๙. จิตที่เกิดพร้อมด้วยโทมนัส ประกอบด้วยปฏิฆะ เป็นอสังขาริก
๑๐. จิตที่เกิดพร้อมด้วยโทมนัส ประกอบด้วยปฏิฆะ เป็นสสังขาริก

(โมหมูลจิต ๒ ได้แก่)

๑๑. จิตที่เกิดพร้อมด้วยอุเบกขา ประกอบด้วยวิจิกิจฉา
๑๒. จิตที่เกิดพร้อมด้วยอุเบกขา ประกอบด้วยอุทธัจจะ

ในที่นี้ โลภมูลจิตที่ประกอบด้วยมิจฉาทิฏฐิ ๔ ดวง และโมหมูลจิตที่ประกอบด้วยวิจิกิจฉา ๑ ดวงถูกทำลายด้วยโสดาปัตติมรรค โทสมูลจิต ๒ ดวงถูกทำลายให้เบาบางใน โสดาปัตติมรรคและสกทาคามิมรรค และถูกทำลายไม่เหลือด้วยอนาคามิมรรค โลภมูลจิตที่ปราศจากมิจฉาทิฏฐิ ๔ ดวง และโมหมูลจิตที่ปราศจากด้วยอุทธัจจะ ๑ ดวงถูกทำลายด้วยอรหัตมรรค

การเสวย ๒

มีการเสวย ๒ อย่าง คือ การเสวยสาระแห่งผลและการเสวยนิโรธสมาบัติซึ่งไม่ใช่ของปุถุชน

การเสวยสาระแห่งผลคืออะไร? ทำไมจึงเรียกว่าการเสวย? ใครเข้าถึงการเสวย? เขาออกจากการเสวยนั้นได้อย่างไร? ทำไมจึงเข้าถึง? เข้าถึงได้อย่างไร? พิจารณาอย่างไร? การเสวยสำเร็จได้เพราะปัจจัยอะไรบ้าง? ดำรงอยู่ได้เพราะปัจจัยอะไร? ปัจจัยอะไรทำให้เกิด? การเสวยเป็นโลกิยะหรือโลกุตตระ?

การเสวยผล

อะไรคือการเสวยแห่งผล ? นี้คือสามัญญผล คือความสงบระงับแห่งจิตในพระนิพพาน สิ่งนี้แหละเรียกว่าการเสวยผล ทำไมจึงเรียกว่าการเสวยผล? เพราะเป็นผลแห่งอรหัตมรรคหรือโลกุตตรมรรค ไม่ใช่กุศลหรืออกุศล ไม่ใช่อารมณ์ แต่เป็นการเสวยผล ในที่นี้พระอรหันต์และพระอนาคามีเท่านั้นย่อมสามารถเข้าสมาธินี้ได้

นัยที่ ๒

อีกประการหนึ่ง อาจารย์บางท่านกล่าวไว้ว่า พระอริยบุคคลทั้งหลายทั้งปวง ย่อมสามารถพัฒนาสมาธิชั้นนี้ให้เกิดตามที่แสดงไว้ในอภิธรรมว่า "เพื่อประโยชน์แก่การบรรลุโสดาปัตติมรรค ครอบงำเสียได้ซึ่งการเกิดทุกข์ นี้เรียกว่าโคตรภูญาณ"[๕๙] มรรคข้ออื่นก็พึงเข้าใจทำนองเดียวกันนี้

นัยที่ ๓

อีกประการหนึ่ง กล่าวกันว่า "พระอริยเจ้าทั้งหลายเหล่าโน้นเท่านั้น ผู้สามารถถอนอาสวะกิเลสทั้งหลายเสียได้แล้วบรรลุสมาธิชั้นนี้" ดังคำอุทานของพระนารทเถระที่เปล่งต่อภิกษุทั้งหลายว่า "ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย อุปมาว่า ในวนบรรพตแห่งหนึ่ง มีบ่อน้ำอยู่แห่งหนึ่งข้างๆ บ่อน้ำนั้นไม่มีเชือกสำหรับใช้โยงตักน้ำไว้ให้ บุรุษผู้หนึ่งคอแห้งเพราะถูกแสงแดดแผดเผาเต็มไปด้วยความกระหายและอ่อนแรง ตรงมายังบ่อน้ำนั้น เขาย่อมทำได้เพียงมองดูน้ำในบ่อนั้นเท่านั้น แต่ไม่สามารถเอื้อมมือลงไปตักน้ำมาดื่มกินได้ ฉันใด เราก็ฉันนั้นนั่นแหละ ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย เราย่อมรู้ชัดว่า การทำลายภพใหม่เสียได้หมายถึงนิพพาน แต่เราก็ยังไม่ได้เป็นพระอรหัตต์ เพราะว่า เรายังไม่ได้กำจัดอาสวะให้หมดสิ้นไป"[๖๐]

อนิมิตตเจโตสมาธิ

ทำไมโยคีจะต้องเข้าสมาธินี้? เมื่อได้เห็นธรรมแล้ว โยคีย่อมเข้าสมาธินั้นเพื่อความอยู่เป็นสุข(สุขวิหาร) ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประกาศกับพระอานนท์เถระว่า "อานนท์ บัดนี้ตถาคตหาได้มนสิการนิมิตใดไม่ ตถาคตเพียงกำจัดเวทนาเสียแล้วประกอบการเจริญเจโตสมาธิที่ปราศจากนิมิตอยู่ อานนท์ บัดนี้ร่างกายตถาคตย่อมสงบระงับ"

โยคี ย่อมเข้ามาธินั้นอย่างไร? ถ้าโยคีนั้นต้องการจะได้รับการเสวยผล เธอย่อมหลีกเร้นไปสู่สถานที่สงัด พิจารณาสังขารทั้งหลายในลักษณะเกิดขึ้นและดับไป และดำเนินต่อไปถึงโคตรภูญาณ โคตรภูญาณย่อมให้เกิดการเสวย โคตรภูญาณผลของนิพพานทันที ผลที่เกิดขึ้นเป็นของฌาน และเพราะอาศัยฌาน เธอย่อมเข้าถึงมรรคนั้น สภาวะนี้เรียกว่า การเสวยผล

โยคีพิจารณาอย่างไร อสังขตธาตุของอมตะ ย่อมจะถูกโดยอาศัยสมถะ ขึ้นอยู่กับปัจจัยอะไรบ้าง โดยอาศัยปัจจัยอะไรบ้าง โยคีจึงจะออกจากสมาธินั้นได้ โยคีย่อมบันเทิงกับสมาธินั้นโดยอาศัยปัจจัย ๒ ประการคือ โดยการไม่ใส่ใจนิมิตทั้งหลาย และโดยการใส่ใจอนิมิตตธาตุ จิตย่อมดำรงอยู่ได้ในสมาธินั้นด้วยปัจจัย ๓ อย่างคือ โดยไม่พิจารณานิมิตทั้งปวง โดยพิจารณาอนิมิตธาตุ และการกำหนดจิตไว้ก่อน ปัจจัยแห่งการออกจากสมาธินั้นมี ๒ ประการคือ โดยใส่ใจนิมิตทั้งปวง และโดยการใส่ใจอนิมิตตธาตุ

การเสวยเป็นโลกิยะหรือโลกุตตระ? การเสวยะเป็นโลกุตตระ ไม่ใช่โลกิยะ

ในเมื่อพระอนาคามีได้เสวยผลแล้วทำไมโคตรภูญาณของท่านจึงไม่พัฒนาไปถึงอรหัตมรรคโดยทันทีเล่า? เพราะว่าโคตรภูญาณนั้นยังไม่ถึงญาณทัสสนะของวิปัสสนา(และสิ่งที่ปรากฏ)มีกำลังอ่อนแอ

การเสวยจบ

สัญญาเวทยิตนิโรธสมาบัติ

ถาม : อะไรคือการเข้าสัญญาเวทยิตนิโรธ? ใครเป็นผู้เข้าสมาบัตินั้น? โดยอาศัยการทำพละกี่ชนิดให้บริบูรณ์ โยคีจึงจะเข้าสมาบัตินั้นได้? โดยอาศัยการสงบกิจกรรมมากน้อยเท่าใดจึงจะเข้าถึงสมาบัตินั้นได้?อะไรเป็นบุพกิจแห่งสมาบัตินั้น?จะสามารถเข้าสู่สมาบัตินั้นได้อย่างไร? ดำรงอยู่ในสมาบัตินั้นโดยวิธีใด? จะออกจากสมาบัตินั้นได้อย่างไร? จิตย่อมโน้มเอียงไปสู่สิ่งใด? จะรับรู้สมาบัตินั้นด้วยสัมผัสกี่ชนิด? จะต้องประกอบกิจกรรมอะไรเป็นอันดับแรก ? อะไรคือความแตกต่างระหว่างคนตายกับคนเข้าสัญญาเวทยิตนิโรธสมาบัตินั้น? สมาธินี้เป็นสังขตะหรืออสังขตะ?

ตอบ : การที่จิตและเจตสิกไม่เป็นไปนี้ เรียกว่าสัญญาเวทยิตนิโรธสมาบัติ

ใครบ้างย่อมสามารถเข้าสมาบัตินั้นได้? พระอรหันต์และพระอนาคามีย่อมสามารถเข้าสมาบัตินั้นได้ ใครบ้างไม่สามารถเข้าสมาบัตินั้นได้? ปุถุชน โสดาบัน สกทาคามี และผู้อุบัติในอรูปพรหม ในที่นี้ ปุถุชนไม่สามารถเข้าสมาบัตินั้นได้ เพราะไม่ใช่ภูมิของตน โสดาบันและสกทาคามีไม่สามารถเข้าสมาบัตินั้นได้ เพราะว่า ท่านทั้งหลายยังไม่สามารถตัดเครื่องจองจำคือกิเลสทั้งหลาย ส่วนพวกอรูปพรหมย่อมไม่สามารถเข้าสมาบัตินั้นได้ เพราะไม่ใช่ภูมิของท่านเหล่านั้น

ต้องอาศัยการบำเพ็ญพละอะไรบ้างจึงจะเข้าสมาบัตินั้นได้? บำเพ็ญพละ ๒ ประการคือ สมถพละและวิปัสสนาพละ สมาธิในที่นี้หมายถึงอำนาจแห่งสมาบัติ ๘ วิปัสสนาหมายถึงอำนาจที่ได้ในวิปัสสนา ๗ คือ อนิจจานุปัสสนา ทุกขานุปัสสนา อนัตตานุปัสสนา นิพพิทานุปัสสนา วิราคานุปัสสนา นิโรธานุปัสสนา ปฏินิสสัคคานุปัสสนา สมถพละย่อมเจริญองค์ฌานแห่งนิโรธและวิมุตติ โดยอาศัยวิปัสสนาพละ บุคคลย่อมสามารถเข้าใจชัดซึ่งความทุกข์เพราะการเกิดและได้อิสรภาพแห่งการไม่ต้องกลับมาเกิดอีก

โดยอาศัยการสงบกิจกรรมอะไรบ้างจึงจะสามารถเข้าสู่สมาธินั้นได้? บุคคลย่อมสามารถเข้าสู่สมาธินั้นได้ โดยอาศัยการสงบสังขาร ๓ คือ วจีสังขาร กายสังขาร และมโนสังขาร ในที่นี้ เมื่อบุคคลเข้าทุติยฌาน เธอย่อมสามารถระงับวจีสังขารแห่งวิตกและวิจารได้ เมื่อเข้าจตุตถฌานเธอย่อมสงบระงับกายสังขารแห่งลมหายใจเข้าออกได้ เมื่อเข้าสัญญาเวทยิตนิโรธสมาบัติเธอย่อมดับจิตตสังขารแห่งสัญญาและเวทนาได้

อะไรเป็นบุพกิจแห่งสมาบัตินั้น?"บุพกิจมี ๔ อย่างคือ

๑. ไม่ทำพัสดุของผู้อื่นให้เสียหาย

๒. กำหนดเวลา

๓. ไม่มีสิ่งรบกวน

๔. คำนึงถึงการรอคอยแห่งภิกษุสงฆ์

เธออธิษฐานบาตร จีวรและปัจจัยเครื่องอาศัยอื่น ๆ และอธิษฐานการไม่มีความกังวลใจเรื่องร่างกายในทุกทาง เธอคำนึงถึงความแข็งแกร่งแห่งร่างกายและอธิษฐานเรื่องเวลา บัดนี้ เธอพึงพิจารณากาลไกลไปถึงอดีต เห็นว่า เวลานี้ไม่ใช่ เวลาประชุมของสงฆ์ เธอย่อมนั่งอธิษฐานว่า "เราจะออกจากสมาธิ เมื่อสงฆ์ต้องการตัว"

การไม่ทำพัสดุของผู้อื่นให้เสียหายนี้มีความมุ่งหมายเพื่อป้องกันจีวรเครื่องนุ่งห่มของผู้อื่น บุพกิจประการที่ ๒ และที่ ๓ มีความมุ่งหมายเพื่อป้องกันร่างกาย บุพกิจประการที่ ๔ มีความมุ่งหมายเพื่อหลีกเลี่ยงการขัดขวางการประชุมของภิกษุสงฆ์ ดังนั้น เมื่อเข้าอากิญจัญญายตน

ฌานแล้วและออกจากฌานนั้น เธอย่อมประกอบบุพกิจแล้วจึงเข้าปฐมฌาน

ทำไมจะต้องเจริญสมาธิให้ถึงสัญญาเวทยิตนิโรธสมาบัติ? เพื่อความสุขในปัจจุบัน สมาธินี้เรียกว่าอกุปปาสมาธิขั้นสุดท้ายของพระอริยบุคคล อีกประการหนึ่ง เพื่อประโยชน์แห่งอิทธิปาฏิหาริย์ บุคคลย่อมเข้าสมาธิตลอดสายเช่นเดียวกับพระอรหันต์สัญชีวะ และพระอริยบุคคลย่อมเข้าสัญญาเวทยิตนิโรธเพื่อป้องกันตัวเอง ดังเช่นกรณีของพระสารีบุตรเถระและกรณีของพระติสสเถระ

โยคีเข้าสัญญาเวทยิตนิโรธได้อย่างไร? โยคีนั้นเข้าสู่สถานที่สงัด นั่งหรือนอน ย่อมเข้าสัญญเวทยิตนิโรธ เข้าปฐมฌานและออกจากปฐมฌานอย่างสงบ ย่อมเห็นแจ้งอนิจจัง ทุกขังและอนัตตาแห่งปฐมฌานนั้นโดยฉับพลัน เมื่อได้สังขารุเปกขาญาณแล้ว เธอจึงเข้าทุติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน อากาสานัญจายตนฌาน วิญญาณัญจายตนฌาน และอากิญจัญญา-ยตนฌาน และหลังจากออกจากอากิญจัญญายตนฌานแล้ว เธอย่อมเห็นแจ้งอนิจจังทุกขังและอนัตตาของสัมมาสมาธิทันที และเมื่อได้สังขารุเปกขาญาณแล้ว เธอย่อมเข้าเนวสัญญานาสัญญายตนะทันที หลังจากล่วงเลยไปสองหรือสามขณะจิต เธอย่อมทำความดับแห่งจิตให้เกิดขึ้น และเข้าสู่สภาวะที่ไม่เกิดและไม่ปรากฏ นี้เรียกว่า การเข้าสู่สัญญาเวทยิตนิโรธสมาบัติ

โดยวิธีใดโยคีย่อมสามารถดำรงอยู่ได้ในสมาบัตินั้น?

บัดนี้ เธอย่อมไม่พิจารณาอย่างนี้ว่า "ข้าพเจ้าจะออกจากสมาบัตินั้น" เธอย่อมเห็นในการประกอบบุพกิจ

จิตย่อมออกจากสมาบัตินั้นอย่างไร?

พระอนาคามี ย่อมออกในผลสมาบัติของพระอนาคามี พระอรหันต์ย่อมออกในผลสมาบัติของพระอรหันต์

จิตย่อมน้อมไปสู่สภาวะใด?

จิตย่อมน้อมไปสู่ความสงบเท่านั้น

จิตย่อมรับรู้โดยอาศัยผัสสะเท่าไร?

โดยอาศัยผัสสะ ๓ ประการคือ สุญญผัสสะ อนิมิตตผัสสะ และอัปปณิหิตผัสสะ

โยคีย่อมออกจากสมาธินั้นโดยอาศัยสังขารอะไรบ้าง?

เธอย่อมออกจากสมาธินั้นโดยอาศัยกายสังขารและวจีสังขารของตน

อะไรคือความแตกต่างระหว่างคนตายกับคนผู้เข้าสัญญาเวทยิตนิโรธสมาบัติ? ในคนตายไม่ใช่แต่เพียงสังขารทั้ง ๓ ดับเท่านั้น ชีวิตินทรีย์ของเธอย่อมถูกตัดขาดอุณหภูมิอันตรธานไป และอินทรีย์ทั้งหลายย่อมขาดไป แต่สำหรับผู้เข้าสู่สัญญาเวทยิตนิโรธสมาบัตินั้น แม้ว่าสังขาร ๓ ดับไป ส่วนชีวิตินทรีย์ อุณหภูมิ และอินทรีย์ทั้งหลายก็ไม่ขาดไป นี่คือความแตกต่างระหว่างคนตาย และผู้เข้านิโรธสมาบัติ

สมาบัตินั้นเป็นสังขตะหรืออสังขตะ? บุคคลไม่ควรพูดว่าสมาบัตินั้นเป็นสังขตะหรืออสังขตะ

เพราะเหตุไรจึงพูดไม่ได้ว่าเป็นสังขตะหรืออสังขตะ? เพราะว่าในสมาบัตินั้นไม่มีการปรุงแต่งสภาวะ การเข้าและออกจากอสังขตธรรมอันใครๆ รู้ไม่ได้ ดังนั้น สมาบัตินี้จึงไม่สามารถเรียกได้ว่าเป็นสังขตะหรืออสังขตะ

สัญญาเวทยิตนิโรธจบ
บทที่ ๑๒ แห่งวิมุตติมรรคจบ

ในวิมุตติมรรคนี้ ประกอบด้วยบทต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

๑. นิทานกถา
๒. ศีลปริจเฉท
๓. ธุดงคปริจเฉท
๔. สมาธิปริจเฉท
๕. กัลยามิตรปริจเฉท
๖. จริยาปริจเฉท
๗. กัมมัฏฐานารัมมณปริจเฉท
๘. กัมมัฏฐานปริจเฉท
๙. อภิญญาปริจเฉท
๑๐. ปัญญาปริจเฉท
๑๑. อุบายปริจเฉท
๑๒. สัจจญาณปริจเฉท

นี่คือลำดับของทั้ง ๑๒ บทในวิมุตติมรรค

ถ้อยคำและความรู้ที่ดี
อันเรียบเรียงไว้ในวิมุตติมรรคนี้
กว้างขวางและหาขอบเขตมิได้
เหนือความคิดและถ้อยคำชมเชย
ไม่มีใครนอกจากโยคีที่จะรู้และเข้าใจ
สาระแห่งธรรมอย่างสมบูรณ์และแจ่มแจ้ง
มรรคแห่งกุศลกรรมเป็นสิ่งดีที่สุด
เพราะเหตุที่พาห่างไกลจากอวิชชา

คำย่อชื่อคัมภีร์

(พระไตรปิฎกฉบับมหาจุฬาฯ = เล่ม/ข้อ/หน้า, คัมภีร์อื่น = เล่ม/หน้า)

องฺ.อ.	องฺคุตฺตรนิกาย อฏฺฐกถา (มโนรถปูรณี)
องฺ.อฏฺฐก.	องฺคุตฺตรนิกาย อฏฺฐกนิปาต
องฺ.เอก.	องฺคุตฺตรนิกาย เอกนิปาต
องฺ.เอกาทสก.	องฺคุตฺตรนิกาย เอกาทสกนิปาต
องฺ.จตุกฺก.	องฺคุตฺตรนิกาย จตุกฺกนิปาต
องฺ.ฉกฺก.	องฺคุตฺตรนิกาย ฉกฺกนิปาต
องฺ.ติก.	องฺคุตฺตรนิกาย ติกนิปาต
องฺ.ทสก.	องฺคุตฺตรนิกาย ทสกนิปาต
องฺ.ทุก.	องฺคุตฺตรนิกาย ทุกนิปาต
องฺ.นวก.	องฺคุตฺตรนิกาย นวกนิปาต
องฺ.ปญฺจก.	องฺคุตฺตรนิกาย ปญฺจกนิปาต
องฺ.สตฺตก.	องฺคุตฺตรนิกาย สตฺตกนิปาต
อป.อ.	อปทาน อฏฺฐกถา (วิสุทฺธชนวิลาสินี)
อภิ.ก.	อภิธมฺมปิฏก กถาวตฺถุ
อภิ.ธา.	อภิธมฺมปิฏก ธาตุกถา
อภิ.ป.	อภิธมฺมปิฏก ปฏฺฐาน
อภิ.ปุ.	อภิธมฺมปิฏก ปุคฺคลปญฺญตฺติ
อภิ.ย.	อภิธมฺมปิฏก ยมก
อภิ.วิ	อภิธมฺมปิฏก วิภงฺค
อภิ.สํ.	อภิธมฺมปิฏก ธมฺมสงฺคณี
อิติ.อ.	อิติวุตฺตก อฏฺฐกถา (ปรมตฺถทีปนี)
อุ.อ.,อุทาน.อ.	อุทาน อฏฺฐกถา (ปรมตฺถทีปนี)
ขุ.อป.	ขุทฺทกนิกาย อปทาน
ขุ.อิติ.	ขุทฺทกนิกาย อิติวุตฺตก
ขุ.อุ.	ขุทฺทกนิกาย อุทาน

ขุ.ขุ.	ขุทฺทกนิกาย ขุทฺทกปาฐ
ขุ.จริยา.	ขุทฺทกนิกาย จริยาปิฏก
ขุ.จู.	ขุทฺทกนิกาย จูฬนิทฺเทส
ขุ.ชา.	ขุทฺทกนิกาย ชาตก
ขุ.เถร.	ขุทฺทกนิกาย เถรคาถา
ขุ.เถรี.	ขุทฺทกนิกาย เถรีคาถา
ขุ.ธ.	ขุทฺทกนิกาย ธมฺมปท
ขุ.ปฏิ.	ขุทฺทกนิกาย ปฏิสมฺภิทามคฺค
ขุ.เปต.	ขุทฺทกนิกาย เปตวตฺถุ
ขุ.พุทฺธ.	ขุทฺทกนิกาย พุทฺธวํส
ขุ.ม.,ขุ.มหา.	ขุทฺทกนิกาย มหานิทฺเทส
ขุ.วิมาน.	ขุทฺทกนิกาย วิมานวตฺถุ
ขุ.สุ.	ขุทฺทกนิกาย สุตฺตนิปาต
ขุทฺทก.อ.	ขุทฺทกปาฐ อฏฺฐกถา (ปรมตฺถโชติกา)
จริยา.อ.	จริยาปิฏก อฏฺฐกถา (ปรมตฺถทีปนี)
ชา.อ.	ชาตกฏฺฐกถา
เถร.อ.	เถรคาถา อฏฺฐกถา (ปรมตฺถทีปนี)
เถรี.อ.	เถรีคาถา อฏฺฐกถา (ปรมตฺถทีปนี)
ที.อ.	ทีฆนิกาย อฏฺฐกถา (สุมงฺคลวิลาสินี)
ที.ปา.	ทีฆนิกาย ปาฏิกวคฺค
ที.ม.	ทีฆนิกาย มหาวคฺค
ที.สี.	ทีฆนิกาย สีลกฺขนฺธวคฺค
ธ.อ.	ธมฺมปทฏฺฐกถา
นิทฺ.อ.	นิทฺเทส อฏฺฐกถา

	(สทฺธมฺมปชฺโชติกา)	วิภงฺค.อ.	วิภงฺค อฏฺฐกถา
เนตฺติ.	เนตฺติปกรณ		(สมฺโมหวิโนทนี)
ปญฺจ.อ.	ปญฺจกรณ อฏฺฐกถา	วิมาน.อ.	วิมานวตฺถุ อฏฺฐกถา
	(ปรมตฺถทีปนี)		(ปรมตฺถทีปนี)
ปฏิสํ.อ.	ปฏิสมฺภิทามคฺค อฏฺฐกถา	วิสุทฺธิ.	วิสุทฺธิมคฺค
	(สทฺธมฺมปกาสินี)	วิสุทฺธิ.ฏีกา.	วิสุทฺธิมคฺค มหาฏีกา
เปฏก.	เปฏโกปเทส		(ปรมตฺถมญฺชุสา)
เปต.อ.	เปตวตฺถุ อฏฺฐกถา	สงฺคณี อ.	ธมฺมสงฺคณี อฏฺฐกถา
	(ปรมตฺถทีปนี)		(อฏฺฐสาลินี)
พุทฺธ.อ.	พุทฺธวํส อฏฺฐกถา	สงฺคณี อนุ.	ธมฺมสงฺคณี อนุฏีกา
	(มธุรตฺถวิลาสินี)	สงฺคณี มูล.	ธมฺมสงฺคณี มูลฏีกา
ม.อ.	มชฺฌิมนิกาย อฏฺฐกถา	สงฺคห.	อภิธมฺมตฺถสงฺคห
	(ปปญฺจสูทนี)	สงฺคห.ฏีกา	อภิธมฺมตฺถสงฺคห ฏีกา
ม.อุ.	*มชฺฌิมนิกาย อุปริปณฺณาสก*		(อภิธมฺมตฺถวิภาวินี)
ม.ม.	*มชฺฌิมนิกาย มชฺฌิมปณฺณาสก*	สํ.อ.	สํยุตฺตนิกาย อฏฺฐกถา
ม.มู.	*มชฺฌิมนิกาย มูลปณฺณาสก*		(สารตฺถปกาสินี)
มงฺคล.	มงฺคลตฺถทีปนี	*สํ.ข.*	*สํยุตฺตนิกาย ขนฺธวารวคฺค*
มิลินฺท.	มิลินฺทปญฺหา	*สํ.นิ.*	*สํยุตฺตนิกาย นิทานวคฺค*
วินย.	*วินยปิฏก*	*สํ.ม.*	*สํยุตฺตนิกาย มหาวารวคฺค*
วินย.อ.	วินย อฏฺฐกถา	*สํ.ส.*	*สํยุตฺตนิกาย สคาถวคฺค*
	(สมนฺตปาสาทิกา)	*สํ.สฬ.*	*สํยุตฺตนิกาย สฬายตนวคฺค*
วินย.ฏีกา.	วินยฏฺฐกถา ฏีกา	สุตฺต.อ.	สุตฺตนิกาย อฏฺฐกถา
	(สารตฺถทีปนี)		(ปรมตฺถโชติกา)

ABBREVIATIONS

A.	Anguttara Nikaya
Abhms.	Abhidhammattha-Sangaha
Abhmv.	Abhidhammavatara
Ap.	Apadana
As.	Atthasalini = Dhammasangani Atthakatha
It.	Itivuttaka
It.-a.	Itivuttaka Atthakatha
Ud.	Udana
Ud.-a	Udana Atthakatha
C.Pit.	Cariya-pitaka
Cv.	Culavamsa
J.	Jataka (Fausboll' ed.)
Th.	Thera-gatha
Thi.	Theri-gatha
D.	Digha Nikaya
Dh.	Dhammapada
Dh.-a.	Dhammapada Atthakatha
Dhs.	Dhammasangani
Nd.	Mahaniddesa
Netti	Netti-Pakarana
Pts.	Patisambhidamagga
Pts.-a.	Patisambhidamagga Atthakatha
Petaka.	Petakopadesa
Pm.	Paramatthamanjusa = Visuddhimagga Mahatika
Ps.	Papancasudani
M.	Majjhima Nikaya
Mv. (and Mhv.)	Mahavamsa
Mil.	Milindapanha
M. Vyut.	Mahavyutpatti

Ruparup.	Ruparupavibhaga
Lal.V.	Lalitravistara
Vin.	Vinaya
Vis. Mag.	Visuddhimagga
Vbh.	Vibhanga
Vbh.-a.	Vibhanga Atthakatha
S.	Samyutta Nikaya
Saddh.	Saddhammopayana
Sn.	Sutta-nipata
Sn.-a.	Sutta-nipata Atthakatha
Sp.	Samantapasadika
Spk.	Saratthappakasini
Sv.	Sumangalavilasini

เชิงอรรถบทนำภาคภาษาไทย

๑ Nagal, M. าThe Vimuttimagga : the Way to Deliveranceำ, the Journal of the Pali Text Society, 1919.
ดู วินย. ๔ /๓ /๔ ทีเป ตารกราชาว ปญฺญาย อติโรจติ อุปติสฺโส จ เมธาวี.

๒ Nyanamoli Bhikkhu, *The Path of Purification*, Volume One, Shambala, 1976, p. xxviii.

๓ Bapat, P.V., *Vimuttimagga and Visuddhimagga : A Comparative Study*, Poona, 1937, p. liv.

๔ วิสุทฺธิ. ๑/๑๒๙.

๕. วิสุทฺธิ. ฎีกา. (ฉบับมหาจุฬาฯ กำลังจัดพิมพ์) ๑/๑๔๓.

๖. วิสุทฺธิ. ๑/๑๒๗.

๗. Nyanamoli Bhikkhu, op.cit., p. xiv.

๘. วิสุทฺธิ. ๗/๑๙.

๙. วิสุทฺธิ. ฎีกา. (มหาจุฬาฯ) ๒/๑๑๕.

๑๐. Nyanamoli Bhikkhu, op. cit, p. xxvii.

๑๑. องฺ.จตุกฺก.๒๑//๑/๒.

๑๒. สํ.ส.๑๕/๒๗/๑๖.

เชิงอรรถบทที่ ๑

๑ องฺ.จตุกฺก.๒๑//๑/๒ (A.II,2; D.II,123)

๒ สํ.ส.๑๕/๑๔๒/๑๒๖(S.I,105-106) สนฺติ สตฺตา อปฺปรชกฺขชาติกา อสฺสวณตา ธมฺมสฺส ปริหายนฺติ.

๓ องฺ.ทุก.๒๐/๑๒๗/๔๗(A.I,87) เทฺวเม ภิกฺขเว ปจฺจยา สมฺมาทิฏฺฐิยา อุปฺปาทาย. กตเม เทฺว ? ปรโต จ โฆโส จ โยนิโส จ มนสิการโร.

๔ วิสุทฺธิ.๑/๗;๒๕๓๑ (Cp.Vis.Mag.5,6) ตตฺถ สีเลน กิเลสานํ วีติกฺกมปฏิปกฺโข ปกาสิโต โหติ; สมาธินา ปริยุฏฺฐานปฏิปกฺโข; ปญฺญาย อนุสยปฏิปกฺโข. สีเลน จ ทุจฺจริตสงฺกิเลสวิโสธนํ ปกาสิตํ โหติ; สมาธินา ตณฺหาสงฺกิเลสวิโสธนํ; ปญฺญาย ทิฏฺฐิสงฺกิเลสวิโสธนํ.

๕ องฺ.ทสก.๒๔/๑/๒ (Cp.A.V,2) อิติ โข อานนฺท กุสลานิ สีลานิ อวิปฺปฏิสารตฺถานิ อวิปฺปฏิสารานิสํสานิ, อวิปฺปฏิสาโร ปามุชฺชตฺโถ ปามุชฺชานิสํโส, ปามุชฺชํ ปีตตฺถํ ปีตานิสํสํ, ปีติ ปสฺสทฺธตฺถา ปสฺสทฺธานิสํสา, ปสฺสทฺธิ สุขตฺถา สุขานิสํสา, สุขํ สมาธตฺถํ สมาธานิสํสํ, สมาธิ ยถาภูตญาณทสฺสนตฺโถ ยถาภูตญาณทสฺสนานิสํโส, ยถาภูตญาณทสฺสนํ นิพฺพิทาวิราคตฺถํ นิพฺพิทาวิราคานิสํสํ, นิพฺพิทาวิราโค วิมุตฺติญาณทสฺสนตฺโถ วิมุตฺติญาณทสฺสนานิสํโส.

๖ องฺ.นวก.๒๓/๑๒/๓๑๓ (Cp.A.IV,381) ปุน จ ปรํ สารีปุตฺต อิเธกจฺโจ ปุคฺคโล สีเลสุ ปริปูรการี โหติ สมาธิสฺมึ มตฺตโสการี ปญฺญาย มตฺตโสการี. โส ติณฺณํ สํโยชนานํ ปริกฺขยา สตฺตกฺขตฺตุปรโม โหติ.

๗ องฺ.นวก.๒๓/๑๒/๓๑๓(Cp.Ibid.380) ปุน จ ปรํ สารีปุตฺต อิเธกจฺโจ ปุคฺคโล สีเลสุ ปริปูรการี โหติ, สมาธิสฺมึ น ปริปูรการี, ปญฺญาย น ปริปูรการี. โส ติณฺณํ สํโยชนานํ ปริกฺขยา ราคโทสโมหานํ ตนุตฺตา สกทาคามี โหติ.

๘ องฺ.นวก.๒๓/๑๒/๓๑๒-๓๑๓(Cp.Ibid.) ปุน จปรํ สารีปุตฺต อิเธกจฺโจ ปุคฺคโล สีเลสุ ปริปูรการี โหติ, สมาธิสฺมึ ปริปูรการี, ปญฺญาย น ปริปูรการี. โส ปญฺจนฺนํ โอรมฺภาคิยานํ สํโยชนานํ ปริกฺขยา...อุทฺธํโสโต โหติ อกนิฏฺฐคามี.

เชิงอรรถบทที่ ๒

๑ วิสุทฺธิ. ๑/๕๖-๖๑/๒๕๓๑ (Cp.paralelled passage in Vis.Mag.49-50) เริ่มต้นด้วย "วุตฺตํ เหตํ ปฏิสมฺภิทายํ" ตอนต้นของข้อความที่อ้างจาก "อภิธรรม" ในวิสุทธิมรรคค่อนข้างจะสับสน อาจเป็นเพราะความผิดพลาดของผู้คัดลอก ในภาษาจีน

๒ ไม่ปรากฏในวิสุทธิมรรค และคำว่า "นิพฺพิทานุปสฺสนาย นนฺทิยา" แห่งปฏิสัมภิทามัคค์ (Pts.I,46)ที่อ้างไว้ในวิสุทธิมรรค ก็ไม่มีในที่นี้

๓ ต่อจากข้อความนี้ วิสุทธิมรรคมีคำว่า "ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสนาย อาทานสฺส"

๔ องฺ.ทสก.๒๔//๑/๑(A.V,1) อวิปฺปฏิสารตฺถานิ โข อานนฺท กุสลานิ สีลานิ อวิปฺปฏิสารานิสํสานิ.

๕ ขุ.เถร.๒๖/๖๑๗/๓๕๗ (Th.613) ติตฺถญฺจ สพฺพพุทฺธานํ เตสํ สีลํ วิโสธเย.

๖ ขุ.เถร.๒๖/๖๑๕/๓๕๘ (Th.615) สีลํ วิเลปนํ เสฏฺฐํ.

๗ ขุ.เถร.๖๑๔/๓๕๘ (Cp.Th.614) สีลํ อาภรณํ เสฏฺฐํ

๘ ที.ม.๑๐/๑๕๐/๗๘ (D.II,86) สีลวา สีลสมฺปนฺโน อสมฺมูฬฺโห กาลํ กโรติ.

๙ ดู วิสุทฺธิ.๑/๙/๒๕๓๑(Vis.Mag.8) อญฺเญ ปน สิรฏฺโฐ สีสฏฺโฐ สีตลฏฺโฐ สิวฏฺโฐติ เอวํ อาทินาปิ นเยเนเวตฺถ อตฺถํ วณฺณยนฺติ.

๑๐ ตามตัวอักษร แปลว่าศีลที่พรรณนาไม่ได้ ขุ.ปฏิ.๓๑/๓๙/๔๖ (Pts.I,44) กาติ สีลานีติ ? ตีณิ สีลานิ: กุสลสีลํ, อกุสลสีลํ, อพฺยากตสีลํ.

๑๑ สมาทาน. เทียบกับข้อความในที.สี.๙/๑๙๔/๖๔(D.I,63) กถญฺจ มหาราช ภิกฺขุ สีลสมฺปนฺโน โหติ ? อิธ มหาราช ภิกฺขุ ปาณาติปาตํ ปหาย ปาณาติปาตา ปฏิวิรโต โหติ, นิหิตทณฺโฑ นิหิตสตฺโถ ลชฺชี ทยาปนฺโน สพฺพปาณภูตหิตานุกมฺปี วิหรติ. อทินฺนาทานํ ปหาย....

๑๒ ขุ.ปฏิ.๓๑/๓๘/๔๔-๔๕(Cp.Pts.I,43-44) อตฺถิ สีลํ ปริยนฺตํ, อตฺถิ สีลํ อปริยนฺตํ. ตตฺถ กตมํ ตํ สีลํ ปริยนฺตํ ? อตฺถิ สีลํ ลาภปริยนฺตํ, อตฺถิ สีลํ ยสปริยนฺตํ, อตฺถิ สีลํ ญาติปริยนฺตํ, อตฺถิ สีลํ องฺคปริยนฺตํ, อตฺถิ สีลํ ชีวิตปริยนฺตํ. กตมํ ตํ สีลํ ลาภปริยนฺตํ ? อิเธกจฺโจ ลาภเหตุ ลาภปจฺจยา ลาภการณา ยถาสมาทินฺนํ สิกฺขาปทํ วีติกฺกมติ; อิทํ ตํ สีลํ ลาภปริยนฺตํ... กตมํ ตํ สีลํ น องฺคปริยนฺตํ ? อิเธกจฺโจ องฺคเหตุ องฺคปจฺจยา องฺคการณา ยถาสมาทินฺนํ สิกฺขาปทํ วีติกฺกมาย จิตฺตมฺปิ น อุปฺปาเทติ, กึ โส วีติกฺกมิสฺสติ; อิทํ ตํ สีลํ น องฺคปริยนฺตํ. กตมํ ตํ สีลํ น ชีวิตปริ-

ยนฺตํ ? อิเธกจฺโจ ชีวิตเหตุ ชีวิตปจฺจยา ชีวิตการณา ยถาสมาทินฺนํ สิกฺขาปทํ วีติกฺกมาย จิตฺตมฺปิ น อุปฺปาเทติ, กึ โส วีติกฺกมิสฺสติ; อิทํ ตํ สีลํ น ชีวิตปริยนฺตํ.

๑๓ ปรามฏฺฐสีล.สํ.นิ.๑๖/๖๑/๙๒(Cp.S.II,94) ทีฆรตฺตํ เหตํ ภิกฺขเว อสฺสุตวโต ปุถุชฺชนสฺส อชฺโฌสิตํ ปรามฏฺฐํ เอตํ มม เอโสหํ อสฺมิ เอโส เม อตฺตาติ.

๑๔ อปรามฏฺฐสีล. องฺ.จตุกฺก.๒๑/๕๒/๖๔(Cp.A.II,56–57) ปุน จ ปรํ ภิกฺขเว อริยสาวโก อริยกนฺเตหิ สีเลหิ สมนฺนาคโต โหติ อกฺขณฺเฑหิ อวฉิทฺเทหิ อสพเลหิ อกมฺมาเสหิ ภุชิสฺเสหิ วิญฺญูปสฏฺเฐหิ สมาธิสํวตฺตนิเกหิ.

๑๕ องฺ.ติก.๒๐/๔๐/๑๔๒(A.I,147) ตีณิมานิ ภิกฺขเว อธิปเตยฺยานิ. กตมานิ ตีณิ ? อตฺตาธิปเตยฺยํ, โลกาธิปเตยฺยํ, ธมฺมาธิปเตยฺยํ.

๑๖ เวมติกสีล วิสุทฺธิ.๑/๑๗;๒๕๓๑ (Cp.Vis.Mag.14)

๑๗ เนวเสขนาเสขสีล. วิสุทฺธิ.๑/๑๗;๒๕๓๑ (Cp.Vis.Mag.14)

๑๘ ม.มู.๑๒/๑๙๖/๑๕๘–๑๖๐(M.I,388–389) โสโควตฺตํ ภาเวตฺวา ปริปุณฺณํ อพฺโพกิณฺณํ... กายสฺส เภทา ปรมฺมรณา คุณํ สหพฺยตํ อุปฺปชฺชติ. สเจ โข ปนสฺส เอวํ ทิฏฺฐิ โหติ : อิมินาหํ สีเลน วา วตฺเตน วา ตเปน วา พฺรหฺมจริเยน วา เทโว วา ภวิสฺสามิ เทวญฺญตโร วาติ สาสฺส โหติ มิจฺฉาทิฏฺฐิ. มิจฺฉาทิฏฺฐิกสฺส โข อหํ เสนิย ทฺวินฺนํ คตีนํ อญฺญตรํ คตึ วทามิ: นิรยํ วา ติรจฺฉานโยนึ วา.

๑๙ ปณีตสีล.วิสุทฺธิ.๑/๑๖;๒๕๓๑(Cp.Vis.Mag.13)

๒๐ นิพฺเพธภาคิย. ดู วิสุทฺธิ.๑/๑๘;๒๕๓๑(A.III,427; Vis.Mag.15)

๒๑ โอหาตวสนคหฏฺฐสีล.ที.ปา.๑๑/๑๗๕/๑๐๘(Cp.D.III,125) สนฺติ โข ปน เม จุนฺท เอตรหิ อุปาสกา สาวกา คิหี โอทาตวสนา พฺรหฺมจาริโน.

๒๒ สามเณรสามเณรีทสสีล. วิสุทฺธิ.๑/๑๘;๒๕๓๑ (Cp.Vis.Mag.15)

๒๓ ธมฺมตาสีล. ที.ม.๑๐/๒๑/๑๑(D.II,13) ธมฺมตา เอสา ภิกฺขเว, ยทา โพธิสตฺโต มาตุกุจฺฉึ โอกฺกนฺโต โหติ, น โพธิสตฺตมาตุ ปุริเสสุ มานสํ อุปฺปชฺชติ กามคุณูปสํหิตํ, อนติกฺกมนิยา จ โพธิสตฺตมาตา โหติ เกนจิ ปุริเสน รตฺตจิตฺเตน; อยํ เอตฺถ ธมฺมตา

๒๔ ม.ม.๑๓/๒๖๕/๒๓๘(Cp.a–M.II,27) กตเม จ ถปติ กุสลสีลา ? กุสลํ กายกมฺมํ, กุสลํ วจีกมฺมํ, อาชีวปริสุทฺธมฺปิ โข อหํ, ถปติ, สีลสฺมึ วทามิ; อิเม โข ถปติ กุสลสีลา

ม.ม. ๑๓/๒๖๔/๒๓๗(b–M.II,26) กตเม จ ถปติ อกุสลสีลา ? อกุสลํ กายกมฺมํ, อกุสลํ วจีกมฺมํ, ปาปโก อาชีโว; อิเม วุจฺจนฺติ ถปติ อกุสลสีลา.

๒๕ ม.ม.๑๓/๒๖๔/๒๓๗(Cp.a–M.II,26) อิธ ถปติ ภิกฺขุ กายทุจฺจริตํ ปหาย กายสุจริตํ ภาเวติ... มโนทุจฺจริตํ ปหาย มโนสุจริตํ ภาเวติ, มิจฺฉาอาชีวํ ปหาย สมฺมาอาชีเวน ชีวิกํ กปฺเปติ.

เอตฺเถเต อกุสลสีลา อปริเสสา นิรุชฺฌนฺติ.

ม.ม. ๑๓/๒๖๕/๒๓๘(b-M.II,27) อิธ ถปติ ภิกฺขุ สีลวา โหติ, โน จ สีลมโย, ตญฺจ เจโตวิมุตฺตึ ปญฺญาวิมุตฺตึ ยถาภูตํ ปชานาติ. ยตฺถสฺเสเต กุสลสีลา อปริเสสา นิรุชฺฌนฺติ.

๒๖ ม.ม.๑๓/๒๖๕/๒๓๘(Cp.M.II,27) อิธ ถปติ ภิกฺขุ อนุปฺปนฺนานํ ปาปกานํ อกุสลานํ ธมฺมานํ อนุปฺปาทาย ฉนฺทํ ชเนติ วายมติ วีริยํ อารภติ จิตฺตํ ปคฺคณฺหาติ ปทหติ, อุปฺปนฺนานํ อกุสลานํ ธมฺมานํ ปหานาย ฯเปฯ อนุปฺปนฺนานํ อกุสลานํ ธมฺมานํ อนุปฺปาทาย, อุปฺปนฺนานํ กุสลานํ ธมฺมานํ ฐิติยา อสมฺโมสาย ภิยฺโยภาวาย เวปุลฺลาย ภาวนาย ปาริปูริยา ฉนฺทํ ชเนติ วายมติ วีริยํ อารภติ จิตฺตํ ปคฺคณฺหาติ ปทหติ. เอวํ ปฏิปนฺโน โข, ถปติ, กุสลานํ สีลานํ นิโรธาย ปฏิปนฺโน โหติ.

๒๗ ที.สี.๙/๑๙๔-๒๑๓/๖๔-๗๑ (D.I,63-70)

๒๘ อภิ.วิ.๓๕/๕๑๓/๒๙๖(Cp.Vbh.246) อิเธกจฺโจ เวฬุทาเนน วา ปตฺตทาเนน วา ปุปฺผทาเนน วา ผลทาเนน วา สินานทาเนน วา ทนฺตกฏฺฐทาเนน วา จาฏุกมฺยตาย วา มุคฺคสูปตาย วา ปาริภฏฺยตาย วา ชงฺฆเปสนิเกน วา อญฺญตรญฺญตเรน พุทฺธปฏิกุฏฺเฐน มิจฺฉาอาชีเวน ชีวิกํ กปฺเปติ; อยํ วุจฺจติ อนาจาโร.

ขุ.เถร.๒๖/๙๓๗-๙๓๘/๓๙๑ (Cp.Th.937,938)

มตฺติกํ เตลํ จุณฺณญฺจ อุทกาสนโภชนํ
คิหีนํ อุปนาเมนฺติ อากงฺขนฺตา พหุตฺตรํ
ทนฺตโปณํ กปิฏฺฐญฺจ ปุปฺผขาทนียานิ จ
ปิณฺฑปาเต จ สมฺปนฺเน อมฺเพ อามลกานิ จ.

๒๙ อภิ.วิ.๓๕/๕๑๔/๒๙๗(Cp.Vbh.247) อิเธกจฺโจ เวสิยาโคจโร วา โหติ, วิธวาโคจโร วา ถุลฺลกุมารีโคจโร วา ปณฺฑกโคจโร วา ภิกฺขุนีโคจโร วา ปานาคารโคจโร วา, สํสฏฺโฐ วิหรติ ราชูหิ ราชมหามตฺเตหิ ติตฺถิเยหิ ติตฺถิยสาวเกหิ อนนุโลมิเกน คิหิสํสคฺเคน, ยานิ วา ปน ตานิ กุลานิ อสฺสทฺธานิ อปฺปสนฺนานิ อโนปานภูตานิ อกฺโกสกปริภาสกานิ อนตฺถกามานิ อหิตกามานิ อผาสุกามานิ อโยคกฺเขมกามานิ ภิกฺขูนํ ภิกฺขุนีนํ อุปาสกานํ อุปาสิกานํ, ตถารูปานิ กุลานิ เสวติ ภชติ ปยิรุปาสติ; อยํ วุจฺจติ อโคจโร.

๓๐ ทสกถาวตฺถุคุณสมนฺนาคตกลฺยาณมิตฺต. องฺ.นวก.๒๓/๓/๒๙๕(Cp.A.IV,357) ปุน จ ปรํ เมฆิย ภิกฺขุ ยายํ กถา อภิสลฺเลขิกา เจโตวิวรณสปฺปายา, เสยฺยถีทํ อปฺปิจฺฉกถา สนฺตุฏฺฐิกถา ปวิเวกกถา วีริยารมฺภกถา สีลกถา สมาธิกถา ปญฺญากถา วิมุตฺติกถา วิมุตฺติญาณทสฺสนกถา.

๓๑ สํ.มหา.๑๙/๗๐๔/๒๐๐(Cp.S.V,148) โก จ ภิกฺขเว ภิกฺขุโน โคจโร สโก เปตฺติโก วิสโย ยทิทํ จตฺตาโร สติปฏฺฐานา.

๓๒ สตฺตาปตฺติกฺขนฺธ: ปาราชิก, สงฺฆาทิเสส, ถุลฺลจฺจย, ปาจิตฺติย, ปาฏิเทสนีย, ทุกฺกฏ, ทุพฺภาสิต.

๓๓ ลาเภน ลาภํ นิชิคึสนตา. ม.อุ.๑๔/๒๗๕/๑๙๖ (Cp.Vbh.352-353)

๓๔ ขุ.มหา.๒๙/๔๗/๑๘๔ (Nd 1 224) ปจฺจยปฏิเสวนสงฺขาตํ กุหนวตฺถุ.

๓๕ ขุ.มหา.๒๙/๔๗/๑๘๕ (Ibid.) อิริยาปถสงฺขาตํ กุหนวตฺถุ.

๓๖ ข้อความเหล่านี้ แตกต่างจากรายละเอียดที่กล่าวไว้ใน(pp. 25-26 in Vis.Mag.) ในเรื่องเดียวกัน

๓๗ ขุ.มหา.๒๙/๔๗/๑๘๕ (Nd 1 226) สามนฺตชปฺปนสงฺขาตํ กุหนวตฺถุ.

๓๘ ที.สี.๙/๒๑/๙ (D.I, 9) อคฺคิโหมํ.

๓๙ ที.สี.๙/๒๑๑-๒๑๔ (Cp.D.I,70)

๔๐ ในการอธิบายความในลำดับต่อมา ท่านกล่าวไว้เพียง ๘ เท่านั้น

๔๑ สํ.ข. ๑๗/๙๕/๑๑๓ (Cp.S.III,143)

เอวํ ขนฺเธ อเวกฺเขยฺย ภิกฺขุ อารทฺธวีริโย
ทิวา วา ยทิ วา รตฺตึ สมฺปชาโน ปติสฺสโต
ชเหยฺย สพฺพสญฺโญคํ กเรยฺย สรณตฺตโน
จเรยฺยาทิตฺตสีโส ว ปตฺถยํ อจฺจุตํ ปทํ.

๔๒ องฺ.เอกก.๒๐/๒๓๐/๒๕(Cp.A.I,25) เอตทคฺคํ ...อินฺทฺริเยสุ คุตฺตทฺวารานํ ยทิทํ นนฺโท.

๔๓ องฺ.จตุกฺก.๒๑/๓๗/๔๔-๔๕(A.II,40) อิธ ภิกฺขเว ภิกฺขุ ปฏิสงฺขา โยนิโส อาหารํ อาหาเรติ, เนว ทวาย น มทาย น มณฺฑนาย น วิภูสนาย ยาวเทว อิมสฺส กายสฺส ฐิติยา ยาปนาย วิหึสุปรติยา พฺรหฺมจริยานุคฺคหาย; อิติปุราณญฺจ เวทนํ ปฏิหงฺขามิ นวญฺจ เวทนํ น อุปฺปาเทสฺสามิ, ยาตฺรา จ เม ภวิสฺสติ อนวชฺชตา จ ผาสุวิหาโร จาติ.

๔๔ ขุ.เถร.๒๖/๔๔๕/๓๓๗(S.II,98;Th. 445) อุปฺปชฺเช เจ รเส ตณฺหา ปุตฺตมํสูปมํสร.

๔๕ ม.มู.๑๒/๒๓/๑๔(M.I,10) ปฏิสงฺขาโยนิโส จีวรํ ปฏิเสวติ, ยาวเทว สีตสฺส ปฏิฆาตาย อุณฺหสฺส ปฏิฆาตาย ฑํสมกสวาตาตปสิรึสปสมฺผสฺสานํ ปฏิฆาตาย ยาวเทว หิริโกปินปฏิจฺฉาทนตฺถํ.

๔๖ องฺ.ทสก.๒๔/๔๘/๖๙(A.V,87-88) ปรปฏิพทฺธา เม ชีวิกาติ ปพฺพชิเตน อภิณฺหํ ปจฺจเวกฺขิตพฺพํ.

๔๗ ที.ม.๑๐/๑๔๙/๗๗ (Cp.D.II,85) ปุน จ ปรํ คหปตโย ทุสฺสีโล สีลวิปนฺโน ยํ ยเทว ปริสํ อุปสงฺกมติ ยทิ ขตฺติยปริสํ ยทิ พฺราหฺมณปริสํ ยทิ คหปติปริสํ ยทิ สมณปริสํ, อวิสารโท

อุปสงฺกมติ มงฺคุฏโต.

๔๘ วิสุทฺธิ ๑/๖๗/๒๕๓๑(Vis.Mag.54) นิราโส สทฺธมฺเม จณฺฑาลกุมารโก วิย รชฺเช.

๔๙ ขุ.ชา.อ.๕/๑๙๖(J.III,375) สตฺถา อตฺตโน สาวเก รตฺติยา ตโย วาเร ทิวสสฺส ตโย วาเรติ รตฺตินฺทิวํ ฉ วาเร โอโลเกนฺโต กิกี อณฺฑํ วิย จมรี วาลธึ วิย มาตา ปิยปุตฺตกํ วิย เอกจกฺขุโก ปุริโส จกฺขุํ วิย รกฺขติ, ตสฺมึ ตสฺมึเยว ขเณ อุปฺปนฺนกิเลสํ นิคฺคณฺหติ.

วิสุทฺธิ.๑/๔๔;๒๕๓๑ (Vis.Mag.36; and Sddh.v.621)

กิกีว อณฺฑํ จามรีว วาลธึ
ปิยํว ปุตฺตํ นยนํว เอกกํ
ตเถว สีลํ อนุรกฺขมานกา
สุเปสลา โหถ สทา สคารวา.

ขุ.อปทาน.๓๒/๔๗/๔๗ (c-Ap.61, v.16)

กิกีว อณฺฑํ รกฺเขยฺย จามรีริว วาลธึ
นิปโก สีลสมฺปนฺโน มมํ รกฺขึ มหามุนิ.

เชิงอรรถบทที่ ๓

๑ วิสุทฺธิ.๑/๗๓;๒๕๓๑ (Cp. Vis.Mag. 59)

๒ วิสุทฺธิ.๑/๗๓;๒๕๓๑ (Ibid.)

๓ (A.III,219) วณฺณิตํ พุทฺเธหิ พุทฺธสาวเกหิ.

๔ ตามที่ปรากฏในคำอธิบายในลำดับต่อมา ข้อนี้ควรจะเป็นว่า "What is the observance of dirt-rags ?" (อะไร คือการรักษาจีวรเศร้าหมอง ?)

๕ ดูวิสุทฺธิ. ๑/๘๒ (Cp.Vis.Mag.66) ฉบับภาษาจีนไม่ชัด

๖ วิ.๒/๑๖๖/๑๔๖(Vin.IV,183) อารญฺญกํ เสนาสนํ ปญฺจธนุสติกํ ปจฺฉิมํ.

๗ ขุ.สุ.๒๕/๓๙/๓๔๒ (Sn.39)
มิโค อรญฺญมฺหิ ยถา อพนฺโธ
เยนิจฺฉกํ คจฺฉติ โคจราย.

๘ สํ.นิ.๑๖/๒๔๒/๒๖๖(S.II,281) เอวํ โข เต นนฺท ... ยํ ตฺวํ อารญฺญโก จ อสฺสสิ ปิณฺฑปาติโก จ ปํสุกูลิโก จ กาเมสุ จ อนเปกฺโข วิหเรยฺยาสิ.

๙ องฺ.ปญฺจก.๒๒/๑๘๑/๒๐๗(Cp.A.III,219) อิเมสํ โข ภิกฺขเว ปญฺจนฺนํ อารญฺญกานํ ยฺวายํ อารญฺญโก อปฺปิจฺฉตํเยว นิสฺสาย สนฺตุฏฺฐิเยว นิสฺสาย สลฺเลขํเยว นิสฺสาย ปวิเวกํเยว นิสฺสาย อิทํ อฏฺฐิตํเยว นิสฺสาย อารญฺญโก โหติ; อยํ อิเมสํ ปญฺจนฺนํ อารญฺญกานํ อคฺโค จ เสฏฺโฐ จ โมกฺโข จ อุตฺตโม จ ปวโร จ. www.watprayoon.com

เชิงอรรถบทที่ ๔

๑ ในหนังสือ*"วิมุตติมรรคและวิสุทธิมรรค"* หน้า ๖ ศาสตราจารย์ พี.วี. พาปัทได้ตรวจสอบข้อความนี้โดยเทียบกับข้อความในคัมภีร์วิภังค์(Vbh.217)ว่า ยา จิตฺตสฺส ฐิติ สณฺฐิติ อวฏฺฐิติ อวิสาหาโร อวิกฺเขโป อวิสาหฏมานสตา สมโถ สมาธินฺทฺริยํ สมาธิพลํ สมฺมาสมาธิ; อยํ วุจฺจติ สมาธิ.

แปลตามเชิงอรรถซึ่งเป็นข้อความในพระอภิธรรมปิฎก วิภังค์ จะเป็นดังนี้ "ความดำรงอยู่ ความดำรงอยู่ด้วยดี ความดำรงมั่น ความไม่ส่ายไป ความไม่ฟุ้งซ่าน ความเป็นธรรมชาติที่ไม่ถูกอารมณ์ซัดไป ความสงบแห่งจิต สมาธินทรีย์ สมาธิพละใด นี้เรียกว่า สมาธิ

๒ ที.ปา.๑๑/๓๓๙/๒๓๑(Cp.D.III,70–71; A.IV,306) รูปี รูปานิ ปสฺสติ ฯเปฯ ในหนังสืออภิธรรมสังคีติ ปรยายปทศาสตร์ เรื่องของวิโมกข์ ๘(ความหลุดพ้น) มีดังต่อไปนี้ "มีรูปมองเห็นรูป ผู้มีอรูปสัญญาภายใน มองเห็นรูปภายนอก ผู้น้อมใจดิ่งไปว่า "งาม" เพราะล่วงเสียซึ่งรูปสัญญาโดยประการทั้งปวง เพราะปฏิฆสัญญาดับไป เพราะไม่ใส่ใจนานัตตสัญญาจึงเข้าถึงอากาสานัญจายตนะ โดยใส่ใจว่า "อากาศไม่มีที่สุด" เพราะล่วงเสียซึ่งอากาสานัญจายตนะโดยประการทั้งปวง จึงเข้าถึงวิญญาณัญจายตนะ โดยใส่ใจว่า "วิญญาณไม่มีที่สุด" เพราะล่วงเสียซึ่งวิญญาณัญจายตนะโดยประการทั้งปวง จึงเข้าถึงอากิญจัญญายตนะ โดยใส่ใจว่า "ไม่มีอะไรเลย" เพราะล่วงเสียซึ่งอากิญจัญญายตนะโดยประการทั้งปวง จึงเข้าถึงเนวสัญญานาสัญญายตนะอยู่ เพราะล่วงเสียซึ่งเนวสัญญานาสัญญายตนะโดยประการทั้งปวงจึงเข้าถึงสัญญาเวทยิตนิโรธอยู่"

ข้อความแห่งวิโมกข์ ๘ ในทีฆนิกาย มหาวัคค์ คือ

๑) รูปี รูปานิ ปสฺสติ ผู้มีรูป มองเห็นรูปทั้งหลาย

๒) อชฺฌตฺตํ อรูปสญฺญี พหิทฺธารูปานิ ปสฺสติ ผู้มีอรูปสัญญาภายใน มองเห็นรูปภายนอก

๓) สุภนฺเตว อธิมุตฺโต ผู้น้อมใจดิ่งไปว่า "งาม"

๔) สพฺพโส รูปสญฺญานํ สมติกฺกมฺม ปฏิฆสญฺญานํ อตฺถงฺคมา นานตฺตสญฺญานํ อมนสิการา อนนฺโต อากาโสติ อากาสานญฺจายตนํ อุปสมฺปชฺช วิหรติ เพราะก้าวพ้นความสำคัญๆหมายในรูปอย่างสิ้นเชิงเพราะความจำหมายสิ่งที่ขัดเคืองดับไป เพราะไม่ใส่ใจความแตกต่างบุคคลจึงเข้าถึงอากาสานัญจายตนะอยู่ โดยใส่ใจว่าอากาศไม่ที่สุด

๕) สพฺพโส อากาสานญฺจายตนํ สมติกฺกมฺม อนนฺตํ วิญฺญาณนฺติ วิญฺญาณญฺจายตนํ อุปสมฺปชฺช วิหรติ เพราะก้าวล่วงอากาสานัญจายตนะอย่างสิ้นเชิง บุคคลจึงเข้าถึงวิญญา-ณัญจายตนะอยู่ โดยใส่ใจว่า วิญญาณไม่มีที่สุด

๖) สพฺพโส วิญฺญาณญฺจายตนํ สมติกฺกมฺม นตฺถิ กิญฺจีติ อากิญฺจญฺญายตนํ อุปสมฺปชฺช วิหรติ เพราะก้าวล่วงวิญญาณัญจายตนะอย่างสิ้นเชิง บุคคลจึงเข้าถึงอากิญจัญญายตนะอยู่ โดยใส่ใจว่า ไม่มีอะไรเลย

๗) สพฺพโส อากิญฺจญฺญายตนํ สมติกฺกมฺม เนวสญฺญานาสญฺญายตนํ อุปสมฺปชฺช วิหรติ เพราะก้าวล่วงอากิญจัญญายตนะ บุคคลจึงเข้าถึงเนวสัญญานาสัญญายตนะอยู่

๘) สพฺพโส เนวสญฺญานาสญฺญายตนํ สมติกฺกมฺม สญฺญาเวทยิตํ นิโรธํ อุปสมฺปชฺช วิหรติ เพราะก้าวล่วงเนวสัญญานาสัญญายตนะอย่างสิ้นเชิง บุคคลจึงเข้าสัญญาเวทยิตนิโรธอยู่ อนุบุพพวิหาร ๙ คือ รูปฌาน ๔ อรูปฌาน ๔ และสัญญาเวทยิตนิโรธ ๑ อนุบุพพวิหาร ๙ คือ รูปฌาน ๔ อรูปฌาน ๔ และสัญญเวทยิตนิโรธ(สมาบัติที่ดับสัญญาและเวทนา หรือนิโรธสมาบัติ)๑ อนุบุพพวิหารข้อที่ ๙ คือสัญญาเวทยิตนิโรธนี้ เฉพาะพระอนาคามีและพระอรหันต์ผู้ชำนาญในรูปฌาน ๔ อรูปฌาน ๔ เท่านั้น จึงจะเข้าได้

๓ องฺ.นวก.๒๓/๓๒/๓๓๖(A.IV,410) นว อนุปุพฺพวิหารา.

๔ (Cp. Ud.3)

๕ ขุ.ธ.๒๕/๑/๑(Cp.Dh.1) มโนปุพฺพงฺคมา ธมฺมา.

๖ (M.II,18)

๗ (A.II, 126) อิธ ภิกฺขเว เอกจฺโจ ปุคฺคโล วิวิจฺเจว กาเมหิ วิวิจฺจ อกุสเลหิ ธมฺเมหิ ... ปจมชฺฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรติ. โส ตทสฺสาเทติ ตํ นิกาเมติ เตน จ วิตฺตึ อาปชฺชติ, ตตฺถ ฐิโต ตทธิมุตฺโต ตพฺพหุลวิหารี อปริหีโน กาลํ กุรุมาโน พฺรหฺมกายิกานํ เทวานํ สหวฺยตํ อุปปชฺชติ.

๘ ที.ปา.๑๑/๓๐๕/๑๙๖(D.III,219) ตโย สมาธี: สวิตกฺโก สวิจาโร สมาธิ, อวิตกฺโก วิจารมตฺโต สมาธิ, อวิตกฺโก อวิจาโร สมาธิ.

๙ องฺ.จตุกฺก.๑๖๑/๑๗๐(A.II,149) ทุกฺขาปฏิปทา ทนฺธาภิญฺญา, ทุกฺขาปฏิปทา ขิปฺปาภิญฺญา, สุขาปฏิปทา ทนฺธาภิญฺญา, สุขาปฏิปทา ขิปฺปาภิญฺญา.

๑๐ ปริตฺตสมาธิ, ปริตฺตอารมฺมณ; ปริตฺตสมาธิ, อปฺปมาณอารมฺมณ; อปฺปมาณสมาธิ, ปริตฺตอารมฺมณ; อปฺปมาณสมาธิ, อปฺปมาณอารมฺมณ.

๑๑ ที.ม.๑๐/๔๐๒/๒๖๗(D.II,313) กตโม จ ภิกฺขเว สมฺมาสมาธิ? อิธ ภิกฺขเว ภิกฺขุ วิวิจฺเจว กาเมหิ วิวิจฺจ อกุสเลหิ ธมฺเมหิ สวิตกฺกํ สวิจารํ วิเวกชํ ปีติสุขํ ปจมชฺฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรติ. วิตกฺกวิจารานํ วูปสมา อชฺฌตฺตํ สมฺปสาทนํ เจตโส เอโกทิภาวํ อวิตกฺกํ

อวิจารํ สมาธิชํ ปีติสุขํ ทุติยชฺฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรติ. ปีติยา จ วิราคา อุเปขโก วิหรติ สโต จ สมฺปชาโน, สุขํ จ กาเยน ปฏิสํเวเทติ ยนฺตํ อริยา อาจิกฺขนฺติ "อุเปกฺขโก สติมา สุขวิหารีติ ตติยชฺฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรติ. สุขสฺส จ ปหานา ทุกฺขสฺส จ ปหานา ปุพฺเพว โสมนสฺสโทมนสฺสานํ อตฺถงฺคมา อทุกฺขํ อสุขํ อุเปกฺขาสติปาริสุทฺธึ จตุตฺถชฺฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรติ; อยํ วุจฺจติ ภิกฺขเว สมฺมาสมาธิ.

เชิงอรรถบทที่ ๕

๑ หีนภาคิยะ (A. IV. 357) อิธ เมฆิย ภิกฺขุ กลฺยาณมิตฺโต โหติ กลฺยาณสหาโย กลฺยาณสมฺปวงฺโก อปริปกฺกาย เมฆิย เจโตวิมุตฺติยา อยํ ปจโม ธมฺโม ปริปกฺกาย สํวตฺตติ ต่อไปนี้เป็นคำแปลจากภาษาจีนเกี่ยวกับเรื่องนี้จากเรื่อง ชื่อจูอากอน (มัธยมาคม) เลข ๕ พระสูตร ๑๐ สูตรที่ ๕๖

ดังที่ข้าพเจ้าได้สดับมาสมัยหนึ่งพระผู้มีพระภาคเสด็จจาริกไปในแคว้นมคธ พระองค์เสด็จถึงชันตุคาม พุทธอุปัฏฐากของพระองค์มีเพียงผู้เดียวคือพระเมฆิยเถระ และในเวลาเช้าพระเมฆิยเถระได้ถือบาตรและจีวรเที่ยวบิณฑบาต ณ ละแวกบ้านชันตุคาม ภายหลังจากบิณฑบาตแล้ว พระเมฆิยเถระได้ไปยังริมฝั่งแม่น้ำกิมิลาละ ที่ดินตรงนั้นเป็นทุ่งราบและมีชื่อว่าตำบลมะม่วงหวานซึ่งแม่น้ำสายนี้ไหลผ่าน เธอรู้สึกพอใจและคิดว่า ตรงนี้น่าจะเป็นที่รื่นรมย์เหมาะสมแก่การบำเพ็ญเพียร จึงมุ่งหน้าไปขอโอกาสจากพระพุทธเจ้า เพื่อบำเพ็ญเพียร พระพุทธองค์ได้ตรัสตอบว่า ขณะนี้เราอยู่คนเดียว เธอจงรอให้ภิกษุรูปอื่นมาอุปัฏฐากเราก่อนแล้วจึงไปบำเพ็ญเพียร พระเมฆิยเถระได้ทูลขอโอกาส ๒-๓ ครั้ง พระพุทธองค์ก็ไม่ได้ทรงอนุญาต พระเมฆิยเถระจึงกราบทูลว่า พระพุทธองค์เป็นผู้หลุดพ้นแล้ว ส่วนข้าพระองค์ยังมีงานที่จะต้องทำบำเพ็ญอีกมาก จึงทูลขอโอกาสอีก พระพุทธองค์จึงตรัสว่า ถ้าเธอมีเจตนากล้าแข็งเช่นว่านั้น เราก็จะอนุญาต จงไปเถอะเธอจึงไปใต้ต้นไม้ แต่ปรากฏว่า เกิดอารมณ์ที่ประกอบด้วยราคะ โทสะ และกลัวอันตราย จึงกราบทูลให้ทรงทราบเรื่องที่ไปป่ากลับมา พระองค์จึงตรัสว่าจิตของเธอยังแข็งกระด้างอยู่ ถ้าเธอปรารถนาจะให้ควรแก่การงาน จึงฝึกเจริญสมาธิก่อน แต่ก่อนอื่นเธอจำต้องมีกัลยาณมิตร นี่ก็คือการฝึกในเบื้องต้น...

๒ สํ. ม. ๑๕/๑๒๙/๑๐๔ (S.I. 87-8) สกลเมว หิทํ อานนฺท พฺรหฺมจริยํ ยทิทํ กลฺยาณมิตฺตตา กลฺยาณสหายตา กลฺยาณสมฺปวงฺกตา ดูก่อนอานนท์ ก็ความเป็นผู้มีมิตรดี มีสหายดี มีพวกดี นี้เป็นพรหมจรรย์ทั้งสิ้นเทียว

๓ องฺ. ๒๓/๓๗/๒๙ ; วิสุทฺธิ. ๑/๑๒๓ (A. IV. 32) สตฺตหิ ภิกฺขเว ธมฺเมหิ สมนฺนาคโต ภิกฺขุ มิตฺโต เสวิตพฺโพ ภชิตพฺโพ ปยิรุปาสิตพฺโพ อปิปนุชฺชมาเนนปิ กตเมหิ สตฺตหิ ปิโย โหติ มนาโป จ ครุ จ ภาวนีโย จ วตฺตา จ วจนกฺขโม จ คมฺภีรญฺจ กถํ กตฺตา โหติ โน จฏฺฐาเน นิโยชเย ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ประกอบด้วยธรรม ๗ ประการ ควรเสพควรคบเป็นนิตย์ ควรเข้าไปนั่งใกล้แม้ว่าจะถูกขับไล่ ธรรม ๗ ประการนี้เป็นไฉน? ภิกษุเป็นที่รักใคร่พอใจเป็นที่เคารพ เป็นผู้ควรสรรเสริญ เป็นผู้ฉลาดในการกล่าว เป็นผู้อดทนต่อถ้อยคำ พูดถ้อยคำที่ลึกซึ้ง ไม่ชักนำไปในทางที่ผิด

๔ ไม่พบในคัมภีร์บาลี

เชิงอรรถบทที่ ๖

๑ ราค=สทฺธา ; โทส=พุทฺธิ; โมห=วิตกฺก; ราค-โทส=สทฺธา-พุทฺธิ; ราค-โมห= สทฺธาวิตกฺก; โทส-โมห= พุทฺธิ-วิตกฺก; ตามตัวอักษรหมายถึง บุคคลผู้มีจริต ๒ เท่าเทียมกันในคนเดียวกัน โดยพยัญชนะหมายความว่า ผู้มีจริตอย่างเสมอกันรวมเป็น ๑

๒ วิสุทธิ. ๑/๑๒๙ (CP.Vis.Mag 103)

ตา ปาเนตา จริยา กึนิทานา?

๓ วิสุทธิ. ๑/๑๒๙ (Vis.Mag.102-3) ตตฺร ปุริมา ตาว ติสฺโส จริยา ปุพฺพาจิณฺณนิทานา ธาตุโทสนิทานา จาติ เอกจฺเจ วทนฺติ

ปุพฺเพ กิร อิฏฺฐปฺปโยคสุภกมฺมพหุโล ราคจริโต โหติ น สคฺคา วา จวิตฺวา อิธุปฺปนฺโน ปุพฺเพ เฉทนวธพนฺธนเวรกมฺมพหุโล โทสจริโต โหติ นิรยนาคโยนีหิ วา จวิตฺวา อิธุปฺปนฺโน ปุพฺเพ มชฺชปานพหุโล สุตปริปุจฺฉาวิหีโน จ โมหจริโต โหติ ติรจฺฉานโยนิยา วา จวิตฺวา อิธุปฺปนฺโนติ

พระธรรมปาลเถระกล่าวไว้ในปรมัตถมัญชุสา วิสุทธิมรรคมหาฎีกาว่า คำว่า "อาจารย์บางพวก(เอกจฺเจ)" หมายถึงพระอุปติสสเถระผู้แต่งวิมุตติมรรค (เอกจฺเจติ อุปติสฺสตฺเถรํ สนฺธายาห. เตนหิ วิมุตฺติมคฺเค ตถา วุตฺตํ ดู *วิสุทฺธิมคฺคมหาฎีกา* ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่ม ๑ หน้า ๑๔๓)

๔ วิสุทฺธิ. ๑/๑๒๙ (Vis.Mag 103) ทฺวินฺนํ ปน ธาตูนํ อุสฺสนฺนตฺตา ปุคฺคโล โมหจริโต โหติ ปฐวีธาตุยา จ อิตราสํ ทฺวินฺนํ อุสฺสนฺนตฺตา โทสจริโต สพฺพาสํ สมตฺตา ปน ราคจริโตติ โทเสสุ จ เสมฺหาธิโก ราคจริโต โหติ วาตาธิโก โมหจริโตติ เอวํ ธาตุโทสนิทานาติ วทนฺติ.

๕ วิสุทฺธิ.๑/๑๓๒ (Vis.Mag104)อิริยาปถโต กิจฺจา โภชนา ทสฺสนาทิโต ธมฺมปวตฺติโต เจว จริยาโย วิภาวเยติ

เชิงอรรถบทที่ ๗

๑ องฺ.เอกก.๒๐/๔๕๓-๔๕๒/๔๓(A. I, 41) ปฐวี อาโป เตโช วาโย นีล ปีต โลหิต โอทาต อากาส วิญฺญาณ.

สำหรับ ๒ กสิณสุดท้าย วิสุทธิมรรค (๑/๑๓๙) ใช้คำว่า "อาโลกกสิณ" และ "ปริจฺฉินฺนากาสกสิณ"

๒ ขุ.ปฏิ.๓๑/๔๗/๕๐ (Pts.I,49) อุทฺธุมาตก วินีลก วิปุพฺพก วิจฺฉิทฺทก วิกฺขายิตก หตวิกฺขิตฺตก วิจฺฉิทฺทก โลหิตก ปุฬุวก อฏฺฐิก

๓ "อปฺปมาณจิตฺต", ที.ปา.๑๑/๓๐๘/๒๐๐(D.III,223-224) จตสฺโส อปฺปมญฺญาโย: เมตฺตา กรุณา มุทิตา อุเปกฺขา.

๔ องฺ.นวก.๒๓/๓๖/๓๕๑(A.IV,426) อิติ โข ภิกฺขเว ยาวตา สญฺญาสมาปตฺติ, ตาวตา อญฺญาปฏิเวโธ.

๕ (A.I,449) เจตโส วิกฺเขปสฺส ปหานาย อานาปานสติ ภาเวตพฺพา.

เชิงอรรถบทที่ ๘

๑ ดูวิสุทฺธิ.๑/๒๒๔; ๒๕๓๑ (Cp. Vis. Mag. 175)

๒ ขุ. เถร.๒๖/๓๘๒/๓๒๙ (Cp. Th. 381) พุทฺธํ อปฺปเมยฺยํ อนุสฺสรํ ปสนฺโน ปีติยา ผุฏฺฐสรีโร โหหิสิ สตตํ อุทคฺโค.

๓ ดูวิสุทฺธิ.๑/๑๕๖; ๒๕๓๑ (Cp. Vis. Mag.123)

๔ ข้ออุปมา ๑๐ ประการแรก อยู่ใน องฺ.ปญฺจ.๒๒/๗๖/๔๗ (A.III,97) อฏฺฐิสงฺขลูปมา กามา วุตฺตา ภควตา พหุทุกฺขา พหุปายาสา, อาทีนโว เอตฺถ ภีโย. มํสเปสูปมา กามา วุตฺตา ภควตา...ติณุกฺกูปมา กามา...องฺคารกาสูปมา กามา...สุปินกูปมา กามา...ยาจิตกูปมา กามา.. รุกฺขผลูปมา กามา อสิสูนูปมา กามา...สตฺติสูลูปมา กามา...สปฺปสิรูปมา กามา วุตฺตา ภควตา, พหุทุกฺขา พหุปายาสา อาทีนโว เอตฺถ ภีโย. ข้ออุปมาที่ ๑๔ : องฺ.ปญฺจก.๒๒/๕๑/๕๙ (A.III,63) กามจฺฉนฺโท ภิกฺขเว อาวรโณ นีวรโณ. ข้ออุปมาที่ ๑๗ : ที.สี.๙/๕๔๖/๒๔๑ (D.I,245) กามคุณา อริยสฺส วินเย อนฺทูติปิ วุจฺจนฺติ, พนฺธนนฺติปิ วุจฺจนฺติ.

๕ ในโปตลิยสูตร ฉบับภาษาจีน มีอุปมาว่าด้วยงู และอุปมา ๘ อย่างที่แสดงไว้ในสูตรนี้ อธิบายไว้พร้อมกับตัวอย่างหลายประการ แม้กระนั้น ก็เป็นการยากที่จะบอกให้ชัดเจนลงไปว่าอุทาหรณ์ไหนหมายถึงธรรมข้อไหน ในคัมภีร์บาลี มีเพียง ๗ อุทาหรณ์เท่านั้น อุทาหรณ์ต่อไปนี้ ยกมาจาก จูอากอน (Chu Agon=มัธยมาคม) หมายเลขที่ ๒๐๓ "ดูก่อนคฤหบดี ถ้าในที่ไม่ไกลจากหมู่บ้านนัก มีงูพิษใหญ่ๆอยู่ตัวหนึ่ง ดุร้ายมาก มีพิษแรงกล้า สีดำ มีลักษณะน่ากลัว บุรุษผู้ไม่โง่ ไม่หลงงมงาย ไม่เสียสติ มีสติสมบูรณ์ ผู้ปรารถนาความรุ่งเรือง เกลียดความชั่ว ไม่ปรารถนาทุกข์ ปรารถนาที่จะมีชีวิตอยู่ ไม่ปรารถนาที่จะตาย และเกลียดความตายมาก มาสู่(หมู่บ้านนั้น) ดูก่อนคฤหบดี เธอคิดอย่างไร? บุรุษนั้นจะพึงเหยียดแขนของตนหรืออวัยวะส่วนอื่นของร่างกายออกไปหางูพิษนั้นแล้วพูดว่า"กัดฉันซิกัดฉันซิ"ดังนี้หรือ?ลำดับนั้นคฤหบดีกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ไม่พึงเป็นอย่างนั้น เพราะว่า เมื่อได้เห็นงูพิษ บุรุษนั้นย่อมคิดว่า ถ้าเราพึงเหยียดแขนของตนหรืออวัยวะส่วนอื่นของร่างกายออกไป และให้งูพิษกัด เราจะพึงตาย หรือประสบทุกข์แสนสาหัส ดังนั้น เมื่อเห็นงูพิษนั้น บุรุษนั้นย่อมปรารถนาที่จะวิ่งหนีไปเสีย. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนคฤหบดี อริยสาวกผู้เล่าเรียนฝึกฝนมาแล้วก็คิดในทำนองเดียวกันว่า "กามเปรียบเหมือนงูพิษร้ายก่อให้เกิดสุขเพียงเล็กน้อย แต่ก่อทุกข์เป็นอันมาก" และอริยสาวกนั้น ละกาม หลุดพ้นจากความชั่วร้ายที่หมักอยู่ในจิต และทำให้โลกิยสุขสูญสิ้นไป ไม่ยึดมั่นถือมั่นอะไร

๖ องฺ.จตุกฺก.๒๑/๗๘/๙๑ (Cp.A.II,80) อตฺถิ ภิกฺขเว ทกฺขิณา ทายกโต เจว วิสุชฺฌติ ปฏิคฺคาหกโต จ.

๗ ม.ม.๑๓/๒๕๔/๒๒๙ (Cp.M.II,18) เสยฺยถาปิ อุทายิ, ทกฺโข กุมฺภกาโร วา กุมฺภการนฺเตวาสี วา สุปริกมฺมกตาย มตฺติกาย ยํ ยเทว ภาชนวิกตึ อากงฺเขยฺย, ตํ ตเทว กเรยฺย อภินิปฺผาเทยฺย.

๘ องฺ.ฉกฺก.๒๒/๕๕/๓๖๐ (A.III,375) อจฺจารทฺธวีริยํ อุทฺธจฺจาย สํวตฺตติ อติลีนวีริยํ โกสชฺชาย สํวตฺตติ. ตสฺมาติห ตฺวํ โสณ วีริยสมตํ อธิฏฺฐหอินฺทฺริยานญฺจ สมตํ ปฏิวิชฺฌ ตตฺถ จ นิมิตฺตํ คณฺหาหีติ.

๙ ที.สี. ๙/๒๑๗/๗๐ (Cp.D.I, 70) อิธ มหาราช ภิกฺขุ จกฺขุนา รูปํ ทิสฺวา น นิมิตฺตคฺคาหี โหติ นานุพฺยญฺชนคฺคาหี. ยตฺวาธิกรณเมนํ จกฺขุนฺทฺริยํ อสํวุตํ วิหรนฺตํ อภิชฺฌา-โทมนสฺสา ปาปกา อกุสลา ธมฺมา อนฺวาสฺสเวยฺยุํ ตสฺส สํวราย ปฏิปชฺชติ, รกฺขติ จกฺขุนฺทฺริยํ, จกฺขุนฺทฺริเย สํวรํ อาปชฺชติ.

๑๐ ที.สี.๙/๔๑๒-๔๑๓/๑๗๘-๑๗๙(Cp.D.I,181) สิกฺขา เอกา สญฺญา อุปฺปชฺชนฺติ, สิกฺขา เอกา สญฺญา นิรุชฺฌนฺติ.

๑๑ องฺ.ปญฺจก.๒๒/๑๔๙/๑๖๓ (A.III,116) ปญฺจิเม ภิกฺขเว ธมฺมา เสกฺขสฺส ภิกฺขุโน ปริหานาย สํวตฺตนฺติ. กตเม ปญฺจ ? กมฺมารามตา, ภสฺสารามตา, นิทฺทารามตา, สงฺคณิการามตา, ยถาวิมุตฺตํ จิตฺตํ น ปจฺจเวกฺขติ.

๑๒ วิสุทฺธิ.๑/๑๖๐-๑๖๑; ๒๕๓๑ (Cp.Vis.Mag.126) ยถา นาม ทหโร กุมารโก อุกฺขิปิตฺวา ฐปิยมาโน ปุนปฺปุนํ ภูมิยํ ปตติ, เอวเมว อุปจาเร อุปฺปนฺเน จิตฺตํ กาเลน นิมิตฺตํ อารมฺมณํ กโรติ, กาเลน ภวงฺคํ โอตรติ. อปฺปนาย ปน องฺคานิ ถามชาตานิ โหนฺติ, เตสํ ถามชาตตฺตา. ยถา นาม พลวา ปุริโส อาสนา วุฏฺฐาย ทิวสมฺปิ ติฏฺเฐยฺย, เอวเมว อปฺปนาสมาธิมฺหิ อุปฺปนฺเน จิตฺตํ, สกึ ภวงฺควารํ ฉินฺทิตฺวา, เกวลมฺปิ รตฺตํ เกวลมฺปิ ทิวสํ ติฏฺฐติ, กุสลชวนปฏิปาฏิวเสเนว ปวตฺตตีติ.

๑๓ อภิ.วิ.อฏฺ.๓๖๗/๓๐๕(Cp.Vbh.-a.283) อปิจ เอกาทส ธมฺมา สมาธิสมฺโพชฺฌงฺคสฺส อุปฺปาทาย สํวตฺตนฺติ: วตฺถุวิสทกิริยา, อินฺทฺริยสมตฺตปฏิปาทนตา, นิมิตฺตกุสลตา, สมเย จิตฺตสฺส ปคฺคหณตา,สมเย จิตฺตสฺส นิคฺคหณตา, สมเย สมฺปหํสนตา, สมเย อชฺฌุเปกฺขนตา, อสมาหิตปุคฺคลปริวชฺชนตา, สมาหิตปุคฺคลเสวนตา, ฌานวิโมกฺขปจฺจเวกฺขณตา, ตทธิมุตฺตตาติ.

๑๔ องฺ.ปญฺจก.๒๒/๒๘/๒๓ (S.IV,176; M.III,79; A.III,28) เสยฺยถาปิ ภิกฺขเว สุภูมิยํ จาตุมฺมหาปเถ อาชญฺญรโถ ยุตฺโต อสฺส ฐิโต โอธสฺตปโตโท ตเมนํ ทกฺโข โยคฺคาจริโย อสฺสทมฺมสารถิ อภิรูหิตฺวา วาเมน หตฺเถน รสฺมิโย คเหตฺวา ทกฺขิเณน หตฺเถน ปโตทํ คเหตฺวา

เยนิจฺฉกํ ยทิจฺฉกํ สาเรยฺยปิ ปจฺจาสาเรยฺยปิ.

๑๕ ขุ.จู.๓๐/๑๓๕/๒๗๓ (Cp.Nd.1.371) ชาติภยํ ชราภยํ พฺยาธิภยํ มรณภยํ... ทุคฺคติภยํ.

๑๖ องฺ.อฏฺฐก.๒๓/๑๙/๑๖๗ (A.IV,203) เสยฺยถาปิ ปหาราท มหาสมุทฺโท เอกรโส โลณรโส, เอวเมว โข ปหาราท อยํ ธมฺมวินโย เอกรโส วิมุตฺติรโส.

๑๗ องฺ.ปญฺจก.๒๒/๙๔/๑๑๐(A.III,25) อิธ ภิกฺขเว ภิกฺขุ วิวิจฺเจว กาเมหิ วิวิจฺจ อกุสเลหิ ธมฺเมหิ สวิตกฺกํ สวิจารํ วิเวกชํ ปีติสุขํ ปฐมชฺฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรติ.

๑๘ ขุ.มหา.๒๙/๗/๒๐,๕๗/๑๓๑,๑๕๐/๒๔๓(a.Nd. 1 26) วิเวกาติ ตโย วิเวกา, กายวิเวโก, จิตฺตวิเวโก, อุปธิวิเวโก. ขุ.มหา.๒๙/๗/๒๑ (b.Ibid.27) กายวิเวโก จ วูปกฏฺฐกายานํ เนกฺขมฺมาภิรตานํ; จิตฺตวิเวโก จ ปริสุทฺธจิตฺตานํ ปรมโวทานปฺปตฺตานํ; อุปธิวิเวโก จ นิรุปธีนํ ปุคฺคลานํ วิสงฺขารคตานํ.

๑๙ ขุ.ปฏิ.๓๑/๒๔/๔๓๑ (Pts.II,220) สมฺมาทิฏฺฐิยา กตเม ปญฺจ วิเวกา? วิกฺขมฺภนวิเวโก ตทงฺควิเวโก สมุจฺเฉทวิเวโก ปฏิปฺปสฺสทฺธิวิเวโก นิสฺสรณวิเวโก. วิกฺขมฺภนวิเวโก จ นีวรณานํ ปฐมชฺฌานํ ภาวยโต ตทงฺควิเวโก จ ทิฏฺฐิคตานํ นิพฺเพธภาคิยํ สมาธึ ภาวยโต, สมุจฺเฉทวิเวโก จ โลกุตฺตรํ ขยคามิมคฺคํ ภาวยโต, ปฏิปฺปสฺสทฺธิวิเวโก จ ผลกฺขเณ, นิสฺสรณวิเวโก จ นิโรโธ นิพฺพานํ.

๒๐ ขุ.มหา.๒๙/๑/๑-๒,๑๕๐/๒๔๓(Nd.1.1-2) เทฺว กามา,วตฺถุกามา จ กิเลสกามา จ. กตเม วตฺถุกามา ? มนาปิกา รูปา มนาปิกา สทฺทา มนาปิกา คนฺธา มนาปิกา รสา มนาปิกา โผฏฺฐพฺพา...ทิพฺพา กามา...อิเม วุจฺจนฺติ วตฺถุกามา. กตเม กิเลสกามา ? ฉนฺโท กาโม, ราโค กาโม, ฉนฺทราโค กาโม...สงฺกปฺปราโค กาโม; โย กาเมสุ กามจฺฉนฺโท กามราโค กามนนฺทิ กามตณฺหา กามเสฺนโห กามปริฬาโห กามมุจฺฉา กามชฺโฌสานํ กาโมโฆ กามโยโค กามุปาทานํ กามจฺฉนฺทนีวรณํ...อิเม วุจฺจนฺติ กิเลสกามา.

๒๑ ที.ปา.๑๑/๓๐๕/๑๙๓ (D.III,214) ตีณิ อกุสลมูลานิ. โลโภ อกุสลมูลํ, โทโส อกุสลมูลํ, โมโห อกุสลมูลํ.

๒๒ อภิ.วิ.๓๕/๕๖๔/๓๑๐ (Vbh.256) วิวิจฺเจว กาเมหิ วิวิจฺจ อกุสเลหิ ธมฺเมหิ; ตตฺถ กตเม กามา ? ฉนฺโท กาโม, ราโค กาโม, ฉนฺทราโค กาโม; สงฺกปฺโป กาโม, ราโค กาโม, สงฺกปฺปราโค กาโม; อิเม วุจฺจนฺติ กามา. ตตฺถ กตเม อกุสลา ธมฺมา ? กามจฺฉนฺโท วฺยาปาโท ถีนมิทฺธํ อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจํ วิจิกิจฺฉา; อิเม วุจฺจนฺติ อกุสลา ธมฺมา.

ดู(Vis.Mag.141) วิวิจฺเจว อกุสเลหิ ธมฺเมหีติ อิมินา ปญฺจนฺนมฺปิ นีวรณานํ, อคฺคหิตคฺคหเณน ปน ปฐเมน กามจฺฉนฺทสฺส, ทุติเยน เสสนีวรณานํ.

๒๓ ขุ.อิ.๒๕/๗๒/๒๗๖(It.61) กามานํ เอตํ นิสฺสรณํ ยทิทํ เนกฺขมฺมํ.

๒๔ ในหนังสือวิมุตติมรรคและวิสุทธิมรรค หน้า ๔๖ (Vim.Mag.and Vis.Mag.,p.46), ศาสตราจารย์ พาบัตได้ตรวจสอบพบว่า ข้อความนี้เป็นของคัมภีร์ "เปฏโกปเทส" ท่านได้อ้างข้อความจากฉบับพม่า(Burmese edition=. Ed.14) ดังนี้ :- ตตฺถ อโลภสฺส ปาริปูริยา, วิวิตฺโต โหติ กาเมหิ. ตตฺถ อโทสสฺส ปาริปูริยา อโมหสฺส ปาริปูริยา จ วิวิตฺโต โหติ ปาปเกหิ อกุสเลหิ ธมฺเมหิ. www.watprayoon.com

๒๕ อภิ.สํ.๓๔/๗-๘/๒๒,๘๔-๘๕/๓๕(Dhs.10 para 7,8,20, 84,85) โย ตสฺมึ สมเย ตกฺโก วิตกฺโก สงฺกปฺโป อปฺปนาวฺยปฺปนา เจตโส อภินิโรปนา สมฺมาสงฺกปฺโป; อยํ ตสฺมึ สมเย วิตกฺโก โหติ.โย ตสฺมึ สมเย จาโร วิจาโร อนุวิจาโร อุปวิจาโร จิตฺตสฺส อนุสฺธนตา อนุเปกฺขนตา; อยํ ตสฺมึ สมเย วิจาโร โหติ.

๒๖ เปฏโกปเทส(ฉบับภูมิพโล) หน้า ๑๕๗; ๒๕๒๕(Petaka.142)ยถา ปุริโส ทูรโต ปุริสํ ปสฺสติ อาคจฺฉนฺตํ น จ ตาว ชานาติ; เอโส อิตฺถีติ วา ปุริโสติ วา. ยทา ตุ ปฏิลภติ; อิตฺถีติ วา ปุริโสติ วา เอวํวณฺโณติ วา เอวํสณฺฐาโนติ วา,อิเม วิตกฺกยนฺโต อุตฺตริ อุปปริกฺขนฺติ; กึ นุ โข อยํ สีลวา อุทาหุ ทุสฺสีโล อฑฺโฒ วา ทุคฺคโตติ วา ? เอวํ วิจาโร วิตกฺเก อปฺเปติ วิจาโร จริยติ จ อนุวตฺตติ จ.

๒๗ วิสุทฺธิ.๑/๑๘๑; ๒๕๓๑ (Vis.Mag.142) ทุกนิปาตฏฺฐกถายํ ปน อากาเส คจฺฉโต มหาสกุณสฺส อุโภหิ ปกฺเขหิ วาตํ คเหตฺวา ปกฺเข สนฺนิสีทาเปตฺวา คมนํ วิย อารมฺมเณ เจตโส อภินิโรปนภาเวน ปวตฺโต วิตกฺโก; วาตคหณตฺถํ ปกฺเข ผนฺทาปยมานสฺส คมนํ วิย อนุมชฺชนสภาเวน ปวตฺโต วิจาโรติ วุตฺตํ.www.watprayoon.com

๒๘ ในที่นี้อีกเหมือน ศาสตราจารย์ พาบัต ได้สืบค้นข้อความนี้ย้อนไปถึงข้อความใน เปฏโกปเทส(ฉบับภูมิพโล) หน้า ๑๕๗; ๒๕๒๕(Petaka.142) ที่ว่า ยถา ปลิโก ตุณฺหิโก สชฺฌายํ กโรติ เอวํ วิตกฺโก, ยถา ตํเยว อนุปสฺสติ เอวํ วิจาโร. ยถา อปริญฺญา เอวํ วิตกฺโก, ยถา ปริญฺญา เอวํ วิจาโร. นิรุตฺติปฏิสมฺภิทายํ จ ปฏิภานปฏิสมฺภิทายํ จ วิตกฺโก, ธมฺมปฏิสมฺภิทายํ จ อตฺถปฏิสมฺภิทายํ จ วิจาโร. www.watprayoon.com

๒๙ สํ.สฬา.๑๘/๒๗๙/๒๑๖ (S.IV,235) กตมา จ ภิกฺขเว สามิสา ปีติ. ปญฺจิเม ภิกฺขเว กามคุณา. กตเม ปญฺจ. จกฺขุวิญฺเญยฺยา รูปา อิฏฺฐา กนฺตา มนาปา ปิยรูปา กามูปสํหิตา รชนียา ฯเปฯ กายวิญฺเญยฺยา โผฏฺฐพฺพา อิฏฺฐา กนฺตา...รชนียา. อิเม โข ภิกฺขเว ปญฺจกามคุณา.

ยา โข ภิกฺขเว อิเม ปญฺจกามคุเณ ปฏิจฺจ อุปฺปชฺชติ ปีติ, อยํ วุจฺจติ ภิกฺขเว สามิสา ปีติ.

๓๐ องฺ.จตุกฺก.๒๑/๑๒๗/๑๔๖(A.II,126) อิธ เอกจฺโจ ปุคฺคโล วิวิจฺเจว กาเมหิ วิวิจฺจ อกุสเลหิ ธมฺเมหิ สวิตกฺกํ สวิจารํ วิเวกชํ ปีติสุขํ ปฐมชฺฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรติ.

๓๓ องฺ.จตุกฺก.๒๑/๑๒๗/๑๔๓ (Ibid.127) วิตกฺกวิจารานํ วูปสมา อชฺฌตฺตํ สมฺปสาทํ เจตโส เอโกทิภาวํ อวิตกฺกํ อวิจารํ สมาธิชํ ปีติสุขํ ทุติยชฺฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรติ.

๓๑ องฺ.จตุกฺก.๒๑/๑๒๓/๑๔๓ (Ibid.127) วิตกฺวิจารานํ วูปสมา อชฺฌตฺตํ สมฺปสาทนํ เจตโส เอโกทิภาวํ อวิตกฺกํ อวิจารํ สมาธิชมฺปีติสุขํ ทุติยชฺฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรติ.

๓๒ อภิ.สํ.อฏฺ.๑๖๔(Dhs.-a.115)ขุทฺทกา ปีติ, ขณิกา ปีติ, โอกฺกนฺติกา ปีติ, ผรณา ปีติ, อุพฺเพงฺคา ปีตีติ ปญฺจวิธา โหติ.

๓๓ ขุ.ธ.๒๕/๑๙๔/๕๑(Dh.194) สุโข พุทฺธานํ อุปฺปาโท.

๓๔ ขุ.ธ.๒๕/๒๐๔/๕๓(Dh.204) นิพฺพานํ ปรมํ สุขํ.

๓๕ (Cp.I,75) ปุน จ ปรํ มหาราช ภิกฺขุ ปีติยา จ วิราคา จ อุเปกฺขโก จ วิหรติ สโต จ สมฺปชาโน, สุขญฺจ กาเยน ปฏิสํเวเทติ ยํ ตํ อริยา อาจิกฺขนฺติ: อุเปกฺขโก สติมา สุขวิหารีติ ตติยชฺฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรติ.

๓๖ เปฏโกปเทส(ฉบับภูมิพโล) หน้า ๑๖๒-๑๖๓; ๒๕๒๕(Petaka.147-148) ตตฺถ กตเม ฌานวิเสสา ? วิวิจฺเจว กาเมหิ วิวิจฺจ อกุสเลหิ ธมฺเมหิ จิตฺตเจตสิกสหคตา กามธาตุสมติกฺกมนตาปิ, อยํ ฌานวิเสโส. อวิตกฺกา เจว อวิจารา จ สปฺปีติกาย สติสหคตาย ปีติสหคตา สญฺญามนสิการา สมุทาจรนฺติ; อยํ ฌานวิเสโส.

๓๗ (a.M.I,294-295)ปฐมํ โข อาวุโส ฌานํ ปญฺจงฺควิปฺปหีนํ ปญฺจงฺคสมนฺนาคตํ:อิธาวุโส ปฐมํ ฌานํ สมาปนฺนสฺส ภิกฺขุโน กามจฺฉนฺโท ปหีโน โหติ, พฺยาปาโท ปหีโน โหติ,ถีนมิทฺธํ ปหีนํ โหติ, อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจํ ปหีนํ โหติ, วิจิกิจฺฉา ปหีนา โหติ.

วิสุทฺธิ.๑/๑๗๗; ๒๕๓๑ (b.Vis.Mag.139) ปญฺจงฺควิปฺปหีนํ ปญฺจงฺคสมนฺนาคตํ ติวิธกลฺยาณํ ทสลกฺขณสมฺปนฺนํ ปฐมชฺฌานํ. เปฏโกปเทส(ฉบับภูมิพโล) หน้า ๑๕๒; ๒๕๒๕(c.Petaka.136) ตตฺถ กตมํ ปฐมํ ฌานํ ? ปญฺจงฺควิปฺปยุตฺตํ ปญฺจงฺคสมนฺนาคตํ.

๓๘ จากคำว่า "ฌานที่หนึ่งเป็นพื้นฐานทำให้เกิดฌานที่สอง" คำว่า "พรหมโลก" หมายถึงฌานที่หนึ่งหรือปฐมฌาน, ข้อความปรากฏในปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรค (Vis.Mag.139) "วิวิจฺเจว กาเมหิ วิวิจฺจ อกุสเลหิ ธมฺเมหิ สวิตกฺกํ สวิจารํ วิเวกชํ ปีติสุขํ ปฐมชฺฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรติ".

๓๙ ขุ.เถร.๒๖/๙๐๔/๓๘๘ (Th.904)

ปญฺจปญฺญาส วสฺสานิ ยโต เนสชฺชิโก อหํ
ปญฺจวีสติ วสฺสานิ ยโต มิทฺธํ สมูหตํ.

๔๐ สํ.ส.๑๕/๑๗๑/๑๖๓ (S.I,135) ยถา หิ องฺคสมฺภารา โหติ สทฺโท รโถ อิติ

๔๑ (Sp.I,146) ยถา ปน สรถา สปตฺติเสนาติ วุตฺเต เสนงฺเคสุ เอว เสนา เอว สมฺมติ เอวํ อิธ ปญฺจสุ องฺเคสฺเยว ฌานสมฺมติ เวทิตพฺพา.

๔๒ วิสุทฺธิ.๑/๑๗๙; ๒๕๓๑(Vis.Mag.141) ตถา หิ สมาธิ กามจฺฉนฺทสฺส ปฏิปกฺโข, ปีติ

วฺยาปาทสฺส, วิตกฺโก ถีนมิทฺธสฺส, สุขํ อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจสฺส, วิจาโร วิจิกิจฺฉายาติ เปฏเก วุตฺเต. (แต่ไม่ปรากฏในคัมภีร์เปฏโกปเทศ)

๔๓ วิสุทฺธิ.๑/๑๘๙; ๒๕๓๑ (Cp.Vis.Mag.147) ปฐมสฺส ฌานสฺส ปฏิปทาวิสุทฺธิ อาทิ, อุเปกฺขานุพฺรูหนา มชฺเฌ, สมฺปหํสนา ปริโยสานํ.

๔๔ วิสุทฺธิ.๑/๑๘๙; ๒๕๓๑(Cp.Vis.Mag.148)ปฏิปทาวิสุทฺธิ นาม สสมฺภาริโก อุปจาโร, อุเปกฺขานุพฺรูหนา นาม อปฺปนา, สมฺปหํสนา นาม ปจฺจเวกฺขณาติ เอวํ เอเก วณฺณยนฺติ. บทวิจารณ์ใน (Pm.Sinh.Ed.I,144)เอเกติ อภยคิริวาสิโน, ศาสตราจารย์ พาบัด ได้อ้างไว้ในหนังสือVim.Mag. and Vis.Mag.,p.49

๔๕ ๑-๔ คำเหล่านี้ไม่ชัดเจน ศาสตราจารย์ พาบัด ได้แปลความหมายของคำเหล่านี้ว่า สงฺเขปสงฺคห, สงฺคห, อนุนย, และ เสวนา ดู (Vim.Mag. and Vis.Mag.p.49)

๔๖ ที.สี.๙/๒๒๗/๗๔-๗๕(D.I,74; A.III,25) เสยฺยถาปิ ภิกฺขเว ทกฺโข นหาปโก วา นหาปกนฺเตวาสี วา กํสถเล นฺหานียจุณฺณานิ อากิริตฺวา อุทเกน ปริปฺโผสกํ ปริปฺโผสกํ สนฺเนยฺย, สาสฺส นฺหานียปิณฺฑิ เสฺนหานุคตา เสฺนหปเรตา สนฺตรพาหิรา ผุฏฺฐา น จ ปคฺฆรติ, เอวเมว โข ภิกฺขเว ภิกฺขุ อิมํเอว กายํ วิเวกเชน ปีติสุเขน อภิสนฺเทติ ปริสนฺเทติ ปริปูเรติ ปริปฺผรติ, นาสฺส กิญฺจิ สพฺพาวโต กายสฺส วิเวกเชน ปีติสุเขน อปฺผุฏํ โหติ.

๔๗ ขุ.ปฏิ.๓๑/๓๐/๓๗(Cp.Pts.I,35-36) ปฐมชฺฌานสฺส ลาภึ กามสหคตา สญฺญามนสิการา สมุทาจรนฺติ หานภาคิโย ธมฺโม; ตทนุธมฺมตา สติ สนฺติฏฺฐติ, ฐิติภาคิโย ธมฺโม; อวิตกฺกสหคตา สญฺญามนสิการา สมุทาจรนฺติ, วิเสสภาคิโย ธมฺโม; นิพฺพิทาสหคตา สญฺญา-มนสิการา สมุทาจรนฺติ วิราคูปสํหิตา, นิพฺเพธภาคิโย ธมฺโม.

๔๘ ขุ.เถรี.๒๖/๗๗-๗๘/๔๔๓ (Cp.Thi.vv.77-78)

อโยนิโสมนสิการา กามราเคน อฏฺฏิตา,
อโหสึ อุทฺธฏา ปุพฺเพ จิตฺเต อวสวตฺตินี.
ปริยุฏฺฐิตา กิเลเสหิ สุขสญฺญานุวตฺตินี,
สมํ จิตฺตสฺส นาลภึ ราคจิตฺตวสานุคา.

๔๙ ข้อความในอักษรตัวเอน ไม่ปรากฏในฉบับของราชวงศ์สุง ในห้องสมุดของ the Japanese Imperial household. ข้อความทั้งหมดในรูปอักษรตัวเอน ในตอนที่ ๒ บทที่ ๘ ก็มีนัยนี้เช่นเดียวกัน.

๕๐ ข้อความนี้ไม่ปรากฏในฉบับภาษาจีน คือ "เอโกตตรอาคม" (the Chinese Ekottara Agama) องฺ.นวก.๒๓/๓๕/๓๔๓(A.IV,418) เสยฺยถาปิ ภิกฺขเว คาวี ปพฺพเตยฺยา พาลา อพฺยตฺตา อกฺเขตฺตญฺญู อกุสลา วิสเม ปพฺพเต จริตุํ, ตสฺส เอวํ อสฺส "ยนฺนูนาหํ อคตปุพฺพญฺเจว ทิสํ คจฺเฉยฺยํ,

อขาทิตปุพฺพานิ จ ติณานิ ขาเทยฺยํ, อปีตปุพฺพานิ จ ปานียานิ ปิเวยฺยนฺติ"; สา น เจว อคตปุพฺพํ ทิสํ คจฺเฉยฺย, น จ อขาทิตปุพฺพานิ ติณานิ ขาเทยฺย, น จ อปีตปุพฺพานิ ปานียานิ ปิเวยฺย; ยสฺมึ จสฺส ปาเท ฐิตาย เอวํ อสฺส "ยนฺนูนาหํ อคตปุพฺพญฺเจว ทิสํ คจฺเฉยฺยํ, อขาทิตปุพฺพานิ จ ติณานิ ขาเทยฺยํ, อปีตปุพฺพานิ จ ปานียานิ ปิเวยฺยนฺติ, ตญฺจ ปาทํ น โสตฺถินา ปจฺจาคจฺเฉยฺย. ตํ กิสฺส เหตุ? ตถา หิ สา ภิกฺขเว คาวี ปพฺพเตยฺยา พาลา อพฺยตฺตา อกฺเขตฺตญฺญู อกุสลา วิสเม ปพฺพเต จริตุํ.

๕๑ ขุ.ปฏิ.๓๑/๙๕/๑๐๔ (Pts.I,99-100) ปญฺจ วสีโย; อาวชฺชนาวสี สมาปชฺชนาวสี อธิฏฺฐานาวสี วุฏฺฐานาวสี ปจฺจเวกฺขณาวสี.

๕๒ องฺ.นวก.๒๓/๓๔/๓๔๑ (A.IV,440) โส โข อหํ อานนฺท อปเรน สมเยน วิวิจฺเจว กาเมหิ...ปฐมํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรามิ. ตสฺส มยฺหํ อานนฺท อิมินา วิหาเรน วิหรโต กามสหคตา สญฺญามนสิการา สมุทาจรนฺติ, สฺวาสฺส เม โหติ อาพาโธ.

๕๓ องฺ.ทุก.๒๐/๑๓/๕๓ (A.I,53) วิตกฺกวิจารานํ วูปสมา อชฺฌตฺตํ สมฺปสาทนํ เจตโส เอโกทิภาวํ อวิตกฺกํ อวิจารํ สมาธิชมฺปีติสุขํ ทุติยชฺฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรติ.

๕๔ องฺ.จตุกฺก.๒๑/๑๒๗/๑๔๓(A.III,127)ปุน จ ปรํ ภิกฺขเว อิเธกจฺโจ ปุคฺคโล วิตกฺก-วิจารานํ วูปสมา อชฺฌตฺตํ สมฺปสาโท เจตโส เอโกทิภาวํ อวิตกฺกํ อวิจารํ สมาธิชํ ปีติสุขํ ทุติยชฺฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรติ....ตพฺพหุลวิหารี อปริหีโน กาลํ กุรุมาโน อาภสฺสรานํ เทวานํ สหพฺยตํ อุปปชฺชติ.

๕๕ องฺ.ปญฺจก.๒๒/๒๘/๒๑-๒๒;ม.มู.๑๒/๒๕๑/๒๑๗(Chu Agon No.98;M.I,276-277; D.I,74; A.III,25-26) เสยฺยถาปิ ภิกฺขเว อุทกรหโท อุพฺภิโททโก ตสฺส เนวสฺส ปุรตฺถิมาย ทิสาย อุทกสฺส อายมุขํ น ปจฺฉิมาย ทิสาย อุทกสฺส อายมุขํ, เทโว จ น กาเลน กาลํ สมฺมาธารํ อนุปฺปเวจฺเฉยฺย อถโข ตมฺหา จ อุทกรหทา สีตา วาริธารา อุพฺภิชฺชิตฺวา ตเมว อุทกรหทํ สีเตน วาริินา อภิสนฺเทยฺย ปริสนฺเทยฺย ปริปูเรยฺย ปริปฺผเรยฺย นาสฺส กิญฺจิ สพฺพาวโต อุทกรหทสฺส สีเตน วาริินา อปฺผุฏํ อสฺส, เอวเมว โข ภิกฺขเว ภิกฺขุ อิมํ เอว กายํ สมาธิเชน ปีติสุเขน อภิสนฺเทติ ปริสนฺเทติ ปริปูเรติ ปริปฺผรติ, นาสฺส กิญฺจิ สพฺพาวโต กายสฺส สมาธิเชน ปีติสุเขน อปฺผุฏํ โหติ.

๕๖ อภิ.วิ.๓๕/๑๐๒๕/๕๑๗(Vbh.424) ทุติยํ ฌานํ ปริตฺตํ ภาเวตฺวา ปริตฺตาภานํ เทวานํ สหพฺยตํ อุปปชฺชติ.เตสํ กิตฺตกํ อายุปฺปมาณํ ? เทฺว กปฺปา.

๕๗ อภิ.วิ.๓๕/๑๐๒๕/๕๑๗(Ibid.) ทุติยํ ฌานํ มชฺฌิมํ ภาเวตฺวา อปฺปมาณาภานํ เทวานํ สหพฺยตํ อุปปชฺชติ.เตสํ กิตฺตกํ อายุปฺปมาณํ ? จตฺตาโร กปฺปา.

๕๘ อภิ.วิ.๓๕/๑๐๒๕/๕๑๗ (Ibid.) ทุติยํ ฌานํ ปณีตํ ภาเวตฺวา อาภสฺสรานํ เทวานํ สหพฺยตํ อุปปชฺชติ.เตสํ กิตฺตกํ อายุปฺปมาณํ ? อฏฺฐ กปฺปา.

๕๙ องฺ.ติก.๒๐/๖๔/๑๗๗ (A.I,53) ปีติยา จ วิราคา อุเปกฺขโก จ วิหรติ สโต จ

สมฺปชาโน สุขํ จ กาเยน ปฏิสํเวเทติ ยํ ตํ อริยา อาจิกฺขนฺติ อุเปกฺขโก สติมา สุขวิหารีติ ตติยชฺฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรติ.

๖๐ เวทนุเปกฺขา, วิริยุเปกฺขา, วิปสฺสนุเปกฺขา, โพชฺฌงฺคุเปกฺขา, อปฺปมาณุเปกฺขา, ฉฬงฺคุเปกฺขา, ฌานุเปกฺขา, ปาริสุทฺธุเปกฺขา, (Cp.Vis.Mag.160) มีข้อความว่า "พฺรหฺมวิหารุ-เปกฺขา" แทนคำว่า "อปฺปมาณุเปกฺขา".

๖๑ ที.สี.อฏ.๑/๒๑๔/๑๖๖(Cp.D.–a.I,184) สาตฺถกสมฺปชญฺญํ สปฺปายสมฺปชญฺญํ โคจรสมฺปชญฺญํ อสมฺโมหสมฺปชญฺญนฺติ จตุพฺพิธํ สมฺปชญฺญํ.

๖๒ วิสุทฺธิ.๑/๒๐๘; ๒๕๓๑ (Cp.Vis.Mag.163) ยถา เธนุปโค วจฺโฉ เธนุโต อปนีโต อรกฺขิยมาโน ปุนเทว เธนุํ อุปคจฺฉติ. ข้ออุปมานี้ เหมือนกันทั้งในวิสุทธิมรรค และวิมุตติมรรค ยังไม่ได้มีการสืบค้นหาแหล่งที่มาเลย.

๖๓ องฺ.ปญฺจก.๒๒/๒๘/๒๒ (Chu Agon No.98; M.II,16; A.III,26) เสยฺยถาปิ ภิกฺขเว อุปฺปลินิยํ วา ปทุมินิยํ วา ปุณฺฑรีกินิยํ วา อปฺเปกจฺเจ อุปฺปลานิ วา ปทุมานิ วา ปุณฺฑรีกานิ วา อุทเก ชาตานิ อุทเก สํวฑฺฒานิ อุทกานุคฺคตานิ อนฺโตนิมุคฺคโปสีนิ ตานิ ยาว จคฺคา ยาว จ มูลา สีเตน วารินา อภิสนฺนานิ ปริสนฺนานิ ปริปูรานิ ปริปฺผุฏานิ นาสฺส กิญฺจ สพฺพาวตํ อุปฺปลานํ วา ปทุมานํ วา ปุณฺฑรีกานํ วา สีเตน วารินา อปฺผุฏํ อสฺส, เอวเมว โข ภิกฺขเว ภิกฺขุ อิมํเอว กายํ นิปฺปีติเกน สุเขน อภิสนฺเทติ ปริสนฺเทติ ปริปูเรติ ปริปฺผรติ, นาสฺส กิญฺจิ สพฺพาวโต กายสฺส นิปฺปีติเกน สุเขน อปฺผุฏํ โหติ.

๖๔ อภิ.วิ.๓๕/๑๐๒๖/๕๑๗ (Vbh.424–425) ตติยํ ฌานํ ปริตฺตํ ภาเวตฺวา ปริตฺตสุภานํ เทวานํ สหพฺยตํ อุปปชฺชติ. เตสํ กิตฺตกํ อายุปฺปมาณํ ? โสฬส กปฺปา...ตติยํ ฌานํ มชฺฌิมํ ภาเวตฺวา อปฺปมาณสุภานํ เทวานํ สหพฺยตํ อุปปชฺชติ. เตสํ กิตฺตกํ อายุปฺปมาณํ ? ทฺวตฺตึส กปฺปา... ตติยํ ฌานํ ปณีตํ ภาเวตฺวา สุภกิณฺหานํ เทวานํ สหพฺยตํ อุปปชฺชติ. เตสํ กิตฺตกํ อายุปฺปมาณํ ? จตุสฏฺฐิ กปฺปา.

๖๕ องฺ.ปญฺจก.๒๒/๑๕/๑๐;ม.ม.๑๓/๒๕๑/๒๒๗ (A.III,26–27; M.II, 16) ปุน จ ปรํ อุทายิ ภิกฺขุ สุขสฺส จ ปหานา ทุกฺขสฺส จ ปหานา ปุพฺเพว โสมนสฺสโทมนสฺสานํ อตฺถงฺคมา อทุกฺขํ อสุขํ อุเปกฺขาสติปาริสุทฺธึ จตุตฺถชฺฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรติ.

๖๖ สํ.มหา.๑๙/๕๑๐/๑๔๘ (S.V,213) อิธ ภิกฺขเว ภิกฺขุโน อปฺปมตฺตสฺส อาตาปิโน ปหิตตฺตสฺส วิหรโต อุปฺปชฺชติ ทุกฺขินฺทฺริยํ...กตฺถ จุปฺปนฺนํ ทุกฺขินฺทฺริยํ อปริเสสํ นิรุชฺฌติ? อิธ ภิกฺขเว ภิกฺขุ วิวิจฺเจว กาเมหิ วิวิจฺจ อกุสเลหิ ธมฺเมหิ สวิตกฺกํ สวิจารํ วิเวกชํ ปีติสุขํ ปฐมํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรติ. เอตฺถ จุปฺปนฺนํ ทุกฺขินฺทฺริยํ อปริเสสํ นิรุชฺฌติ.

๖๗ องฺ.ปญฺจก.๒๒/๒๖/๑๔,๑๐/๒๗/๖(A.III,285) ปีติมนสฺส กาโย ปสฺสมฺภติ,

ปสฺสทฺธกาโย สุขํ เวทิยติ.

๖๘ สํ.มหา.๑๙/๕๑๐/๑๘๙ (S.V,213-214) อิธ ปน ภิกฺขเว ภิกฺขุโน อปฺปมตฺตสฺส อาตาปิโน ปหิตตฺตสฺส วิหรโต อุปฺปชฺชติ โทมนสฺสินฺทฺริยํ...กตฺถ จุปฺปนฺนํ โทมนสฺสินฺทฺริยํ อปริเสสํ นิรุชฺฌติ ? อิธ ภิกฺขเว ภิกฺขุ วิตกฺกวิจารานํ วูปสมา อชฺฌตฺตํ สมฺปสาทนํ เจตโส เอโกทิภาวํ อวิตกฺกํ อวิจารํ สมาธิชํ ปีติสุขํ ทุติยํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรติ. เอตฺถ จุปฺปนฺนสฺส โทมนสฺสินฺทฺริยํ อปริเสสํ นิรุชฺฌติ.

๖๙ สํ.มหา.๑๙/๕๑๐/๑๘๙(S.V,214) อิธ ภิกฺขเว ภิกฺขุโน อปฺปมตฺตสฺส อาตาปิโน ปหิตตฺตสฺส วิหรโต อุปฺปชฺชติ สุขินฺทฺริยํ...กตฺถ จุปฺปนฺนํ สุขินฺทฺริยํ อปริเสสํ นิรุชฺฌติ ? อิธ ภิกฺขเว ภิกฺขุ ปีติยา จ วิราคา อุเปกฺขโก จ วิหรติ สโต สมฺปชาโน สุขํ จ กาเยน ปฏิสํเวเทติ...ตติยํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรติ. เอตฺถ จุปฺปนฺนํ สุขินฺทฺริยํ อปริเสสํ นิรุชฺฌติ.

๗๐ สํ.มหา.๑๙/๕๑๐/๑๘๙ (S.V,215) อิธ ปน ภิกฺขเว ภิกฺขุโน อปฺปมตฺตสฺส อาตาปิโน ปหิตตฺตสฺส วิหรโต อุปฺปชฺชติ โสมนสฺสินฺทฺริยํ...กตฺถ จุปฺปนฺนํ โสมนสฺสินฺทฺริยํ อปริเสสํ นิรุชฺฌติ. อิธ ภิกฺขเว ภิกฺขุ สุขสฺส จ ปหานา ทุกฺขสฺส จ ปหานา ปุพฺเพว โสมนสฺสโทมนสฺสานํ อตฺถงฺคมา อทุกฺขมสุขํ อุเปกฺขสติปาริสุทฺธึ จตุตฺถํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรติ. เอตฺถ จุปฺปนฺนํ โสมนสฺสินฺทฺริยํ อปริเสสํ นิรุชฺฌติ.

๗๑ องฺ.ปญฺจก.๒๒/๒๗/๒๒;ม.ม.๑๓/๒๕๑/๒๒๗-๒๒๘ (Chu Agon No.98; M.II, 16; A.III,27) เสยฺยถาปิ ภิกฺขเว ปุริโส โอทาเตน วตฺเถน สสีสํ ปารุปิตฺวา นิสินฺโน อสฺส, นาสฺส กิญฺจิ สพฺพาวโต กายสฺส โอทาเตน วตฺเถน อปฺผุฏํ อสฺส, เอวเมว โข ภิกฺขเว ภิกฺขุ อิมํเอว กายํ ปริสุทฺเธน เจตสา ปริโยทาเตน ผริตฺวา นิสินฺโน โหติ, นาสฺส กิญฺจิ สพฺพาวโต กายสฺส ปริสุทฺเธน เจตสา อปริโยทาเตน อปฺผุฏํ โหติ.

๗๒ อภิ.วิ.๓๕/๑๐๒๗/๕๑๗(Vbh.425) จตุตฺถํ ฌานํ ภาเวตา...อปฺเปกจฺเจ อสญฺญสตฺตานํ เทวานํ สหพฺยตํ อุปปชฺชนฺติ...อสญฺญสตฺตานํ จ เวหปฺผลานํ จ เทวานํ กิตฺตกํ อายุปฺปมาณํ ? ปญฺจ กปฺปสตานิ คำว่า "๕๐ กัลป์" ผิดแน่นอน และควรใช้คำว่า "๕๐๐ กัลป์".

๗๓ ที.ปา.๑๑/๓๑๘/๒๑๑(a.D.III,237) ปญฺจ สุทฺธาวาสา: อวิหา, อตปฺปา, สุทสฺสา, สุทสฺสี, อกนิฏฺฐา.

อภิ.วิ.๓๕/๑๐๒๗/๕๑๗(b.Vbh.425) จตุตฺถํ ฌานํ ภาเวตฺวา...อปฺเปกจฺเจ อวิหานํ เทวานํ สหพฺยตํ อุปปชฺชนฺติ... อปฺเปกจฺเจ อตปฺปานํ เทวานํ... อปฺเปกจฺเจ สุทสฺสานํ เทวานํ ... อปฺเปกจฺเจ สุทสฺสีนํ เทวานํ ... อปฺเปกจฺเจ อกนิฏฺฐานํ เทวานํ สหพฺยตํ อุปปชฺชนฺติ.

๗๔ ที.สี.๙/๘๘/๓๕(D.I,183) ปุน จ ปรํ โปฏฺฐปาท ภิกฺขุ สพฺพโส รูปสญฺญานํ สมติกฺกมา ปฏิฆสญฺญานํ อตฺถงฺคมา นานตฺตสญฺญานํ อมนสิการา "อนนฺโต อากาโสติ"

อากาสานญฺจายตนํ อุปสมฺปชฺช วิหรติ.

๗๕ องฺ.ทสก.๒๔/๗/๒/๑๐๘(A.V,134-135) ปฐมสฺส ฌานสฺส สทฺโท กณฺฏโก.

๗๖ ที.ม.๑๐/๑๙๒/๑๑๕(D.II,130-131) ภูตปุพฺพํ ภนฺเต อาฬาโร กาลาโม อทฺธานมคฺคปฏิปนฺโน มคฺคา โอกฺกมฺม อวิทูเร อญฺญตรสฺมึ รุกฺขมูเล ทิวาวิหาเร นิสีทิ. อถโข ภนฺเต ปญฺจมตฺตานิ สกฏสตานิ อาฬารํ กาลามํ นิสฺสาย นิสฺสาย อติกฺกมึสุ. อถโข ภนฺเต อญฺญตโร ปุริโส ตสฺส สกฏสตฺถสฺส ปิฏฺฐิโต อาคจฺฉนฺโต เยน อาฬาโร กาลาโม เตนุปสงฺกมิ, อุปสงฺกมิตฺวา อาฬารํ กาลามํ เอตทโวจ : อปิ ภนฺเต ปญฺจมตฺตานิ สกฏสตานิ อติกฺกมนฺตานิ อทฺทสาติ ?

"โน โข อหํ อาวุโส อทฺทสนฺติ.

"กึ ปน ภนฺเต สทฺทํ อสฺโสสีติ

"น โข อหํ อาวุโส สทฺทํ อสฺโสสินฺติ.

"กึ ปน ภนฺเต สุตฺโต อโหสีติ ?

"น โข อหํ อาวุโส สุตฺโต อโหสึติ.

"กึ ปน ภนฺเต สญฺญี อโหสีติ ?

"เอวํ อาวุโสติ.

"โส ตฺวํ ภนฺเต สญฺญี สมาโน ชาคโร ปญฺจมตฺตานิ สกฏสตานิ นิสฺสาย นิสฺสาย อติกฺกมนฺตานิ เนว อทฺทส น ปน สทฺทํ อสฺโสสิ, อปิ หิ เต ภนฺเต สงฺฆาฏิ รเชน โอกิณฺณาติ.

"เอวํ อาวุโสติ.

"อถโข ภนฺเต ตสฺส ปุริสสฺส เอตทโหสิ; "อจฺฉริยํ วต โภ, อพฺภุตํ วต โภ, สนฺเตน วต โภ ปพฺพชิตา วิหาเรน วิหรนฺติ ยตฺร หิ นาม สญฺญี สมาโน ชาคโร ปญฺจมตฺตานิ สกฏสตานิ... น ปน สทฺทํ โสสฺสตีติ. อาฬาเร กาลาเม อุฬารํ ปสาทํ ปเวเทตฺวา ปกฺกามีติ.

๗๗ ในที่นี้ คำว่า "๒,๐๐๐" ผิดแน่นอน ควรใช้คำว่า "๒๐,๐๐๐=๒๐ พัน"อภิ.วิ.๓๕/๑๐๒๘ /๕๑๘ (Cp.Vbh.425; A.I,267) อากาสานญฺจายตนูปคานํ ภิกฺขเว เทวานํ วีสติ กปฺปสหสฺสานิ อายุปฺปมาณํ.

๗๘ ผิดเช่นเดียวกัน ควรใช้คำว่า"๔๐,๐๐๐=๔๐ พัน" อภิ.วิ.๓๕/๑๐๒๘/๕๑๙(Cp.Vbh. 425;A.I,267)วิญฺญาณญฺจายตนูปคานํ ภิกฺขเว เทวานํ จตฺตาฬีสํ กปฺปสหสฺสานิ อายุปฺปมาณํ.

๗๙ ผิดเช่นเดียวกัน ควรใช้คำว่า"๖๐,๐๐๐=๖๐ พัน" อภิ.วิ.๓๕/๑๐๒๘/๕๑๙(Cp.Vbh. 426;A.I,268) อากิญฺจญฺญายตนูปคานํ ภิกฺขเว เทวานํ สฏฺฐึ กปฺปสหสฺสานิ อายุปฺปมาณํ.

๘๐ อภิ.วิ.๓๕/๑๐๒๘/๕๑๘(Vbh.426)เนวสญฺญานาสญฺญายตนูปคานํ เทวานํ กิตฺตกํ อายุปฺปมาณํ ? จตุราสีติ กปฺปสหสฺสานิ.

๘๑ ที.ปา.๑๑/๓๔๔/๒๓๕ (D.III,266) จตุตฺถชฺฌานํ สมาปนฺนสฺส อสฺสาสปสฺสาสา

นิรุทฺธา โหนฺติ.

๘๒ องฺ.ทสก.๒๔/๗๒/๑๐๗-๑๐๘ (A.V,134-135) สทฺทกณฺฏกา หิ ภิกฺขเว ฌานา วุตฺตา มยา...ปฐมสฺส ฌานสฺส สทฺโท กณฺฏโก.

๘๓ (Cp.Vis.Mag.705) ตถา อากิญฺจญฺญายตนํ สมาปชฺชิตฺวา วุฏฺฐาย จตุพฺพิธํ ปุพฺพกิจฺจํ กโรติ: นานาพทฺธอวิโกปนํ, สงฺฆปฏิมานนํ, สตฺถุ ปกฺโกสนํ อทฺธานปริจฺเฉทนฺติ.

๘๔ อภิ.วิ.๓๕/๙๔๑/๔๖๑ (Vbh.378) ตตฺถ กตมานิ ปญฺจ กมฺมานิ อนนฺตริกานิ ? มาตา ชีวิตา โวโรเปตา โหติ, ปิตา ชีวิตา โวโรเปตา โหติ, อรหา ชีวิตา โวโรเปตา โหติ, ทุฏฺเฐน จิตฺเตน ตถาคตสฺส โลหิตํ อุปฺปาทิตํ โหติ, สงฺโฆ ภินฺโน โหติ: อิมานิ ปญฺจ กมฺมานิ อนนฺตริกานิ.

๘๕ Lit. นีล อภิภายตน, ที.ปา.๑๑/๓๓๘/๒๒๙,๓๕๘/๒๖๙ (D.III,260) อฏฺฐ อภิภายตนานิ, อภิภายตนะ ๘(ตำแหน่งแห่งความเชี่ยวชาญ) ต่อไปนี้เป็นข้อความจาก "อภิธรรมสังคีติประยายะ ปาทศาสตร์" "บุคคลผู้ไม่มีรูปสัญญาภายใน เห็นรูปภายนอก น้ำเงิน สีคราม มีลักษณะครามมีแสงคราม ผ้าของชาวเมืองพาราณสีที่ย้อมด้วยสีดอกลมบ้าหมู(ดอกไม้สีคราม) น้ำเงินแก่ สีคราม มีลักษณะคราม...ฉันใด อุปไมยนี้ก็ฉันนั้น เมื่อบุคคลไม่มีรูปสัญญาภายใน เห็นรูปภายนอก...เมื่อเห็นรูปเช่นนั้น เธอคิดว่า "เรารู้ เราเห็น" เธอสำคัญหมายอย่างนั้น นี้เป็นอภิภายตนะที่ ๕

ที.ม.๑๐/๑๗๗/๙๙ (D.II,110) อชฺฌตฺตํ อรูปสญฺญี เอโก พหิทฺธารูปานิ ปสฺสติ นีลานิ นีลวณฺณานิ นีลนิทสฺสนานิ นีลนิภาสานิ; เสยฺยถาปิ นาม อุมฺมาปุปฺผํ นีลํ นีลวณฺณํ นีลนิทสฺสนํ นีลนิภาสํ; เสยฺยถาปิ วา ปน ตํ วตฺถํ พาราณเสยฺยกํ อุภโตภาควิมฏฺฐํ นีลํ นีลวณฺณํ นีลนิทสฺสนํ นีลนิภาสํ; เอวเมว อชฺฌตฺตํ อรูปสญฺญี เอโก พหิทฺธารูปานิ ปสฺสติ นีลานิ นีลวณฺณานิ นีลนิทสฺสนานิ นีลนิภาสานิ, "ตานิ อภิภุยฺย ชานามิ ปสฺสามีติ เอวํสญฺญี โหติ, อิทํ ปญฺจมํ อภิภายตนํ.

๘๖ พืชสีคราม มีสีดำ(ปนเทา) สีน้ำเงินแก่ สีดำสนิท ดู พจนานุกรม PTS.

๘๗ ตามข้อความแห่งคัมภีร์ศาสตร์ที่อ้างไว้ในเชิงอรรถที่ ๑ หน้า ๑๒๔, อภิภายตนะที่ ๖ ต่างจากอภิภายตนะที่ ๕ ทั้งในด้านสีและชนิดของดอกไม้ เพราะอธิบายดอกกรรณิการ์แทนดอกลมบ้าหมู ที.ม.๑๐/๑๗๗/๙๙(D.II,111)มีข้อความนี้เป็นเครื่องยืนยัน : เสยฺยถาปิ นาม กณฺณิการปุปฺผํ ปีตํ ปีตวณฺณํ ปีตนิทสฺสนํ ปีตนิภาสํ.

๘๘ อภิภายตนะที่ ๗ ตามข้อความที่อ้างไว้ในคัมภีร์ศาสตระ ดอกไม้ที่เกี่ยวข้องกับอภิภายตนะแดง คือ ดอกพันธุชีวกะ ที.ม.๑๐/๑๗๗/๙๙(D.II,111) มีข้อความยืนยันดังนี้ เสยฺยถาปิ นาม พนฺธุชีวกปุปฺผํ โลหิตกวณฺณํ โลหิตกนิทสฺสนํ โลหิตกนิภาสํ.

๘๙ โอทาต อภิภายตน. ในคัมภีร์ศาสตระที่อ้างไว้ข้างต้นนั้น อภิภายตนะที่ ๗ นี้

ประกอบด้วยดอกอุสนัสตารก(คำสันสกฤต) คือ ดอกโอสธิตารก(คำบาลี) = ดอกประกายพรึก คำอังกฤษใช้ Morning Star. ที.ม.๑๐/๑๗๗/๑๐๐ (D.II,111) มีข้อความยืนยันดังนี้ เสยฺยถาปิ นาม โอสธิตารกา โอภาสา โอภาสวณฺณา โอภาสนิทสฺสนา โอภาสนิภาสา.

๙๐ ขึ้นไปตามลำดับ(Ascending gradually)

๙๑ ที.ม.๑๐/๒๑๘//๑๑๓๕-๑๓๖(Cp.a.D.II,156) "หนฺททานิ ภิกฺขเว อามนฺตยามิ โว วยธมฺมา สงฺขารา, อปฺปมาเทน สมฺปาเทถาติ.

อยํ ตถาคตสฺส ปจฺฉิมา วาจา.

อถโข ภควา ปฐมชฺฌานํ สมาปชฺชิ. ปฐมชฺฌานา วุฏฺฐหิตฺวา ทุติยชฺฌานํ สมาปชฺชิ. ทุติยชฺฌานา วุฏฺฐหิตฺวา ตติยชฺฌานํ สมาปชฺชิ. ตติยชฺฌานา วุฏฺฐหิตฺวา จตุตฺถชฺฌานํ สมาปชฺชิ. จตุตฺถชฺฌานา วุฏฺฐหิตฺวา อากาสานญฺจายตนํ สมาปชฺชิ. อากาสานญฺจายตนสมาปตฺติยา วุฏฺฐหิตฺวา วิญฺญาณญฺจายตนํ สมาปชฺชิ. วิญฺญาณญฺจายตนสมาปตฺติยา วุฏฺฐหิตฺวา อากิญฺจญฺญายตนํ สมาปชฺชิ. อากิญฺจญฺญายตนา สมาปตฺติยา วุฏฺฐหิตฺวา เนวสญฺญานาสญฺญายตนํ สมาปชฺชิ. เนวสญฺญานาสญฺญายตนสมาปตฺติยา วุฏฺฐหิตฺวา สญฺญาเวทยิตนิโรธํ สมาปชฺชิ.

อถโข อายสฺมา อานนฺโท อายสฺมนฺตํ อนุรุทฺธํ เอตทโวจ:

"ปรินิพฺพุโต ภนฺเต อนุรุทฺธ ภควาติ.

"น อาวุโส อานนฺท ภควา ปรินิพฺพุโต, สญฺญาเวทยิตนิโรธํ สมาปนฺโนติ.

อถโข ภควา สญฺญาเวทยิตนิโรธสมาปตฺติยา วุฏฺฐหิตฺวา เนวสญฺญานาสญฺญายตนํ สมาปชฺชิ. เนวสญฺญานาสญฺญายตนสมาปตฺติยา วุฏฺฐหิตฺวา อากิญฺจญฺญายตนํ สมาปชฺชิ. อากิญฺจญฺญายตนสมาปตฺติยา วุฏฺฐหิตฺวา วิญฺญาณญฺจายตนํ สมาปชฺชิ. วิญฺญาณญฺจายตนสมาปตฺติยา วุฏฺฐหิตฺวา อากาสานญฺจายตนํ สมาปชฺชิ. อากาสานญฺจายตนสมาปตฺติยา วุฏฺฐหิตฺวา จตุตฺถชฺฌานํ สมาปชฺชิ. จตุตฺถชฺฌานา วุฏฺฐหิตฺวา ตติยชฺฌานํ สมาปชฺชิ. ตติยชฺฌานา วุฏฺฐหิตฺวา ทุติยชฺฌานํ สมาปชฺชิ. ทุติยชฺฌานา วุฏฺฐหิตฺวา ปฐมชฺฌานํ สมาปชฺชิ. ปฐมชฺฌานา วุฏฺฐหิตฺวา ทุติยชฺฌานํ สมาปชฺชิ. ทุติยชฺฌานา วุฏฺฐหิตฺวา ตติยชฺฌานํ สมาปชฺชิ. ตติยชฺฌานา วุฏฺฐหิตฺวา จตุตฺถชฺฌานํ สมาปชฺชิ. จตุตฺถชฺฌานา วุฏฺฐหิตฺวา สมนนฺตรา ภควา ปรินิพฺพายิ.

วิสุทฺธิ ๒/๒๐๑ (b.Vis.Mag.374) ปฐมชฺฌานโต ปน ปฏฺฐาย ปฏิปาฏิยา ยาว เนวสญฺญานาสญฺญายตนํ, ตาว ปุนปฺปุนํ สมาปชฺชนํ ฌานานุโลมํ นาม. เนวสญฺญานาสญฺญายตนโต ปฏฺฐาย ยาว ปฐมชฺฌานํ,ตาว ปุนปฺปุนํ สมาปชฺชนํ ฌานปฏิโลมํ นาม. ปฐมชฺฌานโต ปฏฺฐาย ยาว เนวสญฺญานาสญฺญายตนํ, เนวสญฺญานาสญฺญายตนโต ปฏฺฐาย ยาว ปฐมชฺฌานนฺติ เอวํ อนุโลมปฏิโลมวเสน ปุนปฺปุนํ สมาปชฺชนํ ฌานานุโลมปฏิโลมํ นาม.

๙๒ องฺ.ฉกฺก.๒๒/๒๙/๓๑๑; ที.ม.๑๐/๓๗๙/๒๕๒-๒๕๓ (Cp.a.A.III,323-324; M.I, 58; D.II,295) ปุน จ ปรํ ภิกฺขเว ภิกฺขุ เสยฺยถาปิ ปสฺเสยฺย สรีรํ สีวถิกาย ฉฑฺฑิตํ... อุทฺธุมาตกํ...โส อิมเมว กายํ อุปสํหรติ "อยมฺปิ โข กาโย เอวํธมฺโม เอวํภาวี เอตํ อนตีโตติ.

สํ.มหา.๑๙/๒๔๒/๑๑๖ (b.S.V,131) อุทฺธุมาตกสญฺญา ภิกฺขเว ภาวิตา พหุลีกตา มหโต ผาสุวิหาราย สํวตฺตติ.

๙๓ องฺ.ฉกฺก.๒๒/๒๙/๓๑๑; ที.ม.๑๐/๓๗๙//๒๕๒-๒๕๓ (Cp.A.III,323-324; M.I, 58; D.II,295) ปุน จ ปรํ ภิกฺขเว ภิกฺขุ เสยฺยถาปิ ปสฺเสยฺย สรีรํ สีวถิกาย ฉฑฺฑิตํ เอกาหมตํ วา ทฺวีหมตํ วา ตีหมตํ วา...วินีลกํ...โส อิมเมว กายํ อุปสํหรติ "อยมฺปิ โข กาโย เอวํธมฺโม เอวํภาวี เอตํ อนตีโตติ.

๙๔ ม.มู.๑๒/๑๑๒/๙๐ (Cp.M.III,91) ปุน จ ปรํ ภิกฺขเว ภิกฺขุ เสยฺยถาปิ ปสฺเสยฺย สรีรํ สีวถิกาย ฉฑฺฑิตํ เอกาหมตํ วา ทฺวีหมตํ วา ตีหมตํ วา อุทฺธุมาตกํ วินีลกํ วิปุพฺพกชาตํ; โส อิมเมว กายํ อุปสํหรติ "อยมฺปิ โข กาโย เอวํธมฺโม เอวํภาวี เอตํ อนตีโตติ. ตสฺส เอวํ "อปฺปมตฺตสฺส อาตาปิโน ปหิตตฺตสฺส วิหรโต เย เต เคหสิตา สรสงฺกปฺปา เต ปหียนฺติ, เตสํ ปหานา อชฺฌตฺตํเอว จิตฺตํ สนฺติฏฺฐติ สนฺนิสีทติ เอโกทิโหติ สมาธิยติ. เอวมฺปิ ภิกฺขเว ภิกฺขุ กายคตํ สตึ ภาเวติ.

๙๕ สํ.มหา.๑๙/๒๔๑/๑๑๖ (Cp.S.V,131) วิจฺฉิทฺทกสญฺญา ภิกฺขเว ภาวิตา พหุลีกตา มหโต ผาสุวิหาราย สํวตฺตติ.

๙๖ องฺ.ฉกฺก. ๒๒/๒๙/๓๑๑-๓๑๒ (Cp.A.III,324; M.I,58; D.II,295) ปุน จ ปรํ... กาเกหิ วา ขชฺชมานํ กุลเลหิ วา ขชฺชมานํ คิชฺเฌหิ วา ขชฺชมานํ สุปาเณหิ วา ขชฺชมานํ สิคาเลหิ วา ขชฺชมานํ วิวิเธหิๆวา ปาณกชาเตหิ ขชฺชมานํ, โส อิมเมว กายํ อุปสํหรติ "อยมฺปิ โข กาโย เอวํธมฺโม เอวํภาวี เอตํ อนตีโตติ.

๙๗ องฺ.ฉกฺก.๒๒/๒๙/๓๑๒ (Cp.A.III,324; M.I,58; D.II, 296-297) ปุน จ ปรํ...อฏฺฐิกานิ อปคตสมฺพนฺธานิ ทิสาวิทิสาสุ วิกฺขิตานิ อญฺเญน หตฺถฏฺฐิกํ อญฺเญน ปาทฏฺฐิกํ อญฺเญน ชงฺฆฏฺฐิกํ อญฺเญน อูรุฏฺฐิกํ อญฺเญน กฏิฏฺฐิกํ อญฺเญน ปิฏฺฐิกณฺฏกํ อญฺเญน สีสกฏาหํ, โส อิมเมว กายํ อุปสํหรติ "อยมฺปิ โข กาโย เอวํธมฺโม เอวํภาวี เอตํ อนตีโตติ.

๙๘ วิสุทฺธิ.๑/๒๒๗;๒๕๓๑(Cp.Vis.Mag.179) หตฺถญฺจ ตํ ปุริมนเยเนว วิกฺขิตฺตกญฺจาติ หตวิกฺขิตฺตกํ. กากปาทากาเรน องฺคปจฺจงฺเคสุ สตฺเถน หนิตฺวา วุตฺตนเยน วิกฺขิตฺตสฺส ฉวสรีรสฺส เอตํ อธิวจนํ.

๙๙ องฺ.ฉกฺก.๒๒/๒๙//๓๑๑-๓๑๒;ที.ม.๑๙/๓๗๙/๒๕๓ (Cp.A.III,324; M.I,58;

D.II,296) ปุน จ ปรํ ภิกฺขเว ภิกฺขุ เสยฺยถาปิ ปสฺเสยฺย สรีรํ สีวถิกาย ฉฑฺฑิตํ อฏฺฐิสงฺขลิกํ สมํส-โลหิตํ นหารุสมฺพนฺธํ ฯเปฯ โส อิมเมว กายํ อุปสํหรติ "อยมฺปิ โข กาโย เอวํธมฺโม เอวํภาวี เอตํ อนตีโตติ.

๑๐๐ องฺ.ทสก.๒๔/๕๗/๔๔(A.II,17; A.V,106,310) ปุฬุวกสญฺญา.

สํ.มหา.๑๙/๒๓๙/๑๑๕ (S.V,131) ปุฬุวกสญฺญา ภิกฺขเว ภาวิตา พหุลีกตา มหโต ผาสุวิหาราย สํวตฺตติ.

๑๐๑ องฺ.ฉกฺก.๒๒/๒๙/๓๑๑ (Cp.A.III,324; M.I,58; D.II,296) อฏฺฐิสงฺขลิกํ อปคต-มํสโลหิตํ นหารุสมฺพนฺธํ ฯเปฯ โส อิมเมว กายํ อุปสํหรติ "อยมฺปิ โข กาโย เอวํธมฺโม เอวํ ภาวี เอตํ อนตีโตติ.

๑๐๒ ขุ.เถร.๒๖/๑๙/๒๖๒ (Th.18)

อหุ พุทฺธสฺส ทายาโท ภิกฺขุ เภสกฬาวเน,
เกวลํ อฏฺฐิสญฺญาย อผริ ปฐวึ อิมํ.
มญฺเญหํ กามราคํ โส ขิปฺปเมว ปหียฺยติ

-สิงฺคาลปิตา เถร.

๑๐๓ (Nidd.I,457) พุทฺโธติ โย โส ภควา สยมฺภู อนาจริยโก ปุพฺเพ อนนุสฺสุเตสุ ธมฺเมสุ สามํ สจฺจานิ อภิสมฺพุชฺฌิ, ตตฺถ จ สพฺพญฺญุตํ ปตฺโต, พเลสุ จ วสีภาวํ ปตฺโต.

๑๐๔ กล่าวถึงอานิสงส์เพียง ๑๓ ประการเท่านั้น

๑๐๕ ที.สี.๑๑/๓๑๗/๒๑๑,๓๑๑/๒๐๓(Cp.D.III,76; A.I,168; Sn.132) อิติปิ โส ภควา อรหํ สมฺมาสมฺพุทฺโธ วิชฺชาจรณสมฺปนฺโน สุคโต โลกวิทู อนุตฺตโร ปุริสทมฺมสารถิ สตฺถา เทวมนุสฺสานํ พุทฺโธ ภควา.

๑๐๖ วิสุทฺธิ.๑/๒๕๓; ๒๕๓๑ (Cp.Vis.Mag.198; Sn-a. 441) อารกา หิ โส สพฺพกิเลเสหิ มคฺเคน สวาสนานํ กิเลสานํ วิทฺธํสิตตฺตาติ อารกตฺตา อรหํ; เต จ เนน กิเลสารโย มคฺเคน หตาติ อรีนํ หตตฺตาปิ อรหํ.

๑๐๗ วิสุทฺธิ.๑/๒๕๖-๒๕๗; ๒๕๓๒(Cp.Vis.Mag. 201-202)

๑๐๘ ม.มู.๑๒/๒๑๒-๒๑๗/๑๗๙(M.I,22-24)โส เอวํ สมาหิเต จิตฺเต ปริสุทฺเธ อนงฺคเณ วิคตูปกฺกิเลเส มุทุภูเต กมฺมนิเย ฐิเต อาเนญฺชปฺปตฺเต ปุพฺเพนิวาสานุสฺสติญาณาย จิตฺตํ อภินินฺนาเมสึ. โส อเนกวิหิตํ ปุพฺเพนิวาสํ อนุสฺสรามิ, เสยฺยถาปิ เอกมฺปิ ชาตึ เทฺว ชาติโย... โส เอวํ สมาหิเต จิตฺเต...อาเนญฺชปฺปตฺเต สตฺตานํ จุตูปปาตญาณาย จิตฺตํ อภินินฺนาเมสึ. โส ทิพฺเพน จกฺขุนา วิสุทฺเธน อติกฺกนฺตมานุสเกน สตฺเต ปสฺสามิ จวมาเน อุปปชฺชมาเน...โส เอวํ สมาหิเต จิตฺเต...อาเนญฺชปฺปตฺเต อาสวานํ ขยญาณาย อภินินฺนาเมสึ. โอ อิทํ ทุกฺขนฺติ ยถาภูตํ

อพฺภญฺญาสี...

๑๐๙ ที.สี.๙/๒๗๘/๙๖-๙๙ (Cp.a. D.I,100) กตมํ ปน ตํ โภ โคตม จรณํ, กตมา สา วิชฺชา ? อิธ อมฺพฏฺฐ ตถาคโต โลเก อุปฺปชฺชติ อรหํ สมฺมาสมฺพุทฺโธ ฯเปฯ เอวํ โข อมฺพฏฺฐ ภิกฺขุ สีลสมฺปนฺโน โหติ.

"...ปฐมชฺฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรติ. อิทมฺปิสฺส โหติ จรณสฺมึ ฯเปฯ จตุตฺถชฺฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรติ. อิทมฺปิสฺส โหติ จรณสฺมึ. อิทํ โข ตํ อมฺพฏฺฐ จรณํ. ...ญาณทสฺสนาย จิตฺตํ อภินีหรติ อภินินฺนาเมติ ฯเปฯ อิทมฺปิสฺส โหติ วิชฺชาย ฯเปฯ นาปรํ อิตฺถตฺตายาติ ปชานาติ. อิทมฺปิสฺส โหติ วิชฺชาย. อยํ โข สา อมฺพฏฺฐ วิชฺชา.

"อยํ วุจฺจติ อมฺพฏฺฐ ภิกฺขุ วิชฺชาสมฺปนฺโน อิติปิ จรณสมฺปนฺโน อิติปิ วิชฺชาจรณสมฺปนฺโน อิติปิ. อิมาย จ อมฺพฏฺฐ วิชฺชาจรณสมฺปทาย อญฺญา วิชฺชาสมฺปทา จรณสมฺปทา อุตฺตริตรา วา ปณีตตรา วา นตฺถิ.

ขุ.สุ.๒/๕๕๐/๒๖๗(b.Sn.-a.II,441) สมฺมา สามํ จ สจฺจานํ พุทฺธตฺตา สมฺมาสมฺพุทฺโธ.

๑๑๐ ขุ.อิ.๒๕/๔๔/๒๖๕(Cp.It.38) อนุปาทิเสสนิพฺพานธาตุ.

๑๑๑ สตฺตโลก, สงฺขารโลก.ขุ.สุ.อฏ.๒/๕๕๐-๕๕๓/๖๒๗ (Cp.Sn-a.II,442) สพฺพถาปิ วิทิตโลกตฺตา โลกวิทู,โส หิ สภาวโต สมุทยโต นิโรธโต นิโรธูปายโตติ สพฺพถา ขนฺธายตนาทิเภทํ สงฺขารโลกํ อเวทิ, เอโก โลโก สพฺเพ สตฺตา อาหารฏฺฐิติกา, เทฺว โลกา นามญฺจ รูปญฺจ, ตโย โลกา ติสฺโส เวทนา,จตฺตาโร โลกา จตฺตาโร อาหารา, ปญฺจ โลกา ปญฺจุปาทานกฺขนฺธา,ฉ โลกา ฉ อชฺฌตฺติกานิ อายตนานิ,สตฺต โลกา สตฺต วิญฺญาณฏฺฐิติโย, อฏฺฐ โลกา อฏฺฐ โลกธมฺมา,นว โลกา นว สตฺตาวาสา, ทส โลกา ทส อายตนานิ, ทฺวาทส โลกา ทฺวาทสายตนานิ, อฏฺฐารส โลกา อฏฺฐารส ธาตุโยติ เอวมฺปิ สพฺพถา สงฺขารโลกํ อเวทิ; สตฺตานํ อาสยํ ชานาติ อนุสยํ ชานาติ จริตํ ชานาติ อธิมุตฺตึ ชานาติ, อปฺปรชกฺเข มหารชกฺเข ติกฺขินฺทฺริเย สฺวากาเร ทฺวากาเร สุวิญฺญาปเย ทุวิญฺญาปเย ภพฺเพ อภพฺเพ สตฺเต ชานาตีติ สพฺพถา สตฺตโลกํ อเวทิ.

๑๑๒ ขุ.สุ.อ.๒/๕๕๐-๕๕๓/๒๖๙ (Cp.Sn.-a.II,443) อตฺตโน ปน คุเณหิ วิสิฏฺฐตรสฺส กสฺสจิ อภาวา อนุตฺตโร.

๑๑๓ ขุ.สุ.อ.๒/๕๕๐/๒๖๙ibid.(Cp.Sn.-a.II,443) วิจิตฺเตหิ วินยนูปาเยหิ ปุริสทมฺเม สาเรตีติ ปุริสทมฺมสารถิ.

๑๑๔ ขุ.อิ.๒๕/๑๑๒/๓๓๓ (Cp.a. It.123)

ทนฺโต ทมยตํ เสฏฺโฐ   สนฺโต สมยตํ อิสิ,
มุตฺโต โมจยตํ อคฺโค   ติณฺโณ ตารยตํ วโร.

ที.ปา.๑๑/๗๕/๔๕ (b.D.III,54-55) พุทฺโธ โส ภควา โพธาย ธมฺมํ เทเสติ, ทนฺโต โส ภควา ทมถาย ธมฺมํ เทเสติ, สนฺโต โส ภควา สมถาย ธมฺมํ เทเสติ, ติณฺโณ โส ภควา ตรณาย ธมฺมํ เทเสติ, ปรินิพฺพุโต โส ภควา ปรินิพฺพานาย ธมฺมํ เทเสตีติ.

๑๑๕ สสปณฺฑิตชาดก,ขุ.ชา.๒๗/๖๑-๖๔/๑๐๔ (J.No.316, C.Pit.82-83)

๑๑๖ สงฺขปาลชาดก,ขุ.ชา.๒๗/๑๔๓-๑๙๔/๔๔๓-๔๕๒ (J.No.524, C.Pit.91)

๑๑๗ (D.II,230-251, C.Pit.76)

๑๑๘ ขนฺติวาทิชาดก,ขุ.ชา.๒๗/๔๙-๕๒/๑๐๒-๑๐๓ (J.No.313)

๑๑๙ (J.No.537, C.Pit.101-102)

๑๒๐ (J.No.538, C.Pit.96)

๑๒๑ กุลาวกชาดก,ขุ.ชา.๒๗/๓๑/๙(J.No.31)

๑๒๒ Nidanakatha, p.10, C.Pit.102)

๑๒๓ กุหกชาดก,ขุ.ชา.๒๗/๔๙/๒๒,;เสริววาณิชชาดก,ขุ.ชา.๒๗/๓/๑ (J.No.89, J.No.3)

๑๒๔ กุรุงฺคมิคชาดก,ขุ.ชา.๒๗/๑๑๑-๑๑๒/๕๗ (J.No.206)

๑๒๕ ทีฆีติโกสลชาดก,ขุ.ชา.๒๗/๑๑๐-๑๑๕/๑๓๘-๑๓๙ (J.No.371)

๑๒๖ ฉทฺทนฺตชาดก,ขุ.ชา.๒๗/๙๗-๑๓๗/๕๔ (J.No.514)

๑๒๗ วลาหกสฺสชาดก,ขุ.ชา.๒๗/๙๑-๙๒ (J.No.196)

๑๒๘ นิโคฺรธชาดก,ขุ.ชา.๒๗/๑๒/๔ (J.No.12)

๑๒๙ มหากปิชาดก,ขุ.ชา.๒๗/๘๓-๘๙/๑๗๓ (J.No.407)

๑๓๐ มหากปิชาดก,ขุ.ชา.๒๗/๑๗๘-๒๒๗/๔๐๕-๔๐๙ (J.No.516)

๑๓๑ ม.มู. ๑๒/๔๒๗-๙/๔๕๙-๖๐(M.I,248-249) อิติ สาการํ สอุทฺเทสํ อเนกวิหิตํ ปุพฺเพนิวาสํ อนุสฺสรามิ. อยํ โข เม อคฺคิเวสฺสน รตฺติยา ปฐเม ยาเม ปฐมา วิชฺชา อธิคตา, อวิชฺชา วิหตา วิชฺชา อุปฺปนฺนา, ตโม วิหโต อาโลโก อุปฺปนฺโน...

อิติ ทิพฺเพน จกฺขุนา วิสุทฺเธน อติกฺกนฺตมานุสเกน สตฺเต ปสฺสามิ จวมาเน อุปปชฺชมาเน หีเน ปณีเต สุวณฺเณ ทุพฺพณฺเณ สุคเต ทุคฺคเต ยถากมฺมูปเค สตฺเต ปชานามิ. อยํ โข เม อคฺคิเวสฺสน รตฺติยา มชฺฌิเม ยาเม ทุติยา วิชฺชา อธิคตา, อวิชฺชา วิหตา วิชฺชา อุปฺปนฺนา, ตโม วิหโต อาโลโก อุปฺปนฺโน...

โส อิทํ ทุกฺขนฺติ ยถาภูตํ อพฺภญฺญาสึ, อยํ ทุกฺขสมุทโยติ ยถาภูตํ อพฺภญฺญาสึ, อยํ ทุกฺขนิโรโธติ ยถาภูตํ อพฺภญฺญาสึ, อยํ ทุกฺขนิโรธคามินี ปฏิปทาติ ยถาภูตํ อพฺภญฺญาสึ...ขีณา ชาติ.. นาปรํ อิตฺถตฺตายาติ อพฺภญฺญาสึ. อยํ โข เม อคฺคิเวสฺสน รตฺติยา ปจฺฉิเม ยาเม ตติยา วิชฺชา อธิคตา, อวิชฺชา วิหตา วิชฺชา อุปฺปนฺนา, ตโม วิหโต อาโลโก อุปฺปนฺโน, ยถา ตํ อปฺปมตฺตสฺส

อาตาปิโน ปหิตตฺตสฺส วิหรโต.

๑๓๒ ขุ.ปฏิ.๓๑/๔๗/๓๘๘-๓๘๙ (Cp.Pts.II,175–176; S.V,304–306) จานาจานญาณ, กมฺมวิปากญาณ, นานาธิมุตฺติญาณ, นานาธาตุญาณ, สพฺพตฺถคามินีปฏิปทาญาณ, อินฺทฺริยปโร-ปริยตฺติญาณ, ฌานวิโมกฺขสมาธิสมาปตฺติสงฺกิเลสโวทานวุฏฐานญาณ, ปุพฺเพนิวาสานุสฺสติญาณ, จุตูปปาตญาณ, อาสวกฺขยญาณ.

๑๓๓ ขุ.ปฏิ.๓๑/๑๒๑/๑๓๗ (Cp.Pts.I,3,133) ทุกฺเข ญาณํ, ทุกฺขสมุทเย ญาณํ, ทุกฺขนิโรเธ ญาณํ, ทุกฺขนิโรธคามินิยา ปฏิปทาย ญาณํ, อตฺถปฏิสมฺภิเท ญาณํ, ธมฺมปฏิสมฺภิเท ญาณํ, นิรุตฺติปฏิสมฺภิเท ญาณํ, ปฏิภานปฏิสมฺภิเท ญาณํ, อินฺทฺริยปโรปริยตฺเต ญาณํ, สตฺตานํ อาสยานุสเย ญาณํ, ยมกปาฏิหีเร ญาณํ, มหากรุณาสมาปตฺติยา ญาณํ, สพฺพญฺญุตญาณํ, อนาวรณญาณํ.

๑๓๔ (a.Lal.V.183,343) อตีตํเส อนาคตํเส ปจฺจุปฺปนฺนํเส พุทฺธสฺส ภควโต อปฺปฏิหตํ ญาณํ. สพฺพํ กายกมฺมํ, สพฺพํ วจีกมฺมํ, สพฺพํ มโนกมฺมํ ญาณปุพฺพงฺคมํ ญาณานุปริวตฺตํ. นตฺถิ ฉนฺทสฺส หานิ, นตฺถิ ธมฺมเทสนาย หานิ, นตฺถิ วิริยสฺส หานิ, นตฺถิ สมาธิสฺส หานิ, นตฺถิ ปญฺญาย หานิ, นตฺถิ วิมุตฺติยา หานิ, นตฺถิ ทวา, นตฺถิ รวา, นตฺถิ อปฺผุฏํ, นตฺถิ เวคายิตตฺตํ, นตฺถิ อวฺยาวโฏ มโน, นตฺถิ อปฺปฏิสงฺขานุเปกฺขา.(อฏฐารส อสาธารณาเวณิกพุทฺธคุณา) ดู Mil.105,285.

ที.ปา.อฏฺ.๗/๓๐๕/๑๘๘-๑๘๙(b.Sv.III,994) อฏฐารส พุทฺธธมฺมา นาม: นตฺถิ ตถาคตสฺส กายทุจฺจริตํ, นตฺถิ วจีทุจฺจริตํ, นตฺถิ มโนทุจฺจริตํ, อตีเต พุทฺธสฺส อปฺปฏิหตํ ญาณํ, อนาคเต..., ปจฺจุปฺปนฺเน พุทฺธสฺส อปฺปฏิหตํ ญาณํ: สพฺพํ กายกมฺมํ พุทฺธสฺส ภควโต ญาณานุปริวตฺติ, สพฺพํ วจีกมฺมํ...สพฺพํ มโนกมฺมํ พุทฺธสฺส ภควโต ญาณานุปริวตฺติ: นตฺถิ ฉนฺทสฺส หานิ, นตฺถิ วิริยสฺส หานิ, นตฺถิ สติยา หานิ, นตฺถิ ทวา, นตฺถิ รวา, นตฺถิ ขลิตํ, นตฺถิ สหสา, นตฺถิ อวฺยาวโฏ มโน, นตฺถิ อกุสลจิตฺตนฺติ.

(c.M.Vyut.) อตีเต อฺวนย อสงฺคํ อปรติหตํ ชฺญานทรฺศนํ ปรฺวรฺตเต. อนาคเต, ปรตฺยุตฺปนฺเน, สรฺวกายกรฺมชฺญานปูรฺวงฺคมํ ชฺญานานุปริวรฺติ. สรฺววากฺกรฺม, สรฺวมนสฺกรฺม, นาสฺติ ฉนฺทสฺย หานิหฺ, นาสฺติ วีรฺยสฺย หานิหฺ, นาสฺติ สฺมฤเตรฺ หานิหฺ, นาสฺติ สมาเธรฺ หานิหฺ, นาสฺติ ปรชฺญาย หานิหฺ, นาสฺติ วิมุกฺเตรฺ หานิหฺ, นาสฺติ สฺขลิตํ, นาสฺติ นานาตฺว สฺชฺญา, นาสฺติ อสมาหิตจิตฺตํ, นาสฺติ รวิตํ, นาสฺติ มุษิตสฺมฤติตฺ, นาสฺติ อปรติสงฺขฺยาโยเปกฺสา.

๑๓๕ ม.มู.๑๒/๑๕๐/๑๑๐ (M.I,71, Cp. Vis.Mag. 524) จตฺตารีมานิ สาริปุตฺต ตถาคตสฺส เวสารชฺชานิ.

๑๓๖ ที.ม.๑๐/๗๑/๓๕(D.II,39) อปารุตา เตสํ อมตสฺส ทฺวารา.

๑๓๗ ที.สี.๙/๔๘๓-๔๙๖/๒๑๕-๒๑๙; ที.ปา.๑๑/๓๐๕/๑๙๗ (D.I,212 ff.,III,220) ตีณิ

ปาฏิหาริยานิ. อิทฺธิปาฏิหาริยํ, อาเทสนาปาฏิหาริยํ, อนุสาสนีปาฏิหาริยํ. อิเม โข อาวุโส เตน ภควตา ชานตา ปสฺสตา...เตโย ธมฺมา สมฺมทกฺขาตา. ตตฺถ สพฺเพเหว สงฺคายิตพฺพํ น วิวทิตพฺพํ ฯเปฯ อตฺถาย หิตาย สุขาย เทวมนุสฺสานํ.

๑๓๘ องฺ.ฉกฺก.๒๒/๑๐/๒๗๕-๒๗๖ (A.III,285) ยสฺมึ มหานาม สมเย อริยสาวโก ตถาคตํ อนุสฺสรติ, เนวสฺส ตสฺมึ สมเย ราคปริยุฏฺฐานํ จิตฺตํ โหติ, น โทสปริยุฏฺฐานํ จิตฺตํ โหติ, น โมหปริยุฏฺฐานํ จิตฺตํ โหติ, อุชุคตเมวสฺส ตสฺมึ สมเย จิตฺตํ โหติ ตถาคตํ อารพฺภ. อุชุคตจิตฺโต โข ปน มหานาม อริยสาวโก ลภติ อตฺถเวทํ,ลภติ ธมฺมเวทํ, ลภติ ธมฺมูปสํหิตํ ปาโมชฺชํ, ปมุทิตสฺส ปีติ ชายติ, ปีติมนสฺส กาโย ปสฺสมฺภติ, ปสฺสทฺธกาโย สุขํ เวทิยติ, สุขิโน จิตฺตํ สมาธิยติ.

๑๓๙ องฺ.ติก.๒๐/๕๔/๑๕๖,๒๑/๒๐๒; ที.ปา.๑๑/๖/๔(S.II,69; A.I,207; D.III, สฺวากฺขาโต ภควตา ธมฺโม สนฺทิฏฺฐิโก อกาลิโก เอหิปสฺสิโก โอปนยิโก ปจฺจตฺตํ เวทิตพฺโพ วิญฺญูหิ.

๑๔๐ วิ.มหา.๔/๑๓/๑๓; สํ.มหา.๑๙/๑๐๔๘/๓๖๗ (Vin.I,10;S.V.421) เทฺว เม ภิกฺขเว อนฺตา ปพฺพชิเตน น เสวิตพฺพา. กตเม เทฺว ? โย จายํ กาเมสุ กามสุขลฺลิกานุโยโค หีโน คมฺโม โปถุชฺชนิโก อนริโย อนตฺถสํหิโต. โย จายํ อตฺตกิลมถานุโยโค ทุกฺโข อนริโย อนตฺถสํหิโต, เอเต เต ภิกฺขเว อุโภ อนฺเต อนุปคมฺม มชฺฌิมา ปฏิปทา ตถาคเตน อภิสมฺพุทฺธา...

๑๔๑ ที.ปา.๑๑/๖/๔;องฺ.ติก.๒๐/๗๑/๒๐๒(S.II,69;A.I,208; D.III,5)สุปฏิปนฺโน ภควโต สาวกสงฺโฆ อุชุปฏิปนฺโน ภควโต สาวกสงฺโฆ ญายปฏิปนฺโน ภควโต สาวกสงฺโฆ สามีจิปฏิปนฺโน ภควโต สาวกสงฺโฆ ยทิทํ จตฺตาริ ปุริสยุคานิ อฏฺฐ ปุริสปุคฺคลา เอส ภควโต สาวกสงฺโฆ อาหุเนยฺโย ปาหุเนยฺโย ทกฺขิเณยฺโย อญฺชลีกรณีโย อนุตฺตรํ ปุญฺญกฺเขตฺตํ โลกสฺสาติ.

๑๔๒ ที.สี.๙/๔๐๐/๑๗๑(D.I,63) อณุมตฺเตสุ วชฺเชสุ ภยทสฺสาวี.

๑๔๓ องฺ.ฉกฺก. ๒๒/๑๐/๒๗๗ (A.III,286) ปุน จ ปรํ มหานาม อริยสาวโก อตฺตโน สีลานิ อนุสฺสรติ อขณฺฑานิ อจฺฉิทฺทานิ อสพลานิ อกมฺมาสานิ ภุชิสฺสานิ วิญฺญุปสฏฺฐานิ อปรามฏฺฐานิ สมาธิสํวตฺตนิกานิ.

๑๔๔ องฺ.ฉกฺก.๒๒/๑๐/๒๗๗ (A.III,287) ปุน จ ปรํ มหานาม อริยสาวโก อตฺตโน จาคํ อนุสฺสรติ "ลาภา วต เม, สุลทฺธํ วต เม,โยหํ มจฺเฉรมลปริยุฏฺฐิตาย ปชาย วิคตมลมจฺเฉเรน เจตสา อคารํ อชฺฌาวสามิ มุตฺตจาโค ปยตปาณิ โวสฺสคฺครโต ยาจโยโค ทานสํวิภาครโตติ.

๑๔๕ องฺ.ฉกฺก.๒๒/๑๐/๒๗๘ (A.III,287)ปุน จ ปรํ มหานาม อริยสาวโก เทวตานุสฺสตึ ภาเวติ "สนฺติ เทวา จาตุมฺมหาราชิกา, สนฺติ เทวา ตาวตึสา, สนฺติ เทวา ยามา,สนฺติ เทวา ตุสิตา, สนฺติ เทวา นิมฺมานรติโน, สนฺติ เทวา ปรนิมฺมิตวสวตฺติโน, สนฺติ เทวา พฺรหฺมกายิกา,สนฺติ เทวา ตทุตฺตริ; ยถารูปาย สทฺธาย สมนฺนาคตา ตา เทวตา อิโต จุตา ตตฺถ อุปฺปนฺนา, มยฺหมฺปิ ตถารูปา สทฺธา สํวิชฺชติ; ยถารูเปน สีเลน สมนฺนาคตา ตา เทวตา อิโต จุตา ตตฺถ อุปฺปนฺนา, มยฺหมฺปิ

ตถารูปํ สีลํ สํวิชฺชติ; ยถารูเปน สุเตน สมนฺนาคตา ตา เทวตา ตโต จุตา ตตฺถ อุปฺปนฺนา, มยฺหมฺปิ ตถารูปํ สุตํ สํวิชฺชติ; ยถารูเปน จาเคน สมนฺนาคตา ตา เทวตา อิโต จุตา ตตฺถ อุปฺปนฺนา, มยฺหมฺปิ ตถารูโป จาโค สํวิชฺชติ; ยถารูปาย ปญฺญาย สมนฺนาคตา ตา เทวตา อิโต จุตา ตตฺถ อุปฺปนฺนา, มยฺหมฺปิ ตถารูปา ปญฺญา สํวิชฺชตีติ.

๑๔๖ สํ.มหา.๑๙/๙๘๕/๒๗๘ (S.V.321-322) อานาปานสติสมาธิ ภาวิโต พหุลีกโต สนฺโต เจว ปณีโต จ อเสจนโก จ สุโข จ วิหาโร อุปฺปนฺนุปฺปนฺเน จ ปาปเก อกุสเล ธมฺเม ฐานโส อนฺตรธาเปติ วูปสเมติ.

๑๔๗ สํ.มหา.๑๙/๙๘๒/๒๗๓(S.V.316) อานาปานสติสมาธิสฺส ภิกฺขเว ภาวิตตฺตา พหุลีกตตฺตา เนว กายสฺส อิญฺชิตตฺตํ วา โหติ ผนฺทิตตฺตํ วา น จิตฺตสฺส อิญฺชิตตฺตํ วา โหติ ผนฺทิตตฺตํ วา.

๑๔๘ สํ.มหา.๑๙/๙๙๗/๒๘๑-๒๘๒(S.V.326) อานาปานสติสมาธึ สมฺมาวทมาโน วเทยฺย อริยวิหาโร อิติปิ พฺรหฺมวิหาโร อิติปิ ตถาคตวิหาโร อิติปิ.

๑๔๙ สํ.มหา.๑๙/๙๗๙/๒๖๕-๒๖๖,๙๘๒/๒๖๑-๒๖๒ (S.V.311-312) อิธ ภิกฺขเว ภิกฺขุ อรญฺญคโต วา รุกฺขมูลคโต วา สุญฺญาคารคโต วา นิสีทติ ปลฺลงฺกํ อาภุชิตฺวา อุชุํ กายํ ปณิธาย

ปริมุขํ สตึ อุปฏฺฐเปตฺวา โส สโต ว อสฺสสติ สโต ปสฺสสติ.

ทีฆํ วา อสฺสสนฺโต ทีฆํ อสฺสสามีติ ปชานาติ, ทีฆํ วา ปสฺสสนฺโต ทีฆํ ปสฺสสามีติ ปชานาติ. รสฺสํ วา อสฺสสนฺโต รสฺสํ อสฺสสามีติ ปชานาติ, รสฺสํ วา ปสฺสสนฺโต รสฺสํ ปสฺสสามีติ ปชานาติ.

สพฺพกายปฏิสํเวที อสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติ, สพฺพกายปฏิสํเวที ปสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติ, ปสฺสมฺภยํ กายสงฺขารํ อสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติ, ปสฺสมฺภยํ กายสงฺขารํ ปสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติ.

ปีติปฏิสํเวที อสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติ, ปีติปฏิสํเวที ปสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติ, สุขปฏิสํเวที อสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติ, สุขปฏิสํเวที ปสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติ.

จิตฺตสงฺขารปฏิสํเวที อสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติ, จิตฺตสงฺขารปฏิสํเวที ปสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติ. ปสฺสมฺภยํ จิตฺตสงฺขารํ อสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติ, ปสฺสมฺภยํ จิตฺตสงฺขารํ ปสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติ. จิตฺตปฏิสํเวที อสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติ, จิตฺตปฏิสํเวที ปสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติ.

อภิปฺปโมทยํ จิตฺตํ อสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติ, อภิปฺปโมทยํ จิตฺตํ ปสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติ. สมาทหํ จิตฺตํ อสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติ, สมาทหํ จิตฺตํ ปสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติ. วิโมจยํ จิตฺตํ อสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติ,

วิโมจยํ จิตฺตํ ปสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติ.

อนิจฺจานุปสฺสี อสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติ, อนิจฺจานุปสฺสี ปสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติ. วิราคานุปสฺสี อสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติ, วิราคานุปสฺสี ปสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติ. นิโรธานุปสฺสี อสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติ, นิโรธานุปสฺสี ปสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติ. ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสี อสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติ, ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสี ปสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติ.

๑๕๐ สํ.ส.อฏฺ.๑/๑๙๖/๒๒๖ (Mp.III, 202; Spk.I,238) ปริมุขํ สตึ อุปฏฺฐเปตฺวาติ กมฺมฏฺฐานาภิมุขํ สตึ ฐปยิตฺวา, มุขสมีเป วา กตฺวาติ อตฺโถ. เตเนว วิภงฺเค "อยํ สติ อุปฏฺฐิตา โหติ สุปฏฺฐิตา นาสิกคฺเค วา มุขนิมิตฺเต วา. เตน วุจฺจติ ปริมุขํ สตึ อุปฏฺฐเปตฺวาติ.(Vbh.252)

๑๕๑ ขุ.ปฏิ.๓๑/๑๕๗/๑๗๗(Cp.Pts.165) อสฺสาสาทิมชฺฌปริโยสานํ สติยา อนุคจฺฉโต อชฺฌตฺตํ วิกฺเขปคเตน จิตฺเตน กาโยปิ จิตฺตํปิ สารทฺธา จ โหนฺติ อิญฺชิตา จ ผนฺทิตา จ, ปสฺสาสาทิ-มชฺฌปริโยสานํ สติยา อนุคจฺฉโต พหิทฺธา วิกฺเขปคเตน จิตฺเตน กาโยปิ ฯเปฯ ผนฺทิตา จ.

๑๕๒ ขุ.ปฏิ.๓๑/๑๕๙/๑๘๒-๑๘๓ (Cp.Pts.I,171) เสยฺยถาปิ รุกฺโข สเม ภูมิภาเค นิกฺขิตฺโต, ตเมนํ ปุริโส กกเจน ฉินฺเทยฺย, รุกฺเข ผุฏฺฐกกจทนฺตานํ วเสน ปุริสสฺส สติ อุปฏฺฐิตา โหติ, น อาคเต วา คเต วา กกจทนฺเต มนสิกโรติ, น อาคตา วา คตา วา กกจทนฺตา อวิทิตา โหนฺติ, ปธานญฺจ ปญฺญายติ, ปโยคญฺจ สาเธติ, วิเสสํ อธิคจฺฉติ, ยถา รุกฺโข สเม ภูมิภาเค นิกฺขิตฺโต, เอวํ อุปนิพนฺธนานิมิตฺตํ, ยถา กกจทนฺตา เอวํ อสฺสาสปสฺสาสา, ยถา รุกฺเข ผุฏฺฐกกจทนฺตานํ วเสน ปุริสสฺส สติ อุปฏฺฐิตา โหติ, น อาคเต วา คเต วา กกจทนฺเต มนสิกโรติ, น อาคตา วา คตา วา กกจทนฺตา อวิทิตา โหนฺติ, ปธานญฺจ ปญฺญายติ, ปโยคญฺจ สาเธติ, วิเสสํ อธิคจฺฉติ;เอวเมว ภิกฺขุ นาสิกคฺเค วา มุขนิมิตฺเต วา สตึ อุปฏฺฐเปตฺวา นิสินฺโน โหติ, น อาคเต วา คเต วา อสฺสาสปสฺสาเส มนสิกโรติ น อาคตา วา คตา วา อสฺสาสปสฺสาสา อวิทิตา โหนฺติ, ปธานญฺจ ปญฺญายติ, ปโยคญฺจ สาเธติ, วิเสสํ อธิคจฺฉติ.

๑๕๓ ขุ.ปฏิ.๓๑/๑๕๗/๑๗๔(Pts.I,166) ลีเนน จิตฺเตน โกสชฺชานุปติเตน กาโยปิ จิตฺตํปิ สารทฺธา จ โหนฺติ อิญฺชิตา จ ผนฺทิตา จ, อติปคฺคหิเตน จิตฺเตน อุทฺธจฺจานุปติเตน กาโยปิ ฯเปฯ ผนฺทิตา จ.

๑๕๔ วิสุทฺธิ.๒/๗๗,๗๘;๒๕๓๑(Vis.Mag.285) อปิจ โข กสฺสจิ สุขสมฺผสฺสํ อุปฺปาทย-มาโน, ตูลปิจุ วิย กปฺปาสปิจุ วิย วาตธารา วิย จ อุปฏฺฐาตีติ เอกจฺเจ อาหุ. อยํ ปน อฏฺฐกถาสุ วินิจฺฉโย...

๑๕๕ วิสุทฺธิ.๒/๗๙; ๒๕๓๑ (Cp.Vis.Mag.286) อถาเนน ตํ นิมิตฺตํ เนว วณฺณโต มนสิกาตพฺพํ, น ลกฺขณโต ปจฺจเวกฺขิตพฺพํ.

๑๕๖ วิสุทฺธิ.๒/๖๘; ๒๕๓๑(Vis.Mag.278) ตตฺรายํ มนสิการวิธิ :- คณนา, อนุพนฺธนา, ผุสนา, ฐปนา. ในที่นี้ เป็นที่น่าสังเกตว่า ท่านพุทธโฆสเถระ ไม่ถือว่าคำสอนนี้เป็นของ"อาจารย์

บางพวก" ดังที่ท่านเคยทำมา และไม่อ้างอรรถกถา

๑๕๗ สํ.มหา.๑๙/๙๘๗/๒๘๐ (Cp.S.V. 329-330) กายญฺญตราหํ อานนฺท เอตํ วทามิ ยทิทํ อสฺสาสปสฺสาสํ.

๑๕๘ (As 38,Sec.93) ตสฺมึ โข ปน สมเย ธมฺมา โหนฺติ ธมฺเมสุ ธมฺมานุปสฺสี วิหรตีติ-อาทีสุ นิสฺสตฺตนิชฺชีวตายํ. สฺวายํ อิธาปิ นิสฺสตฺตนิชฺชีวตายํเอว วตฺตติ.

๑๕๙ ขุ.ปฏิ.๓๑/๑๗๐/๑๙๗(Cp.Pts.I,184) สพฺพกายปฏิสํเวที อสฺสาสปสฺสาสานํ สํวรฏฺเฐน สีลวิสุทฺธิ, อวิกฺเขปฏฺเฐน จิตฺตวิสุทฺธิ, ทสฺสนฏฺเฐน ทิฏฺฐิวิสุทฺธิ; โย ตตฺถ สํวรฏฺโฐ อยํ อธิสีลสิกฺขา, โย ตตฺถ อวิกฺเขปฏฺโฐ อยํ อธิจิตฺตสิกฺขา, โย ตตฺถ ทสฺสนฏฺโฐ อยํ อธิปญฺญาสิกฺขา.

๑๖๐ ขุ.ปฏิ.๓๑/๑๗๑/๑๙๗ (Cp.Pts.I,184-185) ยถารูเปหิ กายสงฺขาเรหิ ยา กายสฺส อานมนา, วินมนา, สนฺนมนา, ปณมนา, อิญฺชนา, ผนฺทนา, จลนา, กมฺปนา "ปสฺสมฺภยํ กายสงฺขารํ อสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติ, "ปสฺสมฺภยํ กายสงฺขารํ ปสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติ.

๑๖๑ วิสุทฺธิ.๒/๔๑; ๒๕๓๑(Cp.Vis.Mag.287) ตตฺถ ทฺวีหากาเรหิ ปีติ ปฏิสํวิทิตา โหติ; อารมฺมณโต จ อสมฺโมหโต จ. กถํ อารมฺมณโต ปีติ ปฏิสํวิทิตา โหติ ? สปฺปีติเก เทฺว ฌาเน สมาปชฺชติ; ตสฺส สมาปตฺติกฺขเณ ฌานปฏิลาเภน อารมฺมณโต ปีติ ปฏิสํวิทิตา โหติ, อารมฺมณสฺส ปฏิสํวิทิตตฺตา. กถํ อสมฺโมหโต ? สปฺปีติเก เทฺว ฌาเน สมาปชฺชิตฺวา วุฏฺฐาย ฌานสมฺปยุตฺตํ ปีตึ ขยโต วยโต สมฺมสติ, ตสฺส วิปสฺสนากฺขเณ ลกฺขณปฏิเวเธน อสมฺโมหโต ปีติ ปฏิสํวิทิตา โหติ.

๑๖๒ ขุ.ปฏิ.๓๑/๑๗๘/๒๐๕ (Cp.Pts.I,191) ทีฆํ อสฺสาสวเสน จิตฺตสฺส เอกคฺคตา อวิกฺเขโป สมาธิ, ทีฆํ ปสฺสาสวเสน...,ยา จิตฺตสฺส ฐิติ สณฺฐิติ อวฏฺฐิติ อวิสาหาโร อวิกฺเขโป.

๑๖๓ สํ.ส.๑๕/๑๗๒/๑๖๔(S.I,136; A.V.8) เอตํ สนฺตํ, เอตํ ปณีตํ, ยทิทํ สพฺพสงฺขาร-สมโถ สพฺพูปธิปฏินิสฺสคฺโค ตณฺหกฺขโย วิราโค นิโรโธ นิพฺพานนฺติ.

๑๖๔ วิสุทฺธิ.๒/๔๕; ๒๕๓๑(Vis.Mag.291) อิทํ จตุตฺถจตุกฺกํ สุทฺธวิปสฺสนาวเสเนว วุตฺตํ. ปุริมานิ ปน ตีณิ สมถวิปสฺสนาวเสน. เอวํ จตุนฺนํ จตุกฺกานํ วเสน โสฬสวตฺถุกาย อานาปาน-สติยา ภาวนา เวทิตพฺพา.

๑๖๕ ที.ปา.๑๑/๓๐๕/๑๙๖ (D.III,219) ตโย สมาธิ. สวิตกฺโก สวิจาโร สมาธิ, อวิตกฺโก วิจารมตฺโต สมาธิ, อวิตกฺโก อวิจาโร สมาธิ.

๑๖๖ สํ.มหา.๑๙/๑๙๐/๒๘๙ (S.V,329) อานาปานสติสมาธิ โข อานนฺท เอโก ธมฺโม ภาวิโต พหุลีกโต จตฺตาโร สติปฏฺฐาเน ปริปูเรติ. จตฺตาโร สติปฏฺฐานา ภาวิตา พหุลีกตา สตฺต โพชฺฌงฺเค ปริปูเรนฺติ. สตฺต โพชฺฌงฺคา ภาวิตา พหุลีกตา วิชฺชาวิมุตฺตึ ปริปูเรนฺติ.

๑๖๗ สํ.มหา.๑๙/๙๘๖/๒๗๙-๒๘๐ (S.V,323-324) ยสฺมึ สมเย อานนฺท ภิกฺขุ ทีฆํ วา

อสฺสสนฺโต ทีฆํ อสฺสสิสฺสามีติ ปชานาติ, ทีฆํ วา ปสฺสสนฺโต ทีฆํ ปสฺสสิสฺสามีติ ปชานาติ, รสฺสํ วา อสฺสสนฺโต..., รสฺสํ วา ปสฺสสนฺโต...,สพฺพกายปฏิสํเวที อสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติ,...ปสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติ, ปสฺสมฺภยํ กายสงฺขารํ อสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติ,...ปสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติ, กาเย กายานุปสฺสี อานนฺท ภิกฺขุ ตสฺมึ สมเย วิหรติ...

ยสฺมึ สมเย อานนฺท ภิกฺขุ ปีติปฏิสํเวที อสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติ,...สุขปฏิสํเวที...,จิตฺต-ปฏิสํเวที...,ปสฺสมฺภยํ จิตฺตสงฺขารํ...,เวทนาสุ เวทนานุปสฺสี อานนฺท ภิกฺขุ ตสฺมึ สมเย วิหรติ...

ยสฺมึ สมเย อานนฺท ภิกฺขุ จิตฺตปฏิสํเวที สิกฺขติ...,อภิปฺปโมทยํ จิตฺตํ...,สมาทหํ จิตฺตํ...วิโมจยํ จิตฺตํ...,จิตฺเต จิตฺตานุปสฺสี อานนฺท ภิกฺขุ ตสฺมึ สมเย วิหรติ...

ยสฺมึ สมเย อานนฺท ภิกฺขุ อนิจฺจานุปสฺสี อสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติ..., วิราคา-นุปสฺสี..., นิโรธานุปสฺสี..., ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสี...,ธมฺเมสุ ธมฺมานุปสฺสี อานนฺท ภิกฺขุ ตสฺมึ สมเย วิหรติ...

๑๖๘ สํ.มหา.๑๙/๙๘๖/๒๗๙-๒๘๐,๙๘๙/๒๘๕-๒๘๖(S.V,331-333) ยสฺมึ สมเย อานนฺท ภิกฺขุ กาเย กายานุปสฺสี วิหรติ อุปฏฺฐิตสฺสติ, ตสฺมึ อานนฺท ภิกฺขุโน สติ โหติ อสมฺมุฏฺฐา; ยสฺมึ สมเย อานนฺท ภิกฺขุโน อุปฏฺฐิตสติ อสมฺมุฏฺฐา, สติสมฺโพชฺฌงฺโค ตสฺมึ สมเย ภิกฺขุโน อารทฺโธ โหติ; สติสมฺโพชฺฌงฺคํ ตสฺมึ สมเย อานนฺท ภิกฺขุ ภาเวติ; สติสมฺโพชฺฌงฺโค ตสฺมึ สมเย ภิกฺขุโน ภาวนาปาริปูรึ คจฺฉติ;โส ตถา สโต วิหรนฺโต ตํ ธมฺมํ ปญฺญาย ปวิจินติ ปวิจรติ ปริวีมํสํ อาปชฺชติ.

ยสฺมึ สฺมเย อานนฺท ภิกฺขุ ตถา สโต วิหรนฺโต ตํ ธมฺมํ ปญฺญาย ปวิจินติ ปวิจรติ ปริวีมํสํ อาปชฺชติ; ธมฺมวิจยสมฺโพชฺฌงฺโค ตสฺมึ สมเย ภิกฺขุโน อารทฺโธ โหติ; ธมฺมวิจยสมฺโพชฺฌงฺคํ ตสฺมึ สมเย ภิกฺขุ ภาเวติ. ธมฺมวิจยสมฺโพชฺฌงฺโค ตสฺมึ สมเย ภิกฺขุโน ภาวนาปาริปูรึ คจฺฉติ; ตสฺส ตํ ธมฺมํ ปญฺญาย ปวิจินโต ปวิจรโต ปริวีมํสํ อาปชฺชโต อารทฺธํ โหติ วิริยํ อสลฺลีนํ.

ยสฺมึ สมเย อานนฺท ภิกฺขุโน ตํ ธมฺมํ ปญฺญาย ปวิจินโต ปวิจรโต ปริวีมํสํ อาปชฺชโต อารทฺธํ โหติ วิริยํ อสลฺลีนํ, วิริยสมฺโพชฺฌงฺโค ตสฺมึ สมเย ภิกฺขุโน อารทฺโธ โหติ; วิริยสมฺโพชฺฌงฺคํ ตสฺมึ สมเย ภิกฺขุ ภาเวติ; วิริยสมฺโพชฺฌงฺโค ตสฺมึ สมเย ภิกฺขุโน ภาวนาปาริปูรึ คจฺฉติ; อารทฺธวิริยสฺส อุปฺปชฺชติ ปีติ นิรามิสา.

ยสฺมึ สมเย อานนฺท ภิกฺขุโน อารทฺธวิริยสฺส อุปฺปชฺชติ ปีติ นิรามิสา ปีติสมฺโพชฺฌงฺโค ตสฺมึ สมเย อานนฺท ภิกฺขุโน อารทฺโธ โหติ, ปีติสมฺโพชฺฌงฺคํ ตสฺมึ สมเย ภิกฺขุ ภาเวติ; ปีติสมฺโพชฺฌงฺโค ตสฺมึ สมเย ภิกฺขุโน ภาวนาปาริปูรึ คจฺฉติ; ปีติมนสฺส กาโยปิ ปสฺสมฺภติ จิตฺตํปิ ปสฺสมฺภติ.

ยสฺมึ สมเย อานนฺท ภิกฺขุโน ปีติมนสฺส กาโยปิ ปสฺสมฺภติ จิตฺตํปิ

ปสฺสมฺภติ, ปสฺสทฺธิสมฺโพชฺฌงฺโค ตสฺมึ สมเย ภิกฺขุโน อารทฺโธ โหติ; ปสฺสทฺธิสมฺโพชฺฌงฺคํ ตสฺมึ สมเย ภิกฺขุ ภาเวติ; ปสฺสทฺธิสมฺโพชฺฌงฺโค ตสฺมึ สมเย ภิกฺขุโน ภาวนาปาริปูรึ คจฺฉติ; ปสฺสทฺธ-กายสฺส สุขิโน จิตฺตํ สมาธิยติ.

ยสฺมึ สมเย อานนฺท ภิกฺขุโน ปสฺสทฺธกายสฺส สุขิโน จิตฺตํ สมาธิยติ, สมาธิ-สมฺโพชฺฌงฺโค ตสฺมึ สมเย ภิกฺขุโน อารทฺโธ โหติ; สมาธิสมฺโพชฺฌงฺคํ ตสฺมึ สมเย ภิกฺขุ ภาเวติ; สมาธิสมฺโพชฺฌงฺโค ตสฺมึ สมเย ภิกฺขุโน ภาวนาปาริปูรึ คจฺฉติ. โส ตถา สมาหิตํ จิตฺตํ สาธุกํ อชฺฌุเปกฺขิตา โหติ.

ยสฺมึ สมเย อานนฺท ภิกฺขุ ตถา สมาหิตํ จิตฺตํ สาธุกํ อชฺฌุเปกฺขิตา โหติ, อุเปกฺขาสมฺโพชฺฌงฺโค ตสฺมึ สมเย ภิกฺขุโน อารทฺโธ โหติ; อุเปกฺขาสมฺโพชฺฌงฺคํ ตสฺมึ สมเย ภิกฺขุ ภาเวติ; อุเปกฺขาสมฺโพชฺฌงฺโค ตสฺมึ สมเย ภิกฺขุโน ภาวนาปาริปูรึ คจฺฉติ.

ยสฺมึ สมเย อานนฺท ภิกฺขุ เวทนาสุ,จิตฺเต, ธมฺเมสุ ธมฺมานุปสฺสี วิหรติ อุปฏฺฐิตสฺสติ ตสฺมึ สมเย อานนฺท ภิกฺขุโน สติ โหติ อสมฺมุฏฺฐา.

ยสฺมึ สมเย อานนฺท ภิกฺขุโน อุปฏฺฐิตสฺสติ โหติ อสมฺมุฏฺฐา, สติสมฺโพชฺฌงฺโค ตสฺมึ สมเย ภิกฺขุโน อารทฺโธ โหติ, สติสมฺโพชฺฌงฺคํ ตสฺมึ สมเย ภิกฺขุ ภาเวติ; สติสมฺโพชฺฌงฺโค ตสฺมึ สมเย ภิกฺขุโน ภาวนาปาริปูรึ คจฺฉติ. ยถา ปฐมํ สติปฏฺฐานํ เอวํ วิตฺถาเรตพฺพํ. โส ตถา สมาหิตํ จิตฺตํ สาธุกํ อชฺฌุเปกฺขิตา โหติ.

ยสฺมึ สมเย อานนฺท ภิกฺขุ ตถา สมาหิตํ จิตฺตํ สาธุกํ อชฺฌุเปกฺขิตา โหติ, อุเปกฺขาสมฺโพชฺฌงฺโค ตสฺมึ สมเย ภิกฺขุโน อารทฺโธ โหติ; อุเปกฺขาสมฺโพชฺฌงฺคํ ตสฺมึ สมเย ภิกฺขุ ภาเวติ, อุเปกฺขาสมฺโพชฺฌงฺโค ตสฺมึ สมเย ภิกฺขุโน ภาวนาปาริปูรึ คจฺฉติ

เอวํ ภาวิตา โข อานนฺท จตฺตาโร สติปฏฺฐานา เอวํ พหุลีกตา สตฺตโพชฺฌงฺเค ปริปูเรนฺติ.

๑๖๙ สํ.มหา.๑๙/๒๓๕//๑๐๕-๑๐๖ (Cp.S.V,333) กถํ ภาวิตา จ สตฺตโพชฺฌงฺคา กถํ พหุลีกตา วิชฺชาวิมุตฺตึ ปริปูเรนฺติ ?

อิธานนฺท ภิกฺขุ สติสมฺโพชฺฌงฺคํ ภาเวติ วิเวกนิสฺสิตํ ฯเปฯ อุเปกฺขาสมฺโพชฺฌงฺคํ ภาเวติ วิเวกนิสฺสิตํ วิราคนิสฺสิตํ นิโรธนิสฺสิตํ โวสฺสคฺคปริณามึ.

เอวํ ภาวิตา โข อานนฺท สตฺตโพชฺฌงฺคา เอวํ พหุลีกตา วิชฺชาวิมุตฺตึ ปริปูเรนฺตีติ.

๑๗๐ วิสุทฺธิ.๒/๔๖/; ๒๕๓๑(a.Vis.Mag.291) Quotes องฺ.นวก.๒๓/๑/๒๙๒(A.IV, 353) อานาปานาสติ ภาเวตพฺพา วิตกฺกูปจฺเฉทาย.

องฺ.ฉกฺก.๒๒/๑๑๕/๔๒๖ (b.A.III,449) เจตโส วิกฺเขปสฺส ปหานาย อานาปานสติ ภาเวตพฺพา.

๑๗๑ เป็นการแปลทับศัพท์, เนตรวิปทศาสตร์; อาจหมายถึงเนตรวิปทศาสตร์"ของ อุปคุปตะที่ได้กล่าวถึงในอภิธรรมโกศศาสตร์.

๑๗๒ วิสุทฺธิ.๒/๑; ๒๕๓๑(Cp.Vis.Mag.229) ยํ ปเนตํ อรหนฺตานํ วฏฺฏทุกฺขสมุจฺเฉท-สงฺขาตํ สมุจฺเฉทมรณํ, สงฺขารานํ ขณภงฺคสงฺขาตํ ขณิกมรณํ, รุกฺโข มโต, โลหํ มตนฺติอาทีสุ สมฺมุติมรณญฺจ, น ตํ อิธ อธิปฺเปตํ.

๑๗๓ วิสุทฺธิ.๒/๒-๓; ๒๕๓๑ (Cp.Vis.Mag.230) วธกปจฺจุปฏฺฐานโต, สมฺปตฺติวิปตฺติโต, อุปสํหรณโต, กายพหุสาธารณโต, อายุทุพฺพลโต, อทฺธานปริจฺเฉทโต, อนิมิตฺตโต, ขณปริตฺตโต.

๑๗๔ สํ.ข.๑๗/๙๕/๑๑๓(S.III,142)

เผณปิณฺฑูปมํ รูปํ　　เวทนา ปุพฺพุฬูปมา

มรีจิกูปมา สญฺญา　　สงฺขารา กทลูปมา

มายูปมญฺจ วิญฺญาณํ　　ทีปิตาทิจฺจพนฺธุนา.

๑๗๕ องฺ.ฉกฺก.๒๒/๑๙/๒๑๔ (A.III,305-306) ยฺวายํ ภิกฺขเว ภิกฺขุ เอวํ มรณสตึ ภาเวติ อโห วตาหํ รตฺตินฺทิวํ ชีเวยฺยํ, ภควโต สาสนํ มนสิกเรยฺยํ, พหุ วต เม กตํ อสฺสาติ, โย จายํ ภิกฺขเว ภิกฺขุ เอวํ มรณสตึ ภาเวติ อโห วตาหํ ทิวสํ ชีเวยฺยํ ภควโต สาสนํ มนสิกเรยฺยํ, พหุํ วต เม กตํ อสฺสาติ,โย จายํ ภิกฺขเว ภิกฺขุ เอวํ มรณสตึ ภาเวติ อโห วตาหํ ตทนฺตรํ ชีเวยฺยํ ยทนฺตรํ เอกํ ปิณฺฑปาตํ ภุญฺชามิ, ภควโต สาสนํ มนสิกเรยฺยํ, พหุํ วต เม กตํ อสฺสาติ, โย จายํ ภิกฺขเว ภิกฺขุ เอวํ มรณสตึ ภาเวติ อโห วตาหํ ตทนฺตรํ ชีเวยฺยํ ยทนฺตรํ จตฺตาโร ปญฺจ อาโลเป สงฺขาทิตฺวา อชฺโฌหรามิ, ภควโต สาสนํ มนสิกเรยฺยํ, พหุํ วต เม กตํ อสฺสาติ; อิเม วุจฺจนฺติ ภิกฺขเว ภิกฺขู: ปมตฺตา วิหรนฺติ, ทนฺธํ มรณสตึ ภาเวนฺติ อาสวานํ ขยาย.

โย จ ขฺวายํ ภิกฺขเว ภิกฺขุ เอวํ มรณสตึ ภาเวติ อโห วตาหํ ตทนฺตรํ ชีเวยฺยํ ยทนฺตรํ เอกํ อาโลปํ สงฺขาทิตฺวา อชฺโฌหรามิ, ภควโต สาสนํ มนสิกเรยฺยํ, พหุํ วต เม กตํ อสฺสาติ, โย จายํ ภิกฺขเว ภิกฺขุ เอวํ มรณสตึ ภาเวติ อโห วตาหํ ตทนฺตรํ ชีเวยฺยํ ยทนฺตรํ อสฺสสิตฺวา วา ปสฺสสามิ ปสฺสสิตฺวา วา อสฺสสามิ, ภควโต สาสนํ มนสิกเรยฺยํ พหุํ วต เม กตํ อสฺสาติ; อิเม วุจฺจนฺติ ภิกฺขเว ภิกฺขู: อปฺปมตฺตา วิหรนฺติ, ติกฺขํ มรณสตึ ภาเวนฺติ อาสวานํ ขยาย. ตสฺมาติห ภิกฺขเว เอวํ สิกฺขิตพฺพํ:-

อปฺปมตฺตา วิหริสฺสาม, ติกฺขํ มรณสตึ ภาเวสฺสาม อาสวานํ ขยายาติ.

เอวํ หิ โว ภิกฺขเว สิกฺขิตพฺพนฺติ. www.watprayoon.com

๑๗๖ Abhidharmakosa,Fascicle 12. ๑๒๐ ขณะ = ๑ ตักขณะ; ๖๐ ตักขณะ = ๑ ลวะ; ๓๐ ลวะ = ๑ มุหุตตะ; ๓๐ มุหุตตะ = ๑ วันกับ ๑ คืน. เพราะเหตุนั้น :-

๑ ขณะ = ๒๔ x ๖๐ x ๖๐ = ๑ = ๐.๐๑๓๓ ....ของวินาที

๓๐ x ๓๐ x ๖๐ x ๑๒๐　　๗๐

Dirgha Agama, No. 22, Taisho Edition, p.146. ๖๐ ขณะ = ๑ ลวะ;

๓๐ ลวะ = ๑ มุหุตตะ; ๑๐๐ มุหุตตะ = ๑ อุปมา.

Two other tables:-

(a) ๖๐ ขณะ = ๑ ลวะ; ๓๐ ลวะ = ๑ ชั่วโมง; ๓๐ ชั่วโมง = ๑ วัน.

๑ ขณะ = ๒๔ x ๖๐ x ๖๐ = ๑.๖ วินาที

๓๐ x ๓๐ x ๖๐ (b) ๑๒๐ ขณะ = ๑ ดักขณะ; ๖๐ ดักขณะ = ๑ ลวะ; ๓๐ ลวะ = ๑ มุหุตตะ; ๕๐ มุหุตตะ = ๑ ชั่วโมง; ๖ ชั่วโมง = ๑ วัน.

๑ ขณะ = ๒๔ x ๖๐ x ๖๐ = ๑ = ๐.๐๐๑๓ ของวินาที

๖ x ๕๐ x ๓๐ x ๖๐ x ๑๒๐ ๗๕๐

๑๗๗ พิจารณาจากทรรศนะเกี่ยววิปริณามขันธ์ ไม่มีความผิดแผกกันสำคัญที่ควรกล่าวไว้ในที่นี้ ตัวอย่างในปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรค(Vis.Mag.) มีดังนี้ :-

ขณิกตฺตา จ ธมฺมานํ เยหิ ขนฺเธหิ เต กตํ
อมนาปิ นิรุทฺธา เต กสฺส ทานีธ ขุชฺฌสิ

๑๗๘ ขุ.มหา.๒๙/๑๐/๓๔,๓๙/๔๗ (Nd1.42,117-118)

ชีวิตํ อตฺตภาโว จ สุขทุกฺขา จ เกวลา
เอกจิตฺตสมายุตฺตา ลหุโส วตฺตติกฺขโณ
....
อนิพฺพตฺเตน น ชาโต ปจฺจุปฺปนฺเน น ชีวติ
จิตฺตภงฺคมโต โลโก.....

๑๗๙ ที.ม.๑๐/๓๗๗/๒๕๐-๒๕๑ (M.I,57,III,90; D.II,293-294; Vbh.193) อตฺถิ อิมสฺมึ กาเย เกสา โลมา นขา ทนฺตา ตโจ มํสํ นหารู อฏฺฐี อฏฺฐิมิญฺชํ วกฺกํ หทยํ ยกนํ กิโลมกํ ปิหกํ ปปฺผาสํ อนฺตํ อนฺตคุณํ อุทริยํ กรีสํ ปิตฺตํ เสมฺหํ ปุพฺโพ โลหิตํ เสโท เมโท อสฺสุ วสา เขโฬ สิงฺฆาณิกา ลสิกา มุตฺตนฺติ(คำว่า มตฺถลุงฺคํ ไม่มีในสูตรนี้)

๑๘๐ Lit. "สุขวิหาร(dwelling peacefully)", (Cp.Vis.Mag.355), ในคำว่า "อฏฺฐีสุ", มีการใช้คำว่า "อุกฺขิปิตฺวา จิตํ","ปติฏฺฐิตํ" ในคำบรรยายลักษณะเดียวกัน

๑๘๑ อภิ.วิ.อฏฺฐ.๑๙๑/๑๐๒ (Vbh.-a.96) อยํ หิ สตฺโต มาตุกุจฺฉิมฺหิ นิพฺพตฺตมาโน น อุปฺปลปทุมปุณฺฑรีกาทีสุ นิพฺพตฺตติ; อถโข เหฏฺฐา อามาสยสฺส อุปริ ปกฺกาสยสฺส, อุทรปฏลปิฏฺฐิกณฺฏกานํ เวมชฺเฌ, ปรมสมฺพาเธ, ติพฺพนฺธกาเร, นานากุณปคนฺธปริภาวิเต, อสุจิปรมทุคฺคนฺธปวนวิจาริเต, อธิมตฺตเชคุจฺเฉ กุจฺฉิปฺปเทเส ปูติมจฺฉปูติกุมฺมาสจนฺทนิกาทีสุ กิมิ วิย นิพฺพตฺตติ.

๑๘๒ ขุ.สุ.๒๕/๑๙๙/๓๗๑(Cp.a. Sn.197) อถสฺส นวหิ โสเตหิ อสุจิ สวติ สพฺพทา

ขุ.เถร.๒๖/๑๑๓๗/๔๑๓ (b.Th.1134)

น ชาตุ ภสฺตํ ทุภโต มุขํ ฉุเป
จิรตฺถุ ปูรํ นวโสตสนฺทนึ.

ขุ.เถร.๒๖/๓๙๔/๓๓๑ (c.Th. 394)

อาตุรํ อสุจึ ปูตึ ปสฺส กุลฺลํ สมุสฺสยํ
อุคฺฆรนฺตํ ปคฺฆรนฺตํ พาลานํ อภินนฺทิตํ.

๑๘๓ สํ.ส.๑๕/๒๓๕/๒๔๘ (Cp.S.I,206)

ปฐมํ กลลํ โหติ กลลา โหติ อพฺพุทํ
อพฺพุทา ชายเต เปสี เปสี นิพฺพตฺตตี ฆโน
ฆนา ปสาขา ชายนฺติ เกสา โลมา นขานิ จ.
ยญฺจสฺส ภุญฺชเต มาตา อนฺนํ ปานญฺจ โภชนํ
เตน โส ตตฺถ ยาเปติ มาตุกุจฺฉิคโต นโรติ.

สํ.ส.อฏฺจ.๑/๒๓๕/๒๘๔-๒๘๖(Spk.I,300-301)ตตฺถ ปฐมนฺติ ปฐเมน ปฏิสนฺธิวิญฺญาเณน สทฺธึ ติสฺโสติ วา ผุสฺโสติ วา นามํ นตฺถิ. อถโข ตีหิ ชาติอุณฺณอํสูหิ กตสุตฺตคฺเค สณฺฐิตเตลพินฺทุปฺปมาณํ. กลลํ โหตีติ ยํ สนฺธาย วุตฺตํ:-

ติลเตลสฺส ยถา พินฺทุ สปฺปิมณฺโฑ อนาวิโล
เอวํ วณฺณปฏิภาคํ กลลํ สมฺปวุจฺจตีติ.

กลลา โหติ อพฺพุทนฺติ, ตสฺมา กลลา สตฺตาหจฺจเยน มํสโธวนอุทกวณฺณํ อพฺพุทํ นาม โหติ. กลลนฺติ นามํ อนฺตรธายติ. วุตฺตํ หิ เอตํ:-

สตฺตาหํ กลลํ โหติ ปริปกฺกํ สมูหตํ,
วิวฏฺฏมานํ ตํ ภาวํ อพฺพุทํ นาม ชายตีติ.

อพฺพุทา ชายเต เปสีติ,ตสฺมาปิ อพฺพุทา สตฺตาหจฺจเยน วิลีนติปุสทิสา เปสิ นาม สญฺชายติ.สา มริจผาณิเตน ทีเปตพฺพา. คามทารกา หิ สุปกฺกานิ มริจานิ คเหตฺวา, สาฏกนฺเตญฺฉิกํ กตฺวา, ปีเฬตฺวา มณฺฑํ อาทาย, กปาเล ปกฺขิปิตฺวา, อาตเป ฐเปนฺติ. ตํ สุกฺขมานํ สพฺพภาเคหิ มุจฺจติ. เอวรูปา เปสี โหติ. อพฺพุทนฺติ นามํ อนฺตรธายติ. วุตฺตมฺปิ เจตํ:-

สตฺตาหํ อพฺพุทํ โหติ ปริปกฺกํ สมูหตํ
วิวฏฺฏมานํ ตํ ภาวํ เปสี นาม จ ชายตีติ.

เปสี นิพฺพตฺตติ ฆโนติ,ตโต เปสิโต สตฺตาหจฺจเยน กุกฺกุฏณฺฑสณฺฐาโน ฆโน นาม มํสปิณฺโฑ นิพฺพตฺตติ. เปสีติ นามํ อนฺตรธายติ. วุตฺตมฺปิ เจตํ:-

สตฺตาหํ เปสี ภวติ ปริปกฺกํ สมูหตํ,

วิวฏฺฏมานํ ตํ ภาวํ　　มโนติ นาม ชายติติ.
ยถา กุกฺกุฏิยา อณฺฑํ　　สมนฺตา ปริมณฺฑลํ,
เอวํ ฆนสฺส สณฺฐานํ　　นิพฺพตฺตํ กมฺมปจฺจยาติ.

ฆนา ปสาขา ชายนฺตีติ, ปญฺจเม สตฺตาเห ทฺวินฺนํ หตฺถปาทานํ สีสสฺส จตฺถาย ปญฺจ ปิฬกา ชายนฺติ. ยํ สนฺธาย เอตํ วุตฺตํ:- "ปญฺจเม ภิกฺขเว สตฺตาเห ปญฺจ ปิฬกา สณฺฐหนฺติ กมฺมโตติ. อิโต ปรํ ฉฏฺฐสตฺตมาทีนิ สตฺตาหานิ อติกฺกมฺม เทสนํ สงฺขิปิตฺวา ทฺวาจตฺตาฬีเส สตฺตาเห ปริณตกาลํ คเหตฺวา ทสฺเสนฺโต เกสาติ อาทึ อาห.

ตตฺถ เกสา โลมา นขานิ จาติ, ทฺวาจตฺตาฬีเส สตฺตาเห เอตานิ ชายนฺติ.เตน โส ตตฺถ ยาเปตีติ ตสฺส หิ นาภิโต อุฏฺฐหิตนาโล มาตุอุทรปฏเลน เอกาพทฺโธ โหติ. โส อุปฺปลทณฺฑโก วิย ฉิทฺโท. เตน อาหารรโส สํสริตฺวา อาหารสมุฏฺฐานรูปํ สมุฏฺฐาเปติ. เอวํ โส ทสมาเส ยาเปติ. มาตุกุจฺฉิคโต นโรติ, มาตุยา ติโรกุจฺฉิคโต, กุจฺฉิยา อพฺภนฺตรคโตติ อตฺโถ. อิติ ภควา เอวํ โข ยกฺข อยํ สตฺโต อนุปุพฺเพน มาตุกุจฺฉิยํ วฑฺฒติ, น เอกปฺปหาเรเนว นิพฺพตฺตตีติ ทสฺเสติ.

๑๘๔ สํ.สฬา.๑๘/๒๔๗/๑๗๒ (Cp.a.S.IV,198) เสยฺยถาปิ ภิกฺขเว ปุริโส อรุคตฺโต ปกฺกคตฺโต สรวนํ ปวิเสยฺย; ตสฺส กุสกณฺฏกา เจว ปาเท วิชฺเฌยฺยุํ อรุปกฺกานิ คตฺตานิ วิลิกฺเขยฺยุํ.

ม.ม./๒๘๗/๒๗๗ มิลินฺท๔๖๑(b.M.I,506) เสยฺยถาปิ มาคนฺทิย กุฏฺฐี ปุริโส อรุคตฺโต ปกฺกคตฺโต กิมีหิ ขชฺชมาโน นเขหิ วณมุขานิ วิปฺปตจฺฉมาโน...

มิลินฺท.๔๖๑(c. Mil.357) อรุคตฺตปกฺกคตฺโต ปุฬุวากิณฺณสพฺพกาโย.

๑๘๕ สํ.มหา.๑๙/๑๘๔/๖๒(S.V,67) เย เต ภิกฺขเว ภิกฺขู สีลสมฺปนฺนา สมาธิสมฺปนฺนา ปญฺญาสมฺปนฺนา วิมุตฺติสมฺปนฺนา วิมุตฺติญาณทสฺสนสมฺปนฺนา ทสฺสนํปาหํ ภิกฺขเว เตสํ ภิกฺขูนํ พหุการํ วทามิ. สวนํ..อุปสงฺกมนํ...ปยิรูปาสนํ...อนุสฺสตึ...อนุปพฺพชฺชํปาหํ ภิกฺขเว เตสํ ภิกฺขูนํ พหุการํ วทามิ. ตํ กิสฺส เหตุ. ตถารูปานํ ภิกฺขเว ภิกฺขูนํ ธมฺมํ สุตฺวา ทฺวเยน วูปกาเสน วูปกฏฺโฐ วิหรติ กายวูปกาเสน จ จิตฺตวูปกาเสน จ.

๑๘๖ ที.สี.๙/๓๗๗/๑๕๖(D.I,156) อิธ มหาลิ ภิกฺขุ ติณฺณํ สํโยชนานํ (สกฺกายทิฏฺฐิ, วิจิกิจฺฉา, สีลพฺพตปรามาส) ปริกฺขยา โสตาปนฺโน โหติ.

๑๘๗ ที.สี.๙/๓๗๗/๑๕๖ (Ibid.) ติณฺณํ สํโยชนานํ ปริกฺขยา ราคโทสโมหานํ ตนุตฺตา สกทาคามี โหติ.

๑๘๘ เพิ่งอ้าง(Ibid.)ปญฺจนฺนํ โอรมฺภาคิยานํ สํโยชนานํ ปริกฺขยา โอปปาติโก โหติ.

๑๘๙ ที.สี.๙/๓๗๙/๑๕๗(Ibid.)อาสวานํ ขยา อนาสวํ เจโตวิมุตฺตึ ปญฺญาวิมุตฺตึ ทิฏฺเฐว ธมฺเม สยํ อภิญฺญา สจฺฉิกตฺวา อุปสมฺปชฺช วิหรติ.

๑๙๐ องฺ.สตฺตก.๒๓/๑/๑๒๕;ขุ.ปฏิ.๓๑/๒๒/๓๔๑-๓๔๒(A.V,324;Pts.II, 130) เมตฺตาย

ภิกฺขเว เจโตวิมุตฺติยา อาเสวิตาย ภาวิตาย พหุลีกตาย ยานีกตาย วตฺถุกตาย อนุฏฺฐิตาย ปริจิตาย สุสมารทฺธาย เอกาทสานิสํสา ปาฏิกงฺขา. กตเม เอกาทส ? สุขํ สุปติ, สุขํ ปฏิพุชฺฌติ, น ปาปกํ สุปินํ ปสฺสติ, มนุสฺสานํ ปิโย โหติ, อมนุสฺสานํ ปิโย โหติ, เทวตา รกฺขนฺติ, นาสฺส อคฺคิ วา วิสํ วา สตฺถํ วา กมติ, ตุวฏํ จิตฺตํ สมาธิยติ, มุขวณฺโณ วิปฺปสีทติ, อสมฺมูฬฺโห กาลํ กโรติ, อุตฺตรึ อปฺปฏิวิชฺฌนฺโต พฺรหฺมโลกูปโค โหติ.

๑๙๑ ขุ.เถร.๒๖/๔๔๕/๓๓๗ (a.Th. 445) อุปฺปชฺชเต สเจ โกโธ อาวชฺช กกจูปมํ.

ม.มู.๑๒/๒๓๒/๑๙๕ (b. M.129, 186,189) อุภโตทณฺฑเกน เจปิ ภิกฺขเว กกเจน โจรา โอจรกา องฺคมงฺคานิ โอกฺกนฺเตยฺยุํ, ตตฺรปิ โย มโน ปโทเสยฺย น เม โส เตน สาสนํ กโรติ.

๑๙๒ (a. Dh. 399) ขนฺติพลํ พลานีกํ.

ขุ.ปฏิ.๓๑/๔๔/๓๔๔(b. Pts.II,171) พฺยาปาทสฺส ปหีนตฺตา อพฺยาปาโท ขนฺตีติ ขนฺติพลํ.

๑๙๓ (a.Cp.Ps.I, 79) อาวุโส ปพฺพชิโต นาม อธิวาสนสีโล โหตีติ.

ขุ.เถร.๒๖/๙๖๑/๓๙๓(b. Th. 961) สุรตฺตํ อรหทฺธชํ.

๑๙๔ ขุ.อุ.๒๕/๓๘/๑๕๕ (Cp. Ud.45)

สุตฺวาน วากฺยํ ผรุสํ อุทีริตํ
อธิวาสเย ภิกฺขุ อทุฏฺฐจิตฺโตติ.

๑๙๕ องฺ.จตุกฺก.๒๑/๑๓/๑๗;องฺ.นวก.๒๓/๗๓/๓๘๒ (A.II,15,IV,462) อิเมสํ โข ภิกฺขเว ปญฺจนฺนํ สิกฺขาทุพฺพลฺยานํ ปหานาย จตฺตาโร สมฺมปฺปธานา ภาเวตพฺพา. กตเม จตฺตาโร ? อิธ ภิกฺขเว ภิกฺขุ อนุปฺปนฺนานํ อกุสลานํ ธมฺมานํ อนุปฺปาทาย ฉนฺทํ ชเนติ วายมติ วิริยํ อารภติ จิตฺตํ ปคฺคณฺหาติ ฺปทหติ, อุปฺปนฺนานํ ปาปกานํ อกุสลานํ ธมฺมานํ ปหานาย...อนุปฺปนฺนานํ กุสลานํ ธมฺมานํ อุปฺปาทาย...อุปฺปนฺนานํ กุสลานํ ธมฺมานํ ฐิติยา อสมฺโมสาย ภิยฺโยภาวาย เวปุลฺลาย ภาวนาย ปาริปูริยา ฉนฺทํ ชเนติ วายมติ วิริยํ อารภติ จิตฺตํ ปคฺคณฺหาติ ปทหติ.

๑๙๖ องฺ.ปญฺจก. ๒๒/๑๖๒/๑๘๗ (A.III,187-188) เสยฺยถาปิ อาวุโส โปกฺขรณี เสวาลปณกปริโยนทฺธา, อถ ปุริโส อาคจฺเฉยฺย ฆมฺมาภิตตฺโต ฆมฺมปเรโต กิลนฺโต ตสิโต ปิปาสิโต โส ตํ โปกฺขรณึ โอคาเหตฺวา อุโภหิ หตฺเถหิ อิติ จิติ จ เสวาลปณกํ อปวิยูหิตฺวา อญฺชลินา ปิวิตฺวา ปกฺกเมยฺย,เอวเมว โข อาวุโส ยฺวายํ ปุคฺคโล อปริสุทฺธวจีสมาจาโร ปริสุทฺธกายสมาจาโร, ยสฺส อปริสุทฺธวจีสมาจารตา, น สาสฺส ตสฺมึ สมเย มนสิกาตพฺพา,ยา จ ขฺวาสฺส ปริสุทฺธกายสมาจารตา สาสฺส ตสฺมึ สมเย มนสิกาตพฺพา. เอวํ ตสฺมึ ปุคฺคเล อาฆาโต ปฏิวิเนตพฺโพ.

๑๙๗ องฺ.ปญฺจก.๒๒/๑๖๒/๑๘๘-๑๘๙(Ibid.189) เสยฺยถาปิ อาวุโส ปุริโส อาพาธิโก ทุกฺขิโต พาฬฺหคิลาโน อทฺธานมคฺคปฏิปนฺโน, ตสฺส ปุรโตปิสฺส ทูเร คาโม ปจฺฉโตปิสฺส ทูเร คาโม,

โส น ลเภยฺย สปฺปายานิ โภชนานิ, น ลเภยฺย สปฺปายานิ เภสชฺชานิ น ลเภยฺย ปฏิรูปํ อุปฏฺฐากํ น ลเภยฺย คามนฺตนายกํ, ตํ เอนํ อญฺญตโร ปุริโส ปสฺเสยฺย อทฺธานมคฺคปฏิปนฺโน,โส ตสฺมึ ปุริเส การุญฺญํเยว อุปฏฺฐาเปยฺย, อนุทฺทยํเยว อุปฏฺฐาเปยฺย อนุกมฺปํเยว อุปฏฺฐาเปยฺย อโห วตายํ ปุริโส ลเภยฺย สปฺปายานิ โภชนานิ ลเภยฺย สปฺปายานิ เภสชฺชานิ ลเภยฺย ปฏิรูปํ อุปฏฺฐากํ ลเภยฺย คามนฺตนายกํ. ตํ กิสฺส เหตุ ? มายํ ปุริโส อิเธว อนยฺวฺยสนํ อาปชฺชตีติ. เอวเมว โข อาวุโส ยฺวายํ ปุคฺคโล อปริสุทฺธกายสมาจาโร อปริสุทฺธวจีสมาจาโร น จ ลเภยฺย กาเลน กาลํ เจตโส วิวรํ เจตโส ปสาทํ, เอวรูเป อาวุโส ปุคฺคเล การุญฺญํเยว อุปฏฺฐาเปตพฺพํ อนุทฺทยาเยว อุปฏฺฐาเปตพฺพา อนุกมฺปาเยว อุปฏฺฐาเปตพฺพา อโห วต อยํ อายสฺมา กายทุจฺจริตํ ปหาย กายสุจริตํ ภาเวยฺย, วจีทุจฺจริตํ ปหาย วจีสุจริตํ ภาเวยฺย, มโนทุจฺจริตํ ปหาย มโนสุจริตํ ภาเวยฺย. ตํ กิสฺส เหตุ ? มายํ อายสฺมา กายสฺส เภทา ปรมฺมรณา อปายํ ทุคฺคตึ วินิปาตํ นิรยํ อุปปชฺชตีติ. เอวํ ตสฺมึ ปุคฺคเล อาฆาโต ปฏิวิเนตพฺโพ.

๑๙๘ ม.อุ.๑๔/๒๙๙/๒๖๒ (A.V,88) กมฺมสฺสโกมฺหิ กมฺมทายาโท; (M.I,390) เอวํ ปุญฺญ: กมฺมทายาโท สตฺตาติ วทามิ.

๑๙๙ สํ.นิ.๑๖/๑๓๗-๑๔๒/๑๘๑-๑๘๒(S.II,189-190) น โส ภิกฺขเว สตฺโต สุลภรูโป, โย น มาตาภูตปุพฺโพ อิมินา ทีฆเมน อทฺธุนา. ตํ กิสฺส เหตุ ? อนมตคฺคายํ ภิกฺขเว สํสาโร ปุพฺพาโกฏิ น ปญฺญายติ อวิชฺชานีวรณานํ สตฺตานํ ตณฺหาสํโยชนานํ สนฺธาวตํ สํสรตํ.

เอวํ ทีฆรตฺตํ โข ภิกฺขเว ทุกฺขํ ปจฺจนุภูตํ ติพฺพํ ปจฺจนุภูตํ วฺยสนํ ปจฺจนุภูตํ กฏสิ วฑฺฒิตา, ยาวญฺจิทํ ภิกฺขเว อลเมว สพฺพสงฺขาเรสุ นิพฺพินฺทิตุํ อลํ วิรชฺชิตุํ อลํ วิมุจฺจิตุนฺติ.

น โส ภิกฺขเว สตฺโต สุลภรูโป โย น ปิตาภูตปุพฺโพ...

น โส ภิกฺขเว สตฺโต สุลภรูโป โย น ภาตาภูตปุพฺโพ...

น โส ภิกฺขเว สตฺโต สุลภรูโป โย น ภคินีภูตปุพฺโพ...

น โส ภิกฺขเว สตฺโต สุลภรูโป โย น ปุตฺตภูตปุพฺโพ...

๒๐๐ ขุ.อุ.๒๕/๑๔/๑๐๔ (Ud.12)

คาเม อรญฺเญ สุขทุกฺขปุฏฺโฐ
เนวตฺตโน โน ปรโต ทเหถ,
ผุสนฺติ ผสฺสา อุปธึ ปฏิจฺจ
นิรุปธึ เกน ผุเสยฺยุํ ผสฺสาติ.

๒๐๑ ที.ปา.๑๑/๓๐๘/๒๐๐(D.II,186; D.III,223-224) อิธาวุโส ภิกฺขุ เมตฺตาสหคเตน เจตสา เอกํ ทิสํ ผริตฺวา วิหรติ, ตถา ทุติยํ, ตถา ตติยํ, ตถา จตุตฺถํ. อิติ อุทฺธํ อโธ ติริยํ สพฺพธิ สพฺพตฺตตาย สพฺพาวนฺตํ โลกํ เมตฺตาสหคเตน เจตสา วิปุเลน มหคฺคเตน อปฺปมาเณน อเวเรน

อวฺยาปชฺเฌน ผริตฺวา วิหรติ.

๒๐๒ สตฺตารมฺมณ. (Cp.Mp.II,41) อิเม ปน จตฺตาโร พฺรหฺมวิหารา วฏฺฏา โหนฺติ, วฏฺฏปาทา โหนฺติ, วิปสฺสนาปาทา โหนฺติ, ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหารา โหนฺติ, อภิญฺญาปาทา วา นิโรธ-ปาทา วาฏฺจ โลกุตฺตรา ปน น โหนฺติ. กสฺมา ? สตฺตารมฺมณตฺตาติ.

๒๐๓ ขุ.อุ.อฏฺ.๑๙/๑๓๒-๑๓๓(Ud.-a.128)ยถา วา เต ภควนฺโต ทานปารมึ ปูเรตฺวา, สีลเนกฺขมฺมปญฺญาวีริยขนฺติสจฺจอธิฏฺฐานเมตฺตาอุเปกฺขาปารมีติ อิมา ทส ปารมิโย ทส อุปปา-รมิโย,ทส ปรมตฺถปารมิโยติ สมตฺตึส ปารมิโย ปูเรตฺวา, ปญฺจ มหาปริจฺจาเค ปริจฺจชิตฺวา, ปุพฺพโยคปุพฺพจริยธมฺมกฺขานญาตตฺถจริยาทโย ปูเรตฺวา, พุทฺธิจริยา โกฏึ ปตฺวา อาคตา, ตถา อยมฺปิ ภควา อาคโต.

๒๐๔ อภย. องฺ.นวก. ๒๓/๓๙/๒๐๒ (Cp.A.IV,246) อิธ ภิกฺขเว อริยสาวโก ปาณาติปาตํ ปหาย ปาณาติปาตา ปฏิวิรโต โหติ. ปาณาติปาตา ปฏิวิรโต ภิกฺขเว อริยสาวโก อปริมาณานํ สตฺตานํ อภยํ เทติ อเวรํ เทติ อวฺยาปชฺฌํ เทติ; อปริมาณานํ สตฺตานํ อภยํ ทตฺวา อเวรํ ทตฺวา อวฺยาปชฺฌํ ทตฺวา อปริมาณสฺส อภยสฺส อเวรสฺส อวฺยาปชฺฌสฺส ภาคี โหติ.อิทํ ภิกฺขเว ปฐมํ ทานํ มหาทานํ อคฺคญฺญํ รตฺตญฺญํ วํสญฺญํ โปราณํ อสงฺกิณฺณํ อสงฺกิณฺณปุพฺพํ น สงฺกียติ น สงฺกียิสฺสติ อปฺปฏิกุฏฺฐํ สมเณหิ พฺราหฺมเณหิ วิญฺญูหิ...

ปุน จ ปรํ ภิกฺขเว อริยสาวโก อทินฺนาทานํ ปหาย อทินฺนาทานา ปฏิวิรโต โหติ ฯเปฯ กาเมสุ มิจฺฉาจารํ ปหาย กาเมสุ มิจฺฉาจารา ปฏิวิรโต โหติ ฯเปฯ มุสาวาทํ ปหาย มุสาวาทา ปฏิวิรโต โหติ ฯเปฯ สุราเมรยมชฺชปมาทฏฺฐานา ปฏิวิรโต โหติ. สุราเมรยมชฺช-ปมาทฏฺฐานา ปฏิวิรโต ภิกฺขเว อริยสาวโก อปริมาณานํ สตฺตานํ อภยํ เทติ ฯเปฯ อวฺยาปชฺฌสฺส ภาคี โหติ. อิทํ ภิกฺขเว ปญฺจมํ ทานํ มหาทานํ อคฺคญฺญํ ฯเปฯ

๒๐๕ ข้อความนี้ ส่วนมากได้รับการแปลแล้วบางส่วน (Cp.M.I,246) น โข ปนาหํ อิมาย กฏุกาย ทุกฺกรการิกาย อธิคจฺฉามิ อุตฺตรึ มนุสฺสธมฺมา อลมริยญาณทสฺสนวิเสสํ, สิยา นุ โข อญฺโญ มคฺโค โพธายาติ. ตสฺส มยฺหํ อคฺคิเวสน เอตทโหสิ: อภิชานามิ โข ปนาหํ ปิตุ สกฺกสฺส กมฺมนฺเต สีตาย ชมฺพุจฺฉายาย นิสินฺโน วิวิจฺเจว กาเมหิ วิวิจฺจ อกุสเลหิ ธมฺเมหิ สวิตกฺกํ สวิจารํ วิเวกชํ ปีติสุขํ ปฐมํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหริตา,สิยา นุ โข เอโส มคฺโค โพธายาติ. ตสฺส มยฺหํ อคฺคิเวสน สตานุสารี วิญฺญาณํ อโหสิ: เอโส ว มคฺโค โพธายาติ.

๒๐๖ ลำดับข้อความต่างจาก (D.III,229)จตฺตาริ อธิฏฺฐานานิ. ปญฺญาอธิฏฺฐานํ สจฺจาธิฏฺฐานํ,จาคาธิฏฺฐานํ, อุปสมาธิฏฺฐานํ.

๒๐๗ อหึสา,อวิหึสา. องฺ.ติก.๒๐/๕๕/๑๕๖(a.A.I,151) สพฺพึ ทานํ อปุญฺญตฺตํ อหึสา-สญฺญโม ทโม (Mp.II,250 อหึสาติ กรุณา เจว กรุณาปุพฺพภาโค จ)

ที.ปา.อฏ.๗/๓๐๕/๑๙๕(b.Sv.III,982) อวิหึสาติ กรุณา กรุณาปุพฺพภาโคปิ.วุตฺตมฺปิ เจตํ: ตตฺถ กตมา อวิหึสา ? ยา สตฺเตสุ กรุณา กรุณายนา กรุณายิตตฺตํ กรุณาเจโตวิมุตฺติ, อยํ วุจฺจติ อวิหึสาติ.

ขุ.ธ.๒๕/๓๐๐/๖๘(c.Dh.300)เยสํ ทิวา จ รตฺโต จ อหึสาย รโต มโน(Dh.–a.III, 459) อหึสาย รโตติ โส กรุณาสหคเตน เจตสา เอกํ ทิสํ ผริตฺวา วิหรตีติ เอวํ วุตฺตาย กรุณาภาวนาย รโต).

๒๐๘ ขุ.ปฏิ.๓๑/๑๑๗/๑๓๑ (Cp.a.Pts.I,128) ชราย อนุสหคโต โลกสนฺนิวาโสติ ปสฺสนฺตานํ พุทฺธานํ ภควนฺตานํ สตฺเตสุ มหากรุณา โอกฺกมติ... "พฺยาธิหิ อภิภูโต โลกสนฺนิวาโสติ ... "ตณฺหาย อุฑฺฑิโต โลกสนฺนิวาโสติ...

สํ.ส.๑๕/๖๗/๔๖(b.S.I,40) ตณฺหาย อุฑฺฑิโต โลโก, ชราย ปริวาริโต.

๒๐๙ ขุ.ปฏิ.๓๑/๑๑๗/๑๓๒(Pts.I,128-129) "มหาพนฺธนพนฺโธ โลกสนฺนิวาโส... โมหพนฺธเนน...กิเลสพนฺธเนน...ตสฺส นตฺถญฺโญ โกจิ พนฺธํ โมเจตา อญฺญตฺร มยาติ...ตีหิ ทุจฺจริเตหิ วิปฺปฏิปนฺโน โลกสนฺนิวาโสติ ปสฺสนฺตานํ...

๒๑๐ ขุ.ปฏิ.๓๑/๑๑๗/๑๓๓(Ibid.129-130)ปญฺจหิ กามคุเณหิ รชฺชติ โลกสนฺนิวาโสติ "อฏฺฐหิ มิจฺฉตฺเตหิ นิยโต โลกสนฺนิวาโสติ...

๒๑๑ ปกิณณกเทศนาในที่หลายแห่ง ไม่สามารถเข้าใจได้เหมือนที่ปรากฏในที่นี้ ข้อความส่วนนี้ไม่มีในคัมภีร์ ๓ ฉบับ คือ ฉบับของราชวงศ์สุง ราชวงศ์หยวน และราชวงศ์หมิง ซึ่งแต่งขึ้นประมาณ ค.ศ.1239 , 1290 และ 1601 ตามลำดับ และข้อความส่วนที่ว่านี้ ไม่ปรากฏ ในฉบับราชวงศ์สุงเก่าแก่เหมือนกัน ค.ศ.1104-1148 ซึ่งเป็นของห้องสมุดแห่ง the Japanese Imperial Household.

๒๑๒ ที.ปา.อฏ.๗/๓๐๘/๒๐๔ (Cp.Sv.III,1008) อปฺปมญฺญาติ อปฺปมาณํ อคเหตฺวา อนวเสสผรณวเสน อปฺปมญฺญา.

๒๑๓ สํ.สฬา. ๑๘/๓๖๘/๓๑๔ (Cp.a.S. IV, 360) กตโม จ ภิกฺขเว อสงฺขตคามิมคฺโค. สวิตกฺโก สวิจาโร สมาธิ อวิตกฺโก วิจารมตฺโต สมาธิ อวิตกฺโก อวิจาโร สมาธิ. อยํ วุจฺจติ ภิกฺขเว อสงฺขตคามิมคฺโค.

ที.ปา.๑๑/๓๐๕/๑๙๖ (b. D.III,219) ตโย สมาธี. สวิตกฺโก สวิจาโร สมาธิ, อวิตกฺโก อวิจารมตฺโต สมาธิ, อวิตกฺโก อวิจาโร สมาธิ(Sv.III,1003, สมาธีสุ ปฐมชฺฌานสมาธิ สวิตกฺกสวิจาโร. ปญฺจกนเยน ทุติยชฺฌานสมาธิ อวิตกฺกวิจารมตฺโต. เสโส อวิตกฺกอวิจาโร)

องฺ.ฉกฺก.๒๒/๑๗/๒๙๑-๒๙๒(b. A.IV,300) เมตฺตา เม เจโตวิมุตฺติ ภาวิตา ภวิสฺสติ พหุลีกตา ยานีกตา วตฺถุกตา อนุฏฺฐิตา ปริจิตา สุสมารทฺธาติ. เอวํ หิ เต ภิกฺขุ สิกฺขิตพฺพํ.

ยโต โข เต ภิกฺขุ อยํ สมาธิ เอวํ ภาวิโต โหติ พหุลีกโต, ตโต ตุวํ ภิกฺขุ อิมํ สมาธึ สวิตกฺกมฺปิ สวิจารํ ภาเวยฺยาสิ, อวิตกฺกมฺปิ วิจารมตฺตํ ภาเวยฺยาสิ, อวิตกฺกมฺปิ อวิจารํ ภาเวยฺยาสิ, สปฺปีติกมฺปิ ภาเวยฺยาสิ, นิปฺปีติกมฺปิ ภาเวยฺยาสิ สาตสหคตมฺปิ ภาเวยฺยาสิ, อุเปกฺขาสหคตมฺปิ ภาเวยฺยาสิ. ยโต โข เต ภิกฺขุ อยํ สมาธิ เอวํ ภาวิโต โหติ สุภาวิโต, ตโต เต ภิกฺขุ เอวํ สิกฺขิตพฺพํ:-

กรุณา เม เจโตวิมุตฺติ...มุทิตา เม เจโตวิมุตฺติ...อุเปกฺขา เม เจโตวิมุตฺติ ภาวิตา... อนุฏฺฐิตา ปริจิตา สุสมารทฺธาติ.

๒๑๔ สํ.มหา. *๑๙/๖๓๕/๑๐๕-๑๐๖, ๔๙๙/๒๕๖-๒๕๗* (S.V,119-121) กถํ ภาวิตา จ ภิกฺขเว เมตฺตาเจโตวิมุตฺติ กึคติกา โหติ กิมฺปรมา กิมฺผลา กิมฺปริโยสานา ?

อิธ ภิกฺขเว ภิกฺขุ เมตฺตาสหคตํ สติสมฺโพชฺฌงฺคํ ภาเวติ...เมตฺตาสหคตํ อุเปกฺขาสมฺโพชฺฌงฺคํ ภาเวติ วิเวก...วิราค...นิโรธนิสฺสิตํ โวสฺสคฺคปริณามึ. โส สเจ อากงฺขติ อปฺปฏิกูเล ปฏิกูลสญฺญี วิหเรยฺยนฺติ, ปฏิกูลสญฺญี ตตฺถ วิหรติ. สเจ อากงฺขติ อปฺปฏิกูเล จ ปฏิกูเล จ ปฏิกูลสญฺญี วิหเรยฺยนฺติ, ปฏิกูลสญฺญี ตตฺถ วิหรติ. สเจ อากงฺขติ ปฏิกูเล จ อปฺปฏิกูเล จ อปฺปฏิกูลสญฺญี วิหเรยฺยนฺติ, อปฺปฏิกูลสญฺญี ตตฺถ วิหรติ. สเจ อากงฺขติ อปฺปฏิกูลญฺจ ปฏิกูลญฺจ ตทุภยํ อภินิวชฺเชตฺวา อุเปกฺขโก วิหเรยฺยํ สโต สมฺปชาโนติ, อุเปกฺขโก ตตฺถ วิหรติ สโต สมฺปชาโน. สุภํ วา โข ปน วิโมกฺขํ อุปสมฺปชฺช วิหรติ, สุภปรมาหํ. สํ.สฬา.อฏฺฐ.๗/๖๓๔/๒๔๖-๒๔๓(Skp.III,172-173) กสฺมา ปเนตาสํ เมตฺตาทีนํ สุภปรมาทิตา วุตฺตา ภควตาติ สภาควเสน ตสฺส ตสฺส อุปนิสฺสยตา. เมตฺตาวิหารสฺส หิ สตฺตา อปฺปฏิกูลา โหนฺติ. อถสฺส อปฺปฏิกูลาปริจยา อปฺปฏิกูเลสุ ปริสุทฺธวณฺเณสุ นีลาทีสุ จิตฺตํ อุปสํหรโต อปฺปกสิเรเนว ตตฺถ จิตฺตํ ปกฺขนฺทติ. อิติ เมตฺตา สุภวิโมกฺขสฺส อุปนิสฺสโย โหติ, น ตโต ปรํ. ตสฺมา สุภปรมาติ วุตฺตา, ภิกฺขเว เมตฺตาเจโตวิมุตฺตึ วทามิ. อิธ ปญฺญสฺส ภิกฺขุโน อุตฺตรึ วิมุตฺตึ อปฺปฏิวิชฺฌโต.

กถํ ภาวิตา จ ภิกฺขเว กรุณาเจโตวิมุตฺติ กึคติกา โหติ กิมฺปรมา กิมฺผลา กิมฺปริโยสานา ?

อิธ ภิกฺขเว ภิกฺขุ กรุณาสหคตํ สติสมฺโพชฺฌงฺคํ ภาเวติ ฯเปฯ กรุณาสหคตํ อุเปกฺขาสมฺโพชฺฌงฺคํ ภาเวติ...โวสฺสคฺคปริณามึ. โส สเจ อากงฺขติ อปฺปฏิกูเล ปฏิกูลสญฺญี วิหเรยฺยนฺติ, ปฏิกูลสญฺญี ตตฺถ วิหรติ...สเจ อากงฺขติ อปฺปฏิกูลญฺจ ปฏิกูลญฺจ ตทุภยํ อภินิวชฺเชตฺวา อุเปกฺขโก วิหเรยฺยํ สโต สมฺปชาโนติ, อุเปกฺขโก ตตฺถ วิหรติ สโต สมฺปชาโน. สพฺพโส วา ปน รูปสญฺญานํ สมติกฺกมา ปฏิฆสญฺญานํ อตฺถงฺคมา นานตฺตสญฺญานํ อมนสิการา อนนฺโต อากาโสติ อากาสานญฺจายตนํ อุปสมฺปชฺช วิหรติ, อากาสานญฺจายตนปรมาหํ ภิกฺขเว กรุณาเจโตวิมุตฺตึ วทามิ. อิธ ปญฺญสฺส ภิกฺขุโน อุตฺตรึ วิมุตฺตึ อปฺปฏิวิชฺฌโต.

กถํ ภาวิตา จ ภิกฺขเว มุทิตาเจโตวิมุตฺติ กึคติกา โหติ กึปรมา กึผลา กึปริโยสานา

อิธ ภิกฺขเว ภิกฺขุ มุทิตาสหคตํ สติสมฺโพชฺฌงฺคํ ภาเวติ...มุทิตาสหคตํ อุเปกฺขา-สมฺโพชฺฌงฺคํ ภาเวติ...สพฺพโส วา ปน อากาสานญฺจายตนํ สมติกฺกมฺม อนนฺตํ วิญฺญาณนฺติ วิญฺญาณญฺจายตนํ อุปสมฺปชฺช วิหรติ. วิญฺญาณญฺจายตนปรมาหํ ภิกฺขเว มุทิตาเจโตวิมุตฺตึ วทามิ. อิธ ปญฺญสฺส ภิกฺขุโน อุตฺตรึ วิมุตฺตึ อปฺปฏิวิชฺฌโต.

กถํ ภาวิตา จ ภิกฺขเว อุเปกฺขาเจโตวิมุตฺติ...กึปริโยสานา ?

อิธ ภิกฺขเว ภิกฺขุ อุเปกฺขาสหคตํ สติสมฺโพชฺฌงฺคํ ภาเวติ...สพฺพโส วา ปน วิญฺญาณญฺจายตนํ สมติกฺกมฺม นตฺถิ กิญฺจีติ อากิญฺจญฺญายตนํ อุปสมฺปชฺช วิหรติ. อากิญฺจญฺญายตนปรมาหํ ภิกฺขเว อุเปกฺขาเจโตวิมุตฺตึ วทามิ. อิธ ปญฺญสฺส ภิกฺขุโน อุตฺตรึ วิมุตฺตึ อปฺปฏิวิชฺฌโตติ.

๒๑๕ สํ.สฬา.อฏฺจ.๓/๒๓๔/๒๔๒(Spk.III,173)กรุณาวิหาริสฺส อญฺญาภิฆาตาทิรูปานิมิตฺตํ สตฺตทุกฺขํ สมนุปสฺสนฺตสฺส กรุณาย ปวตฺติสมฺภวโต รูเป อาทีนโว สุปริวิทิโต โหติ. อถสฺส สุปริวิทิตรูปาทีนยตฺตา ปฐวีกสิณาทีสุ อญฺญตรํ อุคฺฆาเฏตฺวา รูปนิสฺสรเณ อากาเส จิตฺตํ อุปสํหรโต อปฺปกสิเรเนว ตตฺถ จิตฺตํ ปกฺขนฺทติ. อิติ กรุณา อากาสานญฺจายตนสฺส อุปนิสฺสโย โหติ, น ตโต ปรํ. ตสฺมา อากาสนญฺจายตนปรมาติ วุตฺตา.

๑๑๖ สํ.สฬา.อฏฺจ.๓/๒๓๔/๒๔๓(Spk.III,173)มุทิตาวิหาริสฺส ปน เตน เตน ปาโมชฺช-การเณน อุปฺปนฺนปาโมชฺชสตฺตานํ วิญฺญาณํ สมนุปสฺสนฺตสฺส มุทิตาย ปวตฺติสมฺภวโน วิญฺญาณคฺคหนปริจิตํ จิตฺตํ โหติ. อถสฺส อนุกฺกมาธิคตํ อากาสานญฺจายตนํ อติกฺกมฺม อากาสนิมิตฺตโคจเร วิญฺญาเณ จิตฺตํ อุปสํหรโต อปฺปกสิเรเนว ตตฺถ จิตฺตํ ปกฺขนฺทติ. อิติ มุทิตา วิญฺญาณญฺจายตนสฺส อุปนิสฺสโย โหติ, น ตโต ปรํ. ตสฺมา "วิญฺญาณญฺจายตนปรมาติ วุตฺตา.

๒๑๗ สํ.สฬา.อฏฺจ.๓/๒๓๔/๒๔๓ (Spk.III,173-174) อุเปกฺขาวิหาริสฺส ปน "สตฺตา สุขิตา วา โหนฺตุ, ทุกฺขโต วา วิมุจฺจนฺตุ, สมฺปตฺตสุขโต วา มา วิคจฺฉนฺตูติ อโภคาภาวโต สุขทุกฺขาทีหิ ปรมตฺถคฺคาหวิมุขสมฺภวโต อวิชฺชมานคฺคหณทุกฺขํ จิตฺตํ โหติ. อถสฺส ปรมตฺถคฺคาหโต วิมุขภาวปริจิตจิตฺตสฺส ปรมตฺถโต อวิชฺชมานคฺคหณทุกฺขจิตฺตสฺส จ อนุกฺกมาธิคตํ วิญฺญาณญฺจายตนํ สมติกฺกมสภาวโต อวิชฺชมาเน ปรมตฺถภูตสฺส วิญฺญาณสฺส อภาเว จิตฺตํ อุปสํหรโต อปฺปกสิเรเนว ตตฺถ จิตฺตํ ปกฺขนฺทติ. อิติ อุเปกฺขา อากิญฺจญฺญายตนสฺส อุปนิสฺสโย โหติ, น ตโต ปรํ. ตสฺมา "อากิญฺจญฺญายตนปรมาติ วุตฺตาติ.

๒๑๘ อภิ.วิ.อฏฺจ.๒/๖(Vbh.-a.5) วาตาติ กุจฺฉิวาตปิฏฺฐิวาตาทิวเสน เวทิตพฺพา.

๒๑๙ (Netti 74) กตเมหิ ฉหิ อากาเรหิ วาโยธาตุํ วิตฺถาเรน ปริคณฺหาติ ? อุทฺธํคมา

วาตา อโธคมา วาตา กุจฺฉิสยา วาตา โกฏฺฐาสยา วาตา องฺคมงฺคานุสาริโน วาตา อสฺสาโส ปสฺสาโส. www.watprayoon.com

๒๒๐ ม.มู.อฏฺ.๑/๑๐๗/๒๗๖-๒๗๗(Cp.Ps.I,260-261)ตสฺเสวํ อภิกฺกมโต เอเกกปาทุทฺธรเณ ปฐวีธาตุ อาโปธาตูติ เทฺว ธาตุโย โอมตฺตา โหนฺติ มนฺทา, อิตรา เทฺว อธิมตฺตา โหนฺติ พลวติโย. ตถา อติหรณวีติหรเณสุ, โวสฺสชฺชเน เตโชธาตุวาโยธาตุโย โอมตฺตา โหนฺติ มนฺทา, อิตรา เทฺว อธิมตฺตา พลวติโย. ตถา สนฺนิกฺเขปนสนฺนิรุมฺภเนสุ, ตตฺถ อุทฺธรเณ ปวตฺตา รูปารูปธมฺมา อติหรณํ น ปาปุณนฺติ. ตถา อติหรเณ ปวตฺตา วีติหรณํ, วีติหรเณ ปวตฺตา โวสฺสชฺชนํ, โวสฺสชฺชเน ปวตฺตา สนฺนิกฺเขปนํ, สนฺนิกฺเขปเน ปวตฺตา สนฺนิรุมฺภนํ น ปาปุณนฺติ. ตตฺถ ตตฺเถว ปพฺพปพฺพํ สนฺธิสนฺธึ โอธิโอธึ หุตฺวา ตตฺตกปาเล ปกฺขิตฺตติลา วิย ฏฏฏฏายนฺตา ภิชฺชนฺติ.

๒๒๑ องฺ.ปญฺจก.๒๒/๔๑/๓๒๗(Cp.A.III,340-341) อถโข อายสฺมา สารีปุตฺโต... อญฺญตรสฺมึ ปเทเส มหนฺตํ ทารุกฺขนฺธํ ทิสฺวา ภิกฺขู อามนฺเตสิ:- ปสฺสถ โน ตุมฺเห อาวุโส อมุํ มหนฺตํ ทารุกฺขนฺธนฺติ ? เอวํ อาวุโสติ. www.watprayoon.com

อากงฺขมาโน อาวุโส ภิกฺขุ อิทฺธิมา เจโตวสิปฺปตฺโต อมุํ ทารุกฺขนฺธํ ปฐวีเตฺวว อธิมุจฺเจยฺย. ตํ กิสฺส เหตุ ? อตฺถิ อาวุโส อมุสฺมึ ทารุกฺขนฺเธ ปฐวีธาตุ, ยํ นิสฺสาย ภิกฺขุ อิทฺธิมา ฯเปฯ ปฐวีเตฺวว อธิมุจฺเจยฺย. อากงฺขมาโน อาวุโส ภิกฺขุ อิทฺธิมา เจโตวสิปฺปตฺโต อมุํ ทารุกฺขนฺธํ อาโปเตฺวว อธิมุจฺเจยฺย ฯเปฯ เตโชเตฺวว อธิมุจฺเจยฺย ฯเปฯ วาโยเตฺวว อธิมุจฺเจยฺย...

๒๒๒ ขุ.สุ.๒๕/๑๙๕-๑๙๖/๓๗๑(a. Sn.193-194) www.watprayoon.com

จรํ วา ยทิ วา ติฏฺฐํ, นิสินฺโน อุท วา สยํ,
สมฺมิญฺเชติ ปสาเรติ; เอสา กายสฺส อิญฺชนา
อฏฺฐีนหารุสํยุตฺโต ตจมํสาวเลปโน
ฉวิยา กาโย ปฏิจฺฉนฺโน ยถาภูตํ น ทิสฺสติ.

ม.มู.อฏฺ.๑/๑๐๔/๒๖๔ (b.Ps.I,252)

"นาวา มาลุตเวเคน ชิยาเวเคน เตชนํ
ยถา ยาติ ตถา กาโย ยาติ วาตาหโต อยํ.
ยนฺตสุตฺตเวเสเนว จิตฺตสุตฺตวเสนิทํ
ปยุตฺตํ กายยนฺตมฺปิ ยาติ ฐาติ นิสีทติ.
โก นาม เอตฺถ โส สตฺโต โย วินา เหตุปจฺจเย
อตฺตโน อานุภาเวน ติฏฺเฐ วา ยทิ วา วเชติ

ม.มู.อฏฺ.๑/๑๐๗/๒๘๑ (c.Ps.I,265; Sv.I,197) อพฺภนฺตเร อตฺตา นาม โกจิ สมฺมิญฺเชนฺโต วา ปสาเรนฺโต วา นตฺถิ. วุตฺตปฺปการจิตฺตกิริยวาโยธาตุวิปฺผาเรน ปน สุตฺตากฑฺฒนวเสน ทารุยนฺตสฺส หตฺถปาทลาฬนํ วิย สมฺมิญฺชนปสารณํ โหตีติ เอวํ ปชานนํ ปเนตฺถ

อสมฺโมหสมฺปชญฺญนฺติ เวทิตพฺพํ.

๒๒๓ สํ.นิ.๑๖/๑๒๔/๑๗๒;๑๗/๙๙/๑๑๗(S.II,178;III,149,151)อนมตคฺคายํ ภิกฺขเว สํสาโร ปุพฺพาโกฏิ น ปญฺญายติ อวิชฺชานีวรณานํ สตฺตานํ ตณฺหาสํโยชนานํ สนฺธาวตํ สํสรตํ.

๒๒๔ ขุ.เถร.๒๖/๕๔๐/๓๕๐ (Cp.Th.540)

สุปุปฺผิเต สีตวเน สีตเล คิริกนฺทเร
คตฺตานิ ปริสิญฺจิตฺวา จงฺกมิสฺสามิ เอกโก

ขุ.เถร.๒๖/๑๑๐๖/๔๐๘ (Th.1103)

กทา มยูรสฺส สิขณฺฑิโน วเน
ทิชสฺส สุตฺวา คิริคพฺภเร รุตํ
ปจฺจุฏฺฐหิตฺวา อมตสฺส ปตฺติยา
สญฺจินฺตเย ตํ นุ กทา ภวิสฺสติ.

ขุ.เถร.๒๖/๑๑๓๘/๔๑๓ (Th.1135)

วราหเอเณยฺยวิคาฬฺหเสวิเต
ปพฺภารกูเฏ ปกเฏว สุนฺทเร
นวมฺพุนา ปาวุสสิตฺตกานเน
ตหึ คุหาเคหคโต รมิสฺสสิ.

ขุ.เถร.๒๖/๑๑๓๙/๔๑๔ (Th.1136)

สุนีลคีวา สุสิขา สุเปขุณา
สุจิตฺตปตฺตจฺฉทนา วิหงฺคมา
สุมญฺชุโฆสตฺถนิตาภิคชฺชิโน
เต ตํ รมิสฺสนฺติ วนมฺหิ ฌายินํ.

ขุ.เถร.๒๖/๑๑๔๐/๔๑๔ (Th.1137)

วุฏฺฐมฺหิ เทเว จตุรงฺคุเล ติเณ
สมฺปุปฺผิเต เมฆนิภมฺหิ กานเน
นคนฺตเร วิฏปิสโม สยิสฺสํ
ตํ เม มุทู โหหิติ ตูลสนฺนิภํ.

๒๒๕ ขุ.เถร.๒๖/๒๔๕/๓๑๐ (Cp.Th.245)

ยถา พฺรหฺมา ตถา เอโก ยถา เทโว ตถา ทุเว
ยถา คาโม ตถา ตโย โกลาหลํ ตตุตฺตรินฺติ.

๒๒๖ ขุ.เถร.๒๖/๑๑๒๑/๔๑๐ (Cp.Th.1118)

มุณฺโฑ วิรูโป อภิสาปํ อาคโต กปาลหตฺโถว กุเลสุ ภิกฺขสุ,

ยุญฺชสฺสุ สตฺถุ วจเน มเหสิโน, อิติสฺสุ มํ จิตฺตปุเร นิยุญฺชสิ.

๒๒๗ ขุ.สุ.๒๕/๗๑๗-๗๑๘/๔๗๔ (Cp.Sn.711-712)

น มุนิ คามํ อาคมฺม กุเลสุ สหสา จเร,
ฆาเสสนํ ฉินฺนกโถ น วาจํ ปยุตฺตํ ภเณ,
อลตฺถํ ยทิทํ สาธุ; นาลตฺถํ กุสลํ อิติ;
อุภเยเนว โส ตาที รุกฺขํว อุปนิวตฺตติ.

เชิงอรรถบทที่ ๙

๑ ขุ.ปฏิ.๓๑/๑๐/๔๑๔;ขุ.ปฏิ.อฏฺจ.๒/๙/๓๐๙(Cp.Pts.II,287-210) กตมา อธิฏฺฐานา อิทฺธิ? อิธ ภิกฺขุ อเนกวิหิตํ อิทฺธิวิธํ ปจฺจนุโภติ: เอโกปิ หุตฺวา พหุธา โหติ, พหุธาปิ หุตฺวา เอโก โหติ ยาว พฺรหฺมโลกาปิ กาเยน วสํ วตฺเตติ...อยํ อธิฏฺฐานา อิทฺธิ.

๒ ขุ.ปฏิ.๓๑/๑๗/๔๖๒;ขุ.ปฏิ.อฏฺจ.๒/๙/๓๐๙(Pts.II,210)กตมา วิกุพฺพนา อิทฺธิ ?...โส ปกติวณฺณํ วิชหิตฺวา กุมารวณฺณํ ทสฺเสติ, นาควณฺณํ วา ทสฺเสติ, สุปณฺณวณฺณํ วา ทสฺเสติ, ยกฺขวณฺณํ วา ทสฺเสติ, อินฺทวณฺณํ วา ทสฺเสติ, เทววณฺณํ วา ทสฺเสติ, พฺรหฺมวณฺณํ วา ทสฺเสติ... อยํ วิกุพฺพนา อิทฺธิ.

๓ ขุ.ปฏิ.๓๑/๑๔/๔๖๒;ขุ.ปฏิ.อฏฺจ.๒/๙/๓๐๙(Ibid.210-11) กตมา มโนมยา อิทฺธิ ? อิธ ภิกฺขุ อิมมฺหา กายา อญฺญํ กายํ อภินิมฺมินาติ รูปึ มโนมยํ สพฺพงฺคปจฺจงฺคํ อหีนินฺทฺริยํ... อยํ มโนมยา อิทฺธิ.

๔ ขุ.ปฏิ.๓๑/๑๕/๔๖๓;ขุ.ปฏิ.อฏฺจ.๒/๙/๓๐๙(Ibid.211)กตมา ญาณวิปฺผารา อิทฺธิ ? อนิจฺจานุปสฺสนาย นิจฺจสญฺญาย ปหานฏฺโฐ อิชฺฌตีติ' ญาณวิปฺผารา อิทฺธิ, ทุกฺขานุปสฺสนาย สุขสญฺญาย, อนตฺตานุปสฺสนาย อตฺตสญฺญาย...ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสนาย อาทานสฺส ปหานฏฺโฐ อิชฺฌตีติ' ญาณวิปฺผารา อิทฺธิ. อายสฺมโต พกฺกุลสฺส (บางมติเป็น พากุลสฺสเว) ญาณวิปฺผารา อิทฺธิ, อายสฺมโต สงฺกิจฺจสฺส ญาณวิปฺผารา อิทฺธิ, อายสฺมโต ภูตปาลสฺส ญาณวิปฺผารา อิทฺธิ. อยํ ญาณวิปฺผารา อิทฺธิ.

๕ ขุ.ปฏิ.๓๑/๑๖/๔๖๓;ขุ.ปฏิ.อฏฺจ.๒/๙/๓๐๙(a-Ibid.211-12) กตมา สมาธิ วิปฺผารา อิทฺธิ? ปฐมชฺฌาเนน นีวรณานํ ปหานฏฺโฐ อิชฺฌตีติ สมาธิวิปฺผารา อิทฺธิ, ...ฯปฯ.. เนวสญฺญานาสญฺญายตนสมาปตฺติยา อากิญฺจญฺญายตนสญฺญาย ปหานฏฺโฐ อิชฺฌตีติ' สมาธิวิปฺผารา อิทฺธิ. อายสฺมโต สารีปุตฺตสฺส สมาธิวิปฺผารา อิทฺธิ, อายสฺมโต สญฺชีวสฺส สมาธิวิปฺผารา อิทฺธิ, อายสฺมโต ขาณุโกณฺฑญฺญสฺส สมาธิวิปฺผารา อิทฺธิ, อุตฺตรา อุปาสิกาย สมาธิวิปฺผารา อิทฺธิ, สามาวติยา, อุปาสิกาย สมาธิวิปฺผารา อิทฺธิ. อยํ สมาธิวิปฺผารา อิทฺธิ.

องฺ.เอกก.๒๐/๒๖๒/๒๗(b-A.I,26) เอตทคฺคํ ภิกฺขเว มม สาวิกานํ อุปาสิกานํ ปฐมํ ฌายีนํ ยทิทํ อุตฺตรา นนฺทมาตา

๖ ขุ.ปฏิ.๓๑/๑๗/๔๖๔;ขุ.ปฏิ.อฏฺจ.๒/๑๗/๓๓๙(Pts.II,212-213) กตมา อริยา อิทฺธิ? อิธ ภิกฺขุ สเจ อากงฺขติ ปฏิกูเล อปฏิกูลสญฺญี วิหเรยฺยนฺติ, อปฏิกูลสญฺญี ตตฺถ วิหรติ; สเจ อากงฺขติ อปฏิกูเล ปฏิกูลสญฺญี วิหเรยฺยนฺติ, ปฏิกูลสญฺญี ตตฺถ วิหรติ; สเจ อากงฺขติ

ปฏิกฺกูเล จ อปฏิกฺกูเล จ อปฏิกฺกูลสญฺญี วิหเรยฺยนฺติ, อปฏิกฺกูลสญฺญี ตตฺถ วิหรติ; สเจ อากงฺขติ อปฏิกฺกูเล จ ปฏิกฺกูเล จ ปฏิกฺกูลสญฺญี วิหเรยฺยนฺติ, ปฏิกฺกูลสญฺญี ตตฺถ วิหรติ; สเจ อากงฺขติ อปฏิกฺกูเล จ ปฏิกฺกูเล จ ปฏิกฺกูลสญฺญี วิหเรยฺยนฺติ, ปฏิกฺกูลสญฺญี ตตฺถ วิหรติ; สเจ อากงฺขติ ปฏิกฺกูเล จ อปฏิกฺกูเล จ ตทุภยํ อภินิวชฺเชตฺวา อุเปกฺขโก วิหเรยฺยํ สโต สมฺปชาโนติ อุเปกฺขโก ตตฺถ วิหรติ สโต สมฺปชาโน กถํ ปฏิกฺกูเล อปฏิกฺกูลสญฺญี วิหรติ? อนิฏฺฐสฺมึ วตฺถุสฺมึ เมตฺตาย วา ผรติ, ธาตุโต วา อุปสํหรติ เอวํ ปฏิกฺกูเล อปฏิกฺกูลสญฺญี วิหรติ.

กถํ อปฏิกฺกูเล ปฏิกฺกูลสญฺญี วิหรติ? อิฏฺฐสฺมึ วตฺถุสฺมึ อสุภาย วา ผรติ, อนิจฺจโต วา อุปสํหรติ เอวํ อปฏิกฺกูเล ปฏิกฺกูลสญฺญี วิหรติ.

กถํ ปฏิกฺกูเล จ อปฏิกฺกูเล จ อปฏิกฺกูลสญฺญี วิหรติ? อนิฏฺฐสฺมึ จ อิฏฺฐสฺมึ จ วตฺถุสฺมึ อสุภาย วา ผรติ, อนิจฺจโต วา อุปสํหรติ. เอวํ อปฏิกฺกูเล จ ปฏิกฺกูเล จ ปฏิกฺกูลสญฺญี วิหรติ.

กถํ ปฏิกฺกูเล จ อปฏิกฺกูเล จ ตทุภยํ อภินิวชฺเชตฺวา อุเปกฺขโก วิหรติ สโต สมฺปชาโน ? อิธ ภิกฺขุ จกฺขุนา รูปํ ทิสฺวาน เอว สุมโน โหติ น ทุมฺมโน, อุเปกฺขโก วิหรติ สโต สมฺปชาโน; โสเตน สทฺทํ สุตฺวา, ฆาเนน คนฺธํ ฆายิตฺวา, ชิวฺหาย รสํ สายิตฺวา, กาเยน โผฏฺฐพฺพํ ผุสิตฺวา, มนสา ธมฺมํ วิญฺญาย เนว สุมโน โหติ น ทุมฺมโน, อุเปกฺขโก วิหรติ สโต สมฺปชาโน. เอวํ ปฏิกฺกูเล จ อปฏิกฺกูเล จ ตทุภยํ อภินิวชฺเชตฺวา อุเปกฺขโก วิหรติ สโต สมฺปชาโน. อยํ อริยา อิทฺธิ.

๗ ขุ.ปฏิ.๓๑/๑๘/๔๖๕;ขุ.ปฏิ.อฏฺฐ.๒/๙/๓๐๙(Ibid.213) กตมา กมฺมวิปากชา อิทฺธิ ? สพฺเพสํ ปกฺขีนํ, สพฺเพสํ เทวานํ, เอกจฺจานํ มนุสฺสานํ, เอกจฺจานํ วินิปาติกานํ. อยํ กมฺมวิปากชา อิทฺธิ.

๘ ขุ.ปฏิ.๓๑/๑๘/๔๖๕;ขุ.ปฏิ.อฏฺฐ.๒/๙/๓๐๙(Pts.II,213) กตมา ปุญฺญวโต อิทฺธิ ? ราชา จกฺกวตฺติ เวหาสํ คจฺฉติ สทฺธึ จตุรงฺคินิยา เสนาย อนฺตมโส อสฺสพนฺธโคปเก ปุริเส อุปาทาย; โชติกสฺส คหปติสฺส ปุญฺญวโต อิทฺธิ, ชฏิลสฺส คหปติสฺส ปุญฺญวโต อิทฺธิ, เมณฺฑกสฺส คหปติสฺส ปุญฺญวโต อิทฺธิ, โฆสิตสฺส คหปติสฺส ปุญฺญวโต อิทฺธิ, ปญฺจนฺนํ มหาปุญฺญานํ ปุญฺญวโต อิทฺธิ อยํ ปุญฺญวโต อิทฺธิ.

๙ เพิ่งอ้าง(Ibid.) กตมา วิชฺชามยา อิทฺธิ ? วิชฺชาธรา วิชฺชํ ปริชปฺเปตฺวา เวหาสํ คจฺฉนฺติ: อากาเส อนฺตลิกฺเข หตฺถึปิ ทสฺเสนฺติ, อสฺสํปิ ทสฺเสนฺติ, รถํปิ ทสฺเสนฺติ, ปตฺตึปิ ทสฺเสนฺติ, วิวิธํปิ เสนาพฺยูหํ ทสฺเสนฺติ อยํ วิชฺชามยา อิทฺธิ.

๑๐ ขุ.ปฏิ.๓๑/๑๘/๔๖๕;ขุ.ปฏิ.อฏฺฐ.๒/๙/๓๐๙(Ibid.213–14) กถํ ตตฺถ ตตฺถ สมฺมา-ปโยคปจฺจยา อิชฺฌนฏฺเฐน อิทฺธิ ? เนกฺขมฺเมน กามจฺฉนฺทสฺส ปหานฏฺโฐ อิชฺฌตีติ' ตตฺถ ตตฺถ สมฺมาปโยคปจฺจยา อิชฺฌนฏฺเฐน อิทฺธิ...อรหตฺตมคฺเคน สพฺพกิเลสานํ ปหานฏฺโฐ อิชฺฌตีติ กถํ ตตฺถ สมฺมาปโยคปจฺจยา อิชฺฌนฏฺเฐน อิทฺธิ เอวํ ตตฺถ ตตฺถ สมฺมาปโยคปจฺจยา อิชฺฌนฏฺเฐน อิทฺธิ.

๑๑ ที.ม.๑๐/๒๔๗/๑๘๒-๑๘๓(D.II,213)ยาว สุปญฺญตฺตาวิเม เตน ภควตา ชานตา ปสฺสตา อรหตา สมฺมาสมฺพุทฺเธน จตฺตาโร อิทฺธิปาทา อิทฺธิพหุตาย อิทฺธิวิเสวิตาย อิทฺธิวิกุพฺพนตาย, อิเม จตฺตาโร ? อิธ โภ ภิกฺขุ ฉนฺทสมาธิปธานสงฺขาเรน สมนฺนาคตํ อิทฺธิปาทํ ภาเวติ, วิริยสมาธิ... จิตฺตสมาธิ... วีมํสาสมาธิปธานสงฺขาเรน สมนฺนาคตํ อิทฺธิปาทํ ภาเวติ.

๑๒ สํ.มหา.๑๙/๘๓๔/๒๕๗-๒๕๘(Cp.S.V,283-285)ยสฺมึ อานนฺท สมเย ตถาคโต กายํปิ จิตฺเต สมาทหติ จิตฺตํปิ จ กาเย สมาทหติ สุขสญฺญาย จ ลหุสญฺญาย จ กาเย โอกฺกมิตฺวา วิหรติ, ตสฺมึ อานนฺท น สมเย ตถาคตสฺส กาโย ลหุตโร เจว โหติ มุทุตโร จ กมฺมนิยตโร จ ปภสฺสรตโร จ.

เสยฺยถาปิ อานนฺท อโยคุโฬ ทิวสํ สนฺตตฺโต ลหุตโร เจว โหติ มุทุตโร จ กมฺมนิยตโร จ ปภสฺสรตโร จ, เอวเมว โข อานนฺท ยสฺมึ สมเย ตถาคโต กายํปิ จิตฺเต สมาทหติ, จิตฺตํปิ กาเย สมาทหติ, สุขสญฺญาย จ ลหุสญฺญาย จ กาเย โอกฺกมิตฺวา วิหรติ, กสฺมึ อานนฺท สมเย ตถาคตสฺส กายํปิ จิตฺเต สมาทหติ, จิตฺตํปิ กาเย สมาทหติ, สุขสญฺญาย จ ลหุสญฺญาย จ กาเย โอกฺกมิตฺวา วิหรติ, กสฺมึ อานนฺท สมเย ตถาคตสฺส กาโย ลหุตโร เจว โหติ มุทุตโร จ กมฺมนิยตโร จ ปภสฺสรตโร จ ยสฺมึ อานนฺท สมเย ตถาคโต กายํปิ จิตฺเต สมาทหติ, จิตฺตํปิ กาเย สมาทหติ, สุขสญฺญาย จ ลหุสญฺญาย จ กาเย โอกฺกมิตฺวา วิหรติ, ตสฺมึ อานนฺท สมเย ตถาคตสฺส กาโย อปฺปกสิเรเนว ปฐวิยา เวหาสํ อพฺภุคฺคจฺฉติ, โส อเนกวิหิตํ อิทฺธิวิธํ ปจฺจนุโภติ, เอโกปิ หุตฺวา พหุธา โหติ,...ฯเปฯ... ยาว พฺรหฺมโลกาปิ กาเยน วสํ วตฺเตติ.

เสยฺยถาปิ อานนฺท ตูลปิจุ วา กปฺปาสปิจุ วา ลหุโกวาตุปาทาโน อปฺปกสิเรเนว ปฐวิยา เวหาสํ อพฺภุคฺคจฺฉติ, เอวํ เอว โข อานนฺท ยสฺมึ สมเย ตถาคโต กายํปิ จิตฺเต สมาทหติ, จิตฺตํปิ กาเย สมาทหติ, สุขสญฺญาย จ ลหุสญฺญาย จ กาเย โอกฺกมิตฺวา วิหรติ, ตสฺมึ อานนฺท สมเย ตถาคตสฺส กาโย อปฺปกสิเรเนว ปฐวิยา เวหาสํ อพฺภุคฺคจฺฉติ, โส อเนกวิหิตํ อิทฺธิวิธํ ปจฺจนุโภติ, เอโกปิ หุตฺวา พหุธา โหติ,...ฯเปฯ...ยาว พฺรหฺมโลกาปิ กาเยน วสํ วตฺเตตีติ.

๑๓ องฺ.เอกก.๒๐/๑๙๗/๒๔(a- A.I,24) เอตทคฺคํ ภิกฺขเว มม สาวกานํ ภิกฺขูนํ มโนมยํ กายํ อภินิมฺมินนฺตานํ ยทิทํ จูฬปนฺถโก (=โส ฌานปริปากํ อาคมฺม ตตฺถ ขยวยํ ปฏฺฐเปตฺวา จินฺเตสิ: อิทํ โจทยนฺตํ ปกติยา ปญฺญาการํ ปริสุทฺธํ อุปาทิณฺณกสรีรํ (ควรเป็นอุปาทินฺนกสรีรํ) นิสฺสาย กิลิฏฺฐํ ชาตํ, จิตฺตํปิ เอวงฺคติกํ เอวาติ. สมาธึ ภาเวตฺวา จตฺตาริ รูปาวจรชฺฌานานิ ปาทกํ กตฺวา สห ปฏิสมฺภิทาหิ อรหตฺตํ ปาปุณิ. โส มโนมยญาณลาภี หุตฺวา เอโก หุตฺวา พหุธา, พหุธา หุตฺวา เอโก ภวิตุํ สมตฺโถ อโหสิ.) Mp.I, 216)

ขุ.ปฏิ.อฏฺจ.๒/๑๐/๓๑๑-๓๑๒(b-Pts.II,207) "เอโกปิ หุตฺวา พหุธา โหตีติ, ปกติยา เอโก พหุกํ อาวชฺชติ, สตํ วา สหสฺสํ วา สตสหสฺสํ วา อาวชฺชติ; อาวชฺชิตฺวา ญาเณน อธิฏฺฐาติ พหุโก

โหมีติ พหุโล โหติ. ยถายสฺมา จุตูลปนฺถโก เอโกปิ หุตฺวา พหุธา โหติ, เอวเมวํ โส อิทฺธิมา เจโตวสิปฺปตฺโต เอโกปิ หุตฺวา พหุธา โหติ.

พหุธาปิ หุตฺวา เอโก โหตีติ, ปกติยา พหุโล เอกํ อาวชฺชติ; อาวชฺชิตฺวา ญาเณน อธิฏฺฐาติ "เอโก โหมีติ เอโก โหติ. ยถายสฺมา จุตูลปนฺถโก พหุธาปิ หุตฺวา เอโก โหติ, เอวเมวํ โส อิทฺธิมา เจโตวสิปฺปตฺโต พหุธาปิ หุตฺวา เอโก โหติ.

๑๔ ขุ.ปฏิ.๓๑/๑๑/๔๑๙-๔๒๐;ขุ.ปฏิ.อฏฺฐ.๒/๑๑/๓๑๖-๓๑๗(Pts.II,207-208) อาวิภาวนฺติ'. เกนจิ อนาวฏํ โหติ อปฺปฏิจฺฉนฺนํ วิวฏํ ปากฏํ ติโรภาวนฺติ'. เกนจิ อาวฏํ โหติ ปฏิจฺฉนฺนํ ปิหิตํ ปฏิกุชฺชิตํ.

ติโรกุฑฺฑํ ติโรปาการํ ติโรปพฺพตํ อสชฺชมาโน คจฺฉติ, เสยฺยถาปิ อากาเสติ'. ปกติยา อากาสกสิณสมาปตฺติยา ลาภี โหติ. ติโรกุฑฺฑํ ติโรปาการํ ติโรปพฺพตํ อาวชฺชติ; อาวชฺชิตฺวา ญาเณน อธิฏฺฐาติ อากาโส โหตูติ', อากาโส โหติ. โส ติโรกุฑฺฑํ ติโรปาการํ ติโรปพฺพตํ อาวชฺชมาโน คจฺฉติ. ยถา มนุสฺสา ปกติยา อนิทฺธิมนฺโต เกนจิ อนาวฏเ อปริกฺขิตฺเต อสชฺชมานา คจฺฉนฺติ, เอวเมวํ โส อิทฺธิมา เจโตวสิปฺปตฺโต ติโรกุฑฺฑํ ติโรปาการํ ติโรปพฺพตํ อสชฺชมาโน คจฺฉติ เสยฺยถาปิ อากาเส.

ปถวิยาปิ อุมฺมุชฺชนิมุชฺชํ กโรติ, เสยฺยถาปิ อุทเกติ. ปกติยา อาโปกสิณสมาปตฺติยา ลาภี โหติ, ปถวึ อาวชฺชติ ; อาวชฺชิตฺวา ญาเณน อธิฏฺฐาติ อุทกํ โหตูติ อุทกํ โหติ. โส ปถวิยา อุมฺมุชฺชํ กโรติ ยถา มนุสฺสา ปกติยา อนิทฺธิมนฺโต อุทเก อุมฺมุชฺชนิมุชฺชํ กโรนฺติ เอวเมวํ โส อิทฺธิมา เจโตวสิปฺปตฺโต ปถวิยา อุมฺมุชฺชนิมุชฺชํ กโรติ, เสยฺยถาปิ อุทเก.

๑๕ ขุ.ปฏิ.๓๑/๑๑/๔๒๐(Pts.II,208-209) อุทเกปิ อภิชฺชมาเน คจฺฉติ, เสยฺยถาปิ ปถวิยนฺติ'. ปกติยาปถวีกสิณสมาปตฺติยา ลาภี โหติ, อุทกํ อาวชฺชติ; อาวชฺชิตฺวา ญาเณน อธิฏฺฐาติ ปถวี โหตูติ ปถวี โหติ. โส อภิชฺชมาเน อุทเก คจฺฉติ. ยถา มนุสฺสา ปกติยา อนิทฺธิมนฺโต อภิชฺชมานาย ปถวิยา คจฺฉนฺติ, เอวเมวํ โส อิทฺธิมา เจโตวสิปตฺโต อภิชฺชมาเน อุทเก คจฺฉติ, เสยฺยถาปิ ปถวิยํ. อากาเสปิ ปลฺลงฺเกน จงฺกมติ, เสยฺยถาปิ ปกฺขี สกุโณติ. ปกติยา ปถวีกสิณสมาปตฺติยา ลาภี โหติ,อากาสํ อาวชฺชติ; อาวชฺชิตฺวา ญาเณน อธิฏฺฐาติ ปถวี โหตูติ', ปถวี โหติ. โส อากาเส อนฺตลิกฺเข จงฺกมติปิ ติฏฺฐติปิ นิสีทติปิ เสยฺยํปิ กปฺเปติ. ยถา มนุสฺสา ปกติยา อนิทฺธมนฺโต ปถวิยา จงฺกมนฺติปิ ติฏฺฐนฺติปิ นิสีทนฺติปิ เสยฺยํปิ กปฺเปนฺติ, เอวเมวํ โส อิทฺธิมา เจโตวสิปฺปตฺโต อากาเส อนฺตลิกฺเข จงฺกมติปิ ติฏฺฐติปิ นิสีทติปิ เสยฺยํปิ กปฺเปติ, เสยฺยถาปิ ปกฺขี สกุโณ. อิเมปิ จนฺทิมสุริเย เอวํมหิทฺธิเก เอวํมหานุภาเว ปาณินา ปรามสติ ปริมชฺชตีติ. อิธ โส อิทฺธิมา เจโตวสิปฺปตฺโต นิสินฺนโก วา นิปนฺนโก วา จนฺทิมสุริเย อาวชฺชติ; อาวชฺชิตฺวา ญาเณน อธิฏฺฐาติ หตฺถปาเส โหตูติ, หตฺถปาเส โหติ, โส นิสินฺนโก วา นิปนฺนโก วา จนฺทิมสุริเย ปาณินา อามสติ ปรามสติ ปริมชฺชติ,

ยถา มนุสฺสา ปกติยา อนิทฺธิมนฺโต กิญฺจิเทว รูปคตํ หตฺถปาเส อามสนฺติ ปรามสนฺติ ปริมชฺชนฺติ เอวเมวํ โส อิทฺธิมา เจโตวสิปฺปตฺโต นิสินฺนโก วา นิปนฺนโก วา จนฺทิมสูริเย ปาณินา อามสติ ปรามสติ ปริมชฺชติ.

๑๖ ขุ.ปฏิ.๓๑/๑๒/๔๖๑(Pts.II,209-210)ยาว พฺรหฺมโลกาปิ กาเยน วสํ วตฺเตตีติ สเจ โส อิทฺธิมา เจโตวสิปฺปตฺโต พฺรหฺมโลกํ คนฺตุกาโม โหติ, ทูเรปิ สนฺติเก อธิฏฺฐาติ สนฺติเก โหตูติ' สนฺติเก โหติ, สนฺติเกปิ ทูเร อธิฏฺฐาติ ทูเร โหตูติ' โหติ; พหุกํปิ โถกํ อธิฏฺฐาติ โถกํ โหตูติ โถกํ โหติ, โถกํปิ พหุํ อธิฏฺฐาติ พหุํ โหตูติ พหุกํ โหติ; ทิพฺเพน จกฺขุนา ตสฺส พฺรหฺมุโน รูปํ ปสฺสติ, ทิพฺพาย โสตธาตุยา ตสฺส พฺรหฺมุโน สทฺทํ สุณาติ, เจโตปริยญาเณน ตสฺส พฺรหฺมุโน จิตฺตํ ปชานาติ. สเจ โส อิทฺธิมา เจโตวสิปฺปตฺโต ทิสฺสมาเนน กาเยน พฺรหฺมโลกํ คนฺตุกาโม โหติ, กายวเสน จิตฺตํ ปริณาเมติ, กายวเสน จิตฺตํ อธิฏฺฐาติ; กายวเสน จิตฺตํ ปริณาเมตฺวา กายวเสน จิตฺตํ อธิฏฺฐหิตฺวา สุขสญฺญญฺจ ลหุสญฺญญฺจ โอกฺกมิตฺวา ทิสฺสมาเนน กาเยน พฺรหฺมโลกํ คจฺฉติ. สเจ โส อิทฺธิมา เจโตวสิปตฺตโต อทิสฺสมาเนน กาเยน พฺรหฺมโลกํ คนฺตุกาโม โหติ, จิตฺตวเสน กายํ ปริณาเมติ, จิตฺตวเสน กายํ อธิฏฺฐาติ;จิตฺตวเสน กายํ ปริณาเมตฺวา จิตฺตวเสน กายํ อธิฏฺฐหิตฺวา สุขสญฺญญฺจ ลหุสญฺญญฺจ โอกฺกมิตฺวา อทิสฺสมาเนน กาเยน พฺรหฺมโลกํ คจฺฉติ. โส ตสฺส พฺรหฺมุโน ปุรโต รูปํ อภินิมฺมินาติ มโนมยํ สพฺพงฺคปจฺจงฺคํ อหีนินฺทฺริยํ. สเจ โส อิทฺธิมา จงฺกมติ, นิมฺมิโตปิ ตตฺถ จงฺมติ; สเจ โส อิทฺธิมา ติฏฺฐติ, นิมฺมิโตจาปิ ตตฺถ ติฏฺฐติ; สเจ โส อิทฺธิมา นิสีทติ, นิมฺมิโตปิ ตตฺถ นิสีทติ; สเจ โส อิทฺธิมา เสยฺยํ กปฺเปติ, นิมฺมิโตปิ ตตฺถ เสยฺยํ กปฺเปติ; สเจ โส อิทฺธิมา ธูปายติ, นิมฺมิโตปิ ตตฺถ ธูปายติ; สเจ โส อิทฺธิมา ปชฺชลติ, นิมฺมิโตปิ ตตฺถ ปชฺชลติ; สเจ โส อิทฺธิมา ธมฺมํ ภาสติ, นิมฺมิโตปิ ตตฺถ ธมฺมํ ภาสติ; สเจ โส อิทฺธิมา ปญฺหํ ปุจฺฉติ, นิมฺมิโตปิ ตตฺถ ปญฺหํ ปุจฺฉติ; สเจ โส อิทฺธิมา ปญฺหํ ปุฏฺโฐ วิสฺสชฺเชติ, นิมฺมิโตปิ ตตฺถ ปญฺหํ ปุฏฺโฐ วิสฺสชฺเชติ; สเจ โส อิทฺธิมา เตน พฺรหฺมุนา สทฺธึ สนฺติฏฺฐติ สลฺลปติ สากจฺฉํ สมาปชฺชติ, นิมฺมิโตปิติ ตตฺถ เตน พฺรหฺมุนา สทฺธึ สนฺติฏฺฐติ สลฺลปติ สากจฺฉํ สมาปชฺชติ; ยเทว หิ โส อิทฺธิมา กโรติ, ตเทว หิ โส นิมฺมิโต กโรติ. อยํ อธิฏฺฐานา อิทฺธิ.

๑๗ ขุ.ปฏิ.๓๑/๑๗/๔๖๒(Pts.II,210) กตมา วิกุพฺพนา อิทฺธิมา? สิขิสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส อภิภู นาม สาวโก พฺรหฺมโลเก ฐิโต สหสฺสีโลกธาตุํ สเรน วิญฺญาเปติ. โส ทิสฺสมาเนนปิ กาเยน ธมฺมํ เทเสติ, อทิสฺสมาเนนปิ กาเยน ธมฺมํ เทเสติ, ทิสฺสมาเนนปิ เหฏฺฐิเมน อุปฑฺฒกาเยน อทิสฺสมาเนนปิ อุปริเมน อุปฑฺฒกาเยน ธมฺมํ เทเสติ, ทิสฺสมาเนนปิ อุปริเมน อุปฑฺฒกาเยน อทิสฺสมาเนนปิ เหฏฺฐิเมน อุปฑฺฒกาเยน ธมฺมํ เทเสติ., สุปณฺณวณฺณํ วา ทสฺเสติ, ยกฺขวณฺณํ วา ทสฺเสติ, อินฺทวณฺณํ วา ทสฺเสติ, เทววณฺณํ วา ทสฺเสติ, พฺรหฺมวณฺณํ วา ทสฺเสติ, สมุทฺทวณฺณํ วา ทสฺเสติ, ปพฺพตวณฺณํ วา ทสฺเสติ, วนวณฺณํ วา ทสฺเสติ, สีหวณฺณํ วา ทสฺเสติ,

พฺยคฺฆวณฺณํ วา ทสฺเสติ, ทีปิวณฺณํ วา ทสฺเสติ, หตฺถิวณฺณํ วา ทสฺเสติ, อสฺสํปิ ทสฺเสติ, รถํปิ ทสฺเสติ, ปตฺตึปิ ทสฺเสติ, วิวิธํปิ เสนาพฺยูหํ ทสฺเสติ. อยํ วิกุพฺพนา อิทฺธิ.

๑๘ ขุ.ปฏิ.๓๑/๑๔/๔๖๒-๔๖๓(Pts.II,210-211)กตมา มโนมยา อิทฺธิ ? อิธ ภิกฺขุ อิมมฺหา กายา อญฺญํ กายํ อภินิมฺมินาติ รูปึ มโนมยํ สพฺพงฺคปจฺจงฺคํ อหีนินฺทฺริยํ. เสยฺยถาปิ ปุริโส มุญฺชมฺหา อีสิกํ ปวาเหยฺย, ตสฺส เอวํ อสฺส อยํ มุญฺโช อยํ อีสิกา, อญฺโญ มุญฺโช อญฺญา อีสิกา, มุญฺชมฺหาเตฺวว อีสิกา ปวาฬฺหาติ'; เสยฺยถาปิ วา ปน ปุริโส อสึ โกสิยา ปวาเหยฺย, ตสฺส เอวํ อสฺส อยํ อสิ อยํ โกสิ, อญฺโญ อสิ อญฺญา โกสิ, โกสิยาเตฺวว อสิ ปวาฬฺโหติ'; เสยฺยถาปิ วา ปน ปุริโส อหึ กรณฺฑา อุทฺธเรยฺย, ตสฺส เอวํ อสฺส อยํ อหิ อยํ กรณฺโฑ, อญฺโญ อหิ อญฺโญ กรณฺโฑ, กรณฺฑาเตฺวว อหิ อุพฺภโตติ. เอวํ เอวํ ภิกฺขุ อิมมฺหา กายา อญฺญํ กายํ อภินิมฺมินาติ รูปึ มโนมยํ สพฺพงฺคปจฺจงฺคํ อหีนินฺทฺริยํ. อยํ มโนมยา อิทฺธิ.

๑๙ ที.สี.๙/๒๔๑/๗๙-๘๐(D.I,79) เสยฺยถาปิ มหาราช ปุริโส อทฺธานมคฺคปฏิปนฺโน โส สุเณยฺย เภริสทฺทํปิ มุทิงฺคสทฺทํปิ สงฺขปณวเทณฺฑิมสทฺทํปิ. ตสฺส เอวํ อสฺส: "เภริสทฺโท" อิติปิ, เอวํ เอว โข มหาราช ภิกฺขุ เอวํ สมาหิเต จิเต อาเนญฺชปฺปตฺเต ทิพฺพาย โสตธาตุยา จิตฺตํ อภินีหรติ อภินินฺนาเมติ. โส ทิพฺพาย โสตธาตุยา วิสุทฺธาย อติกฺกนฺตมานุสิกาย อุโภ สทฺเท สุณาติ, ทิพฺเพ จ มานุเส จ, เย ทูเร สนฺติเก จ.

๒๐ (Cp.Vis.Mag.409)ให้ไว้เพียง ๓ สี และต่างจากที่กล่าวไว้ในที่นี้

๒๑ ที.สี.๙/๒๔๒/๘๐(Cp.D.I,79-80;S.II,121-122;A.I,255)เอวํ ภาวิเตสุ โข ภิกฺขุ จตูสุ อิทฺธิปาเทสุ เอวํ พหุลีกเตสุ ปรสตฺตานํ ปรปุคฺคลานํ เจตโส เจโต ปริจฺจ ปชานาติ. สราคํ วา จิตฺตํ สราคํ จิตฺตนฺติ ปชานาติ, วีตราคํ วา จิตฺตํ...ฯเปฯ...สโทสํ วา จิตฺตํ...ฯเปฯ...วีตโทสํ วา จิตฺตํ...ฯเปฯ... สโมหํ วา จิตฺตํ...ฯเปฯ... วีตโมหํ วา จิตฺตํ...ฯเปฯ...สงฺขิตฺตํ วา จิตฺตํ...ฯเปฯ... วิกฺขิตฺตํ วา จิตฺตํ...ฯเปฯ...มหคฺคตํ วา จิตฺตํ...ฯเปฯ..., อมหคฺคตํ วา จิตฺตํ...ฯเปฯ..., สอุตฺตรํ วา จิตฺตํ...ฯเปฯ...อนุตฺตรํ วา จิตฺตํ...ฯเปฯ..., อสมาหิตํ วา จิตฺตํ...ฯเปฯ..., สมาหิตํ วา จิตฺตํ...ฯเปฯ..., อวิมุตฺตํ วา จิตฺตํ...ฯเปฯ..., วิมุตฺตํ วา จิตฺตํ วิมุตฺตํ จิตฺตนฺติ ปชานาติ.

๒๒ วิสุทฺธิ.๒/๒๔๒(Vis.Mag.431)เจโตปริยญาณํ ปริตฺตมหคฺคตอปฺปมาณมคฺคอตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺน พหิทฺธารมฺมณวเสน อฏฺฐสุ อารมฺมเณสุ ปวตฺตติ.

๒๓ ที.สี.๙/๒๔๓/๘๐-๘๑(D.I,80;M.II,19-20) เสยฺยถาปิ, อุทายิ, อิทฺธิ วา ปุริโส วา ทหโร ยุวา มณฺฑนกชาติโก อาทาเส วา ปริสุทฺเธ ปริโยทาเต อจฺเฉ วา อุทกปตฺเต สกํ มุขนิมิตฺตํ ปจฺจเวกฺขมาโน สกณิกํ วา สกณิกนฺติ ชาเนยฺย, อกณึ วา อกณิกนฺติ ชาเนยฺย, เอวํ เอว โข, อุทายิ, อกฺขาตา มายา สาวกานํ ปฏิปทา, ยถา ปฏิปนฺนา เม สาวกา ปรสตฺตานํ ปรปุคฺคลานํ เจตสา เจโต

ปริจฺจ ปชานาติ, สราคํ วา จิตฺตํ: สราคํ จิตฺตนฺติ ปชานาติ...

๒๔ องฺ.เอกก.๒๐/๒๒๗/๒๕(A.I,25) เอตทคฺคํ ภิกฺขเว มม สาวกานํ ภิกฺขูนํ ปุพฺเพนิวาสํ อนุนุสฺสรนฺตานํ (คงเป็น อนุสฺสรนฺตานํ) ยทิทํ โสภิโต.

๒๕ วิสุทฺธิ.๒/๒๙๕(Cp.Vis.Mag.433)ปุพฺเพนิวาสญาณํ ปริตฺตมหคฺคตอปฺปมาณมคฺคอตีตอชฺฌตฺตพหิทฺธา น วตฺตพฺพารมฺมณวเสน อฏฺฐสุ อารมฺมเณสุ ปวตฺตติ.

๒๖ ที.สี.๙/๒๔๕/๘๒(D.I,81-82;M.II,20-21) เสยฺยถาปิ, อุทายิ, ปุริโส สกมฺหา คามา อญฺญํ คามํ คจฺเฉยฺย, ตมฺหาปิ คามา อญฺญํ คามํ คจฺเฉยฺย, โส ตมฺหา คามา สกํเยว คามํ ปจฺจาคจฺเฉยฺย; ตสฺส เอวํ อสฺส:- อหํ โข สกมฺหา คามา อมุํ คามํ อาคญฺฉึ, ตตฺร เอวํ อฏฺฐาสึ เอวํ นิสีทึ เอวํ อภาสึ เอวํ ตุณฺหี อโหสึ ตมฺหาปิ คามา อมุํ คามํ อาคญฺฉึ, ตตฺราปิ เอวํ อฏฺฐาสึ เอวํ นิสีทึ เอวํ อภาสึ เอวํ ตุณฺหี อโหสึ, โสมฺหิ ตมฺหา คามา สกํเยว คามํ ปจฺจาคโตติ. เอวํ เอว โข, อุทายิ, อกฺขาตา มยา สาวกานํ ปฏิปทา, ยถา ปฏิปนฺนา เม สาวกา อเนกวิหิตํ ปุพฺเพนิวาสํ อนุสฺสรนฺติ, เสยฺยถีทํ: เอกํปิ ชาตึ...ฯเปฯ...ตตฺร จ ปน เม สาวกา พหู อภิญฺญาวาสน-ปารมิปฺปตฺตา วิหรนฺติ.

๒๗ สํ.นิ.๑๖/๑๙๗/๑๘๓-๑๙๔(Cp.S.II,190-192) ภูตปุพฺพํ ภิกฺขเว อิมสฺส เวปุลฺลสฺส ปพฺพตสฺส ปาจีนวํโสเตฺวว สมญฺญา อุทปาทิ. เตน โข ปน ภิกฺขเว สมเยน มนุสฺสานํ ติวราเตฺวว สมญฺญา อุทปาทิ. ติวรานํ ภิกฺขเว มนุสฺสานํ จตฺตารีสํ วสฺสสหสฺสานิ อายุปฺปมาณํ อโหสิ. ติวรา ภิกฺขเว มนุสฺสา ปาจีนวํสํ ปพฺพตํ จตุเหน อาโรหนฺติ จตุเหน โอโรหนฺติ.

เตน โข ปน ภิกฺขเว สมเยน กกุสนฺโธ ภควา อรหํ สมฺมาสมฺพุทฺโธ โลเก อุปฺปนฺโน โหติ...ฯเปฯ...

ภูตปุพฺพํ ภิกฺขเว อิมสฺส เวปุลฺลสฺส ปพฺพตสฺส วงฺกโกเตฺวว สมญฺญา อุทปาทิ. เตน โข ปน ภิกฺขเว สมเยน มนุสฺสานํ โรหิตสฺสเตฺวว สมญฺญา อุทปาทิ. โรหิตสฺสานํ ภิกฺขเว มนุสฺสานํ ติสวสฺสสหสฺสานิ อายุปฺปมาณํ อโหสิ. โรหิตสฺสา ภิกฺขเว มนุสฺสา วงฺกกํ ปพฺพตํ ติเหน อาโรหนฺติ ติเหน โอโรหนฺติ.

เตน โข ปน ภิกฺขเว สมเยน โกณาคมโน ภควา อรหํ สมฺมาสมฺพุทฺโธ อุปฺปนฺโน โหติ...ฯเปฯ...

ภูตปุพฺพํ ภิกฺขเว อิมสฺส เวปุลฺลสฺส ปพฺพตสฺส สุปสฺโสเตฺวว สมญฺญา อุทปาทิ. เตน โข ปน ภิกฺขเว สมเยน มนุสฺสานํ สุปฺปิยาเตฺวว สมญฺญา อุทปาทิ. สุปฺปิยานํ ภิกฺขเว มนุสฺสานํ วีสติวสฺสสหสฺสานิอายุปฺปมาณํอโหสิ. สุปฺปิยา ภิกฺขเว มนุสฺสา สุปสฺสํ ปพฺพตํ ทฺวีเหน อาโรหนฺติ ทฺวีเหน โอโรหนฺติ เตน โข ปน ภิกฺขเว สมเยน กสฺสโป ภควา อรหํ สมฺมาสมฺพุทฺโธ โลเก อุปฺปนฺโน โหติ...ฯเปฯ...

เอตรหิ โข ปน ภิกฺขเว อิมสฺส เวปุลฺลสฺส ปพฺพตสฺส เวปุลฺโลเตฺว สมญฺญา อุทปาทิ.

เอตรหิ โข ปน ภิกฺขเว อิเมสํ มนุสฺสานํ มาคธกาเตฺวว สมญฺญา อุทปาทิ. มาคธกานํ ภิกฺขเว มนุสฺสานํ อปฺปกํ อายุปฺปมาณํ ปริตฺตํ ลหุกํ โย จิรํ ชีวติ โส วสฺสสตํ อปฺปํ วา ภิยฺโย. มาคธกา ภิกฺขเว มนุสฺสา เวปุลฺลํ ปพฺพตํ มุหุตฺเตน อาโรหนฺติ มุหุตฺเตน โอโรหนฺติ.

เอตรหิ โข ปนาหํ ภิกฺขเว อรหํ สมฺมาสมฺพุทฺโธ โลเก อุปฺปนฺโน...ฯปฯ...

๒๘ ที.ปา.๑๑/๓๐๗/๑๙๙(Cp.D.III,223) อิธาวุโส ภิกฺขุ อาโลกสญฺญํ มนสิกโรติ, ทิวาสญฺญํ อธิฏฺฐาติ ยถา ทิวา ตถา รตฺตึ, ยถา รตฺตึ ตถา ทิวา, อิติ วิวเฏน เจตสา อปริโยนทฺเธน สปฺปภาสํ จิตฺตํ ภาเวติ. www.watprayoon.com

๒๙ ขุ.อิ.๒๕/๙๙/๓๑๗(It.100;A.IV,178) อิติ ทิพฺเพน จกฺขุนา วิสุทฺเธน อติกฺกนฺ-ต มานุสเกน สตฺเต ปสฺสามิ จวมาเน อุปปชฺชมาเน, หีเน ปณีเต สุวณฺเณ ทุพฺพณฺเณ สุคเต ทุคฺคเต ยถากมฺมูปเค สตฺเต ปชานามิ. www.watprayoon.com

๓๐ ม.อุ.๑๔/๒๑๔/๒๐๗-๒๑๓(M.III,157-162) อหํปิ สุทํ, อนุรุทฺธา, ปุพฺเพ ว สมฺโพธา อนภิสมฺพุทฺโธ โพธิสตฺโต ว สมาโน โอภาสญฺเจว สญฺชานามิ ทสฺสนญฺจ รูปานํ. โส โข ปน เม โอภาโส น จิรสฺเสว อนฺตรธายติ ทสฺสนญฺจ รูปานํ. ตสฺส มยฺหํ อนุรุทฺธา, เอตทโหสิ: โก นุ โข เหตุ โก ปจฺจโย เยน เม โอภาโส อนฺตรธายติ ทสฺสนญฺจ รูปานนฺติ ? ตสฺส มยฺหํ อนุรุทฺธา, เอตทโหสิ: วิจิกิจฺฉา โข เม อุทปาทิ, วิจิกิจฺฉาธิกรณญฺจ ปน เม สมาธิ จวิ, สมาธิมฺหิ จุเต โอภาโส อนฺตรธายติ ทสฺสนญฺจ รูปานํ; โสหํ ตถา กริสฺสามิ ยถา เม ปุน น วิจิกิจฺฉา อุปฺปชฺชิสฺสตีติ โส โข อหํ, อนุรุทฺธา, อปฺปมตฺโต อาตาปี ปหิตตฺโต วิหรนฺโต โอภาสญฺเจว สญฺชานามิ ทสฺสนญฺจ รูปานํ. โส โข ปน เม โอภาโส น จิรสฺเสว อนฺตรธายติ ทสฺสนญฺจ รูปานํ. ตสฺส มยฺหํ, อนุรุทฺธา, เอตทโหสิ: โก นุ โข เหตุโก ปจฺจโย เยน เม โอภาโส อนฺตรธายติ ทสฺสนญฺจ รูปานนฺติ ? ตสฺส มยฺหํ อนุรุทฺธา, เอตทโหสิ: วิจิกิจฺฉา โข เม อุทปาทิ, วิจิกิจฺฉาธิกรณญฺจ ปน เม สมาธิญฺเจว, สมาธิมฺหิ จุเต โอภาโส อนฺตรธายติ ทสฺสนญฺจ รูปานํ; โสหํ ตถา กริสฺสามิ ยถา เม ปุน น วิจิกิจฺฉา อุปฺปชฺชิสฺสตีติ โส โข อหํ, อนุรุทฺธา, อปฺปมตฺโต อาตาปี ปหิตตฺโต วิหรนฺโต โอภาสญฺเจว สญฺชานามิ ทสฺสนญฺจ รูปานํ. โส โข ปน เม โอภาโส น จิรสฺเสว อนฺตรธายติ ทสฺสนญฺจ รูปานํ. ตสฺส มยฺหํ, อนุรุทฺธา, เอตทโหสิ: โก นุ โข เหตุ โก ปจฺจโย เยน เม โอภาโส อนฺตรธายติ ทสฺสนญฺจ รูปานนฺติ? ตสฺส มยฺหํ, อนุรุทฺธา, เอตทโหสิ: อมนสิกาโร โข เม อุทปาทิ, อมนสิการาธิกรณญฺจ ปน เม สมาธิ จวิ, สมาธิมฺหิ จุเต โอภาโส อนฺตรธายติ ทสฺสนญฺจ รูปานํ. โสหํ ตถา กริสฺสามิ ยถา เม ปน วิจิกิจฺฉา อุปฺปชฺชิสฺสติ น อมนสิกาโรติ. โส โข อหํ, อนุรุทฺธา,...ฯปฯ...ตสฺส มยฺหํ, อนุรุทฺธา, เอตทโหสิ; ถีนมิทฺธํ โข เม อุทปาทิ, ถีนมิทฺธาธิกรณญฺจ ปน เม สมาธิ จวิ, สมาธิมฺหิ จุเต โอภาโส อนฺตรธายติ ทสฺสนญฺจ รูปานํ. โสหํ ตถา กริสฺสามิ ยถา เม ปุน น วิจิกิจฺฉา อุปฺปชฺชิสฺสติ น อมนสิกาโร น ถีนมิทฺธนฺติ. โส โข อหํ, อนุรุทฺธา, ... ฯปฯ...ตสฺส มยฺหํ, อนุรุทฺธา, เอตทโหสิ:

ฉิมฺภิตตฺตํ โข เม อุทปาทิ, ฉมฺภิตตฺตาธิกรณญฺจ ปน เม สมาธิ จวิ, สมาธิมฺหิ จุเต โอภาโส อนฺตรธายติ ทสฺสนญฺจ รูปานํ. (เสยฺยถาปิ, อนุรุทฺธา, ปุริโส อทฺธานมคฺคปฏิปนฺโน, ตสฺส อุภโต ปสฺเส วธกา อุปฺปเตยฺยุํ, ตสฺส อุภโตนิทานํ ฉมฺภิตตฺตํ อุปฺปชฺเชยฺย, เอวํ เอว โข เม, อนุรุทฺธา, ฉมฺภิตตฺตํ อุทปาทิ, ฉมฺภิตตฺตาธิกรณญฺจ ปน เม สมาธิ จวิ, สมาธิมฺหิ จุเต โอภาโส อนฺตรธายติ ทสฺสนญฺจ รูปานํ) โสหํ ตถา กริสฺสามิ ยถา เม ปุน น วิจิกิจฺฉา อุปฺปชฺชิสฺสติ น อมนสิกาเรน ถีนมิทฺธํ น ฉมฺภิตตฺตนฺติ. โส โข อหํ, อนุรุทฺธา,...ฯเปฯ... ตสฺส มยฺหํ, อนุรุทฺธา, เอตทโหสิ: อุพฺพิลํ โข เม อุทปาทิ, อุพฺพิลาธิกรณญฺจ ปน เม สมาธิ จวิ, สมาธิมฺหิ จุเต โอภาโส อนฺตรธายติ ทสฺสนญฺจ รูปานํ. (เสยฺยถาปิ, อนุรุทฺธา, ปุริโส เอกํ นิธิมุขํ คเวสนฺโต สกเทว ปญฺจ นิธิมุขานิ อธิคจฺเฉยฺย,ตสฺส ตโตนิทานํ อุพฺพิลํ อุปฺปชฺเชยฺย, เอวํ เอว โข, อนุรุทฺธา, อุพฺพิลํ โข เม อุทปาทิ, อุพฺพิลาธิกรณญฺจ ปน เม สมาธิ จวิ, สมาธิมฺหิ จุเต โอภาโส อนฺตรธายติ ทสฺสนญฺจ รูปานํ.) โสหํ ตถา กริสฺสามิ ยถา เม ปุน น วิจิกิจฺฉา อุปฺปชฺชิสฺสติ น อมนสิกาโร น ถีนมิทฺธํ น ฉมฺภิตตฺตํ น อุพฺพิลนฺติ. โส โข อหํ, อนุรุทฺธา...ฯเปฯ... ตสฺส มยฺหํ, อนุรุทฺธา, เอตทโหสิ: ทุฏฺฐุลฺลํ โข เม อุทปาทิ, ทุฏฺฐุลฺลาธิกรณญฺจ ปน เม สมาธิ จวิ, สมาธิมฺหิ จุเต โอภาโส อนฺตรธายติ ทสฺสนญฺจ รูปานํ. โสหํ ตถา กริสฺสามิ ยถา เม ปุน น วิจิกิจฺฉา อุปฺปชฺชิสฺสติ น อมนสิกาโร น ถีนมิทฺธํ น ฉมฺภิตตฺตํ น อุพฺพิลํ น ทุฏฺฐุลฺลนฺติ. โส โข อหํ, อนุรุทฺธา...ฯเปฯ...ตสฺส มยฺหํ, อนุรุทฺธา, เอตทโหสิ: อจฺจารทฺธวีริยํ โข เม อุทปาทิ, อจฺจารทฺธวีริยาธิกรณญฺจ ปน เม สมาธิ จวิ, สมาธิมฺหิ จุเต โอภาโส อนฺตรธายติ ทสฺสนญฺจ รูปานํ. (เสยฺยถาปิ, อนุรุทฺธา, ปุริโส อุโภหิ หตฺเถหิ วฏฺฏกํ คาฬฺหํ คณฺเหยฺย, โส ตตฺถ เอว มตเมยฺย, เอวํ เอว โข, อนุรุทฺธา, อจฺจารทฺธวีริยํ อุทปาทิ อจฺจารทฺธวีริยาธิกรณญฺจ... ทสฺสนญฺจ รูปานํ. โสหํ ตถา กริสฺสามิ ยถา เม ปุน น วิจิกิจฺฉา อุปฺปชฺชิสฺสติ น อมนสิกาโร น ถีนมิทฺธํ น ฉมฺภิตตฺตํ น อุพฺพลํ น ทุฏฺฐุลฺลํ น อจฺจารทฺธวีริยนฺติ. โส โข อหํ, อนุรุทฺธา...ฯปฯ... ตสฺส มยฺหํ, อนุรุทฺธา, เอตทโหสิ: อติลีนวีริยํ โข เม อุทปาทิ อติลีนวีริยาธิกรณญฺจ... ทสฺสนญฺจ รูปานํ. (เสยฺยถาปิ, อนุรุทฺธา, ปุริโส วฏฺฏกํ สิถิลํ คณฺเหยฺย, โส ตสฺส หตฺถโต อุปฺปเตยฺย, เอวํ เอว โข เม, อนุรุทฺธา, อติลีนวีริยํ อุทปาทิ...ทสฺสนญฺจ รูปานํ.) โสหํ ตถา กริสฺสามิ ยถา เม ปุน น วิจิกิจฺฉา อุปฺชฺชิสฺสติ น อมนสิกาโร... น อจฺจารทฺธวีริยํ น อติลีนวีริยนฺติ. โส โข อหํ, อนุรุทฺธา,...ฯเปฯ... ตสฺส มยฺหํ, อนุรุทฺธา, เอตทโหสิ: อภิชปฺปา โข เม อุทปาทิ อภิชปฺปาธิกรณญฺจ ปน ... ทสฺสนญฺจ รูปานํ โสหํ ตถา กริสฺสามิ ยถา เม ปุน น วิจิกิจฺฉา อุปฺปชฺชิสฺสติ... น อติลีนวีริยํ น อภิชปฺปาติ. โส โข อหํ, อนุรุทฺธา...ฯเปฯ... ตสฺส มยฺหํ, อนุรุทฺธา, เอตทโหสิ: นานตฺตสญฺญา โข เม อุทปาทิ ... ทสฺสนญฺจ รูปานํ. โสหํ ตถา กริสฺสามิ ยถา เม ปุน น วิจิกิจฺฉา อุปฺปชฺชิสฺสติ... น อภิชปฺปา น นานตฺตสญฺญาติ.

โส โข อหํ, อนุรุทฺธา, อปฺปมตฺโต อาตาปี ปหิตตฺโต วิหรนฺโต โอภาสญฺเจว สญฺ-

ชานามิ ทสฺสนญฺจ รูปานํ. โส โข ปน เม โอภาโส น จิรสฺสเอว อนฺตรธายติ ทสฺสนญฺจ รูปานํ. ตสฺส มยฺหํ, อนุรุทฺธา, เอตทโหสิ: โก นุ โข เหตุ โก ปจฺจโย เยน เม โอภาโส อนฺตรธายติ ทสฺสนญฺจ รูปานนฺติ? ตสฺส มยฺหํ, อนุรุทฺธา, เอตทโหสิ: อตินิชฺฌายิตตฺตํ โข เม รูปานํ อุทปาทิ ... ทสฺสนญฺจ รูปานํ. โสหํ ตถา กริสฺสามิ ยถา เม ปุน น วิจิกิจฺฉา อุปฺปชฺชิสฺสติ... น นานตฺตสญฺญา น อตินิชฺฌายิตตฺตํ รูปานนฺติ. โส โข อหํ, อนุรุทฺธา, วิจิกิจฺฉา จิตฺตสฺส อุปกฺกิเลโสติ อิติ วิทิตฺวา วิจิกิจฺฉํ จิตฺตสฺส อุปกฺกิเลสํ ปชหึ; อมนสิกาโร จิตฺตสฺส อุปกฺกิเลโส ติ อิติ วิทิตฺวา อมนสิการํ จิตฺตสฺส อุปกฺกิเลสํ ปชหึ; อุพฺพิลํ...ปชหึ; อภิชปฺปา...ปชหึ. นานตฺตสญฺญา...ปชหึ; ทุฏฺฐุลฺลํ... ปชหึ; นานตฺตสญฺญา...ปชหึ; อภิชปฺปา... ปชหึ; นานตฺตสญฺญา... ปชหึ; อตินิชฺฌายิตตฺตํ รูปานํ จิตฺตสฺส อุปกฺกิเลโสติ อิติ วิทิตฺวา อตินิชฺฌายิตตฺตํ รูปานํ จิตฺตสฺส อุปกฺกิเลโสติ อิติ วิทิตฺวา อตินิชฺฌายิตตฺตํ รูปานํ จิตฺตสฺส อุปกฺกิเลสํ ปชหึ.

โส โข อหํ, อนุรุทฺธา, อปฺปมตฺโต อาตาปี ปหิตตฺโต วิหรนฺโต โอภาสํ หิ โข สญฺชานามิ น จ รูปานิ ปสฺสามิ; รูปานิ หิ โข ปสฺสามิ น จ โอภาสํ สญฺชานามิ เกวลํปิ รตฺตึ เกวลํปิ ทิวสํ เกวลํปิ รตฺตินฺทิวํ. ตสฺส มยฺหํ, อนุรุทฺธา, เอตทโหสิ: โก นุ โข เหตุ โก ปจฺจโย โยหํ โอภาสํ หิ โข สญฺชานามิ น จ รูปานํ ปสฺสามิ. รูปานิ หิ โข ปสฺสามิ น จ โอภาสํ สญฺชานามิ เกวลํปิ รตฺตึ เกวลํปิ ทิวสํ เกวลํปิ รตฺตินฺทิวนฺติ ? ตสฺส มยฺหํ, อนุรุทฺธา, เอตทโหสิ: ยสฺมึ โข อหํ สมเย รูปนิมิตฺตํ อมนสิกริตฺวา โอภาสนิมิตฺตํ มนสิกโรมิ, โอภาสํ หิ โข ตสฺมึ สมเย สญฺชานามิ น จ รูปานิ ปสฺสามิ. ยสฺมึ ปนาหํ สมเย โอภาสนิมิตฺตํ อมนสิกริตฺวา รูปนิมิตฺตํ มนสิกโรมิ, รูปานิ หิ โข ตสฺมึ สมเย ปสฺสามิ น จ โอภาสํ สญฺชานามิ เกวลํปิ รตฺตึ เกวลํปิ ทิวสํ เกวลํปิ รตฺตินฺทิวนฺติ

โส โข อหํ, อนุรุทฺธา, อปฺปมตฺโต อาตาปี ปหิตตฺโต วิหรนฺโต ปริตฺตญฺเจว โอภาสํ สญฺชานามิ ปริตฺตานิ จ รูปานิ ปสฺสามิ, อปฺปมาณญฺจ โอภาสํ สญฺชานามิ อปฺปมาณานิ จ รูปานิ ปสฺสามิ, เกวลมฺปิ รตฺตึ เกวลมฺปิ ทิวสํ เกวลมฺปิ รตฺตินฺทิวนฺติ? ตสฺส มยฺหํ, อนุรุทฺธา, เอตทโหสิ: ยสฺมึ โข สมเย ปริตฺโต สมาธิ โหติ, ปริตฺตํ เม ตสฺมึ สมเย จกฺขุ โหติ; โสหํ ปริตฺเตน จกฺขุนา ปริตฺตญฺจเอว โอภาสํ สญฺชานามิ ปริตฺตานิ จ รูปานิ ปสฺสามิ. ยสฺมึ ปน สมเย อปฺปริตฺโต เม น สมาธิ โหติ, อปฺปมาณํ เม ตสฺมึ สมเย จกฺขุ โหติ; โสหํ อปฺปมาเณน จกฺขุนา อปฺปมาณญฺเจว โอภาสํ สญฺชานามิ อปฺปมาณานิ จ รูปานิ ปสฺสามิ เกวลมฺปิ รตฺตึ เกวลมฺปิ ทิวสํ เกวลมฺปิ รตฺตินฺทิวนฺติ. ยโต โข เม, อนุรุทฺธา, วิจิกิจฺฉา จิตฺตสฺส อุปกฺกิเลโสติ อิติ วิทิตฺวา วิจิกิจฺฉา จิตฺตสฺส อุปกฺกิเลโส ปหีโน อโหสิ; อมนสิกาโร จิตฺตสฺส อุปกฺกิเลโสติ อิติ วิทิตฺวา อมนสิกาโร จิตฺตสฺส อุปกฺกิเลโส ปหีโน อโหสิ; ถีนมิทฺธํ... ปหีโน อโหสิ; ฉมฺภิตตฺตํ...ปหีโน อโหสิ; อุพฺพิลํ...ปหีโน อโหสิ; ทุฏฺฐุลฺลํ...ปหีโน อโหสิ; อจฺจารทฺธวีริยํ... ปหีโน อโหสิ; อติลีนวีริยํ... ปหีโน อโหสิ; อภิชปฺปา... ปหีโน อโหสิ; นานตฺตสญฺญา...ปหีโน อโหสิ; อภิชปฺปา...ปหีโน อโหสิ; นานตฺตสญฺญา...ปหีโน

อโหสิ; อตินิชฺฌายิตตฺตํ รูปานํ จิตฺตสฺส อุปกฺกิเลโสติ อิติ วิทิตฺวา อตินิชฺฌายิตตฺตํ รูปานํ จิตฺตสฺส อุปกฺกิเลโส ปหีโน อโหสิ. ตสฺส มยฺหํ, อนุรุทฺธา, เอตทโหสิ: เย โข เม จิตฺตสฺส อุปกฺกิเลสา, เต เม ปหีโน. หนฺททานาหํ ติวิเธน สมาธึ ภาเวมีติ. โส โข อหํ, อนุรุทฺธา, สวิตกฺกมฺปิ สวิจารํ สมาธึ ภาเวสึ, อวิตกฺกมฺปิ วิจารมตฺตํ สมาธึ ภาเวสึ, อวิตกฺกมฺปิ อวิจารํ สมาธึ ภาเวสึ, สปฺปีติกมฺปิ สมาธึ ภาเวสึ, นิปฺปีติกมฺปิ สมาธึ ภาเวสึ, สาตสหคตมฺปิ สมาธึ ภาเวสึ, อุเปกฺขาสหคตมฺปิ สมาธึ ภาเวสึ. ยโต โข เม, อนุรุทฺธา, สวิตกฺโก สวิจาโร สมาธิ ภาวิโต อโหสิ, อวิตกฺโก วิจารมตฺโต สมาธิ ภาวิโต อโหสิ, อวิตกฺโก อวิจาโร สมาธิ ภาวิโต อโหสิ, สปฺปีติโกปิ สมาธิ ภาวิโต อโหสิ, นิปฺปีติโกปิ สมาธิ ภาวิโต อโหสิ, อุเปกฺขาสหคโต สมาธิ ภาวิโต อโหสิ, ญาณญฺจ ปน เม ทสฺสนํ อุทปาทิ: อกุปฺปา เม วิมุตฺติ, อยํ อยนฺติมา ชาติ, นตฺถิทานิ ปุนพฺภโวติ.

อิทมโวจ ภควา. อตฺตมโน อายสฺมา อนุรุทฺโธ ภควโต ภาสิตํ อภินนฺทีติ.

๓๑ วิสุทฺธิ.๒/๒๘๗(Cp.Vis.Mag.434)ทิพฺพจกฺขุญาณํ ปริตฺตปจฺจุปฺปนฺนอชฺฌตฺตพหิทฺธารมฺมณวเสน จตูสุ อารมฺมเณสุ ปวตฺตติ. อารมณ์ที่ ๕ คือ อชฺฌตฺตพหิทฺธารมฺมณ ไม่มีในวิสุทธิมรรค

๓๒ อนาคตํสญาณ กมฺมสกตญาณ ยถากมฺมูปคญาณ กมฺมวิปากญาณ ดูวิสุทธิ. ๒/๒๘๗-๘ กล่าวไว้เพียงชนิดที่ ๑ และชนิดที่ ๓

๓๓ ที.ปา.๑๑/๑๐๗/๖๕(D.III,75-76) อสีติวสฺสสหสฺสายุเกสุ ภิกฺขเว มนุสฺเสสุ เมตฺเตยฺโย นาม ภควา โลเก อุปฺปชฺชิสฺสติ อรหํ วิชฺชาจรณสมฺปนฺโน...โส อเนกสหสฺสํ ภิกฺขุสงฺฆํ ปริหริสฺสติ, เสยฺยถาปิหํ เอตรหิ อเนกสตํ ภิกฺขุสงฺฆํ ปริหรามิ.

อถ โข ภิกฺขเว สงฺโข นาม ราชา เยนสฺส ยูโป รญฺญา มหาปนาเทน การาปิโต, ตํ ยูปํ อุสฺสาเปตฺวา อชฺฌาวสิตฺวา ททิตฺวา วิสฺสชฺเชตฺวา สมณพฺราหฺมณกปณิทฺธิกวณิพฺพกยาจกานํ ทานํ ทตฺวา เมตฺเตยฺยสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส สนฺติเก เกสมสฺสุํ โอหาเรตฺวา กาสายานิ วตฺถานิ อจฺฉาเทตฺวา อคารสฺมา อนคาริยํ ปพฺพชิสฺสติ. โส เอวํ ปพฺพชิโต สมาโน เอโก วูปกฏฺโฐ อปฺปมตฺโต อาตาปี ปหิตตฺโต วิหรนฺโต น จิรสฺเสว ยสฺสตฺถาย กุลปุตฺตา สมฺมเทว อคารสฺมา อนคาริยํ ปพฺพชนฺติ, ตทนุตฺตรํ พฺรหฺมจริยํ ปริโยสานํ ทิฏฺเฐว ธมฺเม สยํ อภิญฺญา สจฺฉิกตฺวา อุปสมฺปชฺช วิหริสฺสติ.

๓๔ ที.สี.๙/๒๔๗/๘๓(D.I,83)โส ทิพฺเพน จกฺขุนา วิสุทฺเธน อติกฺกนฺตมานุสเกน สตฺเต ปสฺสติ จวมาเน อุปฺปชฺชมาเน, หีเน ปณีเต สุวณฺเณ ทุพฺพณฺเณ สุคเต ทุคฺคเต ยถากมฺมูปเค สตฺเต ปชานาติ.

๓๕ ที.ปา.๑๑/๑๕๖/๙๓-๙๔(D.III,111-112) อิธ ภนฺเต เอกจฺโจ สมโณ ว พฺราหฺมโณ

วา อาตปฺปํ อนฺวาย ปธานํ อนฺวาย...ฯปฯ... ตถารูปํ เจโตสมาธึ ผุสติ ยถา สมาหิเต จิตฺเต ทิพฺเพน จกฺขุนา วิสุทฺเธน อติกฺกนฺตมานุสเกน สตฺเต ปสฺสติ จวมาเน อุปฺปชฺชมาเน หีเน ปณีเต สุวณฺเณ ทุพฺพณฺเณ สุคเต ทุคฺคเต ยถากมฺมูปเค สตฺเต ปชานาติ: "อิเม วต โภนฺโต สตฺตา กาย ทุจฺจริเตน สมนฺนาคตา วจีทุจฺจริเตน สมนฺนาคตา มโนทุจฺจริเตน สมนฺนาคตา อริยานํ อุปวาทกา มิจฺฉาทิฏฺฐิกา มิจฺฉาทิฏฺฐิกมฺมสมาทานา, เต กายสฺส เภทา ปรมฺมรณา อปายํ ทุคฺคตึ วินิปาตํ นิรยํ อุปปนฺนา. อิเม วา ปน โภนฺโต สตฺตา กายสุจริเตน สมนฺนาคตา วจี...ฯเปฯ...มโนสุจริเตน สมนฺนาคตา อริยานํ อนุปวาทกา สมฺมาทิฏฺฐิกา สมฺมาทิฏฺฐิกมฺมสมาทานา, เต กายสฺส เภทา ปรมฺมรณา สุคตึ สคฺคํ โลกํ อุปปนฺนาติ'

๓๖ ธมฺมปทฏฺฐกถาย ปญฺจโม ภาโค(๑๑๓),หน้า ๕๙-๖๐;๒๕๕๓๑(Dh.-a.III,65-66) เต อตฺเถโส อุปาโยติ สพฺเพ เอกจฺฉนฺทา หุตฺวาย กิญฺจิ กตฺวา ตํ มาเรสฺสามาติ อตฺตโน อุปฏฺฐาเก สมาทเปตฺวา กหาปณสหสฺสํ ลภิตฺวา ปุริสฆาตกมฺมํ กตฺวา จรนฺเต โจเร ปกฺโกสาเปตฺวา, มหาโมคฺคลฺลานตฺเถโร นาม กาลสิลายํ วสติ, ตตฺถ คนฺตฺวา ตํ มาเรถาติ เตสํ กหาปเณ อทํสุ. โจรา ธนโลเภน สมฺปฏิจฺฉิตฺวา เถรํ มาเรสฺสามีติ คนฺตฺวา ตสฺส วสนฏฺฐานํ ปริวาเรสุํ. เถโร เตหิ ปริกฺขิตฺตภาวํ ญตฺวา กุญฺจิกจฺฉิทฺเทน นิกฺขมิตฺวา ปกฺกามิ. เต ตํ ทิวสํ เถรํ อทิสฺวา ปุนเอกทิวสํ คนฺตฺวา ปริกฺขิปฺปึสุ. เถโร ญตฺวา กณฺณิกามณฺฑลํ ภินฺทิตฺวา อากาสํ ปกฺขนฺทิ. เอวนฺเต ปฐม-มาเสปิ มชฺฌิมมาเสปิ เถรํ คเหตุํ นาสกฺขึสุ. ปจฺฉิมมาเส ปน สมฺปตฺเต เถโร อตฺตนา กตกมฺมสฺส อากฑฺฒนภาวํ ญตฺวา น อปคญฺฉิ. โจรา คเหตฺวา เถรํ ตณฺฑุลกณมตฺตานิสฺส อฏฺฐีนิ กโรนฺตา ภินฺทึสุ. อถ นํ "มโตติ สญฺญาย เอกสฺมึ คุมฺพปิฏฺเฐ ขิปิตฺวา ปกฺกมึสุ. เถโร สตฺถารํ ปสฺสิตฺวา ว ปรินิพฺพายิสฺสามีติ อตฺตภาวํ ฌานเวฐเนน เวเฐตฺวา ถิรํ กตฺวา อากาเสน สตฺถุ สนฺติกํ คนฺตฺวา สตฺถารํ วนฺทิตฺวา ภนฺเต ปรินิพฺพายิสฺสามีติ อาห. ปรินิพฺพายิสฺสสิ โมคฺคลฺลานาติ. อาม ภนฺเตติ. กตฺถ คนฺตฺวาติ. กาลสิลาปเทสํ ภนฺเตติ. เตน หิ โมคฺคลฺลาน มยฺหํ ธมฺมํ กเถตฺวา ยาหิ, ตาทิสสฺส หิ เม สาวกสฺส อิทานิ ทสฺสนํ นตฺถีติ.โส เอวํ กริสฺสามิ ภนฺเตติ สตฺถารํ วนฺทิตฺวา อากาเส อุปฺปติตฺวา ปรินิพฺพานทิวเส สาริปุตฺตตฺเถโร วิย นานปฺปการา อิทฺธิโย กตฺวา ธมฺมํ กเถตฺวา สตฺถารํ วนฺทิตฺวา กาลสิลาฏวึ คนฺตฺวา ปรินิพฺพายิ.

เชิงอรรถ บทที่ ๑๐

๑ ยถาภูตญาณทสฺสน. สํ.ข.๑๗/๕/๑๒(Cp.a- S.III,13) สมาธึ ภิกฺขเว ภาเวถ, สมาหิโต ภิกฺขเว ภิกฺขุ ยถาภูตํ ปชานาติ.

สํ.นิ.๑๖/๒๗/๓๑(b–S.II,31–32) อิติ โข ภิกฺขเว อวิชฺชูปนิสา สงฺขารา ฯเปฯ ภวูปนิสาชาติ, ชาตูปนิสํ ทุกฺขํ, ทุกฺขูปนิสา สทฺธา, สทฺธูปนิสํ ปาโมชฺชํ, ปาโมชฺชูปนิสา ปีติ, ปีตูปนิสา ปสฺสทฺธิ, ปสฺสทฺธูปนิสํ สุขํ, สุขูปนิโส สมาธิ, สมาธูปนิสํ ยถาภูตญาณทสฺสนํ, ยถาภูตญาณทสฺสนูปนิสา นิพฺพิทา, นิพฺพิทูปนิโส วิราโค, วิราคูปนิสา วิมุตฺติ, วิมุตฺตูปนิสํ ขเย ญาณํ. ตสฺส กมฺมฏฺฐานํ นิสฺสาย ทุพฺพลา ปีติ อุปฺปชฺชติ. ตทสฺส สทฺธูปนิสํ ปาโมชฺชํ, ตํ พลวปีติยา ปจฺจโย โหติ. พลวา ปีติ ทรถปฏิปฺปสฺสทฺธิยา ปจฺจโย; สา อปฺปนาปุพฺพภาคสุขสฺส; ตํ สุขํ ปาทกชฺฌานสมาธิสฺส; โส สมาธินา จิตฺตกลฺลตํ ชเนตฺวา ตรุณวิปสฺสนาย กมฺมํ กโรติ. อิจฺจสฺส ปาทกชฺฌานสมาธิ ตรุณวิปสฺสนาย ปจฺจโย โหติ; ตรุณวิปสฺสนา พลววิปสฺสนาย; พลววิปสฺสนา มคฺคสฺส; มคฺโค ผลวิมุตฺติยา; ผลวิมุตฺติ ปจฺจเวกฺขณญาณสฺสาติ. สํ.นิ.อฏฺฐ.๒/๒๗/๖๓-๖๔=Spk.II,55-56)

องฺ.อฏฺฐก.๒๓/๘๑/๒๗๘-๒๗๙(c–A.IV,336) สติสมฺปชญฺเญ ภิกฺขเว อสติ สติสมฺปชญฺญวิปนฺนสฺส หตูปนิสํ โหติ หิโรตฺตปฺปํ, หิโรตฺตปฺเป อสติ หิโรตฺตปฺปวิปนฺนสฺส หตูปนิโส โหติ อินฺทฺริยสํวโร, อินฺทฺริยสํวเร อสติ อินฺทฺริยสํวรวิปนฺนสฺส หตูปนิสํ สีลํ, สีเล อสติ สีลวิปนฺนสฺส หตูปนิโส โหติ สมฺมาสมาธิ, สมฺมาสมาธิมฺหิ อสติ สมฺมาสมาธิวิปนฺนสฺส หตูปนิสํ โหติ ยถาภูตญาณทสฺสนํ, ยถาภูตญาณทสฺสเน อสติ ยถาภูตญาณทสฺสนวิปนฺนสฺส หตูปนิโส โหติ นิพฺพิทาวิราโค, นิพฺพิทาวิราเค อสติ นิพฺพิทาวิราควิปนฺนสฺส หตูปนิสํ โหติ วิมุตฺติญาณทสฺสนํ.

ที.ม.๑๐/๔๐๒/๒๖๗;อภิ.วิ.๓๕/๔๔๗/๒๘๔(d–D.II,313) กตโม จ ภิกฺขเว สมฺมาสมาธิ ?

อิธ ภิกฺขเว ภิกฺขุ วิวิจฺเจว กาเมหิ วิวิจฺจ อกุสเลหิ ธมฺเมหิ สวิตกฺกํ สวิจารํ วิเวกชํ ปีติสุขํ ปฐมชฺฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรติ. วิตกฺกวิจารานํ วูปสมา อชฺฌตฺตํ สมฺปสาทนํ เจตโส เอโกทิภาวํ อวิตกฺกํ อวิจารํ สมาธิชํ ปีติสุขํ ทุติยชฺฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรติ. ปีติยา จ วิราคา อุเปกฺขโก วิหรติ สโต จ สมฺปชาโน, สุขญฺจ กาเยน ปฏิสํเวเทติ ยนฺตํ อริยา อาจิกฺขนฺติ; "อุเปกฺขโก สติมา สุขวิหารีติ ตติยชฺฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรติ. สุขสฺส จ ปหานา ทุกฺขสฺส จ ปหานา ปุพฺเพว โสมนสฺสโทมนสฺสานํ อตฺถงฺคมา อทุกฺขํ อสุขํ อุเปกฺขาสติปาริสุทฺธึ จตุตฺถชฺฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรติ; อยํ วุจฺจติ ภิกฺขเว สมฺมาสมาธิ.

(๑-Vis.Mag.438) กานสุสา ลกฺขณารสปจฺจุปฏฺฐานปทฏฺฐานานีติ.

เอตฺถ ปน ธมฺมสภาวปฏิเวธลกฺขณา ปญฺญา; ธมฺมานํ สภาวปฏิจฺฉาทกโมหนฺธ-การวิธํสนรสา; อสมฺโมหปจฺจุปฏฺฐานา; สมาหิโต ยถาภูตํ ชานาติ ปสฺสตีติ วจนโต ปน สมาธิ ตสฺสา ปทฏฺฐานํ.

จากข้อความที่ผ่านมานั้น จึงปรากฏเนื้อความว่า ถ้าปราศจากสมาธิ การพัฒนาปัญญาย่อมเป็นไปไม่ได้ และต้องสังเกตว่า คัมภีร์นี้และวิสุทธิมรรค(หมายถึงวิมุตติมรรคและวิสุทธิมรรค) เริ่มต้นด้วยคำว่า "สีล" ดำเนินไปสู่ "สมาธิ" และมาถึง "ปัญญา" พร้อมด้วยเรื่องวิสุทธิ ๗ (สตฺตวิสุทฺธิ, M.I,149-150) และสิกขา ๓(อธิสีลสิกขา, อธิจิตตสิกขา และอธิปัญญาสิกขา, ที.ปา.๑๑/๓๐๕/๑๙๖=D.III,219)

๒ อภิ.สํ.๓๔/๗๙/๓๔(Cp.Dhs.11, para.16) ยา ตสฺมึ สมเย ปญฺญา ปชานนา วิจโย ปวิจโย ธมฺมวิจโย สลฺลกฺขณา อุปลกฺขณา ปจฺจุปลกฺขณา ปณฺฑิจฺจํ โกสลฺลํ เนปุญฺญํ เวภพฺยา จินฺตา อุปปริกฺขา ภูรี เมธา ปริณายิกา วิปสฺสนา สมฺปชญฺญํ ปโตโท ปญฺญา ปญฺญินฺทฺริยํ ปญฺญาพลํ ปญฺญาสตฺถํ ปญฺญาปาสาโท ปญฺญาอาโลโก ปญฺญาปชฺโชโต ปญฺญารตนํ อโมโห ธมฺมวิจโย สมฺมาทิฏฺฐิ; อิทํ ตสฺมึ สมเย ปญฺญินฺทฺริยํ โหติ.

๓ อภิ.สํ.๓๔/๕๙๔/๑๘๑(Cp.Dhs.125 para.584) โลกิยํ สาสวํ สํโยชนิยํ โอฆนิยํ, โยคนิยํ นีวรณิยํ ปรามฏฺฐํ อุปาทานิยํ สงฺกิเลสิกํ.

๔ ที.ปา.๑๑/๓๐๕/๑๙๖(D.III,219) จินฺตามยา ปญฺญา, สุตมยา ปญฺญา, ภาวนามยา ปญฺญา(=จินฺตามยาทีสุ อยํ วิตฺถาโร. ตตฺถ กตมา จินฺตามยา ปญฺญา ? โยควิหิเตสุ วา กมฺมา-ยตเนสุ โยควิหิเตสุ วา สิปฺปายตเนสุ โยควิหิเตสุ วา วิชฺชาฏฺฐาเนสุ กมฺมสฺสกตํ วา สจฺจานุโลมิกํ วา รูปํ อนิจฺจนฺติ วา ฯลฯ วิญฺญาณํ อนิจฺจนฺติ วา ยํ เอวรูปํ อนุโลมิกํ ขนฺตึ ทิฏฺฐึ รุจึ มุตึ เปกฺขํ ธมฺม-นิชฺฌานขนฺตึ ปรโต อสุตฺวา ปฏิลภติ; อยํ วุจฺจติ จินฺตามยา ปญฺญา. โยควิหิเตสุ วา กมฺมายตเนสุ ฯเปฯ ธมฺมนิชฺฌานขนฺตึ ปรโต สุตฺวา ปฏิลภติ; อยํ วุจฺจติ สุตมยา ปญฺญา. ตตฺถ กตมา ภาวนามยา ปญฺญา? สพฺพาปิ สมาปนฺนสฺส ปญฺญา ภาวนามยา ปญฺญา. ที.ปา.อฏฺฐ.๗/๓๐๕/๑๙๗=Sv.III,1002

๕ ที.ปา.๑๑/๓๐๕/๑๙๗(D.III,220) ตีณิ โกสลฺลานิ : อายโกสลฺลํ, อปายโกสลฺลํ, อุปายโกสลฺลํ โกสลฺเลสุ อาโยติ วุฑฺฒิ, อปาโยติ อวุฑฺฒิ. ตสฺส ตสฺส การณํ อุปาโย. เตสํ ปชานนํ โกสลฺลํ. วิตฺถาโร ปน วิภงฺเค (325-326) วุตฺโตเยว. วุตฺตํ เหตํ; ตตฺถ กตมํ อายโกสลฺลํ ? อิเม เม ธมฺเม มนสิกโรโต อนุปฺปนฺนา เจว อกุสลา ธมฺมา น อุปฺปชฺชนฺติ, อุปฺปนฺนา จ อกุสลา ธมฺมา นิรุชฺฌนฺติ. อิเม วา ปน เม ธมฺเม มนสิกโรโต อนุปฺปนฺนา เจว กุสลา ธมฺมา อุปฺปชฺชนฺติ, อุปฺปนฺนา จ กุสลา ธมฺมา ภิยฺโยภาวาย เวปุลฺลาย ภาวนาย ปาริปูริยา สํวตฺตนฺติ. ยา ตตฺถ ปญฺญา ปชานนา สมฺมาทิฏฺฐิ : อิทํ วุจฺจติ อายโกสลฺลํ. ตตฺถ กตมํ อปายโกสลฺลํ ? อิเม เม ธมฺเม มนสิกโรโต

อนุปฺปนฺนา เจว อกุสลา ธมฺมา อุปฺปชฺชนฺติ, อุปฺปนฺนา จ กุสลา ธมฺมา นิรุชฺฌนฺติ, อิเม วา ปน เม ธมฺเม มนสิกโรโต อนุปฺปนฺนา เจว กุสลา ธมฺมา น อุปฺปชฺชนฺติ, อุปฺปนฺนา จ อกุสลา ธมฺมา ภิยฺโย ภาวาย เวปุลฺลาย ภาวนาย ปริปูริยา สํวตฺตนฺติ. ยา ตตฺถ ปญฺญา ปชานนา สมฺมาทิฏฺฐิ; อิทํ วุจฺจติ อปายโกสลฺลํ. สพฺพาปิ ตตฺรุปายา ปญฺญา อุปายโกสลฺลนฺติ. อิทํ ปน อจฺจายิกกิจฺเจ วา ภเย วา อุปฺปนฺเน ตสฺส ตสฺส ติกิจฺฉนตฺถํ ฐานุปฺปตฺติยา การณชานนวเสเนว เวทิตพฺพํ. ที.ปา.อฏฺฐ.๓/๓๐๕/๒๐๐ =Sv,III,1005

๖ อภิ.วิ.๓๕/๗๗๖/๓๙๖(Cp.Vbh.326) ตีสุ ภูมีสุ กุสเล ปญฺญา อาจยคามินี ปญฺญา. จตูสุ ภูมีสุ ปญฺญา อปจยคามินี ปญฺญา. ตีสุ ภูมีสุ กิริยาวฺยากเต ปญฺญา เนว อาจยคามินี น อปจยคามินี ปญฺญา.

๗ อภิ.วิ.๓๕/๗๙๗/๓๙๙(Cp.Vbh.328) ตตฺถ กตมํ กมฺมสฺสกตํ ญาณํ? อตฺถิ ทินฺนํ, อตฺถิ ยิฏฺฐํ, อตฺถิ หุตํ, อตฺถิ สุกตทุกฺกฏานํ กมฺมานํ ผลวิปาโก, อตฺถิ อยํ โลโก, อตฺถิ ปรโลโก, อตฺถิ มาตา, อตฺถิ ปิตา, อตฺถิ สตฺตา โอปปาติกา, อตฺถิ โลเก สมณพฺราหฺมณา สมฺมคฺคตา สมฺมา-ปฏิปนฺนา เย อิมญฺจ โลกํ ปรญฺจ โลกํ สยํ อภิญฺญา สจฺฉิกตฺวา ปเวเทนฺตีติ; ยา เอวรูปา ปญฺญา-ปชานนา ฯเปฯ อโมโห ธมฺมวิจโย สมฺมาทิฏฺฐิ; อิทํ วุจฺจติ กมฺมสฺสกตํ ญาณํ, ฐเปตฺวา สจฺจานุโลมิกํ ญาณํ สพฺพาปิ สาสวา กุสลา ปญฺญา กมฺมสฺสกตํ ญาณํ.

ตตฺถ กตมํ สจฺจานุโลมิกํ ญาณํ ? รูปํ อนิจฺจนฺติ วา เวทนา อนิจฺจาติ วา สญฺญา อนิจฺจาติ วา สงฺขารา อนิจฺจาติ วา วิญฺญาณํ อนิจฺจนฺติ วา ยา เอวรูปา อนุโลมิกา ขนฺติ ทิฏฺฐิ รุจิ มติ เปกฺขา ธมฺมนิชฺฌานกฺขนฺติ; อิทํ วุจฺจติ สจฺจานุโลมิกํ ญาณํ.

จตูสุ มคฺเคสุ ปญฺญา มคฺคสมงฺคิสฺส ญาณํ.

จตูสุ ผเลสุ ปญฺญา ผลสมงฺคิสฺส ญาณํ.

มคฺคสมงฺคิสฺส ญาณํ ทุกฺเขเปตํ ญาณํ ฯเปฯ ทุกฺขนิโรธคามินียา ปฏิปทายเปตํ ญาณํ.

๘ อภิ.วิ.๓๕/๗๙๕/๔๐๐(Vbh.329) กามาวจรกุสลาวฺยากเต ปญฺญา กามาวจรา ปญฺญา. รูปาวจรกุสลาวฺยากเต ปญฺญา รูปาวจรา ปญฺญา. อรูปาวจรกุสลาวฺยากเต ปญฺญา อรูปาวจรา ปญฺญา. จตูสุ มคฺเคสุ จ จตูสุ ผเลสุ ปญฺญา อปริยาปนฺนา ปญฺญา.

๙ ที.ปา.๑๑/๓๑๐/๒๐๑(D.III,226) จตฺตาริ ญาณานิ. ธมฺเม ญาณํ, อนฺวเย ญาณํ, ปริจฺเจ ญาณํ, สมฺมติญาณํ.(=ธมฺเม ญาณนฺติ เอกปฏิเวธวเสน จตุสจฺจธมฺเม ญาณํ. จตุสจฺจพฺภนฺตเร นิโรธธมฺเม ญาณญฺจ. ยถาห "ตตฺถ กตมํ ธมฺเม ญาณํ ? จตูสุ มคฺเคสุ จตูสุ ผเลสุ ญาณํ". อนฺวเย ญาณนฺติ จตฺตาริ สจฺจานิ ปจฺจเวกฺขโต ทิสฺวา ยถา อิทานิ, เอวํ อตีเตปิ อนาคเตปิ: อิเมว ปญฺจกฺขนฺธา ทุกฺขสจฺจํ, อยเมว ตณฺหาสมุทยสจฺจํ, อยเมว นิโรโธ นิโรธสจฺจํ, อยเมว มคฺโค

๓๕๘

มคฺคสจฺจนฺติ, เอวํ ตสฺส ญาณสฺส อนุคติยํ ญาณํ. เตนาห "โส อิมินา ธมฺเมน ญาเณน ทิฏฺเฐน ปตฺเตน วิทิเตน ปริโยคาฬฺเหน อตีตานาคเตน ยํ นเยติ. ปริจฺเจญาณนฺติ ปรสํ จิตฺตปริจฺเฉเท ญาณํ. ยถาห "ตตฺถ กตมํ ปริจฺเจ ญาณํ ? อิธ ภิกฺขุ ปรสตฺตานํ ปรปุคฺคลานํ เจตสา เจโต ปริจฺจ ปชานาตีติ วิตฺถาเรตพฺพํ. ฐเปตฺวา ปน อิมานิ ตีณิ ญาณานิ อวเสสํ สมฺมติญาณํ นาม. ยถาห "ตตฺถ กตมํ สมฺมุติญาณํ ? ฐเปตฺวา ธมฺเม ญาณํ, ฐเปตฺวา อนฺวเย ญาณํ, ฐเปตฺวา ปริจฺเจ ญาณํ อวเสสํ สมฺมุติญาณํ นามนฺติ. ที.ปา.อฏฺฐ.๓/๓๑๐/๒๑๗=Sv.III,1019-1020

๑๐ อภิ.วิ.๓๕/๗๙๗/๔๐๒(Vbh.330) ตตฺถ กตมา ปญฺญา อาจยาย โน อปจยาย ? กามาวจรกุสเล ปญฺญา อาจยาย โน อปจยาย. จตูสุ มคฺเคสุ ปญฺญา อปจยาย โน อาจยาย. รูปาวจรอรูปาวจรกุสเล ปญฺญา อาจยาย เจว อปจยาย จ. อวเสสา ปญฺญา เนว อาจยาย โน อปจยาย.

๑๑ อภิ.วิ.๓๕/๗๙๘/๔๐๒(Ibid.) ตตฺถ กตมา ปญฺญา นิพฺพิทาย โน ปฏิเวธาย ? ยาย ปญฺญาย กาเมสุ วีตราโค โหติ, น จ อภิญฺญาโย ปฏิวิชฺฌติ, น จ สจฺจานิ; อยํ วุจฺจติ ปญฺญา นิพฺพิทาย โน ปฏิเวธาย. สฺวาว ปญฺญาย กาเมสุ วีตราโค สมาโน อภิญฺญาโย ปฏิวิชฺฌติ, น จ สจฺจานิ; อยํ วุจฺจติ ปญฺญา ปฏิเวธาย โน นิพฺพิทาย. จตูสุ มคฺเคสุ ปญฺญา นิพฺพิทาย เจว ปฏิเวธาย จ. อวเสสา ปญฺญา เนว นิพฺพิทาย โน ปฏิเวธาย.

๑๒ อภิ.วิ.๓๕/๘๐๐/๔๐๓(Ibid.293,331) ตตฺถ กตมา จตสฺโส ปฏิสมฺภิทา ? อตฺถปฏิสมฺภิทา, ธมฺมปฏิสมฺภิทา, นิรุตฺติปฏิสมฺภิทา, ปฏิภาณปฏิสมฺภิทา. อตฺเถ ญาณํ อตฺถปฏิสมฺภิทา. ธมฺเม ญาณํ ธมฺมปฏิสมฺภิทา. ตตฺร ธมฺมนิรุตฺตาภิลาเป ญาณํ นิรุตฺติปฏิสมฺภิทา. ญาเณสุ ญาณํ ปฏิภาณปฏิสมฺภิทา. อิมา จตสฺโส ปฏิสมฺภิทา.

๑๓ อภิ.วิ.๓๕/๗๒๐/๓๖๐(Vbh.293) เหตุมฺหิ ญาณํ ธมฺมปฏิสมฺภิทา. เหตุผเล ญาณํ อตฺถปฏิสมฺภิทา. ตตฺร ธมฺมนิรุตฺตาภิลาเป ญาณํ นิรุตฺติปฏิสมฺภิทา. ญาเณสุ ญาณํ ปฏิภาณ-ปฏิสมฺภิทา.

๑๔ อภิ.วิ.๓๕/๗๑๙/๓๕๙(Ibid.) ทุกฺเข ญาณํ อตฺถปฏิสมฺภิทา. ทุกฺขสมุทเย ญาณํ ธมฺมปฏิสมฺภิทา. ทุกฺขนิโรเธ อตฺถปฏิสมฺภิทา. ทุกฺขนิโรธคามินิยา ปฏิปทาย ญาณํ ธมฺมปฏิ-สมฺภิทา. ตตฺร ธมฺมนิรุตฺตาภิลาเป ญาณํ นิรุตฺติปฏิสมฺภิทา. ญาเณสุ ญาณํ ปฏิภาณปฏิสมฺภิทา.

๑๕ อภิ.วิ.๓๕/๗๒๔/๓๖๗(Vbh.294) อิธ ภิกฺขุ ธมฺมํ ชานาติ สุตฺตํ เคยฺยํ เวยฺยากรณํ คาถํ อุทานํ อิติวุตฺตกํ ชาตกํ อพฺภุตธมฺมํ เวทลฺลํ; อยํ วุจฺจติ ธมฺมปฏิสมฺภิทา. โส ตสฺส ตสฺเสว ภาสิตสฺส อตฺถํ ชานาติ "อยํ อิมสฺส ภาสิตสฺส อตฺโถ, อยํ อิมสฺส ภาสิตสฺส อตฺโถติ; อยํ วุจฺจติ อตฺถปฏิสมฺภิทา. ตตฺร ธมฺมนิรุตฺตาภิลาเป ญาณํ นิรุตฺติปฏิสมฺภิทา. ญาเณสุ ญาณํ ปฏิภาณ-ปฏิสมฺภิทา.

๑๖ อภิ.วิ.๓๕/๗๒๕/๓๖๒(Vbh.296) ยสฺมึ สมเย อกุสลํ จิตฺตํ อุปฺปนฺนํ โหติ โสมนสฺสสหคตํ ทิฏฺฐิคตสมฺปยุตฺตํ, รูปารมฺมณํ วา ฯเปฯ ธมฺมารมฺมณํ วา ยํ ยํ วา ปนารพฺภ, ตสฺมึ สมเย ผสฺโส โหติ ฯเปฯ อวิกฺเขโป โหติ: อิเม ธมฺมา อกุสลา. อิเมสุ ธมฺเมสุ ญาณํ ธมฺมปฏิสมฺภิทา. เตสํ วิปาเก ญาณํ อตฺถปฏิสมฺภิทา. ยาย นิรุตฺติยา เตสํ ธมฺมานํ ปญฺญตฺติ โหติ, ตตฺร ธมฺมนิรุตฺตาภิลาเป ญาณํ นิรุตฺติปฏิสมฺภิทา. เยน ญาเณน ตานิ ญาณานิ ชานาติ: อิมานิ ญาณานิ อิทํ อตฺถโชตกานีติ, ญาเณสุ ญาณํ ปฏิภาณปฏิสมฺภิทา.

๑๗ ที.ปา.๑๑/๓๑๐/๒๐๒(D.III,227) ทุกฺเข ญาณํ, สมุทเย ญาณํ, นิโรเธ ญาณํ, มคฺเค ญาณํ.

เชิงอรรถบทที่ ๑๑ ตอนที่ ๑

๑ อภิ.สํ. ๓๔/๕๘๔/๑๖๗ (Dhs.124,para.584) ตตฺถ กตมํ สพฺพํ รูปํ ? จตฺตาโร จ มหาภูตา จตุนฺนญฺจ มหาภูตานํ อุปาทาย รูปํ; อิทํ วุจฺจติ สพฺพํ รูปํ www.watprayoon.com

๒ วิสุทฺธิ. ๒/๑๖๙ (Cp.Vis.Mag.351-352) โย อิมสฺมึ กาเย ถทฺธภาโว วา ขรภาโว วา อยํ ปฐวีธาตุ; โย อาพนฺธนภาโว วา, ทฺรวภาโว วา, อยํ อาโปธาตุ; โย ปริปาจนภาโว วา อุณฺหภาโว วา, อยํ เตโชธาตุ; โย วิตฺถมฺภนภาโว วา สมุทีรณภาโว วา อยํ วาโยธาตูติ เอวํ สงฺขิตฺเตน ธาตุโย ปริคฺคเหตฺวา ปุนปฺปุนํ; ปฐวีธาตุ อาโปธาตูติ ธาตุมตฺตโต นิสฺสตฺตโต นิชฺชีวโต อาวชฺชิตพฺพํ มนสิกาตพฺพํ ปจฺจเวกฺขิตพฺพํ. www.watprayoon.com

๓ วิสุทฺธิ. ๗/๑๑ (Cp.a.-Vis.Mag.444) จกฺขุ โสตํ ฆานํ ชิวฺหา กาโย รูปํ สทฺโท คนฺโธ รโส อิตฺถินฺทฺริยํ ปุริสินฺทฺริยํ ชีวิตินฺทฺริยํ หทยวตฺถุ กายวิญฺญตฺติ วจีวิญฺญตฺติ อากาสธาตุ รูปสฺส ลหุตา รูปสฺส มุทุตา รูปสฺส กมฺมญฺญตา รูปสฺส อุปจโย รูปสฺส สนฺตติ รูปสฺส ชรตา รูปสฺส อนิจฺจตา กวฬิงฺการา อาหาโร. ในวิมุตติมรรคมีอุปาทายรูป ๒๖ โดยเพิ่มชาติรูปและมิทธรูป

(b.-รูปารูป 1) จกฺขุธาตุ โสตธาตุ...กายธาตุ รูปธาตุ สทฺทธาตุ...โผฏฺฐพฺพธาตุ อิตฺถินฺทฺริยํ ปุริสินฺทฺริยํ ชีวิตินฺทฺริยํ หทยวตฺถุ อากาสธาตุ กายวิญฺญตฺติ วจีวิญฺญตฺติ รูปสฺส ลหุตา รูปสฺส มุทุตา รูปสฺส กมฺมญฺญตา รูปสฺส อุปจโย รูปสฺส สนฺตติ รูปสฺส ชรตา รูปสฺส อนิจฺจตา กวฬิงฺการา อาหาโร เจติ เอวํ อฏฺฐวีสติวิเธสุ รูเปสุ อาทิโต (ปฏฺฐาย) จตุพฺพิธํ รูปํ ภูตรูปํ นาม เสสํ อุปาทายรูปํ นาม www.watprayoon.com

๔ วิสุทฺธิ. ๗/๑๙ มิทฺธรูปํ (Cp. a.-Vis.Mag.450) อฏฺฐกถายํ ปน พลรูปํ ... โรครูปํ เอกจฺจานมเตน มิทฺธรูปนฺติ เอวํ อญฺญานิปิ รูปานิ อาหริตฺวา อทฺธา มุนีสิ สมฺพุทฺโธ นตฺถิ นีวรณา ตติอาทีนิ วตฺวา มิทฺธรูปํ ตาว นตฺถิเยวาติ ปฏิกฺขิตฺตํ(เอกจฺจานนฺติ อภยคิริวาสีนํ ปรมตฺถมญฺชุสา มหาจุฬาฯ วิสุทฺธิมคฺคมหาฏีกา เล่ม ๒ หน้า ๑๑๕ Pm.455, Dhammananda,sEd.)

อภิธมฺมาวตาร ม. ๙๘-๙๙ หน้า ๑๐๖-๑๐๗ (b.- Abhv.72) ตตฺถ : "สโมธานนฺ"ติ สพฺพเมว อิทํ รูปํ สโมธานโต ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ จกฺขฺวายตนํ ฯเปฯ ชรตา อนิจฺจตาติ อฏฺฐวีสติวิธํ โหติ ; อิโต อญฺญํ รูปํ นาม นตฺถิ เกจิ ปน มิทฺธโวทิโน มิทฺธรูปํ นาม อตฺถีติ วทนฺติ, เต "อทฺธา มุนีสิ สมฺพุทฺโธ นตฺถิ นีวรณา ตวาติ จ. ถีนมิทฺธนีวรณํ นีวรณํ จ เอวํ อวิชฺชานีวรเณน นีวรณสมฺปยุตฺตนฺติ สมฺปยุตฺตวจนโต จ; มหาปกรเณ ปฏฺฐาเนะ นีวรณํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ นีวรโณ ธมฺโม อุปฺปชฺชติ น ปุเรชาตปจฺจยาติ จ; "อรูเปปิ กามจฺฉนฺทนีวรณํ ปฏิจฺจ ถีนมิทฺธอุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจาวิชฺชานีวรณานีติ เอวํ อาทีหิ วิรุชฺฌนโต อรูปํ เอว มิทฺธนฺติ ปฏิกฺขิตพฺพา.

อภิธมฺมาวตาร ม. ๗๖ หน้า ๑๐๗ (p.698) อรูเปปิ ปเนตสฺส, มิทฺธสฺส อุปฺปตฺติ-ปาฐโต, นิฏฺฐํ เอตฺถ อาคนฺตพฺพํ, น ตํ รูปนฺติ วิญฺญุนา.

๕ ม.มู. ๑๒/๒๐๔/๑๗๒ (M.III,285) จกฺขุญฺจ ภิกฺขเว ปฏิจฺจ รูเป จ อุปฺปชฺชติ จกฺขุวิญฺญาณํ.

๖ สํ.สฬ. ๑๘/๑๔๖/๑๒๔ (S.IV,132) จกฺขุํ ภิกฺขเว ปุราณกมฺมํ อภิสงฺขตํ อภิสญฺเจติตํ เวทนียํ ทฏฺฐพฺพํ ฯเปฯ ชิวฺหา ปุราณกมฺมํ อภิสงฺขตา อภิสญฺเจติตา เวทนิยา ทฏฺฐพฺพา ... มโน ปุราณกมฺมํ อภิสงฺขโต อภิสํเจตยิโต เวทนิโย ทฏฺฐพฺโพ.

๗ วิสุทฺธิ. ๗/๑๔; อภิธมฺมาวตาร ม. ๙๐ และ ๖๕๖ หน้า ๙๙; อฏฺฐสาลินี ๑/๕๙๖/๖๖ (Vis.Mag.446; Abhmv.66; Dhs..A.307)

วุตฺตมฺปิ เจตํ ธมฺมเสนาปตินา
เยน จกฺขุปฺปสาเทน รูปานิ สมนุปสฺสติ
ปริตฺตํ สุขุมญฺเจตํ อูกาสิรสมูปมนฺติ

๘ อภิธมฺมาวตาร ม. ๖๕๗ หน้า ๙๙ (Cp.Abhmv.66) สุณาตีติ โสตํ; ตํ ตนุตพฺพ-โลมาจิเต องฺคุลิเวธกสณฺฐาเนปเทเส วุตฺตปฺปการาหิ ธาตูหิ กตูปการํ อุตุจิตฺตอาหาเรหิ อุปตฺถมฺภิยมานํ อายุนา ปริปาลิยมานํ โสตวิญฺญาณาทีนํ วตฺถุทฺวารภาวํ สาธยมานํ ติฏฺฐติ.

๙ อภิธมฺมาวตาร ม. ๖๕๗ หน้า ๙๙ (Cp.Ibid.) ฆายตีติ ฆานํ, ตํ สสมฺภารฆานวิลสฺส อนฺโต อชปทสณฺฐาเน ปเทเส ยถาวุตฺตปฺปการํ หุตฺวา ติฏฺฐติ.

๑๐ อภิธมฺมาวตาร ม. ๖๕๗ หน้า ๙๙ (b.–Abhmv.66) สายเตติ ชิวฺหา; ชีวิตํ อวหายตีติ วา ชิวฺหา; สา สสมฺภารชิวฺหามชฺฌสฺส อุปริ อุปฺปลทลคฺคสณฺฐาเน ปเทเส ยถาวุตฺตปฺปการา หุตฺวา ติฏฺฐติ.

๑๑ อภิธมฺมาวตาร ม. ๓.๖๙๕ หน้า ๑๐๖ (Abhmv.71) รูปทั้งหมดมีเพียง ๒๘ อย่างเท่านั้น คาถาที่ 695 ว่า

ภูตรูปานิ จตฺตาริ อุปาทา จตุวีสติ
อฏฺฐวีสติ รูปานิ สพฺพาเยว ภวนฺตีหิ.

วิมุตติมรรคเพิ่มชาติรูปและมิทธรูปจึงทำให้อุปาทายรูปมี ๒๖

๑๒ จกฺขุทสก, โสตทสก, ฆานทสก, กายทสก, อิตฺถินฺทฺริยทสก, ปุริสินฺทฺริยทสก, อายตนทสกกลาป(สำหรับ หทยวตฺถุ อาจใช้เป็น ชีวิตนวกทสก)

๑๓ อภิธมฺมตฺถสงฺคห ๕๕/๔๖ (Abhms.Ch.Vi,10) จตุสมุฏฺฐานรูปากลาปสนฺตติ กามโลเก ทีปชาลา วิย นที โสโต วิย

๑๔ อภิธมฺมาวตาร ม.๑๐๕ (๗๔๖) หน้า ๑๑๔ (Abhmv.77.v.746)

คพฺภเสยฺยกสตฺตสฺส ปฏิสนฺธิกฺขเณ ปน
ตึส รูปานิ ชายนฺติ สภาวสฺเสว เทหิโน

๑๕ อภิธมฺมาวตาร ม. ๑๐๕ (๗๔๗) หน้า ๑๑๔ (a.-Ibid.v.747)

อภาวคพฺภเสยฺยานํ อณฺฑชานญฺจ วีสติ
ภวนฺติ ปน รูปานิ กายวตฺถุวเสน ตุ

วิภงฺค.อฏฺฐกถา ๒๖๘/๑๘๓ (b.-Cp.Vbh.a.169-170) เอวํ ปวตฺตมาเน จ เอตสฺมึ นามรูเป ยสฺมา อภาวคพฺภเสยฺยานํ อณฺฑชานญฺจ ปฏิสนฺธิกฺขเณ วตฺถุกายวเสน รูปโต เทฺว สนฺตติสีสานิ ตโย จ อรูปิโน ขนฺธา ปาตุภวนฺติ, ตสฺมา เตสํ วิตฺถาเรน รูปารูปโต วีสติธมฺมา ตโย จ อรูปิโน ขนฺธาติ เอเต วีสติธมฺมา วิญฺญาณปจฺจยา นามรูปนฺติ เวทิตพฺพา.

๑๖ ที.ปาฏิ. ๑๑/๓๐๕/๑๙๕ (D.III,217) ติวิเธน รูปสงฺคโห สนิทสฺสนสปฺปฏิฆํ รูปํ อนิทสฺสนสปฺปฏิฆํ รูปํ อนิทสฺสนอปฺปฏิฆํ รูปํ สนิทสฺสนาทีสุ อตฺตานํ อารพฺภ ปวตฺเตน จกฺขุวิญฺญาเณน สงฺขาเตน สหนิทสฺสเนนาติ สนิทสฺสนํ. จกฺขุปฏิหนนสมตฺถโต สหปฏิเฆนาติ สปฺปฏิฆํ. ตํ อตฺถโต รูปายตนํ เอว. จกฺขุวิญฺญาณสงฺขาตํ นาสฺส นิทสฺสนนฺติ อนิทสฺสนํ. โสตาทิปฏิหนนสมตฺถโต สหปฏิเฆนาติ สปฺปฏิฆํ. ตํ อตฺถโต จกฺขฺวายตนํ อาทีนิ นวายตนานิ. วุตฺตปฺปการํ นาสฺส นิทสฺสนนฺติ อนิทสฺสนํ. นาสฺส ปฏิโฆติ อปฺปฏิฆํ ตํ อตฺถโต ฐเปตฺวา ทสายตนานิ อวเสสํ สุขุมรูปํ. สุมงฺคลวิลาสินี ๗/๓๐๕/๑๙ (Sv.III,997)

๑๗ สํ.สฬ. ๑๘/๒๗๐/๒๑๒ (S.IV,231-232) กตมา จ ภิกฺขเว เวทนา. กายิกา จ เจตสิกา จ. อิมา วุจฺจนฺติ ภิกฺขเว เทฺว เวทนา. กตมา จ ภิกฺขเว ติสฺโส เวทนา. สุขา เวทนา ทุกฺขา เวทนา อทุกฺขมสุขา เวทนา. อิมา วุจฺจนฺติ ภิกฺขเว ติสฺโส เวทนา.

๑๘ สํ.สฬ. ๑๘/๒๗๐/๒๑๒ (Ibid.232) กตมา จ ภิกฺขเว ปญฺจ เวทนา. สุขินฺทฺริยํ ทุกฺขินฺทฺริยํ โสมนสฺสินฺทฺริยํ โทมนสฺสินฺทฺริยํ อุเปกฺขินฺทฺริยํ. อิมา วุจฺจนฺติ ภิกฺขเว ปญฺจ เวทนา.

๑๙ สํ.สฬ. ๑๘/๒๗๐/๒๑๓ (S.IV,232) กตมา จ ภิกฺขเว ฉตฺตึส เวทนา. ฉ เคหสิตานิ โสมนสฺสานิ ฉ เนกฺขมฺมสิตานิ โสมนสฺสานิ ฉ เคหสิตานิ โทมนสฺสานิ ฉ เนกฺขมฺมสิตานิ โทมนสฺสานิ ฉ เคหสิตา อุเปกฺขา ฉ เนกฺขมฺมสิตา อุเปกฺขา อิมา วุจฺจนฺติ ภิกฺขเว ฉตฺตึส เวทนา.

๒๐ ที.ปาฏิ. ๑๑/๓๐๕/๑๙๔ (D.III,215) ติสฺโส อกุสลสญฺญา กามสญฺญา วฺยาปาท-สญฺญา วิหึสาสญฺญา ติสฺโส กุสลสญฺญา เนกฺขมฺมสญฺญา อวฺยาปาทสญฺญา อวิหึสาสญฺญา.

๒๑ อํ.จตุกฺก. ๒๑/๔๙/๕๘ (A.II,52) อนิจฺเจ ภิกฺขเว นิจฺจนฺติ สญฺญาวิปลฺลาโส จิตฺตวิปลฺลาโส ทิฏฺฐิวิปลฺลาโส, อทุกฺเข ภิกฺขเว ทุกฺขนฺติ สญฺญาวิปลฺลาโส...., อนตฺตนิ ภิกฺขเว อตฺตาติ สญฺญาวิปลฺลาโส...,อสุเภ ภิกฺขเว สุภนฺติ สญฺญาวิปลฺลาโส จิตฺตวิปลฺลาโส ทิฏฺฐิ-วิปลฺลาโส...

อนิจฺเจ ภิกฺขเว อนิจฺจนฺติ น สญฺญาวิปลฺลาโส ..., ทุกฺเข ภิกฺขเว ทุกฺขนฺติ น สญฺญาวิปลฺลาโส..., อนตฺตนิ ภิกฺขเว อนตฺตาติ น สญฺญาวิปลฺลาโส..., อสุเภ ภิกฺขเว อสุภนฺติ น สญฺญาวิปลฺลาโส..., อนิจฺเจ นิจฺจสญฺญิโน ทุกฺเข จ สุขสญฺญิโน อนตฺตนิ จ อตฺตาติ อสุเภ สุภสญฺญิโน มิจฺฉาทิฏฺฐิคตา สตฺตา...

อนิจฺจํ อนิจฺจโต ทุกฺขํ ทุกฺขมทฺทกฺขุ ทุกฺขโต
อนตฺตนิ อนตฺตาติ อสุภํ อสุภมทฺทสุํ
สมฺมาทิฏฺฐิสมาทานา สพฺพทุกฺขํ อุปจฺจคุนฺติ.

๒๒ อภิ.วิ. ๓๕/๒๐๔/๑๒๓ (Vbh.102,104) รูปสญฺญา โลเก ปิยรูปํ สาตรูปํ เอตฺเถสา ตณฺหา ปหียมานา ปหียติ, เอตฺถ นิรุชฺฌมานา นิรุชฺฌติ. สทฺทสญฺญา ฯเปฯ คนฺธสญฺญา ... รสสญฺญา...โผฏฺฐพฺพสญฺญา ...ธมฺมสญฺญา โลเก ปิยรูปํ เอตฺเถสา ตณฺหา ปหียมานา ปหียติ, เอตฺถ นิรุชฺฌมานา นิรุชฺฌติ.

๒๓ วิ.ถงฺค.อ. ๒/๑๔/๒๐ (Cp.Vbh.–a.19) จกฺขุสมฺผสฺสชา สญฺญาติอาทีนิ อติตา ทิวเสน นิทฺทิฏฺฐสญฺญํ สภาวโต ทสฺเสตุํ วุตฺตานิ. ตตฺถ จกฺขุสมฺผสฺสโต, จกฺขุสมฺผสฺเส วา ชาตา จกฺขุสมฺผสฺสชา นาม. เสเสสุปิ เอเสว นโย. เอตฺถ จ ปุริมา ปญฺจ จกฺขุปฺปสาทาทิวตฺถุกา ว. มโนสมฺผสฺสชา หทยวตฺถุกาปิ อวตฺถุกาปิ. สพฺพาจตุภูมิกา สญฺญา.

๒๔ ผสฺส,เจตนา,วิตกฺก,วิจาร, ปีติ, สทฺธา, วิริย, สติ, สมาธิ, ปญฺญา, ชีวิตินฺทฺริย, นีวรณ,(ปหีนา) อโทส, หิริ, โอตฺตปฺป, ปสฺสทฺธิ, ฉนฺท, อธิโมกฺข, อุเปกฺขา, มนสิการ, โลภ, โทส, โมห, มาน, ทิฏฺฐิ, อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจ,(ในการแปลความหมาย คำว่า ถีน ใช้แทนคำว่า กุกฺกุจฺจ) โกสชฺช, อหิริ, อโนตฺตปฺป.

๒๕ สํ.นิ. ๑๖/๖๔/๑๐๐ (S.II,103) เสยฺยถาปิ ภิกฺขเว กูฏาคารํ วา กูฏาคารสาลา วา อุตฺตราย วา ทกฺขิณาย วา ปาจีนาย วา วาตปานา สุริเย อุคฺคจฺฉนฺเต วาตปาเนน รสฺมิ ปวิสิตฺวา กุวาสฺส ปติฏฺฐิตาติ ? ปจฺฉิมาย ภนฺเต ภิตฺติยนฺติ. ปจฺฉิมกาเล ภิกฺขเว ภิตฺติ นาสฺส กุวาสฺส ปติฏฺฐิตาติ ? ปฐวิยํ ภนฺเตติ. ปฐวี เจ ภิกฺขเว นาสฺส กุวาสฺส ปติฏฺฐิตาติ ? อาปสฺมึ ภนฺเตติ อาโป เจ ภิกฺขเว นาสฺส กุวาสฺส ปติฏฺฐิตาติ ? อปฺปติฏฺฐิตา ภนฺเตติ. เอวํ โข ภิกฺขเว, กวฬิงฺการเร เจ อาหาเร นตฺถิ ราโค นตฺถิ นนฺทิ นตฺถิ ตณฺหา ฯเปฯ ผสฺเส เจ ภิกฺขเว ฯเปฯ มโนสญฺเจตนาย เจ ภิกฺขเว อาหาเร ฯเปฯ วิญฺญาเณ เจ ภิกฺขเว อาหาเร นตฺถิ ราโค นตฺถิ นนฺทิ นตฺถิ ตณฺหา อปฺปติฏฺฐิตํ ตตฺถ วิญฺญาณํ อวิรุฬฺหํ.

๒๖ สํ.มหา. ๑๙/๑๐๕๘/๓๕๙ (S.V.347) สปฺปุริสสํเสโว หิ ภนฺเต โสตาปตฺติองฺคํ สทฺธมฺมสฺสวนํ โสตาปตฺติองฺคํ โยนิโสมนสิกาโร โสตาปตฺติองฺคํ ธมฺมานุธมฺมปฏิปตฺติ โสตาปตฺติองฺคนฺติ.

๒๗ ขุ.ปฏิ.อฏฺฐ. ๒/๒๐๔/๑๖๙ (Pts.-a.II,547) อฏฺฐสํเวควตฺถูนิ นาม: ชาติชราพฺยาธิมรณานิ จตฺตาริ, อปายทุกฺขํ ปญฺจมํ อตีเต วฏฺฏมูลกํ ทุกฺขํ อนาคเต วฏฺฏมูลกํ ทุกฺขํ, ปจฺจุปฺปนฺเน อาหารปริเยฏฺฐิมูลกํ ทุกฺขนฺติ.

๒๘ ขุ.จูฬ. ๓๐/๑๑๓/๒๒๗ (Sn.v.1142)

ปสฺสามิ นํ มนสา จกฺขุนาว
รตฺตินฺทิวํ พฺราหฺมณ อปฺปมตฺโต
นมสฺสมาโน วิวเสมิ รตฺตึ
เตเนว มญฺญามิ อวิปฺปวาสํ.

๒๙ ที.สี. ๙/๒๓๑/๗๖ (D.I,75) เสยฺยถาปิ มหาราชา อุปฺปลินิยํ ปทุมินิยํ ปุณฺฑรีกินิยํ อปฺเปกจฺจานิ อุปฺปลานิ วา ปทุมานิ วา ปุณฺฑรีกานิ วา อุทเก ชาตานิ อุทเก สํวฑฺฒานิ อุทกานุคฺคตานิ อนฺโต นิมุคฺคาโปสีนี, ตานิ ยาว จ อคฺคา ยาว มูลา สีเตน วารินา อภิสนฺนานิ ปริสนฺนานิ ปริปูรานิ ปริปฺผุฏฺฐานิ นาสฺส กิญฺจิ สพฺพาวนฺตํ อุปฺปลานํ วา ปทุมานํ วา ปุณฺฑรีกานํ วา สีเตน วารินา อปฺผุฏฺฐํ อสฺส.

๓๐ ขุ.ธ. ๒๕/๑๒๗/๓๘ (a.-Dh.v,123) วิสํ ชีวิตุกาโมว ปาปานิ ปริวชฺชเย.

ม.ม. ๑๙/๖๕/๔๘ (b.-M.II,260) เสยฺยถาปิ สุนกฺขตฺต อาปานียกํโส วณฺณสมฺปนฺโน คนฺธสมฺปนฺโน โส จ โข วิเสน สํสฏฺโฐ; อถ ปุริโส อาคจฺเฉยฺย ชีวิตุกาโม อมริตุกาโม ทุกฺขปฏิกฺกูโล. ตํ กึ มญฺญสิ สุนกฺขตฺต ? อปิ นุ โส ปุริโส อมุํ อาปณียกํสํ ปิเวยฺยํ ชญฺญา: อิมาหํ ปิตฺวา มรณํ วา นิคจฺฉามิ มรณมตฺตํ วา ทุกฺขนฺติ ? โน เหตํ ภนฺเต.

๓๑ ขุ.เถร. ๒๖/๑๑๔๑/๔๑๔ (a.-Th.v,1138)

ตถา ตุ กสฺสามิ ยถาปิ อิสฺสโร
ยํ ลพฺภติ เตนปิ โหตุ เม อลํ
ตํ ตํ กริสฺสามิ ยถา อตนฺทิโต
พิฬารภสฺตํ วา ยถา สุมทฺทิตํ.

ม.มู. ๑๒/๒๓๑/๑๙๔ (b.-M.I,128-129) เสยฺยถาปิ ภิกฺขเว พิฬารภสฺตา มทฺทิตา สุมทฺทิตา สุปริมทฺทิตา มุทุกา ตูลินี ฉินฺนสสฺสรา ฉินฺนพพฺภรา อถ ปุริโส อาคจฺเฉยฺย กฏฺฐํ วา กถลํ วา อาทาย, โส เอวํ วเทยฺย: อหํ อิมํ พิฬารภสฺตํ มทฺทิตํ สุมทฺทิตํ ปริมทฺทิตํ มุทุกํ ตูลินึ ฉินฺนสสฺสรํ ฉินฺนพพฺภรํ กฏฺเฐน วา" กถเลน วา สรสรํ กริสฺสามิ ภรภรํ กริสฺสามีติ. ตํ กึ มญฺญถ ภิกฺขเว อปิ นุ โส ปุริโส อมุํ พิฬารภสฺตึ มทฺทิตํ ...กฏฺเฐน วา เหตํ ภนฺเต, ตํ กิสฺส เหตุ: อสุ หิ ภนฺเต พิฬารภสฺตา มทฺทิตา สุมทฺทิตา สุปริมทฺทิตา มุทุกา ตูลินี ฉินฺนสสฺสรา ฉินฺนพพฺภรา สา น สุกรา กฏฺเฐน วา กถเลน วา สรสรํ กาตุํ ภรภรํ กาตุํ ยาวเทว จ ปน โข ภิกฺขเว ปญฺจิเม วจนปถา เยหิ

โว ปเร วทมานา วเทยฺยุํ: กาเลน วา อกาเลน วา ภูเตน วา อภูเตน วา สณฺเหน วา ... ผรุเสน วา อตฺถสํหิเตน วา อนตฺถสํหิเตน วา; เมตฺตจิตฺตา วา ภิกฺขเว ปเร วทมานา วเทยฺยุํ โทสนฺตรา วา. ตตฺรปิ โข ภิกฺขเว เอวํ สิกฺขิตพฺพํ: น เจว โน จิตฺตํ วิปริณตํ ภวิสฺสติ น จ ปาปิกํ วาจํ นิจฺฉาเรสฺสาม หิตานุกมฺปี จ วิหริสฺสาม, เมตฺตจิตฺตา น โทสนฺตรา, ตญฺจ ปุคฺคลํ เมตฺตาสหคเตน เจตสา วิปุเลน มหคฺคเตน อปฺปมาเณน อเวเรน อพฺยาปชฺเฌน ผริตฺวา วิหริสฺสามาติ. เอวํ หิ โว ภิกฺขเว สิกฺขิตพฺพํ.

๓๒ ขุ.สุ. ๒๕/๔๔๒/๔๙๘ (Sn.v,835)

ทิสฺวาน ตณฺหํ อรติญฺจ ราคํ
นาโหสิ ฉนฺโท อปิ เมถุนสฺมึ
กิเมวิทํ มุตฺตกรีสปุณฺณํ
ปาทานิ นํ สมฺผุสิตุํ น อิจฺเฉ.

๓๓ ที.ปา. ๑๑/๓๐๔/๑๙๑ (D.III,212) อตฺถิ โข อาวุโส เตน ภควตา ชานตา ปสฺสตา อรหตา สมฺมาสมฺพุทฺเธน เทฺว ธมฺมา สมฺมทกฺขาตา. ตตฺถ สพฺเพเหว สงฺคายิตพฺพํ ฯเปฯ อตฺถาย หิตาย สุขาย เทวมนุสฺสานํ. กตเม เทฺว ? หิริ จ โอตฺตปฺปญฺจ (หิริ จ โอตฺตปฺปนฺติ ยํ หิริยติ หิริยตพฺเพน โอตฺตปฺปติ โอตฺตปฺปิตพฺเพนาติ เอวํ วิตฺถาริตานิ หิริโอตฺตปฺปานิ อปิเจตฺถ อชฺฌตฺตสมุฏฺฐานา หิริ. พหิทฺธา สมุฏฺฐานํ โอตฺตปฺปํ. อตฺตาธิปเตยฺยา หิริ. ภยสภาวสณฺฐิตํ โอตฺตปฺปํ.=สุมงฺคลวิลาสินี ๗/๓๐๔/๑๗ (Sv.III,978)

๓๔ อํ.ทสก. ๒๔/๖๑/๙๑ (A.V,114) เสยฺยถาปิ ภิกฺขเว อุปริ ปพฺพเต ถุลฺลผุสิตเก เทเว วสฺสนฺเต เทเว คฬคฬายนฺเต ตํ อุทกํ ยถานินฺนํ ปวตฺตมานํ ปพฺพเต กนฺทรปทรสาขา ปริปูเรติ.

๓๕ อภิ.วิ.อฏฺฐ. ๓/๗๖/๒๖๙ (A.IV,282) เสยฺยถาปิ พฺยคฺฆปชฺช ตุลาธาโร วา ตุลาธารนฺเตวาสี วา ตุลํ ปคฺคเหตฺวา ชานาติ เอตฺตเกน วา โอนตํ เอตฺตเกน วา อุนฺนตนฺติ.

๓๖ ม.ม. ๑๓/๖๕/๔๘ (M.II,261) เสยฺยถาปิ สุนกฺขตฺต อาสีวิโส โฆรวิโส อถ ปุริโส อาคจฺเฉยฺย ชีวิตุกาโม อมริตุกาโม สุขกาโม ทุกฺขปฏิกฺกูโล. ตํ กึ มญฺญสิ สุนกฺขตฺต ? อปิ นุ โส ปุริโส อมุสฺส อาสีวิสสฺส โฆรวิสสฺส อตฺถํ วา องฺคุฏฺฐํ วา ทชฺชา, ยํ ชญฺญา: อิมินาหํ ทฏฺโฐ มรณํ วา นิคจฺฉามิ มรณมตฺตํ วา ทุกฺขนฺติ ? โน เหตํ ภนฺเต.

๓๗ ขุ.อิ. ๒๙/๕/๑๒ (It.84)

มูฬฺโห อตฺถํ น ชานาติ
มูฬฺโห ธมฺมํ น ปสฺสติ
อนฺธํ ตมํ ตทา โหติ
ยํ โมโห สหเต นรํ.

๓๘ ขุ.อุ. ๒๕/๕๔/๑๘๙ (Ud.68) ... สนฺนิปาตา โข เต เทฺว ยาวติกา สาวตฺถิยํ ชจฺจนฺธาติ. เตน หิ ภเณ ชจฺจนฺธานํ หตฺถึ ทสฺเสหีติ. เอวํ เทวาติ โข ภิกฺขเว โส ปุริโส ตสฺส รญฺโญ ปฏิสฺสุตฺวา ชจฺจนฺธานํ หตฺถึ ทสฺเสสิ: เอทิโส ชจฺจนฺธา หตฺถีติ. เอกจฺจานํ ชจฺจนฺธหานํ หตฺถิสฺส สีสํ ทสฺเสสิ: เอทิโส เทว" หตฺถีติ ...เยหิ ภิกฺขเว ชจฺจนฺเธหิ หตฺถิสฺส สีสํ ทิฏฺฐํ อโหสิ, เต เอวํ อาหํสุ: เอทิโส เทว " หตฺถี เสยฺยถาปิ กุมฺโภติ....

๓๙ สํ.ข. ๑๗/๔๔/๔๗ (S.III,108-109) ทฺวิธาปโถติ โข ติสฺส วิจิกิจฺฉาเยตํ อธิวจนํ. วามมคฺโคติ มิจฺฉาสมาธิสฺส. ทกฺขิณมคฺโคติ โข ติสฺส อริยสฺเสตํ อฏฺฐงฺคิกสฺส มคฺคสฺส อธิวจนํ, เสยฺยถีทํ สมฺมาทิฏฺฐิยา...สมฺมาสมาธิสฺส.

๔๐ องฺ.ปญฺจก. ๒๔/๑๒/๑๓ (A.III,134) อิธ ภิกฺขเว ภิกฺขุ อเสเขน สีลกฺขนฺเธน สมนฺนาคโต โหติ, อเสเขน สมาธิกฺขนฺเธน สมนฺนาคโต โหติ, อเสเขน ปญฺญากฺขนฺเธน สมนฺนาคโต โหติ, อเสเขน วิมุตฺติกฺขนฺเธน สมนฺนาคโต โหติ, อเสเขน วิมุตฺติญาณทสฺสนกฺขนฺเธน สมนฺนาคโต โหติ.

๔๑ ที.ปา. ๑๑/๑๔๖/๘๗ (D.III,102) ฉยิมานิ ภนฺเต อชฺฌตฺติกพาหิรานิ อายตนานิ, จกฺขุํ เจว รูปา จ, โสตญฺเจว สทฺทา จ ฆานญฺเจว คนฺธา จ ชิวฺหา เจว รสา จ กาโย เจว โผฏฺฐพฺพา จ มโน เจว ธมฺมา จ.

๔๒ ที.สี. ๙/๑๖๘/๕๔ (Cp.D.I,54) เสยฺยถาปิ นาม สุตฺตคุเฬ ขิตฺเต นิพฺเพฐิยมานเมว ปเลติ. ข้ออุปมาอาจถูกนำมาจากข้อความตอนนี้ของพระสูตร

๔๓ อภิ.วิ. ๓๕/๑๘๓/๑๐๒ (Vbh.87) อฏฺฐารส ธาตุโย: จกฺขุธาตุ รูปธาตุ จกฺขุวิญฺญาณธาตุ โสตธาตุ โสตวิญฺญาณธาตุ ฆานธาตุ คนฺธธาตุ ฆานวิญฺญาณธาตุ ชิวฺหาธาตุ รสธาตุ ชิวฺหาวิญฺญาณธาตุ กายธาตุ โผฏฺฐพฺพธาตุ กายวิญฺญาณธาตุ มโนธาตุ ธมฺมธาตุ มโนวิญฺญาณธาตุ.

๔๔ ขุ.อุ. ๒๕/๑/๙๓ (Ud.1; S.II,1) อวิชฺชาปจฺจยา ภิกฺขเว สงฺขารา; สงฺขารปจฺจยา วิญฺญาณํ; วิญฺญาณปจฺจยา นามรูปํ; นามรูปปจฺจยา สฬายตนํ; สฬายตนปจฺจยา ผสฺโส; ผสฺสปจฺจยา เวทนา; เวทนาปจฺจยา ตณฺหา; ตณฺหาปจฺจยา อุปาทานํ; อุปาทานปจฺจยา ภโว; ภวปจฺจยา ชาติ; ชาติปจฺจยา ชรามรณํ โสกปริเทวทุกฺขโทมนสฺสุปายาสา สมฺภวนฺติ. เอวเมตสฺส เกวลสฺส ทุกฺขกฺขนฺธสฺส สมุทโย โหติ.

๔๕ ขุ.อุ. ๒๕/๗/๙๕ (Ud.2; S.II,1-2) อวิชฺชายเตฺวว อเสสวิราคนิโรธา สงฺขารนิโรโธ; สงฺขารนิโรธา วิญฺญาณนิโรโธ; วิญฺญาณนิโรธา นามรูปนิโรโธ; นามรูปนิโรธา สฬายตนนิโรโธ; สฬายตนนิโรธา ผสฺสนิโรโธ; ผสฺสนิโรธา เวทนานิโรโธ; เวทนานิโรธา ตณฺหานิโรโธ; ตณฺหานิ โรธา อุปาทานนิโรโธ; อุปาทานนิโรธา ภวนิโรโธ; ภวนิโรธา ชาตินิโรโธ; ชาตินิโรธา ชรามรณํ โสก-

ปริเทวทุกฺขโทมนสฺสุปายาสา นิรุชฺฌนฺติ. เอวเมตสฺส เกวลสฺส ทุกฺขกฺขนฺธสฺส นิโรโธ โหติ.

๔๖ สํ.นิ. ๑๖/๖๑/๙๑(S.II,94) ยญฺจ โข เอตํ ภิกฺขเว วุจฺจติ จิตฺตํ อิติปิ มโน อิติปิ วิญฺญาณํ อิติปิ. ตตฺราสฺสุตวา ตํ กสฺส เหตุ ? ทีฆรตฺตํ เหตํ ภิกฺขเว อสฺสุตวโต ปุถุชฺชนสฺส อชฺโฌสิตํ มมายิตํ ปรามฏฺฐํ เอตํ มม เอโสหมสฺมิ เอโส เม อตฺตาติ. ตสฺมา ตตฺราสฺสุตวา ปุถุชฺชโน นาลํ นิพฺพินฺทิตุํ นาลํ วิรชฺชิตุํ นาลํ วิมุจฺจิตุํ. ปุถุชฺชโน นาลํ นิพฺพินฺทิตุํ นาลํ วิรชฺชิตุํ นาลํ วิมุจฺจิตุํ.

๔๗ สํ.นิ. ๑๖/๖๗/๑๑๑(S.II,114) เสยฺยถาปิ อาวุโส เทฺว นฬกลาปิโย อญฺญมญฺญํ นิสฺสาย ติฏฺเฐยฺยุํ. เอวเมว โข อาวุโส นามรูปปจฺจยา วิญฺญาณํ วิญฺญาณปจฺจยา นามรูปํ นามรูปปจฺจยา สฬายตนํ, สฬายตนปจฺจยา ผสฺโส....

๔๘ อภิ.วิ.อฏฺจ. ๒/๒๓๒/๑๙๔ (Cp.Vbh.-a.180) ทุกฺขํ สุขํ ปตฺถยติ, สุขํ ภิยโยปิ อิจฺฉติ, อุเปกฺขา ปน สนฺตตฺตา สุขํ อิจฺเจว ภาสิตา.

๔๙ อภิ.วิ.อฏฺจ. ๒/๒๔๒/๒๑๑ (Cp.a-Vbh.-a.196) พีเช สติ องฺกุโร วิย.

มหาวํส. ฉบับสิงหล พ.ศ. ๒๕๐๐ ๑๕/๔๗/๗๘ (b-Mhv.XV.43) พีชมฺหา นิกฺขมฺม องฺกุโร.

๕๐ สํ.นิ. ๑๖/๑๒๔/๑๗๒ (Cp.S.II,178) อนมตคฺคายํ ภิกฺขเว สํสาโร ปุพฺพาโกฏิ น ปญฺญายติ อวิชฺชานีวรณานํ สตฺตานํ ตณฺหาสํโยชนานํ สนฺธาวตํ สํสรตํ.

๕๑ สํ.สฬ. ๑๘/๗๙/๔๗ (Cp.a-S.IV,50) อวิชฺชา โข ภิกฺขุ เอโก ธมฺโม ยสฺส ปหานา ภิกฺขุโน อวิชฺชา ปหียติ วิชฺชา อุปฺปชฺชตีติ.

เนตฺติปกรณ (ฉบับภูมิพโล) พ.ศ.๒๕๒๓ ๔๙/๑๑๓ (ฉบับพม่าพ.ศ. ๒๕๐๐ ๔๙/ ๖๖/๑) (b-Netti.79) วุตฺตํ หิ: อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารา สงฺขารปจฺจยา วิญฺญาณํ. เอวํ สพฺโพ ปฏิจฺจสมุปฺปาโท. อิติ อวิชฺชา อวิชฺชาย เหตุ, ตตฺถ ปุริมิกา อวิชฺชา อวิชฺชานุสโย, ปจฺฉิมิกา อวิชฺชา อวิชฺชาปริยุฏฺฐานํ. ปุริมิโก อวิชฺชานุสโย ปจฺฉิมิกสฺส อวิชฺชาปริยุฏฺฐานสฺส เหตุภูโต ปริพฺรูหนาย พีชงฺกุโร วิย สมนนฺตรเหตุตาย. ยํ ปน ยตฺถ ผลํ นิพฺพตฺตติ, อิทํ ตสฺส ปรมฺปรเหตุตาย เหตุภูตํ. ทุวิโธ หิ เหตุ: สมนนฺตรเหตุ ปรมฺปรเหตุ จ. เอวํ อวิชฺชายปิ ทุวิโธ เหตุ: สมนนฺตรเหตุ ปรมฺปรมเหตุ จ.

๕๒ อภิ.สํ. ๓๔/๑๐๖๗/๒๕๒ (Cp.a-Dhs.79 Sec.390) ยํ ตสฺมึ สมเย อญฺญาณํ อทสฺสนํ อนภิสมโย อนนุโพโธ อสมฺโพโธ อปฺปฏิเวโธ อสงฺคาหนา อปริโยคาหนา อสมเปกฺขนา อปจฺจเวกฺขณา อปจฺจกฺขกมฺมํ ทุมฺเมชฺฌํ พาลฺยํ อสมฺปชญฺญํ โมโห ปโมโห สมฺโมโห อวิชฺชา อวิชฺโชโฆ อวิชฺชาโยโค อวิชฺชานุสโย อวิชฺชาปริยุฏฺฐานํ อวิชฺชาลงฺคี โมโห อกุสลมูลํ; อยํ ตสฺมึ สมเย โมโห โหติ.

เนตฺติปกรณ (ฉบับภูมิพโล)พ.ศ.๒๕๒๓ ๑๑/๒๔ (ฉบับพม่าพ.ศ.๒๕๐๐ ๑๑/๑๓๐)

(๖-Netti.14) ปญฺญาย อนุสยา ปหียนฺติ อนุสเยสุ ปหีเนสุ ปริยุฏฺฐานา ปหียนฺติ. กิสฺส อนุสยสฺส ปหีนตฺตา? ตํ ยถา ขนฺธวนฺตสฺส รุกฺขสฺส อนวเสสมูลุทฺธรเณ กเต ปุปฺผผลปวาฬงฺกุรสนฺตติ สมุจฺฉินฺนา ภวติ, เอวํ อนุสเยสุ ปหีเนสุ ปริยุฏฺฐานสนฺตติ สมุจฺฉินฺนา ภวติ ปิหิตา ปฏิจฺฉนฺนา. เกน ? ปญฺญาย.

เปฏโกปเทศ (ฉบับภูมิพโล)พ.ศ.๒๕๒๓ ๕๖/๑๑๒ (c-Petka.105) ตถา หิ ปุริมา โกฏิ น ปญฺญายติ; ตตฺถ อวิชฺชานุสโย อวิชฺชาปริยุฏฺฐานสฺส เหตุ ปุริมา เหตุ ปจฺฉา ปจฺจโย สาปิ อวิชฺชา สงฺขารานํ ปจฺจโย.

๕๓ ม.มู. ๑๒/๑๐๗/๗๔ (Cp.M.I,54) อาสวสมุทยา อวิชฺชาสมุทโย, อาสวนิโรธา อวิชฺชานิโรโธ.

๕๔ สํ.นิ. ๑๖/๖๐/๔๙ (S.II,92; D.II,55) อจฺฉริยํ ภนฺเต, อพฺภุตํ ภนฺเต ยาว คมฺภีโร จายํ ภนฺเต ปฏิจฺจสมุปฺปาโท คมฺภีราวภาโส จ. อถ จ ปน เม อุตฺตานกุตฺตานโก วิย ขายตีติ.

มา เหวํ อานนฺท อวจ, มา เหวํ อานนฺท อวจ. คมฺภีโร จายํ อานนฺท ปฏิจฺจสมุปฺปาโท คมฺภีราวภาโส จ.

๕๕ อภิธมฺมตฺถสงฺคห. ๙๐/๓๔ (Cp.a-Abhs.V,par.12) ...ตถา จ มรนฺตานํ ปน มรณกาเล ยถารหํ อภิมุขีภูตํ ภวนฺตเร ปฏิสนฺธิชนกํ กมฺมํ วา ตํ กมฺมกรณกาเล รูปาทิกํ อุปลทฺธปุพฺพํ อุปกรณภูตญฺจ กมฺมนิมิตฺตํ วา อนนฺตรํ อุปฺปชฺชมานภเว อุปลภิตพฺพํ อุปโภคภูตญฺจ คตินิมิตฺตํ วา กมฺมพเลน ฉนฺนํ ทฺวารานํ อญฺญตรสฺมึ ปจฺจุปฏฺฐาติ.

สารตฺถปกาสินี ๒/๒๐๓/๒๔๑ (b-Spk.II,218) มํสเปสิวตฺถุสฺมึ: โครฆาตโกติ โคมํสเปสิโย กตฺวา สุกฺขาเปตฺวา, วลฺลูรวิกฺกเยน อเนกานิ วสฺสานิ ชีวิตํ กปฺเปสิ. เตน อสฺส นรกา จวนกาเล มํสเปสิ เยน นิมิตฺตํ อโหสิ. โส มํสเปสิเปโต ชาโต.

สารตฺถปกาสินี ๗/๔๗/๒๑-๒๒ (c-Ibid.372-373) เอตฺตเกสุ ชาเนสุ ฉนฺนตฺเถโร สาริปุตฺตตฺเถโร ปุจฺฉิตปุจฺฉิตํ ปญฺหํ อรหตฺเต ปกฺขิปิตฺวา กเถสิ. สาริปุตฺตตฺเถโร ปน ตสฺส ปุถุชฺชนภาวํ ญตฺวาปิ “ตฺวํ ปุถุชฺชโนติ วา “อนาสโวติ วา อวตฺวา ตุณฺหีเยว อโหสิ. จุนฺทตฺเถโร ปนสฺส ปุถุชฺชนภาวํ ญาเปสฺสามีติ จินฺเตตฺวา โอวาทํ อทาสิ.

สตฺถํ อาหเรสีติ, ชีวิตหารกสตฺถํ อาหริ, กณฺฐนาฬํ ฉินฺทิ. อถสฺส ตสฺมึ ขเณ ภยํ โอกฺกมิ, คตินิมิตฺตํ อุปฏฺฐาสิ. โส อตฺตโน ปุถุชฺชนภาวํ ญตฺวา, สํวิคฺคจิตฺโต วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปตฺวา, สงฺขาเร ปริคฺคณฺหนฺโต อรหตฺตํ ปตฺวา, สมาสีสิ หุตฺวา, ปรินิพฺพุโต.

อภิ.วิ.อฏฺฐ ๒/๒๑๗/๑๖๙ (d-Vbh.-a.156) คตินิมิตฺตํ นาม นิพฺพตฺตนกโอกาเส เอโก วณฺโณ อุปฏฺฐาติ. ตตฺถ นิรเย อุปฏฺฐหนฺเต โลหกุมฺภิสทิโส หุตฺวา อุปฏฺฐาติ. มนุสฺสโลเก อุปฏฺฐหนฺเต มาตุกุจฺฉิ กมฺพลยานสทิสา หุตฺวา อุปฏฺฐาติ. เทวโลเก อุปฏฺฐหนฺเต กปฺปรุกฺข-

วิมานสยนาทีนิ อุปฏฺจหนฺติ.

๕๖ มิลินฺท. ๖๑(Mil.71) ราชา อาห: ภนฺเต นาคเสน น จ สงฺกมติ ปฏิสนฺทหติ จาติ. อาม มหาราช น จ สงฺกมติ ปฏิสนฺทหติ จาติ. กถํ ภนฺเต นาคเสน จ สงฺกมติ ปฏิสนฺทหติ จ โอปมฺมํ กโรหีติ. ยถา มหาราช โกจิเทว ปุริโส ปทีปโต ปทีปํ ปทีเปยฺย, กึ นุ โข โส มหาราช ปทีโป ปทีปมฺหา สงฺกนฺโตติ. น หิ ภนฺเตติ. เอวเมว โข มหาราช น จ สงฺกมติ ปฏิสนฺทหติ จาติ.

๕๗ สํ.นิ. ๑๖/๖๕/๑๐๑ (S.II,104) ปจฺจุทาวตฺตติ โข อิทํ วิญฺญาณํ นามรูปมฺหา นามรูปํ คจฺฉติ, เอตฺตาวตา ชาเยถ วา ชีเยถ วา มีเยถ วา จเวถ วา อุปฺปชฺเชถ วา ยทิทํ นามรูปปจฺจยา วิญฺญาณํ, วิญฺญาณปจฺจยา นามรูปํ นามรูปปจฺจยา สฬายตนํ, ฯเปฯ

๕๘ ขุ.ปฏิ. ๓๑/๔๗/๕๓; ขุ.ปฏิ.อ.(Pts.I,52) ปุริมกมฺมภวสฺมึ โมโห อวิชฺชา, อายูหนา สงฺขารา นิกนฺติ ตณฺหา อุปคมนํ อุปาทานํ, เจตนา ภโว; อิเม ปญฺจ ธมฺมา ปุริมกมฺมภวสฺมึ อิธ ปฏิสนฺธิยา ปจฺจยา...อิธ ปริปกฺกตฺตา อายตนานํ โมโห อวิชฺชา, อายูหนา สงฺขารา นิกนฺติ ตณฺหา อุปคมนํ อุปาทานํ เจตนา ภโว; อิเม ปญฺจ ธมฺม อิธ กมฺมภวสฺมึ อายตึ ปฏิสนฺธิยา ปจฺจยา. อายตึ ปฏิสนฺธิ วิญฺญาณํ โอกฺกนฺติ นามรูปํ ปสาโท อายตนํ ผุฏฺโฐ ผสฺโส เวทยิตํ เวทนา; อิเม ปญฺจ ธมฺมา อายตึ อุปปตฺติภวสฺมึ อิธ กตสฺส กมฺมสฺส ปจฺจยา. อิติ อิเม จตุสงฺเขเป ตโย อทฺเธ วีสติยา อากาเรหิ ติสนฺธึ ปฏิจฺจสมุปฺปาทํ ชานาติ ปสฺสติ อญฺญาติ ปฏิวิชฺฌติ. ตญฺญาตฏฺเฐน ญาณํ. ปชานนฏฺเฐน ปญฺญา; เตน วุจฺจติ ปจฺจยปริคฺคเห ปญฺญา ธมฺมฏฺฐิติญาณํ.

๕๙ มีการแบ่งกลุ่มสังขตธรรมที่ปรากฏใน (เนตฺติปกรณ) เอเสวนฺโต ทุกฺขสฺสาติ ปฏิจฺจ-สมุปฺปาโท. โส ทุวิโธ; โลกิโก จ โลกุตฺตโร จ. ตตฺถ โลกิโก: อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารา ยาว ชรามรณา, โลกุตฺตโร: สีลวโต อวิปฺปฏิสาโร ชายติ ยาว นาปรํ อิตฺถตฺตายาติ ปชานาติ.

๖๐ สุมงฺคลวิลาสินี ๑/๑/๓๗/)(Cp.Sv.I,37) กมฺมสฺสกา หิ สตฺตา, อตฺตโน กมฺมานุรูปํ เอว คตึ คจฺฉนฺติ เนว ปิตา ปุตฺตสฺส กมฺเมน คจฺฉติ, น ปุตฺโต ปิตุ กมฺเมน, น มาตา ปุตฺตสฺส, น ปุตฺโต มาตุยา, น ภาตา ภคินิยา, น อาจริโย อนฺเตวาสิโน น อนฺเตวาสี อาจริยสฺส กมฺเมน คจฺฉติ.

เชิงอรรถบทที่ ๑๑ ตอนที่ ๒

๑ ที่.ม.๑๐/๓๘๗/๒๖๐(D.II,304ff.;Vbh.99) จตฺตาริ อริยสจฺจานิ: ทุกฺขํ อริยสจฺจํ ทุกฺขสมุทโย อริยสจฺจํ ทุกฺขนิโรโธ อริยสจฺจํ ทุกฺขนิโรธคามินีปฏิปทา อริยสจฺจํ ตตฺถ กตมํ ทุกฺขํ อริยสจฺจํ ? ชาติปิ ทุกฺขา ชราปิ ทุกฺขา มรณมฺปิ ทุกฺขํ โสกปริเทวทุกฺขโทมนสฺสุปายาสาปิ ทุกฺขา อปฺปิเยหิ สมฺปโยโค ทุกฺโข ปิเยหิ วิปฺปโยโค ทุกฺโข ยมฺปิจฺฉํ น ลภติ ตมฺปิ ทุกฺขํ สงฺขิตฺเตน ปญฺจุปาทานกฺขนฺธาปิ ทุกฺขา. www.watprayoon.com

๒ ที่.ม.๑๐/๓๘๘/๒๖๐(Cp.D.II,304ff.Vbh.99) ตตฺถ กตมา ชาติ ? ยา เตสํ เตสํ สตฺตานํ ตมฺหิ ตมฺหิ สตฺตนิกาเย ชาติ สญฺชาติ โอกฺกนฺติ อภินิพฺพตฺติ ขนฺธานํ ปาตุภาโว อายตนานํ ปฏิลาโภ อยํ วุจฺจติ ชาติ.

ตตฺถ กตมา ชาติ ? ยา เตสํ เตสํ สตฺตานํ ตมฺหิ ตมฺหิ สตฺตนิกาเย ชรา ชีรณตา ขณฺฑิจฺจํ ปาลิจฺจํ วลิตฺตจตา อายุโน สํหานิ อินฺทฺริยานํ ปริปาโก; อยํ วุจฺจติ ชรา. ตตฺถ กตมํ มรณํ? ยา เตสํ เตสํ...จุติ จวนตา เภโท อนฺตรธานํ มจฺจุ มรณํ กาลกิริยา ขนฺธานํ เภโท กเฬวรสฺส นิกฺเขโป ชีวิตินฺทฺริยสฺส อุปจฺเฉโท; อิทํ วุจฺจติ มรณํ (คำอธิบายข้างต้นนี้ แตกต่างกันทีเดียว)

ที่.ม.๑๐/๓๘๘/๒๖๐(Ibid.367) มรณํ ปฏิจฺจ ภยํ ภยานกํ ฉมฺภิตตฺตํ โลมหํโส เจตโส อุตฺราโส; อยํ วุจฺจติ มรณภยํ.

ที่.ม.๑๐/๓๘๘/๒๖๐-๒๖๑(Ibid.99-100) ตตฺถ กตโม โสโก ? ญาติวฺยสเนน วา ผุฏฺฐสฺส โภควฺยสเนน วา ผุฏฺฐสฺส สีลวฺยสเนน วา ผุฏฺฐสฺส ทิฏฺฐิวฺยสเนน วา ผุฏฺฐสฺส อญฺญตรญฺญตเรน วฺยสเนน สมนฺนาคตสฺส อญฺญตรญฺญตเรน ทุกฺขธมฺเมน ผุฏฺฐสฺส โสโก โสจนา โสจิตตฺตํ อนฺโตโสโก อนฺโตปริโสโก เจตโส ปริชฺฌายนา โทมนสฺสํ โสกสลฺลํ; อยํ วุจฺจติ โสโก (Cp.Nidd.I,128 ได้เพิ่มเติมว่า อนฺโตฑาโห อนฺโตปริฑาโห)

ตตฺถ กตโม ปริเทโว ? ญาติวฺยสเนน วา ผุฏฺฐสฺส...อาเทโว ปริเทโว อาเทวนา ปริเทวนา อาเทวิตตฺตํ ปริเทวิตตฺตํ วาจา ปลาโป วิปฺปลาโป ลาลปฺโป ลาลปนา ลาลปิตตฺตํ; อยํ วุจฺจติ ปริเทโว.

ตตฺถ กตมํ ทุกฺขํ ? ยํ กายิกํ อสาตํ กายิกํ ทุกฺขํ กายสมฺผสฺสชํ อสาตํ ทุกฺขํ เวทยิตํ กายสมฺผสฺสชา อสาตา ทุกฺขา เวทนา อยํ วุจฺจติ ทุกฺขํ. www.watprayoon.com

ตตฺถ กตมํ โทมนสฺสํ ? ยํ เจตสิกํ อสาตํ เจตสิกํ ทุกฺขํ เจโตสมฺผสฺสชํ อสาตํ ทุกฺขํ เวทยิตํ เจโตสมฺผสฺสชา อสาตา ทุกฺขา เวทนา; อิทํ วุจฺจติ โทมนสฺสํ.

ตตฺถ กตโม อุปายาโส ? ญาติวฺยสเนน วา ผุฏฺฐสฺส...อายาโส อุปายาโส อายาสิตตฺตํ อุปายาสิตตฺตํ; อยํ วุจฺจติ อุปายาโส.

ตตฺถ กตโม อปฺปิเยหิ สมฺปโยโค ทุกฺโข ? อิธ ยสฺส เต โหนฺติ อนิฏฺฐา อกนฺตา อมนาปา รูปา สทฺทา คนฺธา รสา โผฏฺฐพฺพา เย วา ปนสฺส เต โหนฺติ อนตฺถกามา อหิตกามา อผาสุกามา อโยคกฺเขมกามา, ยา เตหิ สงฺคติ สมาคโม สโมธานํ มิสฺสีภาโว; อยํ วุจฺจติ อปฺปิเยหิ สมฺปโยโค ทุกฺโข.

ตตฺถ กตโม ปิเยหิ วิปฺปโยโค ทุกฺโข ? อิธ ยสฺส เต โหนฺติ อิฏฺฐา กนฺตา มนาปา รูปา สทฺทา...,เย วา ปนสฺส เต โหนฺติ อตฺถกามา หิตกามา ผาสุกามา โยคกฺเขมกามา มาตา วา ปิตา วา ภาตา วา ภคินี วา มิตฺตา วา อมจฺจา วา ญาติสาโลหิตา วา, ยา เตหิ อสงฺคติ อสมาคโม อสโมธานํ อมิสฺสีภาโว; อยํ วุจฺจติ ปิเยหิ วิปฺปโยโค ทุกฺโข.

ที.ม.๑๐/๓๘๘/๒๖๒,๒๖๔(Ibid.101) ตตฺถ กตมํ ยมฺปิจฺฉํ น ลภติ ตมฺปิ ทุกฺขํ ? ชาติธมฺมานํ สตฺตานํ เอวํ อิจฺฉา อุปฺปชฺชติ: อโห วต มยํ น ชาติธมฺมา อสฺสาม, น จ วต โน ชาติ อาคจฺเฉยฺยาติ, น โขปน เอตํ อิจฺฉาย ปตฺตพฺพํ; อิทมฺปิ ยมฺปิจฺฉํ น ลภติ ตมฺปิ ทุกฺขํ, ชราธมฺมานํ สตฺตานํ ฯเปฯวฺยาธิธมฺมานํ สตฺตานํ มรณธมฺมานํ สตฺตานํ โสกปริเทวทุกฺขโทมนสฺสุปายาสธมฺมานํ สตฺตานํ เอวํ อิจฺฉา อุปฺปชฺชติ: อโห วต มยํ น โสกปริเทวทุกฺขโทมนสฺสุปายาสธมฺมา อสฺสาม น จ วต โน โสกปริเทวทุกฺขโทมนสฺสุปายาสา อาคจฺเฉยฺยนฺติ น โข ปน เอตํ อิจฺฉาย ปตฺตพฺพํ; อิทมฺปิ ยมฺปิจฺฉํ น ลภติ ตมฺปิ ทุกฺขํ.

ตตฺถ กตเม สงฺขิตฺเตน ปญฺจุปาทานกฺขนฺธาปิ ทุกฺขา ? เสยฺยถีทํ : รูปูปาทานกฺขนฺโธ เวทนูปาทานกฺขนฺโธ สญฺญูปาทานกฺขนฺโธ สงฺขารูปาทานกฺขนฺโธ วิญฺญาณูปาทานกฺขนฺโธ; อิเม วุจฺจนฺติ สงฺขิตฺเตน ปญฺจุปาทานกฺขนฺธาปิ ทุกฺขา.

อิทํ วุจฺจติ ทุกฺขํ อริยสจฺจํ.

๓ ที.ปา.๑๑/๓๐๕/๑๙๔(D.III,216) ติสฺโส ทุกฺขตา: ทุกฺขทุกฺขตา, สงฺขารทุกฺขตา, วิปริณามทุกฺขตา(การจัดเรียงลำดับในที่นี้ แตกต่างกัน)

๔ ที.ม.๑๐/๔๐๐/๒๖๒-๒๖๔(S.V,421; Vin.I,10; Vbh.101-103; D.II,308-310) กตมญฺจ ภิกฺขเว ทุกฺขสมุทยํ อริยสจฺจํ ? ยายํ ตณฺหา โปโนพฺภวิกา นนฺทิราคสหคตา ตตฺรตตฺราภินนฺทินี เสยฺยถีทํ กามตณฺหา ภวตณฺหา วิภวตณฺหา

สา โข ปน เอสา ภิกฺขเว ตณฺหา กตฺถ อุปฺปชฺชมานา อุปฺปชฺชติ กตฺถ นิวิสมานา นิวิสติ ? ยํ โลเก ปิยรูปํ สาตรูปํ, เอตฺถ เอสา ตณฺหา อุปฺปชฺชมานา อุปฺปชฺชติ, เอตฺถ นิวิสมานา นิวิสติ

กิญฺจิ โลเก ปิยรูปํ สาตรูปํ ? จกฺขุํ โลเก ปิยรูปํ สาตรูปํ ฯเปฯ
โสตํ โลเก...ฆานํ โลเก...ชิวฺหา โลเก...กาโย โลเก...มโน โลเก...
รูปา โลเก ฯเปฯ

จกฺขุวิญฺญาณํ โลเก ฯเปฯ
จกฺขุสมฺผสฺโส โลเก ฯเปฯ
จกฺขุสมฺผสฺสชา โลเก ฯเปฯ
จกฺขุสมฺผสฺสชา เวทนา โลเก ฯเปฯ
รูปสญฺญา โลเก ฯเปฯ
รูปสญฺเจตนา โลเก ฯเปฯ
รูปตณฺหา โลเก ฯเปฯ
รูปวิตกฺโก โลเก ฯเปฯ
รูปวิจาโร โลเก ฯเปฯ

ธมฺมวิจาโร โลเก ปิยรูปํ สาตรูปํ เอตฺเถสา ตณฺหา อุปฺปชฺชมานา อุปฺปชฺชติ, เอตฺถ นิวิสมานา นิวิสติ. อิทํ วุจฺจติ ภิกฺขเว ทุกฺขสมุทยํ อริยสจฺจํ.

๕ ที.ม.๑๐/๔๐๐/๒๖๔-๒๖๖(Ibid.310-311) กตมญฺจ ภิกฺขเว ทุกฺขนิโรธํ อริยสจฺจํ ? โย ตสฺสาเยว ตณฺหาย อเสสวิราคนิโรโธ จาโค ปฏินิสฺสคฺโค มุตฺติ อนาลโย... อิทํ วุจฺจติ ภิกฺขเว ทุกฺขนิโรธํ อริยสจฺจํ.

๖ ที.ม.๑๐/๔๐๒/๒๖๖-๒๖๗(D.II,311-313)กตมญฺจ ภิกฺขเว ทุกฺขนิโรธคามินีปฏิปทา อริยสจฺจํ ? อยเมว อริโย อฏฺฐงฺคิโก มคฺโค, เสยฺยถีทํ สมฺมาทิฏฺฐิ สมฺมาสงฺกปฺโป สมฺมาวาจา สมฺมากมฺมนฺโต สมฺมาอาชีโว สมฺมาวายาโม สมฺมาสติ สมฺมาสมาธิ.

กตมา จ ภิกฺขเว สมฺมาทิฏฺฐิ ? ยํ โข ภิกฺขเว ทุกฺเข ญาณํ ทุกฺขสมุทเย ญาณํ ทุกฺขนิโรเธ ญาณํ ทุกฺขนิโรธคามินิยา ปฏิปทาย ญาณํ อยํ วุจฺจติ ภิกฺขเว สมฺมาทิฏฺฐิ.

กตโม จ ภิกฺขเว สมฺมาสงฺกปฺโป ? เนกฺขมฺมสงฺกปฺโป อพฺยาปาทสงฺกปฺโป อวิหึสาสงฺกปฺโป; อยํ วุจฺจติ ภิกฺขเว สมฺมาสงฺกปฺโป.

กตมา จ ภิกฺขเว สมฺมาวาจา ? มุสาวาทา เวรมณี ปิสุณาย วาจาย เวรมณี ผรุสาย วาจาย เวรมณี สมฺผปฺปลาปา เวรมณี; อยํ วุจฺจติ ภิกฺขเว สมฺมาวาจา.

กตโม จ ภิกฺขเว สมฺมากมฺมนฺโต ? ปาณาติปาตา เวรมณี อทินฺนาทานา เวรมณี กาเมสุมิจฺฉาจารา เวรมณี; อยํ วุจฺจติ ภิกฺขเว สมฺมากมฺมนฺโต.

กตโม จ ภิกฺขเว สมฺมาอาชีโว ? อิธ ภิกฺขเว อริยสาวโก มิจฺฉาอาชีวํ ปหาย สมฺมาอาชีเวน ชีวิกํ กปฺเปติ; อยํ วุจฺจติ ภิกฺขเว สมฺมาอาชีโว.

กตโม จ ภิกฺขเว สมฺมาวายาโม ? อิธ ภิกฺขเว ภิกฺขุ อนุปฺปนฺนานํ ปาปกานํ อกุสลานํ ธมฺมานํ อนุปฺปาทาย ฉนฺทํ ชเนติ วายมติ, วิริยํ อารภติ จิตฺตํ ปคฺคณฺหาติ ปทหติ. อุปฺปนฺนานํ ปาปกานํ อกุสลานํ ธมฺมานํ ปหานาย ฉนฺทํ ชเนติ วายติ, วิริยํ อารภติ จิตฺตํ ปคฺคณฺหาติ ปทหติ.

อนุปฺปนฺนานํ กุสลานํ ธมฺมานํ อุปฺปาทาย ฉนฺทํ ชเนติ วายมติ, วีริยํ อารภติ, จิตฺตํ ปคฺคณฺหาติ ปทหติ. อุปฺปนฺนานํ ปาปกานํ อกุสลานํ ธมฺมานํ ปหานาย ฉนฺทํ ชเนติ วายมติ, วีริยํ อารภติ, จิตฺตํ ปคฺคณฺหาติ ปทหติ. อนุปฺปนฺนานํ กุสลานํ ธมฺมานํ อุปฺปาทาย ฉนฺทํ ชเนติ วายมติ, วีริยํ อารภติ, จิตฺตํ ปคฺคณฺหาติ ปทหติ. อุปฺปนฺนานํ กุสลานํ ธมฺมานํ ฐิติยา อสมฺโมสาย ภิยฺโยภาวาย เวปุลฺลาย ภาวนาย ปาริปูริยา ฉนฺทํ ชเนติ วายมติ, วีริยํ อารภติ, จิตฺตํ ปคฺคณฺหาติ ปทหติ; อยํ วุจฺจติ ภิกฺขเว สมฺมาวายาโม.

กตมา จ ภิกฺขเว สมฺมาสติ ? อิธ ภิกฺขเว ภิกฺขุ กาเย กายานุปสฺสี วิหรติ อาตาปี สมฺปชาโน สติมา วิเนยฺย โลเก อภิชฺฌาโทมนสฺสํ, เวทนาสุ ฯเปฯ จิตฺเต ฯเปฯ ธมฺเมสุ ธมฺมา-นุปสฺสี วิหรติ, อาตาปี สมฺปชาโน สติมา วิเนยฺย โลเก อภิชฺฌาโทมนสฺสํ; อยํ วุจฺจติ ภิกฺขเว สมฺมาสติ.

กตโม จ ภิกฺขเว สมฺมาสมาธิ ? อิธ ภิกฺขเว ภิกฺขุ วิวิจฺเจว กาเมหิ วิวิจฺจ อกุสเลหิ ธมฺเมหิ สวิตกฺกํ สวิจารํ วิเวกชํ ปีติสุขํ ปฐมชฺฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรติ. วิตกฺกวิจารานํ วูปสมา อชฺฌตฺตํ สมฺปสาทนํ เจตโส เอโกทิภาวํ อวิตกฺกํ อวิจารํ สมาธิชํ ปีติสุขํ ทุติยชฺฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรติ. ปีติยา จ วิราคา อุเปกฺขโก วิหรติ สโต จ สมฺปชาโน, สุขญฺจ กาเยน ปฏิสํเวเทติ ยนฺตํ อริยา อาจิกฺขนฺติ; "อุเปกฺขโก สติมา สุขวิหารี"ติ ตติยชฺฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรติ. สุขสฺส จ ปหานา ทุกฺขสฺส จ ปหานา ปุพฺเพว โสมนสฺสโทมนสฺสานํ อตฺถงฺคมา อทุกฺขํ อสุขํ อุเปกฺขาสติปาริสุทฺธึ จตุตฺถชฺฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรติ; อยํ วุจฺจติ ภิกฺขเว สมฺมาสมาธิ.

อิทํ วุจฺจติ ภิกฺขเว ทุกฺขนิโรธคามินีปฏิปทา อริยสจฺจํ.

๗ ขุ.ปฏิ.๓๑/๓๐/๓๕๙-๓๖๐;อภิ.กถา.๓๗/๔๐๕/๒๔๖(a. S.V.422) ตํ โข ปนิทํ ทุกฺขํ อริยสจฺจํ ปริญฺเญยฺยนฺติ เม ภิกฺขเว ปุพฺเพ อนนุสฺสุเตสุ ธมฺเมสุ จกฺขุํ อุทปาทิ ญาณํ อุทปาทิ ปญฺญา อุทปาทิ วิชฺชา อุทปาทิ อาโลโก อุทปาทิ. ตํ โข ปนิทํ...ปริญฺญาตนฺติ เม ภิกฺขเว ...อาโลโก อุทปาทิ.

...ตํ โข ปนิทํ ทุกฺขสมุทยํ อริยสจฺจํ ปหาตพฺพนฺติ เม ภิกฺขเว ปุพฺเพ ...ปหีนนฺติ เม ภิกฺขเว ปุพฺเพ ...อาโลโก อุทปาทิ.

..ตํ โข ปนิทํ ทุกฺขนิโรธํ อริยสจฺจํ สจฺฉิกาตพฺพนฺติ เม ภิกฺขเว ปุพฺเพ...สจฺฉิกตนฺติ เม ภิกฺขเว ปุพฺเพ ... อาโลโก อุทปาทิ.

...ตํ โข ปนิทํ ทุกฺขนิโรธคามินี ปฏิปทา อริยสจฺจํ ภาเวตพฺพนฺติ เม ภิกฺขเว ปุพฺเพ ... ภาวิตนฺติ เม ภิกฺขเว ปุพฺเพ...อาโลโก อุทปาทิ.

อภิธมฺมาวตาร(ฉบับมหาจุฬาฯ)คาถาที่ ๑๓๘๒-๑๓๘๓ ;๒๕๓๗ หน้า ๑๙๖ (b.Cp.Abhmv. vv.1382–1383)

ปริญฺญาภิสมเยน ทุกฺขํ อภิสเมติ โส
ปหานาภิสมเยส ตถา สมุทยมฺปิ จ
ภาวนาวิธินาเยว มคฺคํ อภิสเมติ ตํ
อารมฺมณกริยาเยว นิโรธํ สจฺฉิกโรติ โส.

๘ องฺ.ปญฺจก.(หรือ ฉกฺก.)๒๒/๑๙๔/๒๒-๒๒๓(Cp. a.- A.III,238) เสยฺยถาปิ โภ ปุริโส อาพาธิโก ทุกฺขิโต พาฬฺหคิลาโน ตสฺส กุสโล ภิสกฺโก ฐานโส อาพาธํ นีหเรยฺย, เอวเมว โข โภ ยโต ยโต ตสฺส โภโต โคตมสฺส ธมฺมํ สุณาติ ยทิ ยทิ เคยฺยโส ยทิ เวยฺยากรณโส ยทิ อพฺภุตธมฺมโส, ตโต ตโต โสกปริเทวทุกฺขโทมนสฺสุปายาสา อพฺภตฺถํ คจฺฉนฺติ.

องฺ.อฏฺฐก. ๒๓/๙๕/๒๙๑ (b.- A.IV,340) ภิสกฺโกติ ภิกฺขเว ตถาคตสฺเสตํ อธิวจนํ อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส

ขุ.อิ.๒๕/๒๙๐/๓๐๘(c.- It.101) อหมสฺมิ ภิกฺขเว พฺราหฺมโณ ยาจโยโค สทา ปยตปาณิ อนฺติมเทหธาโร อนุตฺตโร ภิสกฺโก สลฺลกตฺโต(อนุตฺตโร ภิสกฺโก สลฺลกตฺโตติ ทุตฺติกิจฺฉสฺส วฏฺฏทุกฺขโรคสฺส ติกิจฺฉนโต อุตฺตโม ภิสกฺโก, อญฺเญหิ อนุทฺธรนียานํ ราคาทิสลฺลานํ กนฺตนโต สมุจฺเฉทวเสน สมุทฺธรณโต อุตฺตโม สลฺลกนฺตนเวชฺโช= It.-a.II,143)

ที.ปา.๑๑/๓๕๒/๒๕๒(d.-Petaka. 123-124) ตตฺถ เทฺว โรคา สตฺตานํ อวิชฺชา จ ภวตณฺหา จ เอเตสํ ทฺวินฺนํ โรคานํ นิฆาตาย ภควตา เทฺว เภสชฺชานิ วุตฺตานิ สมโถ จ วิปสฺสนา จ อิมานิ เทฺว เภสชฺชานิ ปฏิเสวนฺโต เทฺว อโรเค สจฺฉิกโรติ: ราควิราคํ เจโตวิมุตฺตึ อวิชฺชาวิราคญฺจ ปญฺญาวิมุตฺตึ.

ตตฺถ ตณฺหาโรคสฺส สมโถ เภสชฺชํ ราควิราคา เจโตวิมุตฺติ อโรคํ อวิชฺชาโรคสฺส วิปสฺสนา เภสชฺชํ, อวิชฺชาวิราคา ปญฺญาวิมุตฺติ อโรคํ.

เอวํ หิ ภควา จาห: เทฺว ธมฺมา ปริญฺเญยฺยา นามญฺจ รูปญฺจ, เทฺว ธมฺมา ปหาตพฺพา อวิชฺชา จ ภวตณฺหา จ, เทฺว ธมฺมา ภาเวตพฺพา สมโถ จ วิปสฺสนา จ, เทฺว ธมฺมา สจฺฉิกาตพฺพา วิชฺชา วิมุตฺติ จาติ.

ตตฺถ สมถํ ภาเวนฺโต รูปํ ปริชานาติ. รูปํ ปริชานนฺโต ตณฺหํ ปชหติ ตณฺหํ ปชหนฺโต ราควิราคา เจโตวิมุตฺตึ สจฺฉิกโรติ. วิปสฺสนํ ภาเวนฺโต นามํ ปริชานาติ นามํ ปริชานนฺโต อวิชฺชํ ปชหติ อวิชฺชํ ปชหนฺโต อวิชฺชาวิราคา ปญฺญาวิมุตฺตึ สจฺฉิกโรติ.

ยทา ภิกฺขุโน เทฺว ธมฺมา ปริญฺญาตา ภวนฺติ นามญฺจ รูปญฺจ, ตถาสฺส ทุกฺขธมฺมา ปหีนา ภวนฺติ อวิชฺชา จ ภวตณฺหา จ. เทฺว ธมฺมา สจฺฉิกาตพฺพา ภวนฺติ วิชฺชา จ วิมุตฺติ จ.

๙ สํ.สฬา.๑๘/๒๓๘/๑๖ (a.-S.IV,174-175) อถ โข โส ภิกฺขเว ตสฺส ปุริสสฺส เอวํ อสฺส. อยํ โข มหาอุทกณฺณโว โอริมนฺตีรํ สาสงฺกํ สปฺปฏิภยํ ปาริมนฺตีรํ เขมํ อปฺปฏิภยํ นตฺถิ จ

นาวา สนฺตาราณิ อุตฺตรเสตุ วา อปราสปารงฺคมนาย ยนฺนูนาหํ ติณกฏฺจสาขาปลาสํ สงฺกฑฺฒิตฺวา กุลฺลํ พนฺธิตฺวา ตํ กุลฺลํ นิสฺสาย หตฺเถหิ จ ปาเทหิ จ วายมมาโน โสตฺถินา ปารํ คจฺเฉยฺยนฺติ.

มหาอุทกณฺณโวติ โข ภิกฺขเว จตุนฺนํ โอฆานํ อธิวจนํ, กาโมฆสฺส ภโวฆสฺส ทิฏฺโฐฆสฺส อวิชฺโชฆสฺส.

โอริมนฺตีรํ สาสงฺกํ สปฺปฏิภยนฺติ โข ภิกฺขเว สกฺกายสฺเสตํ อธิวจนํ.

ปาริมนฺตีรํ เขมํ อปฺปฏิภยนฺติ โข ภิกฺขเว นิพฺพานสฺเสตํ อธิวจนํ.

กุลฺลนฺติ โข ภิกฺขเว อริยสฺเสตํ อฏฺฐงฺคิกสฺส มคฺคสฺส อธิวจนํ, เสยฺยถีทํ สมฺมาทิฏฺฐิยา ฯเปฯ สมฺมาสมาธิสฺส.

หตฺเถหิ จ ปาเทหิ จ วายาโมติ โข ภิกฺขเว วีริยารมฺภสฺเสตํ อธิวจนํ.

ติณฺโณ ปารงฺคโต ถเล ติฏฺฐติ พฺราหฺมโณติ โข ภิกฺขเว อรหโต เอตํ อธิวจนนฺติ.

ขุ.สุ.๒๕/๓๒๔/๓๙๔ (b.–Sn.321)

ยถาปิ นาวํ ทฬฺหํ อารุหิตฺวา
ผิเยน วิตฺเตน สมงฺคีภูโต
โส ตารเย ตตฺถ พหูปิ อญฺเญ
ตตฺรูปายญฺญู กุสโล มุตีมา.

๑๐ ม.มู.๑๒/๒๔๕/๒๐๗ (Cp. a– M.I,139–140) กถญฺจ ภิกฺขเว ภิกฺขุ อริโย ปนฺนทฺธโช ปนฺนภาโร วิสํยุตฺโต โหติ ? อิธ ภิกฺขเว ภิกฺขุโน อสฺมิมาโน ปหีโน โหติ อุจฺฉินฺนมูโล ตาลาวตฺถุกโต อนภาวกโต อายตึ อนุปฺปาทธมฺโม. เอวํ โข ภิกฺขเว ภิกฺขุ อริโย ปนฺนทฺธโช ปนฺนภาโร วิสํยุตฺโต โหติ.

ขุ.เถร.๒๖/๖๐๔/๓๕๖ (b– Th.604,656)

ปริจฺฉินฺโน มยา สตฺถา กตํ พุทฺธสฺส สาสนํ
โอหิโต ครุโก ภาโร ภวเนตฺติ สมูหตา

ขุ.ธ.๒๕/๖๓๒/๔๕๘ (c– Dh.402; Sn.626)

โย ทุกฺขสฺส ปชานาติ อิเธว ขยํ อตฺตโน
ปนฺนภารํ วิสํยุตฺตํ ตมหํ พฺรูมิ พฺราหฺมณํ.

สํ.ข.๑๗/๒๒/๒๑-๒๒ (d– S.III,25–26) สาวตฺถิยํ ตตฺร โข ฯเปฯ

ภารญฺจ โว ภิกฺขเว เทสิสฺสามิ, ภารหารญฺจ ภาราทานญฺจ ภารนิกฺเขปนญฺจ ตํ สุณาถ...

กตโม จ ภิกฺขเว ภาโร ? ปญฺจุปาทานกฺขนฺธาติสฺส วจนียํ. กตเม ปญฺจ ? เสยฺยถีทํ

รูปุปาทานกฺขนฺโธ...วิญฺญาณุปาทานกฺขนฺโธ; อยํ วุจฺจติ ภิกฺขเว ภาโร.

กตโม จ ภิกฺขเว ภารหาโร ? ปุคฺคโลติสฺส วจนียํ. โยยํ อายสฺมา เอวํนาโม เอวํโคตฺโต; อยํ วุจฺจติ ภิกฺขเว ภารหาโร.

กตโม จ ภิกฺขเว ภาราทานํ ? ยายํ ตณฺหา โปโนพฺภวิกา นนฺทิราคสหคตา ตตฺรตตฺราภินนฺทินี, เสยฺยถีทํ กามตณฺหา ภวตณฺหา วิภวตณฺหา; อยํ วุจฺจติ ภิกฺขเว ภาราทานํ.

กตมญฺจ ภิกฺขเว ภารนิกฺเขปนํ ? โย ตสฺสาเยว ตณฺหาย อเสสวิราคนิโรโธ จาโค ปฏินิสฺสคฺโค มุตฺติ อนาลโย; อิทํ วุจฺจติ ภิกฺขเว ภารนิกฺเขปนนฺติ.

อิทมโวจ ภควา...เอตทโวจ สตฺถา:

ภารา หเว ปญฺจกฺขนฺธา ภารหาโร จ ปุคฺคโล
ภาราทานํ ทุกฺขํ โลเก ภารนิกฺเขปนํ สุขํ
นิกฺขิปิตฺวา ครุภารํ อญฺญํ ภารํ อนาทิย
สมูลํ ตณฺหํ อพฺภุยฺห นิจฺฉาโต ปรินิพฺพุโต

๑๑ ที.ปา.๑๑/๓๕๙/๒๗๖ (a- D.III,273) อิติเม ทส ธมฺมา ภูตา ตจฺฉา ตถา อวิตถา อนญฺญถา สมฺมา ตถาคเตน อภิสมฺพุทฺธา.(ภูตติ สภาวโต วิชฺชมานา. ตจฺฉาติ ยถาวา.

ตถาติ ยถา วุตฺตา ตถา สภาวา. อวิตถาติ ยถา วุตฺตา น ตถา โหนฺติ. อนญฺญถาติ วุตฺตปฺปการโต น อญฺญถา= Sv.III,1057)

สํ.ม.๑๙/๑๐๙๐/๓๗๕ (b.-S.V,430-431) จตฺตารีมานิ ภิกฺขเว ตถานิ อวิตถานิ อนญฺญถานิ. กตมานิ จตฺตาริ ? อิทํ ทุกฺขนฺติ. ภิกฺขเว ตถเมตํ อวิตถเมตํ อนญฺญถเมตํ. อยํ ทุกฺขสมุทโยติ ตถเมตํ.... อยํ ทุกฺขนิโรธคามินีปฏิปทาติ ตถเมตํ อวิตถเมตํ อนญฺญถเมตํ (สภาววิชหนฏฺเฐน ตถํ. ทุกฺขมฺหิ ทุกฺขเมว วุตฺตํ สภาวสฺส อโมฆตาย อวิตถํ. น ทุกฺขํ อทุกฺขํ นาม โหติ อญฺญสภาวูปคเมน อนญฺญถํ.

น หิ ทุกฺขํ สมุทยาทิสภาวํ อุปคจฺฉติ. สมุทยาทีสุ เอเสว นโยติ=Spk.III,298)

๑๒ อภิ.วิ.๓๕/๑๐๔๔/๕๓๓ (Vbh.116) เทฺว สจฺจา โลกิยา, เทฺว สจฺจา โลกุตฺตรา.

๑๓ (Vbh.12; Dhs.par.584-585) สพฺพํ รูปํ....โลกิยํ สาสวํ สํโยชนิยํ คนฺถนิยํ โอฆนิยํ โยคนิยํ นีวรณิยํ ปรามฏฺฐํ อุปาทานิยํ สงฺกิเลสิกํ.

๑๔ อภิ.วิ.๓๕/๑๐๔๗/๕๓๒(Vbh.116) ตีณิ สจฺจารูปานิ ทุกฺขสจฺจํ สิยา รูปํ สิยา อรูปํ.

๑๕ (Ibid.112) สมุทยสจฺจํ อกุสลํ; มคฺคสจฺจํ กุสลํ; นิโรธสจฺจํ อพฺยากตํ ทุกฺขสจฺจํ สิยา กุสลํ สิยา อกุสลํ สิยา อพฺยากตํ.

๑๖ (Netti.85) ตตฺถ รูปํ ปฐมํ วิปลฺลาสวตฺถุ: อสุเภ สุภนฺติ, เวทนา ทุติยํ วิปลฺลาสวตฺถุ: ทุกฺเข สุขนฺติ, สญฺญา สงฺขารา จ ตติยํ วิปลฺลาสวตฺถุ: อนตฺตนิ อตฺตาติ, วิญฺญาณํ จตุตฺถํ

วิปลฺลาสวตฺถุ: อนิจฺเจ นิจฺจนฺติ.

๑๗ ที.ปา.๑๑/๓๑๕/๒๐๘ (D.III,234) ปญฺจ คติโย: นิรโย, ติรจฺฉานโยนิ, เปตฺติวิสโย, มนุสฺสา, เทวา.

๑๘ เพิ่งอ้าง (Ibid.) ปญฺจ นีวรณานิ: กามจฺฉนฺทนีวรณํ, วฺยาปาทนีวรณํ, ถีนมิทฺธนีวรณํ, อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจนีวรณํ, วิจิกิจฺฉานีวรณํ.

๑๙ องฺ.ทสก.๒๔/๑๒/๑๓-๑๔ (A.V,16) ปญฺจงฺควิปฺปหีโน ภิกฺขเว ภิกฺขุ ปญฺจงฺคสมนฺนาคโต อิมสฺมึ ธมฺมวินเย "เกวลี วุสิตฺวา อุตฺตมปุริโสติ วุจฺจติ.

กถญฺจ ภิกฺขเว ภิกฺขุ ปญฺจงฺควิปฺปหีโน โหติ ? อิธ ภิกฺขเว ภิกฺขุโน กามจฺฉนฺโท ปหีโน โหติ วฺยาปาโท ปหีโน โหติ ถีนมิทฺธํ ปหีนํ โหติ อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจํ ปหีนํ โหติ วิจิกิจฺฉา ปหีนา โหติ; เอวํ โข ภิกฺขเว ภิกฺขุ ปญฺจงฺควิปฺปหีโน โหติ.

กถญฺจ... ปญฺจงฺคสมนฺนาคโต โหติ ? อิธ ภิกฺขเว ภิกฺขุ อเสกฺเขน สีลกฺขนฺเธน สมนฺนาคโต โหติ, อเสกฺเขน สมาธิกฺขนฺเธน สมนฺนาคโต โหติ, อเสกฺเขน ปญฺญากฺขนฺเธน สมนฺนาคโต โหติ, อเสกฺเขน วิมุตฺติกฺขนฺเธน สมนฺนาคโต โหติ, อเสกฺเขน วิมุตฺติญาณทสฺสนกฺขนฺเธน สมนฺนา คโต โหติ; เอวํ โข ภิกฺขเว ภิกฺขุ ปญฺจงฺคสมนฺนาคโต โหติ.

ปญฺจงฺควิปฺปหีโน โข ภิกฺขเว ภิกฺขุ ปญฺจงฺคสมนฺนาคโต อิมสฺมึ ธมฺมวินเย "เกวลี วุสิตฺวา อุตฺตมปุริโสติ วุจฺจตีติ.

๒๐ สํ.สฬา.๑๘/๑๒๘/๘๘ (S.IV,70) ฉยิเม ภิกฺขเว ผสฺสายตนา อทนฺตา อคุตฺตา อรกฺขิตา อสํวุตา ทุกฺขาธิวาหา โหนฺติ. กตเม ฉ ? จกฺขุํ...มโน ภิกฺขเว ผสฺสายตนํ อทนฺตํ...

๒๑ (S.II,3) กตมา จ ภิกฺขเว ตณฺหา ? ฉยิเม ภิกฺขเว ตณฺหากายา. รูปตณฺหา สทฺทตณฺหา คนฺธตณฺหา รสตณฺหา โผฏฺฐพฺพตณฺหา ธมฺมตณฺหา; อยํ วุจฺจติ ภิกฺขเว ตณฺหา.

๒๒ ที.ปา.๑๑/๓๒๖/๒๘๘-๒๙๐ (Cp.A.III,290-292) ฉ นิสฺสรณิยํ ธาตุโย....

(๑) นิสฺสรณํ เหตํ อาวุโส วฺยาปาทสฺส, ยทิทํ เมตฺตาเจโตวิมุตฺติ...

(๒) นิสฺสรณํ เหตํ อาวุโส วิเหสาย, ยทิทํ กรุณาเจโตวิมุตฺติ...

(๓) นิสฺสรณํ เหตํ อาวุโส อรติยา, ยทิทํ มุทิตาเจโตวิมุตฺติ...

(๔) นิสฺสรณํ เหตํ อาวุโส ราคสฺส, ยทิทํ อุเปกฺขาเจโตวิมุตฺติ...

(๕) นิสฺสรณํ เหตํ อาวุโส สพฺพนิมิตฺตานํ, ยทิทํ อนิมิตฺตา เจโตวิมุตฺติ...

(๖) นิสฺสรณํ เหตํ อาวุโส วิจิกิจฺฉากถงฺกถาสลฺลสฺส, ยทิทํ อสฺมีติ มานสมุคฺฆาโต.

๒๓ ที.ปา.๑๑/๓๓๒/๒๒๒-๒๒๓(D.III,253) สตฺต วิญฺญาณฏฺฐิติโย:

(๑) สนฺตาวุโส สตฺตา นานตฺตกายา นานตฺตสญฺญิโน, เสยฺยถาปิ มนุสฺสา เอกจฺเจ จ เทวา จ เอกจฺเจ จ วินิปาติกา; อยํ ปฐมา วิญฺญาณฏฺฐิติ.

(๒) สนฺตาวุโส สตฺตา นานตฺตกายา เอกตฺตสญฺญิโน, เสยฺยถาปิ เทวา พฺรหฺมกายิกา ปฐมาภินิพฺพตฺตา; อยํ ทุติยา วิญฺญาณฏฺฐิติ.

(๓) สนฺตาวุโส สตฺตา เอกตฺตกายา นานตฺตสญฺญิโน, เสยฺยถาปิ เทวา อาภสฺสรา; อยํ ตติยา วิญฺญาณฏฺฐิติ.

(๔) สนฺตาวุโส สตฺตา เอกตฺตกายา เอกตฺตสญฺญิโน, เสยฺยถาปิ เทวา สุภกิณฺหา; อยํ จตุตฺถา วิญฺญาณฏฺฐิติ.

(๕) สนฺตาวุโส สตฺตา สพฺพโส รูปสญฺญานํ สมติกฺกมา ปฏิฆสญฺญานํ อตฺถงฺคมา นานตฺตสญฺญานํ อมนสิการา "อนนฺโต อากาโสติ อากาสานญฺจายตนูปคา; อยํ ปญฺจมี วิญฺญาณฏฺฐิติ.

(๖) สนฺตาวุโส สตฺตา สพฺพโส อากาสานญฺจายตนํ สมติกฺกมฺม "อนนฺตํ วิญฺญาณนฺติ วิญฺญาณญฺจายตนูปคา; อยํ ฉฏฺฐี วิญฺญาณฏฺฐิติ.

(๗) สนฺตาวุโส สตฺตา สพฺพโส วิญฺญาณญฺจายตนํ สมติกฺกมฺม "นตฺถิ กิญฺจีติ อากิญฺจญฺญายตนูปคา; อยํ สตฺตมี วิญฺญาณฏฺฐิติ.

ที.ปา.๑๑/๓๒๖/๒๓๓ (D.III,254) สตฺต อนุสยา: กามราคานุสโย, ปฏิฆานุสโย, ทิฏฺฐานุสโย, วิจิกิจฺฉานุสโย, มานานุสโย, ภวราคานุสโย, อวิชฺชานุสโย.

๒๔ ที.ปา.๑๑/๓๒๖/๒๒๑ (D.III,251–252) สตฺต สมฺโพชฺฌงฺคา: สติสมฺโพชฺฌงฺโค, ธมฺมวิจยสมฺโพชฺฌงฺโค,วิริยสมฺโพชฺฌงฺโค,ปีติสมฺโพชฺฌงฺโค,ปสฺสทฺธิสมฺโพชฺฌงฺโค,สมาธิสมฺโพชฺฌงฺโค, อุเปกฺขาสมฺโพชฺฌงฺโค.

๒๕ ที.ปา.๑๑/๓๒๖/๒๒๙(Ibid.260) อฏฺฐ โลกธมฺมา: ลาโภ จ อลาโภ จ, ยโส จ อยโส จ, นินฺทา จ ปสํสา จ, สุขญฺจ ทุกฺขญฺจ.

๒๖ ที.ปา.๑๑/๓๒๖/๒๒๔(Ibid.254) อฏฺฐ มิจฺฉตฺตา: มิจฺฉาทิฏฺฐิ, มิจฺฉาสงฺกปฺโป, มิจฺฉาวาจา, มิจฺฉากมฺมนฺโต, มิจฺฉาอาชีโว, มิจฺฉาวายาโม, มิจฺฉาสติ, มิจฺฉาสมาธิ.

๒๗ ที.ปา.๑๑/๓๒๖/๒๒๔(Ibid.255) อฏฺฐ สมฺมตฺตา: สมฺมาทิฏฺฐิ, ฯเปฯ สมฺมาสมาธิ.

๒๘ ที.ปา.๑๑/๓๒๖/๒๒๓-๒๒๔ (Ibid.263) นว สตฺตาวาสา: ๔ ข้อแรก เหมือนกันกับ ๔ ข้อแรกของวิญญาณัฏฐิติ ๗ ส่วนข้อที่ ๕ คือ สนฺตาวุโส สตฺตา อสญฺญิโน อปฺปฏิสํเวทิโน เสยฺยถาปิ เทวา อสญฺญสตฺตา; อยํ ปญฺจโม สตฺตาวาโส...๓ ข้อถัดจากนั้น เหมือนกับข้อที่(๕),(๖),(๗)แห่งข้อความที่กล่าวมาข้างต้น และข้อสุดท้าย คือ สนฺตาวุโส สตฺต สพฺพโส อากิญฺจญฺญายตนํ สมติกฺกมฺม เนวสญฺญานาสญฺญายตนูปคา; อยํ นวโม สตฺตาวาโส.

๒๙ อภิ.วิ.๓๕/๙๖๓/๔๗๕ (Vbh.390;A.IV,400–401) ตณฺหํ ปฏิจฺจ ปริเยสนา ปริเยสนํ ปฏิจฺจ ลาโภ, ลาภํ ปฏิจฺจ วินิจฺฉโย, วินิจฺฉยํ ปฏิจฺจ ฉนฺทราโค, ฉนฺทราคํ ปฏิจฺจ อชฺ

โฌสานํ, อชฺโฌสานํ ปฏิจฺจ ปริคฺคโห, ปริคฺคหํ ปฏิจฺจ มจฺฉริยํ, มจฺฉริยํ ปฏิจฺจ อารกฺขาธิกรณํ, ทณฺฑาทานสตฺถาทานกลหวิคฺคหวิวาทา ตุวํตุวํ เปสุญฺญมุสาวาทา อเนเก ปาปกา อกุสลา ธมฺมา สมฺภวนฺติ.

อิเม โข ภิกฺขเว นว ตณฺหามูลกา ธมฺมาติ.

๓๐ ที.ปา.๑๑/๓๕๙/๒๗๒(D.III,.86) นว โยนิโส มนสิการมูลกา ธมฺมา: อนิจฺจโต โยนิโส มนสิกโรโต ปาโมชฺชํ ชายติ, ปมุทิตสฺส ปีติ ชายติ, ปีติมนสฺส กาโย ปสฺสมฺภติ, ปสฺสทฺธกาโย สุขํ เวเทติ, สุขิโน จิตฺตํ สมาธิยติ, สมาหิเตน จิตฺเตน "อิทํ ทุกฺขนฺติ ยถาภูตํ ปชานาติ, "อยํ ทุกฺขสมุทโยติ ยถาภูตํ ปชานาติ, "อยํ ทุกฺขนิโรโธติ ยถาภูตํ ปชานาติ, "อยํ ทุกฺขนิโรธคามินี ปฏิปทาติ ยถาภูตํ ปชานาติ; ทุกฺขโต โยนิโส มนสิกโรโต ปาโมชฺชํ ชายติ, ปมุทิตสฺส ปีติ ชายติ ฯเปฯ สุขิโน จิตฺตํ สมาธิยติ, สมาหิเตน จิตฺเตน "อิทํ ทุกฺขนฺติ ยถาภูตํ ปชานาติ, อยํ ทุกฺขสมุทโยติ ยถาภูตํ ปชานาติ, อยํ ทุกฺขนิโรโธติ ยถาภูตํ ปชานาติ, "อยํ ทุกฺขนิโรธคามินี ปฏิปทาติ ยถาภูตํ ปชานาติ; อนตฺตโต โยนิโส มนสิกโรโต ปาโมชฺชํ ชายติ ฯเปฯ รูปํ อนิจฺจโต โยนิโส มนสิกโรโต ปาโมชฺชํ ชายติ ฯเปฯ รูปํ ทุกฺขโต โยนิโส มนสิกโรโต ปาโมชฺชํ ชายติ ฯเปฯ รูปํ อนตฺตโต โยนิโส มนสิกโรโต ปาโมชฺชํ ชายติ ฯเปฯ เวทนํ สญฺญํ สงฺขาเร วิญฺญาณํ จกฺขุํ ฯเปฯ ชรามรณํ อนิจฺจโต โยนิโส มนสิกโรโต ปาโมชฺชํ ชายติ ฯเปฯ ชรามรณํ ทุกฺขโต โยนิโส มนสิกโรโต ปาโมชฺชํ ชายติ ฯเปฯ เวทนํ สญฺญํ สงฺขาเร วิญฺญาณํ จกฺขุํ ฯเปฯ ชรามรณํ อนตฺตโต โยนิโส มนสิกโรโต ปาโมชฺชํ ชายติ ฯเปฯ สุขิโน จิตฺตํ สมาธิยติ, สมาหิเตน จิตฺเตน "อิทํ ทุกฺขนฺติ ยถาภูตํ ปชานาติ, "อยํ ทุกฺขสมุทโยติ ยถาภูตํ ปชานาติ, "อยํ ทุกฺขนิโรโธติ ยถาภูตํ ปชานาติ, "อยํ ทุกฺขนิโรธคามินี ปฏิปทาติ ยถาภูตํ ปชานาติ; อิเม นวโยนิโส มนสิการมูลกา ธมฺมา.

๓๑ ขุ.มหา.๒๙/๒/๓๔๓;ขุ.จู.๓๐/๙๑/๒๐๑(Cp.Nd.410) ทิสา สพฺพา สเมริตาติ. เย ปุรตฺถิมาย ทิสาย สงฺขารา, เตปิ จริตา สเมริตา จลิตา ฆฏฺฏิตา อนิจฺจตาย ชาติยา อนุคตา ชราย อนุสฏา พฺยาธินา อภิภูตา มรเณน อพฺภาหตา ทุกฺเข ปติฏฺฐิตา อตาณา อเลณา อสรณา อสรณีภูตา, เย ปุรตฺถิมาย อนุทิสาย สงฺขารา, เย ปจฺฉิมาย อนุทิสาย สงฺขารา, เย อุตฺตราย อนุทิสาย สงฺขารา, เย เหฏฺฐิมาย อนุทิสาย สงฺขารา, เย อุปริมาย ทิสาย สงฺขารา, เย ทสทิสาสุ สงฺขารา, เตปิ เอริตา สเมริตา จลิตา ฆฏฺฏิตา อนิจฺจตาย ชาติยา อนุคตา ชราย อนุสฏา พฺยาธินา อภิภูตา มรเณน อพฺภาหตา ทุกฺเข ปติฏฺฐิตา อตาณา อเลณา อสรณา อสรณีภูตา. ภาสิตมฺปิ เจตํ:-

กิญฺจาปิ เจตํ ชลติ วิมานํ
โอภาสยํ อุตฺตริยํ ทิสาย
รูปํ รณํ ทิสฺวา สทา ปเวธิตํ

ตสฺมา รูปํ น รมติ สุเมโธ
ขุ.มหา.๒๙/๑๗๒/๓๔๕(S.I,148)
มจฺจุนพฺภาหโต โลโก ชราย ปริวาริโต
ตณฺหาสลฺเลน โอติณฺโณ อิจฺฉาธูมายิโก สทา
ขุ.มหา.๒๙/๑๗๒/๓๔๕(Th.448;cp.Jat.Vi,26)
สพฺโพ อาทิปิโต โลโก สพฺโพ โลโก ปธูปิโต
สพฺโพ ปชฺชลิโต โลโก สพฺโพ โลโก ปกมฺปิโตติ
(S.I,133)

ทิสา สพฺพา สเมริตา.ขุ.สุตฺต. ๒๕/๔๒๑/๕๑๗

๓๒ ที.ปา.๑๑/๓๑๕/๒๐๘(D.III,234) ปญฺโจรมฺภาคิยานิ สํโยชนานิ: สกฺกายทิฏฺฐิ วิจิกิจฺฉา, สีลพฺพตปรามาโส, กามจฺฉนฺโท, พฺยาปาโท.
ปญฺจุทฺธมฺภาคิยานิ สํโยชนานิ: รูปราโค, อรูปราโค, มาโน, อุทฺธจฺจํ, อวิชฺชา.

๓๓ ขุ.อิ.๒๕/๒๐๒/๒๔๓ (Cp. a- It.18) www.watprayoon.com
ส สตฺตกฺขตฺตุํ ปรมํ สนฺธาวิตฺวาน ปุคฺคโล
ทุกฺขสฺสนฺตกโร โหติ สพฺพสํโยชนกฺขยาติ.
ขุ.เถร.๒๖/๑๘๑/๒๙๙ (b- Th.181-182)
ยโต อหํ ปพฺพชิโต สมฺมาสมฺพุทฺธสาสเน
วิมุจฺจมาโน อุคฺคจฺฉึ กามธาตุํ อุปจฺจคํ
พฺรหฺมุโน เปกฺขมานสฺส ตโต จิตฺตํ วิมุจฺจิเม
อกุปฺปา เม วิมุตฺตีติ สพฺพสํโยชนกฺขยาติ.

๓๔ องฺ.ทสก.๒๔/๕๖/๘๔ (A.V,105) ทสยิมา ภิกฺขเว สญฺญา ภาวิตา พหุลีกตา มหปฺผลา โหนฺติ มหานิสํสา อมโตคธา อมตปริโยสานา. กตมา ทส ? อสุภสญฺญา, มรณสญฺญา, อาหาเรปฏิกูลสญฺญา, สพฺพโลเก อนภิรตสญฺญา, อนิจฺจสญฺญา, อนิจฺเจ ทุกฺขสญฺญา,ทุกฺเข อนตฺตสญฺญา, ปหานสญฺญา, วิราคสญฺญา, นิโรธสญฺญา. www.watprayoon.com

๓๕ สํ.ข.๑๗/๑๗๔/๑๕๘(Cp. a- S.III,196) ทุกฺขํ ทุกฺขนฺติ ภนฺเต วุจฺจติ. กตมนฺนุ-โข ภนฺเต ทุกฺขนฺติ ? รูปํ โข ราธ ทุกฺขํ, เวทนา ทุกฺขา, สญฺญา ทุกฺขา, สงฺขารา ทุกฺขา, วิญฺญาณํ ทุกฺขํ.

อภิ.วิ.อฏฺฐ.๑๗/๑๔๙-๑๕๑(b-Vbh.-a. 50) ยทนิจฺจํ ตํ ทุกฺขนฺติ วจนโต ปน ตเทว ขนฺธปญฺจกํ ทุกฺขํ. กสฺมา ? อภิณฺหสมฺปติปีฬนโต, อภิณฺหสมฺปฏิปีฬนากาโร

ทุกฺขลกฺขณํ.(S.III,22= ปสฺสึ)

(c.-Netti.42) ปญฺจกฺขนฺธา ทุกฺขํ

ขุ.ธ.๒๕/๒๐๒/๔๒ (d-Dh.202)

นตฺถิ ราคสโม อคฺคิ นตฺถิ โทสสโม กลิ
นตฺถิ ขนฺธสมา ทุกฺขา นตฺถิ สนฺติปรํ สุขํ.

เชิงอรรถบทที่ ๑๒ ตอนที่ ๑

๑ สํ.นิ.๑๖/๖๓/๙๗ (a-S.II,100;M.III,165-166)เสยฺยถาปิ ภิกฺขเว โจรํ อาคุจารึ คเหตฺวา รญฺโญ ทสฺเสยฺยุํ," อยนฺเต เทว โจโร อาคุจารี อิมิสฺส อยํ อิจฺฉิสิ ตํ ทณฺฑํ ปเณหีติ, ตเมนํ ราชา เอวํ วเทยฺย: "คจฺฉถ โภ อิมํ ปุริสํ ปุพฺพณฺหสมยํ สตฺติสเตน หนถาติ ตํ เอนํ ปุพฺพณฺหสมยํ สตฺติสเตน หเนยฺยุํ.

อถ ราชา มชฺฌนฺติกํ สมยํ เอวํ วเทยฺย : "อมฺโภ กถํ โส ปุริโสติ ตเถว เทว ชีวตีติ ตํ เอนํ ราชา เอวํ วเทยฺย. "คจฺฉถ โภ ตํ ปุริสํ มชฺฌนฺติกํ สมยํ สตฺติสเตน หนถาติ, ตํ เอนํ มชฺฌนฺติกสมยํ สตฺติสเตน หเนยฺยุํ.

อถ ราชา สายณฺหสมยํ เอวํ วเทยฺย : "อมฺโภ กถํ โส ปุริโสติ ตเถว เทว ชีวตีติ, ตํ เอนํ ราชา เอวํ วเทยฺย: "คจฺฉถ โภ ตํ ปุริสํ สายณฺหสมยํ สตฺติสเตน หนถาติ, ตํ เอนํ สายณฺหสมยํ สตฺติสเตน หเนยฺยุํ.

ตํ กึ มญฺญถ ภิกฺขเว ? อปิ นุ โส ปุริโส ทิวสํ ตีหิ สตฺติสเตหิ หญฺญมาโน ตโต นิทานํ ทุกฺขํ โทมนสฺสํ ปฏิสํเวทิเยถาติ ?

เอกิสฺสาปิ ภนฺเต สตฺติยา หญฺญมาโน ตโต นิทานํ ทุกฺขํ โทมนสฺสํ ปฏิสํเวทิเยถ โก ปน วาโท ตีหิ สตฺติสเตหิ หญฺญมาโนติ อวํ เอว ถฺวาหํ ภิกฺขเว วิญฺญาณาหาโร ทฏฺฐพฺโพติ วทามิ.

ขุ.เถรี.๒๖/๕๘/๔๔๑;๑๔๑/๔๕๑ (b-Thi.58,141;S.I,128)

สตฺติสูลูปมา กามา ขนฺธานํ อธิกุฏฺฏนา
๕ ยํ ตุวํ กามรตึ พฺรูสิ อรติทานิ สาม มํ.

๒ องฺ.จตุกฺก.๒๑/๙๓/๑๐๖ (a-A.II,93)เสยฺยถาปิ, ภิกฺขเว, อาทิตฺตเจโล วา อาทิตฺตสีโส วา, นิพฺพาปนาย อธิมตฺตํ ฉนฺทญฺจ วายามญฺจ อุสฺสาหญฺจ อุสฺโสฬฺหิญฺจ อปฺปฏิวาณิญฺจ สติญฺจ สมฺปชญฺญญฺจ กาเรยฺย, เอวํ เอว โข ภิกฺขเว เตน ปุคฺคเลน เตสํเยว กุสลานํ ธมฺมานํ ปฏิลาภาย อธิมตฺโต ฉนฺโท จ.....

สํ.มหา.๑๙/๑๑๐๔/๓๘๓-๓๘๔ (b-S.V,440) อาทิตฺตํ ภิกฺขเว เจลํ วา สีสํ วา อนชฺฌุเปกฺขิตฺวา อมนสิกริตฺวา อนภิสเมตานํ จตุนฺนํ อริยสจฺจานํ ยถาภูตํ อภิสมยาย อธิมตฺโต ฉนฺโท จ วายาโม จ อุสฺสาโห จ อุสฺโสฬฺหิ จ อปฺปฏิวาณี จ สติ จ สมฺปชญฺญํ จ กรณียํ

๓ วิสุทฺธิ.๓/๒๑๗;๒๕๐๙ (Cp.Vis.mag.595) ยถา จ ทณฺฑาภิหตํ เภรึ นิสฺสาย สทฺเท ปวตฺตมาเน อญฺญา เภรี อญฺโญ สทฺโท, เภริสทฺทา อสมฺมิสฺสา เภรี สทฺเทน สุญฺญา, สทฺโท เภริยา สุญฺโญ เอวเมว วตฺถุทฺวารารมฺมณสงฺขาตํ รูปํ นิสฺสาย นาเม ปวตฺตมาเน อญฺญํ รูปํ, อญฺญํ

นามํ, นามรูปา อสมฺมิสฺสา นามํ รูเปน สุญฺญํ; รูปํ นาเมน สุญฺญํ อปิจ โข เภรึ ปฏิจฺจ สทฺโท วิย รูปํ ปฏิจฺจ นามํ ปวตฺตติ.

๔ วิสุทฺธิ.๓/๒๑๘;๒๕๐๙ (a-Vis.Mag.596) ยถา ชจฺจนฺโธ จ ปีฐสปฺปิ จ ทิสา ปกฺกมิตุกามา อสฺสุ. ชจฺจนฺโธ ปีฐสปฺปึ เอวมาห อหํ โข ภเณ สกฺโกมิ ปาเทหิ ปาทกรณียํ กาตุํ. นตฺถิ จ เม จกฺขูนิ เยหิ สมวิสมํ ปสฺเสยฺยนฺติ ปีฐสปฺปิปิ ชจฺจนฺธํ เอวมาห:- อหํ โข ภเณ สกฺโกมิ จกฺขุนา จกฺขุกรณียํ กาตุํ นตฺถิ จ เม ปาทานิ เยหิ อภิกฺกเมยฺยํ วา ปฏิกฺกเมยฺยํ วาติ. โส ตุฏฺฐหฏฺโฐ ชจฺจนฺโธ ปีฐสปฺปึ อํสกูฏํ อาโรเปสิ. ปีฐสปฺปิ ชจฺจนฺธสฺส อํสกูเฏน นิสีทิตฺวา เอวํ อาห : วามํ มุญฺจ ทกฺขิณํ คณฺห ทกฺขิณํ มุญฺจ วามํ คณฺหาติ.

ตตฺถ ชจฺจนฺโธ ปิ นิตฺเตโช ทุพฺพโล น สเกน เตเชน น สเกน พเลน คจฺฉติ, ปีฐสปฺปิ ปิ นิตฺเตโช ทุพฺพโล น สเกน เตเชน สเกน พเลน คจฺฉติ น จ เตสํ อญฺญมญฺญํ นิสฺสาย คมนํ นปฺปวตฺตติ. เอวเมว นามํปิ นิตฺเตชํ น สเกน เตเชน อุปฺปชฺชติ น ตาสุ ตาสุ กิริยาสุ ปวตฺตติ: รูปํปิ นิตฺเตชํ น สเกน เตเชน อุปฺปชฺชติ น ตาสุ ตาสุ กิริยาสุ ปวตฺตติ น จ เตสํ อญฺญมญฺญํ นิสฺสาย อุปฺปตฺติ วา ปวตฺติ วา น โหติ.

อภิธมฺมาวตาร (ฉบับมหาจุฬาฯ)หน้า ๑๗๑;๒๕๓๗ ข้อ ๑๒๒๐-๑๒๒๑(b-Abhv.1220-21) นามํ นิสฺสาย รูปนฺตุ รูปํ นิสฺสาย นามกํ ปวตฺตติ สทา สพฺพํ, ปญฺจโวการ-ภูมิยํ; อิมสฺส ปน อตฺถสฺส อวิภาวตฺถเมว จ ชจฺจนฺธปีฐสปฺปีนํ วตฺตพฺพา อุปมาอิธ

๕ วิสุทฺธิ.๓/๒๑๙;๒๕๐๙ (Cp.Vis.Mag.597) เอวํ นานานเยหิ นามรูปํ ววฏฺฐาปยโต สตฺตสญฺญํ อภิภวิตฺวา อสมฺโมหภูมิยํ จิตฺตํ นามรูปานํ ยถาวทสฺสนํ ทิฏฺฐิวิสุทฺธีติ เวทิตพฺพํ, นามรูปววฏฺฐานนฺติปิ สงฺขารปริจฺเฉโทติปิ เอกสฺสเอว อธิวจนํ

๖ วิสุทฺธิ.๓/๒๒๙;๒๕๐๙ (Cp.Vis. Mag.604) เอวํ นานานเยหิ นามรูปสฺส ปจฺจยปริคฺคหเณน ตีสุ อทฺธาสุ กงฺขํ วิตริตฺวา จิตฺตํ ญาณํ กงฺขาวิตรณวิสุทฺธีติ เวทิตพฺพํ, ธมฺมฏฺฐิติญาณนฺติปิ ยถาภูตญาณนฺติปิ สมฺมาทสฺสนนฺติปิ เอตสฺเสวาธิวจนํ

๗ ขุ.ปฏิ.๓๑/๔๘/๕๔-๕๕;ขุ.ปฏิ.อฏฺฐ.๑/๕/๒๑-๒๒ (Pts.I,53-54) กถํ อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนานํ ธมฺมานํ สงฺขิปิตฺวา ววฏฺฐาเน ปญฺญา สมฺมสเน ญาณํ?

ยงฺกิญฺจิ รูปํ อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนํ อชฺฌตฺตํ วา พหิธา วา โอฬาริกํ วา สุขุมํ วา หีนํ วา ปณีตํ วา ยํ ทูเร สนฺติเก วา สพฺพํ รูปํ อนิจฺจโต ววฏฺเฐติ เอกํ สมฺมสนํ, ทุกฺขโต ววฏฺเฐติ เอกํ สมฺมสนํ, อนตฺตโต ววฏฺเฐติ, เอกํ สมฺมสนํ. ยา กาญฺจิ เวทนา... เป....ยา กาจิ สญฺญา....เป ..เย....เกจิ สงฺขารา..เป.... ยํ กิญฺจิ วิญฺญาณํ อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนํ อชฺฌตฺตํ วา พหิธา วา โอฬาริกํ วา สุขุมํ วา หีนํ วา ปณีตํ วา ยํ ทูเร สนฺติเก วา สพฺพํ วิญฺญาณํ อนิจฺจโต ววฏฺเฐติ, เอกํ สมฺมสนํ; ทุกฺขโต ววฏฺเฐติ, เอกํ สมฺมสนํ อนตฺตโต ววฏฺเฐติ เอกํ จกฺขุํ...เป...ชรามรณํ

อตีตานาคตปจฺจุปนฺนํ อนิจฺจโต ววฏฺเฐติ, เอกํ สมฺมสนํ ทุกฺขโต ววฏฺเฐติ, เอกํ สมฺมสนํ, อนตฺตโต ววฏฺเฐติ, เอกํ สมฺมสนํฯ

รูปํ อตีตานาคตปจฺจุปนฺนํ อนิจฺจํ ขยฏฺเฐน, ทุกฺขํ ภยฏฺเฐน, อนตฺตา อสารกฏฺเฐนาติ สงฺขิปิตฺวา ววฏฺฐาเน ปญฺญา สมฺมสเน ญาณํ. เวทนา...เป...สญฺญา..เป...สงฺขารา..เป...วิญฺญาณํ ..เป...จกฺขุํ...เป...ชรามรณํ อตีตานาคตปจฺจุปนฺนํ อนิจฺจํ ขยฏฺเฐน ทุกฺขํ ภยฏฺเฐน อนตฺตา อสารกฏฺเฐนาติ. สงฺขิปิตฺวา ววฏฺฐาเน ปญฺญา สมฺมสเน ญาณํ.

รูปํ อตีตานาคตปจฺจุปนฺนํ อนิจฺจํ สงฺขตํ ปฏิจฺจสมุปฺปนฺนํ ขยธมฺมํ วยธมฺมํ วิราคธมฺมํ นิโรธธมฺมนฺติ สงฺขิปิตฺวา ววฏฺฐาเน ปญฺญา สมฺมสเน ญาณํ. เวทนา....ฯเปฯ...สญฺญา ..ฯเปฯ.. .สงฺขารา..ฯเปฯ...วิญฺญาณํ...เป...จกฺขุํ...เป...ชรามรณํ อตีตานาคตปจฺจุปนฺนํ อนิจฺจํ สงฺขตํ ปฏิจฺจสมุปฺปนฺนํ ขยธมฺมํ วยธมฺมํ วิราคธมฺมํ นิโรธธมฺมนฺติ สงฺขิปิตฺวา ววฏฺฐาเน ปญฺญา สมฺมสเน ญาณํ.

ชาติปจฺจยา ชรามรณํ อสติ ชาติยา นตฺถิ ชรามรณนฺติ สงฺขิปิตฺวา ววฏฺฐาเน ปญฺญา สมฺมสเน ญาณํ, อตีตมฺปิ อทฺธานํ อนาคตมฺปิ อทฺธานํ ชาติปจฺจยา ชรามรณํ, อสติ ชาติยา นตฺถิ ชรามรณนฺตีติ สงฺขิปิตฺวา ววฏฺฐาเน ปญฺญา สมฺมสเน ญาณํ, ภวปจฺจยา ชาติ, อสติ...ฯเปฯ อุปาทานาปจฺจยา ภโว,อสติ...ฯเปฯ ตณฺหาปจฺจยา อุปาทานํ,อสติ...ฯเปฯ เวทนาปจฺจยา ตณฺหา, อสติ...ฯเปฯ ผสฺสปจฺจยา เวทนา, อสติ...ฯเปฯ สฬายตนปจฺจยา ผสฺโส, อสติ...ฯ เปฯ สงฺขารปจฺจยา วิญฺญาณํ, อสติ...ฯเปฯ อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารา, อสติ อวิชฺชา นตฺถิ สงฺขาราติ สงฺขิปิตฺวา ววฏฺฐาเน ปญฺญา สมฺมสเน ญาณํ. อตีตมฺปิ อทฺธานํ อนาคตมฺปิ อทฺธานํ อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารา, อสติ อวิชฺชา นตฺถิ สงฺขาราติ สงฺขิปิตฺวา ววฏฺฐาเน ปญฺญา สมฺมสเน ญาณํ. ตํ ญาตฏฺเฐน ญาณํ ปชานนฏฺเฐน ปญฺญา; เตน วุจฺจติ "อตีตานาคตปจฺจุปนฺนานํ ธมฺมานํ สงฺขิปิตฺวา ววฏฺฐาเน ปญฺญา สมฺมสเน ญาณํ".

๘ วิสุทฺธิ.๓/๒๓๓;๒๕๐๙(Cp.Vis. Mag.608) เอตฺถ จ จกฺขุํ ...ฯเปฯ ชรามรณนฺติ อิมินา เปยฺยาเลน ทฺวารารมฺมเณหิ สทฺธึ ทฺวารปฺปวตฺตา ธมฺมา, ปญฺจกฺขนฺธา, ฉ ทฺวารานิ, ฉ อารมฺมณานิ, ฉ วิญฺญาณานิ, ฉ ผสฺสา, ฉ เวทนา, ฉ สญฺญา, ฉ เจตนา, ฉ ตณฺหา, ฉ วิตกฺกา, ฉ วิจารา.

๙ (Cp. Mil.40) โอปมฺมํ กโรหีติ ยถา มหาราช, โกจิ เอว ปุริโส ปทีปํ ปทีเปยฺย, กึ โส สพฺพรตฺตึ ทีเปยฺยาติ, อาม ภนฺเต สพฺพรตฺตึ ปทีเปยฺยาติ. กินฺนุ โข มหาราช ยา ปุริเม ยาเม อจฺจิ สา มชฺฌิเม ยาเม อจฺจีติ. น หิ ภนฺเตติ. ยา มชฺฌิเม ยา เม อจฺจิ สา ปจฺฉิเม ยาเม อจฺจีติ. น หิ ภนฺเตติ. กินฺนุ โข มหาราช อญฺโญ โส อโหสิ ปุริเม ยาเม ปทีโป อญฺโญ มชฺฌิเม ยาเม ปทีโป, อญฺโญ ปจฺฉิเม ยาเม ปทีโปติ. น หิ ภนฺเต, ตํเยว นิสฺสาย สพฺพรตฺตึ ปทีโปติ. เอวเมว โข มหาราช

ธมฺมสนฺตติ สนฺธิยติ, อญฺโญ อปฺปชฺชติ อญฺโญ นิรุชฺฌติ, อปุพฺพํ อจริมํ วิย สนฺธิยติ, เตน จ โส น จ อญฺโญ ปจฺฉิมวิญฺญาณสงฺคหํ คจฺฉตีติ.

๑๐ ขุ.ปฏิ.๓๑/๒๒๓/๒๗๕ (Cp.a-Pts.11 58) อนิจฺจโต มนสิกโรโต ขยโต สงฺขารา อุปฏฺฐหนฺติ, ทุกฺขโต มนสิกโรโต ภยโต สงฺขารา อุปฏฺฐหนฺติ. อนตฺตโต มนสิกโรโต สุญฺญโต สงฺขารา อุปฏฺฐหนฺติ.

ขุ.ปฏิ.๓๑/๒๒๖/๒๗๘ (b-Ibid.61) อนิจฺจโต มนสิกโรโต อนิมิตฺโต วิโมกฺโข อธิมตฺโต โหติ, อนิมิตฺตวิโมกฺขสฺส อธิมตฺตตา สทฺธาวิมุตฺโต โหติ; ทุกฺขโต มนสิกโรโต อปฺปณิหิโต วิโมกฺข อธิมตฺโต โหติ, อปฺปณิหิตวิโมกฺขสฺส อธิมตฺตตา กายสกฺขี โหติ. อนตฺตโต มนสิกโรโต สุญฺญโต วิโมกฺโข อธิมตฺโต โหติ, สุญฺญตวิโมกฺขสฺส อธิมตฺตตา ทิฏฺฐิปฺปตฺโต โหติ.

๑๑ วิสุทฺธิ.๓/๒๙๗(Cp.Vis.mag.656) ตสฺส เอวํ ชานโต เอวํ ปสฺสโต ตีสุ ภเวสุ จตูสุ โยนิสุ, ปญฺจสุ คตีสุ สตฺตสุ วิญฺญาณฐิติสุ นวสุ สตฺตาวาเสสุ จิตฺตํ ปฏิลิยติ.

๑๒ ขุ.ปฏิ.อฏฺฐ.๑/๑๒๒/๒๗๕(Cp.Pts-a-I, 256) ตสฺเสวํ ปากฏีภูตสจฺจปฏิจฺจสมุปฺปาท นยลกฺขณเภทสฺส เอวํ กิร นามิเม ธมฺมา อนุปฺปนฺนปุพฺพา อุปฺปชฺชนฺติ, อุปฺปนฺนา นิรุชฺฌนฺตีติ นิจฺจนวาว หุตฺวา สงฺขารา อุปฏฺฐหนฺติ.

๑๓ ขุ.อุ.๒๕/๕๙/๑๙๙-๒๐๐ (Ud. 72) เอวมฺเม สุตํ, เอกํ สมยํ ภควา สาวตฺถิยํ วิหรติ เชตวเน อนาถปิณฺฑิกสฺส อาราเม. เตน โข ปน สมเยน ภควา รตฺตนฺธการ-รตฺติมิสายํ อพฺโภกาเส นิสินฺโน โหติ, เตลปฺปทีเปน ฌายมาเนสุ. เตน โข ปน สมเยน สมฺพหุลา อธิปาตกา เตสุ เตลปฺปทีเปสุ อปาตปริปาตํ อนยํ อาปชฺชนฺติ, พฺยสนํ อาปชฺชนฺติ, อนพฺยสนํ อาปชฺชนฺติ. อทฺทสา โข ภควา เต สมฺพหุเล อธิปาตเกเตสุ เตลปฺปทีเปสุ อาปาตปริปาตํ อนยํ อาปชฺชนฺเต พฺยสนํ อาปชฺชนฺเต อนพฺยสนํ อาปชฺชนฺเต. อถ โข ภควา เอตํ อตฺถํ วิทิตฺวา ตายํ เวลายํ อิมํ อุทานํ อุทาเนสิ:

อุปาติภวนฺติ น สารํ เอนฺติ, นวํ นวํ พนฺธนํ พฺรูหยนฺติ,

ปตนฺติ ปชฺโชตํ วิว อธิปาตา ทิฏฺเฐ สุเต อิติเหเก นิวิฏฺฐาติ.

(=เตน จ สมเยน พหู ปภงฺคปานกา ปตนฺตา ปตนฺตา เตสุ เตลปฺปทีเปสุ นิปตนฺติ. เตน วุตฺตํ: เตน โข ปน สมเยน สมฺพหุลา อธิปาตกาติอาทิ.)

ตตฺถ อธิปาตกาติ ปตงฺคปานกา: เย สลภาติปิ วุจฺจนฺติ. เตหิ ทีปสิขํ อธิปตินฺโต อธิปาตกาติ อธิปฺเปตา. อาปาตปริปาตนฺติ อาปาตํ ปริปาตํ อาปติตฺวา อาปติตฺวา, ปาริปติตฺวา ปริปติตฺวา อภิมุขํ ปาตญฺเจว ปริพฺภมิตฺวา ปาตญฺจ กตฺวาติ อตฺโถ. อาปาเต ปทีปสฺส อตฺตโน อาปาถคมเน สติ ปริปติตฺวา ปริปติตฺวาติ อตฺโถ. อนยนฺติ, อวฑฺฒึ ทุกฺขํ. พฺยสนนฺติ, วินาสํ. ปุริมปเทน หิ มรณมตฺตํ ทุกฺขํ, ปจฺฉิมปเทน มรณํ เตสํ ทีเปติ. ตตฺถ เกจิ มรณมตฺตํ ทุกฺขํ อาปชฺชึสุ. เอตมตฺถํ วิทิตฺวาติ, เอตมฺ อธิปาตกปาณกานํ อตฺตหิตํ อชานนฺตานํ อตฺตูปกฺกมวเสน นิรตฺถก-

พฺยสปฺปตฺตึ วิทิตฺวา เตสํ วิย ทิฏฺจิตติกานํ ทิฏฺจอภินิเวเสน -อนยพฺยสนปฺปตฺติทีปนํ อิมํ อุทานํ อุทาเนสิ.

ตตฺถ อุปาติธาวนฺติ น สารํ เอนฺตีติ สีลสมาธิปญฺญาวิมุตฺติอาทิเภทํ สารํ น เอนฺติ จตุสจฺจอาภิสมยวเสน น อธิคจฺฉนฺติ. ตสฺมึ ปน สอุปายสาเร ติฏฺจนฺเต เยว วิมุตฺติ อาภิลาสาย ตํ อุเปนฺตา วิย หิตฺวาปิ ทิฏฺจิวิปฺปตฺลาเสน อติธาวนฺติ อติกฺกมิตฺวา คจฺฉนฺติ. ปจฺจุปฺปาทานก ขนฺเธ นิจฺจํ สุภํ สุขํ อตฺตนิ อภินิวิสิตฺวา คณฺหนฺตาติ อตฺโถ. นวํ นวํ พนฺธนํ พฺรูหนฺตีติ ตตฺถา คจฺฉนฺตา จ ตณฺหาทิฏฺจิสงฺขาตํ นวํ นวํ พนฺธนํ พฺรูหยนฺติ, วฑฺฒยนฺติ. ปตนฺติ ปชฺโชโต อิว อาธิปาตา, ทิฏฺเจ อตฺตนา จกฺขุวิญฺญาเณน ทิฏฺจิทสฺสเนน วา ทิฏฺเจ อนุสฺสวูพลปฺปกมตฺเตน เอว จ สเต อิติ หิ เอกนฺตโต เอวํ เอตนฺติ นิวิฏฺจา, ทิฏฺจอาภินิเวเสน สสฺสุตฺติอาทินา อภินิวิฏฺจา, เอกนฺตหิตํ วา นิสฺสรณํ อชานนฺตา ราคาทีหิ เอกทรหิ อตฺตีหิ อาทิตฺตภวตฺตยสงฺขาตํ องฺคารการํ เยว อิเม วิย อธิปาตา อิมํ ปชฺโชตํ ปตนฺติ, น ตโต สีสํ อุกฺขิปิตุํ สกฺโกนฺตีติ. ขุ.อุ.อฏฺจ. ๕๙/๓๙๑-๓๙๒ = Ud.-a.355-6)

ขุ.ปฏิ.อ.๑๗๗/๓๖๙ : อภิ.วิ.อ.๒๒๖/๑๕๗ (Vbh.a.146) สลโภ วิย ทีปสิขาภินิปาตํ.

๑๔ ขุ.เถร.๒๖/๑๑๔๔/๔๑๔-๔๑๕(Th.1141)

อารมฺมเณ ตํ พลสา นิพนฺธิสํ นาคํ วา ถมฺภมฺหิ ทฬฺหาย รชฺชุยา
ตํ เม สุคุตฺตํ สติยา สุภาวิตํ อนิสฺสิตํ สพฺพภเวสุ เหหิสํ.

๑๕ อภิ.สํ.อฏฺจ.๑๖๓/๒๒๖ (Asl.173) ยถา หิ ปุริสสฺส สายํ เคหํ ปวิฏฺจํ สปฺปํ อชปทฑณฺฑํ คเหตฺวา ปริเยสมานสฺส ตํ ถุสกฏฺจเก นิปนฺนํ ทิสฺวา "สปฺโป นุ โข โนติ" อวโลเกนฺตสฺส โสวตฺถิกตฺตยํ ทิสฺวา นิพฺเพติกสฺส สปฺโป น สปฺโปติ" วิจินเน มชฺฌตฺตตา โหติ เอวเมวํ ยา อารทฺธวิปสฺสกสฺส วิปสฺสนาญาเณน ลกฺขณตฺตเย ทิฏฺเจ สงฺขารานํ อนิจฺจภาวาทิวิจินเน มชฺฌตฺตตา อุปฺปชฺชติ อยํ วิปสฺสนุเปกฺขา

ยถา ตสฺสสฺส ปุริสสฺส อชปเทน ทณฺเฑน คาฬฺหํ สปฺปํ คเหตฺวา กินฺนาหํ อิมํ สปฺปํ อวิเหฐเจนฺโต อตฺตานํ จ อิมินา อฑํสาเปนฺโต มุญฺเจยฺยนฺติ มุญฺจนาการํ เอว ปริเยสโต คหเณ มชฺฌตฺตตา โหติ เอวเมวํ ยา ลกฺขณตฺตยสฺส ทิฏฺจตฺตา อาทิตฺเต วิย ตโย ภเว ปสฺสโต สงฺขารคหเณ มชฺฌตฺตตา อยํ สงฺขารุเปกฺขา, อิติ วิปสฺสนุเปกฺขาย สิทฺธาย สงฺขารุเปกฺขาปิ สิทฺธา ว โหติ

๑๖ ม.มู.๑๒/๑๐/๑๑ สัพพาสวสังวรสูตร สำหรับคำจำกัดความโยนิโสมนสิการ ดูอรรถกถาของสูตรเดียวกัน(ปปญฺจสูทนี ๑/๑๕/๗๑)

๑๗ ขุ. ปฏิ. ๑๐๔/๗๙ : "กถํ ปจฺจุปฺปนฺนานํ ธมฺมานํ วิปริณามานุปสฺสเน ปญฺญา อุทยพฺพยานุปสฺสเน ญาณํ. ชาตํ รูปํ ปจฺจุปฺปนฺนํ ตสฺส นิพฺพตฺติลกฺขณํ อุทโย วิปริณามลกฺขณํ

วโย อนุปสฺสนาญาณํ....(ปัญญาในการพิจารณาเห็นความแปรปรวนแห่งธรรมทั้งหลายที่เป็นปัจจุบัน เป็นอุทยัพพยญาณอย่างไร? รูปที่เกิดแล้วเป็นปัจจุบัน ชาติแห่งรูปที่เกิดแล้วนั้นมีความเกิดเป็นลักษณะ ความเสื่อมมีความแปรปรวนเป็นลักษณะ ปัญญาที่พิจารณาเห็นดังนี้เป็นอุทยัพพยญาณ)"

๑๘ ขุ.ปฏิ.๓๑/๕๐/๕๗;ขุ.ปฏิ.อฏฺจ.๑/๕๐/๒๗๒-๒๗๓ (Cp.Pts.I, 55) อวิชฺชาสมุทยา รูปสมุทโยติ ปจฺจยสมุทยฏฺเฐน รูปกฺขนฺธสฺส อุทยํ ปสฺสติ, ตณฺหาสมุทยา รูปสมุทโยติ ปจฺจยสมุทยฏฺเฐน รูปกฺขนฺธสฺส อุทยํ ปสฺสติ, กมฺมสมุทยา กมฺมสมุทโยติ ปจฺจยสมุทยฏฺเฐน รูปกฺขนฺธสฺส อุทยํ ปสฺสติ.

๑๙ ขุ.ปฏิ.๓๑/๕๐/๕๘(Cp.Pts 57) รูปกฺขนฺโธ อาหารสมุทโย, เวทนา สญฺญา สงฺขารา ตโย ขนฺธา ผสฺสสมุทยา, วิญฺญาณกฺขนฺโธ นามรูปสมุทโย

๒๐ ขุ.ปฏิ.๓๑/๕๐/๕๘ (Cp.Pts.I, 55-57) อวิชฺชานิโรธา รูปนิโรโธติ ปจฺจยนิโรธฏฺเฐน รูปกฺขนฺธสฺส วยํ ปสฺสติ, ตณฺหานิโรธา รูปนิโรโธติ ปจฺจยนิโรธฏฺเฐน รูปกฺขนฺธสฺส วยํ ปสฺสติ กมฺมนิโรธา รูปนิโรโธติ ปจฺจยนิโรธฏฺเฐน รูปกฺขนฺธสฺส วยํ ปสฺสติ...

๒๑ สํ.ข.๑๗/๕๖/๔๘ (S.III.59) อาหารนิโรธา รูปนิโรโธ

๒๒ ขุ.ปฏิ.อฏฺจ.๑/๕๐/๒๗๒-๒๗๓(Cp.Pts.I.57) นามรูปนิโรธา วิญฺญาณนิโรโธติ ปจฺจยนิโรธฏฺเฐน วิญฺญาณนิโรโธติ ปจฺจยนิโรธฏฺเฐน วิญฺญาณกฺขนฺธสฺส วยํ ปสฺสติ.

๒๓ ปฐมทัสสนะตรงกับจุลโสดาบันในวิสุทธิมรรค ดู วิสุทฺธิ.๓/๒๑๙

๒๔ ขุ.อุ.๒๕/๓/๙๕ (Ud.1) อิมสฺมึ สติ อิทํ โหติ; อิมสฺส อุปฺปาทา อิทํ อุปฺปชฺชติ, อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารา

๒๕ ขุ.อุ.๒๕/๒/๙๔ (Ud.2) อิมสฺมึ อสติ อิทํ น โหติ, อิมสฺส นิโรธา อิทํ นิรุชฺฌติ ยทิทํ อวิชฺชานิโรธา สงฺขารนิโรโธ

๒๖ วิสุทฺธิ.๓/๒๐๓;๒๕๐๙ ข้อความสมบูรณ์ คือ เอกตฺตนโย, นานตฺตนโย, อพฺยาปารนโย, เอวํธมฺมตา(Cp.Vis.Mag. 585; Vbh-a. 198-9)

๒๗ องฺ.สตฺต(หรือ อฏฺฐก.นวก.)๒๓/๑๐๙/๒๐๒(A IV, 199) ปุน จ ปรํ ภนฺเต มหาสมุทฺโท เอกรโส โลณรโส.

๒๘ ขุ.ปฏิ.๓๑/๕๑/๕๙(Cp.Pts.I, 57-8) รูปารมฺมณตา จิตฺตํ อุปฺปชฺชิตฺวา ภิชฺชติ, ตํ อารมฺมณํ ปฏิสงฺขา ตสฺส จิตฺตสฺส ภงฺคํ อนุปสฺสนฺติ.

อนุปสฺสตีติ : กถํ อนุปสฺสติ ? อนิจฺจโต อนุปสฺสติ โน นิจฺจโต ทุกฺขโต อนุปสฺสติ โน สุขโต, อนตฺตโต...อนุปสฺสติ โน อตฺตโต.

เวทนารมฺมณตา..เป...สญฺญารมฺมณตา..เป..สงฺขารารมฺมณตา..เป.. วิญฺญาณารมฺมณตา จกฺขุํ...เป...ชรามรณารมฺมณตา จิตฺตํ อุปฺปชฺชิตฺวา ภิชฺชติ, ตํ อารมฺมณํ ปฏิสงฺขา ตสฺส จิตฺตสฺส ภงฺคํ อนุปสฺสติ.

๒๙ ขุ.สุ.๒๕/๖๓๑/๔๕๘ (Cp.Sn. 625)

วาริ โปกฺขรปตฺเตว อารคฺคิเรว สาสโป
โย น ลิปฺปติ กาเมสุ ตมหํ พฺรูมิ พฺราหฺมณํ

๓๐ องฺ.ติก.๒๐/๔๗/๑๔๖(Cp.A.I,152) อุปฺปาโท ปญฺญายติ วโย ปญฺญายติ ฐิตสฺส อญฺญถตฺตํ ปญฺญายติ. อิมานิ โข ภิกฺขเว ตีณิ สงฺขตสฺส สงฺขตลกฺขณานีติ.

๓๑ วิสุทฺธิ.๓/๒๖๗,๒๗๑;๒๕๐๙(Cp.Vis. Mag.633) โอภาโส ญาณํ, ปีติ,ปสฺสทฺธิ, สุขํ, อธิโมกฺโข,ปคฺคโห,อุปฏฺฐานํ,อุเปกฺขา, นิกนฺติ,

เชิงอรรถบทที่ ๑๒ ตอนที่ ๒

๑. ที.ปา. ๑๑/๓๐๕/๑๙๔ (D.III, 216) : ตโย *ภวา.* กามภโว, รูปภโว, อรูปภโว

๒. ปี.ปา. ๑๑/๓๑๕/๒๐๘ (Ibid,234) ปญฺจคติโย: นิรโย, ติรจฺฉานโยนิ, เปตฺติวิสโย, มนุสฺสา, เทวา

๓. สํ.ข. ๑๗/๔๕/๙๒ (S.III. 115): วธกํ รูปํ วธกํ รูปนฺติ ยถาภูตํ ปชานาติ. วธกํ เวทนํ, วธกํ สญฺญํ. วธเก สงฺขาเร. วธกํ วิญฺญาณํ วธกํ วิญฺญาณนฺติ ยถาภูตํ ปชานาติ.

๔. สํ.สฬา. ๑๘/๒๓๘/๑๖๒ (S.IV, 174): จตฺตาโร อาสีวิสา อุคฺคเตชา โฆรวิสาติ โข ภิกฺขเว จตุนฺนเมตํ มหาภูตานํ อธิวจนํ, ปฐวีธาตุยา อาโปธาตุยา เตโชธาตุยา วาโยธาตุยา.

๕. สํ.นิ. ๑๖/๕๒/๘๒ (S.II, 84-85) เสยฺยถาปิ *ภิกฺขเว* ทสนฺนํ วา กฏฺฐวาหานํ วีสาย วา กฏฺฐวาหานํ ตึสาย วา กฏฺฐวาหานํ จตฺตาฬีสาย วา กฏฺฐวาหานํ มหาอคฺคิกฺขนฺโธ ชาเลยฺย. ตตฺร ปุริโส กาเลน กาลํ สุกฺขานิ เจว ติณานิ ปกฺขิเปยฺย, สุกฺขานิ จ โคมยานิ ปกฺขิเปยฺย, สุกฺขานิ จ กฏฺฐานิ ปกฺขิเปยฺย. เอวญฺหิ โส *ภิกฺขเว* มหาอคฺคิกฺขนฺโธ ตทาหาโร ตทุปาทาโน จิรํ ทีฆมทฺธานํ ชาเลยฺย.

เอวเมว โข *ภิกฺขเว* อุปาทานิเยสุ ธมฺเมสุ อสฺสาทานุปสฺสิโน วิหรโต ตณฺหา ปวฑฺฒติ. ตณฺหาปจฺจยา อุปาทานํ....เป....เอวํ เอตสฺส เกวลสฺส ทุกฺขขนฺธสฺส สมุทโย โหติ.

๖. ธมฺมปทฏฺฐกถา (จตุตฺโถ *ภาโค*), หน้า ๙๐-๙๑ (Dh-a II.270): โส เถเร อนุโมทนํ กโรนฺเต เอกคฺคจิตฺโต หุตฺวา ธมฺมํ สุณนฺโต โสตาปตฺติมคฺคสฺส โอรโต อนุโลมิกํ ขนฺตึ นิพฺพตฺเตสิ, เถโร ปิ อนุโมทนํ กตฺวา ปกฺกามิ. อุปาสโก เถรํ อนุคนฺตฺวา นิวตฺตมานํ เอกํ ยกฺขินี เธนุเวเสน อาคนฺตฺวา ํ อุเร ปหริตฺวา มาเรสิ. โส กาลํ กตฺวา ตุสิตปุเร นิพฺพตฺติ. ธมฺมสภายํ กถํ สมุฏฺฐาเปสุํ: โจรฆาตโก ปญฺจปญฺญาสวสฺสานิ กกฺขฬกมฺมํ กตฺวา อชฺเชว ตโต มุตฺโต อชฺเชว เถรสฺส ภิกฺขํ ทตฺวา อชฺเชว กาลกโต, กาหํ นุโข นิพฺพตฺโตติ. สตฺถา อาคนฺตฺวา กายนุตฺถ *ภิกฺขเว* ตุสิตปุเร นิพฺพตฺโตติ อาห. กึ *ภนฺเต* วเทถ เอตฺตกํ กาลํ เอตฺตเก มนุสฺเส ฆาเตตฺวา ตุสิตวิมาเน นิพฺพตฺโตติ. อาม *ภิกฺขเว* มหนฺโต เตน กลฺยาณมิตฺโต ลทฺโธ, โส สารีปุตฺตสฺส ธมฺมเทสนํ สุตฺวา อนุโลมญาณํ นิพฺพตฺเตตฺวา อิโต จุโต ตุสิตวิมาเน นิพฺพตฺโตติ วตฺวา อิมํ คาถมาห:

สุภาสิตํ สุณิตฺวาน นคเร โจรฆาตโก
อนุโลมขนฺตึ ลทฺธาน โมทติ ติทิวํ คโตติ.

ขุ.ปฏิ. ๓๑/๓๘/๔๔๗๗ (Pts. II,240-41): ปญฺจกฺขนฺเธ สุญฺญโต ปสฺสนฺโต

อนุโลมิกํ ขนฺตึ ปฏิลภติ, ปญฺจนฺนํ ขนฺธานํ นิโรโธ ปรมสุญฺญํ นิพฺพานนฺติ ปสฺสนฺโต สมฺมตฺตานิยามํ โอกฺกมติ. www.watprayoon.com

ปญฺจกฺขนฺเธ ชาติธมฺมโต ปสฺสนฺโต อนุโลมิกํ ขนฺตึ ปฏิลภติ, "ปญฺจนฺนํ ขนฺธานํ นิโรโธ อชาตํ นิพฺพานนฺติ ปสฺสนฺโต สมฺมตฺตนิยามํ โอกฺกมติ.

ปญฺจกฺขนฺเธ อุปายาสธมฺมโต ปสฺสนฺโต อนุโลมิกํ ขนฺตึ ปฏิลภติ, ปญฺจนฺนํ ขนฺธานํ นิโรโธ อนุปายาสํ นิพฺพานนฺติ ปสฺสนฺโต สมฺมตฺตานิยามํ โอกฺกมติ.

๗. ขุ.ปฏิ. ๓๑/๕๔/๖๒ (Pts. I, 61): อุปฺปาโท ภยนฺติ มุญฺจิตุกมฺยตา ปฏิสงฺขา สนฺติฏฺฐนา ปญฺญา สงฺขารุเปกฺขาสุ ญาณํ, ปวตฺตํ ภยนฺติ มุญฺจิตุกมฺยตา ปฏิสงฺขา สนฺติฏฺฐนา ปญฺญา สงฺขารุเปกฺขาสุ ญาณํ...เป... อุปายาโส ภยนฺติ มุญฺจิตุกมฺยตา ปฏิสงฺขา สนฺติฏฺฐนา ปญฺญา สงฺขารุเปกฺขาสุ ญาณํ. www.watprayoon.com

๘. วิสุทฺธิ ๓/๓๒๘/๒๕๖๒ (Vis. Mag. 678): จตฺตาโร สติปฏฺฐานา, จตฺตาโร สมฺมปฺปธานา จตฺตาโร อิทฺธิปาทา, ปญฺจินฺทฺริยานิ, ปญฺจ พลานิ, สตฺต โพชฺฌงฺคา, อริโย อฏฺฐงฺคิโก มคฺโคติ หิ เม สตฺตตึส ธมฺมา โพชฺฌงฺคฏฺเฐน โพธีติ ลทฺธนามสฺส อริยมคฺคสฺส ปกฺเข ภวตฺตา โพธิปกฺขิยา นาม ปกฺเข ภวตฺตาติ นาม อุปการภาเว ฐิตตฺตา.

ในที่นี้ วิสุทธิมรรค เรียกธรรมเหล่านี้ว่า โพธิปักขิยธรรม แต่วิมุตติมรรค เรียกว่า อนุโลมญาณ www.watprayoon.com

๙. โคตรภูญาณ ดูเปรียบเทียบ (Vis mag. 673)

๑๐. ขุ.ปฏิ. ๓๑/๕๙/๖๘ (Pts. I, 66):

๑๑. ขุ.ปฏิ. ๓๑/๕๙/๖๙ ดูเปรียบเทียบ (Ibid,) หน้า ๖๗:

ชาตึ วุฏฺฐิตฺวา อชาตึ ปกฺขนฺทตีติ โคตฺรภู.๙๖

๑๒. วิสุทฺธิ. ๓/๓๔๕/๒๕๖๒ (Vis. Mag. 190–191) :

(๑) ยถา นาวา อปุพฺพํ อจริมํ เอกกฺขเณน จตฺตาริ กิจฺจานิ กโรติ : โอริมตีรํ ปชหติ, โสตํ ฉินฺทติ, ภณฺฑํ วหติ, ปาริมํ ตีรํ อปฺเปติ, เอวเมว มคฺคญาณํ .....เป.... นิโรธํ สจฺฉิกิริยา อภิสมเยน อภิสเมติ ; เอตฺถาปิ ยถา นาวา โอริมตีรํ ปชหติ, เอวํ มคฺคญาณํ ทุกฺขํ ปริชานาติ; ยถา โสตํ ฉินฺทติ, เอวํ สมุทยํ ปชหติ; ยถา ภณฺฑํ วหติ, เอวํ สหชาตาทิ ปชหติ มคฺคํ ภาเวติ; ยถา ปาริมํ ตีรํ อปฺเปติ, เอวํ ปาริมตีรภูตํ นิโรธํ สจฺฉิกโรตีติ เอวํ อุปมาสํสนฺทนํ เวทิตพฺพํ. www.watprayoon.com

(๒) เปฏโกปเทส (ฉบับภูมิพโล) หน้า ๑๕๐; ๒๕๖๓ (Petaka : 134): เอวํ ติฏฺฐนฺโต ยถา นาวา ชลํ คจฺฉนฺโต จตฺตาริ กิจฺจานิ กโรติ, ปาริมํ ตีรํ ปาเปติ, โอริมํ ตีรํ ชหติ, สารํ วหติ, โสตํ ฉินฺทติ, เอวเมว สมถวิปสฺสนา ยุคนทฺธา วตฺตมานา เอกกาเล

เอกกฺขเณ เอกจิตฺเต จตฺตาริ กิจฺจานิ กโรติ, ทุกฺขํ ปริญฺญาภิสมเยน อภิสเมติ, ยาว มคฺคํ ภาวนาภิสมเยน อภิสเมติ.

๑๓. วิสุทฺธิ. ๗/๓๔๔/๒๕๒๒ (Vis. mag. 690): ยถา ปทีโป อปุพฺพํ อจริมํ เอกกฺขเณน จตฺตาริ กิจฺจานิ กโรติ:- วฏฺฏึ ฌาเปติ, อนฺธการํ วิธมติ, อาโลกํ ปริวิทฺธํเสติ, สิเนหํ ปริยาทิยติ- เอวเมว มคฺคญาณํ อปุพฺพํ อจริมํ เอกกฺขเณน จตฺตาริ สจฺจานิ อภิสเมติ, ทุกฺขํ ปริญฺญาภิสมเยน อภิสเมติ,สมุทยํ ปานาภิสมเยน อภิสเมติ มคฺคํ ภาวนาภิสมเยน อภิสเมติ นิโรธํ สจฺฉิกิริยาภิสมเยน อภิสเมติ.

(๒) เปฏโกปเทส (ฉบับภูมิพโล) หน้า ๑๕๐; ๒๕๒๓ (Petaka: 134-135): ยถา ทีโป ชลนฺโต เอกกาเล อปุพฺพํ อจริมํ จตฺตาริ กิจฺจานิ กโรติ, อนฺธการํ วิธมติ, อาโลกํ ปาตุกโรติ, รูปํ นิทสฺสิยติ, อุปาทานํ ปริยาทิยติ, เอวเมว สมถวิปสฺสนา ยุคนทฺธา วตฺตมานา เอกกาเล ฯเปฯ

๑๔. วิสุทฺธิ. ๗/๓๔๕/๒๕๒๒ (Vis. Mag. 690): ยถา สุริโย อุทยนฺโต อปุพฺพํ อจริมํ สห ปาตุภาวา จตฺตาริ กิจฺจานิ กโรติ:- รูปคตานิ โอภาเสติ, อนฺธการํ วิธมติ, อาโลกํ ทสฺเสติ, สีตํ ปฏิปสฺสมฺเภติ- เอวเมว มคฺคญาณํ....เป.... นิโรธํ สจฺฉิกิริยาภิสมเยน อภิสเมติ. อิธาปิ ยถา สุริโย รูปคตานิ โอภาเสติ, เอวํ มคฺคญาณํ ทุกฺขํ ปริชานาติ; ยถา อนฺธการํ วิธมติ, เอวํ สมุทยํ ปชหติ, ยถา อาโลกํ ทสฺเสติ, เอวํ สหชาตานิ ปจฺจยตาย มคฺคํ ภาเวติ; ยถา สีตํ ปฏิปสฺสมฺเภติ, เอวํ กิเลสปฏิปสฺสทฺธึ นิโรธํ สจฺฉิกโรตีติ เอวํ อุปมาสํสนฺทนํ วิทิตพฺพํ.

วิสุทธิมรรคสรรเสริญพระโบราณาจารย์ด้วยอุปมาทั้ง ๓ เหล่านี้ "วตฺตุมฺหิ เอตํ โปราเณหิ"

(๒) เปฏโกปเทส (ฉบับภูมิพโล) ๑๕๐/๒๕๒๓ (Petaka : 134): ยถา วา สุริโย อุทยนฺโต เอกกาเล อปุพฺพํ อจริมํ จตฺตาริ กิจฺจานิ กโรติ อนฺธการํ วิธมติ, อาโลกํ ปาตุกโรติ, รูปํ นิทสฺสิยติ, สีตํ ปริยาทิยติ, เอวเมว สมถวิปสฺสนา ยุคนทฺธา วตฺตมานา เอกกาเล...ฯเปฯ

๑๕. ดูเปรียบเทียบ Vis. Mag, 672 เป็นต้น

๑๖. องฺ.จตุกฺก. ๒๑/๑๙๗/๒๓๔ ดูเปรียบเทียบ อังคุตตรนิกาย A II, 210 : อุชุํ กายํ ปณิธาย ปริมุขํ สตึ อุปฏฺฐเปตฺวา ปริมุขํ สตึ อุปฏฺฐเปตฺวา กมฺมฏฺฐานาภิมุขํ สตึ ฐาปยิตฺวา, มุขเย วา กตฺวาติ อตฺโถ. เตเนว วิภงฺเค อิทํ วุตฺตํ : สติ อุปฏฺฐิตา โหติ สุปฏฺฐิตฺวา นาสิกคฺเค วา มุขนิมิตฺเต วา, เตน วุจฺจติ ปริมุขํ สตึ อุปฏฺฐเปตฺวาติ (วิภังค์ 252) MP III, ๒๐๖)

๑๗. ขุ.ปฏิ. ๓๑/๒/๓๐๘ ดูเปรียบเทียบ (Cp. Pts.II, 94): โสตาปตฺติมคฺเคน สกฺกาย- ทิฏฺฐิ วิจิกิจฺฉา สีลพฺพตปรามาโส, อิมานิ ตีณิ สญฺโญชนานิ ปหียนฺติ; ทิฏฺฐานุสโย วิจิกิจฺฉานุสโย, อิเม เทฺว อนุสยา พฺยนฺตีโหนฺติ.

๑๘. อภิ.วิ. ๓๕/๙๑๕/๔๔๕-๔๔๖ ดูเปรียบเทียบ (Cp.M.I,๘ ; III,๑๗; vbh. 364): ตตฺถ กตมา สกฺกายทิฏฺฐิ? อิธ อสฺสุตวา ปุถุชฺชโน อริยานํ อทสฺสาวี อริยธมฺมสฺส อโกวิโท สปฺปุริสธมฺเม อวินีโต, รูปํ อตฺตโต สมนุปสฺสติ, รูปวนฺตํ วา อตฺตานํ, อตฺตนิ วา รูปํ, รูปสฺมึ วา อตฺตานํ ; เวทนํ ... สญฺญํ ... สงฺขาเร ... วิญฺญาณํ อตฺตโต สมนุปสฺสติ, วิญฺญาณวนฺตํ วา อตฺตานํ, อตฺตนิ วา วิญฺญาณํ, วิญฺญาณสฺมึ วา อตฺตานํ : ยา เอวรูปา ทิฏฺฐิ ทิฏฺฐิคตํ ฯเปฯ วิปริเยสคาโห : อยํ วุจฺจติ สกฺกายทิฏฺฐิ.

๑๙. อภิ.วิ. ๓๕/๙๗๗/๔๘๗ (Vbh. 400): ตตฺถ กตมานิ ทฺวาสฏฺฐิ ทิฏฺฐิคตานิ พฺรหฺมชาเล (D. I ,44-5.) เวยฺยากรเณ วุตฺตานิ ภควตา? จตฺตาโร สสฺสตวาทา, จตฺตาโร เอกจฺจสสฺสติกา, จตฺตาโร อนฺตานนฺติกา, จตฺตาโร อมราวิกฺเขปิกา, เทฺว อธิจฺจสมุปฺปนฺนิกา, โสฬส สญฺญีวาทา, อฏฺฐ อสญฺญีวาทา, อฏฺฐ เนวสญฺญีนาสญฺญีวาทา, สตฺต อุจฺเฉทวาทา, ปญฺจ ทิฏฺฐธมฺมนิพฺพานวาทา. อิมานิ ทฺวาสฏฺฐิ ทิฏฺฐิคตานิ พฺรหฺมชาเล เวยฺยากรเณ วุตฺตานิ ภควตา.

๒๐. อภิ.วิ. ๓๕/๙๑๕/๔๔๖ (Cp.Dhs. 198 Para III, 18; Vbh.): ตตฺถ กตมา วิจิกิจฺฉา? สตฺถริ กงฺขติ วิจิกิจฺฉติ, ธมฺเม กงฺขติ วิจิกิจฺฉติ, สงฺเฆ กงฺขติ วิจิกิจฺฉติ, สิกฺขาย กงฺขติ วิจิกิจฺฉติ, ปุพฺพนฺเต กงฺขติ วิจิกิจฺฉติ, อปรนฺเต กงฺขติ วิจิกิจฺฉติ, ปุพฺพนฺตา ปรนฺเต กงฺขติ วิจิกิจฺฉติ, อิทปฺปจฺจยตาปฏิจฺจสมุปฺปนฺเนสุ ธมฺเมสุ กงฺขติ วิจิกิจฺฉติ: ยา เอวรูปา กงฺขา กงฺขายนา กงฺขายิตตฺตํ วิมติ วิจิกิจฺฉา เทฺวฬฺหกํ เทฺวธาปโถ สํสโย อเนกงฺสคาโห อาสปฺปนา ปริสปฺปนา อปริโยคาหนา ถมฺภิตตฺตํ จิตฺตสฺส มโนวิเลโข : อยํ วุจฺจติ วิจิกิจฺฉา.

๒๑. อภิ.วิ. ๓๕/๙๑๕/๔๔๖ (Cp. Vbh. 365; Dhs 183 Para 1005) ตตฺถ กตโม สีลพฺพตปรามาโส? อิโต พหิทฺธา สมณพฺรหฺมณานํ สีเลน สุทฺธิวเตน สุทฺธิสีลพฺพเตน สุทฺธีติ เอวรูปา ทิฏฺฐิ ทิฏฺฐิคตํ ทิฏฺฐิคหนํ ทิฏฺฐิกนฺตาโร ทิฏฺฐิวิสูกายิกํ ทิฏฺฐิวิปฺผนฺทิตํ ทิฏฺฐิสญฺโญชนํ คาโห ปฏิคฺคาโห อภินิเวโส ปรามาโส กุมฺมคฺโค มิจฺฉาปโถ มิจฺฉตฺตํ ติตฺถายตนํ วิปริเยสคาโห อยํ วุจฺจติ สีลพฺพตปรามาโส.

๒๒. สํ.นิ. ๑๖/๑๕๔/๒๑๑ (S. II, 221; M.III, 29): ยํ หิ ตํ, อาวุโส สมฺมา วทมาโน วเทยฺย: ภควโต ปุตฺโต โอรโส มุขโต ชาโต ธมฺมโช ธมฺมนิมฺมิโต ธมฺมทายาโท โน อามิสทายาโทติ, สารีปุตฺตํเยว ตํ สมฺมา วทมาโน วเทยฺย: ภควโต ปุตฺโต โอรโส มุขโต ชาโต ธมฺมโช ธมฺมนิมฺมิโต ธมฺมทายาโท โน อามิสทายาโท ติ.

สํ. นิ. ๑๗/๑๕๔/๑๐๒ (S. II, 83) :

ปญฺจกฺขนฺเธ ปริญฺญาย, สตฺตสทฺธมฺมโคจรา,
ปสํสิยา สปฺปุริสา, ปุตฺตา พุทฺธสฺส โอรสา.

๒๓. สํ.นิ. ๑๖/๑๗/๔๒ (S. II, 43) ยโต โข ภิกฺขเว อริยสาวโก เอวํ ปจฺจยํ ปชานาติ, เอวํ ปจฺจยสมุทยํ ปชานาติ เอวํ ปจฺจยนิโรธํ, เอวํ ปจฺจยนิโรธคามินึ ปฏิปทํ ปชานาติ, อยํ วุจฺจติ ภิกฺขเว อริยสาวโก ทิฏฺฐิสมฺปนฺโน อิติปิ, ทสฺสนสมฺปนฺโน อิติปิ, อาคโต อิมํ สทฺธมฺมํ อิติปิ, ปสฺสติ อิมํ สทฺธมฺมํ อิติปิ, เสกฺเขน ญาเณน สมนฺนาคโต อิติปิ เสกฺขาย วิชฺชาย สมนฺนาคโต อิติปิ, ธมฺมโสตํ สมาปนฺโน อิติปิ, อริโย นิพฺเพธิกปญฺโญ อิติปิ, อมตทฺวารํ อาหจฺจ ติฏฺฐติ อิติปีติ.

๒๔. ขุ.ธ. ๒๕/๒๓/๓๔(Cp. Dh. 178)

ปฐพฺยา เอกรชฺเชน สคฺคสฺส คมเนน วา
สพฺพโลกาธิปจฺเจน โสตาปตฺติผลํ วรํ.

๒๕. ขุ.ปฏิ. ๓๑/๒/๓๐๔ (Pts. II, 94) สกทาคามิมคฺเคน โอฬาริกํ กามราคสญฺโญชนํ ปฏิฆสญฺโญชนํ, อิมินา เทฺว สญฺโญชนานิ ปหียนฺติ, โอฬาริโก กามราคานุสโย ปฏิฆานุสโย, อิเม เทฺว อนุสยา พฺยนฺตีโหนฺติ.

๒๖. ขุ.ปฏิ.อฏฺฐ ๒/๒/๓๐๙ (Ibid. 94–95) อนาคามิมคฺเคน อณุสหคตํ กาม-ราคสฺสญฺโญชนํ ปฏิฆสญฺโญชนํ, อิมินา เทฺว สญฺโญชนานิ ปหียนฺติ, อณุสหคโต กามราคานุสโย ปฏิฆานุสโย, อิเม เทฺว อนุสยา พฺยนฺตีโหนฺติ.

๒๗. ขุ.ปฏิ.อฏฺฐ. ๒/๒/๓๐๙ (Ibid. 95) อรหตฺตมคฺเคน รูปราโค อรูปราโค มาโน อุทฺธจฺจํ อวิชฺชา อิมานิ ปญฺจ สญฺโญชนานิ ปหียนฺติ, มานานุสโย ภวราคานุสโย อวิชฺชานุสโย อิเม ตโย อนุสยา พฺยนฺตีโหนฺติ. เอวํ สญฺโญชนานิ ปหียนฺติ, อนุสยา พฺยนฺตีโหนฺติ.

๒๘. ที.ปา. ๑๑/๑๑๖/๗๑ (D. III, 83) อิเมสํ หิ วาเสฏฺฐา จตุนฺนํ วณฺณานํ โย โหติ ภิกฺขุ อรหํ ขีณาสโว วุสิตวา กตกรณีโย โอหิตภาโร อนุปฺปตฺตสทตฺโถ ปริกฺขีณภวสํโยชโน สมฺมทญฺญา วิมุตฺโต, โส เตสํ อคฺคํ อกฺขายติ ธมฺเมเนว โน อธมฺเมน.

๒๙. สํ.ข. ๑๗/๓๑๖/๒๑๙ (S.III, 175)

ปาริมํ ตีรํ เขมํ อปฺปฏิภยนฺติ โข ภิกฺขเว นิพฺพานสฺเสตํ อธิวจนํ.

๓๐. องฺ.เอกก. /๔๘/๒๒๗ (A,I, 233) โส ติณฺณํ สญฺโญชนานํ ปริกฺขยา สตฺตกฺขตฺตุปรโม โหติ สตฺตกฺขตฺตุปรมํ เทเว จ มานุเส จ สนฺธาวิตฺวา สํสริตฺวา ทุกฺขสฺส อนฺตํ กโรติ. โส ติณฺณํ สญฺโญชนานํ ปริกฺขยา โกลํโกโล โหติ เทฺว วา ตีณิ วา กุลานิ สนฺธาวิตฺวา สํสริตฺวา ทุกฺขสฺส อนฺตํ กโรติ. โส ติณฺณํ สญฺโญชนานํ ปริกฺขยา เอกพีชี โหติ เอกเยว มานุสกํ ภวํ นิพฺพตฺเตตฺวา ทุกฺขสฺส อนฺตํ กโรติ. โส ติณฺณํ สญฺโญชนานํ ปริกฺขยา ราคโทสโมหานํ ตนุตฺตา สกทาคามี โหติ สกิเทว อิมํ โลกํ อาคนฺตฺวา ทุกฺขสฺส อนฺตํ กโรติ.

๓๑. ที.ปา. ๑๑/๓๑๘/๒๑๑ (D. III, 237)

ปญฺจ สุทฺธาวาสา. อวิหา, อตปฺปา, สุทสฺสา, สุทสฺสี, อกนิฏฺฐา

๓๒. ที.ปา. ๑๑/-๓๑๘/๒๑๑ (D. III, 127) ปญฺจ อนาคามิโน. อนฺตราปรินิพฺพายี, อุปหจฺจปรินิพฺพายี, อสงฺขารปรินิพฺพายี, สสงฺขารปรินิพฺพายี, อุทฺธํโสโต อกนิฏฺฐคามี. (อนาคามีสุ อายุโน มชฺฌํ อนติกฺกมิตฺวา อนฺตรา วา กิเลสปรินิพฺพานํ อรหตฺตํ ปตฺโต อนฺตรา-ปรินิพฺพายี นาม. มชฺฌํ อุปหจฺจ อติกฺกมิตฺวา ปตฺโต อุปหจฺจปรินิพฺพายี นาม. อสงฺขาเรน อปฺปโยเคน อกิลมนฺโต สุเขน ปตฺโต อสงฺขารปรินิพฺพยี นาม. สสงฺขาเรน สปฺปโยเคน กิลมนฺโต ทุกฺเขน ปตฺโต สสงฺขารปรินิพฺพายี นาม. อิเม จตฺตาโร ปญฺจสุปิ สุทฺธาวาเสสุ ลพฺภนฺติ.

อุทฺธํ โสโต อกนิฏฺฐคามีติ เอตฺถ ปน จตุกฺกํ เวทิตพฺพํ. โย หิ อวิหโต ปฏฺฐาย จตฺตาโร เทวโลเก โสเธตฺวา อกนิฏฺฐํ คนฺตฺวา ปรินิพฺพายติ, อยํ อุทฺธํโสโต อกนิฏฺฐคามี นาม. โย อวิหโต ปฏฺฐาย ทุติยํ วา ตติยํ วา จตุตฺถํ วา เทวโลกํ คนฺตฺวา ปรินิพฺพายติ, อยํ อุทฺธํโสโต น อกนิฏฺฐคามี นาม. โย กามภวโต จ อกนิฏฺเฐสุ นิพฺพตฺเตตฺวา ปรินิพฺพายติ, อยํ น อุทฺธํโสโต อกนิฏฺฐคามี นาม. โย เหฏฺฐา จตูสุ เทวโลเกสุ ตตฺถ ตตฺเถว นิพฺพตฺติตฺวา ปรินิพฺพายติ, อยํ น อุทฺธํโสโต น อกนิฏฺฐคามีติ ที.ปา.อฏฺ. ๓/๓๑๘/๒๒๘ (Sv. III, 1029-30)

๓๓. บางทีอาจเป็นเพราะความผิดพลาดของผู้ที่คัดลอกฉบับภาษาจีน เพราะว่าอายุขัย ในสวรรค์ชั้นนี้ควรจะเป็นหนึ่งพัน, สองพัน, สี่พัน, แปดพัน และหนึ่งหมื่นหกพัน โดยลำดับ อภิ.วิ. ๓๕/๑๐๒๗/๕๑๘ (Vbh. 425)

อวิหานํ เทวานํ กิตฺตกํ อายุปฺปมาณํ ? กปฺปสหสฺสํ. อตปฺปานํ เทวานํ กิตฺตกํ อายุปฺปมาณํ? เทฺว กปฺปสหสฺสานิ. สุทสฺสานํ เทวานํ กิตฺตกํ อายุปฺปมาณํ? จตฺตาริ กปฺปสหสฺสานิ. สุทสฺสีนํ เทวานํ กิตฺตกํ อายุปฺปมาณํ ? อฏฺฐกปฺปสหสฺสานิ. อกนิฏฺฐานํ เทวานํ กิตฺตกํ อายุปฺปมาณํ? โสฬส กปฺปสหสฺสานิ.

๓๔. ขุ.อุ. ๒๕/๘๐/๒๓๐ (UD. 93)

อโยฆนหตสฺเสว ชลโต ชาตเวทสฺโส
อนุปุพฺพสนฺตสฺส ยถา น ญายเต คติ,
เอวํ สมฺมาวิมุตฺตานํ กามพนฺโฆฆตารินํ
ปญฺญาเปตุํ คติ นตฺถิ ปตฺตานํ อจลํ สุขนฺติ.

๓๕. องฺ.จตุกฺก. ๒๑/๑๗๐/๑๗๙ (A. II, 157 ; Pts. II, 92-96) อิธ อาวุโส ภิกฺขุ สมถปุพฺพงฺคมํ วิปสฺสนํ ภาเวติ, ตสฺส สมถปุพฺพงฺคมํ วิปสฺสนํ ภาวยโต มคฺโค สญฺชายติ. โส ตํ มคฺคํ อาเสวติ ภาเวติ พหุลีกโรติ, ตสฺส ตํ มคฺคํ อาเสวโต ภาวยโต พหุลีกโรโต สญฺโญชนานิ ปหียนฺติ, อนุสยา พฺยนฺตีโหนฺติ.

ปุน จ ปรํ อาวุโส ภิกฺขุ วิปสฺสนาปุพฺพงฺคมํ สมถํ ภาเวติ, ตสฺส วิปสฺสนาปุพฺพงฺคมํ สมถํ ภาวยโต มคฺโค สญฺชายติ. โส ตํ มคฺคํ อาเสวติ... ; ตสฺส ตํ มคฺคํ อาเสวโต ... อนุสยา พฺยนฺตีโหนฺติ. . . .

กถํ สมฺถปุพฺพงฺคมํ วิปสฺสนํ ภาเวติ? เนกฺขมฺมวเสน จิตฺตสฺส เอกคฺคตา อวิกฺเขโป สมาธิ, ตตฺถ ชาเต ธมฺเม อนิจฺจโต อนุปสฺสนฏฺเฐน วิปสฺสนา, ทุกฺขโต อนุปสฺสนฏฺเฐน วิปสฺสนา, อนตฺตโต อนุปสฺสนฏฺเฐน วิปสฺสนา. อิติ ปฐมํ สมโถ, ปจฺฉา วิปสฺสนา ; เตน วุจฺจติ สมถปุพฺพงฺคมํ วิปสฺสนํ ภาเวติ . . .

กถํ วิปสฺสนาปุพฺพงฺคมํ สมถํ ภาเวติ? อนิจฺจโต อนุปสฺสนฏฺเฐน วิปสฺสนา, ทุกฺขโต อนุปสฺสนฏฺเฐน วิปสฺสนา, อนตฺตโต อนุปสฺสนฏฺเฐน วิปสฺสนา; ตตฺถ ชาตานํ ธมฺมานญฺจ โวสฺสคฺคารมฺมณตา จิตฺตสฺส เอกคฺคตา อวิกฺเขโป สมาธิ. อิติ ปฐมํ วิปสฺสนา ปจฺฉา สมโถ ; เตน วุจฺจติ วิปสฺสนาปุพฺพงฺคมํ สมถํ ภาเวติ.

(๒) เนกขัมมะ ถูกอธิบายว่าเป็นการสลัดออกจากกามทั้งหลาย (กามานํ นิสฺสรณํ) องฺ. ฉกฺ. ๒๒/๒๐๐/๒๘๐ (A. III, 245) อิธ ภิกฺขเว ภิกฺขุโน กามํ มนสิกโรโต กาเมสุ จิตฺตํ น ปกฺขนฺทติ, นปฺปสีทติ น สนฺติฏฺฐติ น วิมุจฺจติ, เนกฺขมฺมํ โข ปนสฺส มนสิกโรโต เนกฺขมฺเม จิตฺตํ ปกฺขนฺทติ สนฺติฏฺฐติ วิมุจฺจติ. ตสฺส ตํ จิตฺตํ สุคตํ สุภาวิตํ สุวุฏฺฐิตํ สุวิมุตฺตํ สุวิสํยุตฺตํ กาเมหิ, เย จ กามปจฺจยา อุปฺปชฺชนฺติ อาสวา วิฆาตปริฬาหา, มุตฺโต โส เตหิ, น โส ตํ เวทนํ เวทิยติ. อิทํ อกฺขาตํ กามานํ นิสฺสรณํ.

ขุ.อิ. ๒๕/๗๒/๒๘๖ (It.61P) กามานํ เอตํ นิสฺสรณํ ยทิทํ เนกฺขมฺมํ.

ขุ.ปฏิ.อฏฺ. ๓/๒๕๔/๒๑๙ (Pts. -a. III, 568)

โวสฺสคฺคารมฺมณตาติ เอตฺถ โวสฺสคฺโค นิพฺพานํ. นิพฺพานํ หิ สงฺขตโวสฺสคฺคโต ปริจฺจาคโตติ วุตฺโต, วิปสฺสนา จ ตมฺสมฺปยุตฺตธมฺมา จ นิพฺพานนินฺนตาย อชฺฌาสยวเสน นิพฺพาเน ปติฏฺฐิตตฺตา นิพฺพานปติฏฺฐา นิพฺพานารมฺมณา. ปติฏฺฐาปิ, หิ อาลมฺพิยตีติ อารมฺมณํ นาม โหติ. นิพฺพาเน ปติฏฺฐนฏฺเฐน เอว นิพฺพานารมฺมณา ปาฬิยํปิ หิ ปติฏฺฐา อารมฺมณนฺติ วุจฺจติ, ยถาห เสยฺยถาปิ อาวุโส นฬาคารํ วา ติณาคารํ วา สุขํ โกลาปํ เตโรวสฺสิกํ ปุรตฺถิมาย เจปิ ทิสาย ปุริโส อาทิตฺตาย ติณุกฺกาย อุปสงฺกเมยฺย, ลเภถ อคฺคิ โอตารํ, ลเภถ อคฺคิ อารมฺมณนฺติอาทิ. ตสฺมา ตตฺถ ชาตานํ ธมฺมานํ โวสฺสคฺคารมฺมณตาย นิพฺพานปติฏฺฐาภาเวน เหตุภูเตน อุปฺปาทิโต โย จิตฺตสฺส เอกกฺคตา สงฺขาโต อุปจารปฺปนาเภโท อวิกฺเขโป, โส สมาธิติ วิปสฺสนาโต ปจฺฉา อุปฺปาทิโต นิพฺเพธภาคิโย สมาธิ นิทฺทิฏฺโฐ โหติ. ตสฺมา เยน หิ, อิติ ปฐมํ วิปสฺสนา ปจฺฉา สมโถติ วุตฺตํ

ในสมถปุพฺพงฺคมา วิปสฺสนา (ที่กล่าวแล้วข้างต้น) หมายถึงการละนิวรณ์ ๕ อย่าง

เริ่มตั้งแต่ กามฉันทะ โดยอาศัยปฐมฌาน แต่ในวิปสฺสนาปุพฺพงฺคโม สมโถ การละ (ปหาน) หมายถึงการละมลทินทั้งปวง(สพฺพมล)โดยอาศัยสมาธิอันเป็นเครื่องแทงตลอดโส สพฺพมลวิรหิโต นิพฺเพธภาคิโย สมาธิ เสสสมาธิโต อธิกตฺตา อธิจิตฺตนฺติ วุจฺจติ ขุ.ปฏิ.อ.๑/๑๑๗/๒๔๖(Pts. a. I, 128)

บางครั้ง คำว่า สมถ ในความหมายแรก ถูกเข้าใจผิดว่าเหมือนกับคำว่า สมถ ในความหมายหลัง เพราะว่า คำที่ใช้ในประโยคทั้ง ๒ นั้น หมายถึงความสงบ (สมถ) เหมือนกัน แต่ที่จริงแล้ว คำทั้ง ๒ นั้น แตกต่างกัน ในที่นี้ คำว่าสมถ แห่งปฐมฌาน (ปฐมชฺฌาน) หมายถึง วิกขัมภนปหาน, แต่ในคำที่สอง หมายถึง ตทังคปหาน Pts. I, ๒๗: วิกฺขมฺภนปหานญฺจ นีวรณานํ ปฐมชฺฌานํ ภาวยโต, ตทงฺคปฺปหานญฺจ ทิฏฺฐิคตานํ นิพฺเพธภาคิยํ สมาธึ ภาวยโต ตทงฺคปหานญฺจ ทิฏฺฐิคตานํ นิพฺเพธภาคิยํ สมาธึ ภาวยโตติ ทิฏฺฐิคตานํเยว ปหานํ โอฬาริกวเสน วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํ. ทิฏฺฐิคตา หิ โอฬาริกา, นิจฺจสญฺญาทโย สุขุมา. ตตฺถ: ทิฏฺฐิคตนฺติ ทิฏฺฐิเยน ทิฏฺฐิคตํ, คูถคตํ มุตฺตคตนฺติ อาทีนิ วิย. คนฺตพฺพภาวโต จ ทิฏฺฐิยา คตมตฺตํ เอวํ เอตนฺติปิ ทิฏฺฐิคตํ, ทฺวาสฏฺฐิทิฏฺฐีสุ อนฺโตคธตฺตา ทิฏฺฐิสุ คตนฺติปิ ทิฏฺฐิคตํ; พหุวจเนน เตสํ ทิฏฺฐิคตานํ. นิพฺเพธภาคิยํ สมาธินฺติ วิปสฺสนาสมฺปยุตฺตํ สมาธึ ขุ.ปฏิ.อ.๑/๙๖/๑๓๔(Pts. -a. I, 122).

๓๖. เปฏโกปเทส (ฉบับภูมิพโล) หน้า ๑๔๕; ๒๕๒๓ (Cp. Petakha. 130)

จตสฺโส อริยภูมิโย, จตฺตาริ สามญฺญผลานิ, ตตฺถ โย ยถาภูตํ ปชานาติ, เอสา ทสฺสนภูมิ.

เนตติปกรณ์ (ฉบับภูมิพโล) หน้า ๑๖; ๒๕๒๓ (Netti. 8) อิมาหิ ทฺวีหิ ปญฺญาหิ มนสิการสมฺปยุตฺตสฺส ยํ ญาณํ อุปฺปชฺชติ ทสฺสนภูมิยํ วา ภาวนาภูมิยํ วา, อยํ ภาวนามยี-ปญฺญา, ปรโต โฆสา สุตมยีปญฺญา, ปจฺจตฺตสมุฏฺฐิตา โยนิโสมนสิการา จินฺตามยีปญฺญา, ยํ ปรโต จ โฆเสน ปจฺจตฺตสมุฏฺฐิเตน จ โยนิโสมนสิกาเรน ญาณํ อุปฺปชฺชติ, อยํ ภาวนามยีปญฺญา.

เนตติปกรณ์ (ฉบับภูมิพโล) หน้า ๒๕-๒๖; ๒๕๒๓ (Ibid. 14)

ตีณิ จ สจฺจานิ สงฺขตานิ นิโรธธมฺมานิ : ทุกฺขํ, สมุทโย, มคฺโค นิโรโธ อสงฺขโต.

ตตฺถ สมุทโย ทฺวีสุ ภูมีสุ ปหียฺยติ: ทสฺสนภูมิยา จ ภาวนาภูมิยา จ.

ทสฺสเนน ตีณิ สํโยชนานิ ปหียฺยนฺติ: สกฺกายทิฏฺฐิ, วิจิกิจฺฉา, สีลพฺพตปรามาโส. ภาวนาย สตฺโต สํโยชนานิ ปหียนฺติ: กามจฺฉนฺโท, พฺยาปาโท, รูปราโค, อรูปราโค, มาโน, อุทฺธจฺจํ, อวิชฺชา จ นิรวเสสา.

เนตติปกรณ์ (ฉบับภูมิพโล) หน้า ๗๔; ๒๕๒๓ (Ibid. 50)

ทสฺสนภูมิ นิยามาวกฺกนฺติยา ปจฺจยานํ. ภาวนาภูมิ อุตฺตริกานํ ผลานํ ปตฺติยา

ปาฏิจานํ.

๓๗. เนตติปกรณ์ (ฉบับภูมิพโล) หน้า ๒๖; ๒๕๒๓ (Ibid. 15)

ยํ ปน เอวํ ชานาติ: ขีณา เม ชาตีติ อิทํ ขเย ญาณํ, นาปรํ อิตฺถตฺตายาติ ปชานาติ อิทํ อนุปฺปาเท ญาณํ.

อิมานิ เทฺว ญาณานิ อญฺญาตาวินฺทฺริยํ

ตตฺถ ยญฺจ อญฺญาตญฺญสฺสามีตินฺทฺริยํ ยญฺจ อญฺญินฺทฺริยํ, อิมานิ อคฺคผลํ อรหตฺตํ ปาปุณนฺตสฺส นิรุชฺฌนฺติ.

ที.ปา. ๑๑/๓๐๕/๑๙๖ (D. III, 219) ตีณิ อินฺทฺริยานิ. อนญฺญาตํ ญสฺสามีตินฺทฺริยํ, อญฺญินฺทฺริยํ, อญฺญาตาวินฺทฺริยํ อนญฺญาตญฺญสฺสามีติ อินฺทฺริยนฺติ อิโต ปุพฺเพ น อญฺญาตํ อวิทิตํ ธมฺมํ ชานิสฺสามีติ, ปฏิปนฺนสฺส อุปฺปนฺนํ อินฺทฺริยํ โสตาปตฺติมคฺคญาณสฺส เอตํ อธิวจนํ.

อญฺญินฺทฺริยนฺติ อญฺญาภูตํ ชานนภูตํ อินฺทฺริยํ. โสตาปตฺติผลโต ปฏฺฐาย ฉสุ ฐาเนสุ ญาณสฺส เอตํ อธิวจนํ.

อญฺญาตาวินฺทฺริยนฺติ อญฺญาตาวีสุ ชานนกิจฺจปริโยสานปตฺเตสุ ธมฺเมสุ อินฺทฺริยํ. อรหตฺตผลสฺส เอตํ อธิวจนํ

๓๘. ขุ.ปฏิ. ๓๑/๒๐๙/๒๕๐ (Pts. II, 35) ตโย เม ภิกฺขเว วิโมกฺขา. กตเม ตโย? สุญฺญโต วิโมกฺโข, อนิมิตฺโต วิโมกฺโข, อปฺปณิหิโต วิโมกฺโข. อาคมนํ ปน ทุวิธํ วิปสฺสนาคมนํ มคฺคาคมนญฺจ. ตตฺถ มคฺเค วิปสฺสนาคมนํ ลพฺภติ, ผเล มคฺคาคมนํ. อนตฺตานุปสฺสนา หิ สุญฺญตา นาม, สุญฺญตวิปสฺสนาย มคฺโค สุญฺญโต, สุญฺญตมคฺคสฺส ผลํ สุญฺญตํ. อนิจฺจานุปสฺสนา อนิมิตฺตา นาม, อนิมิตฺตานุปสฺสนาย มคฺโค อนิมิตฺโต. อิทํ ปน นามํ อภิธมฺมปริยาเยน ลพฺภติ; สุตฺตนฺตปริยาเยน น ลพฺภติ. ตตฺถ หิ โคตฺรภูญาณํ อนิมิตฺตํ นิพฺพานํ อารมฺมณํ กตฺวา อนิมิตฺตนามกํ หุตฺวา สยํ อาคมนียฏฺฐาเนน ฐตฺวา มคฺคสฺส นามํ เทตีติ วทนฺติ. เตน มคฺโค อนิมิตฺโตติ วุตฺโต มคฺคาคมเนน ผลํ อนิมิตฺตนฺติ ยุชฺชติเยว. ทุกฺขานุปสฺสนา สงฺขาเรสุ ปณิธึ สุกฺขาเปตฺวา อาคตตฺตา อปฺปณิหิตา นาม. อปฺปณิหิตวิปสฺสนาย มคฺโค อปฺปณิหิโต, อปฺปณิหิตมคฺคสฺส ผลํ อปฺปณิหิตนฺติ เอวํ วิปสฺสนา อตฺตโน นามํ มคฺคสฺส เทติ, มคฺโค ผลสฺสาติ อิทํ อาคมนโต นามํ นาม. เอวํ สงฺขารุเปกฺขา วิโมกฺขวิเสสํ นิยเมตีติ

๓๙. ที.ปา. ๑๑/๓๐๕/๑๙๓ (D.III, 214)

ตีณิ อกุสลมูลานิ. โลโภ อกุสลมูลํ, โทโส อกุสลมูลํ, โมโห อกุสลมูลํ.

๔๐. ที.ปา. ๑๑/๓๐๕/๑๙๓;๓๐๕/๑๙๔ (Ibid. 216)

ติสฺโส เอสนา. กาเมสนา, ภเวสนา, พฺรหฺมจริเยสนา.

๔๑. ที.ปา. ๑๑/๓๐๕/๑๙๔ (D.III, 216)

ตโย อาสวา. กามาสโว ภวาสโว, อวิชฺชาสโว.

๔๒. ที.ปา. ๑๑/๓๑๒/๒๐๕ เล่มเดียวกัน ๒๓๐: จตฺตาโร คนฺถา. อภิชฺฌา กายคนฺโถ วฺยาปาโท กายคนฺโถ, สีลพฺพตปรามาโส กายคนฺโถ, อิทํ สจฺจาภินิเวโส กายคนฺโถ, คนฺถนวเสน. คนฺถา วตฺตสฺมึ นาม กายญฺเจว รูปกายญฺจ คนฺถติ พนฺธติ ปริพุทฺธตีติ กายคนฺโถ. อิทํ สจฺจาภินิเวโสติ อิทํ เอว สจฺจํ โมฆํ อญฺญนฺติ, เอวํ ปวตฺโต ทิฏฺฐิ นิเวโส. ที.ปา.อฏฺ. ๗/๕๔๒/๒๐๓(Sv.-III, 1024)

๔๓. ที.ปา. ๑๑/๓๑๒/๒๐๔ เล่มเดียวกัน จตฺตาโร โอฆา. กาโมโฆ, ภโวโฆ, ทิฏฺโฐโฆ, อวิชฺโชโฆ.

๔๔. ที.ปา. ๑๑/๓๑๒/๒๐๔ เล่มเดียวกัน จตฺตาโร โยคา, กามโยโค, ภวโยโค, ทิฏฺฐิโยโค, อวิชฺโชโค.

๔๕. ที.ปา. ๑๑/๓๑๒/๒๐๔ เล่มเดียวกัน จตฺตาริ อุปาทานิ. กามุปาทานํ, ทิฏฺฐุ-ปาทานํ, สีลพฺพตูปาทานํ, อตฺตวาทูปาทานํ

๔๖. ที.ปา. ๑๑/๓๑๑/๒๐๓ (D.III, 228)

จตฺตาริ อคติคมนานิ. ฉนฺทาคตึ คจฺฉติ, โทสาคตึ คจฺฉติ, โมหาคตึ คจฺฉติ, ภยาคตึ คจฺฉติ.

๔๗. ที.ปา. ๑๑/๓๑๕/๒๐๘ (Ibid. 234)

ปญฺจมจฺฉริยานิ. อาวาสมจฺฉริยํ, กุลมจฺฉริยํ, ลาภมจฺฉริยํ วณฺณมจฺฉริยํ, ธมฺมมจฺฉริยํ.

๔๘. เพิ่งอ้าง(Ibid.)

ปญฺจ นิวรณานิ. กามฉนฺทนีวรณํ วฺยาปาทนีวรณํ, ถีนมิทฺธนีวรณํ, อุทฺธจฺจ-กุกฺกุจฺจนีวรณํ, วิจิกิจฺฉานีวรณํ

๔๙. ที.ปา. ๑๑/๓๒๕/๒๑๗ (Ibid. 246-247)

ฉ วิวาทมูลานิ. อิธ อาวุโส ภิกฺขุ โกธโน โหติ อุปนาหี. โย โส อาวุโส ภิกฺขุ โกธโน โหติ อุปนาหี, โส

สตฺถริปิ อคารโว วิหรติ อปฺปติสฺโส, ธมฺเมปิ อคารโว วิหรติ อปฺปติสฺโส, สงฺเฆปิ อคารโว วิหรติ อปฺปติสฺโส, ธมฺเม อคารโว วิหรติ อปฺปติสฺโส, สิกฺขายปิ น ปริปูริการี โหติ. โย โส อาวุโส ภิกฺขุ สตฺถริ อคารโว วิหรติ อปฺปติสฺโส, ธมฺเม อคารโว วิหรติ อปฺปติสฺโส, สงฺเฆ อคารโว วิหรติ อปฺปติสฺโส, สิกฺขาย น ปริปูริการี, โส สงฺเฆ วิวาทํ ชเนติ. โย โส โหติ วิวาโท พหุชนอหิตาย พหุชนอสุขาย พหุชนสฺส อนตฺถาย อหิตาย ทุกฺขาย เทวมนุสฺสานํ. เอวรูปญฺเจ ตุเมฺห อาวุโส วิวาทมูลํ อชฺฌตฺตํ วา พหิทฺธา วา สมนุปสฺเสยฺยาถ, ตตฺร ตุเมฺห

อาวุโส ตสฺส เอว ปาปกสฺส วิวาทมูลสฺส ปหานาย วายเมยฺยาถ. เอวรูปญฺเจ ตุมฺเห อาวุโส วิวาทมูลํ อชฺฌตฺตํ วา พหิทฺธา วา น สมนุปสฺเสยฺยาถ, ตตฺร ตุมฺเห อาวุโส ตสฺส เอว ปาปกสฺส วิวาทมูลสฺส อายตึ อนวสฺสวาย ปฏิปชฺเชยฺยาถ. เอวํ เอตสฺส ปาปกสฺส วิวาทมูลสฺส ปหานํ โหติ, เอวํ เอตสฺส ปาปกสฺส วิวาทมูลสฺส อายตึ อนวสฺสโว โหติ ปุน จ ปรํ อาวุโส ภิกฺขุ มกฺขี โหติ ปฬาสี . . . อิสฺสุกี โหติ มจฺฉรี . . . สโฐ โหติ มายาวี . . .ปาปิจฺโฉ โหติ มิจฺฉาทิฏฺฐิ . . .สนฺทิฏฺฐิปรามาสี โหติ อาธานคาหี ทุปฺปฏินิสฺสคฺคี. โย โส อาวุโส ภิกฺขุ สนฺทิฏฺฐิปรามาสี โหติ อาทานคาหี ทุปฺปฏินิสฺสคฺคี, โส สตฺถริปิ อคารโว วิหรติ อปฺปติสฺโส, ธมฺเมปิ อคารโว วิหรติ อปฺปติสฺโส, สงฺเฆ . . . สิกฺขาย น ปริปูริการี โหติ. โย โส อาวุโส ภิกฺขุ สตฺถริ อคารโว วิหรติ อปฺปติสฺโส, ธมฺเม . . .สงฺเฆ . . สิกฺขาย น ปริปูริการี, โส สงฺเฆ วิวาทํ ชเนติ. โย โส โหติ วิวาโท พหุชนอหิตาย พหุชนอสุขาย พหุชนสฺส อนตฺถาย อหิตาย ทุกฺขาย เทวมนุสฺสานํ. เอวรูปญฺเจ ตุมฺเห อาวุโส วิวาทมูลํ อชฺฌตฺตํ วา พหิทฺธา วา สมนุปสฺเสยฺยาถ, ตตฺร ตุมฺเห อาวุโส ตสฺส เอว ปาปกสฺส วิวาทมูลสฺส ปหานาย วายเมยฺยาถ. เอวรูปปญฺเจ ตุมฺเห อาวุโส วิวาทมูลํ อชฺฌตฺตํ วา พหิทฺธา วา น สมนุปสฺเสยฺยาถ, ตตฺร ตุมฺเห อาวุโส วิวาทมูลํ อชฺฌตฺตํ วา พหิทฺธา วา น สมนุปสฺเสยฺยาถ, ตตฺร ตุมฺเห อาวุโส ตสฺส เอว ปาปกสฺส วิวาทมูลสฺส อายตึ อนวสฺสวาย ปฏิปชฺเชยฺยาถ. เอวํ เอตสฺส ปาปกสฺส วิวาทมูลสฺส ปหานํ โหติ, เอวํ เอตสฺส ปาปกสฺส วิวาทมูลสฺส ปหานํ โหติ, เอวํ เอตสฺส ปาปกสฺส วิวาทมูลสฺส อายตึ อนวสฺสโว โหติ.

๕๐. ที.ปา. ๑๑/๓๓๒/๒๒๓ (D. III. 254) สตฺต อนุสยา. กามราคานุสโย, ปฏิฆานุสโย, ทิฏฺฐานุสโย, วิจิกิจฺฉานุสโย, มานานุสโย ภวราคานุสโย, อวิชฺชานุสโย.

๕๑. ที.ปา. ๑๑/๓๓๗/๒๒๙ (Ibid. 260) อฏฺฐ โลกธมฺมา. ลาโภ จ อลาโภ จ ยโส จ อยโส จ นินฺทา จ ปสํสา จ สุขญฺจ ทุกฺขญฺจ

๕๒. อภิ.วิ ๓๕/๙๖๒/๔๗๕ (Vbh. 389-390) ตตฺถ กตเม นววิธา มานา ?

เสยฺยสฺส เสยฺโยหมสฺมีติ มาโน.
เสยฺยสฺส สทิโสหมสฺมีติ มาโน.
เสยฺยสฺส หีโนหมสฺมีติ มาโน.
สทิสสฺส เสยฺโยหมสฺมีติ มาโน.
สทิสสฺส สทิโสหมสฺมีติ มาโน.
สทิสสฺส หีโนหมสฺมีติ มาโน.
หีนสฺส เสยฺโยหมสฺมีติ มาโน.
หีนสฺส สทิโสหมสฺมีติ มาโน.

หีนสฺส หีโนหมสฺมีติ มาโน.

๕๓. อภิ.วิ. ๓๕/๙๖๖/๔๗๖ (Vbh. 314) กตเม เต สตฺตา มหารชกฺขา ?

ทส กิเลสวตฺถูนิ : โลโภ โทโส โมโห มาโน ทิฏฺฐิ วิจิกิจฺฉา ถีนํ อุทฺธจฺจํ อหิริกํ อโนตฺตปฺปํ. เยสํ สตฺตานํ อิมานิ ทส กิเลสวตฺถูนิ อาเสวิตานิ ภาวิตานิ พหุลีกตานิ อุสฺสทคตานิ : อิเม เต สตฺตา มหารชกฺขา.

๕๔. ที.ปา. ๑๑/๓๕๗/๒๓๘ (D.III, 269) ทส อกุสลกมฺมปถา. ปาณาติปาโต, อทินฺนาทานํ, กาเมสุ มิจฺฉาจาโร, มุสาวาโท, ปิสุณา วาจา, ผรุสา วาจา, สมฺผปฺปลาโป, อภิชฺฌา, วฺยาปาโท, มิจฺฉาทิฏฺฐิ.

๕๕. อภิ.สํ. ๓๔/๑๑๑๘/๒๖๑ (Dhs. 197 Para 1131)

ทส สญฺโญชนานิ กามราคสญฺโญชนํ ปฏิฆสญฺโญชนํ มานสญฺโญชนํ ทิฏฺฐิ-สญฺโญชนํ วิจิกิจฺฉาสญฺโญชนํ สีลพฺพตปรามาสสญฺโญชนํ ภวราคสญฺโญชนํ อิสฺสาสญฺโญชนํ มจฺฉริยสญฺโญชนํ อวิชฺชาสญฺโญชนํ. www.watprayoon.com

๕๖. อภิ.วิ. ๓๕/๙๗๐/๔๗๗ (Vbh. 391-392) ตตฺถ กตมา ทส มิจฺฉตฺตา ?

มิจฺฉาทิฏฺฐิ มิจฺฉาสงฺกปฺโป มิจฺฉาวาจา มิจฺฉากมฺมนฺโต มิจฺฉาอาชีโว มิจฺฉาวายาโม มิจฺฉาสติ มิจฺฉาสมาธิ มิจฺฉาญาณํ มิจฺฉาวิมุตฺติ. อิเม ทส มิจฺฉตฺตา ?

๕๗. ขุ.ปฏิ. ๓๑/๒๓๖/๖๔๕ (Pts II, 80) อนิจฺเจ ภิกฺขเว นิจฺจนฺติ สญฺญาวิปลฺลาโส จิตฺตวิปลฺลาโส ทิฏฺฐิวิปลฺลาโส, ทุกฺเข ภิกฺขเว สุขนฺติ สญฺญาวิปลฺลาโส จิตฺตวิปลฺลาโส ทิฏฺฐิวิปลฺลาโส อนตฺตนิ ภิกฺขเว อตฺตาติ สญฺญาวิปลฺลาโส จิตฺตวิปลฺลาโส ทิฏฺฐิวิปลฺลาโส, อสุเภ ภิกฺขเว สุขนฺติ สญฺญาวิปลฺลาโส ทิฏฺฐิวิปลฺลาโส.

อิเม โข ภิกฺขเว จตฺตาโร สญฺญาวิปลฺลาสา จิตฺตวิปลฺลาสา, ทิฏฺฐิวิปลฺลาสา.

๕๘. อภิ.สํ. ๓๔/๑๓๙๕/๓๐๘ (a-Dhs. 234, Para. 1369) กตเม ธมฺมา อกุสลา? ทวาทส อกุสลจิตฺตุปฺปาทา อิเม ธมฺมา อกุสลา.

อภิ.สํ. ๓๔/๑๔๒๗/๓๑๙ (a-Dhs. 239 Para 1409)

กตเม ธมฺมา หีนา ? ทวาทส อกุสลจิตฺตุปฺปาทา อิเม ธมฺมา หีนา.

ดู. วิสุทฺธิ. ๓/๓๑๖/๒๕๒๒ (c Vis. Mag. 684)

อกุสลจิตฺตุปฺปาทาติ โลภมูลา อฏฺฐ, โทสมูลา เทฺวติ อิเม ทวาทส.

อภิธมฺมตฺถสงฺคหปาลิ (ฉบับมหามกุฏฯ), หน้า ๑-๒; ๒๕๓๐ (d Abdhs. 1 Ch. 1, Para 2-3) www.watprayoon.com

ตตฺถ จิตฺตํ ตาว จตุพฺพิธํ โหติ กามาวจรํ รูปาวจรํ อรูปาวจรํ โลกุตฺตรญฺเจติ. ตตฺถ กตมํ กามาวจรํ ? โสมนสฺสสหคตํ ทิฏฺฐิคตสมฺปยุตฺตํ อสงฺขาริกํ เอกํ สงฺขาริกํ เอกํ,

โสมนสฺสสหคตํ ทิฏฺฐิคตวิปฺปยุตฺตํ อสงฺขาริกํ เอกํ สสงฺขาริกํ เอกํ, อุเปกฺขาสหคตํ ทิฏฺฐิคต-สมฺปยุตฺตํ อสงฺขาริกํ เอกํ สสงฺขาริกํ เอกํ, อุเปกฺขาสหคตํ ทิฏฺฐิคตวิปฺปยุตฺตํ อสงฺขาริกํ เอกํ, สสงฺขาริกํ เอกนฺติ. อิมานิ อฏฺฐปิ โลภสหคตจิตฺตานิ นาม. โทมนสฺสสหคตํ ปฏิฆสมฺปยุตฺตํ อสงฺขาริกํ เอกํ สสงฺขาริกํ เอกนฺติ, อิมานิ เทฺวปิ ปฏิฆสมฺปยุตฺตจิตฺตานิ นาม. อุเปกฺขาสหคตํ วิจิกิจฺฉาสมฺปยุตฺตํ เอกํ อุเปกฺขาสหคตํ อุทฺธจฺจสมฺปยุตฺตํ เอกนฺติ, อิมานิ เทฺวปิ โมมูหจิตฺตานิ นาม. อิจฺจ เอวํ สพฺพถาปิ ทฺวาทสากุสลจิตฺตานิ สมตฺตานิ.

อฏฺฐธา โลภมูลานิ โทสมูลานิ จ ทฺวิธา
โมหมูลานิ จ เทฺวติ ทฺวาทสากุสลา สิยุํ.

๕๙. ขุ.ปฏิ. ๓๑/๖๐/๗๐ (Pts. I, 68)

โสตาปตฺติมคฺคํ ปฏิลาภตฺถาย อุปฺปาทํ ปวตฺตํ นิมิตฺตํ อายูหนํ ปฏิสนฺธึ คตึ นิพฺพตฺตึ อุปปตฺตึ ชาตึ ชรํ พฺยาธึ มรณํ โสกํ ปริเทวํ อุปายาสํ พหิทฺธาสงฺขารนิมิตฺตํ อภิภุยฺยตีติ โคตฺรภู.

๖๐. สํ.นิ. ๑๖/๖๙/๑๑๕ (S.II, 117–118)

อญฺญตฺเรว อาวุโส นารท สทฺธาย อญฺญตฺร รุจิยา อญฺญตฺร อนุสฺสวา อญฺญตฺร อาการปริวิตกฺกา อญฺญตฺร ทิฏฺฐินิชฺฌานกฺขนฺติยา อหํ เอตํ ชานามิ อหํ เอตํ ปสฺสามิ ภวนิโรโธ นิพฺพานนฺติ.

เตนายสฺมา นารโท อรหํ ขีณาสโวติ

ภวนิโรโธ นิพฺพานนฺติ โข เม อาวุโส ยถาภูตํ สมฺมปฺปญฺญาย สุทิฏฺฐํ น จมฺหิ อรหํ ขีณาสโว.

เสยฺยถาปิ อาวุโส กนฺตารมคฺเค อุทปาโน, ตตฺร เนวสฺส รชฺชุ น อุทกวารโก. อถ ปุริโส อาคจฺเฉยฺย ฆมฺมาภิตตฺโต ฆมฺมปเรโต กิลนฺโต ตสิโต ปิปาสิโต, โส ตํ อุทปานํ โอโลเกยฺย, ตสฺส อุทกนฺติ หิ โข ญาณํ อสฺส น จ กาเยน ผุสิตฺวา วิหเรยฺย.

เอวํ เอว โข อาวุโส ภวนิโรโธ นิพฺพานนฺติ ยถาภูตํ สมฺมปฺปญฺญาย สุทิฏฺฐํ น จมฺหิ อรหํ ขีณาสโวติ.

อญฺญตฺร เอว ติ, เอกจฺโจ หิ ปรสฺส สทฺทหิตฺวา ยํ เอส ภณติ, ตํ ภูตนฺติ คณฺหาติ. อปรสฺส นิสีทิตฺวา จินฺเตนฺตสฺส ยํ การณํ รุจฺจติ, โส อตฺถิ เอตนฺติ รุจิยา คณฺหาติ. เอโก จิรกาลโต ปฏฺฐาย เอวํ อนุสฺสโว อตฺถิ ภูตํ เอตนฺติ อนุสฺสเวน คณฺหาติ. อญฺญสฺส วิตกฺกยโต เอกํ การณํ อุปฏฺฐาติ. โส อตฺถิ เอตนฺติ อาการปริวิตกฺเกน คณฺหาติ. อปรสฺส จินฺตยโต เอกา ทิฏฺฐิ อุปฺปชฺชติ. ยสฺส หิ การณํ นิชฺฌายนฺตสฺส ขมติ โส เอตฺถ เอตนฺติ ทิฏฺฐิ-นิชฺฌานขนฺติยา คณฺหาติ. เถโร ปน ปญฺจปิ เอตานิ การณานิ ปฏิกฺขิปิตฺวา ปจฺจเวกฺขเณน

ปฏิวิทฺธภาวํ ปุจฺฉนฺโต อญฺญาตฺรเอว, อาวุโส มุสิลา สทฺธายาติอาทีนิ อาห.

ตตฺถ อญฺญาตฺราติ, สทฺธาทีนิ การณานิ ฐเปตฺวา, วินา เอเตหิ การเณหีติ อตฺโถ. ภวนิโรโธ นิพฺพานนฺติ, ปญฺจกฺขนฺธนิโรโธ นิพฺพานํ . . . .

สมฺมปฺปญฺญาย สุทิฏฺฐนฺติ, สมฺมา วิปสฺสนาย มคฺคปญฺญาย สุฏฺฐุ ทิฏฺฐํ. น จ อมฺหิ อรหนฺติ, อนาคามิมคฺเค ฐิตตฺตา อรหํ น โหมีติ ทีเปติ. ยํ ปน อสฺส อิทํ ภวนิโรโธ นิพฺพานนฺติ ญาณํ, ตํ เอกูนวีสติยา ปจฺจเวกฺขณญาเณหิ วิมุตฺตํ ปจฺจเวกฺขณญาณํ.

อุทปาโนติ, วีสตึสหตฺถคมฺภีโร ปานียกูโป. อุทกวารโกติ, อุทกอุสฺสิญฺจนวารโก. อุทกนฺติ โข ญาณํ อสฺสาติ, ตีเร ฐิตสฺส โอโลกยโต เอวํ ญาณํ ภเวยฺย. น จ กาเยน ผุสฺสิตฺวาติ, อุทกํ ปน นีหริตฺวา, กาเยน ผุสฺสิตฺวา, วิหริตุํ, น สกฺกุเณยฺย. อุทปาเน อุทกทสฺสนํ วิย หิ อนาคามิโน นิพฺพานทสฺสนํ ฆมฺมาภิตตฺโต ปุริโส วิย อนาคามี. อุทกวารโก วิย อรหตฺตมคฺโค. ยถา ฆมฺมาภิตตฺตปุริโส อุทปาเน อุทกํ ปสฺสติ, เอวํ อนาคามี ปจฺจเวกฺขณ-ญาเณน อุปริ อรหตฺตผลาภิสมโย นาม อตฺถีติ ชานาติ. ยถา ปน โส ปุริโส อุทกวารกสฺส น อตฺถิตาย อุทกํ นีหริตฺวา กาเยน ผุสิตุํ น ลภติ, เอวํ อนาคามี อรหตฺตผลสมาปตฺตึ น อตฺถิตาย. นิพฺพานํ อารมฺมณํ กตฺวา, อรหตฺตผลสมาปตฺตึ อปฺเปตฺวา นิสีทิตุํ น ลภตีติ (Spk. II, 122-23)

๖๑. ที.ม. ๑๐/๑๖๕/๙๑ (D.II.100) ยสฺมึ อานนฺท สมเย ตถาคโต สพฺพนิมิตฺตานํ อมนสิการา เอกจฺจานํ เวทนานํ นิโรธา อนิมิตฺตํ เจโตสมาธึ อุปสมฺปชฺช วิหรติ, ผาสุกโต อานนฺท ตสฺมึ สมเย ตถาคตสฺส กาโย โหติ.

๖๒. ม.มู. ๑๒/๔๕๘/๔๐๗ (M. I, 296) เทฺว โข อาวุโส ปจฺจยา อนิมิตฺตาย เจโตวิมุตฺติยา สมาปตฺติยา สพฺพนิมิตฺตานญฺจ อมนสิกาโร อนิมิตฺตาย จ ธาตุยา มนสิกาโรติ.

๖๓. ม.มู. ๑๒/๔๕๘/๔๐๗ (Ibid. 296–297) ตโย โข, อาวุโส ปจฺจยา อนิมิตฺตาย เจโตวิมุตฺติยา ฐิติยา สพฺพนิมิตฺตานญฺจ อมนสิกาโร, อนิมิตฺตาย จ ธาตุยา มนสิกาโร, ปุพฺเพ จ อภิสงฺขาโร.

๖๔. ม.มู. ๑๒/๔๕๘/๔๐๗ (Ibid. 297)

เทฺว โข, อาวุโส ปจฺจยา อนิมิตฺตาย เจโตวิมุตฺติยา

วุฏฺฐานาย : สพฺพนิมิตฺตานญฺจ มนสิกาโร, อนิมิตฺตาย จ ธาตุยา มนสิกาโร.

๖๕. ดู. วิสุทฺธิ. ๗/๓๖๖/๒๕๒๒ (Cp. Vis. Mag. 705)

จตุพฺพิธํ ปุพฺพกิจฺจํ กโรติ นานาพนฺธอวิโกปนํ, สงฺฆปฏิมานนํ, สตฺถุ ปกฺโกสนํ อทฺธานปริจฺเฉทนฺติ.

๖๖. ม.มู. ๑๒/๕๐๗/๔๕๑ (M.I. 333-334)

ภูตปุพฺพํ ปาปิม อายสฺมา สญฺชีโว อญฺญตรสฺมึ รุกฺขมูเล สญฺญาเวทยิตนิโรธํ สมาปนฺโน นิสินฺโน โหติ. อทฺทสาสุํ โข ปาปิม โคปาลกา ปสุปาลกา กสฺสกา ปถาวิโน อายสฺมนฺตํ สญฺชีวํ อญฺญตรสฺมึ รุกฺขมูเล สญฺญาเวทยิตนิโรธํ สมาปนฺนํ นิสินฺนํ, ทิสฺวาน เนสํ เอตทโหสิ. อจฺฉริยํ วต โภ, อพฺภุตํ วต โภ, อยํ สมโณ นิสินฺนโก ว กาลกโต, หนฺท นํ ทหามาติ. อถ โข เต ปาปิม โคปาลกา ปสุปาลกา กสฺสกา ปถาวิโน ติณญฺจ กฏฺฐญฺจ โคมยญฺจ สงฺกฑฺฒิตฺวา อายสฺมโต สญฺชีวสฺส กาเย อุปจินิตฺวา อคฺคึ ทตฺวา ปกฺกมึสุ. อถ โข ปาปิม อายสฺมา สญฺชีโว ตสฺสา รตฺติยา อจฺจเยน ตาย สมาปตฺติยา วุฏฺฐหิตฺวา จีวรานิ ปปฺโผเฏตฺวา ปุพฺพณฺหสมยํ นิวาเสตฺวา ปตฺตจีวรํ อาทาย คามํ ปิณฺฑาย ปาวิสิ. อทฺทสาสุํ โข เต ปาปิม โคปาลกา ปสุปาลกา กสฺสกา ปถาวิโน อายสฺมนฺตํ สญฺชีวํ ปิณฺฑาย จรนฺตํ, ทิสฺวาน เนสํ เอตทโหสิ อจฺฉริยํ วต โภ, อพฺภุตํ วต โภ, อยํ สมโณ นิสินฺนโก ว กาลกโต สวายํ ปฏิสญฺชีวิโตติ. อิมานิ โข เอตํ ปาปิม ปริยาเยน อายสฺมโต สญฺชีวสฺส สญฺชีโว สญฺชีโว เตฺวว สมญฺญา อุทปาทิ.

๖๗. ขุ.อุ. ๒๕/๓๔/๑๔๖ (Ud. 39-41)

เตน โข ปน สมเยน อายสฺมา จ สารีปุตฺโต อายสฺมา จ มหาโมคฺคลฺลาโน กโปตกนฺทรายํ วิหรนฺติ. เตน โข ปน สมเยน อายสฺมา สารีปุตฺโต ชุณฺหาย รตฺติยา นวโรปิเตหิ เกเสหิ อพฺโภกาเส นิสินฺโน โหติ อญฺญตรํ สมาธึ สมาปชฺชิตฺวา. เตน โข ปน สมเยน เทฺว ยกฺขา สหายกา อุตฺตราย ทิสาย ทกฺขิณํ ทิสํ คจฺฉนฺติ เกน จิทํ เอว กรณีเยน. อทฺทสํสุ โข เต ยกฺขา อายสฺมนฺตํ สารีปุตฺตํ ชุณฺหาย รตฺติยา นวโรปิเตหิ เกเสหิ อพฺโภกาเส นิสินฺนํ, ทิสฺวา เอโก ยกฺโข ทุติยํ ยกฺขํ เอตทโวจ ปฏิภาติ มํ สมฺม อิมสฺส สมณสฺส สีเส ปหารํ ทาตุนฺติ. เอวํ วุตฺเต โส ยกฺโข ตํ ยกฺขํ เอตทโวจ อลํ สมฺม, มา สมณํ อาสาเทสิ. อถ โส สมฺม สมโณ โส ยกฺโข ตํ ยกฺขํ เอตทโวจ : อลํ สมฺม . . . มหานุภาโวติ. ตติยมฺปิ โข โส ยกฺโข ตํ ยกฺขํ เอตทโวจ อลํ สมฺม . . . . มหานุภาโวติ. ตติยมฺปิ โข โส ยกฺโข ตํ ยกฺขํ เอตทโวจ ปฏิภาติ ทาตุนฺติ. ตติยมฺปิ โข โส ยกฺโข ตํ ยกฺขํ เอตทโวจ อลํ สมฺม.....มหานุภาโวติ. อถ โข โส ยกฺโข ตํ ยกฺขํ อนาทิยิตฺวา อายสฺมโต สารีปุตฺตเถรสฺส สีเส ปหารํ อทาสิ. อปิ เตน ปหาเรน สตฺตรตนํ วา อฑฺฒฏฺฐรตนํ วา นาคํ โอสาเทยฺย มหนฺตํ วา ปพฺพตกูฏํ ปทาเลยฺย. อถ จ ปน โส ยกฺโข ฑยฺหามิ ฑยฺหามีติ วตฺวา ตตฺถ เอว มหานิรยํ อปตาสิ. อทฺทสา โข อายสฺมา มหาโมคฺคลฺลาโน ทิพฺเพน จกฺขุนา วิสุทฺเธน

อติกฺกนฺตมานุสเกน เตน ยกฺเขน อายสฺมโต สารีปุตฺตสฺส สีเส ปหารํ ทียมานํ, ทิสฺวาน เยน อายสฺมา สารีปุตฺโต เตน อุปสงฺกมิ., อุปสงฺกมิตฺวา อายสฺมนฺตํ สารีปุตฺตํ เอตทโวจ กจฺจิ เต อาวุโส ขมนียํ กจฺจิ ยาปนียํ กจฺจิ น กิญฺจิ ทุกฺขนฺติ. ขมนียํ เม อาวุโส

โมคฺคลฺลาน ยาปนียํ อาวุโส โมคฺคลฺลาน, อปิ จ เม สีเส โถกํ ทุกฺขนฺติ อจฺฉริยํ อาวุโส สารีปุตฺต, อพฺภุตํ อาวุโส สารีปุตฺต, ยํ ตฺวํ มหิทฺธิโก อายสฺมา สารีปุตฺโต มหานุภาโว. อิธ เต อาวุโส สารีปุตฺต อญฺญตโร ยกฺโข สีเส ปหารํ อทาสิ, ตาว มหาปหาโร อโหสิ. อปิ เตน ปหาเรน สตฺตรตนํ . . . ปทาเลยฺยาติ. อถ จ ปน อายสฺมา สารีปุตฺโต เอวํ อาห : ขมนียํ เม อาวุโส โมคฺคลฺลาน, ยาปนียํ เม อาวุโส โมคฺคลฺลาน, ยาว มหิทฺธิโก อายสฺมา มหาโมคฺคลฺลาโน มหานุภาโว, ยตฺร หิ นาม ยกฺขมฺปิ ปสฺสิสฺสติ; มยํ ปน เอตรหิ ปํสุปิสาจกัปิ น ปสฺสามาติ. อสฺโสสิ โข ภควา ทิพฺพาย โสตธาตุยา วิสุทฺธาย อติกฺกนฺตมานุสิกาย เตสํ อุภินฺนํ มหานาคานํ อิมํ เอวรูปํ กถาสลฺลาปํ. อถ โข ภควา เอตํ อตฺถํ วิทิตฺวา ตายํ เวลายํ อิมํ อุทานํ อุทาเนสิ :

ยสฺส เสลูปมํ จิตฺตํ ฐิตํ น อนุปกมฺปติ
วิรตฺตํ รชนีเยสุ โกปเนยฺเย น กุปฺปติ,
ยสฺส เอวํ ภาวิตํ จิตฺตํ กุโต ตํ ทุกฺขเมสฺสตีติ.

อญฺญตรํ สมาธึ สมาปชฺชิตฺวาติ ตตฺถ อญฺญตรํ สมาธินฺติ, อุเปกฺขาพฺรหฺมวิหารสมาปตฺตึ. เกจิ สญฺญาเวทยิตนิโรธสมาปตฺตินฺ ติ วทนฺติ. อปเร ปน อาหุ อารุปฺปปาทกํ ผลสมาปตฺตนฺตินฺติ. อิมา เอว หิ ติสฺโส กายรกฺขณสมตฺถา สมาปตฺติโย. ตตฺถ นิโรธสมาปตฺติยา สมาธิปริยาย สมฺภโว เหฏฺฐา วุตฺโต เยน. ปจฺฉิมสฺส เอว ปน อาจริยา วณฺเณนฺติ ขุ.อุ.อฏฺฐ. ๓๔/๒๖๑-๒๖๔ (Ud.–a, 245)

๖๘. ม.มู. ๑๒/๔๕๗/๔๐๖ (M.I., 296) ยฺวายํ อาวุโส มโต กาลกโต, โย จายํ ภิกฺขุ สญฺญาเวทยิตนิโรธํ สมาปนฺโน, อิเมสํ กึ นานากรณนฺติ? ยฺวายํ อาวุโส มโต กาลกโต, ตสฺส กายสงฺขารา นิรุทฺธา ปฏิปฺปสฺสทฺธา, อาจิสงฺขารา นิรุทฺธา ปฏิปฺปสฺสทฺธา จิตฺตสงฺขารา นิรุทฺธา ปฏิปสฺสทฺธา, อายุ ปริกฺขีโณ, อุสฺมา วูปสนฺตา, อินฺทฺริยานิ วิปริภินฺนานิ. โย จายํ ภิกฺขุ สญฺญาเวทยิตนิโรธํ สมาปนฺโน ตสฺสปิ กายสงฺขารา นิรุทฺธา . ปฏิปฺปสฺสทฺธา วจีสงฺขารา นิรุทฺธา ปฏิปฺปสฺสทฺธา, จิตฺตสงฺขารา นิรุทฺธา ปฏิปสฺสทฺธา, อายุ อปริกฺขีโณ, อุสฺมา อวูปสนฺตา, อินฺทฺริยานิ วิปฺปสนฺนานิ. ยฺวายํ อาวุโส มโต กาลกโต โย อยํ ภิกฺขุ สญฺญาเวทยิตนิโรธํ สมาปนฺโน, อิทํ เตสํ นานากรณนฺติ.

ดรรชนี

www.watprayoon.com

มีคนดีที่เหมือนคนตาบอด ผู้เที่ยวไปในโลกกว้างโดยปราศจากผู้นำทาง ทั้งๆ ที่เขาปรารถนาความหลุดพ้น แต่เขาไม่เคยได้ยินการสอนเรื่องความหลุดพ้น เพราะเขาไม่ได้รับรู้เรื่องความหลุดพ้น และเพราะรับรู้มาผิดๆ เพราะเหตุนี้ เขาถูกครอบงำห่อหุ้มมากไปด้วยความทุกข์ เขาจึงไม่ได้รับความหลุดพ้น แม้เขาปรารถนาจะได้รับความหลุดพ้น แต่เขายังไม่มีหนทางสู่ความหลุดพ้น หนทางเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการบรรลุความหลุดพ้น พระพุทธเจ้าตรัสว่า "ยังมีสัตว์โลกที่มีธุลีคือกิเลสเพียงเล็กน้อยในปัญญาจักษุ พวกเขาจะเสื่อมไปเพราะไม่ได้ฟังธรรม" พระพุทธเจ้ายังตรัสอีกว่า "ภิกษุทั้งหลาย มีปัจจัยสองประการที่ทำให้เกิดสัมมาทิฏฐิ ปัจจัยสองประการเป็นไฉน คือ **ปรโตโฆสะ** (ฟังจากผู้อื่น) และ**โยนิโสมนสิการ** (พิจารณาโดยแยบคาย)" เพราะฉะนั้น ข้าพเจ้าจึงแสดง**วิมุตติมรรค**

ISBN 978-974-315-880-3
วิมุตติมรรค
พระพรหมบัณฑิต
(ประยูร ธมฺมจิตฺโต) และคณะ
ราคา ๖๕๐ บาท